

ETHNOGRAPHIA — NÉPÉLET —

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

SZERKESZTI:

GUNDA BÉLA

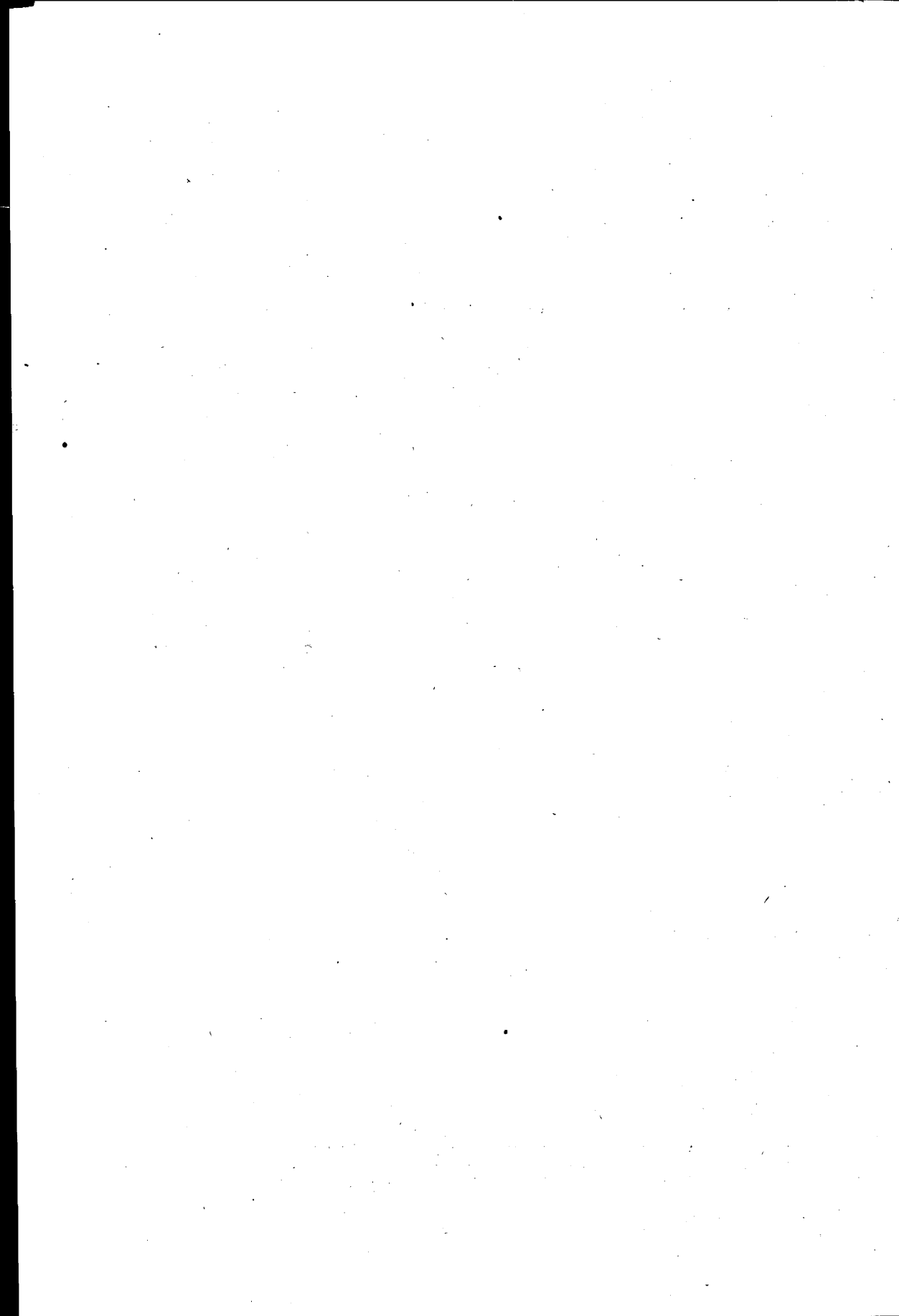
LII. ÉVFOLYAM

1941.

BUDAPEST, 1941.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA
A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG

TARTALOM. — INHALT.

Tanulmányok. — Abhandlungen.

<i>N. Bartha Károly</i> : Névrecsúfoló gyermekversek (Vornamenspottende Kinderreime)	126—132
<i>Fél Edit</i> : Egy palóc házasságelőtti szokásról (Über einen vorehelichen Brauch der Palowzen)	250—260
<i>Gunda Béla</i> : A Déli Kárpátok román népi műveltségének balkáni kapcsolatáról (Von den balkanischen Zusammenhängen der rumänischen Volkskultur der Südkarpathen)	37—44
<i>Gunda Béla</i> : † gróf Teleki Pál, 1879—1941. (Comte Paul Teleki, 1879—1941)	85—88
<i>Harva Uno</i> : A völegény és menyasszony rokonságának szerepe a finnugor népek házasságkötésében (Die Beziehung der Sippe des Bräutigams und der Braut zur Eheschliessung bei den finnisch-ugrischen Völkern)	89—101
<i>Herkely Károly</i> : Népi erdőgazdálkodás Veszprém vármegyében (Bäuerliche Forstwirtschaft im Komitat Veszprém)	54—58
<i>Igmándy József</i> : Szilveszteri népszokások Hajdúmegyében (Silvesterbräuche im Komitat Hajdú)	118—126
<i>Khín Antal</i> : Lucaszékék a Csallóközben (Luzienstühle aus dem Csallóköz)	59—61
<i>Korompay Bertalan</i> : Népköltési kiadványainkról (Über ungarische Volksdichtungspublikationen)	169—179
<i>Lajtha László</i> : A „vadleány” (Das „wilde Mädchen”)	246—250
<i>Lovas László</i> : Adalékok a kaszaformák elterjedéséhez és elnevezéséhez (Angaben zur Verbreitung der Sensenformen und Benennungen)	133—137
<i>Manga János</i> : A téli ünnepkör hagyományai a nyitrai megyei Menyhén (Die Bräuche des Winterfestkreises in Menyhe. Kom. Nyitra)	189—217
<i>Oriskó István</i> : Csillagosok a Tiszaháton (Ein Krippenspiel aus dem Komitate Bereg)	274—278
<i>Richter M. István</i> : Az inas a céhvilágban (Der Lehrjunge zur Zeit der Zünfte)	218—229
<i>Cs. Sebestyén Károly</i> : A magyar ház ősi magyar műszavai (Die ältesten Hausbestandteil-Benennungen des ungarischen Hauses)	24—36
<i>Szendrey Ákos</i> : A halott lakodalma (Totenhochzeit)	44—53
<i>Szendrey Ákos</i> : A magyar nép jelnyelve (Die Zeichensprache des ungarischen Volkes)	260—265
<i>Szendrey Zsigmond</i> : Évnegyedi szokásaink és babonáink (Ungarische Vierteljahrsbräuche und Aberglauben)	10—23
<i>Szendrey Zsigmond</i> : A tavaszelő ünnepkörének szokásai és hiedelmei (Bräuche und Aberglauben des Frühlingseintritts)	101—110
<i>Szendrey Zsigmond</i> : A tavasz, nyár és őszi ünnepköreinek szokásai és hiedelmei (Bräuchen und Aberglauben in den Festkreisen von Frühling, Sommer und Herbst)	180—188
<i>Szendrey Zsigmond Szendrey Ákos</i> : Részletek a magyar szokás- és babonaszótárból (Proben aus dem ungarischen Handwörterbuch des Aberglaubens)	62—65
<i>Szűcs Sándor</i> : Javasok a Nagysárréten („Javas” (Quacksalber) im Nagysárrét)	265—274
<i>Tagán Galimdsán</i> : Néprajzi megfigyelések a kisázsiai Taurusz hegység déli részén (Ethnographische Beobachtungen im südlichen Teil des kleinasiatischen Taurus-Gebirges)	230—245
<i>Thurnwald Richard</i> : Az általános néprajz problémái (Probleme der allgemeinen Völkerkunde)	5—9
<i>Vajkai Aurél</i> : Hiedelmek egy kéziratot orvosló könyvben (Abergläubische Bräuche in einem handschriftlichen Medizinbuch aus dem XVIII. Jahrhundert)	111—117
<i>Veress Sándor</i> : Bartók Béla 60 éves (Béla Bartók's 60th birthday)	1—4

Kisebb közlemények. — Kleinere Mitteilungen.

<i>Bakó Elemér</i> : Leánylopás a bukovinai székelyeknél (Mädchenraub bei den Szeklern der Bukowina).....	146—147
<i>Beke Odön</i> : Allítólagos emberfölötti erők az Ormánságban és Göcseiben (Angeblich übermenschliche Kräfte in Ormánság und Göcsej).....	140—143
<i>Beke Odön</i> : Básta emléke egy székely népmesében (Die Erinnerung an Básta in einem Szekler Märchen).....	282
<i>Dincsér Oszkár</i> : Adatok a középázsiai dallamtípus elterjedéséhez (Angaben zur Verbreitung des mittelasiatischen Melodietypus).....	143—145
<i>Dincsér Oszkár</i> : A régi stílusú magyar népdal szövegsorainak szótagszám vizsgálata (Über die Silbenzahl-Konstruktion des altungarischen Volksliedes).....	280—282
<i>Dömötör Sándor</i> : A Gellérthegy boszorkányos hírének legrégebbi irodalmi adatairól (Die ältesten literarischen Angaben über den Hexenglauben vom Blocksberg).....	138—139
<i>Giday Kálmán</i> : Lófej a méhek megrontása ellen. (Pferdeschädel als Zauber).....	73
<i>Giday Kálmán</i> : Hogyan hizlalták a göbölyöket. (Angaben zur Ochsenmasten).....	147
<i>Gönczi Ferenc</i> : A nyakkaloda használatának eltiltása (Verbot des Gebrauches des Halsstrafflotzes).....	68—69
<i>Gönczi Ferenc</i> : 1759 évbeli statutum a verébfekkel való adózásról (Steuerzahlen mit Spatzenköpfen im Jahre 1759).....	279—280
<i>Gönyey Sándor</i> : Asszonyok hajviselete Nagyhinden (Haartracht der Frauen in Nagyhind, Kom. Bars).....	69
<i>Gönyey Sándor</i> : Váraljai táncok (Tänze aus Váralja, Kom. Baranya).....	69—71
<i>Gönyey Sándor</i> : Szalmahordó hajdiván a Drávaszögben (Heubogen zum Strohtragen im Drauwinkel, Kom. Baranya).....	283—284
<i>Gunda Béla</i> : A kereszt, mint mágikus jel az agyagedényeken (Das Kreuz als magisches Zeichen auf Tongefässen).....	66—67
<i>Manga János</i> : A kánai menyegző Nagycétényben (Die Hochzeit von Kana in Nagycétény, Kom. Nyitra).....	139—140
<i>Nagy Kálózi Balázs</i> : Fatengelyes ökörkördé (Ochsenkarren mit Holzachse).....	72—73
<i>Nyárády Mihály</i> : A kékiek kerek tánca (Ein Volkstanz in der Gemeinde Kék, Kom. Szabolcs).....	283
<i>Pereszlényi Mária</i> : Adatok a csatkaí bucsúhoz (Beiträge zur Kirchweih von Csatka, Kom. Veszprém).....	284—285
<i>Relković Davorka</i> : A legrégebbi hún monda egyiptomi változata (Die ägyptische Variante der ältesten Hunnensage).....	283
<i>Szabó T. Attila</i> : Erdélyi kemence-adatok a XVII—XIX. századból. (Siebenbürger Angaben über Ofen aus dem XVII—XIX. Jahrhundert).....	71—72
<i>Szabó T. Attila</i> : Kert, gyalogkert, mezősegi kerítés. (Angaben zu den siebenbürger Zaunformen).....	145—146
<i>Szabó T. Attila</i> : Egy erdélyi határjárási adat a XVI. századból (Eine Siebenbürger Angabe aus dem XVI. Jahrhundert über die Grenzbesichtigung).....	284
<i>Szabó T. Attila</i> : Trágyázási babona 1791-ből. (Ein auf das Düngen bezüglicher Aberglaube aus dem Jahre 1791.).....	284
<i>Szendrey Zsigmond</i> : Babonás helynevek. (Aberglaubische Ortsnamen.).....	67—68

Irodalmi szemle. — Literarische Rundschau.

<i>Arany A. László</i> : A szlovákiai magyarság néprajza (<i>Gunda Béla</i>).....	155—156
<i>Berze Nagy János</i> : Baranyai magyar néphagyományok (<i>Szendrey Zsigmond</i>).....	74—75
<i>Fél Edit</i> : Kocs 1936-ban (<i>Gunda Béla</i>).....	75—76
<i>Gombocz Endre</i> : A Királyi Magyar Természettudományi Társulat története (<i>Gönyey Sándor</i>).....	148—149
<i>Györfly István</i> : Nasykunsági krónika (<i>Vajkai Aurél</i>).....	149
<i>Hienz, Hermann</i> : Quellen zur Volks- und Heimatkunde der Siebenbürger Sachsen (<i>Bakó Ferenc</i>).....	153—154
<i>Hlaváts Elinor</i> : Német bábjátékosaink (<i>Fél Edit</i>).....	76
<i>Hont Ferenc</i> : Az eltűnt magyar színjáték (<i>Dömötör Tekla</i>).....	77—78
<i>Illjés Gyula</i> : Csizma az asztalon (<i>Vajkai Aurél</i>).....	290—292

Kusztler, L. M. : Volkskundliche Beobachtungen in der Rhön-Siedlung Feked (Baranya) (Fél Edit)	289—290
Lagercrantz, Eitel : Lappischer Wortschatz. I—II. (Beke Ödön)	287—289
Loorits Oskar : Das sog. Weiberfest bei den Russen und Setukesen in Estland (Gunda Béla)	77
Maksai Ferenc : A középkori Szatmár megye (Morvay Péter)	150—152
Národopisny Sbornik (Márkus Mihály)	78—79
Palotay Gertrud : Oszmán-török elemek a magyar himzésben (Gunda Béla)	150
Ränk, G. : Peipsi kalastusest (Fazekas Jenő)	286—287
Söderbäck, Per : Rågöborna (Gunda Béla)	154—155
Steinitz, W. : Ostiakische Volksdichtung und Erzählungen aus zwei Dialekten (Gunda Béla)	157
Varga Anna : Két szomszéd falu (Fél Edit)	289—290

Nekrológ. — Nachrufe.

† Thiring Gusztáv, 1861—1941. (Gunda Béla)	157—159
† Csúry Bálint, 1886—1941. (Végh József)	159—161

Néprajzi hírek. — Ethnographische Nachrichten.

Galló Pál : Táj- és népkutató munka az ország liceumaiban és tanítóképzőiben az 1940—41. iskolai évben (Heimatkunde in den Lyceen und Lehrerbildungsanstalten im Schuljahre 1940—41)	293—295
Gönyey Sándor : Az 1941 évi mezőgazdasági kiállítás néprajzi tanulmányai (Volkskundliche Ergebnisse der Landwirtschaftlichen Ausstellung vom Jahre 1941.)	80—81
G. B. : Az érsekújvári gimnázium nyelvművelő és falukutató munkája (Sprach- und volkskundliche Tätigkeit der Mittelschule in Érsekújvár)	297
G. B. : Új ruszin folyóirat (Neue ruthenische Zeitschrift)	297
G. B. : A budapesti Német Tudományos Intézet katalógusa (Katalog des Deutschen Wissenschaftlichen Institutes, Budapest)	297
Palotay Gertrud : Erdélyi Művészeti Kiállítás (Siebenbürgische Kunstausstellung)	296—297
Relković Davorka : Néprajzi értekezések közép- és polgári iskolai évkönyvekben az 1939—40. iskolai tanévben (Volkskundliche Abhandlungen in den Anzeigern der Mittelschulen für das Schuljahr 1939—40.)	293—295
Sulán Béla : A népismeret kereskedelmi középiskoláinkban (Volkskunde in den Handelsschulen)	81—84
Sz. Á. : † Máder Béla († B. Máder)	84
V. A. : Néprajz a zeneoktatás szolgálatában (Volkskunde im Dienste des Musikunterrichts)	84
—.—.: A Magyar Néprajzi Társaság pályázatának eredménye (Ergebnis des Wettbewerbs der Ungarischen Gesellschaft für Volkskunde)	292—293
—.—.: Györfly István síremlékének leleplezése (Enthüllung des Grabmals von István Györfly)	293

Társasági ügyek. — Gesellschaftliche Angelegenheiten.

A Magyar Néprajzi Társaság 1941. március 27-én tartott LIII. évi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve (Protokoll der Jahresversammlung der Ungarischen Ethnographischen Gesellschaft am 27. März 1941.)	162—167
A Magyar Néprajzi Társaság új tagjai (Neue Mitglieder)	168, 298

SZÓ- ÉS TÁRGYMUTATÓ

az Ethnographia 1940. (LI.) évfolyamához.*

(A dőlt betűvel szedett adatok a tárgyi néprajz keretébe tartoznak.)

<p> ágasfejés 252.
 álarcos menetek 359.
 állatalakoskodások 235.
 állatszeliidítés 431.
 állattartás 123.
 analógiás tiltások 430. 431.
 aranyvíz 393.
 árnyékszék 430. 448.
 Attila lakomája 17.
 béka 71.
 betegség-elvitetés 68. 71.
 431.
 betlehemesjáték 402.
 betyárvilág 485.
 bolha 430.
 borbálaág 199.
 boronafalak 469.
 borz 321.
 búcsú 51. 89. 361.
 búcsúfajta 87.
 búcsújáró helyek eredete
 51.
 búcsújárók lélektana 58.
 búcsúkeresztanya 58.
 búcsúénekek 88.
 búcsúspanyva-irodalom
 64.
 búcsúruha 64. 88.
 búcsúvezetők 57. 61.
 burgonyalisztkészítése 253.
 bükkfa 68.
 cigánytalálkozók 63.
 Cserebogár-nóta 488.
 csirkeápolás 431.
 csodatevő képek 57.
 csordásfarkas 321.
 Csuba Ferenc táltos 456.
 esutora 99.
 dallamtípusok 242.
 dagasztás 430.
 disznóölés 94.
 egér 321.
 eldobás 68.
 életvize 393. </p> | <p> előírt ételek 89. 428.
 előte 431.
 első 60. 68. 398.
 fájdalmas péntek 60.
 fákra aggatott képek 66.
 falucsúfolók 484.
 faragás 228.
 farkas 322.
 fecske 323.
 fecskék 235.
 fehér 64. 88.
 fehérló-monda 40.
 fogadalmi tárgyak 68.
 fogápolás 431.
 foglalkozásnevek 188.
 fülemüle 325.
 gallydobás, sírra 369.
 Gellérthegy 255.
 gerlice 325.
 görény 326.
 gőzölés 431.
 gözü 326.
 guba 423.
 gyaka 90.
 gyalogos 429.
 gyermekápolás 431.
 haj 69.
 haláljósítás 431.
 halászat 367.
 halottak miséje 195.
 harang 196.
 harangkötél 196.
 harangozás, fogadalmi 195.
 viharűző 197.
 harangszó 197.
 három 67.
 határjelek 258.
 hegedősök 15.
 hídjáték 84. 249.
 hód 326.
 hónalj 431.
 tjas csapda 371.
 játékok 89.
 jégűzés 72. </p> | <p> József-legenda 62.
 juhászbál 490.
 kakas 326.
 karácsonyi szokások 393.
 katalinág 199.
 katekizmusi ének 250. 282.
 kegyképek 70.
 keményfalvi pap mondája
 256.
 kenyérmosóvíz 431.
 kenyérrontás 430. 431.
 kereszt 200.
 keresztűzés 200. 431.
 keresztjárás 201.
 keresztülöntés 431.
 keresztvetés 202.
 kilenc 431.
 köntöcsöves edények 210.
 koldus 62.
 kolduskenyér 431.
 költőületés 431. 449.
 kovászolás 430.
 kölcsönadás 430. 431.
 körmenetek 355.
 körüljárás 67. 355.
 köszvény 431.
 közösségi szellem 60.
 Krisztus-keresés 60.
 küszöb 431.
 lakomák 358.
 lángos 428.
 látószár 429.
 levelibéka 327.
 levélkapu 93.
 lucaág 199.
 lucabúza 202.
 lúd 328.
 madárnyelv 371.
 mángorlás 432.
 medve 329. 374.
 megye 88.
 menyasszonyöltözet 486.
 menyét 329.
 mese 328. </p> |
|--|---|---|

* Összeállította: Szendrey Zsigmond.

mesterlegényavatás 74.
mezőkapu 92.
mókus 330.
nagycsütörtöki kálváriajá-
rás 60.
napfogyatkozás 252.
napkelte 431.
napnyugta 430. 431.
nemanalógia 431.
német településtörténet 42.
nyúl 330.
offerek 53. 68.
oltár 202.
olvasó 203.
ótvár 431.
összenőtt szemöldök 430.
pacurka 94.
pacsirta 331.
pálinkás kenyér 431.
patkány 332.
patkó 431.
pap 204.
pásztorélet 123.
pillangó 332.
pók 331.
porgolát 371.
remeték 62.
ritus 143. 273.
róka 333.
rozskenyérsütés 419.
rüh 401.
sárkány 252. 454.

saskeselyű 333.
só 430. 431.
sóskenyér 431.
subáb 88.
sündisznó 333.
szarvas 334.
szemverés 430.
szénacsinalás 488.
szentelgyertya 305.
szenteltkréta 205.
szentfüvek 206.
szentkutak 51. 65. 67. 89.
szentostya 206.
szentsúlyok napja 89.
szépségvarázslás 431.
szita 431.
szítálás 431.
szív 69.
szokáselemek 352.
szuszoga 429.
Szűz Mária 57.
talpasház 94.
táltos 456.
tánc 354. — búcsúkor 89.
tárgyak élete 446.
tejeladás 431.
teknősbéka 334.
templom 207.
templomkulcs 208.
tetű 430.
tiltottnapok 431.
tizenkétórasi víz 393.

torkosbúcsú 88.
tőkéskapu 94.
tömjén 208.
tűz 356.
tűzetetés 431.
ugrás 354.
úrvacsorai kenyér 208.
utánadobás 430.
úrge 234.
űrmértékek 372.
űrülék 430.
vadmacska 334.
vakondok 334.
vallásosság 61.
varangyosbéka 335.
varázsigé 431.
vasalás 432.
vendégség 88.
véreste 431.
versenyfutás 353.
vesztség 95.
vesszőzés 358.
villám-távoltartás 431.
visszanézés 88.
víz 357.
vizes-készítés 488.
zajcsapás 252. 352.
zártnapok 430.
zsidóbiblia 428.

ETHNOGRAPHIA N É P É L E T

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

SZERKESZTI
GUNDA BÉLA

LII. ÉVFOLYAM

1941.

1. SZÁM.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG

MEGJELENIK MÁRCIUS, JÚNIUS, SZEPTEMBER ÉS DECEMBER HÓ VÉGÉN

TARTALOM.

Veress Sándor: Bartók Béla 60 éves	1—4
Thurnwald Richard: Az általános néprajz problémái	5—9
Szendrey Zsigmond: Évnyegyedi szokásaink és babonáink	10—23
Cs. Sebestyén Károly: A magyar ház ősi magyar műszavai	24—36
Gunda Béla: A Déli Kárpátok román népi műveltségének balkáni kapcsolatáról	37—44
Szendrey Ákos: A halott lakodalma	44—53
Herkely Károly: Népi erdőgazdálkodás Veszprém vármegyében	54—58
Khún Antal: Lucaszékek a Csallóközben	59—61
Szendrey Zsigmond—Szendrey Ákos: Részletek a magyar szokás- és babonaszótárból	62—65
Kisebb közlemények. Gunda Béla: A kereszt, mint mágikus jel az agyagedényeken. Szendrey Zsigmond: Babonás helynevek. Gönczi Ferenc: A nyakkaloda használatának eltiltása. Gönyey Sándor: Asszonyok hajviselete Nagyhinden. Gönyey Sándor: Váraljai táncok. Szabó T. Attila: Erdélyi kemence-adatok a XVII—XIX. századból. Nagy Kálózi Balázs: Fatengelyes ökörkordé. Giday Kálmán: Lófej a méhek megrottása ellen	66—73
Irodalmi szemle. Szendrey Zsigmond: Berze Nagy János: Baranyai magyar néphagyományok. Gunda Béla: Fél Edit: Kocs 1936-ban. Fél Edit: Hlaváts Elinor: Német bábjátékosaink. Gunda Béla: Loorits, Oskar: Das sog. Weiberfest bei den Russen und Setukesen in Estland. Dömötör Tekla: Hont Ferenc: Az eltűnt magyar színjáték. Márkus Mihály: Náródopisný Sbornik	74—79
Néprajzi hírek. Gönyey Sándor: Az 1941 évi mezőgazdasági kiállítás néprajzi tanulságai. Sulán Béla: A népismeret kereskedelmi középiskoláinkban. V. A.: Néprajz a zeneoktatás szolgálatában. Sz. Á.: † Mader Béla	80—84

TUDNIVALÓK.

Kéziratok, ismertetési példányok és minden szerkesztéssel kapcsolatos levelezés közvetlen a szerkesztő címére (dr. Gunda Béla, Budapest, X. Könyves Kálmán körút 40. Néprajzi Múzeum) küldendő. Minden egyéb a Magyar Néprajzi Társaságot érdeklő levelezés, reklamáció, cserepéldány pedig a Társaság titkári hivatalához (Budapest, X. Könyves Kálmán körút 40. Néprajzi Múzeum).

A folyóirat célja a magyarság népi műveltségére, Kelet-Európa s a magyarsággal rokon finnugor és török népek néprajzára vonatkozó kutatások, eredmények közlése. Az *Ethnographia*ban magyar, angol, francia és német nyelvű tanulmányok jelennek meg.

A Magyar Néprajzi Társaság tagdíja évi 8 pengő, melyért az *Ethnographia* c. folyóirat jár. A tagok ingyen kapják a *Néprajzi Múzeum Értesítője* c. folyóiratot. A tagság legalább három évre kötelező. Az *Ethnographia* évi előfizetési díja Magyarországon 12 pengő. — Kérjük tagjainkat, hogy lakásváltásaikat a titkári hivatalnál (Budapest, X., Könyves Kálmán körút 40.) jelentsék be.

ETHNOGRAPHIA-NÉPÉLET

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

LII. ÉVF.

1941.

I. SZÁM

BARTÓK BÉLA 60 ÉVES.

1941 március 25-én ünnepet ült a művelt világ. Ezen a napon töltötte be századunk európai zeneművészetének és népzene tudományának egyik legnagyobb géniusza, Bartók Béla, 60-ik életévét. Idegen föld népe, az Újvilág közönsége ünnepelhette őt személyében ezen a napon. A tengeren innen, égő városok, pusztuló országok siralomvölgyében csak kultúránk néhány eldugott, titkos menedékhelyén ült össze egy-egy szűkkörű társaság, barátok és távoli rajongók, munkatársak és tanítványok kis csapata, hogy az elszabadult szenvedélyek apokaliptikus dübörgése közben, aggódó lelkük remegő mécsvilágánál gondolataikkal egy pillanatra országhatárokon s mesterséges korlátokon átszárnyalva egybelorjjanak avval, aki, mint minden idők minden nagy szelleme, az emberi lét szálnalmas kavargásában a jövőt mutató fény sugar fároszaként világlik előtte. Mert valóban, Bartók Béla ama igen kevesek közé tartozik, akik a részleteredményekén túl, századunk elméleteket felállító, de azokat alkalmazni alig tudó, zsákutcába jutott emberiségének szellemi dzsungeljében a friss ösztönök és magasrendű tudás, a robbanó szenvedély és az élet szépségein ellágyuló lira fáklájával mutatja egy tisztultabb kor üde forrásához az ösvényt. A keleti puszták népének nagy térségekhez szokott éles szeme, a széljárás minden kis változására érzékenyen felfigyelő ösztönössége, a nyugati kultúra kifinomult kifejezőmódjával, leszűrt koncentráltóságával párosulva adja meg Bartók Béla 40 évi munkásságának lenyűgöző nagyvonalúságát. Pedig a kor, amelyben Bartók művészete elindult, semmiben sem kedvezett egy ilyen nagyvonalú fejlődés kibontakozásának. A századeleji német utóromantika Strauss Richárdban megtestesülő, óriási buborékká felúvódott epigonművészete bombasztikus frázistömkelegével teljes káosz felé sodorta a Liszttel és Wagnerrel lezárult stílusperiódus korszakát. Amellett ez a zene, avval, hogy külsőségeiben maga is egy művészi forradalom megtevesztő, ügyes maszkiában jelentkezett, megejtő búvkörébe vonta az akkori fiatal komponistákat. A 22 éves Bartók betéve játsza a Zarathustra partitúráját és első fiataalkori, nagyobb szabású művét, a Kossuth szimfóniát ennek hatása alatt írja. A búvölés pedig folyik tovább, egészen addig, míg ösztönösen megérezve ennek az iránynak sívár terméketlenségét, bele nem fog népzene kutató tanulmányaiba. És ime, az előtte feltáruló csodálatos, szűzi dallamvilág egycsapásra megnyitja az utat. A fiatal Bartókból most már valóban forradalmár lesz, aki néhány kortársával sorra döntögeti az értelmüket vesztett bálványokat és óriási megdöbbenést és ellenkezést kiváltó műveivel megnyitja az európai zene legújabb korszakának kapuit.

Ha azonban Bartók szerepe az európai zene történetében csak az lenne, hogy régi bálványokat romboljon és új utakat mutasson, akkor nevét csupán az új művészi mozgalmakat elindító forradalmárok névsorában tartanák számon. A zenetörténet nagyjából kétféle alkotótípus periódikus váltakozásának lüktetéséből szövődik: az elindítók, forradalmárok és a nagy összefogók, betetőzők típusából. Az előbbieket egy kimerült stílusperiódus természetes ellenhatásaként jelennek meg, erőszakos reformátori fellépésükkel összetörik a megüresedett formavázat s friss csapásokat vágva, lerakják az új korszak fejlődésének alapköveit. Életművük azonban igen ritkán teljesedik ki a töretlen művészi egység nagyvonalú koncepciójáig, mert alkotótevékenységük természetszerűleg a részletek csiszolásában, formálásában merül ki. A kész falakra a kúpólát felhúzni: ez a betetőzők munkája. Palestrina, J. S. Bach, Mozart, Beethoven (bár ő már későbbi műveiben egyszemélyben útmutató is a nagyromantika felé), Liszt az előttük megindult jegecesedési folyamatok ilyen nagy kikristályosítói. Az élet azonban nem tűr elméleteket s minduntalan megcsúfolja a rendszert kereső teoretikust. Így van ez az európai zene változásaiban is. Minduntalan felbukkan egy-egy olyan alkotózséni, aki mintegy az időtlenségben lebegve, egyszemélyben testesíti meg a forradalmár és evolucionista, a reformátor és összefogó, vagyis ez új csapásokat vágó, de ugyanakkor életművét a teljes, befejezett művészi egység halmazállapotában megjeleníteni képes mestert. Monteverdi, Domenico Scarlatti, Rameau és az újabb időben Debussy volt ilyen jelenség. Bartók szorosan kapcsolódik ehhez a sorhoz. És nem véletlen, hogy a straussi látszatforradalom után Debussy tanulmányozása hozza meg számára a friss nyugati szelet, amelyben egyénisége vitorláit kibonthatta. A keleteurópai népzeneik mind behatóbb tanulmányozása, amelyből művészetének tartalmi elemeit és kifejezőmódjának gazdag sokrétűségét, a bartóki deklamáció jellegzetesen koncentrált, sötét izzását meríti és a latin formakultúra évszázadok hullámverésében kifinomult egyensúlyérzéke, melyet a zenei formálásban elsajátított, állítják őt alkotóművészetében ezeknek a revolucionista-evolucionista zseniknek sorába. A Debussyval való megismerkedés elhatározó fordulata után Bartók alkotógénusza nyílegyenes vonalban halad a magavágta úton. Gondolkozásmódjára annyira jellemző vaslogikával építi ki lépésről-lépésre újszerű harmónia világát, szerkesztőtechnikáját. Forradalmár, mert lenyűgöző robusztusában minden alkotása újabb és újabb reformokkal döbent meg hallgatóságát, de életműve ugyanakkor a forradalmárokét annyira jellemző félbenmaradottság minden nyoma nélkül tükrözi egy szervező, hideg következetességgel építkező mester kristálytisztá vonalvezetését. Nincs a mai európai zenei mozgalmak között egy sem, amelyiket Bartók fel ne szívott, eredményeivel a maga stílusát ne gazdagította volna. Ámde amíg más mesterek vagy egy megmerevedett elmélet lidércfényének búvkörében önmaguk körül forogva merülnek ki (Schönberg), vagy, mert alkotóvénájuk épp a Bartóknál oly megkapóan nagyvonalú, következetes fejlődésre mintha elégtelen volna, különböző stílusok és stíluskeverékek külsőséges adaptálásának tűzijátékával kápráztatják cikkcakkos haladtukban publikumukat (Strawinsky), addig Bartók művészetében minden új stíluselem, minden újabb tájékozódás, ha

még olyan idegen is tőle, izzó egyéniségének kohójában összeötvöződve, sohasem térbeli kilengést, hanem a vertikálisban való elmélyülést, kifejezőkészségének gyarapodását, színeinek gazdagodását jelentik. Expresszionizmus, impresszionizmus, schönbergi „Reihe“, neoklasszicizmus, mind megtalálhatók a népzene gránitalapjára épített művészetében, de sohasem mint pillanatnyi megoldás, nem mint a problémák könnyed, elegáns megkerülése, hanem zenéjének szerves alkotórészeként, hogy azután a *zongorabagatellek* még kísérletező Bartókjától az *I. Quartett*, a korai népdalfeldolgozások, a két *hegedű-zongora szonáta*, a *Csodálatos mandarin*, *III. vonósnégyes* — *Kilenc zongoradarab és Szabadban* ciklus (*Éjszaka zenéje!*) — *II. zongoraverseny* fejlődési vonalán elérkezzék a *Cantata profana*, az *V. vonósnégyes*, a *Zene húroshangszerekre*, az *Egynemű kórusok*, a *Mikrokosmos* és *VI. vonósnégyes* immár grandiózus bartóki magasságaiba.

A mult és jelen Európájával olyan szoros közösséget vállalni, amint az Bartók művészetében élénk tárul, csak teljességgel európai szellem kiváltsága lehet. Vannak, akik szeretik Bartókot folytonosan az ázsiai, barbár őszötnök ősemberromantikájának megkapó, de legkevésbé sem helytálló, kaptafaesztétikumába beleskatulyázni. Pedig az *Allegro barbaro* vagy a *Zongoraszonáta* szenvedélyes dübörgése, avagy a *Cantata profana* misztikus meshangulata, az egész bartóki oeuvre épületét fundamentumában magán hordó keleteurópai-ázsiai népzenei stílus-elemek mögött ugyanaz a szigorú rendszerre törekvő szellem működik, mint amely egykor a keleti zenei materiából kialakította magának a gregoriánt s eljutott egy Josquin, egy Palestrina tökéletességéig! Európának Kelet volt a szellemi szállítója s az európai zenének a Bartókokon, Kodályokon, Strawinskyken keresztül most is Kelet hozta meg a felrissülést. Ámde a nyersanyagot magasrendű művészi koncepcióvá költeni, azt — az európai felfogás szerinti — zárt művészi formákba tömöríteni: mindenkor az európai ember műve volt. Bartóknak a keleteurópai népzeneik azt a hatalmas anyagraktárt jelentik, amelyből a nyugati zene szövőszékén megszöhetette muzsikájának csodálatos színeiben pompázó szötteseit. Ezért fog hozzá már 1906-ban Kodály Zoltánnal ennek felkutatásához. A fáradhatatlan gyűjtőmunka eredményeként felhalmozódó népdal-anyag azonban később önálló tudományos munkává szélesítette a studiumot. Az elején csupán művészi szükségből és szempontokból végzett népdalgyűjtés mindinkább kettős jelentőséget kap és a művész Bartók mellett megjelenik a tudós Bartók, aki tudományos módszerességgel foglalja rendszerbe a sokezer nyelvi dallamot és vonja le belőlük messzematató következtetéseit. És — akárcsak művészetében — itt is európaisága vezeti. Nem elégszik meg szűkebb hazája zenefolklorejának tanulmányozásával, hanem népdalgyűjtő munkásságának már a megindulásakor az érdekli, hogy a magyarság népzeneje hogyan helyezkedik el a környező népek zenei néprajzában, azokkal milyen viszonyban áll, a kölcsönhatások milyen összefüggése mutatható ki közöttük. Hatalmas magyar gyűjtései mellett fonográfra veszi a hunyadmegyei és máramarosi románság népzenejét, felgyűjti a tót népi dallamokat, tanulmányozza a szerb-horvátok, rutének, lengyelek, bolgárok zenei folkloreját, gyűjtőutakra megy az északafrikai arabok és az anatóliai törökök közé. Lankadatlanul gyűjt, kutat, leje-

gyez, összevet. Ámde minden fáradságos gyűjtőútja, valósággal szerzetesi türelemmel és odaadással végzett fonográflejegyzései, a magyar és idegen dallamok sok-sok ezrének összehasonlító munkája mögött ott fénylik mély magyarságának tüze, népe középeurópai elhivatásába vetett hite, amelyről egyik tanulmányának zárószavaiban szinte önvalomásszerű mondatokban ad számot, összegezvén háromévtizedes kutatómunkja eredményeit: „25—30 évvel ezelőtt akárhányszor hallhatuk idegen országbeliek szájából, hogy nincs is igazi magyar falusi zene; ami van, az szláv vagy román átvétel. Akkor mégcsak vitába sem bocsátkozhattunk, hiszen magunk sem ismertük falvaink zenéjét. Most, 30 év munkája után megpróbáltam ezeket az állításokat a lehető legnagyobb tárgyilagossággal megcáfolni. Vizsgálataim eredményét akkor is közzétettem volna, ha nem kedvezett volna nekünk. Annál nagyobb örömmel szegezek le olyan eredményt, amelynél kedvezőbb alig képzelhető el. Lehetséges, hogy a jövő kutatásai egyben-másban módosítani fogják megállapításaimat. De abban erősen hiszek, hogy a dolog lényegében nem tévedtem; ez a lényeg pedig éppen foglalható össze: *a magyar falu régi és új dallamanyaga magyar kultúrkincs, olyan kultúrkincs, amit nem jelenlegi szomszédainktól vettünk kölcsön, hanem amiből mi adtunk nekik.*“

Veress Sándor.

*

Béla Bartók's 60th birthday.

On the 25th of March 1941 Béla Bartók the famous hungarian composer and authority on folklore celebrated his 60th birthday. Living at present in America the public of the United States had the occasion to greet him personally on that day.

As a composer Béla Bartók belongs to those rare types in the history of music — like Monteverdi, D. Scarlatti, Rameau and in recent times Debussy — who, while being revolutionaries show in their work evidence of perfect fulfilment and evolution. Bartók's work is a striking example of a Master who builds and develops his music step by step in the most organic and consequent way. At the age of 22 we find him under the influence of Richard Strauss but he soon realises the fruitless epigonism of this post romantic music and his early researches in the rich unexplored soil of hungarian folk-music gives him the suitable material and paves the way to his own original style. His music consists of two characteristic elements. On one side folk-music which forms a strong solid base and on the other that fine sense for expression and form acquired from the old western masters.

In 1906 when he begun collecting hungarian folk-music together with Zoltán Kodály in the villages it was done purely from a musical stand point. In the old traditional tunes he heard in Transylvania, upper Hungary and in the districts of Transdanubia he found a thoroughly new, and till then unknown musical style. Many of these tunes go back to the times when the hungarians lived in their former home in Asia and this unspoilt fresh musical material enabled him to create quite a new musical form and expression. Later as the collection grew the work became more and more twofold and Bartók the composer became scientist as well. Besides his vast collection of hungarian folk-songs he has recorded not only the folk-music of the rumanians living in Hungary in the districts of Bihar and Máramaros but also that of the slovak minorities of former Hungary. His interests being widespread researches were made in the music folklore of the serb-croats, bulgarians, poles and recently collections of the folk-music of the turks in Anatolia with the purpose of comparing the folk-music of all these nations with the hungarian. His studies in this territory are most valuable for it shows that the hungarian folk not only preserved their ancient music intact without being influenced by the neighbour-nations but went forward by creating new and original types and forms.

AZ ÁLTALÁNOS NÉPRAJZ PROBLÉMÁI.¹

Az ethnológiát általános néprajznak, az ethnographiát leíró néprajznak nevezhetjük. Az utóbbi mindig leírást ad, míg az előbbi arra törekszik, hogy az összehordott anyagot felhasználva egységes áttekintést nyújtson, s általános tanulságokat vonjon le. A terület, ami szóba jön, igen nagy, csaknem beláthatatlan és kimeríthetetlen, — akár a jelenségek és folyamatok leírására, akár ezek összefüggéseire és feltételeire gondolunk. Az ethnographia nagy anyagából el kell hagynunk mindazt, ami már megtalálta a maga speciális feldolgozását. Ilyenek: az európai népek és sok ázsiai nép története (így pl. Egyiptomé), ezek nyelvének, művészetének, vallásának, gondolkodásmódjának és intézményeinek vizsgálata, valamint az európai népek terjeszkedése az egész földtekén. Maradnak azok a népek, amelyek idáig még nem álltak, vagy csak csekély kapcsolatban álltak az európaiakkal, szegényesebb civilizációs felszereléssel rendelkeznek, s kisebb mértékben ígázták le a természetet. Ez a maradék az ethnographia területe. De már magának a leíró néprajznak a területén is érvényesül bizonyos specializáció. Beszélünk külön Afrika- és külön Amerika-kutatókról, meg olyanokról, akik Ausztrália, Polinézia vagy Indonézia felkutatására szenteltek magukat, stb. Azután tárgyi szempontból szétválík a technika, vallások, társadalmi berendezkedések, lelki élet, nyelvek kutatása. Sajátos beállítottsághoz vezet az is, ha valaki csak múzeumi tanulmányokat végez, épp úgy, mint ahogy ezt eredményezik az egyéni utazások tapasztalatai is; mindakét esetben elkerülhetetlenül adódik az egyoldalú általánosítások veszélye. Az ideális az lenne, ha a néprajztudós felváltva kutatna, néhány évig az egyik területen és irányban, azután egy másikon.² Csakhogy az emberi életnek korlátai vannak, képességeink és hajlamaink megkötöttek. Így mindenki csak kevés területen és kevés irányban tevékenykedhetik. Ilyesfajta megfontolások alkalmasak lehetnének arra, hogy kiküszöböljenek egynémely vitás pontot s közös célra egyesítsék az erőket.

Ez a cél az általános néprajz, az ethnológia. Az ethnológia az általános kérdéseket illetőleg nyújt áttekintést és összefoglalást. Két dolog tartozik ide. Vizsgáljuk egyrészt a fejlődést, a különbözőséget, a változást a népek életében. Másrészt vizsgáljuk azt, ami azonos és folytonosan visszatérő a társadalmi alakulás különböző helyzeteiben is, valamint a lelki reakciók hasonlóságát. Mind a különbözőségek, mind az azonosságok értelmezést követelnek, de ezt, itt, mint ott, csak dinamikusan lehet megragadni. Ezért szükséges a jelenségek és folyamatok közvetlen vizsgálata. Csak ha belőlük indulunk ki, s úgy igyekszünk általános képhez jutni, tudjuk kikerülni a csalóka fogalmak és hamis általánosítások hálóját.

¹ Thurnwald az ethnológiát Völkerwissenschaft-tal, az ethnographiát Völkerkunde-val fordítja németre. Tekintettel arra, hogy a magyar nyelvhasználat szerint a „néprajz” sokkal tágabb értelmű, mint a német „Völkerkunde” szó, a kettő nem volt azonosítható. Helyesebbnek látszott, ha „néprajz”-zal jelöljük az egész tudománykört, s az egyes ágak közt jelzőkkel teszünk megkülönböztetést. (Szerk.)

² V. ö. *Methoden in der Völkerkunde* a „Kultur und Rasse” keretében (Szerk. Hesch és Spannaus). München, 1939. T. F. Lehmann.

Vizsgálva a különböző korszakok népeit és törzseit, megfigyelhetjük, hogy az emberben a képesség, tudás és ismeret folytonosan gyarapszik, s ez a természet fokozódó legyőzését hozza magával.³ Az a mód, ahogy mi ma lakunk s ahogy a betegségeinket kezeljük, bennünket sokkal hathatósabban véd a régiéknél, nem is szólva arról, mennyivel könnyebben és gyorsabban győzzük le a távolságokat. Egy kor minden vívmánya a megelőző korszakok teljesítményein alapul. A repülőgép feltételezi az autót és gázmotort, stb.-t, az eke pl. a kapát és a befogandó szarvasmarha megszelídítését. Meglévő képességeink és ismereteink azonban nagyobb hatóerejűekre cserélődnek át, s így a vívmányok egyre szaporodnak. Különösen világos ez, ha azokra az esetekre gondolunk, ahol egy új elv felfedezése járul a régiek alkalmazásához. Ilyen eset volt pl. egyes fák rugalmasságának a felfedezése, amely az új felfedezéséhez vezetett, az emelő hatásáé, a mérlegé, a gőzgépé, a villamosságé. Mindig az volt az eredmény, hogy a tudás kibővült, képességeink nagyobb területre terjeszkedtek ki s felhalmozódtak. Ezt a folyamatot nem lehet megfordítani. S az sem mond neki ellent, hogy sok minden, ami régi és túlhaladott, veszendőbe megy. A növényi festékek készítésének különféle módjai ellefejtődtek az anilin festék megjelenésével, a kőből sem gyártanak már kést, mióta elterjedt a vaskés, a bődönhajók és kanuk készítését meg elnyomta az európai csónakok megjelenése. Máskor meg az alkalmazás területe szűkül össze. Így korlátozódott szűkebb területre az evezős és vitorlászajók alkalmazása, mióta használatban vannak a gőz- és motoroshajók, így szorul háttérbe a lovak szerepe a gépkocsi terjedésével, stb. Tehát a képességek felhalmozódásának megfordíthatatlan folyamatával (irreversibilis accumulatio) két másik folyamat jár együtt, az egyik kiküszöböl (eliminatio), a másik korlátozza az alkalmazást (restrictio).

Rövidlátás lenne, ha elhanyagolnók ezeknek a folyamatoknak az emberekre és a társadalomra kifejtett hatását. Rendkívül jelentős pl., hogy a csónakkészítés tovaterjedése mint vezetett birodalmak alapításához, a fegyveres túlsúly pedig munkaerők szerzéséhez. De még tovább: a hadifoglyok szerzésének építkezések, műemlékek lettek az eredményei, a rabszolgasorsbajutás és elproletárosodás viszont a régi törzsi hagyományoknak, ősök tiszteletének, törzsi vallásnak a pusztulását hozta magával. Abban az évezredben, amelynek a közepére Krisztus születése esik, Ázsiában számos vallásalapítás jön létre (előbb a Zathrusta-kultusz, buddhizmus, Confucius, azután az izlám), s ez a jelenség pontosan egybeesik a rabszolgasorsbajutásnak, a törzsi gyökekek szétszakításának, az elproletárosodásnak és a városok kialakulásának a folyamatával. Mindez viszont a törzsek egyéni életének a szétrombolásából eredt, amit a megelőző évezredekben a nagy birodalmak alapítói készítettek elő.

A felhalmozódás fentemlített folyamatát nem szabad úgy képzelnünk, mintha egyik tárgy a másikból közvetlenül jönne létre, valahogy úgy, ahogy egyik állat a másikból. Mindig az ember keze és feje teremti meg az újat. Ezért mindig az emberek a fontosak, magukkal hozott képességeik és a természetadta lehetőségek. Ehhez járul még az

³ V. ö. *Menschliche Gesellschaft* a szerzőtől. I. és IV. köt. Berlin, 1931. és 1935. W. de Gruyter.

az összeműködés, kombináció, amely képességek, tudás és ismeretek között a társadalom által áll fenn, a közösség „civilizációs felszerelése”. Az utóbbinak a milyenségét és terjedelmét a történeti sors szabja meg. De ezt a civilizációs felszerelést sem szabad úgy tekinteni, mint egy múzeumi szekrény darabjait. A tárgyakkal emberek élnek, s ezeknek sajátos alkatuk, magatartásuk, élményeikből és sorsukból táplálkozó beállítottságuk van. A tárgyaknál is az a fontos, hogy a közösség tagjai miképpen használják azokat. Az egyik törzsnél a hajító kés harci fegyver, a másiknál használati szerszám, a harmadiknál kultikus eszköz. Így ugyanaz a tárgy más-más szerepet kap mindegyik (itt nyugatafrikai) kultúrában. A kulturális egésznek alkatrészévé ennek a szerepnek a révén lesz egy-egy tárgy.⁴ Kultúra mindig a közösség lelki magatartásán épül fel, s sohasem az ú. n. kulturális elemek pusztá halmaza.

Ha ezt belátjuk, azt is beláthatjuk, hogy funkcionálisan saját felfedezés ill. feltalálás és átvétel között csak egy szempontból lehet különbség. Még pedig abból a szempontból, amely az újításokat a kultúra egészén belül nézi. Annál inkább így van ez, mert a civilizációs készlet egyes darabjai ritkán kerülnek át változatlanul egy más kultúrába. Miközben új helyükre alkotórészekként beépülnek, több-kevesebb változáson esnek át, akár megjelenési formájukat, akár szerepüket tekintjük. Különösen szembeötlő ez, ha két olyan eltérő magatartás találkozik, mint az európai és afrikai. Egy afrikai négertörzs nagy tiszteletben álló kultikus eszköze az európaiak közt profán szobadísszé alakul át, megfordítva: üvegcserepeinket a négerek esetleg borotválkozó vagy vágó eszközökként használják tovább. Az afrikaiak éppoly gyakran félreértik a keresztyénséget, mint mi a fétisek vagy az ősök tiszteletét.

A népeknek az az alkalmazkodása és átformálódása, amelynek ismerete olyan fontos a gyarmati politika számára, ha kisebb mértékben is, mindig megvolt. De csak részben iktatható be a fent említett felhalmozódási, akkumulációs folyamatba. A „népek” általában különböző eredetű törzsekből és nemzetségekből tevődnek össze. Átformálódást eredményező hatások azonos civilizációs szinten álló kultúrák között is felléphetnek. Mi szabja meg magát ezt a szintet? Részben a technika, részben a társadalmi szervezet és gondolkodás területén érvényesülő egyszerűbb vagy magasabb elvek (egyáltalán nem tudatos vagy világosan kifejezett) alkalmazása.

Az imént érintett vonatkozásban bizonyos gondolkodási formákat a- vagy prelogikusoknak szoktak nevezni. A mi analitikus gondolkodásunk álláspontjáról ez tényleg így is látszik.⁵ De számolnunk kell két dologgal: 1. a nem-logikus vagy kisebb mértékben logikus gondolkodás nálunk is megtalálható a mindennapi életben, emóciók esetében, álomban s tudaton kívül, s itt látható, hogy ez a gondolkodás konkrét elemekkel, az érzékelés és élmény egységével dolgozik, nem pedig az íróasztal finoman cizellált elvontságaival; 2. ezt tekintetbe

⁴ V. ö. *Funktion und Entwicklung*, az „Archiv f. Anthropologie”-ban. N. F. 26. Bd. 1940. 1. Heft. 40 kk.

⁵ V. ö. *Der Kulturhintergrund des primitiven Denkens* c. tanulmányom a „Zeitschrift für Psychologie”-ban. 147. Bd. (5–6.) Leipzig, 1940. J. A. Barth.

véve, a gondolkodás logikus, azt mondhatnók „logikus biológiai értelemben”. A primitívebb gondolkodás természetesen iskolázatlanabb és csiszolatlanabb, mint ahogy nálunk is különbségek vannak e tekintetben az egyes egyének között. Az a meggyőződés, hogy bizonyos szer-tartás szükséges a felnőtt ember érettségéhez és a szaporodás sikeréhez, éppoly kevésbé alogikus,⁶ mint ahogy nem logikátlanok a varázslatok. A különbség csak az, hogy ezek egészen másfajta erőkkel számolnak, mint amelyekre bennünket a természettudomány tanít.

A civilizációs szint különbsége alapján szívesen beszélnek alacsonyabb és magasabb kultúrákról. De ez a beszédmód is bizonyos tisztázatlanságot rejt magában. T. i. a kultúra lényege az emberi közösségek sajátos magatartásában áll. Ez a magatartás részben a nép — származásból és sorsból magyarázható — sajátos jellegén alapul, részben a kor hangulatán, részben általános emberi reakciókon. Mármost ezek az utóbbiak határozzák meg a kultúra által egybefűzött közösségek bizonyos lelki „fejleményeit”. Míg a felhalmozódás folyamatát mindenekelőtt az jellemzi, hogy észszerű és hogy visszafordíthatatlan haladást mutat, addig az egyes kultúrák belső fejlődésében korlátolt számú lehetőségek visszatérését fedezzük fel. A kulturális közösségek alacsonyrendű élőlények, pl. szalpák benyomását keltik, melyek osztódnak, egyesülnek, láncokat alkotnak, ismét szétesnek, stb. Itt biológiai erők működnek, nem logikaiak. Gondoljunk arra, hogy a római kultúra a görögséggel való benső érintkezésből született meg, később Egyiptom és Nyugatázsia hatása alá került, majd szétesett galliai és hispániai kultúrára, s hogy a bizánci kultúra megint a görög-római örökségnek egyiptomi, mezopotámiai, sziriai, perzsa és előázsiai elemekkel való újbóli egyesüléséből nőtt ki. A primitívebb szférában azt találjuk, hogy pásztor vagy fejlettebb vadásztrözsök szimbiózisban élnek földművelőkkel, hogy a földművelők a politikai vezetést a pásztoroknak engedik át, s ezek arisztokráciákká alakulnak. Az ilyen népi különbségen nyugvó (tehát biológiai alapú) arisztokráciát azután a keveredés, az egyéni teljesítmények előtérbe jutása, a zsákmányolás és egyébfajta egyéni vagyon alakítja tovább, mostmár racionális és plutokratikus szempontok szerint. A szakrális fejedelemség helyet enged a racionális jellegű egyéni uralomnak, amire jó példát nyújtanak a keleti despotizmusok.⁷ Külső összeütközések vagy belső zavarok újabb kiindulási helyzetet teremthetnek, s itt megint megtalálható a lefolyás skémája, amit legfeljebb külső események zavarhatnak meg. Az egyszerűbben szervezett természeti népeknél ezek a változások gyakran inkább egyes személyek, családok, nemzetségek között folynak le.

A formák korlátolt számú lehetőségek között ingadoznak. Így vagy van utódlás, vagy nincs. Ha van, akkor ez nem lehet más, mint vagy apai, vagy anyai. A faji jegyek kialakulására nézve azok a szempontok fontosak, amelyek szerint a házas kapcsolatokat kötik. Ezek túlnyomórészt az atyafiság, család vagy nemzetség öregjeitől függnék, s így házassági előírások keletkeznek. De a szempontok eltérők: ba-

⁶ V. ö. *Primitive Initiations- und Wiedergeburtssitten* c. tanulmányom. „Eranos Jahrbuch 1939”. Zürich, 1940. Rhein Verlag.

⁷ Részletek bőséges példákkal a *Menschliche Gesellschaft* IV. (Staat und Kultur) és V. (Recht) kötetében. 1935.

ráság, érdekkapcsolat a szülők közt, eredeten, rangon vagy vagyonon alapuló előkelőség, stb. Mindig megvolt az ifjúságban a hajlam, hogy az ilyen korlátozásokat esetenként áttörje. A családot mindig az jellemzi, hogy biológiailag eltérő személyeket foglal össze, minden egyéb formai változata mellett is.

Műveltségünk kincsei, a népek és törzsek élete és élményei indításokat adhatnak az embernek, hogy a korlátozott lehetőségek között ismét egy újat válasszon. De adottságaiból, fizikai és pszichikai „bőrből” irtózatos felfedezései és találmányai ellenére sem léphet ki. Ezért jönnek mindig a visszaesések is. A racionális halmozódási folyamatot szigorúan el kell választanunk az erkölcsi javulásnak, a lelki felemelkedésnek a kérdésétől. Annál is inkább, mert mindig hajlamosak vagyunk arra, hogy saját egyéni értékelésünkkel, vagy saját kicsi körünk értékelésével mérjünk, holott vannak általános értékmérők is (pl. reciprocitás) és értékmérők a korszakok fokozati értékelésére (teljesítmények értékelése). Nem ártana egyébként egész fogalmi készletünket, amellyel a néprajzban élünk, alapos kritikának vetni alá. Az ilyen fogalmakat, mint „törzs”, „család”, „főnök” gyakran nagyon is felületesen használjuk. Ezenkívül számos jelenség és folyamat újabb és szorosabb fogalmazást kíván az elmélyült újabb kutatások nyomán, ilyen pl. a „varázslat”, „fejlődés”, „matriarchátus”. Sok más fogalmat viszont még mindig a mi európai-amerikai gondolatvilágunk értelmében használunk, s nem azoknak a népeknek az életfeltételei és gondolkodásmódja szerint, amelyekre alkalmazzuk. Idetartoznak „Isten”, „lélek”, „gazdaság”, házasság”, „pénz”, stb. Mivel ezek a fogalmak egészen más életfeltételeken, ismereteken, képességeken, szokásokon és értékeléseken alapulnak, idegen viszonyokra nem vihetők át, s megzavarják azok értelmezését. Részletesebben azonban szükségtelen itt ezekre kiterjeszkedni.

Thurnwald Richard.

*

Probleme der allgemeinen Völkerkunde. Obige Abhandlung ist in der Zeitschrift *Scientia* (Jhg. XXXIV. Nr. XI—XII. Bologna—Milano. 1940.) unter dem Titel *Völkerwissenschaft* in deutscher und unter *Ethnologie* in französischer Sprache erschienen. So kann hier von einer deutschsprachigen Zusammenfassung abgesehen werden.

ÉVNEGYEDI SZOKÁSAINK ÉS BABONÁINK.

Szokásaink és babonáink legnagyobb része kalendáriumi napokhoz, bizonyos szentek napjaihoz vagy ünnepekhez van kötve, de nem azért, mintha valami közük lenne az illető szenthez vagy ünnephez, — mert hiszen azok a legendák és megokolások, amelyekkel összekapcsolják őket, mind csak későbbi kitalálások, — hanem, mert könnyebb volt őket a reggeli istentiszteleten hallott vagy kalendáriumban olvasott szenthez kötni, mint a hónap számokkal jelzett dátumaihoz.¹

Ilyen későbbi és tudalékos ráfogás pl. minden olyan magyarázat, amely a szokást az illető szent nevének valamely közszóhoz való hasonlóságával akarja összefüggésbe hozni; nálunk természetesen a legtöbb ilyen magyarázat a szokással és hittel együtt idegen eredetű, mint pl. az András férjjeszó és varázsló szokásainak a görög „anér” szóhoz fűzése, a Sebestyén kéregduzzasztó erejének a német Sebastian, Bastian és „bast”: kéreg szók hasonlóságához kötése, vagy az, hogy a „bohne” és Bonifatius szók hasonlósága miatt ennek a szentnek napján kell vetni a borsót, s Abdon is azért lett féregűző szent, mert a német „abtun“-nal hozták összefüggésbe nevét, és a Donner szóhoz hasonlósága tette Dónátot is viharcsináló, szőlőpusztító szentté, — de van magyar eredetű is, mint pl. a disznó Egyed napján való hizóba fogása, vagy az, hogy miért lett Siennai Katalin napja „szénavágó” határ-idővé. A népetimológiával magyarázható ilyen szokások és babonák vizsgálata egész külön tanulmányt érdemelne s magyar szempontból annál is inkább, mert ez igen sok babonának idegen eredetére is rámutatna. Megsegítené tehát abban a törekvésünkben, hogy mai hagyomány-anyagunkból az idegent kirekeszthessük. Ez lehetne a magyar néprajz szellemtörténelmi vizsgálódásainak elemi munkája és itt kezdődik hagyományainkban a különböző ázsiai őskulturák és kultuszok kövületeinek az idegen elemektől való elkülönítése is.

S éppily erőszakolt névmagyarázat a Medárd özönvízkezdő legendájához vagy a Negyvenvértanú napjához fűződő negyvennapos időjósítás is, de hogy miért lettek Vitális és Egyed ilyen negyvenesnapokká, az annál kevésbé magyarázható „vallásos néprajzi” alapon, mert ezeket a neveket a nép egyáltalában nem ismeri.

Ezt a sorozatot azonban még oldalakon át folytathatnók: miért fordul a medve is szent Pál conversiója napján, — miért kígyó és medveünnep Elek és Illés napja, — miért kapcsolódnak a patkányüzés szokásai Kázmér és Nikázus napjaihoz, — miért lett ördöggé Vencel és boszorkánnyá Luca, — miért éppen Mátyás törli a jeget és Zsuzsánna piseli el a havat, Benedek hozza a meleget, Leodegár hullatja a lombot, Simon Judás jajgattatja meg a pásztot, — aztán miért vette át a lóvéreztetéssel Szent István a Wotán szerepét, — miért lett fagyos szent a három „ác”, — miért kapta Margit a pisis jelzőt, — miért viharhozó Dávid és Illés, és miért babevő a május 6-iki János.

Még furcsább kapcsolatokat mutatnak vetési szokásaink, amikor a fokhagyma vetését Benedekhez, a káposztáét Gáborhoz, az indásnövényekét Márkhoz, az ugorkáét Zsigmondhoz, a lenét Medárdhoz, a retékét Margithoz, s a kerekrépáét Ker. Jánoshoz kötik.

S mi köze Katalinnak az ősemeri életfa katalinágához, szent Jánosnak a lakodalmi kalácshoz, az aprószenteknek az aprószentekezéshez, a gyermekek tavaszleleji balázstáncának szent Balázshoz, az egri fertálmesterek választásának Apollónia szűzhez, Józsefnek a méhek rajzásához, szent Györgynek a marhák első kihajtásához, Fülöp Jakabéknak a hajnalfához, Nep. Jánosnak a jánoskaeresztléshez, Orbánnak a hideg kiseprűzéséhez, Jakabnak a legénybíróválasztáshoz, szent Ivánnak a tűzgráshoz, Dömötörnek a pásztori ünnepekhez, Mártonnak a gyertyapecsenyéhez — és mi köze a vallásnak az óévi kongózáshoz, sőt Konc király és Cibere vajda farsangi harcához, a nagy-

pénteki mosakodáshoz, lóusztatáshoz vagy harmatszedéshez, a nagyszombati féregűzéshez és a tűzszentelés pogány babonáihoz, a husvéti határjáráshoz, háztakarításhoz és halottkultuszhoz, a fehérvásárnapi mátkáláshoz, a pünkösdi villózéshez és király- s királynő választáshoz, az aratási ünnepségekhez, a karácsonyesti tuskóhoz és sok más hasonló népszokáshoz.

Őspogány képzeteken alapuló gazdasági szokások maradványai ezek, a nép ősi természetszemléletével és természeti életével függenek össze; sokkal régiebbek tehát, mint a keresztény vallás, s velük szemben a vallásos néprajz feladata csak az lehet, hogy megmagyarázza, miféle egyházi befolyás révén kerültek ezek a régi agrárszokások valamely keresztény ünneppel vagy szenttel kapcsolatba, mit változtatott, enyhített rajtuk a kereszténység, hogyan formálta át az ősi szokások eredeti célját és pogány jellegű rítusait, hogyan és mennyiben léptek a szent, az ünnep, a templomi szertartás, a pap és az egyházi szerek az ősidők isteni lényei, rítusvégzői és eszközei helyébe. — de a vallásos néprajznak semmi köze sincs az ősi szokások eredetének kutatásához és az olyan szokásokhoz s babonákhoz, amelyek nyilvánvalóan ősi eredetűek, s a vallással csak későbbkori és nagyon erőszakolt legendák révén hozhatók összefüggésbe. Adjuk meg a vallásos földrajznak, ami az övé, de hagyjuk meg a néprajznak is a magáét. Mert a néprajz is fiatal tudomány, a vallásos néprajz azonban csak olyan kis baba, amelyik mostanában kezd tapogatózni, dajkáinak tehát nagyon ügyelniük kell minden mozdulatára, minden lépésére. Hiszen a vallásos néprajz kutatózásainak alapja nem az ősi agrárélet, hanem a kereszténység normáinak és reguláinak alapjából fakadó vallásos és főképp népi gyökerű szokásai és hiedelmei, amelyekből pedig alig ismerünk valamit. A vallásos néprajz anyaga az újabb idők terméke, a néprajzé azonban ősi, tartalmilag tehát függetlenek egymástól, — a néprajz módszerében és ítélkezéseiben már többé-kevésbé kitaposott utakon jár, a vallásos néprajz azonban még csak cserkészkedik, szinte gyerekes tapogatózással, botorkálva és el-eltévedve nyomot keres. A vallásos néprajznak szerintünk kettős feladata van: leválasztani szokásainkról és babonáinkról mindazt, ami nem ősi, hanem nyilvánvalóan a kereszténység hatása, — azután kikutatni azokat a jelenségeket, amelyek a vallás, a templom s egyházhivatali irányítások révén fejlődtek ki a népnél, de még jellegük szerint sincs semmi közük az ősi szokásokhoz és babonákhoz. Hogy pl. a búzaszem vágásában Mária arca látható, az a vallásos néprajzba, de hogy a búzaszentelés búzáját, a tavaszi búzát milyen őspofán célokra használják fel a pap körül ott settenkedő vénasszonyok, az már nem tartozik a vallásos néprajz anyagába.* A néprajz tehát nem bízhatja magát a vallásos néprajzra, ennél fogva szokásait és babonáit sem tárgyalhatja a három ünnepkör szerint.

Mert minden agrárjellegű, földművelő és állattenyésztő munka, sőt még az ezektől függő egyéb népéleti szokások is a földrajzi helyzettől, az éghajlattól és a talaj minőségétől függenek, ezek pedig vidékenként változnak, vidékenként tehát még ugyanegy növényre is más és más az előkészítés, vetés, érés, betakarítás és feldolgozás ideje, — aztán foglalkozás szerint más és más szokás-terminusai vannak a méhészeknek, vadászoknak, halászoknak, állattenyésztőknek, s ezekhez alkalmazkodnak a kismesterek, s jórészt a családi-, köz- és törvényesélet szokásai is, anélkül azonban, hogy bármelyiknek is valami köze volna a keresztény ünnepkörökhöz, amelyekhez csak a tudákos csizó- és naptárkészítők kapcsolták őket.

A gazdasági munka természete szerint ezek az ősi évnegyedek éppúgy nem lehettek pontosan körülhatárolt időközök, mint ahogy ma sem azok. A

* Egészen másoknak látja a vallásos néprajz feladatait, és éppen ezért egészen más szempontokból ítéli meg a magyar néprajz eddigi munkáját és eredményeit *Bálint Sándor* (Népünk ünnepei, 13.), amikor az eddigi gyűjtéseket általában mindig téves, vagy legalább is indokolatlan előfeltevésekből való kiindulással, pozitivistá és makacs elfogultsággal, a néplélek vizsgálatától való húzódozással vádolja.

népélet u. i. a maga munkájában két hosszabb és két rövidebb évnegyedkört ismer: az előkészülés és bemunkálás, az érés és betakarítás, az elrakás s a feldolgozás és pihenés ideit, amelyek csillagászati szempontból a tavaszelő és tavasz, a nyárelő és nyár, az ősz és tél évnegyedkörébe, a vallásos néprajz szerint pedig nagyon erőltetetlen és elégtelenül csak három ünnepkörbe: karácsony, husvét és pünkösöd időkorébe esnek. S mindezen szokások vizsgálatában csak a néplelek és népélet tényei s az ethnographia nézőpontjai kell, hogy vezessenek bennünket; a segédtudományoknak csak leszűrt eredményei tartoznak hozzánk, sőt még ezek is csak a mi szempontjainkhoz alkalmazva, a mi módszerünkbe beleillesztve. A társadalomtudós pl. egy putriház vagy hegyoldalba vájt kunyhó láttára felhorkan, az etnográfus pedig fellelkesedik, — a falusi árnyékszékek kezdetleges fajtái az orvost a főszolgabíróhoz szalajtják, az etnográfus pedig fényképező masinájához kap; a társadalomtudós és orvos a haladó műveltség érdekéből néz és lát, a konzervatív etnográfus pedig a történelmi múlt emlékeit keresi. S éppígy más az egyháztörténet és a vallásos néprajz, a történet és a néptörténet, az irodalomtörténet és a költői hagyományok néprajzi vizsgálata, a zenetudomány és a népzenei vizsgálódás, mások céljaikban és mások módszerükben. Szép példáit adta ennek *Sebestyén Gyula*, amikor a magyar népköltészet emlékeit nem a poétika szabályai szerint vizsgálgatta, hanem a néplelket kereste bennük, aminthogy *Sepródi* és *Kodály* népzenei tanulmányaiban is a népi stílus áll előtérben, az adatot sem önmagában, hanem mindig a népéletbe állítva vizsgálják.

Szokásainkat tehát a munka, a belső tartalom szerint kell vizsgálnunk. Azt kell néznünk, hogy ugyanazok a szokások, pl. a vető szokások mikor kezdődnek és meddig tartanak s hogy a hasonló jellegű szokásokban mi a közös. Csakis így állapíthatjuk meg a földrajzi helyzet miatt vidékenként más-más napokra csúszott szokások összetartozását s az okokat, hogy pl. az egyik vidéken miért farsangfarka s másokon miért Mátyás, Gergely vagy Máté a palántafélék, hogy itt Gábor, másutt Medárd a káposzta, hogy vidékenként Hugó, Márk, Zsigmond, Exaudi az indásnövények, emitt farsang-, másutt feketevasárnap a mák vetőnapja s hogy miért csúszott vissza a dinnyerothasztó Lőrinc napja szeptember 5-ről augusztus 10-re. És csakis ily módon jelölhetjük meg azokat a szokásokat, amelyek eredeti jelentőségüket veszítve, vidékenként több napon is váltakozva puszta ünnepi szokásokká, szórakozásokká váltak. Hogy csak egy pár magyarázó példát idézzünk az ilyenekre: mi az oka, hogy a farsangi kakasütést másutt pünkösdkor tartják, de néhol lakodalmi szokás is, — miért állítják a hajnalfát vidékenként más és más napokon: zöldcsütörtökön, husvétkor, május elsején, pünkösdkor, stb. S végül a szokásoknak csakis ilyen összeállításával állapíthatjuk meg az évnegyedkezdő szokások egyezését s csak ily módon érthetjük meg, hogy egyes szokások miért télfordulások vagy tavaszelő-kezdők (kongózás, nyájfordítás, szűzgulyahajtás), tavaszlejek (fafenyegetés, aranyvíz, harmatszedés, állatfürösztés), nyáriak és ősziak (tűzünnepek), mások pedig, mint pl. a supralás, minden évnegyedkezdet elején megismétlődnek.

Az ősi agrárszokások megzavarodása már akkor megkezdődött, amikor a magyarság a csillagászati időszámítással megismerkedett: az agrárszokások az évnegyedkezdő napok köré csoportosultak. Majd később, a kereszténység felvételével megkezdődött egyházi hatás előbb az évnegyedkezdetekkel egybeeső nagy ünnepek köré vonta a szokásokat, majd a munkákat is s ezzel a régi gonosztávoltartó idők, a felsőbb hatalmak megnyerő és hálaadó szokásai a kereszténység örökébe mentek át. Minél jelentősebb az ünnep, annál több szokás tapadt rá s ugyanez az eset történt a szentek napjaival is. Az egyháznak ez a szokásáthelyező harca, amely új tartalmat öntött a régi formába s a pogány agrárszokásokat keresztény jellegűekké akarta alakítani, sokáig tartott, mert nemcsak az ősi hagyományokhoz való ragaszkó-

dás akadályozta meg gyors fixirozódásukat és átalakulásukat, hanem az újév gyakori ide-oda tolása és a naptárreformok is. A szokás u. i. megmaradt a napnál, de így természetesen más ünnephez, más szent napjához kapcsolódott; az a tizenhárom nap sok szokást őriz régi napján, de sokat előre is vitt magával. Gondoljunk csak a Luca-napi és karácsonyi tizenkettőre, meg arra, hogy a jósló szokások ma is a régi napéjegyenlőség napjaihoz fűződnek.

Napokhoz kötött szokásaink és hiedelmeink tehát eredetileg mind agrárterminusok s ezért jellegüket az évnegyedi munka szabja meg S hogy még sem e szerint tárgyaljuk őket, hanem az ünnepekhez és szentek napjaihoz kapcsolva, annak csak az az oka, hogy a nép nem a hónapok és hónapok és hónapok szerint tartja számon a napokat, hanem az ünnepekhez és a szentekhez köti őket. Ez a csíziós és naptári eredetű összekapcsolás azonban nem jelenti a szokások és hiedelmek vallásos eredetét és a vallásos néprajzba tartozását is, mert hiszen a népi dátumokat nem az ünnepekörökben, hanem a négy évszak gazdasági munkáin belül foglaljuk össze. S ekkor világosan látni fogjuk, hogy a célok és a szokáselemek külsőleg mind a négy évnegyedben ugyanazok, belső formájuk azonban egészen más. Életvesszős varázslat pl. az aprószentekezés, de a májusfaállítás is, — és életvízzel való varázsolás az aranyvízzel, a márciusi hóval, a májusi harmattal való mosakodás, a nagypénteki fürdés, de a husvéti öntözés, meg a májusi kúra is. S látni fogjuk, hogy vannak szokások, amelyek csak bizonyos évszakokhoz kapcsolódnak, másokban nem fordulnak elő: az andrásoló napok pl. mind a téli és tavaszi napokra esnek, nyáron és ősszel nincs belőlük egy sem.

A téli évnegyed szokásai és hiedelmei.

A nép szerint a fehérlovas Márton az őszi záró napja: nappali szokásai még őszi jellegűek, az esti gyertyagyújtás e napi kezdete azonban már a telet jelzi. Ennek a fordulója pedig ma karácsony éjfele, a Gergely-naptár előtt azonban Luca s ez az oka a Luca-napi és karácsonyi szokások és hiedelmek nagy egyezésének; majd az újév hosszas ide-oda tologatásával az őszi évkezdet összes szokásai és hiedelmei adventre, január elsejére és vízkeresztre is rátapadtak, sőt a rómaiak március elseji újévének maradványaként húshagyón is megnúzódtak s ez az oka a téli napokhoz és a tavasz kezdetéhez fűződő hagyományok annyira egységes jellegének. Zárónapja pedig vízkereszt, bár egyes szokásai és hiedelmei természetesen a tavaszelőbe is átnyulnak.

Az ősi nap és évforduló jelesnapjainak pogány ünnepi szokásait és hiedelmeit az egyház azzal próbálta elkeresztényesíteni, hogy a „sol invictus“ ünnepét, a „dies natalis solis“-t, a „vita invicta“, azaz Krisztus születésének ünnepévé tette s ugyanebbe a körbe osztotta be a téli évnegyed egyéb ünnepeit, a szentek napjaival pedig a csíziók és kalendáriumok végeztek. A cél azonban nem valósult meg, mert a télforduló sötétsége, hidege és hóviharai továbbra is életben tartották a néplelekben megrögzött ősi hagyományokat. Az ünnepek így kettős arcot nyertek: természeti és vallásos események tükröződnek vissza bennük; a karácsony pl. a tél közepének és Krisztus születésének ünnepe s a szentek áldásosak és ártalmask is egyszerre, Luca pl. szent és boszorkány is. A kereszténység tehát nem írhatta ki az ősi gonoszt s ezért a téli ünnep- és szentnapok telve vannak távortartásának és elűzésének szokásmódjaival.

Mert a tél minden napja gonoszjáró, hiszen éppen a róráté s a Luca-napi és karácsonyi tizenkettő alatt „fog legjobban az igézet”.² A természet halott, a gonoszt eddig kordában tartó vegetációs szellem erejével együtt elvesztette hatalmát is, a földre zudulnak a sötétség ártó szelleméi s megnyúlik idejük a halottaknak is. Nem szabad tehát semmi olyan cselekvést végezni, amely odacsalhatná őket, ellenben minden eszközzel védekezni kell ellenük.

Ehhez pedig első sorban felismerésükre van szükség, aminek meg az éjfélimisést tartják legfőbb idejűl, csupa olyan varázsló eljárásokkal, amelyeket még Luca napján kezdtek meg, mint a lucaszéke³ és a lucaostor;⁴ de felismerhetők a falu boszorkányai más egyébb, szintén csak a téli évnegyedből ismeretes varázsló és megidéző eljárásokkal is: Luca estétől éjfélimiséig minden éjfélnél ráütnek a kapufélfára vert szögre s beharaglószókat a falu minden boszorkánya elsettenkedik a ház előtt és kihúzni próbálja a szöveget,⁵ — s megláthatja a boszorkányokat az éjféli misét mondó pap is, ha úrfelmutatáskor a szentostyán átnéz,⁶ de nem szabad elárulni őket,⁷ pedig láthatatlan alakban körülötte ténferegve folyton rángatják stóláját,⁸ — s végül a téli idők alatt készítik a boszorkány-megidéző és elfejlődéskép a tolvaj-megkötő varázsszereket is: a Lucától karácsonyestig minden nap félretett fahasábokkal olvasztott zsír felmelegítve bármikor odacsalsa a boszorkányt,⁹ s aztán vele a veteményföldet és méhest, a tolvaj nem tudja levenni kezét, amíg a gazda oda nem megy s meg nem seprűzi.¹⁰ Boszorkány lesz aztán abból a légyből is, amelyik az újévet túléli, ezért irtják az újév utáni legyet.¹¹ Egyéb gonoszfelismerő szokásaik, mint pl. Luca¹² vagy másutt karácsony¹³ éjfelén a keresztiúton szenteltkrétával húzott kör közepéből a boszorkányok gyűlése, a tavaszi napok nemelyiken is végignézhető, amint a tavaszi forgószél portoryában a boszorkányok a boszorkányok, az óévjéféli hóoszlopokban az ördögök táncolnak.¹⁴ S a sötétség ideje az ősi felfogás szerint halottfeljáró idő is és ennek az ősi hitnek elkeresztényiesedett téli formája a halottak karácsonyéjféli miséje¹⁵ s a halottak közé tartoznak a tavaszi évnegyedből is ismert kincsre vezető kísértet-alakok is.¹⁶ Az ősi ellenséges szellemek egy része azonban gyermek- és fonóijesztővé csökevényesedve tengeti téli életét, mint a szalmaruhába öltözött vagy fehér lepedőbe burkolózott, seprűvel vagy meszelővel járó lucaboszorkány,¹⁷ a besenyőtelki fonót trágyalébe mártott meszelővel látogató ádventi ördög,¹⁸ a Miklós napján fonalvizsgát tartó kalotaszegi legények,¹⁹ a vépi tollfosztókat ijesztető láncosmiklós,²⁰ vízkeresztkor a házakat feljáró maskurás legények libasora²¹ s végül a magyar mikulás. Ez utóbbinak alakja kettős: külsőleg ördög, belsőleg angyal, mert vizsgáztat, büntet vagy jutalmaz. Krampuszos alakjára kár egy szót is vesztegetnünk: a városi kereskedések kirakatainak üzleti portékája, a nép máig sem fogadta be, nála még ma is a keresztanyák nagyszakállú és fehérruhás férfialakja látogatja, imádkoztatja s virgácsolja vagy ajándékozza a gyerekeket, amint azt régebb feljegyzéseinkben is olvashatjuk.²²

Távoltartásuk végett az ádvent, a Luca-napi és karácsonyi tizenketted alatt, mint más gonoszjáró napok estéin is, lakatra zárják az ajtókat,²³ fokhagymát tesznek párnájuk alá,²⁴ fokhagymával kenik be az istálló ajtaját,²⁵ fokhagymával²⁶ vagy szentelt krétával húznak rá keresztet,²⁷ vadrózsaágot tesznek a kapufélfára,²⁸ seprűt tesznek keresztbe az ajtó elé,²⁹ sót, borsot és fokhagymát ásnak a ház köré.³⁰

Az ősi gonoszok boszorkánnyá vált alakja mellett azonban vidékenkint még más téli démonok halvány emlékei is fel-feltűnedeznek. Vannak közöttük barátságosak és ellenségesek; amazokat énekekkel, zenével, táncokkal üdvözlölik, alakjukat utánozva a földre hívni igyekeznek őket, emezeket pedig távöltartani, elűzni törekszenek. Ez utóbbiak közé kell soroznunk a tűz, vihar, jég, állat- és vetépszújtatók, háziférges és betegségek távöltartására s elűzésére s a minden irányú szerencse, termés és termékenység, egészség és szépség előidézésére, sőt még a rontásra irányuló téli szokásainkat is. Az ősi gonosz elváltozott alakjai még a farkasok és tolvajok is; amazoknak távöltartása végett két karácsony közt bekötözik az ollók szárait,³¹ emezek ellen pedig Luca napján kötött nyírfaseprűvel seprik a házat³² s ha valami elvész a háztól, a karácsonykor félretett diókból kezdenek törni egyet s a tolvaj mindjárt odajön.³³

S ezek az előhívó, távöltartó és elűző törekvések teremtették meg a je-

lesnapok zajcsináló szokásait, elsősorban a gyerekeknek, legényeknek, béreseknek, kocsisoknak és pásztoroknak más tavaszi napokon is szokásos karácsony- vagy óévesti kolompoló, ostorcsattogtató, pisztolyozó és kürtölő falufeljárásal,³⁴ a karácsonyi, aprószenteknap-i és óévesti, néhol maskurás táncokat³⁵ s csak a lármás kedvéért lopkodják és hordják össze néhol a községi kút köré újév éjjelén a lányosházak kiskapuit, az udvaron hagyott létrákat, csebreket stb.³⁶ És ezeknek az ősi lármás szokásoknak későbbi vallásos átformálódásai az ádventi róráték csengős gyermeki költőgetője,³⁷ a betlehemjárás a maga ősi láncos-botos pásztorlántáncával, a szentesti paradicsomjáték,³⁸ az éjféli misén résztvevő legényeknek a templom előtt vagy az oltár elé való diószórása,³⁹ a ditrói gyerekek madármiséje,⁴⁰ az éjfélimise pásztorudálása,⁴¹ s a többi tavaszi szokás téli párjai: a karácsony- és újévesti kántálás, meg az újévi köszöntözés is. Ez utóbbiaknak aztán vidékenként két érdekes fajtájával találkozunk: a legények újévesti zenés gazda-feljárásával, amelyért enni-innivalót és pénzt kapnak⁴² és a lányokhoz karácsonykor aranyalmával menő legények köszöntözésével,⁴³ amaz tavasszal is szokásos, emez azonban pusztán téli szokás.

A tűznek csak igen kevés szerepe jut ezekben a téli szokásokban s ebben a néhány esetben is csak a nap erejét analógiásan segítő tűzrakásnak télire a házba huzódott sötétségűző formájaként jelentkezik, mint a mártón-lúdja köré rakott⁴⁴ és a népnél még ma sem ismert karácsonyfagyertyák,⁴⁵ meg a karácsonyi tuskóégetés szokásai is.⁴⁶

Démonűzők aztán azok a télfordulós lármás szokások is, amelyek ma már mint óévbúcsúztatók ismereteseek, főleg ha meggondoljuk, hogy mindezek a farsangot, a böjttöt, szóval a telet végző időkben újra megisméltődnek. Szászcegön pl. fára akasztják az óévet jelző szalmabábut,⁴⁷ a Nyárádméntén a földbe ássák,⁴⁸ a Székelyföld más vidékén elégetik.⁴⁹ Somló vidékén pedig egy süheder a falu végére korbácsolja öreg embernek maszkirozott társát.⁵⁰ És idetartozik a vitnyédi legények karácsonyesti zenés falufeljárása,⁵¹ meg a moldvai csángók és szatmármegyeiek óévesti muzsikás farsangbehajtása is.⁵² Végül egészen leszelidült és szász luteránus vallásos forma átvétele az erdélyi óévkiharangozás: a torony kivilágításával, zenével, óévbúcsúztató és újévüdvözlő népi énekekkel.⁵³

Ezeknek a zajcsináló falufeljárásoknak némelyike nemcsak pusztán gonoszűző, hanem egyuttal termésvarázsló célzatú is. Ilyen mindenekelőtt a regölés, amelynek a francia guillanneuf újévi házaló szokásból való eredeztetését azonban csak ötletes hipotézisnek szabad tekintenünk.⁵⁴ S aztán ilyen a Luca-napi kotyulás,⁵⁵ a karácsonyi ostyahordás,⁵⁶ a méhészek és mézeskalácsosok Ambrus-napi körmenete,⁵⁷ s a termékenyítő záport kísérő villámlást ábrázolja, mint kívánságot, gyors ide-oda mozgásával, a háromkirályok csilloga is, és az ősi tavaszkezdő szokások téli hátracsúszásai még aprószentek napján az alsófehérmegyei legények lármás szőlőkerülése,⁵⁸ az óévesti szűzgulyahajtás,⁵⁹ a somogyvári lányok újévi mátkázása,⁶⁰ s az asszonyoknak a kender magasra növéseire irányuló vízkereszti szánkózása.⁶¹

Vannak azután olyan falufeljárások is, amelyeknek célja az egészsévi egészség biztosítása. Az idetartozó aprószentekezésnek sincs azonban az ünnephez semmi köze,⁶² mert a fa tavasszal meginduló termő erejének a téli napfordulóra visszacsúszott szokása, amelyben tehát a vessző a vegetációs szellem később még más tavaszi napokon és alkalmakkor is ismétlődő megjelentetési formája, reprezentánisa.

Mindezek a szokások azon az ősi hiten alapulnak, hogy azok az évnegyedkezdő gonoszjáró napok, amelyeken a természet- és emberfeletti hatalmak az emberekhez egészen közel, vagy éppen közéjük jöve, könnyen hozzáférhetőkké, megfigyelhetőkké lesznek, legalkalmasabbak megnyerésükre, vagy éppen ezeken a napokon hívhatjuk magunkra bosszújokat. Ez az ősi hit

teremtette meg azt a sok tiltott és előírt, sőt varázsló cselekvést, meg jóslást, amelyek a téli jeles napokhoz fűződnek.

Az első kettő, a tiltások és előírások csupa kezdő cselekvések: a házi szerencsére és haszonra irányuló kívánságok szimbólikusan analógiás előterjesztései. Azért tesznek, vagy azért nem tesznek valamit, hogy a pozitív cselekvést vagy a tiltás pozitívumát állítsák oda elérendő célul. Országos hit pl., hogy ki mit csinál újév napján, azt fogja csinálni egész esztendőben. Nem szabad tehát későn kelni, napközben lustálkodni,⁶³ veszekedni,⁶⁴ hanem mulatni, lakmározni és szórakozni kell,⁶⁵ hogy egész éven át jó kedvünk legyen. Hasonló analógiás okból nem szabad Luca, karácsony vagy újév napján bármit is ki-, kölcsön- vagy eladni a háztól, amíg mások valamit be nem hoztak,⁶⁶ különösen nem szabad pénzt kiadni,⁶⁷ s ezért még kölcsönt sem adnak meg, és a boltban is csak kontóra vásárolnak,⁶⁸ sőt a piacra is csak azért mennek valamit eladni, hogy pénzt vegyenek be,⁶⁹ és még a kölcsönadott edényfelét, a füstölni átvitt sonkát is visszakerik.⁷⁰ S aztán hasonló analógiás okból tilos Miklós, Luca, Borbála, karácsony és újév napján a fehérnépnek a házból ki- vagy látogatóba mennie,⁷¹ mert vagy szurkot dobnak, rostát hengerítenek utána, hogy a tyukok hasznát el ne vigye,⁷² vagy nagyfejszére vizeletetik, hogy a szerszámok nyele ki ne száradjon,⁷³ s a somogyeyi molnár pedig a gát vizébe mártja a Lucakor örletni menő asszonyt.⁷⁴ A dologtiltások legnagyobb része is a nőkre vonatkozik. Országszerte tilos a karácsonyesti szemét⁷⁵ kiseprése, sőt másnapig még az asztal leszedése is,⁷⁶ — tilos aztán a fonás,⁷⁷ sőt még a guzsalyon sem szabad szöszt hagyni,⁷⁸ — nem szabad szőni sem, mert ezt is a marha lába bánná meg.⁷⁹ Aztán ha varrnak, bevarrják a tyukok tojókáját.⁸⁰ Családi gyászt és álldögöt okozna azután a téli jelesnapokon való mosás s szárítás,⁸¹ s még bőrhołmit sem szabad a szárítón hagyni.⁸² A Felvidéken azonban a Luca napján mosó asszony házával együtt elsülyed, csak kővé vált teknője marad meg, s ez a Lucakútja.⁸³ Aztán Lucakor nem szabad tüzet rakni,⁸⁴ újévkor meg parazsat kiadni a háztól⁸⁵ s halál és aprómarhadög lenne a következménye a Luca-napi kenyérsütésnek is,⁸⁶ vagy pedig a kenyér kövéválása.⁸⁷ Mindezek sok helyen a férfiakra is általános dologtiltó napok: Keszthelyen pl. Miklós,⁸⁸ Jászberényben pedig Luca napján nem jó semmiféle új munkához hozzáfogni,⁸⁹ s általában tilos a téli jelesnapokon a vadászat,⁹⁰ karácsonykor a befogás,⁹¹ istállótakarítás,⁹² trágyázás,⁹³ örletés.⁹⁴ S végül mindenkire tilos az együttalás, mert szőrferges lenne a szalonna,⁹⁵ a köpés, mert keleses lesz ember teste,⁹⁶ s ugyanazért nem vesznek újévkor tiszta ruhát sem.⁹⁷ A cselekvés tehát tiltott, mert a felsőbb hatalom a kívánság előterjesztésének, vagy éppen az ő napján végezve saját megbántásának vehetné, és a cselekvés tárgyán, eszközén át megronthatná az embert, vagy végül mert tisztátalanná téve, lehetlenné tenné a felsőbb hatalmakkal való érintkezésünket.

Az előírt cselekvések célja is szerencse-, termés- és egészségvarázslás. Némelyik, mint a tiltás is, egyszerű előírás, nagyobb és fontosabb részük azonban szertartásos cselekvésekkel járó varázslat. Deesen és Jászberényben szimbólikus-analógiás úton, az újévbe való átugrással szerzik meg az egészévi szerencsét: markukba pénzt szorítva, székről a földre ugranak,⁹⁸ de vidékenkint természetesen sok egyéb varázscselekvést is ismernek: néhol pl. pénzzel megtöltött zacskót tesznek a karácsonyi asztalra,⁹⁹ másutt óéveste a gazda a nagyfejszére ülteti feleségét,¹⁰⁰ vagy borsot és fokhagymát ás a ház négy sarkába,¹⁰¹ másutt meg a kerékkötőláncnak a karácsonyesti asztal lábai köré csavarásával kötik a házhoz a szerencsét.¹⁰²

Es szerencsevarázsló a téli jelesnapok étkezése is. Mindenekelőtt sokat és sokfélét kell enni,¹⁰³ s az előírt ételek is olyanok, hogy az egészévi bőséget szimbólizálják, ezt terjesztik elő kívánságul a lakomákon jelenlevő felsőbb hatalomnak, akivel a közös evés hitük szerint szövetségkötést jelent.¹⁰⁴ Ilyen szempontból kell néznünk összes napokhoz kötött lakomás étkezésünk hús-

féléit : a pogány áldozati lakomák maradványainak ;¹⁰⁵ pl. a karácsonyi tyúkot, az András- és Tamás-napi disznóölést, az újévi malacot, a karácsonyesti méz-kóstoló-küldözgetést,¹⁰⁶ és a jelesnapok előírt ivásai, mint pl. a jánosáldás (és vele együtt a János-napi borszentelés, s a papnak községi ajándéku küldött karácsonyi két liter bor¹⁰⁷) sem mások, mint a pogány libációk maradványai. És ilyenek az összes téli főjelesnapok egyéb előírt ételei is. Fontos a bőséget jelentő húsvés, — főzeléknek a pénzt szimbolizáló bab, lencse, köles és édeskáposzta, — aztán a disznóhús, kocsonya és kolbász. A tésztaféléből csak az édeseket tartják szerencsét, bőséget, jó életet hozóknak : a kalácsot, a különböző mértani és állati alakokra formált süteményeket, amelyeknek egyik fajtája volt régebben a nemesuraknak küldött jobbágykalács is.¹⁰⁸ És előírások a cikkekre vágott alma közös megevése is, hogy a család egész évben összetartó legyen.¹⁰⁹ S ezekhez a jelesnapok étkezésekhez mindig egész vagy külön arra a napra sült kenyeret szegnek,¹¹⁰ és bőségesen isznak is. Aki azonban diót törne e napokon, sok edényt is törne az évben,¹¹¹ s aki a karácsonyi abroszra könyököl, keléssel lesz.¹¹² És végül az étkezéshez kell vennünk a téli napok evés-ivásos összejöveteleit is, mint amilyenek a téli névnapok,¹¹³ főleg az András-¹¹⁴ és István-János napok,¹¹⁵ meg az óévesti mulatózások is,¹¹⁶ amelyeknek egyik érdekes fajtája Csenyétén¹¹⁷ az utcán találkozó férfiak „megváltása” : egymással kölcsönösen pénzt cserélnek s ezt este a kocsmában közösen megisszák, — és az óévesti haláljósó tollas pogácsának a préházban borozgatás közben való megevése.¹¹⁸ S végül a szerencsevarázslatokhoz vehetjük a vidékenként különböző szerelmivarázslatokat is ; András, Miklós és Luca napjához, bőved- és óév estéjéhez fűződnek ezek télen, s van köztük olyan, amely egy bizonyos legény meghódítására, férjül való megszerzésére vonatkozik,¹¹⁹ s van, amelyik csak az azévben való férjhezmenetelt akarja biztosítani. Ezek a varázslatok azonban inkább a tavaszelőre esnek, a téli időké jobbra a jövődöbelire vonatkozó jóslás.

Már az eddigiek is világosan mutatják, hogy amíg téli jelesnapjaink szokásait a legények és fiatalházások őrzik, addig a babonák és varázslatok főleg a női hagyományok közé tartoznak, mint pl. a durgálás,¹²⁰ a Luca-napi forgácsvágás, hogy a tojások is úgy patlogjanak a tyúkból, mint a fejsze alól a forgács,¹²¹ az abroncsból etetés, hogy együvé járjanak tojni,¹²² a gazdaszszonynak a Luca-napi és karácsonyi ebéd alatti és utáni ülése, heverészése,¹²³ vízkeresztkor a pap leültetése,¹²⁴ hogy a kotlók is jól üljenek ; Nagyfaluban ilyenkor a földön guggoló gazdasszony alá seprik a szemetet,¹²⁵ másutt meg a karácsonyesti szálmára kuporodó gazdasszony nyög és kotyog, hogy kotlói jól költsenek.¹²⁶ És vidékenként még számtalan különböző varázsló eljárást ismernek arra, hogy a tyúkokat jó tojókká tegyék ; ezek közé tartoznak a tyúkok András- és Luca-napi jóltartása,¹²⁷ főleg a karácsonyi morzsa,¹²⁸ s a karácsonyesti abroszban hált szemesfélék,¹²⁹ s viszont vidékenként sok, eljárásaikban különböző varázslatokkal élnek arra, hogy a gazdasszonynak korán sok és egészséges csirkéje legyen, pl. karácsonykor fogott legyet tesznek a kotlófészekbe, karácsony reggelén két legyet eresztenek ki az ablakon,¹³¹ s újévtől tavaszig legyet meg nem ölnék a házban.¹³² S ezekre a célokra vonatkoznak karácsonyeste a kakasok és gunárok fokhagyma-nyeletéssel való megvarázslása, „kurázsissá” tevése is.¹³³ Aztán Luca estéjén a kemence száját jó vastagon újra tapasztlják, hogy a disznónak is jó vastag szalonnája legyen,¹³⁴ újévkor a malacokat pemettel végighúzzák, hogy jó nagyra nőjjenek,¹³⁵ a gazda pedig Istvánkor lovai bőrét verig karcolja.¹³⁶ A haszonvarázslás sokszor haszonlopással jár : Luca napján vagy karácsony este a szomszédból lopott szalmát vagy forgácsot hintenek szét az ölben s tesznek a kotlófészekbe.¹³⁷

Sokkal kevesebb adatunk van a növényi természetesvarázslásra. Elsősorban a gyümölcsfákra gondolnak : Lucakor rongyot kötnek rájuk,¹³⁸ tövükre öntik a karácsonyi morzsát,¹³⁹ s azt a vizet is, amelyben a bővedesti mákostíztát főzték,¹⁴⁰ s néhol meg a karácsonyeste asztal alá tett szalmával körülkötik,¹⁴¹

vagy újévkor megfűstölik őket;¹⁴² s itt-ott a tavaszi fafenyegetés is karácsony éjfelére csúszott: a gyerek vagy az eladó lány megrázza, megbiztatja, vagy megáldja a gyümölcsfákat.¹⁴³ Az éjfélimise után kihordott trágyadombjukra¹⁴⁴ óéveste gazt lopnak a más dombjáról, s ezt a magukéra dobva kétszer megveregetik,¹⁴⁵ — a jövőévi nedvesség biztosítása végett karácsonyeste minden csebrét meghordanak vízzel,¹⁴⁶ s a jövő termés megvarázslása miatt vetik a lucabúzát,¹⁴⁷ és tesznek mindenféle terményből magot a karácsonyi asztal végére. A vetőmag megvarázslása miatt akasztják Katalinkor szegre a magnak való hagymát,¹⁴⁸ teszik füstre bővedeste az Ormányságban a hagymamagot, hogy ki ne csirázzék,¹⁴⁹ eresztik át Göcsejben a magvakat a Luca napján kötött nyírágseprűn,¹⁵⁰ és hintik be szentjánosborával Bágyogon a búzamagvakat.¹⁵¹ A vetőszerszámok előre megvarázslásának ideje is e napokra esik: a karácsonyi asztal alá teszik az ekevasat, ásót, kapát, kaszakövet,¹⁵² Somogyban vízkeresztkor szenteltvízzel hintik be az ekét,¹⁵³ s a karácsonyi abroszt félreteszik vetőruhául.¹⁵⁴

A termésvarázslás tehát vagy e téli napokon történik, vagy ekkor csak a vetés idejére való varázsszert készílik el. Ugyanez a kettős eljárás szokásos az emberi és állati betegségek gyógyításánál is. Egész évre szól pl. az újévi takarítás,¹⁵⁵ és Komárommegyében a betegségek megelőzése végett karácsony éjjel a pusztá földön hálnak,¹⁵⁶ a Csalló- és Muraközben, meg Nagymaroson Lucakor méhet és marhát fűstölnek,¹⁵⁷ de az efféléknél sokkal fontosabb az étkezés. Pusztaföldváron és Táskán pl. karácsonyeste pirosalmát,¹⁵⁸ Somogyban s Rábagyarmaton sülttököt,¹⁵⁹ másutt mézes diót és fokhagymát¹⁶⁰ esznek torokfájás ellen, — az istálló állatoknak káposztalevelet,¹⁶¹ édestésztát,¹⁶² kőszót¹⁶³ adnak, de nekik adják a karácsonyi asztal alatt hált szénát és a karácsonyi főzelékfélék maradványait is. A később használatos gyógyszerek is mind karácsonyiak: a tárgyakat a karácsonyi asztalon hálaltják,¹⁶⁷ a fűstölés a karácsonyi abrosz alatt a karácsonyi morzsával¹⁶⁸ történik,¹⁶⁹ aztán szent János borával öntik le a karácsonyesti szénát,¹⁷⁰ e nap szentelt bort itatnak a beteggel¹⁷¹ és cseppentenek a fájós fülbe,¹⁷² és karácsony éjfelén merítik az egészség- és szépségóvó aranyvizet is.^{172a} De hasonló varázserejűvé teszik a vizet úgyis, hogy megetetik, azaz kútba szórják a karácsonyi morzsát,¹⁷³ vagy piros almát tesznek az ivó- vagy mosdóvizbe,¹⁷⁴ még az állatok ivóvizébe is, amelyet több helyt lófejbe öntenek,¹⁷⁵ — aztán úgyis, hogy ezüstpénzt tesznek karácsonyi vagy újévi mosdóvizükbe,¹⁷⁶ és idetartozó ősi eljárás vízkeresztli fürdés, s az évfordulós víznek ez a ható ereje ment át a szenteltvízre is.

A téli jelesnapokhoz fűződő többi hiedelmek csupa jóslások s ezekre nézve az a feltűnő és jellemző, hogy céljaik és fajtaik sokkal változatosabbak, nagyobb számúak, mint a többi évnegyedhez fűződőké. Alapjuk természetesen ezeknek sem más, mint a népi jóslásoké általában: véletlen események s ezek közé tartoznak az álmok is, de igen sok köztük a varázsló jóslás, amikor az előjel megmutatkozása bizonyos előcselekvésekhez van kötve. Eppen ezért csak félmunka volna ezeket a jóslatokat alapjuk szerint csoportosítanunk, de éppily félmunka volna, ha céljuk szerint részleteznők őket, mert hiszen minden más évnegyedi, alkalmi és önálló jóslás alapjai és célzatai ugyanazok. Jellemzőbb azért, ha a különböző célú jósló napokra mutatunk rá s azokra a típusokra, amelyek csak a téli időkből ismeretesek. Kivel mi történik újév napján, az fog vele történni egész évben¹⁷⁷ és ezért jelentősek a Miklós-napi és újévi ajándékok,¹⁷⁸ a pénzkapas, öröm, szerencsélenség, megveretés, mert mintegy ómenek a jövő évre. Az egészévi szerencse az „első”-vel függ össze: ha a karácsony- vagy óéveste elsőnek feltört dió egészséges, szerencse, ha rossz, azévből halál áll a házhoz,¹⁷⁹ ha a Luca-napi, karácsonyesti s újévi első látogató férfi, abban az évben csak fiúgyermek és hímállat születhetik a házban,¹⁸⁰ ha a Luca-napi vagy újévi első látogató férfi, fiúgyerek, zsidó, cigányasszony vagy kémenyseprő, az szerencsét,

ha pedig öregasszony vagy leány,¹⁸¹ az éppoly szerencsétlenséget jelent, mint e napokon a kapun kilépve pappal vagy disznóval való találkozás is;¹⁸² érdekes régi hitre mutat rá a következő három babona: karácsony reggelén minél érdemesebb ember jön elsőnek a házhoz, annál több szerencse éri a családot,¹⁸³ ha újévkor gyanús külsejű ember jön be elsőnek, azévben szegénylegények törnek a házra¹⁸⁴ s aztán néhol Luca napján pogácsákat sütnek s ezek egyikébe pénzt rejtenek: akinek ez a pogácsa jut, azt a családtagot nagy szerencse fogja érni¹⁸⁵ s végül a karácsonyi és óévesti gyerek szerencsés,¹⁸⁶ az adventi malac azonban rossz hízó lesz, éppen ezért nem is szokás megtartani.¹⁸⁷ A szerelmi jóslások jelesnapjai András, Luca, Katalin, bővedeste, óév estéje és háromkirályok napja; kevés köztük a véletlen eseményen alapuló, jórészt szertartásos előkészületekkel járók, még az álomjóslások is. Céljuk a férjhezmenetel idejének, a férj keresztnevének, külsejének és foglalkozásának kitudása. Csak a téli évnegyedhez tartozó fajtájuk a katalinág.¹⁸⁸ Az időjósító napok közül a karácsony előttiék (Erzsébet, Katalin, Luca) csak a karácsonyi időjárás ellentétes napjai, a karácsony pedig a husvété, de sok rámutató napunk van a tél hosszára, a tavasz esős és szeles voltára, a nyár erejére, sőt az őszbeköszöntésére is, tisztán téli jellegű azonban csak a luca¹⁸⁹ és hagymakalendárium.¹⁹⁰ A termésjóslások nemcsak a búza-, fű-, gyümölcs- és bortermésre mutatnak rá, hanem a tehének jó tejezésére, a tojásbőségre, az aprómarhák szaporaságára, sőt a halgazdagságra is. Luca, karácsony és óév estéje haláljósító napok s érdekes, hogy egy jóslatfajtában sincs annyi kizárólag téli használatú, mint ezekben a haláljósításokban. Ekkor sütik minden családtag részére a halálpogácsát s ha az ebbe beleszúrt toll a sütőkemencében megég, az az illető halálát jelenti,¹⁹¹ karácsony estéjén minden családtag nevével gyertyát gyújtanak, persze ugyanegy pillanatban s akié először elég, az hal meg leghamarább,¹⁹² óév estéjén minden családtag részére tojást ütnek pohárba s akié nem gyöngyözik, rövid életű lesz,¹⁹³ éjfélmise előtt minden családtag részére hamucsomócskákat raknak sorjában az asztalra s aki miséről hazajövet beomlik, még azévben meghal¹⁹⁴ s az is, akinek letakart parazsa a hazajövetelre elhamvad,¹⁹⁵ akinek sórakáskája reggelre megolvad,¹⁹⁶ akinek falhoz támasztott hasábfája reggelre ledől,¹⁹⁷ akinek az ablak közé tett féldióhéjából a víz reggelre elpárolog¹⁹⁸ és az asztalnál ülve meglátható alakja annak, aki azévben meghal, ha az éjfélmiséről hazajövet a ház háromszori körüljárása után az ablakon benézünk¹⁹⁹ s végül azévben nem hal meg, aki újév reggelén magától tüsszent.²⁰⁰

Mindent összevéve tehát, az egész téli évnegyed, Mártontól a hosszú adventi időn és a karácsonyi tizenketteden át: gonoszjáró; szokásai ennél fogva az elején mind a gonosz távoltartására és a végén a gonosz elűzésére vonatkoznak. A gonosz és a helyébe kívánt felsőbb hatalom természetesen a termékeltenség és termés vegetációs démona. Amannak elűzése emennek érdekében történik, természetes tehát, hogy a gonosztávoltartás mindenirányú szerencsevarázslással is jár. S ebből következik e napok varázsló ereje és ez szabja meg tiltott és előírt cselekvéseiket, főleg étkezési reguláikat is.*

¹ Szentek napjaihoz fűződő szokások csíziós és naptári eredetére I. Jakab Elek: A kalendáriumokról. Akad. Ért. 1881. 9: 4. Gajnáczy R. József: Az első lőcsei kalendárium. Bp. 1909. — ² Ethn. 6: 45. 13: 227. Varga 182. Kiss: Orm. 133. — ³ Roheim: A lu-

* A vallásos néprajzba tartozó téli adatokat csak éppen felsoroljuk: az éjfélmise úrfelmutatásakor egy percre világosság támad az istállóban²⁰¹ s aki ekkor almafa alatt áll, beleláthat az éppen megnyitlt egekbe,²⁰² ha pedig a harmadik harangszókor összesepert szemétre áll, hallani is fogja az angyalok énekét,²⁰³ a kutakban és folyókban egy pillanatra a víz borrá változik,²⁰⁴ az éjfélmise alatt oltárra tett száraz fű megzöldül²⁰⁵ s végül újévkor tanácsot ül az Uristen s ha a tanácsban több az asszony, háború lesz, míg ha gyerekek és idősebb férfiak vannak többségben, béke s ennek jeléül kiderül az égből.²⁰⁶

caszék. Népr. Ért. 16: 1. — ⁴ BabSz. Népr. Ért. 32: 81. — ⁵ Szendrő sgy. — ⁶ Udvarhelym., Ethn. 6: 53. Szendrő sgy. — ⁷ Pardó sgy. — ⁸ Eger, Ethn. 18: 100. — ⁹ Tor-na, Ethn. 6: 45. — ¹⁰ Szeged, Nyr. 3: 322. Göcsej, Ethn. 6: 331. Gönci 607. — ¹¹ Jászberény sgy. — ¹² Mád sgy. — ¹³ Békésm. sgy. Sajóvölgy, Regélő 1843. 2: 184. — ¹⁴ Gömörm., Ethn. 7: 288. — ¹⁵ BabSz. Ethn. 51: 195. — ¹⁶ Nyr. 10: 249. Ethn. 27: 80. Kisbacona, Ethn. 37: 155. Kovászna, Ethn. 8: 296. Szeged, Ethn. 16: 121. Kápolna, Jármí sgy. Szalonta, Népr. Ért. 15: 68. Baranyam., Ethn. 37: 142. Hegyhát, Várady 1: 252. — ¹⁷ Hontm. Ipolyi 1: 268. Reg. István 214. Csesznek, Ethn. 40: 201. Jászberény sgy. — ¹⁸ Ethn. 18: 30. — ¹⁹ Vas. Ujs. 1856: 144. JankóB. 169. — ²⁰ Ethn. 31: 97. Nyr. 30: 106. — ²¹ Hajabugyesezés, Rákospalota, Népr. Ért. 15: 68. — ²² Farkas: Csepreg 275. Bod. 145. Reg. István 214. MNy. 11: 93. — ²³ Erdély, Ethn. 6: 45. Hódmezővásárhely, Illyés 114. Bácsm., Ethn. 7: 101. Pény, Esztergom vm. mon. 86. Népr. Ért. 14: 52. — ²⁴ Csenyete sgy. — ²⁵ Hódmezővásárhely, NNY. 3: 220. Csenyete, Erk. Pusztapat sgy. — ²⁶ Nőtincs, Ethn. 8: 377. Alsószecse sgy. Parad., Ethn. 6: 111. Nagymaros, Honderű 1845. 2: 200. Farnad, Esztergom vm. mon. 86. Agárd, Kubinyi-Vahot 2: 38. Ormányáság, Ethn. 43: 163. Kiss 139. — ²⁷ Mád sgy. Hegyalja, Bp. 1909. XII. 154. — ²⁸ Beled, Ethn. 37: 154. Rábagyarmat, Vasí Sz. 6: 262. — ²⁹ Beled, Ethn. 37: 154. Bácsm., Ethn. 7: 183. — ³⁰ P. H. 1893. XII. 31. 191. XII. 31. — ³¹ Udvarhelym., Ethn. 16: 40. Csikszentdomokos, Nyr. 32: 330. NyF. 9: 32. Csikdelne, Népr. Ért. 14: 295. Siklód, Ethn. 48: 472. — ³² Jászládány sgy. — ³³ Bakonyalja, NyF. 34: 138. — ³⁴ Ethn. 42: 21. Debr. Ember Pál: Szent Siklus, id. Ethn. 42: 152. Tarnaszentmária sgy. — ³⁵ Roheim: A m. néphit és népszokások 201. Lozsád, Ethn. 5: 252. Hosdát, Ethn. 6: 216. Aranyosszék, Ethn. 2: 243. Hódmezővásárhely, Orsz. Ref. Tanáregyl. Évk. 1908: 122. — ³⁶ Vesasszentivány, Girólt sgy. — ³⁷ Nagyzsám, Bálint 92. — ³⁸ Németlad, Somogy vm. mon. 208. — ³⁹ KálmánySz. 1: 193. Eger, Ethn. 18: 100. Rény, Népr. Ért. 14: 38. — ⁴⁰ Orbán 2: 117. NNY. 7: 130. — ⁴¹ Tápé, Bálint 128. — ⁴² Székelység, Debr. Prot. L. 1905. 1: 12. Domokos sgy. Vitnyéd, Bokr. L. 1935. VIII. 27. Gönczi 228. — ⁴³ Albis, Jásztelek sgy. — ⁴⁴ Vas. Ujs. 1885: 772. Szeged, Csallóköz, Tsz. 1: 753. Debrecen, Nyr. 7: 477. NyF. 26: 31. — ⁴⁵ Félegyháza, Népr. Ért. 14: 88. Torja sgy. Szatmár vm. mon. 266. Csüry 1: 455. Somló vid., Ethn. 39: 98. — ⁴⁶ Vas. Ujs. 1885: 842. Wislocky 1: 34. Kármán 26. Deés, Nyr. 12: 46. B. H. 1906. XII. 19. Zilah. Nyr. 28: 231. Csenger, Jásztelek sgy. — ⁴⁷ Sgy. — ⁴⁸ Ethn. 10: 45. — ⁴⁹ Erdély 13: 6. Debr. Prot. L. 1905. I. 1. — ⁵⁰ Ethn. 39: 103. — ⁵² Bokr. I. 1935. VIII. 27. — ⁵² Ethn. 18: 290. Erd. Muz. 1930: 165. Csüry 1: 256. — ⁵³ Kénos. Orbán 1: 160. Ujfalú, Orbán 6: 416. Hétfalu, Kolombán 82. Csajkás 1911. 1. sz. Sajómagyaros sgy. Sepsimagyaros. Illyés 130. Bagos, Petri 1: 714. Szatmár és Bereg m., Debr. Prot. L. 1905. I. 12. Turistvándi, Ethn. 39: 35. — ⁵⁴ M. Szemle 15: 107. — ⁵⁵ Sebestyén: A rezősök 255. 263. 416. NGy. 5: 254. — ⁵⁶ Borsodm., Ethn. 22: 302. Terpes, Ethn. 6: 113. Balla, Ethn. 5: 124. Piliny, Népr. Ért. 10: 148. Jászládány, Tápíószele, Kemen-ce, Bálint 117. Nemesvid, Ethn. 41: 84. Csallóköz. Bp. 1909. XII. 25. Uj M. Muz. 1851. 2: 496. Farnad, Esztergom vm. mon. 86. — ⁵⁷ P. H. 1933. XII. 8. — ⁵⁸ Lázár 68. — ⁵⁹ Ethn. 42: 21. — ⁶⁰ Tamás 31. — ⁶¹ Reg. István 211. — ⁶² BabSz. Népr. Ért. 31: 114. — ^{62a} Baja, Ethn. 7: 184. Szabadka, Ethn. 7: 184. Bács vm. mon. 339. Csajkás 1911. 1. sz. Karcag, Ethn. 13: 224. Illyés 130. Alsószecse, Pardó sgy. — ⁶³ Vas. Ujs. 1899: 11. Varga 180. KálmánySz. 1: 110. Kovács 373. Szalonta, Ethn. 27: 73. Karcag, Ethn. 13: 224. Csüry 1: 38. 455. 2: 253. 340. Jászládány sgy. Gönczi 230. — ⁶⁴ Vas. Ujs. 1899: 11. Illyés 120. Szabadka, Ethn. 7: 185. Rábagyarmat, Vasí Sz. 6: 262. Göcsej, Tur. Közl. 1917: 55. Szózat 1922. I. 1. Gönczi 229. — ⁶⁵ Ethn. 7: 185. Illyés 120. Csikm., Alsószecse, Heves, Áporka sgy. Szécsény, Ethn. 42: 36. — ⁶⁶ Vas Ujs. 1886: 41. Torja, Göc. sgy. JankóT. 225. Bácsm., Ethn. 7: 97. 101. Hódmezővásárhely, Ethn. 36: 156. Torontál vm. mon. 147. Hódmezővásárhely, Ethn. 36: 156. Népr. Ért. 14: 52. Szeged, Nyr. 3: 278. Hidalmás, Ethn. 13: 89. Mátészalka, Tiszaföldvár sgy. Ipolyvölgy, Ethn. 16: 277. Jászládány, Jászszeitimre, Pettend sgy. Pozsony vm. mon. 244. Esztergom vm. mon. 86. Pápa, NyF. 17: 59. Vas vm. mon. 376. JankóB. 423. Lóczy 172. Lengyeltófi sgy. Gönczi 600. Somogyudvarhely, Tamás 19. — ⁶⁷ Vas. Ujs. 1899: 11. Bácsm., Ethn. 7: 101. JankóT. 257. Bácsm., Ethn. 7: 101. KálmánySz. 1: 110. Kovács 373. Szalonta, Ethn. 27: 73. Békésm., Hevesm. sgy. Jászberény, Ethn. 41: 132. Csajkás 1911. 1. sz. Szózat 1922. I. 1. Varga 180. Gönczi 229. — ⁶⁸ Bácsm., Ethn. 7: 101. — ⁶⁹ Gönczi 229. — ⁷⁰ Dorog, Esztergom vm. mon. 86. Kórogy, Népr. Ért. 12: 222. — ⁷¹ Bácsm., Ethn. 7: 101. 368. Hódmezővásárhely, Ethn. 42: 200. Népr. Ért. 14: 52. Nyr. 16: 235. Csüry 1: 456. Gömörm., Ethn. 7: 375. 376. Jászládány sgy. Nagy: Bagyog 2: 22. Kemenesmihályfa. NyF. 33: 36. Lóczy 172. Gönczy 230. Tamás 19. — ⁷² Kiss: Orm. 149. — ⁷³ Szökedencs, Nyr. 3: 90. 5: 373. 7: 180. JankóB. 425. Kiss: Orm. 149.

— ⁷⁴ Nyr. 3: 90. — ⁷⁵ BabSz., Népr. Ért. 32: 84. — ⁷⁶ Kassa, Abauj vm. mon. 207. — ⁷⁷ Vas. Ujs. 1885: 842. Ethn. 6: 330. 13: 96. Nyr. 5: 254. Csikszentdomokos, NyF. 9: 32. Hódmezővásárhely, Ethn. 36: 156. Makó, Ethn. 38: 125. Orosháza, Nyr. 4: 230. Ócsöd, Ethn. 20: 114. Abauj vm. mon. 394. Szomolnok. B. H. 1906. XII. 19. Jászberény, Jászladány, Pardó sgy. Nagymaros, Honderű 1845. 2: 200. Kemenesalja, Ethn. 49: 231. Békefi 46. Lengyeltóti sgy. Göcsej, Ethn. 6: 335. Gönczi 242. 263. 619. Kiss: Orm. 149. 164. — ⁷⁸ Lozsád, Ethn. 5: 334. Nyárádmente, Ethn. 7: 189. Csikszentdomokos, Nyr. 32: 330. Csüry 1: 299. Ilk. sgy. Göcsej, Ethn. 6: 333. Nagy: A népi kemdermunka 25. 67. — ⁷⁹ Gönczi 242. Kiss: Orm. 149. — ⁸⁰ Ethn. 6: 206. 330. Varga 180. Kármán 64. Illyés 120. Bácsm., Ethn. 7: 97. 101. 182. Szeged, Nyr. 3: 278. 5: 373. Szalonta, Ethn. 27: 28. Félégyháza, Népr. Ért. 14: 87. Ócsöd, Ethn. 19: 159. Cegléd sgy. Karcag Ethn. 13: 224. Kalocsa, NNy. 10: 106. Tragor 70. Nagymaros, Honderű 1845. 2: 200. Jászberény, Ethn. 41: 131. 43: 164. Jászladány, Jászárokszállás, Jászszentimre, Pardó, Kávás, Heves sgy. Komáromm., Ethn. 12: 417. Bény, Népr. Ért. 14: 121. Esztergom vm. mon. 86. Szőny sgy. Kemenesalja, Ethn. 49: 230. NyF. 33: 36. Bakonyság, Ethn. 19: 287. NyF. 34: 138. Csöngye, NyF. 33: 37. Szökedencs, Nyr. 3: 90. Pápa, Ethn. 15: 44. Táp, Győr vm. mon. 100. Rábagyarmat, Vasi Sz. 6: 262. Ság, Vas vm. mon. 376. 377. Alsólendva sgy. JankóB. 425. Lóczy 172. Balatonendréd sgy. Nagykanizsa, NyF. 48: 54. 55. Kölesd, Ethn. 13: 84. Kőkény, Ethn. 16: 293. Somogy., B. H. 1886. VII. 24. Tamás 19. Szenna, Nyiry 148. Lengyeltóti, Zalaegerszeg, Csácsbozok sgy. — ⁸¹ Vas. Ujs. 1885: 842. 1886: 41. Illyés 128. Nyárádmente, Ethn. 2: 400. 7: 189. Szalonta, Ethn. 27: 74. 80. Gimn. Ért. 1913: 11. Csüry 1: 455. 2: 282. Tiszaföldvár, Pusztaföldvár sgy. Kalocsa, NNy. 9: 173. 10: 106. Cegléd, Jászberény, Jásztelek, Jászszentimre, Jászladány sgy. Somló vid., Ethn. 39: 103. Rábagyarmat, Vasi Sz. 6: 261. Somogy vm. mon. 215. Tamás 19. Kiss: Orm. 149. Gönczi 262. — ⁸² Ormány-ság, Várady 1: 191. Ethn. 43: 164. Kiss 149. — ⁸³ Pesty 20: 230. István b. napt. 1859: 123. Fővár. L. 1866: 734. Ipolyi 281. — ⁸⁴ Vése. Tamás 19. — ⁸⁵ Patóháza, Nyr. 13: 233. P. H. 1911. XII. 31. Szózat 1922. I. 1. — ⁸⁶ Vas. Ujs. 1885: 842. Pélmonorost, Ethn. 16: 294. Hódmezővásárhely, Ethn. 33: 88. Órhalom. Népr. Ért. 30: 78. Orosháza, Népr. Ért. 24: 111. Eger sgy. Rábagyarmat, Vasi Sz. 6: 262. Rinyauifalu, Tamás 19. 22. Gönczi 210. — ⁸⁷ Szántó, Hanusz: A m. haza 63. Ipolyvölgy, Nyr. 16: 377. Népr. Ért. 24: 111. Nyiry 22. — ⁸⁸ Békefi 45. 46. — ⁸⁹ Sgy. — ⁹⁰ Lakatos 15. 25. — ⁹¹ Vas. Ujs. 1885: 842. — ⁹² Abauj vm. mon. 394. Ethn. 6: 335. — ⁹³ Udvarhelym., Ethn. 16: 41. Pusztaföldvár, NNy. 9: 173. — ⁹⁴ Gönczi 183. ⁹⁵ Hódmezővásárhely, NNy. 3: 220. — ⁹⁶ Gömörm., Ethn. 7: 464. Szalmárm., Ethn. 7: 461. — ⁹⁷ Varga 181. Illyés 120. Tard. Ethn. 7: 368. Karcag, Ethn. 13: 224. Dombóvár sgy. — ⁹⁸ Deés, P. H. 1893. XII. 31. Szózat 1922. I. 1. Jászberény sgy. — ⁹⁹ Ethn. 6: 334. ¹⁰⁰ Somogy., Vas. Ujs. 1899: 11. — ¹⁰¹ P. H. 1893. XII. 31. 1911. XII. 31. — ¹⁰² Parád, Nyr. 5: 115. B. H. 1906. XII. 19. Bakonyalja, NyF. 34: 137. Alsólendva sgy. — ¹⁰³ Hölbling 121. Vas. Ujs. 1884: 9. Békésm. sgy. — ¹⁰⁴ Bátky: MNépr. 1: 37. — ¹⁰⁵ Ethn. 43: 15. — ¹⁰⁶ Rábagyarmat, Ethn. 44: 63. — ¹⁰⁷ Nagy: Bányog 1: 31. — ¹⁰⁸ MNy. 3: 465. aminthogy Bányogon is a régi karácsonyi ebédjéhez községi ajándékképen küldött két liter bor a jobbgyok e pap karácsonyi adójának maradványa. — ¹⁰⁹ KálmánySz. 1: 112. Nagyfalu, Ethn. 10: 396. Ipolyvölgye, Nyr. 16: 276. B. H. 1906. XII. 19. Békésm. sgy. — ¹¹⁰ Szalonta, Ethn. 27: 74. Jászberény sgy. Göcsej, Ethn. 6: 334. — ¹¹¹ Nagyfalu, 10: 396. Jászberény, Ethn. 41: 132. Jászszentimre sgy. — ¹¹² Szabadka, Ethn. 7: 183. Jászladány sgy. Bakonyalja, NyF. 34: 137. — ¹¹³ NNy. 5: 185. Vas. Ujs. 1859: 10. Nagy: MO. képekben 2: 19. Reg. István 256. Hódmezővásárhely, Nyr. 3: 368. Debrecen, NyF. Debrecen, NyF. 26: 50. Földes, Nyr. 3: 378. Sáta, Ethn. 22: 299. Piliny, Népr. Ért. 10: 150. Székesfehérvár, Föv. L. 1866: 728. — ¹¹⁴ Hasznos, Ethn. 49: 227. — ¹¹⁵ Erdély Népei 2: 28. 3: 24. Székelység. Regélő 1843. 2: 1297. Marostorda, MNy. 4: 384. Lázár 67. Csuzsa, Nyr. 18: 478. Hegyhát, Ethn. 15: 280. — ¹¹⁶ Regélő István 208. Lázár 68. Szécsény, Ethn. 42: 36. — ¹¹⁷ Csenyete sgy. — ¹¹⁸ Mozsógó, Tamás 19. — ¹¹⁹ KálmánySz. 2: 107. Somogyi: Arad 341. Békefi 47. Gönczi 213. Vas. Ujs. 1885: 842. Ethn. 6: 42. Bp. 1909. XII. 25. Nemz. Ujs. 1926. XII. 25. Szalonta, Gimn. Ért. 1913: 6. — ¹²⁰ BabSz., Népr. Ért. 31: 117. — ¹²¹ Rábagyarmat, Ethn. 47: 63., s egyéb hasonlóan Luca-napi, karácsonyi és vizkeresztői szokásokra l. még Nagyfalu, Ethn. 10: 396. Kemenesalja, Ethn. 49: 231. Siklós, Ethn. 7: 184. Kiss: Orm. 149. Gönczi 230. — ¹²² BabSz., Népr. Ért. 31: 114. ¹²³ Szabadka, Ethn. 7: 184. Hódmezővásárhely, Ethn. 36: 156. Mesterszállás, Ethn. 19: 159. Ócsöd, Ethn. 20: 113. Pusztaföldvár, NNy. 9: 173. Kalocsa, Ethn. 10: 106. Borsodm., Ethn. 22: 297. Eger, Ethn. 18: 101. Alsószecse, Heves sgy. Ipoly vid., Ethn. 6: 211. Piliny, Népr. Ért. 10: 135. Mátyásföldre, Abafi: Figy. 1: 252. Csallóköz, Új M. Muz. 1851. 2: 495. Rábagyarmat, Ethn. 44: 63. Kiss: Orm. 149. Tamás 19. — ¹²⁴ Szomol-

nok, Ethn. 6: 211. Gönczi 230. — ¹²⁵ Ethn. 10: 396. — ¹²⁶ P. H. 1893. XII. 17. Pardó, Erk. Jászberény sgy. — ¹²⁷ Hódmezővásárhely, Ethn. 36: 157. Csenger, Illyés 128. Ócsöd, Ethn. 19: 159. Tiszabura, Jászládány sgy. Jászberény, Ethn. 41: 131. Nagyvisnyó, Ethn. 22: 296. Terpes, Ethn. 6: 47. 110. Rábagyarmat, Ethn. 44: 63. Lengyelióti, Csácsbozok sgy. JankóB. 418. Siklós, Ethn. 6: 183. Göcsej, Ethn. 6: 211. 332. 334. Gönczi 230. — ¹²⁸ Zenta, Népr. Ért. 14: 88. Mesterszállás, Ethn. 19: 159. Mercse, Ethn. 22: 297. Nagyfalu, Ethn. 10: 395. Jászszentimre, Jászládány, Kőszeg sgy. — ¹²⁹ Vas. Ujs. 1873: 625. Bp. 1909. XII. 25. Bácsm. Ethn. 7: 101. Bács vm. mon. 339. Karcag, Ethn. 13: 227. Varga 181. Palócság, Ethn. 5: 191. Szendrő sgy. Pápa, Ethn. 15: 44. Csácsbozok, Kőszeg sgy. Göcsej, Ethn. 7: 333. — ¹³⁰ Hódmezővásárhely, Ethn. 35: 156. — ¹³¹ Szalontai Gimn. Ért. 1913: 10. — ¹³² Eger sgy. — ¹³³ Terpes, Ethn. 6: 111. Nagy: Bányog 2: 23. Potyond sgy. — ¹³⁴ Bács vm. mon. 338. — ¹³⁵ Rábagyarmat, Vasi Sz. 6: 261. — ¹³⁶ Nyr. 5: 254. — ¹³⁷ KálmánySz. 1: 111. Népr. Ért. 6: 297. Hódmezővásárhely, 36: 156. 42: 199. Alsószece, Szöny sgy. Kemenesmihályfa, NyF. 33: 36. Pápa, NyF. 17: 60. Rábagyarmat, Ethn. 44: 63. Kölesd, Ethn. 13: 84. Göcsej, Ethn. 6: 334. — ¹³⁸ Kálmány: Boldogasszony 15. Ethn. 1: 408. — ¹³⁹ Vas. Ujs. 1885: 842. Tard, Ethn. 7: 372. Nagyfalu, Ethn. 10: 395. Borsodm., Ethn. 22: 298. Kemenesalja, Ethn. 49: 230. Kávás sgy. — ¹⁴⁰ B. H. 1906. XII. 19. — ¹⁴¹ Esztergom vm. mon. 86. — ¹⁴² Pucz 22. Vas. Ujs. 1899: 11. Kármán 112. B. H. 1906. XII. 19. Bp. 1909. XII. 25. P. H. 1911. XII. 31. Csüry 1: 249. 455. Veszprém, Nyr. 11: 91. Rábagyarmat, Ethn. 43: 162. — ¹⁴⁴ Pusztaföldvár, NNy 9: 173. — ¹⁴⁵ P. H. 1893. XII. 31. — ¹⁴⁶ Vas. Ujs. 1885: 842. — ¹⁴⁷ BabSz., Ethn. 51: 202. — ¹⁴⁸ Csüry 1: 301. 463. — ¹⁴⁹ Ethn. 43: 160. — ¹⁵⁰ Ethn. 6: 331. Gönczi 607. — ¹⁵¹ Nagy: Bányog 1: 31. Rábagyarmat, Ethn. 43: 159. — ¹⁵² Csallóköz, Uj M. Muz. 1851. 2: 495. Agárd, Kubinyi-Vahot 2: 38. Csácsbozok sgy. Göcsej, Ethn. 6: 333. — ¹⁵³ Somogy vm. mon. 207. — ¹⁵⁴ Somló vid., Ethn. 39: 101. Kiss: Orm. 149. Göcsej, Ethn. 6: 333. Gönczi 564. 608. — ¹⁵⁵ Gönczi 229. Szózat 1922. I. 1. — ¹⁵⁶ Pucz 21. Buzsák, Somogy vm. mon. 207. ¹⁵⁷ Uj M. Muz. 1851. 2: 495. Vas. Ujs. 1854: 322. Honderű 1845. 2: 200. Ethn. 11: 280. — ¹⁵⁸ Pusztaföldvár, NNy 9: 173. Táská, Tamás 19. — ¹⁵⁹ Rábagyarmat, Vasi Sz. 6: 261. — ¹⁶⁰ Uj M. Muz. 1851. 2: 496. Vas. Ujs. 1873: Ada, Nyr. 28: 335. Karcag, Ethn. 13: 27. Varga 181. 182. Szeged, Népr. Ért. 8: 244. Bp. 1909. XII. 25. Hódmezővásárhely, NNy. 3: 220. Alsószece, Mád sgy. Tamás 19. — ¹⁶¹ NyF 34: 137. — ¹⁶² Tamás 19. — ¹⁶³ Jászberény sgy. — ¹⁶⁴—¹⁶⁸ A karácsonyi morzsára: Vas. Ujs. 1873: 625. Varga 181. Szabadka, Ethn. 7: 183. Szeged, Nyr. 3: 321. Hódmezővásárhely, NNy. 3: 220. 33: 90. Orosháza, Nyr. 4: 230. B. H. 1906. XII. 19. Borsodm., Ethn. 22: 297. Bp. 1909. XII. 25. Palócság, Ethn. 1: 297. Bp. 1909. XII. 25. A fohagyamára: Reizner: Szeged 487. Orosháza, Nyr. 4: 230. B. H. 1906. XII. 19. Kiss: Orm. 149. Farkasfa, Ethn. 49: 230. A mennyköre: Csallóköz, Uj M. Muz. 1851. 2: 495. B. H. 1906. XII. 19. Szalafo, Nyr. 7: 181. Gönczi 205. 617. Egyéb tárgyakra: Kolumbán: Hétfalu 107. Sándorfalva, Ethn. 36: 171. Szeged, NNy. 5: 39. Hódmezővásárhely, NNy. 3: 220. Parád, Ethn. 6: 111. Gönczi 615. Bp. 1909. XII. 25. Csallóköz, Uj M. Muz. 1851. 2: 496. Farnad, Esztergom vm. mon. 86. — ¹⁶⁹ Ipolyvölgy, Nyr. 16: 276. B. H. 1906. XII. 19. Nógrádm., Ethn. 16: 103. Patvarc, Ethn. 43: 165. Palócság, Ethn. 2: 297. Nagymaros, Honderű 1845. 2: 200. Székely Nemzet 1899. VIII. 23. Monor, Népr. Ért. 28: 53. Jászberény sgy. Csallóköz, Uj M. Muz. 1851. 2: 495. Bajót, Esztergom vm. mon. 86. Dunaszentgyörgy, Bartha 74. Göcsej, Ethn. 16: 349. Gönczi 294. 295. Cserszegtomaj, Ethn. 31: 180. — ¹⁷⁰ Székelység, B. H. 1909. XII. 24. — ¹⁷¹ Somló vid., Ethn. 39: 103. Gönczi 304. — ¹⁷² Cserszegtomaj, Népr. Ért. 31: 183. — ^{172a} Szendrey Á.: Az életvize karácsonyi népszokásainkban. Ethn. 51: 393. — ¹⁷³ Ipolyi 1: 285. Esztergom vm. mon. 86. — ¹⁷⁴ Bács vm. mon., 345. Hódmezővásárhely, Ethn. 42: 199. NNy. 3: 220. Pusztaföldvár, NNy. 9: 173. Orosháza, Poroszló, Csala, Bartha 67. Borsodm., Ethn. 22: 296. Szék, Ethn. 6: 111. Eger, Ethn. 18: 100. Békésm., Rózsaszentmárton, Jánosida sgy. — ¹⁷⁵ Délvidék, Ethn. 6: 210. — ¹⁷⁶ Székelység, Kozma 37. — ¹⁷⁷ Szalonta, Ethn. 27: 73. Csüry 2: 418. Félégyháza, Népr. Ért. 14: 77. Somló vid., Ethn., 39: 103. — ¹⁷⁸ JankóT. 225. Szabadka, Ethn. 6: 42. 7: 184. P. H. 1893. XII. 31. Varga 180, Kovács: Szeged 375. Szalonta, Ethn. 27: 73. Jármí, Jászládány sgy. Karcag, Ethn. 13: 224. Szolnok, Nyr. 18: 426. Félégyháza, Népr. Ért. 14: 77. JankóB. 423. Zalavölgy, Tur. Közl. 1917: 55. Siklós, Ethn. 16: 294. — ¹⁷⁹ P. H. 1893. XII. 31. 1911. XII. 31. Szabadka, Ethn. 7: 183. Bács vm. mon. 339. Deés, Szózat 1922. I. I. Nagyfalu, Ethn. 6: 390. Bp. 1909. XII. 25. Alsószece sgy. ¹⁸⁰ Orosháza, Nyr. 4: 230. Szabolcs vm. mon. 168. Jászberény sgy. Bény, Népr. Ért. 14: 52. Esztergom vm. mon. 86. — ¹⁸¹ Bácsm., Ethn. 7: 97. Veszprémmvarány, Ethn. 19: 285. Nagy: Bányog 2: 23. Baja, Ethn. 7: 185. Bács vm. mon. 339. Vas. Ujs. 1899: 11. B. H. 1892. XII. 25. Csajkás 1911. I. sz. Csüry 2: 418. Illyés 139.

Tiszaföldvár sgy. Cegléd, Nyr. 2: 516. Hasznos, Ethn. 49: 228. Nagykolozs, Alsószece sgy. Eger, Ethn. 18: 101. Jászberény, Jászladány sgy. Bakonyalja, Ethn. 9: 233. JankóB. 422. Siklós, Ethn. 16: 294. — ¹⁸² Bácskai Közérdek 1911. 53. sz. Kármán 50. P. H. 1911. XII. 31. Csüry 2: 216. — ¹⁸³ Tornyospálca, Ethn. 2: 251. — ¹⁸⁴ Dunántúl, Ethn. 9: 233. — ¹⁸⁵ Vas. Ujs. 1869: 676. — ¹⁸⁶ Vas. Ujs. 1885: 842. 1899: 11. Dunántúl, Ethn. 9: 233. Karcag, Ethn. 13: 228. Varga 181. Csajkás 1911. 1. sz. Alsószece sgy. — ¹⁸⁷ Uj Nemz. 1928. I. 1. Szalonta sgy. Félegyháza, Népr. Ért. 14: 87. Pusztaföldvár, NNY. 9: 173. Bakonyalja, Ethn. 50: 24. NyF. 34: 140. Pálfa Nyr. 30: 535. Kemenesalja, Ethn. 49: 231. Rábagyarmat, Ethn. 44: 60. Gönczi 239. — ¹⁸⁸ BabSz. Ethn. 51: 199. — ¹⁸⁹ BabSz., Ethn. 51: 155 — ¹⁹⁰ BabSz., Ethn. 51: 156 — ¹⁹¹ Kármán 94. Bács vm. mon. 338. Hódmezővásárhely, Nyr 9: 88. Nagyvárad 1890: 86. Ethn. 31: 81. Rákospalota, Népr. Ért. 15: 76. Somogym., B. H. 1886. VII. 24. Tamás 20. Ormánység, Ethn. 16: 294. Göcsej, Ethn. 6: 332. Gönczi 229. — ¹⁹² Szabadka, Ethn. 7: 183. — ¹⁹³ Udvarhelym., Ethn. 16: 40. Erdély 14: 148. — ¹⁹⁴ Deés, Nyr. 11: 526. P. H. 1983. XII. 31. Szózat 1922. I. I. Hontm., Bp. 1909. XII. 24. — ¹⁹⁵ Jankó B. 415. — ¹⁹⁶ Pucz 21. Hajdúböszörmény, Vas. Ujs. 1860: 31. Ócsöd, Ethn. 20: 113. Szendrő, Erk sgy. — ¹⁹⁷ Udvarhelyszék, Nyr. 5: 125. Ethn. 16: 41. Erdély 14: 149. Illyés 105. Siklód, Ethn. 48: 474. Szék sgy. Alföld, 1928. IX. 16. Hódmezővásárhely, Alföldi Naptár 1864: 12. Ethn. 31: 82. Szendrő sgy. Gömör, Ethn. 7: 286. Parád, Ethn. 5: 190. Erk. Párdó sgy. Nagymaros, Honderü 1845. 2: 200. Békefi 48. Göcsei, Ethn. 6: 332. Bp. 1919. XII. 25. ¹⁹⁸ Hódmezővásárhely, Ipolyi 2: 128. Nyr. 9: 88. Ethn. 31: 82. NNY. 3: 220. Békésm. sgy. — ¹⁹⁹ Déva. Népr. Ért. 7: 3. Szabadka, Ethn. 7: 183. Bács vm. mon. 339. Bp. 1909. XII. 25. Hódmezővásárhely. NNY. 3: 220. Szarvas. Ethn. 20: 113. Hajdúböszörmény, Vas. Ujs. 1860: 31. Mátészalka sgy. Somogyi 342. Szendrő sgy. Nagyalu, Ethn. 10: 396. Eger, Ethn. 18: 101. Erk. Jászladány sgy. Nagymaros, Honderü 1845. 2: 200. Pápa, NyF. 17: 59. Rábagyarmat, Vasi Sz. 6: 261. — ²⁰⁰ Deés, Vas. Ujs. 1899: 11. Szózat 1922. I. I. P. H. 1893. XII. 31. 1911. XII. 31. Szalonta, Ethn. 27: 74. Békéscsaba sgy. Szécsény, Nyr. 4: 278. Nagyida sgy. — ²⁰¹ Parád, Ethn. 6: 111. — ²⁰² Vas Ujs. 1885: 842. Gárdonyi: Az én falum 1: 50. — ²⁰³ Torna, Ethn. 6: 49. — ²⁰⁴ Vas. Ujs. 1885: 842. Gáva sgy. — ²⁰⁵ DebrC. 56. — ²⁰⁶ Dunántúl, Ethn. 9: 233.

Szendrey Zsigmond.

*

Ungarische Vierteljahrsbräuche und Aberglauben.

Ihre Tagengebundenheit ist vom Kalender abzuleiten. Die aberglaubenbildende Kraft der Volksetymologie. Volksbrauch- und Aberglaubenerklärende Legenden. Die Rolle der Heiligen in der Wettervoraussage und in unseren Agrarbräuchen. Volkskunde und religiöse Volkskunde. Die Gruppen der Volksbräuche und Aberglauben dem Wirtschaftsleben und den Jahreszeiten zufolge. Die Erklärung der Gebundenheit an verschiedene Tage der einzelnen Bräuche und Aberglauben je nach Gegenden. Bräuche und Aberglauben des Wintervierteljahres: vom Martinstag bis zu den Hl. Drei Königen. Zaubermittel zum Erkennen, Fernhalten und Entfernen des Bösen: Lärmschlagen, Feuer, Dorfumwandlung um Altjahr verabzuschieden. Fruchtbarkeits- und Gesundheitszauber. Verbotene und gebotene Handlungen. Speisen. Vorzeichen und Wahrsagen. Die winterlichen Formen der Volksbrauch- und Aberglaubenrituale, sowie des Vierteljahresbeginns.

A MAGYAR HÁZ ŐSI MAGYAR MŰSZAVAI.

A magyar nyelvnek a házra vonatkozó ú. n. műszavai tudvalevőleg legnagyobb részben idegen eredetűek és csak elenyésző csekély a száma azon elnevezéseknek, melyek a magyar nyelv ősi, legalább is a honfoglalás korából való tulajdonai. Egészen érthető ez, ha a római- és nyugateurópai eredetű mai városi építkezésre és lakóházra vonatkoztatjuk ezt a megállapítást, de szinte megmagyarázhatatlan akkor, ha az igazi magyar, t. i. a népi építkezést, az ú. n. parasztházat vizsgáljuk meg e szempontból.

Feltűnő ugyanis, hogy a házra vonatkozó műszavak közül csak a ház, az ajtó, a küszöb, a fél (ajtófél), a fal, a fedél és a tető eredetiek. Minden egyéb a házra vonatkozó lényeges műszó újabb és idegen eredetű. Kettőt lehetne ebből következtetni: vagy azt, hogy ezek a ma oly csekélyszámú régi magyar házrésznevezések csupán megmaradt töredékei egy valamikor sokkal nagyobb és teljesebb műszó-állománynak, mert a többi az idők folyamán ismert és ismeretlen okokból eltűnt vagy felcserélődött másokkal, vagy pedig azt, hogy a meglévő ősi magyar műszavak nem képviselnek csak reliktumot, hanem olyan hajlékhoz (házhoz) tartozó elnevezések, amelyhez ezeken kívül nem igen tartoznak még más lényeges műszók.

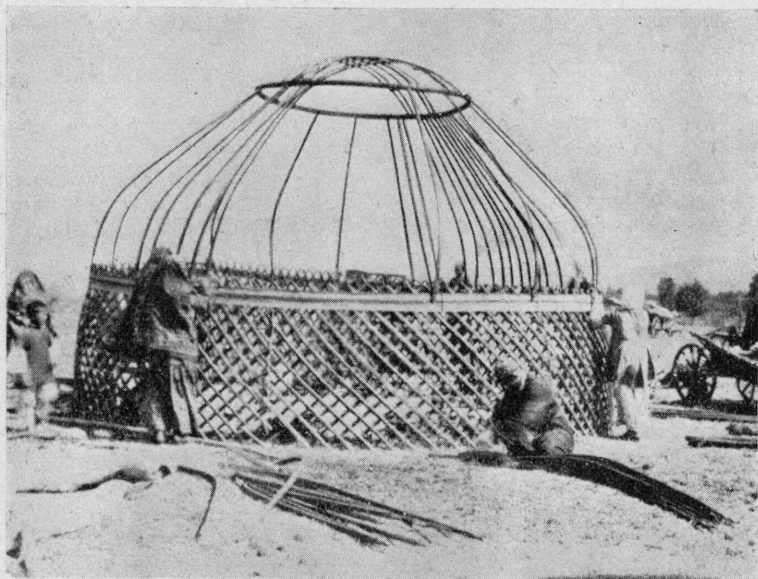
Mivel én a magam részéről csakis ez utóbbi feltevést tartom elfogadhatónak, ezért a következőkben csupán ebből a szemszögből kísérem meg annak a kérdésnek a megfejtését, hogy milyen is lehetett ez az ősi magyar ház.

A kiindulásunk tehát az, hogy elődeinknek olyan házuk volt, amelynek volt ugyan *fala* és a falban volt *ajtó*, de nem volt *ablaka*, volt *fedele*, de nem volt benne *kemence* és nem volt se *gerendája*, se *oszlopa*, se *pitvara*, se *tornáca*. Különös ház lehetett ez, gondolja az ember. Ha azonban meggondoljuk azt, hogy milyen volt honfoglaló elődeink gazdasági berendezése, akkor egyszeriben világosság derül erre a különös hajlékra. A magyarok is, csakúgy mint mindazok a népek, amelyek az ókorban és a középkorban a dél-orosz steppezónában éltek valaha, ú. n. nomád állattenyésztők voltak. Ezek a lovas pásztornépek pedig mindig hordozható hajlékokban laktak, mert életmódjuk az év nagyobb felében vándorlásra kényszerítette őket. Ez a mai szóval *sátornak* nevezett hajlék az altáji népek találmánya és bizonyos közönséges farudakból összeillesztett kerek őskori sátor továbbfejlesztése és ennek tökéletes fokra való emelése. Ez a nemezzel befedett sátor valamennyi középpázsiai faj tulajdona, megtalálható a mongoloknál, kalmüköknél, kirgizeknél, kazakoknál turkméneknél s mindezek különféle ágainál. Minthogy a tudósok e népek legtöbbszörrel az oroszok közvetítésével ismerkedtek meg, ezért e nemezsátor jelölésére is az orosz *jurt* szót szoktuk használni, de a mongolok *gyr* vagy *girai*-nak, a kalmükök *gerr*-nek, a kirgizek *üj*-nek (azaz háznak), a kazakok *kos* vagy *kosa*-nak nevezik. A turkméneknél *oy*; a fekete nemezsátor *kara oy*, a fehér pedig *ak oy*, a burjátok *dair*-nak hívják.

Hogy a magyarok ezt a hajlékot hogyan nevezték, nem tudjuk biztosan, nagyon valószínű azonban, hogy nem *sátornak*, hanem *háznak*. Mivel *sátor* szavuk ótörök jövevény, ezért valószínű, hogy a magyarok a *jurt* félé hajlék mellett már abban a régi időben megismerték egy másik, talán *kisebb, könnyebb, szellősebb sátorfélével* is, amely ezt a török eredetű nevet mai napig fenntartotta. (A középpázsiai torgut-mongolok is használnak a *jurt* mellett egy másik *kisebb és könnyebb sátor*t. Akkor használnák, ha valaki nagyobb utazást tesz. És a kirgizek is használnak néha *jurt* helyett egy *csatyr* nevű sátrat, amelyet négy cölöpre erősítenek.)¹ A *jurt*félé hajlékot a magyarok az én véleményem szerint a jövevény *sátor* szónál régibb

¹ Almásy György: Vándor-utam Ázsia szívében, 685.

ősi ház szóval jelölték, Mert ha nem így lett volna, akkor nem nevezhették volna háznak azt az új, szilárdan épített hajlékot, amelyet új hazájukban ismertek meg s tanultak építeni más népektől. Arról ugyanis szó sem lehet, hogy a magyarok a honfoglalás idejében a kerek jurttal mellett még valami más, szilárdan épített négyszegletes fa- vagy sárfalu házat hoztak volna magukkal. Nomadizálni, vagyis hosszú vándorlást végezni, csakis jurttal birtokában lehet. Ha feltételezzük is, hogy a déloroszországi hazában, a téli szállások helyén, tehát a víz partján, volt valamilyen állandóbb jellegű, talán nádból vagy vesszőfonásból készült építményük, az csak nyomorúságosól lehetett, amelyben a fiatal állatfélét óvták a tél hidegétől. Lakni azonban még téli időben is a jurttal szoktak ezek a népek. Legalább a régi időben ez így volt, mint azt minden régi útleírásban olvasni lehet. Hogy a

1 kép. Baskir jurttal felállítás közben (Mészáros Gyula dr. felvétele.) — Aufstellen einer Baschkiren-Jurte. (Photo: Dr. Gy. Mészáros)

középázsiai Tiensán kirgizei téli időben sárból való kislakot építenek s a jurttal e mellé állítják, az bizonyosan újabb fejlemény és csak kivétel a szabály alól. Igen tanulságos az, amit *Prinz Gyula* közöl erről: „... lovaikat (télen) olyan istállóban tartják, hogy némelyike igen jól beillene tisztességes paraszti lakóháznak is, de azért a kirgiz gazda mégis az udvarban felállított jurttal lakik”. Más helyen pedig: „Sajátságos, de a kirgiz, mintha télen is jobban szeretné a jurttal, mint a házból lakást”.²

Mikor én annak idején (1926.) elsőnek megírtam azt,³ hogy a honfoglaló magyarság csakis olyan hajlékban lakhatott, amilyenben a többi hasonló életkörülmények között élő lovas nomád pásztornépek éltek, tehát a középázsiai török-mongol jurttal, ez a megállapításom korántsem találatlan helyesléssel a magyar néprajz szakköreiben. Jól emlékszem azokra a heves ellenzésekre és kapott szemrehányásokra, amelyekkel a magyar házkutatás

² Népr. Ért. IX, 90.

³ Napkelet, 1926. IV. évf. 691—696.

egyetlen és hivatalos képviselője engem ezért a kísérletért illetett. Csak néhány év elmúltával, amikor már *Hóman Bálint* is átvette ezen megállapításomat a Magyar Történet első kötetébe, változott meg *Bátky Zsigmond* véleménye e kérdésről. „A magyar sátor és emlékei” és „A magyar ház eredetéhez” c. cikkeiben⁴ már elfogadja az én nézetemet — de csak ötven százalékban. Ő ugyanis úgy gondolta, hogy a magyarságnak egy része valóban jurtnban lakhatott, de a másik része bizonyosan másféle, szilárdan épített házakban lakott s hogy „az egyes törzsek és rétegek szerint szegényebb és takarosabb, szögletes és kerek nádépületek mellett voltak ugyanakkor földbeásott meg sárból rakott, vagy sövényből font hajlékok is”.⁵

Erre csak ezt lehet felelni: Ha a magyarok a Meotis partján és Levediában éltek a honfoglalás előtt, akkor ők is csakis nomád állattenyésztők lehettek, Mert azokon a vidékeken egészen a legújabb időkig másképp megélni nem lehetett. Éhen halt ott minden ember és minden nép, amely nem volt nomád állattenyésztő. Ott azonban, amint azt a ma is nomadizáló népek példája bizonyítja, nem voltak társadalmi rétegek; akinek volt állatállománya, az szabad úr volt, akinek pedig nem volt, az rabszolgája volt az előbbinek. Mindenki szorosan szervezett közösségben élt, amelyre a gazdasági szükségesség kényszerítette őket. Ezt a gazdasági formát csak közösen és szervezeten lehetett élni, pusztulás fenyegette azt, aki nem vett részt ebben a szoros szervezetben.⁶ Tehát szó sem lehet arról, hogy a magyarok egy része (a törökös elem) állattenyésztő, a másik része pedig (az ugoros elem) földművelő lett volna. Lehetetlen, hogy az egyik rész jurtokban lakott volna, a másik pedig vessző-, nád- vagy földházakban. Valamennyi része állattenyésztő volt, de valamennyinek volt némi kis gabonatermelése is a téli szállások helyén, amelyet a tavasztól őszig terjedő vándorlás ideje alatt az ott visszahagyott szolgálók míveltek.

Ez a *Bátky*tól tévesen feltételezett félig állattenyésztő, félig földművelő élet-, illetve gazdasági forma eredményezte azt is, hogy ezt az állapotot *fél-nomádnak* nevezzék. Pedig a félnomádság csak újabbkori jelenség és ezer esztendővel ezelőtt még nem létezett. A félnomádság csak akkor jelentkezik, ha egy valamikor szabad és független nép az állatállomány pusztulása folytán hirtelen elszegényedik, vagy ha egy erősebb és hatalmasabb másik nép hatalmába ejti és így alárendelt sorba kerül. Igen tanulságos mai példát nyújtanak erre a kínaiakkal érintkező mongolok Mandzsuria és a Gobi sivatag szélén.

Mindebből az következik, hogy a honfoglaláselőtti magyarság csakis egységes állattenyésztő nomád pásztornép lehetett és hajléka egyedül csak a ma jurtnak nevezett nemez-sátor lehetett. Lássuk tehát kissé részletesebben, hogy milyen is ez a jurtn.

Az európai múzeumokban is van belőle elegendő számú példány és számos kitűnő szakszerű leírásból is egészen pontosan elképzelhető a jurtnak az alakja és szerkezete. Alaprajza köralakú s ennek átmérője, aszerint, hogy mekkora család befogadására van szánva, három és tíz méter között, magassága kétésfél és öt méter között változik. Alakja leginkább a sajtborító haranghoz hasonlítható. Két részből áll. Az alsó része hengeralakú, felső része pedig félgömb alakú vagy kúpos formájú. Szerkezete fából van, de egyetlen egy gerenda sem kell hozzá, legvastagabb és legsúlyosabb farésze az ajtókeret. Az ajtón kívül háromféle faalkatrésze van: az oldalfal rácsos részei, a fedélfák és a fedélzáró fagyűrű vagy koszorú. A hengeralakú falat négy, öt vagy hat darab rácszatrészből állítják össze, úgy hogy az egyes részeket

⁴ Népr. Ért. XXII, 1930 és XXIV, 1932.

⁵ Népr. Ért. XXII. 73.

⁶ V. ö. Cs. Sebestyén Károly: A nomádpasztorkodás életformája. Népünk és Nyelvünk X. 1938, 41—60.

ívalakúra hajlítva körben egymás mellé állítják a zsinegekkel egymáshoz kötözik; (v. ö. 4. kép) a déli oldalon pedig megfelelő nyílást hagynak s oda helyezik el az ajtókeretet. A falrácsozat vékony rúdjai ferdén keresztezik egymást, a találkozási pontokon át vannak fúrva s a lyukakon át gombos végű bőrszijacsakkal vannak összefogva. A rácsozat tehát nem merev, hanem mozgatható s alakját könnyen meg lehet változtatni. Olyan mint egy közismert ollós-szerkezetű gyermekjáték, vagy a betlehemes csillag ki-betolható tartója: ha oldalt összeszorítják magasabb lesz, ha pedig szélességben szét-húzzák, akkor veszt a magasságából. E szerint a jurttal oldalfala szükség szerint vagy szűkebb körre, de magasabban, vagy fordítva, nagyobb körben, de alacsonyabban építhető.

Ha a fal és az ajtó fel van állítva, akkor megerősítésül a fal fele magasságában kívülről az egyik ajtóféltől a másik félfáig köröskörül erős kötelet húznak, a rácsozat felső szélére pedig széles szövött gyapjúhevedert húznak végig (1. kép).

A tetőszerkezet úgy készül, hogy először is a kör közepébe áll egy asszony (mindig az asszonyok állítják fel a jurtot) s egy villaalakú hosszú farúd segítségével magasra emeli a fedélgyűrűt vagy koszorúját. Ez a jurttal mérete szerint változó nagyságú, de átlagban kb. másfél méter átmérőjű kerek fagyűrű, melynek külső kerületén sűrűn egymás mellé sok lyuk van fúrva. A házépítő asszonyok aztán 50—60 darab vékony és hajlított fedélrúd felső végét a gyűrűnek egy-egy nyílásába dugják, alsó végét pedig szövött szalagokkal a rácsozat felső széléhez kötözik. Nagyobb méretű jurttal felállításakor megtörténik, hogy a fent felemlített ágrúd helyett három vékony rudat használnak a fedélkoszorú ideiglenes alátámasztására arra az időre, míg a fedélfákat beerősítik, de azután elszedik ezeket, mert feleslegesek és útban vannak. De arról szó sincsen, hogy a lakójurt belsejében oszlopok volnának, mint azt egyik magyar ismertető állítja? Ez legfeljebb csak állandó helyen álló, igen nagy méretű mongol templomjurtoknál fordul elő.

Ezzel kész a jurttal faváza. Olyan ez, mint egy átlátszó léces lugas, vagy egy felborított nagymeretű ritka kötésű kosár, vagy óriási tyúkborító.

Most következik a faváz beborítása, befedése. Ez az évszak vagy az időjárás szerint is változik. Nyáron könnyebb a takaró, télen vastagabb, többretegű és gondosabb. A tulajdonos vagyoni helyzete szerint is van e tekintetben némi különbség. Gyékénylapokat hengerelnek a falra kívülről s ezekre erősítik rá a megfelelő alakúra szabott nemezlapokat. Más nagyobb méretű nemeztakarókat tesznek a jurttal tetőrészére s mind ezeket a sarkokra és a szélekre varrt szalagokkal erősen odakötözik a farácsozathoz. Egy külön kisebb nemezlapot ráborítanak a középgyűrűre is, mely egyben lég- és füstnyílás, ablak és kémény. Ez a nemezlap alulról zsinórokkal vagy egy hosszú rúd segítségével mozgatható s a nyílás e szerint szabályozható. Végül a fedélen át és ferdén le a falra ide-oda keresztben széles, szövött hevedereket húznak s azokkal leszorítják az egész burkolatot.

A jurttal közepén, a füstlyuk alatt, van a tűznek a helye. A jurttal belsejében a földet elegyengetik, teljesen befedik nemezpokrócokkal — kivéve a tűzhely kis darabját — s ezekre aztán a kelet minden színében pompázó saját készítésű szőnyegeket és színes takarókat helyeznek el. Az ajtó és a tűzhely közötti rész, valamint az ajtó melletti két oldal, ahová a belépők levetett cipőjüket teszik, szőnyeg nélkül marad. A kerek fal mentén szőnyegeket, párnákat és színes takarókat tornyosodnak, valamint a nappalra félretett ágynemű is itt van elhelyezve. Közben-közben egy-egy láda s más házi felszerelés látható. A fal rácsozatára vannak felakasztva a különféle táskák és a kitergetett saját szövésű dísztakarók — egészen úgy, mint a székelyház festékesei —, a lószerszám, fegyverek, bőrből készült vizesedények, guzsalyok és sok színes

⁷ V. ö. Ung. Jahrb. 1938. B. XVIII. 345.

gyapjúgombolyag. Az ajtó mellett áll az elmaradhatatlan kumisz-tömlő. Végül még a tető különféle pontjairól festői rendben elhelyezett színes zsinórok és bojtok lógnak le, amelyek ezt a keleti szinompájú belső képet festői módon kiegészítik.

A jurtot egy óra alatt fel lehet állítani. Ennyi idő alatt minden berendezésével elkészül, ha elég női kéz dolgozhatik a felállításán, mert a jurt anyagának készítése nagyrésztben, a felállítás és a lebontás munkája pedig egészen a nők feladata, Félóra alatt lebontható s miután a súlya átlag 150—200 kilogramm, könnyen szállítható, mert ez nem több egy-egy teverakománynál. (De persze a kora tavasztól késő őszi tartó nomadizálás idején nem bontják le a jurtot minden reggel és nem állítják fel újra minden este, mert egy-két-három hélig is egy helyben maradnak, míg állatjaik alaposan le nem legették a környék fűvét).

Ez a sátor típus valószínűleg igen korán érte el fejlődésének ezt a tökéletes fokát. Nem valószínű, hogy a honfoglalás idejében a mainál kezdetlegesebb lett volna. Inkább arra lehet gondolni, hogy mostanában már hanyatlásnak indult s fejlődésének tetőpontja messze a múltban fekszik. *Marco Polo*, a híres utazó (1254—1323), már ilyennek írja le, mint amilyenek ma ismerjük.

Abban különben minden kutató megegyezik, hogy a jurt a nomád pásztorélethez kiválóan alkalmas s tele vannak annak dicséretével, hogy milyen hűvös és szellős nyáron és milyen meleg télen s hogy a legerősebb szélvihar sem képes feldönteni.⁸ A szibériai telepes oroszok ugyan lenézik a jurtot, mégis az utazók szerint sok jurt tisztább, szellősebb és tágasabb sok orosz parasztháznál.⁹ A jurt kétségtelenül egyik legkiválóbb találmány, amelyet Ázsia valaha is létrehozott.¹⁰

Mindezek előrebocsájtása után lássuk most, hogy mit mondanak a bevezetésben felsorolt ősi műszavak. Egyenként fogjuk megvizsgálni a *fal*, az *ajtó*, a *küszöb*, a *fedél* és a *tető* nevű házrészeket, illetve ezeknek esetleges viszonyát a jurthoz. Nem tartoznak ugyan nyelvünk legrégebb rétegéhez, azért mégis ide soroljuk a fentiek kivül még a *szarufa* és a *koszorúfa* nevű házrészeket, később megmagyarázandó okokból. És végül megvizsgáljuk majd még az *ács* szónak is az ősmagyarok házával való kapcsolatát.

*

1. *Fal*. A *fal* szóval ma általában minden kőből vagy téglából vagy ezekhez hasonló kemény és tartós anyagból készült épületfalat értünk. (Ha ezektől eltérő anyagból való a fal, akkor mindig hozzátesszük azt, hogy *deszkafal*, *gyékényfal*, *vászonfal*, stb.) Eszünkbe sem jut másra gondolni, ha ma a *fal* szót halljuk vagy olvassuk. Mivel a *fal* szó nyelvünk szókészletének legrégebb rétegéhez tartozik, azt kell kérdeznünk, mióta nevezzük mi ezeket a szilárd ház- és egyéb épületfalakat egyszerűen *fal*-nak. Mindenesetre azóta, mióta a magyarok kőből és téglából építkeznek. A kő- és téglalapítkezésről azonban tudjuk, hogy Magyarországon és az Alpesektől északra eső országokban a római világ pusztulásával megszűnt és feledésbe ment. A téglakészítést és égetést a középkorban újra kellett feltalálni s nálunk csak Szent István idejében kezdték az első kiváltságos jellegű templomokat ezekből az anyagokból emelni. Tehát nyilvánvaló, hogy honfoglaló eleink „házaik” nem lehettek sem kőből, sem téglából valók. De *fal* szavunk ősi, ezért tehát ezelőtt mást kellett, hogy jelöljenek ezzel a szóval. És ime, a nyelv-

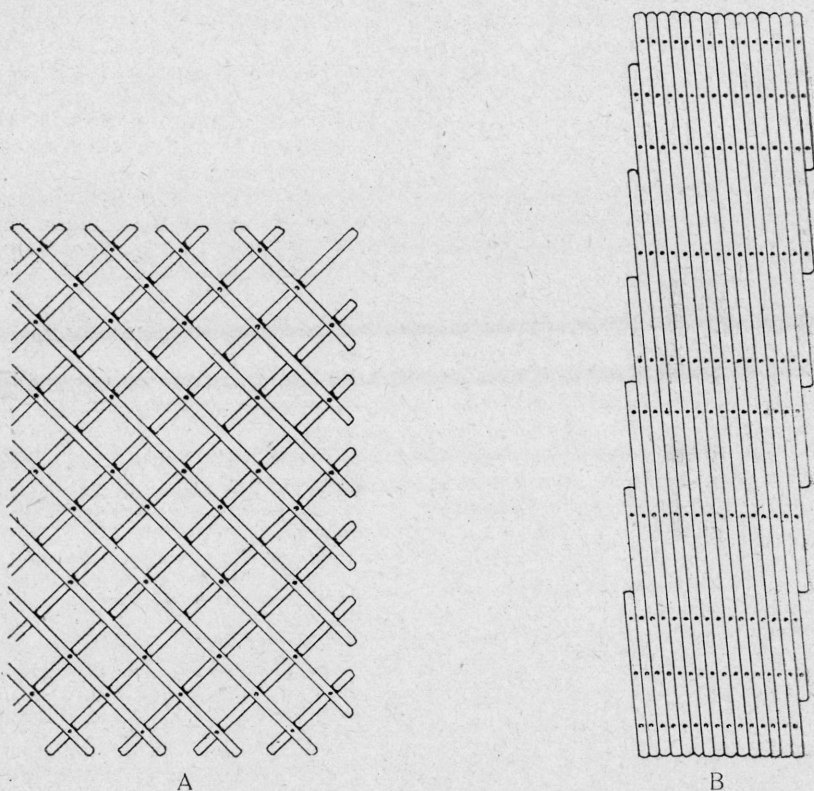
⁸ Gösta Montell: *Durch die Steppen der Mongolei*, 1939. 77.

⁹ O. München—Helfen: *Reise ins asiatische Tuva*, 1931. 65. — R. Schaw: *Reise nach der hohen Tartarei*, 1872. 111.

¹⁰ G. Krist: *Allein durchs Verbotene Land*, 1937. 111.

szek csakugyan kimutatták, hogy eredeti jelentése ‚fonadék’ volt,¹¹ éppen úgy mint a német nyelv *Wand* szava, amely egytövű a *winden* igével. Ez is, az is a vesszőfonásos *fal* emlékét őrzi. Ebből az következik tehát, hogy a legrégibb magyar ház *fala* vesszőfonásos volt és nem fatörzsekből volt építve vagy másféle szilárd anyagokból.

Fonadékos, könnyebb *fal* lehetett azonban a sűrű vesszőfonáson kívül még a jurtnak vékony fapálcákból készült rácsos fala is. Ez is fonadék tulajdonképpen, de technikai tökéletességben. A *fal* szó tehát egyáltalán nem bizonyítja azt, hogy őseink a honfoglalás előtt valamiféle mai értelemben vett (akár sűrűn font, akár borona-, akár téglafalú) házban laktak volna.

2. kép. A) A felállított fal egy részlete. B) Egy 15 fejes falrészlet összetolva. — Teil einer Jurtwand A) aufgestellt, B) zusammengelegt.

A jurtnak kerek rácsos fala nem egydarabon épül, hanem egyes külön táblákból va összeállítva.¹² Négy-öt-hat darab ilyen *hana* nevű falrészletből van egy-egy mongol jurtt összeállítva. (2. kép). Az ábránkon bemutatott *hana* magassága kb. 1'40–1'50 m, hossza kb. 3'30 m. Ha azonban a jurtot továbbszállítás céljából lebontják, akkor az egyes *hana*-kat összetolják és körülkötözik, mert így kevesebb helyet foglalnak el. Összetolt állapotban ez, mint áb-

¹¹ MNy. VII, 103.

¹² Az adatokat G. Montelli i. m. nyomán, a belsőázsiai mongolok jurtajáról vesszük.

ránkon látható, kb. 2 m. magas és csak félméter széles. A kb. két ujjnyi széles és egy ujjnyi vastag falécek a keresztződés pontjain át vannak fúrva s ezeken keresztülhúzott és mindkét végén összecsomózott nyersbőrből való szijacsakkal összefogva. De nem minden keresztződés van így megrögzítve, hanem csak bizonyos sorokban. Így pl. képünk darabján a keresztzödések száma 215, de álfúrva, ill. rögzítve csak 158 van. (Egy hattáblás jurtnál csaknem ezer darab!). A rácsozatot még sárgára vagy vörösre be szokták festeni.

A jurtfal készítése redkivül gondos és pontos munkát kíván. Ha a lécek nem egyenlő szélesek, ha az összeillesztés pontatlan, a lyukfúrások egymástól való távolsága egyenlőtlen, akkor a szerkezet nem működik, a rácsot nem lehet széthúzni vagy összetolni. A legnehezebb talán az egyes lécek görbületének előállításása. Ha ugyanis a rácsozat csak egyenes lécekből volna szerkesztve, lehetne ugyan sokszög alaprajzú jurtfalat felállítani, de hengeralakút nem. Ezért meg kell görbíteni minden egyes lécet gyenge S-alakúra, azért mert hiszen ezek ferde irányban fekszenek egy hengerfelületen. A görbítés úgy történik, hogy a lécet tűz fölött melegítik, aztán földbe vert karók közé szorítják, míg a megfelelő görbületet eléri és megtartja. Mindebből látható, hogy mennyi csúnya-bínya van az ilyen jurtfal szerkezetének és az is kiteszik ebből, hogy ez a rácsozat nem valami kezdetleges *fal*, hanem bizony elég nehezen előállítható szerkezet, amelynek előállításához bizonyos mesterségbeli szaktudás szükséges.

A magyar *fal* szó mögött tehát nem kell okvetlenül kő- vagy téglafalat keresni, de gerendafalat, vagy vesszőfonásos falat sem. Éppen olyan joggal, sőt szerintem még több okkal feltehetjük, hogy éppen ez a rácsos jurtfal az ősi magyar *fal*.

2. Ajtó, küszöb, fél. Feltűnő és különös, hogy a fennmaradt kevés régi műszó közül három, tehát a fele az *ajtóra* vonatkozik (*ajtó, küszöb és fél*). Ebből mindenesetre az tetszik ki, hogy ennek az ősi magyar hajléknak nem volt olyan egyszerű bejárati nyílása, mint pl. a finn *kota* vagy a *csum* nevű sátornak, hanem rendes, mai értelemben szerinte való *ajtó* volt. Ebből azonban viszont nem következik szükségszerűen az, hogy ez az *ajtó* szilárd falú, négyszegletes háznak lett volna az ajtaja, mint azt *Bátky* gondolta, aki éppen ezen mesterszók alapján állítja, hogy a magyarság a faépítést több ezer év óta gyakorolja.¹³ Erről szó sem lehet. Mert amikor ezek a szók a magyar nyelvbe kerültek, sem a magyarok, sem azok a népek, amelyek akkor szomszédjaik voltak, nem ismerték még a szilárd falú házépítést, az olyan faházakat, amelyekben keretes ajtók vannak. Ellenben a rácsos szerkezetű nemez-sátoroknak, a jurtának bizonyára már akkor is olyan ajtaja volt, mint amilyen ma is van rajta. Ez bizony rendes négyszögű *ajtó*, amelynek *küszöbe* és *szemöldökfája* (felső küszöb) és *ajtó-felei* vannak. Tehát olyan, amelyre mind a három ősi műszó pontosan ráillik. (3. kép).

A mai jurt *ajtaja* (mongol nyelven *ude*) mindig és mindenütt négyszögű fakeretből áll. Küszöbe rendszeren egy szélesebb deszkalap (magas küszöb), amely a felekbe be van eresztve. A szemöldökfa vagy felsőküszöb is lehet deszkaformájú, de gyakran négyszegletes gerenda. Az ajtófelek mindig négyszegletes gerendafélék. Az ajtónyílás elzárása kétféleképpen történik. A régiebb és eredetibb mód mindenesetre az, amikor csak egy az ajtó méreteinek megfelelő négyszegletes nemezlappal borul rá a nyílásra, amely csak a szemöldök felett van megerősítve és könnyen félre libbenthető. Jó időben és nappal mindig nyitva van, csak éjszakára zárják el. Télen két-három nemeztakaró borul az ajtónyílásra. De oly vidékeken, ahol városok közelsége és civilizáltabb szomszédság gyakorol hatást a nomádokra, ott rendes fatáblás ajtószárnyak forognak fasarkokon az ajtókeretben. Ilyenek vannak a Tiesánban élő kirgi-

¹³ Népr. Ért. XXII, 69—70.

zeknél, gyakran igen szépen díszítve, faragással és festett ékítményekkel borítva.¹⁴ Ez utóbbi esetben az ajtófeleken keskeny vésett nyílások vannak, amelyekben át a sátor oldalát összefogó szalagokat szokták keresztülhúzni és megkötözni.

Egészen világos tehát, hogy szükségtelen a magyar ajtó eredetét a gerendás faházon keresni, ahogyan ezt *Bátky* tette és ha a magyar *fél* valóban a finn *pieli* és a mordvin *päl* rokona is, ebből még mindig nem következik az, hogy a magyal *fél* is a gerendás háznak a része volt. Egyszerűen csak gerendát jelenthetett valamikor, akkor, mikor a „házon” (jurton) ezenkívül más gerenda, azaz vastagabb fa nem létezett. Szerintem ez a magyarázata a magyar *fél*-nek.

*

3. **Fedél, tető.** A háztetőt vagy fedelet műszakilag két részből valónak szokták jelezni. Az első a szerkezete, tehát a gerendázata, a második a befedése: nád, szalma, zsindely, cserép, bádóg, stb. Mai köznyelvünkben mindkettőt megkülönböztetés nélkül akár *tető*nek, akár *fedél*nek nevezzük, de én azt hiszem a régiek különbséget tettek az elnevezésekben is, de ezek az idők folyamán elmosódtak.

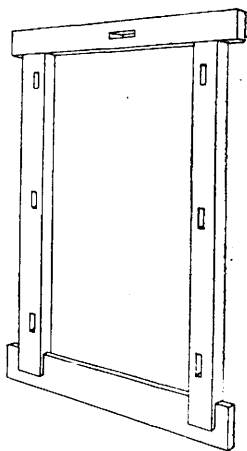
A *tető* (a *tetszik* ige származéka) általában valaminek a legfelső, a környezetből kitetsző részét jelenti, pl. *hegytető*, *fejtető*. Ez a műszó tehát nem nagyon tanulságos abban a kérdésben, hogy milyen volt a honfoglaláselőtti magyarok háza, De talán annál inkább ilyen a *fedél* műszó, valamint a (mai köznyelvünkben már nem használatos) *ház-haj*, *házhéj*. (A *ház-héj* az igéből való főnévi származék: *hajazat* ~ *hétazat*). Mindkettő t. i. valamilyen puha anyagot is jelent: a *fedél* fejkendőt is, a *ház-héj* pedig valaminek a legkülső burkolatát, kergét, pl. a kenyérnek van *héja* vagy *hája* a gyümölcsnek is van *héja*. Nehéz elképzelni, hogy a nép a puha szövetele fejfedelet nevezte volna el a szegletes, kemény anyagú háztetőt, vagy fordítva, a háztető után a fejfedő kendőt, vagy pedig, hogy a gyümölcsnek gömbölyű és puha *héja*, *hája* lett volna a szeme előtt, mikor a háztetőnek egyenes és kemény anyagból készült befedését nevezte el *fedél*nek. Én szerintem sokkal valószínűbb az, hogy eredetileg a jurttal legfelsőbb részét alkotó nemeztakarót nevezték el *héj*nek, *haj*nak, *fedél*nek és csak e nemeztakaró neveit vitték át aztán az itt talált házak szegletes, egyenes síkú háztetőinek megnevezésére is.

A *tető*, *edél* (*házhéj*) műszavakkal kapcsolatban tehát nem kell szükségszerűen a mai négyszegletes háznak gerendaszerkezetű tetejére gondolni. Megemlítjük még ezzel kapcsolatban, hogy a bevezetésben azt mondtuk, hogy a honfoglaláselőtti magyarok házában olyan háztető volt, melynek nincsen *eszterhéja*. A jurttal valóban ilyen, ennek a széle nem áll kijebb a házfalnál, tehát nincsen csepegése, nincsen *eszterhéja*.

*

4. **Szarufa.** A *szarufa* ugyan nem tartozik a magyar ház műszavainak legrégibb rétegéhez, mégis, ha a szó és a név talán nem, de a tárgy mindenestre mindenféle magyar hajléknak része volt az ősidők óta.

A mai háztetőnek azokat a vékonyabb és ferde irányban elhelyezett gerendáit, amelyekre a szalmát vagy zsindelyt (cserépet, stb.) tartó léceket sze-

3. kép. Jurttürrahmen. —
Türrahmen einer
Jurte.

¹⁴ Népr. Ért. IX, 80.

gelik, nálunk különféle nevekkal illetik. Városi ember előtt legismertebb, mert az építészetben is használatos neve, a *szarufa*. De a magyar nép ezen kívül nevezi még *rag*-nak, *ragfá*-nak, *horgas*-nak vagy *horgasfá*-nak és *födélfá*-nak. A *szarufa* név ma már mindjobban terjed és úgyszólván az egész országban mindenütt ismeretes, természetesen a városi építkezés hatása következtében. Úgy látszik régi és népi ez az elnevezés csupán Erdélyben volt, a Székelyföldön és Kalotaszegen. A *rag* és *ragfa* viszont kizárólag Dunántúlra van korlátozva. A *horgas* és *horgasfa* neve úgy látszik csak a palócok földjén ismeretes. A *födélfá* újabb elnevezés lehet és szintén Dunántúlra korlátozódik.

Legérdekesebb mindenesetre a palócok *horgas* vagy *horgasfa* elnevezése, mert ez egész világosan mutatja, hogy milyenféle fedélfa volt ez régebben (mert ma már nem az). Ez ugyanis valamikor olyan egyenes faág vagy rúd volt, melynek egyik végén egy darabot meghagytak egy másik elágazásból s ezen a kampón vagy horgon akasztották fel a tető fegfelső vizizintes gerendájára, a szelemenre. A *ragok* és *ragfák* valamikor szintén ilyen horgokkal lehettek ellátva, mert ezek is az ágafás-szelemenes, tehát u. n. függesztett tetőszerkezetnek részei. Ennek megértésére egész röviden meg kell említeni, hogy a magyar parasztház tetőszerkezete nagyjából kétféle rendszer szerint készül. Az egyik a függesztett, a másik a támasztott. A régi idők gyenge, vesszőfonásos vagy nádból készült házfalai nem bírták el a nehéz tetőszerkezetet, ezért úgynevezett ágafákat állítottak a ház két végére (esetleg a közepére is), amelyek kétágba végződő felső végükön hordták a tető főgerendáját, a szele ment. Erről a szelemenről lógtak le (mert erre voltak felakasztva) a horgas fák vagy ragok. Az egész tetőt tehát a szelemen és az ágafák hordják és ezért nevezzük ezt függesztett szerkezetnek, mert az egész tető súlya nem a falakra támaszkodik, hanem a szelemenre van függesztve. Ez kétségtelenül a régibb szerkezet. Ezzel szemben az állandó jellegű és teherbíró, vagyis kő-, tégl- és boronafalú házakon a támasztott tetőszerkezet szokásos. Ennek nincsenek ágafái, sem szelemenje, mert itt a ferde fedélfák (szarufák) párosával összekapcsolva és az u. n. kakasülövel merevítve, rátámaszkodnak a kázfalakra. Ez a szerkezet újabb eredetű nálunk, nyugatról ered és mindjobban terjed el az országban.

Mivel az ágafás-szelemenes tetőszerkezet a régibb, nemcsak nálunk, hanem az egész európai nyugaton és északon, azt lehetne hinni, hogy a *rag* és *ragfa*, valamint a *horgas* és *horgasfa* a régibb és eredetibb elnevezés és a *szarufa* (mivel ma újabb szerkezetet jelöl), újabb eredetű. Ez azonban szerintünk nem valószínű. (Ha írott emlékeinkre támaszkodnánk, talán éppen ellenkező eredményt kapnánk, mivel a *rag* elnevezés a XVI. században, 1546-ban fordul elő először, viszont a *szarufát* már a XV. század végén, 1493-ban említik. Ez azonban természetesen nem jelenti azt, hogy a két elnevezés éppen csak azóta használatos s előbb ne lett volna).

A *rag*-ról, *ragfá*-ról tudjuk, hogy szláv jövevények s így nagyon valószínű, hogy ezzel a névvel jelzett szerkezetet szintén valamely szláv (ez esetben délszláv) néptől vettük át. A délszláv *rog* annyit jelent, mint 'szarv' és Schier szerint a rogot szarvalakú kampójáról nevezték el így.¹⁵ Hercegovinában a *rog* mellett még *koza* a neve, ami 'kecskét' jelent, s így szintén a szarv jelentésűnek vehető. Sőt az ide tartozó nagyorosz *nariznik*-nak, azután a lengyel és cseh megfelelő elnevezéseknek is ez a jelentés az alapja.¹⁶ (Vö. németül is *Hornsparren*).

Misem természetesebb annál, hogy *Rhamm* erre azt mondja, a magyar *szarufa* „Hornholz” fordítás a szláv nyelvből.¹⁷ A *szarufa* régebbi feltevés szerint a csagatáj török *soruk* 'sátorkaró' vagy az oszm. török *sirik* 'rúd lándzsa,

¹⁵ B. Schier : Hauslandschaften, 59.

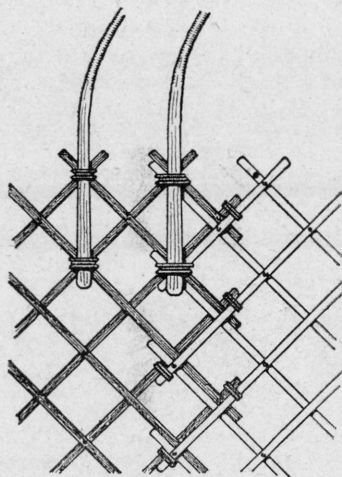
¹⁶ U. o. 60

¹⁷ K. Rhamm : Ethnogr. Beiträge, II, 2. 260.

hordozórúd' átvétele volna.¹⁸ Ezzel szemben azonban az a valószínűbb, amire Gombóc is rámutatott,¹⁹ hogy egyszerűbb és természetesebb magyarázat az, hogy *szaru-fa* annyi, mint *szaru-fa*.

A jurtnak is vannak szarufái. Nem gerendák ugyan, mint a mi mai házunk szarufái, csak vékony rudak. De hát a régi parasztházak *ragjai* és *horgasai* is vékonyak, kerek faágak, rudak voltak s nem gerendák. A jurtnak kúp- vagy kupolaalakú tetőszerkezetét a fedélfák és a hozzájuk tartozó fagyűrű vagy falkoszorú alkotják. (A felállítást és összeállítás módját leírtuk a bevezetésben) Ezeknek a leginkább fűzfából való rudaknak az alakja vagy körív (ha kerek kupolás a jurt teteje), vagy egyenes rúd, amelynek csak a vége van meggörbítve. Hossza a sátor átmérőjétől függ s 3—4—5 m lehet, vastagsága két-három újjnyi. Felső vége vékonyabb és kerekre van faragva, mert ezzel a véggel dugják a koszorúfa megfelelő lyukába, alsó vége rendszeren lapos és szélesebb, legalul át van furva s a nyílásba teveszőrből való zsinor van húzva, amellyel a rácsfalhoz erősítik. A mongolok *uni*-nak, a kalmükök *unnin*-nak nevezik, a kirgizeknél *uuk* (*uguk*). A jurt mérete szerint különböző a fedélfák száma. Egy 4—5 m átmérőjű jurton 60—70 darab szokott lenni. A gondosan elkészített mongol jurton minden rácsfal-fejre (*tolughai*) jut egy-egy *uni* (4. kép).

Miért nem nevezhették honfoglaló őseink ezeket a marha szarvához hasonló görbe fákat *szaru-fának*. Sokkal inkább illik ezekre a görbe rudakra a szarvhoz való hasonlítás, mint az egyenes és kampós *ragokra*. Egyáltalán nem tartom tehát lehetetlennek azt, hogy őseink már ezeket a jurtfákat *isszarvfának*, *szarufának* nevezték, s azután mikor megismerkedtek a négyzetleges házzal, akkor annak hasonló rendeltetésű fedélfáit is ezzel a névvel nevezték. Azt, hogy miért éppen a *szaru*-hoz hasonlították, nem kell magyarázni, mikor tudjuk, hogy milyen előszeretettel szoktak a természetben szabadon élő népek mindent ami mindennapi életükben előfordul, a környezetük tárgyaihoz hasonlítani és elnevezni. A valamikor kizárólag állattenyésztő oláhok mai földművelő utódjai még ma is minden dolognak elejét és végét az állatok elejéről és végéről nevezik *cap*-nak (fejnek) és *cur*-nak (farnak). Éppen így nevezhették a magyarok is a jurt fedélfáit a marha szarvához való hasonlóságukért *szaru-fának*, *szarufának*.

4. kép. A falrészek összeillesztése és a fedélfák felerősítési módja. — Einzelheiten der Jurtwand.

5. Koszorúfa. A régi fajta magyar parasztháznak van egy a falak felső széle fölött, a keresztgerendák tetejére elhelyezett gerendasora, négyzetet alkotó négy gerendája, amelyek a végükkel össze vannak kapcsolva (5. kép). A háztetőnek szarufái vagy ragfái erre támaszkodnak alsó végükkel. Ezt a gerenda-n é g y s z ö g e t általában *koszorúnak*, *koszorúfának* nevezik. Csaknem az egész országban ez a neve, így Erdélyben, az Alföldön, Dunántúl. Ujabban többféle más elnevezés is van, így lehet *vánkosfa*, *sárgerenda*, *majorpank* (Mauerbank), *prémfa*, *hullató*, *ragtartó-fa*, *kerülő-gerenda*, *szarülő-gerenda* (valószínűleg szaru-ülő-gerenda, amelyen megül, megtámaszkodik a

¹⁸ Munkácsi B. Ny. K. XXI. 126., XXV. 274.

¹⁹ MNy. III. 317.

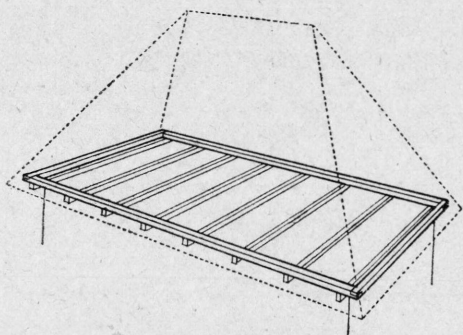
szarv), stb. De ezek mind vagy helyi, csak egy-egy kisebb vidéken szokásos elnevezések — sőt részben más rendeltetésű gerendák nevei. Van azonban még ezeken kívül egy, ma már csak kisebb területen élő, de igen réginek látszó elnevezés, amelyet külön fel kell említeni. A Dráva mellékén ugyanis ezt a gerendát *varró-nak*, *voró-nak* vagy *vóró-nak* nevezik. Hogy ez milyen eredetű, azt nem tudom, Semmi esetre sem azért nevezik *varró-nak*, mert régebben a ragokat ehhez a gerendához „varrták”.²⁰ Csak azért említjük ezt a *vóró-t*, mert ezzel kapcsolatban kapunk hírt arról, hogy a ragokat valamikor hozzakötözték a koszorúfához, úgy mint a jurt fedélfáit a rácszafalhoz.

Ennek a gerendasornak azonban igazi és valószínűleg legrégebbi neve mégis csak a *koszorú*, *koszorúfa*, újabban *koszorú-gerenda*. Mivel a koszorúfa-féle elnevezés a szomszédos népeknél nem ismeretes²¹ és a városi ácsmestervétel. Vö. Népr. Ért. XXXIII, 81.

Ség német nyelvében sem használatos, azt kell hinnünk, hogy ez eredeti magyar műszó bizonyosan igen régi szava a magyar nyelvnek.

Különös, hogy ezt a mindig négyszög idomra összeillesztett négy gerendát *koszorúnak* nevezik, mikor jól tudjuk, hogy a *koszorúnak* legfőbb alaki jellemzője éppen a *kerek* sége. Még ha négyzetes alaprajzú egysejtű házat veszünk is kiindulásnak, akkor is csak négyzetes, de nem *kerek* a *koszorúfa*. (A *gerenda* többi neve mind könnyen érthető, a *kerülő-gerenda*, mert körülkerüli a házat, a *ragtartó*

fa tartja a ragokat, a *prémfa*, a *szarv-ülő* is érthető. Ellenben a *sárgerenda*, a *majorpank* és *vánkosfa* nem igazi *koszorúfa*, hanem más gerendának a neve). Csak éppen a *koszorúfa* nem magyarázható a mai házzal kapcsolatban. Szerintem ez a *koszorú* név kényszerűen rávezet minket arra a feltevésre, hogy itt azelőtt valami *kerek* vagy *kerekded*, tehát *koszorúszerű* előzménynek kellett lenni. Ez pedig nem lehet más, mint valami *kerek* alaprajzú építmény, amelynek *kerek* falai felett volt egy olyan (akár görbe fából összeillesztett, akár vesszőfonásos) „*koszorú*”, amelyre a fedél rúdjai rátámaszkodtak.

5. kép. Koszorúfa. — „Kranzholz“.

Közel fekvő gondolat ebben az esetben, hogy talán az Erdélyben itt-ott még ma is előforduló *kerek* vesszőfonásos kunyhók voltak ilyen előzmények. Ez azonban bizonytalan feltevés, mert nem tudjuk van-e ezeknek *koszorúfájuk*. Egy másik talán merésznek látszó feltevésünk azonban az, hogy a *koszorúfa* (és a neve is) az egykori jurtról való emlék.

A jurtfal tetején, igaz, nincsen sem *gerenda*, sem más olyan *koszorúfa*, amelyre a tető fái feltámaszkodnának — hacsak nem számítjuk annak azt a széles hevedert, amelyet a rácsfal felső szélén kereken körülcsavarnak.²² De van a tető felső részén, a fedélfák felső végén olyan fakeret, amely valószínűleg *koszorú*. A mongolok *tono-nak*, a kalmükök *charalcsin-nak*, a törökök *csangarak-nak* nevezik. A kb. másfél—két m átmérőjű gyűrűt néhány meggörbített fűzfavessző íveli át, (ezek tartják a külön kis mozgatható nemezlapot a nyílás felett), a gyűrű külső oldalán pedig sűrűn egymás mellett annyi lyuk van, ahány fedélfát használnak hozzá. A *tono* vagy *csangarak* közül az a

²⁰ Ethn. XLVIII, 295.

²¹ Csak a hazai oláhság régebbi házain fordul elő, de itt nyilvánvaló magyar átvétel. V. ö. Népr. Ért. XXXIII, 81.

²² Az 1. képen egy baskir jurttal állítása folyik. A két nő éppen ezt a hevedert erősíti oda a rácsfalhoz.

legjobb, amelyik egyetlenegy darab fából van kerekre összegörbítve. Utazók, akik leírják, önkéntelenül is koszorúnak mondják.²³

Ezt a kerek fát bizony *koszorúnak* nevezhették elődeink. mikor még jurt-szerű hajlékokban laktak és könnyen meglehet, hogy mikor négyszegletes házakba mentek lakni vagy ilyeneket építettek, ezeken azt a gerendát, amelyre a fedélfák (de most már alsó végükkel) támaszkodtak, szintén *koszorúfának* nevezték el, mert hiszen ez is szorosan hozzátartozott a fedélfákhoz, csakúgy mint a jurton levő. Az én nézetem szerint csakis e feltevés alapján válik érthetővé a négyszegletes ház szegletes gerendasorának *koszorú*, *koszorúfa* neve.

*

6. **Ács.** Az *ács* szó nem műszava a háznak, azonban olyan fontos mesterség jelölésére szolgál, mely a házzal kapcsolatban feltétlenül tárgyalandó, annál is inkább, mivel éppen ez a szó szolgált egyszer annak bizonyítékául, hogy már a honfoglaló magyarok is *házépitők*, még pedig *gerendás házak* építői voltak.²⁴

Az *ács* valóban a házépítésnek igen fontos, a kőműves mellett talán a legfontosabb iparosa. Mivel pedig a magyar nyelv *ács* szava még a honfoglalás előtti időből való, nyilvánvaló, hogy a magyarságnak már akkor is szükségére volt ilyenféle iparosra. Csak az a kérdés, hogy ugyanazt jelentette-e akkor is az *ács*, mint ma, s hogy ugyanazt a munkát végezte-e a házon akkor is, mint ma?

Az *ács* ma az a mesterember, aki a házak tetőszerkezetének gerendázatát ácsolja, szabja, faragja és összeilleszti, évszázados műszaki tapasztalatok alapján. Tudjuk, hogy ezt az ipart vagy mesterséget a gotika nagy templomépítészetének korszaka fejlesztette ki a legnagyobb tökélyre, még pedig leginkább Francia- és Németországban. S azóta uralkodik egész Európa építészetében. De tegyük hozzá rögtön: a városi építészetben, eleinte a templomok, kolostorok, kastélyok, városi középületeken, azután a lakóházak háztetőivel kapcsolatban. De falun? Ott is a templomokon és kastélyokon, az urak és nemesek házaiban, persze városi ácsmesterek keze alatt. A parasztok régi házaiban vajmi kevés igazi ácsművesi munka észlelhető. Ami van, az többnyire csak a városi házak ácsszerkezetének utánzása és másolása. A tetőszerkezet ácsmestersége nem igazi népipar.²⁵ A paraszt maga ácsolta a házat a multban csaknem mindenfelé, csak újabban terjed a városi ácsmunka faluhelyen is. Tehát nem lehet feltételezni azt, hogy már régen, ezer évvel ezelőtt is lettek volna külön népi ácsmesterek.

Ebből a szemszögből nézve a dolgot, nagyon sokat veszít jelentőségében az *ács* szó mint bizonyíték a honfoglaláselőtti magyarság házáinak milyensége tekintetében. Mert az az *ács*, akit a honfoglalók e néven ismertek maguk között, semmi esetre sem szerkesztett olyan tetőszerkezeteket és egyéb ácsmunkákat, mint mai szaktársa. Már csak azért sem, mert ilyenek akkoriban jó részt a nyugaton is ismeretlenek voltak még, különösen lakóházakkal kapcsolatban.

Ács szavunk ugyan honfoglalás előtti török jövevény, de ott is kettős jelentése van: 1. Holzarbeiter, 2. Zimmermann. Mivel pedig a honfoglalás előtt sehol Középeurópában nem készítette a lakóházak faalkotórészeit olyan mesterember, akinek mai német neve *Zimmermann*, azért kétségtelenül bizo-

²³ Pallas: Reisen. I (1776). 240. — Pallas: Sammlungen, I, 172, 173. — Zwick u. Schill: Reise von Sarepta, 36. stb.

²⁴ Népr. Ért. XXII, 73, 78.

²⁵ De úgy látszik városi ipar sem volt még igen sokáig, mert pl. Erdélyben, a nagy és fejlett iparral rendelkező szászoklakta földön, Nagyszében, Segesvár, Szászváros szász városokban 1376-ban 25-féle ipar volt 19 céhbe tömörítve, de a 25 ipar között hiába keresünk ácsiparost. F. Teutsch: Bilder aus der Kulturgeschichte der Siebenbürger Sachsen. I, 76.

nyos, hogy az *ács* szónak a még nomadizáló magyarok nyelvében csakis *fa-munkás* lehetett a jelentése. Olyan mives volt a magyarok körében az *ács*, aki mindenféle *fa*munkát végzett, egyebek között a *jurt* faalkotó részeit is készítette. Az *ács* szónak mai *Zimmermann* értelme csak a középkor folyamán ruházódott rá arra a mivesre, aki a gerendák megdolgozásával és összeszerkesztésével foglalkozott.

Beszélő példa kínálkozik erre az orosz házépítés körül. Az oroszok (és általában a keleti szlávok) ma tipikus *boronafalú* házépítők és az új-orosz nyelven az *ács*nak a neve *plotnik*. Természetesen gerendákat *ács*oló mesterember, mint nálunk. Am a *plotnik* szó a „vesszőt fonni” jelentésű *plestih*hez tartozik. Ebből pedig az derül ki, hogy az orosz *ács*, a *plotnik* eredetileg vesszőfonásos házfalakat készített és nem fenyőgerendákat *ács*olt mint ma.

Ugyanez az eset áll fenn az én véleményem szerint a magyar *ács* szóval is, bár nyelvtörténeti adatokkal nem tudom alátámasztani ezt a feltevésemet. De bizonyosnak tartom, hogy a régi, őtörök *ács* a honfoglaláselőtti magyaroknál sem *ács*olta a fatörzseket, nem szerkesztett gerendás háztetőket, már csak azért sem, mert a Meotis partján és Levediában, eme fátlan steppevidékeken ilyen gerendafák sohasem voltak. Ellenben ez az *ács* lehetett az a mesterember, aki a *jurt*nak faalkatrészeit készítette: a *falak* farácsolatait, a *fedél* szarufáit és koszorúfáját, a *jurt* *ajtáját*. Tehát körülbelül ugyanazt a munkát végezte a *jurt* körül, amit a mai *ács*mester a mai ház körül végez. Mi sem természetesebb tehát, mint az, hogy megismerkedvén a gerendákból szerkesztett házépítéssel, ugyanezek a mesterek vállalták a gerendák megdolgozását is. A magyarok látván ez új házak építését, a fával dolgozó mivist továbbra is csak *ács*nak nevezték.

Mindebből az következik, hogy abból a körülményből, hogy *ács* szavunk őtörök eredetű, nem lehet arra következtetni, hogy lám a magyarok már a honfoglalás előtt is olyan házban laktak, amelyet *ács*mester készített, vagyis — állandó gerendavázis vagy *boronafalú* házban!

Cs. Sebestyén Károly.

*

Die ältesten Hausbestandteil-Benennungen des ungarischen Hauses.

Es ist eine bekannte Tatsache, dass von allen Hausbestandteil-Benennungen des heutigen ungarischen Hauses die ältesten, dem Wortschatze der alten ungarischen Sprache angehörigen, folgende sind: *ház* (Haus), *ajtó* (Tür), *küszöb* (Schwelle), *fél* (Türpfosten), *fal* (Wand), *fedél* und *tető* (Dach). Auffallend ist, dass von sieben Benennungen drei sich auf die Tür beziehen. Alle übrigen Benennungen stammen aus einer späteren Zeit und sind grösstenteils fremden Ursprungs. Aus diesem folgert Verfasser, dass das ursprüngliche Haus der Ungarn vor der Landnahmezeit nur ein Bau gewesen sein kann, der zwar eine *Wand* (oder *Wände*) mit einer *Tür*, aber kein *Fenster* hatte. Der Bau hatte ein *Dach* aber keine *Traufe* und keinen *Rauchabzug*, auch keinen *Ofen* gab es. Das Haus war nicht aus *Balken* gezimmert und hatte keine *Säulen*, auch eine *Vorhalle* fehlte. Nach genauer Untersuchung der einzelnen Baubestandteile und ihrer Benennungen kommt Verfasser zu dem Ergebnis, dass diese Urbehausung der ungarischen Vorfahren nur ein sog. Scherengatterzelt gewesen sein kann, wie es die Hirtennomaden Mittelasiens seit sehr alten Zeiten benützen.

kőkunyhó előárja, mediterrán építészet maradványa.⁶ Lényegileg ezen a véleményen van *Byhan* is, amikor azt mondja, hogy a kerek kőkunyhó egy ősi mediterrán műveltségből maradt meg, amely egykor Portugáliától a Balkán félszigetig és Északnyugatafrikán át talán Kisázsia keleti határáig és Szíriáig húzódott.⁷ Helyesen gondolja *Byhan*, hogy a Mediterrán területen belül az egyes formai különbségek a kőanyag különböző fajtájával hozhatók kapcsolatba.

1. kép. Pásztor ivópohár. Krassó-Szörény m. — Hirtenschöpfkelle. Kom. Krassó-Szörény.

2. kép. Pásztor ivópohár. Horvátország. — Hirtenschöpfkelle. Kroatien.

A mi szempontunkból most az a fontos, hogy a Déli Kárpátokon kívül a Balkán félszigetnek csak a nyugati részén jelennek meg a kőkunyhók. Lényegileg hasonló elterjedést mutat egy érdekes ivóedény, Krassó-Szörény megyében a románok elliptikus keresztmetszetű, csőrös száju, bekarcolással díszített ivóedényeket használnak (1. kép).⁸ Feltűnő, hogy ezek az ivópoharak előfordulnak a Nyugatbalkán nagyobb területén: Dalmáciában, Boszniában,⁹ sőt Szlavóniában (2. kép) is.¹⁰ De ilyen edényeket találunk a Dunántúl déli részén Somogy, Zala és Baranya megyékben, elsősorban a pásztoroknál. Használják az edényeket a Duna—Tisza között a sokácok is.¹¹ Már *Bátky* felvetette azt a gondolatot, hogy mindezekre a helyekre a

Balkán felől jutott el s ezt a véleményét nyelvészeti adatokkal is támogetta.¹² Hogy azonban milyen úton jutottak el az edények a Balkánról a Déldunántúlra és Krassó-Szörény megyébe a románokhoz,

⁶ *Nopcsa, F.*: Albanien. 9. l.

⁷ *Byhan, A.*: id. m. 261 skk. l.

⁸ *Bátky, Zs.*: Hirten Schöpfkellen. Ethnographische Sammlungen des Ung. Nationalmuseums. Budapest, 1928. 21. l.; *Bátky Zs.*: Pásztor ivócsanakok a Néprajzi Múzeumban. Népr. Múz. Ért. XX. 1928. 98—100. l.

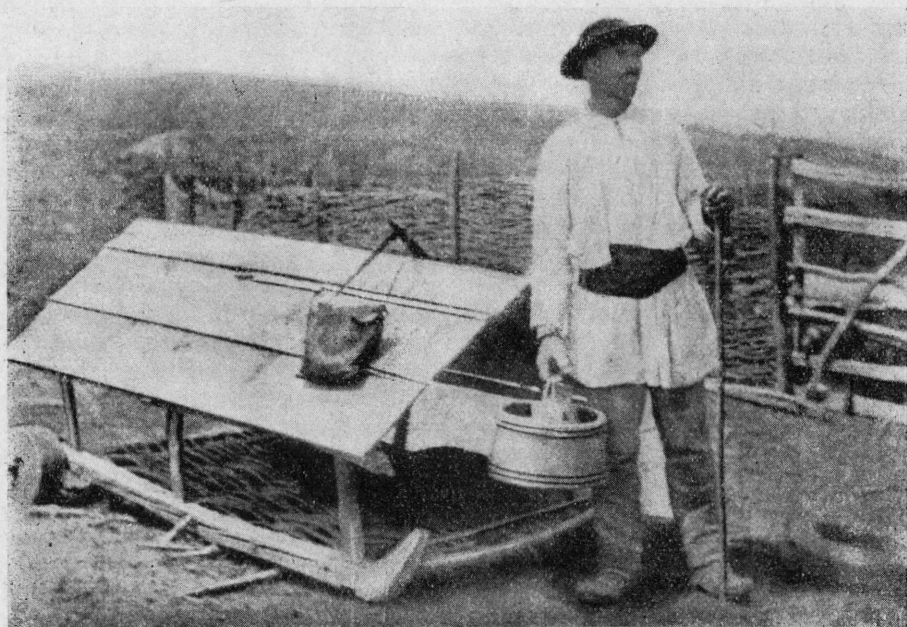
⁹ *Haberlandt, M.*: Österreichische Volkskunst. Wien, 1911. II. Abt. Taf. 99., Nr. 3, 5.; *Tonelli S.*: A bosnyák iparművészet. XIII. 175, 187, 189. l.; *Haberlandt, A.*: Volkskunst der Balkanländern. Wien, 1919. 60. l.

¹⁰ *Bátky, Zs.*: Hirten Schöpfkellen. 21. l.; *Bátky Zs.*: Pásztor ivócsanakok... 100. l.

¹¹ *Bátky, Zs.*: Hirten Schöpfkellen. 21. l.; *Bátky Zs.*: Pásztor ivócsanakok... 100. l.; Néprajzi Múzeum, lsz. 130283, 130464, 132728, 132788.

¹² *Bátky, Zs.*: Hirten Schöpfkellen. 22. l.

arról *Bátky* bővebben nem nyilatkozik. Nézetem szerint ezeknek az ivóedényeknek az elterjedésénél a pásztorvándorlások és pásztorérintkezések játszottak szerepet. Baranya megye déli részéről még a XX. század elején is nagy számban hajtottak át az őszi makkra sertéseket Szlavóniába. A magyar pásztorok elsősorban a Papuk hegység vidékét keresték fel.¹³ Ezen a területen igen nagy multja van a sertésmakkoltatásnak: 1480-ban Eszéktől nyugatra a Dráva mentén említenek egy Disznórév nevű helységet,¹⁴ ami azt bizonyítja, hogy a baranyai pásztorok itt keltek át állataikkal a Dráván. Elsősorban a Szlavóniában megforduló magyar pásztorok révén terjedhettek el ezek a pásztor ivóedények Baranya, Somogy és Zala megyékbe.¹⁵ A krassószörényi kőkunyhók és ivó poharak eredetével kapcsolatban is a román vándor-

3. kép. Szántalpas román pásztor-kunyhó. Oláhlapád, Alsófehér megye. — Rumänische Schlittenhütte für Hirte. Oláhlapád, Kom. Alsófehér.

pásztorokodásra kell gondolnunk. Erre a¹ kérdésre alább visszatérve, csak azt említem még meg, hogy ezeknek a krassószörényi ivóedényeknek nemcsak a formájuk, hanem a stílusuk is megegyezik a nyugat-balkáni edényekkel. Általában az erdélyi román faragóművészet sok meglepő egyezést mutat a balkáni faragóművészettel.¹⁶

¹³ *Gunda B.*: Földrajzi megfigyelések az Ormánságban. Földrajzi Közlemények, LXVI., 1938. 38. l.

¹⁴ *Csánki D.*: Magyarország történelmi földrajza, II. Budapest, 1894. 304. l.

¹⁵ Tudunk olyan adatokat, hogy pásztorok egyik évben a Dráván innen, a másikban a Dráván túl voltak alkalmazásban, ami a néprajzi tárgyak terjedésénél és terjesztésénél okvetlen figyelembe veendő. *Madarassy L.*: Művészkedő magyar pásztorok. 52. l.

¹⁶ *Bátky Zs.*: Pásztorivó csanakok . . . 100. l.

Az Erdély déli részének éppenolyon nyomokban kimutatható épülete a szántalpas kunyhó, mint a kőkunyhó. Egy szántalpas kunyhót (*coliba*) a 3. képen mutatok be. Az alsófehérmegyei Oláhlapád faluból származik. A rászerezelt kerék nyilvánvalóan másodlagos. (Ugyanezt a kunyhót közli *Viski K.* is Erdélyi népelet c. tanulmányában. Erdély, 1940. XXXI. tábl., 127. l.) *Moldován* is említi az alsófehérmegyei mókányok szántalpas kunyhóit (rom. *crambă*), amelyet a marhapásztorok használnak.¹⁷ *Györffy* a szántalpas kunyhókról általánosságban azt írja, hogy előfordulnak az erdélyi román és székely pásztoroknál.¹⁸ Ezek az adatok valószínű, hogy Erdély déli területére vonatkoznak. A szántalpas kunyhó a gyepes hegyoldalon igen jól csúszik és sokkal könnyebben mozoghatnak vele, mint egy kerek járművel.

Szántalpas kunyhók a Balkán félsziget széles területén fordulnak elő. Hercegovinából ismerünk szántalpra épített házat, amelyet nyár idején ökrökkel a szántóföldre húzatnak ki.¹⁹ Gackból a szegényemberek szántalpas kunyhóit említi *M. Murko*.²⁰ Ezek a házak kétosztatúak, sövényből készültek és szalmával fedettek. Jellegzetes épülete a szántalpas kunyhó a balkáni pásztoroknak. *Haberlandt* írja, hogy Boszníától Bulgáriáig olyan pásztorokunyhók ismeretesek, amelyek szánkótalpon nyugszanak.²¹ Használják a szántalpas kunyhókat a montenegrói pásztorok is.²² A balkáni szántalpas épületekkel földrajzilag összefüggenek a Magyar Alföld déli részén található szántalpas épületek. Elsősorban Csongrád, Csanád, Bácsbodrog megyében, Szlavónia keleti részén, de az erdélyi Mezőségben is a szerb, ill. a román lakosságnál, ritkábban pedig a magyaroknál az udvarban szabadon álló szántalpas hombárok találunk. Használják ezeket Baranya megyében a sokácok is. A szántalpas hombárokban leginkább búzát, rozsot, kukoricát tartanak. Ezek a hombárok tűz esetén egyik helyről a másikra elvontathatók. Bácsbodrog megyében a zadruga osztozkodása alkalmával egyik udvarból a másikba húzzák a szántalpas hombárt. Vannak közöttük olyanok, amelyek sövényből fonottak és sárral vannak megtapasztva, míg mások deszka falúak.²³ Bácsbodrog és Baranya megyében lakó-

¹⁷ *Moldován G.*: Alsófehér vármegye román népe. Nagyenyed, 1897. 142. l., v.ö. még *Moldován G.*: A magyarországi románok. Budapest, 1913. 462. l.

¹⁸ *Györffy I.*: Teherhordás, közlekedés, jármű. A magyarság néprajza, II. Budapest, 1934. 258. l.

¹⁹ *Mehringner, R.*: Das deutsche Haus und sein Hausrat. Leipzig, 1906. 71. l.

²⁰ *Murko, M.*: Zur Geschichte des volkstümlichen Hauses bei den Südslaven. I. Mitt. der Anthr. Gesellschaft in Wien, XXXV. 1905. 325. l. V. ö. még *Mehringner, R.*: Das Schlittenhaus. Indogermanische Forschungen, 19. k. 1906. 401. l.

²¹ *Haberlandt, A.*: Die volkstümliche Kultur Europas in ihrer geschichtlichen Entwicklung. *Buschan, G.*: Illustrierte Völkerkunde, II. k. 1. Stuttgart, 1926. 365. l. — Vesszőfalú, marhatrágyával betapasztott szántalpas kunyhó közül *Ecsedi I.* a szófiai medencéből. A kunyhót ökrökkel vontatják tovább. (*Ecsedi I.*: A bolgárok földjén. Debrecen, 1929. 66. l.) A részletadatokra l. m. Osztr. Magy. Monarch. XIX. 339. l., *Mehringner, R.*: Das Schlittenhaus. 408—409. l., *K. Moszyński*: Kultura ludowa Slowian, Kraków, 1929. l. k. 501—502. l., stb.

²² *Mehringner, R.*: Das Schlittenhaus. 408. l.

²³ *Bellosics B.*: Adatok a bácsbodrogmegyei sokácok tárgyi néprajzához. Népr. Ért. XIV. 1913. 296. skk. l.; *Rahm, K.*: Zur Entwicklung des slavischen Speichers, II. Globus, LXXVII. 1900. 302. l.; *Báthy Zs.*: Táplálkozás. A magyarság néprajza, I. Budapest, 1933. 70. l., 129. kép.

házak is épültek szántalpra.²⁴ A Dunától keletre Izsép, Dályok és Darázs községekben (Baranya m.) a pásztoroknak voltak szántalpas kunyhóik.²⁵

Vizsgáljuk meg még egy néprajzi elem elterjedését. Hunyad megye területén kukoricát úgy csépelnek, hogy a csöveket lábakon álló kosárba teszik. A kosárnak sűrűn lyuggatott deszkafeneke van. A kosárba helyezett kukoricacsöveket fakalapáccsal, bunkóval ütik. Az ütés-től a szemek leválnak a csőről és a lyukas kosárfenekén át a földre hullanak.²⁶ Ez a cséplőeljárás ismeretes a moldvai románoknál.²⁷ Román népterületen kívül pedig a Balkán félszigeten. Nopcsa írja Albániából a következőket: „Eine eigenartige Vorrichtung zur Entkörnung des Maises wird in Bregumatja verwendet. Sie besteht aus einem starken, viereckigen, wohl nur infolge des Gebrauches konkaven Geflecht, das auf vier etwa 1,30 m hohen, schräg in den Boden eingerammten Stangen ruht. Auf diesen Dreschtisch werden die Maiskolben geschüttet und mit etwa 1,5 m langen, starken Stöcken solange geschlagen, bis alle Körner losgelöst sind. Die Körner fallen durch die Maschen des Geflechtes zu Boden.“²⁸ Az albániai cséplőkosárhoz hasonló a macedóniai cséplőkosár.²⁹ *Vakarelski* Északnyugat-bulgáriából ismertet hasonló cséplőeljárást, ahol a lyukasfenekű kasba tett kukoricacsöveket nagy fakalapáccsal ütik (4. kép).³⁰ A cséplőeljárás további földrajzi elterjedését még egy kaukázusi adattal egészíthetem ki. A Kaukázusban az abchazok ugyanúgy fakalapáccsal cséplőkosárban verik le a csőről a kukoricát, mint a Balkánon és Erdélyben.³¹ A fenti adatokkal kapcsolatban megemlítem, hogy 1939. nyarán a Latorca völgyében (Hanykovic, Bereg m.) a ruszinok között hasonló cséplőeljárást figyeltem meg. A ruszin férfi zsákba teszi a kukoricacsövet, leül mellé a földre és kb.

4. kép. Kukoricacséplő kosár. Govezsda, Berkovsko m., Bulgária. Vakarelski Chr. után. —
Abb. 4. Maisdreschkorb. Govezda, Kom. Berkovsko, Bulgarien. Nach Chr. Vakarelski.

²⁴ *Bellosics B.*: id. m. 300. l.

²⁵ *Bellosics B.*: id. m. 300. l.

²⁶ *Papahagi, T.*: Images d'ethnographie roumaine. III. 95., 96. l.

²⁷ *Pamfile, T.*: Agricultura la români. Bukarest, 1913. 226—227. l.; *Papahagi, T.*: id. m. 147. l.

²⁸ *Nopcsa, F.*: Albanien. 123—124. l.

²⁹ *Schultze, L.*: Makedonien. Jena. 1927. 144. l.

³⁰ *Vakarelski, Chr.*: Iz vestestvenata kultura na b'lgarit. Izvestija na narodnija etnografski muzej v Sofija, XII. 1936. 76. l.

³¹ *Miller, A.*: Iz poezdki po abchazii v 1907. g. Materiali po etnografii rossii, T. 1. St. Peterburg, 1910. 47. l. — A cséplő kosarakat v. ö. a 18. sz. után keletkezett finn cséplőállványokkal. *A. T. Inkilä*: Das Dreschgestell. Kansatieteellinen Arkisto, II. Forssa, 1937.)

$\frac{1}{2}$ m hosszú bottal addig ütögeti a zsákot, míg a kukoricaszemek a csövekről le nem hullanak. Ez a cséplőeljárás kétségkívül csak egyszerűbb változata a fenti cséplőkösárnak, de nem valószínű, hogy genetikusan összefüggésben van vele. A két cséplőeljárás között az összefüggés csakis ergologiai szempontból jöhet tekintetbe. Mint érdekes néprajzi párhuzamot megemlítem, hogy Svájcban a gesztenye kibugázásához szintén zsákot használnak. A zsákba tett gesztenyét fabunkóval verik mindaddig, míg a gesztenye ki nem válik szűrős burkából.³²

A fentiekből láthatjuk, hogy a Déli Kárpátok román népi műveltségében olyan elemek fordulnak elő, amelyek jellemzőek a Balkán félszigetre is. Így vannak földrajzi szempontból nyugatbalkáninak nevezhető elemek, mint a kőkunyhó és a bemutatott ivópohár. Ezek a Déli Kárpátok román népi műveltségének kétségtelen nyugatbalkáni kapcsolatát bizonyítják s az elemekről feltételezhető, hogy azokat román pásztorok hozták magukkal a Nyugatbalkánról s a primitív életkörülmények között a mai napig megőrizték. A kőkunyhóval ősi mediterrán műveltségi elemet konzerváltak a románok. Az ivópohár már valószínű fiatalabb műveltségi elem. A végső eredete ugyan tisztázatlan, ami azonban most a mi szempontunkból nem lényeges.

A szántalpas kunyhó is kétségkívül balkáni pásztorműveltségi elem az erdélyi románoknál. Mivel azonban Montenegrótól Bulgáriáig elterjedt, közelebből nem mondhatjuk meg, hogy azzal hol ismerkedtek meg a román pásztorok. Valószínűnek kell azonban tartani, hogy már a nyugati Balkánon s esetleg ők terjesztették tovább nyugat felé. A Magyar Alföld déli részén, Baranya megyében előforduló szántalpas házak és hombárok kétségkívül, hogy összefüggenek a balkáni hasonló épületekkel s azoknak az elterjesztése a délszláv népesség javára írandó. Ezt a nézetet megerősíti az a tény is, hogy a szántalpas hombárok díszítésében sok a balkáni vonás.³³ A délszláv-magyar érintkező területen azután átvettük ezeket a hombárokat a magyarok is.³⁴

A cséplőkösarat az albán, macedon, bolgár és abház adatok alapján közös balkáni kaukázusi műveltségi elemnek tartom, amely már csak reliktumokban fordul elő, de kétségtelen, hogy korábban összefüggő elterjedést mutatott.³⁵ A cséplőkösár is a románokhoz a Balkán félszigetről kerülhetett, amellyel a vándorló románoknak a Balkán félszi-

³² Rüttimeyer, L.: *Ur-Ethnographie der Schweiz*. Basel, 1934. 239. l.

³³ Bellosics B.: *id. m.*

³⁴ Egy további kérdés, hogy hol és mikor keletkeztek a szántalpas épületek. A mediterrán vidéken kétségkívül igen ősiek. A régi egyiptomiaknál is kimutatható a nyomuk (Mehring, R.: *Das dt. Haus* . . . 71. l.). Nyelvészeti adatok és lykiai régészeti leletek alapján Mehring a következőket írja: „Mich dünkt, es weist alles darauf hin, dass es einst in altindogermanischer Zeit — in welcher Verbreitung ist völlig dunkel — ein bewegliches Haus mit Schlittenkufen gegeben hat, dessen Name *ueǵhiā war.“ (Mehring, R.: *Das Schlittenhaus*. 430. l.) V. ö. még Mehring, R.: *Das dt. Haus* . . . 72. l. — Svédországból, Finnországból ismerünk szántalpakra épített halászkunyhókat, amelyeket a téli halászat alkalmával használnak. Norvégiából szántalpas pásztorkunyhókat említenek, stb. (Berg, G.: *Sledges and Wheeled Vehicles*. Stockholm, 1935. 82—83. l.) Az északeurópai és délkeleteurópai szántalpas épületek közelebbi összefüggését azonban nem ismerjük.

³⁵ Hogy a Balkán és Kaukázus népi műveltségében számtalan közös műveltségi elem van, azt itt nem kell külön hangsúlyozni, elég ha Nopcsa kutatásaira mutatunk rá.

get több pontján Albániától Bulgáriáig alkalmuk lehetett megismerkedni. Nem valószínű, hogy a cséplőkosár a kultúrtárgyak dinamizmusa révén terjedt volna át Moldvába, a Déli Kárpátokba, általában a mai Románia területére, mert ilyen egyirányú terjeszkedést semmivel sem tudnánk megmagyarázni. A dinamikus terjedés esetén a cséplőkosár nyomát meg kellene találnunk a Magyar Alföld déli nagy kukoricatermelő területein és a Déldunántúlon is, ahol más délkelet európai mezőgazdasági műveltségi elemek (cséplőhenger, cséplőszán, *yaba*-típusú villa, oszlopos szérű, szemtoló deszka, stb.) előfordulnak.³⁶ A cséplőkosár használata csakis egy primitív balkáni földművelés közvetlen hatáskörében való éléssel magyarázható.

A cséplőkosárral kapcsolatban még egy fontos probléma merül fel. A kukorica csak a XV. század óta honosodott meg Európában, amiből az következik, hogy a cséplőkosár használata sem lehet régiebb, mert az nehezen képzelhető el, hogy előzőleg más gabona cséplésére használták volna. Elterjedése és használata mindenesetre arra figyelmeztet, hogy a Déli Kárpátok román népének műveltségébe még a XV. század után is szivódtak fel a Balkán felől egyes műveltségi elemek.

Természetesen főleg a pásztoroknál használatos tárgyak elsősorban a vándorlások révén tovább is terjedhettek a Kárpátok területén. Így a vándorpásztorokodás eredményének tulajdoníthatjuk szántalpas kunyhóknak pl. az Alacsony Tátrában, Zsolna környékén való előfordulását. Az Alacsony Tátrában különösen a kosarazásnál használják a szántalpas kunyhót, mert az új helyen felállított kosárhoz könnyen utánavontatható.³⁷

Gunda Béla.

*

Von den balkanischen Zusammenhängen der rumänischen Volkskultur der Südkarpathen.

1. In Siebenbürgen wohnen die rumänischen Hirten im Gebiet der Südkarpathen (Kom. Krassó-Szörény) in Steinhütten mit Kegelhuppeln. Die Hütte ist 3 Meter hoch, hat ungefähr denselben Durchmesser, die Breite der Wand beträgt 70—80 cm. 2. Auf demselben Gebiet sind Hirtenschöpfkellen von interessanter Form bei den rumänischen Hirten gebräuchlich. (Abb. 1.) 3. Im südlichen Teil Siebenbürgens (Kom. Alsó-Fehér) wird die Hütte auf Schlittenskufen gebaut (Abb. 3.). Die Schlittenhütte kommt auch bei den Székeln vor. Die Schlittenhütte rutscht sehr leicht auf den grasigen Bergabhängen und ist auf diese Art viel beweglicher, als mit einem Räderfahrwerk. 4. Im südlichen Teil Siebenbürgens ist der Maisdreschkorb bekannt. Der Grund eines solchen Korbes besteht aus einem dicht durchlöchernten Brett. Die in den Korb geschütteten Maiskörner werden mit einem Holzhammer geschlagen. Durch die Schläge lösen sich die Körner vom Kolben, und fallen durch den durchlöchernten Korbboden auf die Erde. Der auf Abb. 4. dargestellte Maisdreschkorb stammt aus Bulgarien. — All diese Elemente sind auch für die Balkanhalbinsel bezeichnend. Einige darunter, wie die Steinhütten und die Hirtenschöpfkellen, sind vom geographischen Standpunkt aus als westbalkanisch zu betrachten. Diese bezeugen die westbalkanischen Zusammenhänge der rumänischen Volkskultur in den Südkarpathen. Von diesen Elementen kann man mit recht annehmen, dass diese von den rumänischen Hirten vom Westbalkan mitgebracht und unter primitiven Lebensumständen bis heute bewahrt wurden. Die Rumänen haben mit der Steinhütte ein uraltes mediterranes Kulturelement bewahrt. Die Schlittenhütte ist

³⁶ Gunda B.: Délkelet európai kulturréteg a magyar népi mezőgazdálkodás szerzőanyagában. Népr. Ért. XXIX. 1937. 252. l.

³⁷ Chotek, K.: Osídlení. Československá Vlastivěda II. k. Prága, 1936. 158—159. l.; Ž. Holub-Pacewiczowa: Pastierstvo v Nizkych Tatrách. Sborník Museálnej Slovenskej Spoločnosti, XXVII—XXVIII. 1933—1934. 14. ábr.

bei den siebenbürgener Rumänen ebenfalls ein Bestandteil der Balkankultur. Da diese jedoch von Montenegro bis Bulgarien verbreitet ist, kann nicht festgestellt werden, wo die rumänischen Hirten sie kennenlernten. Wahrscheinlich ist jedoch, dass dies im Westbalkan geschah und dass vielleicht sie es waren, die diese nach Osten hin weiter verbreiteten. Die im Süden der Grossen Ungarischen Tiefebene (Alföld) und im Komitat Baranya vorkommenden Speicher und Häuser auf Schlittenkufen hängen mit ähnlichen Bauten des Balkans zusammen und kann ihre Verbreitung der südslavischen Bevölkerung zugeschrieben werden. Diese Ansicht wird auch durch die Tatsache bestärkt, dass in der Verzierung der Schlittenspeicher viele Motive des Balkans nachzuweisen sind. Auf ungarisch-südslavischem Grenzgebiet übernahmen dann auch die Ungarn diese Speicher. Der Maisdreschkorb kann auf Grund der albanischen, macedonischen, bulgarischen und abchasischen Angaben als Gemeingut des balkanisch-kaukasischen Kultur betrachtet werden. Heute ist er nunmehr als Relikterscheinung vorhanden, doch ist es zweifellos, dass einst eine zusammenhängende Verbreitung vorhanden war. Der Maisdreschkorb gelangte zu den Rumänen von der Balkanhalbinsel. Die wandernden Rumänen hatten von Albanien bis Bulgarien die Möglichkeit, ihn kennen zu lernen. Die Benützung des Maisdreschkorbes ist nur mit der unmittelbaren Nähe des Geltungsbereiches einer primitiv balkanischen Landwirtschaft erklärt werden. Der Mais wurde erst vom XV. Jahrhundert an in Europa heimisch, voraus hervorgeht, dass die Verwendung des Maisdreschkorbes auch nicht älter sein kann. Es ist nämlich schwer vorstellbar, dass derselbe früher zum Dreschen eines anderen Getreides verwendet worden wäre. Seine Verbreitung und Verwendung macht uns darauf aufmerksam, dass in die rumänische Volkskultur der Südkarpathen auch noch nach dem XV. Jahrhundert Kulturelemente des Balkans eindringen und aufgezogen wurden. — Natürlich konnten einzelne Gegenstände mittels der Hirtenwanderungen im Karpathengebiet auch eine weitere Verbreitung gefunden haben. So können wir den Gebrauch der Schlittenhütten bei den slowakischen Hirten in der Niederen Tatra den Hirtenwanderungen zuschreiben, sowie auch ihr Vorkommen auf anderen Gebieten der Slowakei. — Die erwähnte Hirtenschöpfkelle gelangte durch wandernde Hirten aus Slavonien ins südliche Transdanubien (Komitat Baranya und Somogy).

A HALOTT LAKODALMA.

A fiatal leány vagy legény halála mindenkor valami elégtelenséget támaszt az ember lelkében. Hiszen élete virágában halt meg és így nem érhetette el élete célját a házasságban, utódaiban. Ősi felfogás szerint éppen mert utódok nélkül halt meg, nem volt aki bemutassa a halotti áldozatot érte. Úgy képzelték, hogy ezért elégedetlen lesz és visszajár, meg kellett tehát engesztelni. Ez az ősi képzet az idők folyamán elhalványult, a hátramaradottak azonban mégis érezték, hogy a halott nem élhette végig rendes, emberi életét, igyekeztek tehát azt valamilyen módon pótolni. Megülték a lakodalmát, eredetiben nem is jelképesen, hiszen a menyasszonyt eltemették halott vőlegényével. A szokás azonban fokozatosan átalakult, szimbólikussá vált. Természetesen ebben az alakban sem maradt meg s az ősi szokás legtöbbszörre már csak csökevényes alakban található. Fennmaradását és sokban átalakulását az egyház is elősegítette, amikor vele a szüzi állapot tisztelétét állította előtérbe. A következőkben a magyar nép között máig élő szokásemlékeket igyekszünk összeállítani.

Szokásemlékeink több esetben szinte valóságos látszatházasságot mutatnak, tényleges menyasszonyt, illetve vőlegény állítanak elének, s szertartásuk is sok ponton egyezik a lakodaloméval. Magyarpecskán¹ ha legény vagy leány hal meg, első dolog nem a pap vagy kántor értesítése, hanem a menyasszony vagy vőlegény kiválasztása. Összeszedik a jóbarátokat vagy barát-nőket, mert szükség van halottvivőkre és nyoszolyó lányokra, koszorús párokra éppen úgy, mint a rendes lakodalomban. A legény- vagy leányhalottat min-

dig kézen viszik, sohasem kocsin, nem régen még a vállaikra vett magas lábakon álló saroglyán, az ú. n. szentmihálylován vitték ki a temetőbe. A gazdagok néha kivitetik a gyász kocsi, de a halottat nem teszik rá. Azután megfogadják a zenét, s ez kíséretül gyászdalt húz. A koporsó után megy a „vőlegény” vagy menyasszony, aszerint, amint leányt vagy legényt temetnek, utánuk a családtagok. A temetőbe a banda nem megy be, s megtörtént az is, hogy a legények, lányok is kívül maradtak, és amíg a halottat elföldelték, táncra kerekedtek. Ez azonban, a feljegyző szerint, már elfajult állapot és mindenki megróttá. A temetés végeztével a gyászkíséret a vőlegénnyel vagy menyasszonnal, koszorúslányokkal kijön, a banda hazafelé már vígdalokat játszik, de nem táncolnak s ha a cigány rá is gyújt a Rákóczi-ra, mégis megfelelő komolyság uralkodik a menetben. A háznál evés előtt az „énekes asszonyok” gyászdalokat énekelnek, evés után azonban a fiatalok táncra perdülnek, s ez a meghalt gyermek lakodalma. Maguk a szülők biztatják erre a fiatalokat, hiszen rászánták gyermekükre ezt a lakodalmat is, „hagy vigye el ezt is magával.” Lakodalmakkor szokásban van, hogy a menyasszony a koszorús lányoknak, jó barátnőinek emléket ad. Leggyakrabban pánlikáit osztja szét. Ezt anyja vagy apja a leány halála után is megteszi s kiosztja pánlikáit, sőt ilyenkor még fej- és nyakkendőinek is egy részét a koszorús lányok kapják. A legényeknek meg selyem nyakkendőit ajándékozták el. Olyan ez, mint a valódi lakodalom, csak mindenben mérséklet uralkodik. Az ilyen toron vagy lakodalmon rövid az ételsor, kevesebb az ital. A legényeket vagy leányokat általában délután 3 órakor temetik, 5, $\frac{1}{2}$ 6 órakor van a tor, utána a tánc 8— $\frac{1}{2}$ 9-ig.

Szegváron² is ellakták a halott lakodalmát. *Kálmány* 1912-es közlése szerint: az utolsó ilyen halott, akinek a lakodalmát 1912-ben ellakták, Mérsáros István volt, s lakodalmán Gyula István leánya volt a menyasszony szerepét vívő. Temetés után a halott szülei a torba hívják a jelenlévő ismerősöket, első sorban azokat, akik a temetésnél segédkeztek. Ha jobbmódúak a halott szülei, birgét vágnak paprikásnak, mellé süteményt, bort adnak. Vacsora után kezdetét veszi a tánc, szóval elülük a halott lakodalmát. Nincs azonban násznagy, a menyasszony táncát sem járják. Mindez pedig nem azért történik, mert a bortól jókedvük volna, hanem azért, hogy adják meg a halottnak az övét, a lakodalmát, amihez joga van, hogy haza ne járjon. Egy legújabb időkből származó szegvári leírás³ részben eltérő, részben kiegészítő adatokkal szolgál. Kiemeli a feljegyző, hogy egészen más az eset, ha tényleg menyasszony, illetve vőlegény volt a halott, s más, ha nem. Ha menyasszony a halott, teljes menyasszonyi díszben, fátyollal ravatalozzák fel és teszik koporsóba. A koporsót nem kocsin, hanem „szentmihálylován” viszi a temetőbe 3—3 fehér szalagos legény. A menet élén a keresztet és két fehér templomi zászlót szintén legények viszik. A zenészek a koporsó előtt mennek, tehát nem leghátul, mint a rendes lakodalomban. Közvetlenül a koporsó után megy a vőlegény fekete ruhában, bokrétában, jobbján és balján egy-egy koszorúslány, a halott menyasszony két legjobb barátnője. Utánuk párosával lányok-legények következnek, akiknek kezében koszorú van. A fiatal-ság után rokonok, ismerősök, szomszédok haladnak. A szülők a koporsó mellett, oldalt foglalnak helyet. A szertartást végző pap és kántor nem az útesten, hanem a gyalogjárón megy a temetőbe. Útközben a zenekar néhány hallgató nótát játszik. A sírhoz érve a fiatalság körülállja a sírgödört. Mikor a pap befejezte a szertartást, a zenekar eljátsza a következő nótát: „Kék virággal virággal a temető, Engem temessenek bele legelsőbb, Elsőbb engem, azután a babámat, Más szeretőt ne válasszon magának. stb.” Amíg a sírt felhantolják, hasonló tartalmú dalokat és a halott kedvelt nótáit játszik. Azután a menet ugyanolyan rendben, mint előbb, de a zene hátul, csöndben, muzikaszó nélkül visszatér a halottas házhoz, ahol már fel van terítve a halottas lakodalmi asztal. A szülők marasztalják ott első sorban a barátnőket és

a vőlegény barátait, rokonokat, szomszédokat. Az asztalfőn a vőlegény ül, mellette üresen áll a menyasszony terítéke, utána a fiatalság és úgy tovább a rokonok, ismerősök. Násznagy, vőfély nincs az ilyen lakodalomban. A lakoma: baromfihúsból leves csigatésztaival, birkapaprikás, lakodalmi kalács, (egész vékonyra összesodort kaláctészta különféle alakúra összeállítva, pl. rácsos, galambos, kerek, amit a kulacsra húznak, stb.) és bor. A lakoma végétével egyetlen nőtát húznak táncra, de kurjongatás és a szokásos rigmusok nélkül járnak a csárdást, utána szétoszlanak. A vőlegény néha még kimegy a temetőbe és muzsikáltat a menyasszony sírjánál. Ha vőlegényt temetnek, a menyasszony menyasszonyi ruhában, de fátyol nélkül, kezében fátyollal letakart bokrétaival, kikíséri a koporsót, két oldalán egy-egy koszorús legénnyel. A menet élén haladó keresztvivő és zászlótartó is legény. Mai napig is szokásban van, hogy a koszorúslányok kikísérik a halottat, esetleg zene is van, de már a lakodalmat nem „lakják el”.

Kiskunfélegyházán⁴ a fiatalon elhunytakat muzsikaszóval kísérik utolsó útjukra és a halott legénynek rendszeren egész lakodalmi menetet rendeznek. Leányismerősei közül egy lesz a menyasszony, ki a vőlegényi koszorút viszi a kezében. A többi ismerős lányok közül 6—8, mint koszorúslány állanak a koporsó körül, vállaikon keresztül vetett fátyollal. A halott leányzóknak végső kiházásításán, szomorú lakodalmán legénybarátainak egyike lesz a vőlegény, míg a többiek, mint koszorúslegények szerepelnek, oldalt átvett fátyollal. A szentmihály lovára tett koporsót itt azonban négy koszorúslegény emeli vállára és viszi a temetőbe.

A hétfalusi csángóknál,⁵ ha fiatal legény vagy leány a halott, akkor a látogatók gyertyáikra szalaggal virágcsokrokat is kötnek. De a leányok is készülnek, felöltöztetnek egy „csetenyét” „tebének”, azaz egy fenyőgalyra ráaggatnak mindenféle szalagokat, ruhákat, s tetejét virágcsokorral díszítik, és ezt magukkal hozva testületileg jelennek meg a gyászosháznál, ahol a felvirágozott süvegű legények csatlakoznak hozzájuk. A gyászszertartás megkezdése előtt az ereszejtőnél sorban állanak a legények és leányok, s mintha menyegző akarna lenni, kikérik a halottat a következő énekkel: „Én is vőlegény [leányról menyasszony] vagyok, / már indulni akarok, / most jöjjön a nász-népe, / szomorú menyegzőre. / Én is szép rózsza voltam, / míg én éltemben voltam, / de már most elhervadtam, / gyászkoporsóba szálltam. / A szülőim kertjében, / rózsza voltam éltemben, / de már többet nem nyílok, / mert halál leszakasztott. / Szép fiatal koromban, / akadtam hálójában, / nem hagy tovább itt élni, / már nekem el kell menni. / De én eztet nem bánom, / e világot itt hagyom. / mert a Jézus engemet / menyországba bévezet. / Édes apám szeretél, / értem ne keseregjél, / bús szívvel ma ne legyél, / hanem — inkább örvendjél. / Jézus színed elébe / vőlegényed [menyasszonyod] ma mégyen, / az angyalok bevisznek, / mennyei karba tesznek. / De még egy a kérésem, / akik visznek, azt kérem, / testemet jól vegyétek, / gyászsiromig vigyétek. / ott a földbe tegyétek / ítélelig ott leszek. / A lelkem a Jézussal / vigad már angyalokkal. / Ott a szent angyalokkal, / a mennyei karokkal, / én is csak ezt kiáltom; / Jézusomat ha látom: / Szent, szent a nagy Isten / a magas dicsőségben. / Áldjad nyelvem örökké. / Mindörökön örökké. / Erre jól hallgassatok, / amit én nektek mondok: / szentül éljetez itten, / úgy mehettek be mennyben. / E végbúcsúm tőletek, / már én mostan elmegyek, / azért imádkozzatok, / hogy menyekbe jussatok.” E kikérő után a legények és leányok a koporsó körül sorfalat állanak, majd a halottat együttesen a sírhoz kísérik.

Csongrád megyében,⁶ ha legény vagy leány hal meg, pajtásai megjelennek nemcsak a temetésen, hanem a toron is, ahol ilyenkor táncolnak és dalolnak, nem azért, hogy mulassanak, hanem azért, hogy ellakják a holtak lakodalmát. Az egyházaskérik úgy magyarázzák, hogy azért választanak a halottnak menyasszonyt, hogy a másvilágon legyen menyasszonya.

Szokásmaradványaink azonban nem minden esetben őrizték meg a ha-

lott lakodalmának teljes képét. Az idő sokmindent lekoptatott, az emlékek azonban élnek, ha nyomokban is. Ilyen emléket őriz a halott leány vagy leány öltözte is. A halottat általában ünneplőruhába öltöztetik, ez a fiatal leánynál tiszta fehér ruha. Néhol határozottan meg is mondják, hogy menyasszonyi ruhát adnak rá; Martoson tízéves korától öltöztetik a leányt menyasszonynak. Szatmárban, ha nem tennének így, megszólnák a hátramaradotakat, hogy „annyira se jutott nekik, azt sem érdemli meg tőlük.” Érdekes az, hogy ha komoly udvarlója volt a leánynak, akkor az ő kötelessége a ruha megvétele, amint mondják, úgy is rászánta már azt a költséget. A palócoknál a haját nem fonják be, hanem hosszában, két oldalt szépen lesimitva, pántlikával keresztül kötik, és homlokát koszorúval övezik. Hódmezővásárhelyen két ágra fonják be a halott leány haját, a vállakon előreveszik és leginkább fehér, de más színű pántlikát is fonnak belé a végén bokorra kötve. Fejére „szüz-koszorút” tesznek fátlyollal. A koszorú természetes vagy csinált virágból készül, vagy pedig mirtuszkoszorú, viaszkoszorú. Kisküküllő mentén a koszorú alá rózsaszínű selyemkeszkenőt kötnek vagy a koszorút slájerrel takarják be. A matyók az eladóleányt templombajáró ruhájában terítik ki, haját színes pántlikával fonják be s homlokát csinált virágból készült koszorúval övezik Kisküküllő mentén Adámoson, Balavásáron és Marosugrán az egyik kezükbe, Bonyhán mindkét kezükbe zsebkendőt tesznek, ami a jegykendőt jelképezi. Nagyteremiben egyik kezükbe, Szőkefalván a mellükre tesznek élő- vagy művirágbokrétát. Göcsejben a balkézbe zsebkendőt, virágot nyomnak. Ipolyvárbón a nagylány kezébe egy csokor rozsmaringot tesznek, a test mellé pedig a koporsóba virágot. A leányhalott lábára Keszthelyen kordovánacsizmát húznak.

A legényhalott öltözetére kevés adatunk van. A matyók fehér „singolt gyócsingbe, gatyába” öltöztetik, pitykés fekete posztólajbit adnak rá, kalapját a feje mellé jobb- vagy bal vállára teszik, lábára azonban nem húznak csizmát, legfeljebb „strimflist”. Kisküküllő mentén az egyik kezükbe zsebkendőt, a másikba virágot vagy virágcsokrot, lábukhoz piros bokrétát helyeznek. Fejükre nyáron kalapol, télen sapkát tesznek felvirágozva. Szendrőn a legényeket bokrétás kalappal ravatalozzák fel. Martoson a legények kalapját a koporsóra teszik, s reá koszorút helyeznek.⁷

A koporsó színe világos, élénkebb jellegével s a koporsótakaró is kifejezésre juttatja, hogy fiatal leány vagy leány a halott. Szokolyán, ha leány halt meg, fehér lepedővel takarták le, amelynek széle piros virágokkal van kihímézeve.⁸ A régi erdélyi temetési szertartás előírta, hogy: „az ifjú emberek koporsótakarója zöld kamuka, mi aranyos virágokkal, tollal volt díszítve, a leányoké fehérselyem vagy gyolcs, mit virágkoszorúk borítanak”.⁹

A siratásnál is megtaláljuk a lakodalomra való utalást. Pusztafaluban¹⁰ az anya így siratja leányát: „En szép szerelmes magzatom, szép menyasszonyom”. Arad megyében¹¹ az anya így siratja nőtlén fiát: „Oh aranyos vőlegényem, meghaltál, sír a te menyasszonyod, mert árván itt hagytad. Mi lesz én belőlem, drága magzatom.”

A halottvivők a lányoknál legények, a legényeknél lányok, bár vannak adataink arra is, hogy a lányokat lányok, a legényeket pedig legények viszik ki. Sok esetben azonban leányok és legények párosan kísérik a halottat, változtatva is viszik a „szentmihálylován”. Hódmezővásárhelyen¹² fiatal temetésén, ha fátlyolos legények vannak, a halottas kocsi két oldalán két felől haladnak, ha pedig fátlyolos leányok és legények is vannak, akkor páronként mennek a halálkocsi után.

A halottvivők öltözetében általában kifejezésre jut a lakodalmas menet gondolata. Bágyogon, Gernyeszegen és a palócoknál¹³ a hajadon leányt a fehérruhás leányok, Parádon, Bodonyban a „fehérlányok”, Gernyeszegen hátraeresztett hajjal viszik ki a temetőbe. Kisasszonyfán és vidékén¹⁴ négy felkorszorított leány viszi ki a fiú- vagy leányhalottat, Göcsejben¹⁵ a nagyob leányokat 4–6 fehérruhás, koszorús, rozsmaringos leány és néhol ugyanannyi

legény viszi felváltva az úton. A legények bokrétát tűznek a kalapjukra. Balatonmellékén¹⁶ a lányok fehérbe öltöznek, fejükre télizöldből koszorút tesznek, a legények pedig fekete ruhát öltenek fel, s fehér fátyolt vetnek át a vállukon vagy fehér szalagot kötnek a karjukra, s e mögé rozmaringot vagy csináltvirág bokrétát dugnak. Martoson¹⁷ a halottvivőknek fehér szalagbokréta van a bal vállukon. Kosdon¹⁸ ezüst színű fátyolt hordanak a legényhalottnál, a leányhalottnál pedig virágbokrétát a vállukon. Torontál megyében¹⁹ a gyász jelül kibontott hajjal kísérik a menetet, a legények pedig kalapjukra tűzött bokrétával s mellre akasztott kendővel. Szegváron²⁰ a koporsó után haladnak a fehér ruhás lányok, vállukon szalag, kezükben bokréta, utánuk a legények mirtuszcsokorral, kezükben virággal. A Borsod megyei palócoknál²¹ a halottvivő legényeknek a koporsótól kifelé eső karjára (tehát háromnak a jobb, háromnak pedig a bal karjára) fehér kendőt (Mercsén feje való kendőt) kötnek, s kalapjuk mellé „bóti bokrétát” tűznek. A lányoknak pedig a kendőt és a bokrétát is a karjukra kötik. Tardon²² a legények lobogós ingbe, gatyába s pitykés lajbiba öltözve viszik ki legénypajtásukat, a lányok fehér ruhába öltöznek, fejükön csinált virágból készített nagy, magas rózsakoszorú van. Bodrogközben²³ a leányhalottat 12 leánybarátnéja fehér ruhában, koszorúsan viszi ki, a legényt pedig 6 leány és 6 legény viszi koszorúsan, bokrétásan, „mintha esküvőre vinnék”. Pusztafaluban²⁴ a legények úgy vannak díszítve, mint a vőfélyek, jobb vállukról baloldalt menőleg vőfélykendő van mellükön és hátukon átkötte. Bistén vőfélykendős legények vitték a koporsót. *Illyés* szerint²⁵ a halottvivő lányoknak van egy vőfélynek megfelelő párjuk, azzal haladnak a kocsis oldalán, vagy váltják egymást a halottvivésben. A leányok, legények úgy vannak öltözve, mint esküvői díszmenet alkalmával, csak a fekete fátyol mutatja a különbséget. Szatmár²⁶ megyében a leányt, legényt címborái, pajtásai viszik ki. Két rúdhoz nyolc halottvivőt hívnak, hogy felválthassák egymást. A módosabb halottat három rúdon viszik ki, ilyenkor hat legényt és hat leányt hívnak. Medgyesen a legények és leányok fejrevalókendőt vagy zsebkendőt kötnek, újabban fekete szegélyű zsebkendőt kapnak a karjukra. A lányok leeresztett hajába szalag van fonva, mégpedig fehér vagy világoskék. Ezt is ajándékba kapják. Csekében a halottvivő legény karjára rózsaszín, a leányok karjára fehér szalagot kötnek. A halottvivők úgy állanak fel a koporsó mellett, hogy ez a szalag, illetve kendő menetközben a külső oldalra essék. A koporsót párban viszik, 3 rúdnál három legény és három leány. Egyik oldalon mennek a legények, másikon leányok. A temető kapuban a legények veszik át a koporsót. Aranyosszéken²⁷ ha leány hal meg, fiatal leányok és legények viszik ki, négy leány kibontott hajjal, fehér ruhában, karjukat piros vagy kék szalaggal átkölik s rozmaringszálat tűznek bele, a legények fekete ruhát öltenek vállaikon átvett szalaggal. Harasztoson a lányok fehérbe öltöznek, fekete kötéssel, leeresztett hajjal, karjukon kék pántlikával, benne rozmaringgal, derekukon fehér fátyollal. Tordán a fiatalokat is teljesen aranyosszéki módon temetik. Nyárádmentén²⁸ a leányok kibontott hajjal, fejükön virággal, karjukon néha fekete pántlikával díszítve viszik a koporsót, a legények kalapjukhoz tűznek virágot. A hélfalusi csángóknál²⁹ a halottvivők részére, ha fiatal a halott, színes boltiruhákat és fejrevaló kendőket vesznek, s ezt, amíg a temetés tart, vállaikra tűzik, azután pedig az övék lesz fáradságuk fejében.

Többféle szokásos, hogy a kísérok lobogókat visznek. A borsodmegyei katolikus palócoknál³⁰ a templomi lobogókat viszik magukkal a temetőbe. A pusztafalusiak szerint³¹ az iskolából kikerült leányoknak és legényeknek „lobogós” temetés jár, a lobogót vagy „ászlót” úgy készítik, hogy egy 2—3 méteres rúdat befekernek szőttes kendőkkel úgy, hogy a rúd egyáltalán ne lássék, 4—6 darab egyszínű (pl. fehér, zöld, fekete stb.) nagykendőt sarkuknál fogva összekötnek, s ezeket felkötik a rúd végére, tetejére egy — a nagykendőkkel egyező színű — fejkendőt kötnek körbe úgy, hogy mint az esernyő

szétterül rajta, felül egy fehér kendőt kötnek, pántlikákat s a tetejébe rózsacsokrot. Régen, különösen legénytemetéskor, több pár is megjelent, páronként másszínű ruhákban és lobogóval. Ha lány hal meg, négy legény viszi a koporsóját a lábtól való fán (kis gombfa), hat leány pedig két oldalt a lobogókat. Nyárádmentén³² néha zászlót is visznek s fekete kendőkkel, cifra pántlikákkal díszítik fel a 2 vagy 4 zászlót. A Kisküküllő menti Balavásáron³³ a koporsó két oldalán 6—6 leány tart a kezében 1—1 fehér kötényből és színes szőr fejrevaló kendőből készített zászlót, ennek végét virágbokrétákkal és különféle színű selyemszalagokkal díszítik fel. Buzásbesenyőn 10—15 zászlós leány is megy a koporsó mellett. Kalotaszegen³⁴ rúdra kötik a leányok gyönyös pártáikat, pántlikáikat, legszebb színes kendőiket, úgy kísérik utolsó útjára lársukat.

A halottas menet előtt legény- vagy leány-temetéskor Bényben³⁵ egy fiú lányéron viszi a koszorút, egy másik mellette a „köröszőt”, amelyre kis piros, ritkábban kék kendőcske van kötve. A koszorút behantolás előtt beledobják a sírgödörbe, ellenben a kendőcskét, mikor a ceremónia véget ér, leoldozzák a keresztről és haza viszik. Hódmezővásárhelyen³⁶, ha legény a halott, két leány vezet karonfogva egy legényt, aki piros bársonypárnán koronát visz, ha pedig leány a halott, két legény visz karonlogva egy leányt, aki szintén párnán fehér mirtuszkoronát tart kezében. A borsodmegyei palócoknál³⁷ a leány koporsója előtt egy fehérbe öltözött leány egy cserép rozmaringot visz (Bánfalva), Mercsén pedig 2 leány égő gyertyával halad a koporsó előtt, másutt cserépbe ületteit rozmaringott visznek. Ipolyvarbón, Órhalmon³⁸ nagyobb leány temetésén egy lányérra rozmaringgal hímzett zsebkendő-t tesznek. Mikor kiviszik a halottat az udvarra, a tányért odaadják egy rokon nagy lányának, vagy ha olyan nincs, a halott legkedvesebb leánypajtásának. Ilyenkor osztják ki a gyertyákat is a koszorús lányoknak, akik a menetben a koporsó előtt haladnak keltős sorban égő gyertyákkal. A temetőben, amikor a pap már menni akar, odaadja neki a zsebkendőt. Nagyperkátán³⁹ a vőlegény temetésén a menyasszony vagy ha a legény nem járt jegyben, egy fiatal leány koszorút fon az elhalt kalapja köré, és ezt lányérra helyezve viszi a koporsó előtt. Pusztafaluban⁴⁰ elől egy fehérendővel átkötött rokonlegény viszi a fejfát: „gombosfát”, egy fehérruhás leány pedig a „jegyet”, mert a meghalt leány tulajdonképpen menyasszony. Ez a jegy egy zsebkendő, amelyre rá van hímézve a halott neve és életkora. A temetés után a jegyet rászögezik a fejfára s mellé egy koszorút illesztenek.

Feljegyzéseink több helyről említik, hogy a fiatalokat zenezőval temetik. Így pl. Debrecenben,⁴¹ Kalotaszegen,⁴² Várfalván⁴³ muzsikaszóval kísérik ki a leány- vagy legényhalottat, s mikor ráhúzzák a földet, a kapákat keresztbe teszik, akkor a legények és leányok muzsikaszó mellett háromszor körüljárják a sírt némán, szóltanul. A kolozsvári hóstátiak,⁴⁴ ha kisebb gyermek hal meg, gyászszertartás nélkül temetik, de a muzsikaszó el nem marad, mert ezzel adják férjhez vagy házasítják meg. A pécskaiak,⁴⁵ amikor ki nem házasított leányt vagy legényt temetnek, rendesen megtarták a lakodalmát: a halottat zenezőval kísérik ki a temetőbe s a temetés után a legények a Rákóczi-induló hangjai mellett ugrálnak egy sort a temető kapujában. A mult század halvtanas éveiben még a sírnál táncoltak a temetés szertartása után a fiatalok. A papi tilalomnak annyi hatása lett, hogy ezután a temető kapujánál táncoltak belől. Csak szépszóval lehetett rávenni őket, hogy a temetőn kívül táncoljanak. Szegváron⁴⁶ a zenekart, ha leányt temetnek, a legények, ha pedig legényt temetnek, a lányok fizetik.

Hódmezővásárhelyen a fátyolos legények és leányok fátyolát is behányják a sírba, sokszor azonban hazaviszik emléknék és a tükör rámájára körültekerik.⁴⁷ Ipolyvarbón a halott legény vagy leány sírjába beledobják a „koszorós kendő”-t, amit a szeretője vesz neki.⁴⁸ Somogy megyében⁴⁹ ha a fiatal leány meghalt, tulipános ládáját az egész kelengyéjével együtt a lábá-

nál helyezték el s a ládát a halottal együtt mindenütt eltemették.

Kalotaszegen több jeltől lehet arra következtetni, hogy a sírban leány illetve legény nyugszik. Az elhalt leány sírján ott leng a színes fejkeszkenő, ott lobognak a hajfonat díszes pántlikái, s a fejébe bokréta van dugva, virágból, tollból; piros, kék festés van a gombfákon.⁵⁰ Ugyanerre mutat az is, ha alul nyitott koszorú van a fejfa homlokára vésvé.⁵¹ *Jankó*⁵² azt a nagy-petrii és szláni szokást, hogy a leány sírján a háromágú fához (amely a koszorút helyettesíti) kendőt is tűznek, oláh utánczásnak tartja. Ipolyvarbón, Órhalmon⁵³ leány temetésén a sírkeresztre színes kendőt könek. A jegykendőnek máshol a fejfára való tűzését az eddigi leírásokban említettük. Kalotaszegen⁵⁴ a legénysírokon sokhelyt kedvesük kendője lobog a fejfa mellett magas lécre szegezve, ályuggatva a gyász jeléül.

Általános szokás a halotti tor. Balaton környékén⁵⁵ azonban ha leány vagy leány halt meg, a tornak is nagyobb jelentősége volt, ilyenkor nagy tort csaptak, mert akkor tartották — hitők szerint — az elhunyt legény vagy leány lakodalmát. Órhalmon⁵⁶ nagyleány temetése után a gyertya- és lobogó-vívó legényeket „behajlják” a torba. Matolcson⁵⁷ is „meglakják” a fiatal halott lakodalmát. Olyan ebédet adnak éppen, mint a lakodalmi ebéden. Az ilyen tor igen népes is szokott lenni. A család ugyanis rászánta már a fiatalokra a lakodalmi költséget, ezt nem illene tőle megvonni. Nagyon megszóltnak érte, aki ezt elvonná fiatal halottjától. Alpáron⁵⁸ a temetés után megyezői lakomát tartanak pohárköszöntőkkel együtt, csak a zene és tánc maradnak el. Szajánban,⁵⁹ ha fiatalot temetnek, a toron táncolnak. A pécskai és szegvári halotti tort és táncolást előbb már említettük. Martoson⁶⁰ a lányok temetése után a torban köszöntő tósztot mondanak s ebben a következő az érdekes: „... hogyha pedig ezen szomorú keresztény atyámfiak kigyelmeinek tetsző módon nem szolgálhatott volna, engedelmet kérnek általam, mert azt mindnyájan jól tudják kigyelmeitek, hogy ez nem olyatén dolog, mint valami hetekkel vagy napokkal hozzákészült lakodalmi multság, hanem ennek csak idejét vagy óráját meg nem mondható halál.”

Végül meg kell említenünk, hogy a fiatal legényt vagy leányt búcsúztató versek mindenütt utalnak a lakodalomra, azonban ezekben egyházi hatás alapján az égi mennyegző jut kifejezésre, amint azt pl. a pécskai búcsúztató (hajadon leány felett mondandó halotti ének) is mutatja:⁶¹ „Kedvébe eszem az édes Jézus üdvözítőmnek, kit születésem napjától választék jegyesemnek... Sietek hát a szent hitre, a setét, gyászos földre. A muzsikának pengése lesz harangok zengése. Az ágyam megvetve... Örömatyám az én papom, mint jó lelkipásztorem. Vőfély pedig és násznagyom: itt éneklő kántorom. A nyoszolyóleányom: kapával az ásóm; ez az én lakodalmom. Vendégeim éhes férgék... Leteszem ott a fejemről a menyasszonykoszorút... Szűnik im' már muzsikája lakodalmi pompámnak.

* * *

A közölt adatokat lakodalmi szokásainkkal összevetve egész sorát találjuk az egyezéseknek. A magyar nép felfogása szerint a házasulatlanul elhalt leányt és legényt megilleti ez a lakodalmas temetés, a halott lakodalmának megülése. Szokás emlékeink szerint több esetben tényleges vőlegényt, illetve menyasszonyt választanak, kérnek fel, aki azután koszorús lányokkal, illetve vőfélyekkel kíséri ki a halottat a temetőbe. Szinte általános szokás, hogy a halottat menyasszonyi díszbe öltöztetik, koszorút, koronát tesznek a fejére. A kísérő, halottvívó legények és leányok a vőfélyek, nyoszolyóleányok, ruházatuk, díszük is arra mutatnak, hogy lakodalmas menetben vesznek részt. Az ország különböző helyeiről van adatunk arra, hogy a kísérők színes, díszes zászlókat készítenek, mert az ifjú halottat lobogós temetés illeti meg. A leányhalottat vívó menet előtt rozmaring- vagy mirtuszkoszorút, jegykendőt visz egy díszesen öltözött leány, legény temetésén pedig Nagyperkátán a ha-

lott kalapja köré font koszorút viszi menyasszonya, vagy ha nem volt vőlegény, akkor egy fiatal leány. Az ifjú halottat többfelé zeneszóval kísérik ki, néhol már a sírnál táncolnak, vagy zeneszó mellett körüljárták azt, illetve tilalmazás miatt a temetőkapuban vagy a temetőn kívül táncolnak. A fejfára odaszegedik a jegykendőt, színes kendőt, pántlikákat, bokrétát. És végül a halotti tor, mint menyegzői lakoma zárja le a szokáskört, s ezt evéssel, ivással és több helyen a fiatalság rövid láncával ülik meg, s az asztalnál néhol helyet hagynak a fiatal halottnak is.

A „lakodalmas temetés” érdekes irodalmi párhuzamára mutat rá Balogh József⁶² Arany János „A varróleányok” című költeményével kapcsolatban. A verset ismertetve így ír: „A menet elsőbben menyegző hatását kelti. Méltán: bizonyos külsőségei azonosak. Nem is nagy a meglepődés, mikor kitűnik, hogy: temetés. Hiszen eskető az is! Ám most végre feltűnik a koporsó s egyszeriben világos minden. Ifjú legény a halott, lám, barátai viszik a válukon...” Arany János jegyzetben annyit fűz a vershez: „Szokás néha az ifjan elhunytak koporsóját zöld színre festeni s halálát ezzel mintegy megszépíteni. A halottvivők ily esetben a kimultnak legény- vagy leánypajtásai, ünnepi öltözetben. Arany mindenesetre a népszokás ismeretében írta a költeményt.

Szokásaink elemei általában könnyen összevethetők a megfelelő lakodalmi szokásokkal, van azonban olyan, amely részletesebb megvilágítást igényel. A hétfalusi csángóknál fiatal leány vagy legény temetésekor a lányok felöltöztetnek egy csetenyét tebének, azaz egy fagalyra ráaggatnak mindenféle szalagot, ruhákat s tetejét virágcsokorral díszítik. Érdekes párhuzamot találunk erre a magyar lakodalmi szokásokban. Diósjenőn, Szokolján⁶³ a menyasszonyos ház népe az esküvő napján este 11 óra körül fölkerelkedik, amint mondják, viszik a tevét, Ez a teve, Diósjenőn tebe, száraz ág, amit rongyokkal és csengőkkel díszítenek fel. Ezt viszik át a vőlegényes házhoz. A hétfalusi csángóknál egyébként a bórica táncban is szerepel a tebe: színes papirossal, aranyozott almával és dióval feldíszített fenyőfacsúcs, fiatal fenyőfa vagy fenyőgaly, amelyet régente körülhordtak, mikor a boricát táncolták.⁶⁴ A baskiroknál⁶⁵ szokásos, hogy amikor a menyasszonyt a vőlegény falujába viszik, előbb kimennek az erdőbe, ott lehajlítanak egy fiatal, sudár fát s a tetejére felkötnek egy vászonzacskóba ezüstpénzt, reá hasított színes vászonzalagokat és fonalakat, a lehajlított faágat azután visszaengedik. Ha a menyecske később viztér látogatóba a falujába, mindig megnézi a fát. A szokás célja a baskirok hite szerint az, hogy ezzel a fiatal pár hosszú életét, egészségét, gazdagságát biztosítsák. A feldíszített faág, levágott facsúcs neve tebe, illetve romlott alakjában teve, a törökben valaminek a csúcsát, tetejét jelenti.⁶⁶

A halott lakodalmának szokásával többen foglalkoztak⁶⁷ s általában keleteurópainak tartják, mert amint Röheim megjegyzi: „ha itt részletesen vizsgálunk a szláv és uralaltáji szokások viszonyát egymáshoz, valószínűleg oly nagyfokú egyezést találunk, hogy szláv és uralaltáji szokások helyett inkább keleteurópai szokásokról beszélhetnénk.

Schrader abból a görög szokásból indul ki, hogy a házasulatlanul elhaltak sirjára vizesedényt: *λουτροφόρος*-t állítanak, egy korsót, amilyent a menyasszonyfördőhöz használnak. Lawson⁶⁸ a görög szokások tanulmányozása alapján a következőket állapítja meg: a jegyesek ünnepélyes mosdása megfelel a halotti lemosásnak: a *λουτροφόρος* ennek jelzője azok síján, akik házasulatlanul haltak meg; a fiatal lányokat és asszonyokat esküvői öltözetben temetik el; az esküvői koronát (koszorút) gondosan megőrzik s azt a fiatal halott fejére teszik; almát, birsalmát, gránátalmát, amiket a lakodalomkor használnak, virágokkal együtt a koporsóba teszik. A szokás párhuzamai megtalálhatók a déli szlávoknál,⁶⁹ a románoknál,⁷⁰ a keleti szlávoknál⁷¹ és bizonyos vonatkozásban a németségnél is.⁷²

Schrader a szokás maradványait teljesebb formában a szlávoknál véli felfedezni. A régi feljegyzésekkel kapcsolatban idézhetjük *Ibn Fadhlant*, aki részletesen leírja a volgai bolgároknál jártában egy rus főnök temetését. Schrader arra hivatkozik, hogy itt szlávokról (*Σλαῦοι*, sakálíbab), és oroszokról (*Pōg*, rūs) van szó, akikben a norman telepeseket látja, de maga is megemlíti, hogy a rūs név későbbi arab forrásokban kazár, bolgár és volgamenti finn népek gyűjtőneve. *Ibn Roszteh* a szlávokról írja, hogy kedves nőjük utánuk ment a halálba. *Masszudi* pedig a kazárokról jegyzi fel, hogy a halott ifjút holta után megházasították.⁷³ *Katanov*⁷⁴ az ázsiai törökök temetési szokásaival kapcsolatban megjegyzi, hogy a sámánhitű népek meggyőződése szerint a sírontúli élet az eddiginek a folytatása, a halottat tehát mindennel el kell látni, hogy semmiben se szenvedjen hiányt. A csuvasok⁷⁵ hite szerint, aki fiatalon hal meg, az megházasodik a temetői életben. *Marco Polo*⁷⁶ jegyezte fel, hogyha valamely tatárnak nőtlen fia meghal és ha ugyanazon időben meghal egy másiknak a leánya, mindkettő szülei egybejönnek és megtartják a halott nászát.⁷⁷

A halott lakodalma, a házasulatlanul elhalt ifjú lakodalmának megülése bizonyára benne gyökerezett az ősi, emberi felfogásban. Kétségtelen azonban, hogy ennek emlékei éltek tovább a mai napig a magyarság között. Természetesen a szlávok rokon szokásai csak termékenyítőleg hathattak. Idők folyamán azonban sokfelé elcsökevényesedett a szokás ősi alakja és az egyházi befolyás alatt át is alakult. Ezt a keveredést és átalakulást mutatja az, hogy amikor *Mikes Kelemen* egyetlen leánya eladó korában meghalt (1686), a halotti toron kijelenti, hogyha leánya életben maradt volna, úgyis megülte volna lakodalmát, most pedig őt az Üdvözítő Krisztusban adja férjhez, „azért valaki engem szeret, ma vígan legyen házamnál”, erre azután zeneszó és tánc mellett reggelig mulatozott torozó vendégeivel együtt.⁷⁸

Szendrey Ákos.

¹ Magyarpécskáról 1896 dec. 29-én levélben közölte Gárdonyi Gézával Szomorú István igazgató tanító. Ethn. 17: 253., Kálmány Lajos, Koszorúk az Alföld vadvirágai-ból. I. 225. — ² Ethn. 23: 292. — ³ Takács Lászlóné, György Piroska levélbeli közlése alapján, akinek ezúton is köszönetet mondok szives írádozásáért. — ⁴ Zsigmond Konrád feljegyzése. EA. 00087. — ⁵ Kolumbán 77—79. — ⁶ Zsilinszky Mihály, Csongrád vm. története. III. 498. — ⁷ Gönczi, Göcsej 359., Békefy, Kethely 80., Martos, dr. Fél Edit közlése, Hódmezővásárhely, Ethn. 31: 83., Palócság, Ethn. 5: 181., Ipolyvarbó, Heizer F. közlése, Matyó, Ethn. 7: 280., Bodrogköz, gróf Mailáth J. 126., Zemplén m. mon. 158., Szatmár m. Luby M., A parasztlelet rendje 182., Lázár, Alsófehér vármegye monographiája 94., Gernyeszeg, Ethn. 6: 51., Kisküküllő mente, Ethn. 29: 93. — ⁸ Népr. Ért. 30: 302. — ⁹ Résző 126. — ¹⁰ Népr. Ért. 31: 164. — ¹¹ Arad m. mon. 347. — ¹² Ethn. 31: 89. — ¹³ Nagy Gyula, Bányog és Rábaszovát, 2: 42., Ethn. 6: 51., Ethn. 5: 184. — ¹⁴ Várady, Baranya 1: 158. — ¹⁵ Gönczi 365. — ¹⁶ Jankó, Balaton 403, Lóczy, Balaton 169. — ¹⁷ Dr. Fél Edit gyűjtéséből. — ¹⁸ Népr. Ért. 13: 71. — ¹⁹ Torontál m. mon. 147. — ²⁰ Takács Lászlóné, György Piroska közlése. — ²¹ Ethn. 22: 231. — ²² Ethn. 7: 285. — ²³ gróf Mailáth J. 126, Zemplén m. mon. 158. — ²⁴ Népr. Ért. 31: 164. — ²⁵ Illyés I., A magyar ref. földművelő nép lelki élete. 112. — ²⁶ Luby i. m. 190. — ²⁷ Jankó, Torda 217. 220. — ²⁸ Ethn. 6: 225., 10: 47., Regélő 1844: 810. — ²⁹ Kolumbán 75. — ³⁰ Ethn. 22: 231. — ³¹ Népr. Ért. 31: 164. — ³² Ethn. 6: 225. — ³³ Ethn. 29: 100. — ³⁴ Malonyay 1: 257. — ³⁵ Népr. Ért. 14: 45. — ³⁶ Ethn. 31: 89. kk. — ³⁷ Ethn. 22: 231., Malonyay 5: 313. — ³⁸ Magyars. tud. Int. működése 1939/40. tanévben. Heizer F. jelentése. — ³⁹ Ethn. 1: 109. — ⁴⁰ Népr. Ért. 31: 164. — ⁴¹ Zelízy, Debrecen 258. — ⁴² Malonyay 1: 257. — ⁴³ Jankó, Torda 218. — ⁴⁴ Erdély népei 1899: 25. I. sz. — ⁴⁵ Ethn. 17: 170., Kálmány, Koszorúk 1: 225. kk., Ethn. 23: 293. — ⁴⁶ Takács Lászlóné, György Piroska közlése. — ⁴⁷ Ethn. 31: 90. — ⁴⁸ Heizer Ferenc közlése. — ⁴⁹ Malonyay 4: 115. — ⁵⁰ Malonyay 1: 256. — ⁵¹ Malonyay 1: 268. — ⁵² Jankó, Kalotaszeg 167. — ⁵³ Magyars. tud. Int. működése 1939/40. tanévben. Heizer Ferenc jelentése. — ⁵⁴ Malonyay 1: 280. — ⁵⁵ Jankó, Balaton 403, Lóczy, Balaton 170. — ⁵⁶ Heizer Ferenc közlése. — ⁵⁷ Luby, i. m. 192. — ⁵⁸ Ethn. 34/35: 108. — ⁵⁹ Kálmány, Szeged Népe 2: 210. — ⁶⁰ dr. Fél Edit közlése. — ⁶¹ Ethn. 23: 293. — ⁶² Ethn. 39: 39. —

⁶³ Népr. Ért. 30: 301. — ⁶⁴ M. Nyelvészet 346., M. T. Sz. 2: 678. — ⁶⁵ dr. Tagán Galimdsán szives közlése után. — ⁶⁶ Radloff W: Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialekte. Stpetersburg. 1893. — ⁶⁷ Schrader Otto, Totenhochzeit, Jena 1904., Róheim Géza. Magyar néphit és népszokások, Budapest, 1925., Handwörterbuch d. d. Aberglauben, Zelenin, Russische (Ostslavische) Volkskunde 321., Haase F., Volksglaube und Brauchtum der Ostslaven. 306., Muşlea J., La mort mariage: une particularité du folklore blacanique. Melanges de l'école roumaine en France. 1925. Ire partie. — ⁶⁸ Modern greek folklore and ancient greek religion. Cambridge 1910. — ⁶⁹ Ch. Vakarelski, Bit I. 415., E. Lilek, Vjerske Starine iz Bosne i Hercegovine. Glasnik VI. 1894. 143., Wiss. Mith. aus Bosnien und der Herzegowina, IV. 1896. 403. 412. 417. 421., Róheim, i. m. 186. — ⁷⁰ Flachs, Rumänische Hochzeits- und Totengebräuche 56., Moldován, Alsófehérvármegye román népe 286—7., Marianu, Inmormintarea la Romine 98. kk., Schmidt Tibolt, Adalékok a hazai oláhság temető kultuszához. Népr. Ért. 15: 147., egyben arra is rámutat Schmidt, hogy helytelenül keresik a román néprajzosok (v. ö. Marianu) az ifjan elhaltak sírjához állított fenyő s a hozzá kapcsolódó szokásokban az ősi római eredetet, Muşlea erről már bölcsen hallgat is. — ⁷¹ R. Kaindl, Die Huzulen. 126. 16. 18. 20., Globus 88: 305—6., Szabó Oreszt, A magyaroroszokról. 168. (Ő ugyan magyar hatásnak tartja) A. Millien, Les chants oraux du peuple russe. Paris. 1893., Muşlea, i. m., Zelenin, Volkskunde 321., Haase 306., Tschervjak Körnij: Vesillja merciv (Versuch einer soziologischen Erklärung der Initiationsbräuche), Charkov, Verlag „Proletarij“. 1930. 140. ism. E. Kagarov, Z. f. Vk., Népr. Ért. 3: 188. — ⁷² Sartori, Sitte und Brauch I: 152—3., Handwörterbuch d. d. Aberglauben. — ⁷³ Schrader, i. m., v. ö. Ethn. 18: 120., Muşlea, idézett munkájában a volgai bulgárokat helytelenül szlávoknak tartja. — ⁷⁴ Ueber die Bestattungsgebräuche bei den Türkstämmen Central- und Ostasiens. Keleti Szemle I: 100. — ⁷⁵ Mészáros Gyula, A csuvas ősvallás emlékei 246. — ⁷⁶ Munkácsi Bernát, A régi magyar lovas temetkezés keleti változatai, Ethn. 7: 310. — ⁷⁷ V. ö. még Róheim, i. m. 192. kk. — ⁷⁸ Tagányi K., A hazai élő jogszokások gyűjtéséről. Ethn. 28: 209.

*

Totenhochzeit.

Die Erinnerungen an Bräuche, die mit der Hochzeit des Toten zusammenhängen, sind bis heute in den ungarischen Volksbräuchen lebendig. Der Auffassung des ungarischen Volkes zufolge, gebührt nämlich dem unverheiratet verstorbenen Mädchen oder Jüngling dieses hochzeitliche Begräbnis, also eigentlich die Hochzeit selbst. Diese Erinnerungen wahren z. T. eine vollkommenere Form, wobei dem Toten ein Bräutigam bezw. Braut gewählt wird, welcher den Sarg in hochzeitlicher Kleidung, mit Brautführern, bezw. Brautjungfrauen und Musik begleitet. Beim Totenschmaus lässt man neben dem Bräutigam, bezw. der Braut Platz für den Toten frei, man isst Hochzeits Speisen, dann folgt ein kurzer Tanz. Mancherorts tanzt man im Friedhof, oder umgeht das Grab bei Klängen der Musik, später, den Verboten zufolge, tanzt man beim Friedhofstor.

Andererseits bewahren nur einzelne Teile der Brauchrituale und gewisse Auserlichkeiten Erinnerungen an die Totenhochzeit. Dies zeigt sich vor allem in der Kleidung des Toten, den man hochzeitlich geschmückt als Braut oder Bräutigam ankleidet. Auch die Totenträger und Begleiter, Burschen und Mädchen, sind so angetan, wie Brautführer und Brautjungfern. Vielerorts lebt auch der Brauch des Begräbnisses mit Flaggen, welche sie selbst aus farbigen, grossen und kleinen Tüchern bereiten. Vor dem Trauergefolge wird ein Rosmarin getragen, oft auch noch ein Verlobungstüchlein. An dem Trauergefolge nehmen auch die Musikanten teil. Mancherorts werden diese wenn der Tote ein Jüngling ist, von den Mädchen gezahlt, oder, wenn es das Begräbnis eines Mädchens ist, von den Burschen. Es ist auch gebräuchlich, dem toten Mädchen ihre buntbemalte Hochzeitstruhe und ihre ganze Aussteuer mit ins Grab zu geben. Auch der von Hochzeiten her bekannte, geschmückte Ast spielt hier eine Rolle, er wird in beiden Fällen mit dem Namen „tebe“, der türkischen Ursprunges ist, bezeichnet!

Die Parallelen unserer Volksbräuche weisen im allgemeinen dem Osten zu. Dies beweisen die Aufzeichnungen alter arabischer Schriftsteller, welche sich auf ostslavische und Turkvölker beziehen.

NÉPI ERDŐGAZDÁLKODÁS VESZPRÉM VÁRMEGYÉBEN

A bakonyi falvak lakóinak foglalkozása mindenkor szoros kapcsolatban állt a nagy kiterjedésű erdőségekkel. Az erdő élése egyes községekben szabad volt. A szentgáli közbirtokossági erdőről pl. tagosítás előtt szabadon hordhatták a fát a falusiak. Csöglén 1775-ben már „osztott erdő“-t találunk.¹ „A csöglei erdő familiák számára föl vagyon osztva és egyik familia a másik familia erdejében nem mehetett fát vágni és ha ki tapasztaltatott, megzalogoltatott“. A márkói „Somhegyen és azon hely körül való erdőben a márkóiak egyedül csak maguk számára vágnak fát, tűzre valót és épületre valót is, ami maguknak szükséges, azonkívül pedig a földesuraság magának tűzre való fát azon időben vágatott márkóiakkal minden esztendőben 24 öltre valót, azonkívül abroncsnak valót is.“²

Nagyobb kiterjedésű, több község határában fekvő erdőségeknél nehezen lehetett megállapítani, hogy meddig terjed az egyik vagy másik falu határa. A határsértésekből természetesen nagy pörök keletkeztek és a többször megejtett határjárások tanúvallomásaiban ismételtén olvasunk határjelekről, „megyéről“ és „megyekövezésről“. Különösen nagy levéltári anyaga van a Szentgál és Bakonybél között majd 150 éven át dúló határpernek, valamint a szentgáliaknak a nagyvázsonyi földesuraságokkal a Kab-bakonyi erdő körüli vitájukról. Ez utóbbi iratokban a Kab erdőt „veszekedő erdő“-nek is nevezik.

A határjárásokban kimutatott határjelek rendszerint megjelölt fák, földhányások, kövek vagy egyenesen határjelzésre készült tilalomfák.

„Berhida helység határában s napkeleti erdein köröszkül menő azon árokforma régi út mellett, melyet őseik Hosszú ároknak neveznek, valamikor *valamely kő vagy föld határ* lett volna“.³

„Sajt útnál lévő berhidai föld határ közepében leásatott vörössel festett két tilalmazó fák“.⁴

„Hármas határnál három határjel van: Kovácsi felől egy domb, melyen két keresztel jelölt tölgy-fa vagyon, Ósi felől pedig hosszú árokban hasonló keresztezett tölgyfa és a keresztút, ahol a veszprémi püspök leásatott tilalomfája van“.⁵

Ismeretesekek voltak régen a határjáráskor való megcsapások is. „A berhidai Tűzköves határnál Sarnóczai Miklósrá Péter Mihály berhidai ember kettőt vagy hármat csapott, mondván: Emlékezzék meg ked, hogy ez berhidai határ“.⁶

Az erdő fajézása néhol szabad volt, másutt tiltott. „A vázsonyi paulinusok Kap-Bakonyi erdőn mindenütt tetszések szerint (minemű jussal és hatalommal, nem tudni) minden háborgatás nélkül fajéztak, hét számára csajági jobbágyaik el lakván a Bakonyban úgy hasogat-

¹ Vármegyei Levéltár. 1775. Inqu. XIV. 10. — A nem okleveles adatok szentgáli gyűjtéséből valók.

² Várm. Lev. 1777. Inqu. XIV. 86.

³ Padányi Bíró Márton periratai. 1752. 169 l. Múzeumi Levéltár.

⁴ U. o.

⁵ U. o.

⁶ U. o. 171. l.

ták a karókat és más épületnek való fákat vágta, a Bükkből fődél fákat és lészeket hordtak. A paulinusok szilvásának kerítésére és a majorház körülkerítésére szükséges hasogatványokat a Bakonyban vágatták.⁷ Általában megállapítható, hogy ezen a vidéken régen hasogatott fával vagy mogyorófa vesszővel fonták a kertet. Legrégibb adatunk erre vonatkozólag a Nagy Lajos király alapította városlődi kart-hausi kolostorról készült egykorú festmény (eredetije a nürnbergi múzeumban), amely a korabeli hatalmas gótikus kolostort fonott vesszőkerítéssel ábrázolja. A tanúvallomásokban is minduntalan előfordul a „*kertet fonták*” kifejezés. A külsővati határban a falun felül lévő „mogyoros sűrű” tilos erdő volt. „Azon sűrűből mogyoróvesszőt szekérral hordani szabad nem volt. Armprosza Rebeka asszony azonban azon sűrűből kerítésének fonására egy kocszi vesszőt vágott, hogy méh-háza falát vele megfonathassa.”⁸

Régen, ha az embereknek kevés eleségük volt, az erdőből éltek. Levéltári feljegyzést az erdőélésekre vonatkozólag a fajézáson és az erdei legeltetésen kívül csak a *makkoltatásról* találunk. Az egyes községek határain belül a lakosoknak szabad volt a makkoltatás, terjedelmesebb határokat azonban a szűkebb határral rendelkező falvaknak bérbe is adták, amiért azok „*makkbért*” fizettek.⁹ A mai öregek emlékezete szerint a régi időben csoportosan szekerekkel jártak az erdőre makkot szedni. A cser-, tölgy- és bikkmakkot kis kopott seprűvel söpörték bele a törekrostába, „*megettörekelték*” és azután tették szekérrre. Fáról nem vertek, volt a földön elég. Otthon az asszonyok kitesztogatták. Az összegyűjtött makkból olajat üttettek. A szengáliak vagy helyben, vagy Városlődön üttették az olajat. Bikkmakkaljal a káposztát és a porószát ízesítették, a korsókban tartott olajat lámpában is égették, sőt a csizmát is bedörzsölték vele, „olyan volt a bikkmakkolajtól a csizma, mint a selyem.”

A makkoltatással kapcsolatban kell szólnunk egyéb erdei növények gyűjtéséről is. Egy 1776. évi nagyvázsonyi összeírás említi, hogy a „*gubacsból* nincs haszon, mert nem terem” és „sem a *famoha*, sem *szemercefa* (levele festékanyagot tartalmaz), se (fa) szén nem hajt hasznót. A szemercefa levelét azonban 1800 körül már erősen szedték, külön *szemercebíró* felügyelete alatt a helyszínén elnyomtatták és zsákba tömték.”¹⁰

Famohát még a mai öregek is szedtek ágyásnak, a birkákkal pedig télen legeltették a fán elérhető mohát, „jobb szerette ezt a birka, mint a szalmát.”

A cserfa és tölgyfa *gyöngyét*, ha erős tél volt zsákszámba szedték és disznóval etették. Csak a vén fatörzsön talált gyöngyöt szedték össze.

A *taplógyűjtés* szintén régi foglalkozása a bakonyi népnek. Eötvös Károly színes leírást ad a *taplógyűjtésről*¹¹ és a *tapló felhasználásáról*. A szentgáli öregek szerint a *taplógombát* baltával vágta le a

⁷ Várm. llt. 1758. Inqu. XI. 59.

⁸ Várm. llt. 1757. Inqu. XI. 16.

⁹ Németh G.: Adatok Nagyvázsony történetéből, 112. l.

¹⁰ Németh G.: i. m. 105–106. l.

¹¹ Eötvös K.: Bakony. 302–310. l.

fáról, ha pedig magasan volt, hosszú *hesztericet* (rudat) vágta és azal szedték le. Taplógombából gyujtótaplót meg kalapot csináltak. Legfinomabb volt a bikkfatapló, rigyás héját lepuccolták és kétszer is megfőzték, hogy jó legyen.

Az *erdei legelők és kaszálók használatára* nem volt egységes jogszabály a Bakonyban. Szentgálon mindenki csinálhatott az erdőn magának rétet, a község marháit aztán 1—1 hétig hol az egyik, hol a másik ember rétéjén hálatták, hogy jól megrágyázzódjon. Ezt nevezték „sz. ratásnak”. A vaszari rétek már nyilasokra voltak osztva. „A vaszari rétet nyilasokra szabván házhelyek után felosztották, minden nyilas 15 rendből állván. Minden gazdának egy-egy nyilasért 10 frt-kat kellett fizetni.”¹²

Régen Szentgálon Hársalj, Tobány, Öreghálás volt a szénatermő hely, ma Somodon terem a legjobb széna. Az *ódallós, köbölcös* területen termő apró fű (rengő fű, atlasz fű, irti fű) a legjobb széna a marhának.

A június hónapban kezdődő első kaszálás adja az *eleje szénát*, a szeptemberi második kaszálás a *sarnyut*. A takarmányt rendre kaszálták és legjobban akkor szárad a széna, ha *renden áll*. Gyűjtéskor petrencéket raknak, amelyeket két ember az alája dugott petrence rúddal szállít tovább. Kisebb petrencéket csak akkor raknak, ha *szíósolják* (vizeselik) a szénát, különben a száraz szénából 4—5 mázsás boglyákat raknak. Hegyoldalakról az összegyűjtött rendeket villával *hőmbölygették* le és a hegy alatt rakták boglyába.

Messzi kaszálókon *gunyhót* csináltak maguknak, kúpalakra összeállított fákat gyöpszínnel beborították. Ha rövidebb időre mentek ki, a szél és harmat ellen faágakból *borítéket, lándzsát* csináltak vagy pedig szekérel előre kivitt egy pár kéve zsupput karók segítségével összeborogattak és *menedéket* csináltak maguknak. A gunyhóban szénán feküdtek. Az asszonyok csak minden másnap mentek oda élelemmel.

Szénaboglyából *vonyogóval* huzogatják a szénát és *szóma met-szővel* vágják. Istállóba a négyszögletes alakú, sarkain madzaggal ellátott *gazruhába* kötve fejen viszik. A gazruhát *párfödélnek* is nevezik.

A széna murváját, *polyváját* a disznókkal etetik meg; akinek nincs disznaja kiviszi a rétre és elszórja; ganéjba nem teszik.

Vadméhek mézének elrablása a bakonyi nép régi gyakorlata, erre vonatkozólag néprajzi feljegyzésünk is van a Bakonyból.¹³ Egyik határjárási perben tartott tanúvallomás¹⁴ azonban a vadméhrablás eddig ismeretlen példáját tanúsítja:

„Kiskovácsii Komlós István tanú vallja, hogy édesatyja néhai Komlós Péter minek utána a kurucz világ után az Eösi határban az árkon belül egy odvas fában méhet talált volna a fiát magával vitte, a fát mivel az ősi határba esett nem merték vágni, hanem csak fűrészelték, hogy ősiek észre ne vegyék”.

¹² Várm. Ill. 1777. Inqu. XIV. 65. (V. ö. Ethn. 1939. 17.)

¹³ *Vajtkai-Wagenhuber Aurél*: Adatok a Bakony gyűjtögető és vadfogó életmódjához. Vasi Szemle, 1938. 152—154. l.

¹⁴ Padányi Bíró M. periratok. 1752. Múzeumi levéltár.

A vadméhtől tehát nemcsak a mézet rabolták el, hanem a vad méhet rejtő fát mindenestül kivágták.

Az erdőelés egyik érdekes formája volt a *hamuégetés és hamuzsírőzés*. Igen sok faluban megtaláljuk a *hamuház*-ak emlékét, ahol a fával fűtött cserépkályha hamuját gyűjtötték össze és adták el azután a hamuzsírőzőknek. Szentgálon a *Hamudombok* nevű határrész őrzi e műveletek emlékét. Ide hordja össze kocsival a faluban mesze-lyenkint 4—5 krajcárért összegyűjtött hamut a *hamuzsidó*. Nagyobb kiterjedésű erdőket egyenesen hamuégetésre adtak bérbe. Pl. az „ajkai erdőn való hamuégetést 300 forintokban árendálták ki a zsidók s azt három esztendeig birták”.¹⁵ Szentgál község 1818. évi Contractusában egy személynek adja ki az egész határ és község hamuját. „Hogy mi az fönt irtt N. Szent Gáli községnek hites Birája és Előljárai az föl-jebb megnevezett urkúti öreg bányában lévő legénnek, Turteltaub Jánosnak mind az N. Helységben lévő tűzheli, mind pedig határunkban valahol csak tanyák vagy szállások találatnak is az ott lévő hamut is vagy annak össze szedését három egymásután következő esztendőkre tőle fizetendő minden egyik-egyik esztendőre 100 azaz Száz forint ezüst pénzekbe árendába kiadtuk, melly summának felét az nevezett Árendátor köteles az esztendő kezdetivel az az most jövő Sz. György Napkor be fizetni, felét pedig esztendeje végivel — oly kötés-sel, hogy ő kívülte senkinek az Hamu szedés vagy annak lakosok közül való eladása büntetés terhe alatt meg nem engedtetik, még az is 2.-or. Azon kiárandált Hamunak kifőzéséhez való épületül a fönt irtt Árendába adja a N. Község előljárósága az Gombási Csárdánál lévő Téglavető félszert Ismét azon hamu kifőzéséhez vagy sütéséhez megkivántató fát öl számra folyó áron a N. Előljáróság fog adni.”¹⁶

A hamuzsírőzés gyári munka számba ment, népi munka ebben csak a hamuégetés volt. Hamuzsírnak legjobb a bikkfahamu. A szentgáli erdőn *összehajszolták* a fákat és ott égették ki a lakosok hamu-nak. A hamuégetés nagy pusztítást okozott az erdőkben. A szentgáliaknak II. Józsefhez intézett kérvényében olvassuk: „hányszor csak látjuk, hogy fájdalommal tapasztaljuk, hogy a siralomra érdemes Kab erdőt nemcsak hogy kipusztítják, hanem tönkreteszik”.¹⁷

A hamuzsírőzésnek nagy jelentőséget adott az a körülmény, hogy abban az időben, a XVIII. század végén Európában már csak Magyarországon tudták előteremteni az üveggyártáshoz és a vászon-fehéritéshez szükséges hamuzsirt.

1848-ban készített „Gyáripari táblázat”¹⁸ szerint Nagyvázsonyban hamuzsírőző gyár volt. A hamut a szomszéd vármegyékben és helyi-ségekben szedegették össze, kilóját 20 krajcárért. A fát az uraságtól a határbeli erdőkben veszik, öle fuvarral együtt 3 frt. 12 kr.-ba kerül. Ké-szítményükből a hamuzsírőből évenként 300 mázsát termelnek és má-zsáját 9 frt.-ért adják el. Helyben csak 1—2 fontot tudnak eladni, bel-földi piacaik Pest, Kanizsa, Sopron, külföldre Bécsbe, Tirolda és Svájc-

¹⁵ Várm. III. 1758. Inqu. XI. 46.

¹⁶ Archivum. Szentgál: Contractus 1818. (Ezen adatot Lőrincze Lajos kollégám-nak köszönhetem.)

¹⁷ Németh G.: i. m. 106—107. I.

¹⁸ Múzeumi levéltár.

ba szállítanak. A hamuzsírőzéshez szükséges vaskazánokat Máriacellből hozatják, a kádakat pedig helyben vagy Veszprémben csináltatják.

A kiirtott erdőrészek helyére mindjárt le is települtek. Vid községről olvassuk az egyik tanuvallomásban 1762-ből, hogy „midőn Vidot ezelőtt 12—13 esztendőkkel a vidi lakosok megszállották, az előtt Vid erdő volt s a lakosok kiirtván úgy csináltak új falut belőle.”¹⁹

Egy 1772. évből való várpalotai tanuvallomás érdekes adatokat szolgáltat az építőanyagok történetére vonatkozólag. „Azelőtt 18 évvel még fa bővebben volt, a mésznek mérését helyben az égető kemenécéknél egy petákon is meg lehetett venni, az termőkövet pedig nem is öl szám rakták, hanem csak halomra, mivel hogy itten bőven vagyon, ugyanezen okból napszámot fizettek kőhányóknak úgy mint egy márvást, akinek szüksége volt a kő-hányattatásra. Akinek épületfára volt szüksége, csak egy petákot tett le a céduláért az uraság tisztjének és minden ember annyit vághatott, amennyire szüksége volt. Nád, kinek mennyi kívántatott, annyit vehetett kévéjét egy pénzen, minthogy itt a határban is akkor elég volt“. A tisztartó régi sövényből való háza helyére újonnan épített házát a tanu a következőkép írja le : „egy kő Ház, egy kő konyha, egy kő kamra, kő pince, és egy sövényből való szoba (kamra), mely ma is fenn áll, azonkívül jó kerítése és deszka kapuja“.²⁰

Herkely Károly.

*

Bäuerliche Forstwirtschaft im Komitat Veszprém.

Auf Grund archivalischer Angaben veröffentlicht Verfasser Daten aus folgenden Sachgebieten: 1. Grenzmarkungen. Die Grenzzeichen waren im Walde: Bäume, Erdaufwürfe, Steine. Die als Grenzmarkung dienenden Baumstämme wurden mit einem Kreuz versehen. Es wurde hier auch der Brauch geübt, dass man bei Grenzumschreitungen jemanden schlug, und zwar an der Stelle, wo die beiden Dörfer aneinander grenzten. Der Geschlagene erinnerte sich dann sehr genau an die Grenze. 2. Im Walde schnitt man Holz, Ruten usw. zum Bauen. 3. Die Schweine wurden in die Eichenwälder getrieben, um dort Eicheln zu fressen. Die Eicheln wurden auch gesammelt, dann presste man Öl daraus. 4. Man sammelte verschiedene Färbepflanzen, das Moos wurde den Schafen gegeben. Die Misteln gab man den Schweinen. Der Zunder (Buchenschwamm) wurde gesammelt, man erzeugte Hüte daraus, doch verwendete man ihn auch zum Feuerzünden. 5. Auf den Waldwiesen mähte man das Heu und weidete hier auch das Vieh. 6. Den Waldbienen raubte man den Honig. 7. In der Wäldern brannte man auch Asche und kochte daraus Pottasche.

¹⁹ Várm. llt. 1762. Inqu. XII. 20.

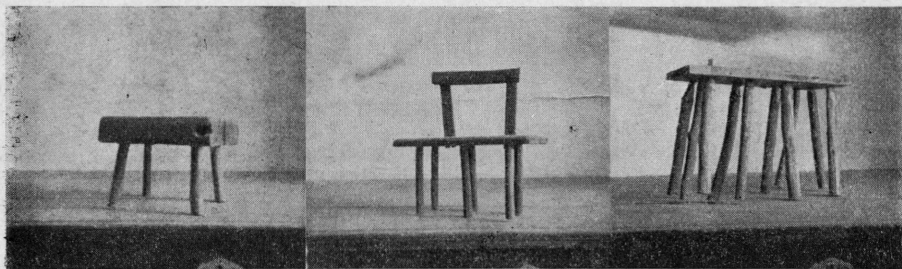
²⁰ Várm. llt. 1772. Inqu. XIII. 45.

LUCASZÉKEK A CSALLÓKÖZBEN.

A néprajzi tárgyak ritkaságai közé tartoznak a Lucaszékek. Mindenki hallott a Lucaszékekről legalább ennyit: „Úgy készül, mint a Lucaszéke”. A szólás értelme az, hogy nagyon soká készít el valaki valamit. Pl. a csizmazia a megrendelt csizmát vagy az asztalos az asztalt. A csallóközi nép széltejében használja e szólást.

Kevés ember látott ilyen néprajzi tárgyat, mert gazdája vagy elrejtji, mivel maga is fél tőle, vagy pedig elégeti. Csak a legbátrabb meri megőrizni, de az is eldugja, félvén a boszorkányoktól, hogy érte jönnek és hiedelme szerint őt magát is összetépi. Csallóközben a Lucaszékeket *ördögszékek* is nevezik.

A Csallóközi Múzeumnak 3 különféle ilyen tárgya van. Az egyik (1. kép) négy lábú, kis asztalka formájú. Lapja négyszögletes. A lábak alacsonyak, kisarasz nagyságúak, úgyhogy rá is lehet ülni, vagy csak

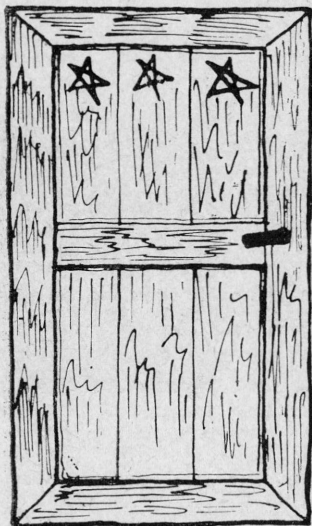
1. kép. Lucaszék. Nagypaka, Pozsony megye. 2. kép. Ördögszék. Nemesabony, Pozsony megye. 3. kép. Tizenhárom lábú Lucaszék, néhány lába elkallódott. Somorja, Pozsony megye. — Abb. 1. Luzienstuhl. Nagypaka, Kom. Pozsony. Abb. 2. Luzienstuhl. Nemesabony, Kom. Pozsony. Abb. 3. Luzienstuhl. Somorja, Kom. Pozsony.

rátolni. Használathor gazdája kétféleképen kezelheti. Vagy ráül, vagy rálép. Fenyőfából készült. Nagypaka (Pozsony megye) községből való. Pásztorember munkája, aki megnézte vele a karácsonyi éjjeli misén a boszorkányokat.

A másik (2. kép) már érdekesebb. Hatlábú kis pad alakja van és koromfekete színre festett. Ezt gazdája *ördögszéknek* mondta. Nemesabonyból (Pozsony megye) való, szintén pásztorkészítmény.

A harmadik 13 lábú. Ugylátszik legtöbb régiséget őriz. Mert e fajta Lucaszéket készítője szerint 13 napig, 13 határ 23 féle fájából, 13 lábbal kell megcsinálni. A 13 különféle fa a lábakra vonatkozik. Ezek jelen esetben a következők: jávor, ihar, jegenye, bodza, gyűrű, fehér szil, vörös szil, tölgyfa, galagonya, gánya, csórmány, fenyő, egérfa (csallóközi nevek). A lábak fűrt lyukba vannak erősítve a szék ülőlapjába, s jó kétarasznyi hosszúak. Érdekessége még, hogy vas szegek is vannak benne. Tehát elűt attól, hogy tiszta fából kell lenni a székeknek. Talán ez a vas hatalmába vetett hittel függ össze. Egy 70 éves babonás paraszt ember nyolc évvel ezelőt készítette Somorján (Pozsony megye). Nchezen tudtam először megnyerni, hogy babonás dolgokat szedjek össze tőle. Többször kísérleteztem vele, de mindig ellenkezett. Végre

beszélgetés közben említette a tikászvét (pentagramm) és meg is pillantottam egy novemberi napon a szobája ajtaján krétával háromszor felrajzolva az ajtó felső részén (4. kép). Nem szóltam semmit, csak mikor újra kérdezgetni kezdtem, elővettem a zsebkönyvemet és felrajoltam a pentagrammot vagy népies csallóközi nevén boszorkánnyomot és elébetartva kérdeztem: „Ismeri-e?” Mosolygott egyet és ravaszul ennyit mondott: „Hát maga is?” Bűbájos félének gondolt. Először azt hitte, hogy rendőr vagyok, azért nem beszélt. Ezután már meg volt törve a jég, minden kérdésemre válaszolt és hozzáfogott számomra ezen Lucaszék készítéséhez. Meg is csinálta pontosan, de maga már nem hozta el, hanem elküldte és azt izente, hogy mégsem jön el velem

4. kép. Ajtó tikászvével. Somorja, Pozsony megye. — Türomit Pentagramm, Somorja, Kom. Pozsony.

karácsony éjfelén a keresztútra, mert az igen veszedelmes dolog. Így a gyakorlatban nem tudtam megfigyelni. Hite szerint ezzel a székkal le lehet leplezni a falu boszorkányait az éjféli misén vagy pedig pénzt lehet vele szerezni, ha az ember karácsony éjjelén éjfélkor kimegy a keresztútra és ráül. De nem szabad a székről elmozdulni. A keresztúton előbb várat kell keríteni a szék lábával (kört húzni), azután oda beülni a székre. Három próbán megy az illető keresztül, ha ezt kibírja, akkor sok pénzt szerezhet és meggazdagodhat, de vigyázni kell, mert az ördögök adják a pénzt és csak szerződés ellenében. A szerződés arról szól, hogy a lelke a halála után az ördögöké lesz. A szerződést az illetőnek a nevetlen ujja begyéből (az ujjhegyének alsó fele) vett vérral kell aláírni. Ezt azonban ki kell játszani, úgy, hogy az illető egy csibét visz magával és annak a vérével írja alá a szerződést. Így megszabadul, mert nem a saját vérével írta alá. A három próba a következő: 1. A széken ülve egy táltos ló fog feléje vágatni. A lónak nincs

állkapcája. Nem szabad tőle megrémülni, mert nem fog nekimenni. A vár (a körvonal) megvédi, azonban belül nem kerülhet semmiféle gonosz. 2. Egy tüzes bika fog feléje tartani. Fel akarja öklelni. De ez sem árt hat neki a vár miatt. 3. Egy tüzes hintó fog feléje robogni izzó paripákkal. De ez sem gázolhatja el. Mikor elhajtanak mellette, akkor az ördögök ledobnak neki egy bivalybőrből készült zsákot tele arannyal. Az említett szerződést azonban követelni fogják tőle. Mivel a körön belül áll, bántódása nem lehet. A szerződést az említett csalafintasággal bátran aláírhatja.

A Lucaszéket úgy lehet megőrizni, hogy jól kell elrejteni a használat után. Padláson a kémény mellett vagy valamilyen helyiségben, de a boszorkánnyomot vagy tikászvét az ajtóra vagy a kéményre fel kell írni. A tikászvét pedig egy vonással kell felrajzolni, mert csak akkor bír varázserővel. A rajzoláshoz nem szokott parasztkéznek ez igen

nagy nehézségére esik, azért is lát felrajzolásában olyan nagy dolgot. A tikászvé vagy pentagramm megvéd minden gonosztól.

Boszorkányok leleplezésére a Lucaszéket azért használja gazdája, hogy azok felismerve, a faluban ártalmatlanokká tétessenek. Csallóközi néphit szerint a következő módon kell készíteni és alkalmazni: Luca estéjén kell elkezdni faragását. Mindennap csinálni rajta valamit, úgy-hogy karácsony estéjére készüljön el egészen. Akkor az illető elviszi az éjféli misére a hóna alá rejtve. Előbb azonban jól felkészül a védelemre. *Nagydokányát* (téli kabát) panyókára veti a vállára, *kisdokánya* (kabát) zsebeit megtömi mákkal vagy kölessel. Gondoskodik arról, hogy a kemence a konyhában be legyen fűtve, a konyha ajtójára felírja a tikászvét vagy boszorkánynyomot. Mikor a pap az úrfelmutatást végzi a templomban, akkor ráül vagy rálép a Lucaszékre és meglátja a boszorkányokat, akik nagy szarvakkal mind hátat fordítva ülnek a templom padjaiban. Ezt rögtön fölfedezik, de a templomban nem bántathatják. Iparkodnia kell, hogy elsőnek menjen ki előlük a templomból. Mögötte pedig kölest vagy mákot szórjon, mert azt a gonoszoknak mind fel kell szedni; míg ez tart, addig nem férhetek hozzá. (A boszorkányok *madarakká* változva szedik fel.) De neki futni kell, hogy mielőbb hazaérjen, mert azok igen gyorsak munkájukban és jaj neki, ha nem tud elég sietve menekülni, vagy elfogy a mák vagy a köles, utólérik, összetépik. Panyókára azért teszi szűrét vagy kabátját, hogy először annál fogva ragadják meg. Ez mivel csak a vállára van kerítve, azt húzzák előbb le és azt tépik össze. Ő addig még mindig menekülhet. A konyhába nem tudnak bejutni a pentagramm miatt. Ott aztán a Lucaszéket az égő kemencébe veti és elégeti, mert ha megőrzi, a boszorkányok nem nyugszanak addig, míg hatalmukba nem kerítik.

Khín Antal.

*

Luzienstühle aus dem Csallóköz.

Verfasser veröffentlicht hier Luzienstühle aus dem Gebiet des Csallóköz, welches in das Komitat Pozsony entfällt. Es wird die Herstellung der Luzienstühle beschrieben, sodann die Art und Weise ihrer Verwendung (Abb. 1—3.). An der Haustüre eines Hirten wurde ein Pentagramm gefunden (Abb. 4.). Das Pentagramm schützt vor dem Bösen, ausser an Türen findet man es auch in Schornstein gezeichnet.

RÉSZLETEK A MAGYAR SZOKÁS- ÉS BABONASZÓTÁRBÓL.*

*Hagymakalendárium.

Készítésének ideje a Dunántúl, Jászságban és Hegyalján az éjfélimise első harangszavának ideje, az Alföldön, Erdélyben és Herman szerint óév éjfele, s végül egy-egy bizonytalan adat szerint Luca és az advent valamelyik meg nem nevezett napja. Készítésének módjáról az adatok jórésztben csak annyit említenek, hogy „vesznek 12 vöröshagymahéjat”; Udvarhelyme gyében azonban a vöröshagymának 12 rétlének kell lennie, Szalontán pedig a 12 vöröshagymának csak a harmadik réteget használják fel, Jászberényben 6 vöröshagymát vágnak kétfelé, a Hegyhát vidékén és Göcsejben a 12 vöröshagymából teknőcskét gömbölyítenek, éppúgy mint Öcsödön, ahol azonban 12 foklagymacikkbe fúrnak lyukat. A 12 hagymaréteget, félhagymakupacot, hagymát vagy cikket a hónapok neve szerint egymás mellé rakják; ennek a helye azonban a legtöbb adatból hiányzik, bár úgy látszik, hogy a katolikus vidékeken, ahol a hagymakalendárium készítésének ideje karácsony éjféli, a karácsonyi asztalon (Mád, Jászberény, Kiskanizsa, Vasm.), mégpedig hármával a négy sarkon (Göcsej), vagy legalább is a karácsonyi ételek készítésének eszközén: a gyúrotáblán (Vasm.), a tűzhelyen (Jászberény) rakják sorba, arról azonban, hogy milyen sorrendben, csak a kiskanizsai adat szól: a hónapok nevei szerint jobbról balra. A protestáns vidékekről szóló adatok szerint, ahol a készítés ideje óév éjfelére esik, a hagymadarabokat az ablak közé teszik (Torja, Szalonta). A rétegekbe, teknőcskébe, lyukba hintett csipetnyi sóra vonatkozólag csak a vas megyei adat említi annyit, hogy házilag örlőtinek kell lennie, Mádon pedig arra a cédulkára teszik a sót, amelyet, a hónap nevét ráírván, a hagymára helyeznek. A só megolvadása a hónap nedvességét (havat vagy esőt), szárazon maradása szárazságát jelenti. A só megvizsgálása a kalendárium készítésétől függ: a karácsony éjféli a miséről hazajövet vizsgálják meg, az óév éjféli pedig reggel a napkelte előtt.

Karácsonyra és óévre: Pucz 49. Bp. H. 1910. IV. 17. Alföld, Nagy: Magyarország. kép. 1: 229. Kiskanizsa, Mád, Jászberény, Jászlady. Jákóhalma sgy. Dunaalmás, Nyr. 3: 139. Pápe, Ethn. 15: 44. Rába vid., Ethn. 9: 235. Jankó: Bal. 407. Vasm., Ethn. 16: 157. Budapest 1909. XII. 15. Hegyhát, Ethn. 3: 70. Gönczi 265. Torja sgy. Udvarhelym., Ethn. 16: 40. Erdély, 14: 148. Sajószentandrás sgy. Szalonta, Ethn. 27: 74. Kecskemét, Ethn. 37: 42. Öcsöd, Ethn. 19: 160. Herman: A m. hal. könyve 1: 453. Lucára: Budapest IV. 17. Adventre: Baranyam., Ethn. 37: 142.

Karácsonyi morzsa.

A karácsonyesti vacsorakor az abroszon maradt kenyér- és tészta-morzsalékok, amelyeket kis zacskóba összegyűjtenek, mert mágikus erőt tulajdonítanak nekik. A palóc és kőszegi hit szerint az istállóban felakasztva megvédi az állatokat a bűbajosok rontása, pl. a vérestej ellen. A kikelő libákat Jászberényben a rontás ellen füstölik meg vele. Máskor azonban a füstölés nem megelőzés, hanem gyógyítás, és pedig Szabadkán meg Jászberényben a hideglelés beteg, a Palócságban, Széken, Nógrádban, Jászberényben és Bajóton a vérestejű és dagadtlogyű tehénnek meggyógyítása. Egyéb betegségek gyógyítására is hasznos szer, Szegeden pl. a beteg gyerek fürdővizébe teszik. Mint termésvarázsló eszköz: Tardon a só közé hintve a marhát jó húsban tartja, — Baján. Mesterszálláson, Jászszentimrén, Mercsén a lyúkokat jótojóvá, — s tövükre ásva a fákat bőtermővé teszi, Göcsejben

* A csillaggal jelzett címszók anyagát Szendrey Zsigmond, a többiekét Szendrey Ákos állította össze. I. m. Ethnographia, LI. 1940. 336—337.

azonban ezt napkelte előtt, és Csanádapátfalván fiatal személynek kell végeznie. Ipolyi szerint némely vidéken a kútba is dobnak belőle, hogy vize jóízű legyen, a kemencei hit szerint pedig ahány szemet belőle a karácsonyi tuskó parazsán elégetnek, annyi lélek szabadul ki a purgatóriumból, s végül a palócok szerint elvetve fodormenta kél ki belőle, amelynek teája elmulasztja a hideglelést.

Varga 181. Vas. Ujs. 1873: 625. Ethn. 13: 226. Baja, Ethn. 38: 42. Szabadka, Ethn. 7: 183. Csanádapáca, Kemence, Bálint 122. Szeged, Nyr. 3: 321. Mesterszállás, 19: 159. Palócság, Bp. H. 1906. X. 12. Budapest, 1909: XII. 25. Vas. Ujs. 1885: 842. Ethn. 1: 297. 16: 103. 22: 297. Hontm., Ethn. 10: 395. Mercse, Ethn. 22: 297. 298. Tard, Ethn. 7: 370. Népr. Ért. 14: 243. Szék, Ethn. 6: 111. Jászberény, Jászszentimre, Kávás sgy. Pestm., Népr. Ért. 28: 53. Bazót, Esztergom vm. mon. 86. Kőszeg sgy. Gönczi 270.

Karácsonyi tuskó.

A deési és csengeri hit szerint karácsonyeste reggelig nem szabad a tűznek kialudni. Nagy fatuskót, Zilahon úgynevezett butykót tesznek a tűzre, Wlilocki szerint némely vidéken úgy, hogy a tűzre ráköszöntenek: „Áldott legyen neked Krisztus születése napja!” Reggel a tuskó hamvát a káposztás földre szórják a hamuféreg ellen.

Kármán 26. Ethn. 6: 211. Deés, Nyr. 12: 46. Bp. H. 1906. XII. 19. Csenger, Vas. Ujs. 1885: 842. és sgy. Zilah vid., Nyr. 28: 231. Wlilocki 1: 34.

*Lucakalendárium.

Készítésének ideje általában Luca napja, néhol pedig karácsony másodnapja úgy, hogy a karácsonyig, illetőleg vizkeresztig tartó tizenketted mindenegy napjának sorban egy-egy hónap felel meg. Egy 1694-ből való s egy kiskanizsai feljegyzés csak két részre osztja a napokat: reggel 6 órától délig és esti 6 óráig, s csak így felében itéli meg a hónapok időjárását is. Vasmegeyében és Göcsejben 6 napszakot ismernek úgy, hogy karácsony szombatjának esti 6 órájától másnap estig 6 óránként vizsgálják az időt. Érdekes, hogy Göcsej némely községében a számolást visszafelé kezdik. Amilyen az időjárás az egyes időközökben, olyan lesz az illető hónap megfelelő szakában is. A Marosvásárhely-vidéki mihálykalendárium, reggel 6 órától számított 12 órában csak a szél erejét állapítja meg s az ugyanitt szokásos jakabkalendárium pedig délelőtti és délutáni idejével a karácsony előtti és utáni 6—6 napra mutat.

Vas. Ujs. 1885: 842. Bp. H. 1884. II. 16. 1921. XII. 25. Nemz. Ujs. 1925. XII. 13. Csikgyergyó, Magyarság 1925. IV. 22. Ethn. 37: 158. Szegedi tanyák, Kiskanizsa, Békésm. sgy. Tisza mell., Bp. H. 1910. IV. 17. Tiszacsécsse sgy. Csúry 1: 456. 2: 45. Kassa, Ethn. 36: 59. Karcag, Ethn. 13: 237. Vác, 25 esztendőre szegődött házi és mezei szolga 1797: 15. Győrszentmárton, Győr vm. mon. 100. Nagy: Bányog 2: 48. Békefi 51, Vasm., Ethn. 16: 157. Gönczi 272, Erd. Székely Naptár 1884.

Óévtemetés.

Protestáns-vidéki szokás, amely Erdélyből húzódott fel Besztercenaszód, Szilágy- és Szatmármegyéken át Beregig. Óévestéjén éjfélkor a legények és a fiatal gazdák a kivilágított toronyba mennek, meghúzzák a harangokat, templomi énekeket énekelnek, néhol a CX. zsoltárt, sőt a hétfalusi csángóknak erre az alkalomra külön népi énekük van. A családok a templom körül gyülekeznek s Kénoson éneklés közben a pap beszédet is szokott tartani s aztán a papot hazakísérik, és megköszönvén közreműködését, reggelig mulatoznak; Újfaluban pedig a pap hazakísérése után végigjárják az előljárókat és kántáló versekkel kívánnak nekik boldogújvet. Szatmárban és Beregben karácsonyeste is van toronyzene.

Kénos, Orbán 1: 160. Újfalú, Orbán 6: 416. Kolumbán: Hétfalu 82. Csajkás 1911: 1. Sajómagyaros sgy. Bagos, Petri 1714. Turistvándi, Ethn. 39: 35. Illyés 130. Szatmár és Beregm., Debr. Prot. L. 1905. I. 1: 12.

*Ostyhordás.

Eredetileg papi, majd kántori, aztán harangozói mellékjövedelem, ma pedig sok helyt már csak a gazdasszonyi sütés a régi szokás emlékére. A hontmegyei Kemencén nemrégiben még a pap és tanító sültette s küldte házról-házra, és Nemesviden a gyermekek a paptól kérik el az ostyasütőt. Borsodban, Pilinyben, a hevesmegyei Ballán és Terpesen a kántor, Jászládányban a harangozó sülteti és küldi a tehetősebb gazdáknak s érte pénzt, gabonát, szemesfőzeléket aszaltgyümölcsöt, tojást kap cserébe. Nemesviden azonban már a gyermekek sütik és hordják szét, Tápiószelén pedig csak a gazdasszony karácsonyesti befejező tálalása. Borsodmegyében a gazdák küldik a hozzávalót: azt a búzát, amely az őszivetésből megmaradt. Rendszeren kisebb téglalapalakúra formázzák, s néhol keresztire feszített Krisztus-alakot nyomnak középebe; a becsültebb házakhoz azonban tegercsbe sodorítva küldik. Nem vízzel, hanem tojással sütik, s a tápiószelei asszony mézet is kever a tésztához. A csomagokat a házak sorrendje szerint kosárba rakják, s minden csomagba annyi ostyát tesznek, ahány tagja van a családnak. Pilinyben és Kemencén a kosaras gyerekek vezetője bejelenti Jézus születésének közeledtét s ennek jelképeül átadja a közben ide-oda lóbált csomagot. Nemesviden fehér, piros és sárga ostyákat sütnek s a fehérre kis zöld leveleket tesznek; átadó versikéjük szerint a fehér Mária méhének tisztaságát, a zöld a belőle fakadó reményt, a piros Krisztus vérért, s a sárga éreltünk történő halálát jelképezi. Pilinyben a karácsonyszombati böjli vacsora befejező étele: Jászládányban előtte fokhagymát esznek s utána mézes pálinkát isznak a gonosz ártalmainak megelőzésére, — Csallóközben pedig borsot és fokhagymát csavarnak belé az egészévi hidegtelel ellen. Tápiószelén megévése biztosítja az évi enivalót, s itt és Farnadon azért adnak belőle a teheneknek és juhoknak is, hogy jó tejelők legyenek. Terpesen az imakönyvből téve a három karácsonyi misére magukkal viszik, aztán elteszik, mert egy morzsácskája is meggyógyítja a hidegtelelét. Ballán kivágják a Krisztus-alakot, vagy keresztet vágnak belőle, s az egészét cénára fűzve az asztal fölé a gerendára akasztják; magyarázatát azonban a szokásnak nem tudjuk. Végül Farnadon a kútba is dobnak belőle. Az ostyahordás tehát palóc szokás, amely a Jászságon, Csallóközön, Pest- és Esztergom megyéken át valami útonmódon a somogy megyei Nemesvidig lehúzódott.

Borsodm., Ethn. 22: 302. Piliny, Népr. Ért. 10: 148. Balla, Ethn. 5: 124. Terpes, Ethn. 6: 113. Jászládány, Tápiószele, Kemence, Bálint 117. Csallóköz. Uj M. Muz. 1851. 2: 496. Budapest 1909. XII. 25. Farnad, Esztergom vm. mon. 86. Nemesvid, Ethn. 41: 84.

Téltemetés.

Ezt a címszót csak közös elnevezésként használjuk olyan, eredetileg tavaszkezdő szokásokra, amelyek idővel különböző jelesnapokra csuszva különböző jelentést vettek fel s különböző formában állandósultak. S ezek az állandósulások négy főalakban jelentkeznek: a kiűzésben, eltemetésben, elégetésben s a vízzel való elvitetésben, napjaik szerint pedig vagy az óév, a farsang, a tél s a böjti jelképes megsemmisítései. A megsemmisítés tárgyát rendszeren egy szalmabáb, vagy egy élő ember, szóval egy köznyelvi „stróman” jelképezi. A kiűzés formája vagy az, hogy — mint Somló vidékén — óév estéjén egy suhanc egy görnyedthátú öregnek öltözött másik süvölvényt az utcákon át a falu határára korbácsol, vagy az, hogy — mint Nógrád és Hont némely községében — virágvasárnap a fiatalság egy rongy- vagy szalmabáb, mint a jégverés képviselőjét, a szomszéd határba dob, vagy végül az, amikor Rákospalotán Orbán kora reggelén a család legidősebb fehérsége a fagyot, a kemence sarkától a földet csapkodva, az utcaajtóig seprüzi. Déván óév délutánján a fiatalság egy legényt vagy egy annak öltöztetett szalmabábot szekéroladon vagy deszkalapon a falu szélén kis gödörbe vagy

hóba fektet, a Nyárádmentén ugyanekkor kerékre illesztett fiú- vagy leánybábút temetnek a gypszeél havába; a csiki legények húshagyó délutánján tartják a farsangi bábu temetését, s talán idetartozik a hontmegyei böngötemetés is; a hamvazószerdai legényavatás után egy üveg bort a földbe ásnak s azt csak jövő ilyenkorra isszák meg az új legényavatáskor. A székely fiatalság óév estéjén égeli el a mező szélén szalmabábuját, Budikfalván feketevasárnap égetik a mórának nevezett strómant, a mérki fiatalok pedig húshagyó estéjén dobják a réten rakott tűzbe a maguk vénasszony-bábuját. S idetartozik a Cibere vajda és Konc király húshagyói, majd később virágvasárnap harca is: az egyik a bőjt, a másik a húsvétel képviselője. Mindenkinek megvan a maga legénypártja, s jelképes küzdelmük a faluvégi mezőn folyik le: veszekednek, támadnak s a bábukat meglépni igyekezzenek. Húshagyókor persze a Cibere pártja győz, virágvasárnap azonban a Koncé; a vesztes bábút elégetik, a győztest víg nótázás közben visszaviszik a faluba. A palóc szalmabábút rendszeren női ruhába öltöztetik s neve banya, kiszé, kiszé, kiszé, villó. Virágvasárnap délutánján a leányok a bőjtöt szidva, a sonkát hivatgatva, s koncmesternél éltetve, a patakpartra viszik és a vízbe dobják. Ipolyi szerint egyes házakból is visznek ki és dobnak vízbe szalmabábút abban a hitben, hogy így egész évben nem lesz betegség a háznál. Aranyidkán, Serényfalván és Szegeden a tél vége felé rendezik meg ezt a szokást, Sárin pedig feketevasárnap, mint Budikfalván is; egyedül Szegedről ismeretes azonban a parton csinált hőembernek tél vége felé a Tiszába döntése.

Somló vid., Ethn. 39: 103. Nógrád és Hont, Ipolyi 2: 46. Rákospalota, Népr. Ért. 15: 72. Déva, Bp. H. 1882. II. 22. Népr. Ért. 7: 91. Nyárádmente, Ethn. 10: 45. Csik, Orbán 2: 30, és sgy. Böngötemetés: Honderü 1847. 1: 93. Ipolyi 2: 49. Székelység, Erdély 13: 6. Debr. Prot. Lap 1905. L. 1. Budikfalva, Pesty kéziratok helységnévtára 17: 61. Mérk sgy. Cibere és Konc harcára: Heltai Meséi 19. Régi Magyar Könyvtár 2: 184. Udvarhelym., Ethn. 9: 74. Nyárádmente, Ethn. 10: 46. Besenyőtelke, Ethn. 21: 29. Félegyháza, Bp. H. 1930: IV; 180. Kalocsa, Buvár 1935: 190. A kiszére: Zobor vid., Ethn. 20: 120. Kolon, Kubinyi-Vahot 2: 26. P. H. 1928. VIII. 5. Hont vm. mon. 134. Nógrád vm. mon. 165. Schoen: Palóc népdalok 167. Nagyfalu, Ethn. 10: 196. Ipoly vid., Honderü 1847. I. 94. Bokrétságok Lapja 1937. IV. 2. Tesmag. Nyr. 8: 429. Boldog, Ethn. 44: 67. Kalocsa, Buvár 1935: 190. — Ipolyi 2: 46. Aranyidka, Abauj vm. mon. 393. Serényfalva, Magyarság 1929. I. 2. Szeged, Kovács 318. Sári, Pest vm. mon. 35.

Szendrey Zsigmond és Szendrey Ákos.

*

Proben aus dem ungarischen Handwörterbuch des Aberglaubens.

Fortsetzung der im vorigen Jahrgang (Nr. 2., 3.) dieser Zeitschrift veröffentlichten Teilen des im Entstehen begriffenen ungarischen Aberglauben-Handwörterbuches. Die methodischen Fragen desselben wurden von den Verfassern ebendort erörtert. (S. Zs. Szendrey und Á. Szendrey: Project of an Encyclopaedia of Hungarian Customs and Superstitions. Ethnographia, LI. 1940. S. 209—210.) Es werden nun die unter folgenden Schlagworte mitgeteilten Aberglauben zusammengestellt: Zwiebelkalender, Weihnachtsbrösel, Weihnachtsklotz, Begraben des Jahres, Heistie-Austragen, Begraben des Winters.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A kereszt, mint mágikus jel az agyagedényeken. A kereszt, mint védő, veszedelem elhárító jel közismert az etnográfusok előtt. Kultikus-mágikus jelentőségét, alkalmazási formáját elsősorban germán kulturtalajról részletesen elénk tárja *Jacoby* (Hwb. d. dt. Aberglaubens, V. k. Kreuzzeichen). A magyar adatokat *Szendrey A.* állította össze (Ethn. 1940. 200. l.). A finnektől az egyszerű keresztnek, mint varázsjegynek az alkalmazását említi *S. Haltsonen*, aki azonban elsősorban a pentagrammokkal foglalkozik. *Haltsonen* — *Setälä* után — rámutat arra, hogy a *taika* finn szó eredetileg mágikus célből készült keresztet jelentett s germán jövevényező (*S. Haltsonen*: Über finnische Zauberzeichen. Kansatietellinen Arkisto, II. Forsa, 1937. 1—109. l.). *Jacoby* összefoglalásából az is kiténik, hogy a kereszt védőszerpe ismeretes a keresztény befolyástól mentes területeken, a természeti népek körében éppen úgy, mint a prehisztórikus időkben (l. m. *Ebert*: Reallex. VII. k. Kreuz).

A kereszt alkalmazásának érdekes formáját találta meg *Tagán G.* Anatóliában, ahol egyes korong nélkül készült cserépedényeket keresztalakú jelek díszítenek. A keresztnek védő, elhárító jelentősége van. Ráfestik a keresztet az istálló, a ház ajtajára, a méhkasokra is. A kereszt az anatóliai néphit szerint elhárítja a meleget, hőség, szemverés ellen védi a jószágot. (Ethn. 1940. 463. l.) A kereszt agyagedényeknek ezt az érdekes példáját ukrainai kisorosz adatokkal egészíthetem ki. Csernichov területben egészen különleges égetési eljárással fekete, u. n. „füstös” edényeket készítenek. *Spaska E.* 1926-ban olyan fekete edényt talált az egyik fazekasnál, amelybe égetés előtt keresztalakú rajzot foggal vagy lecsiszolt kis kődarabbal karcolt bele a mester. Ilyen rajzzal eredetileg csak azokat az edényeket látták el, amelyeket *Fedorov* szombatján, nagybőjt első hetének szombatján az istentisztelet tartama alatt készítenek. A háztartásban az ilyen kereszt agyagedényeket igen kedvelik, mert a belé-

jük öntött tej a néphit szerint jól megalszik és bő tejfel keletkezik. Használják a fazekakat azért is, hogy a tehén sok tejet adjon s a boszorkányok ne tudják megrontani a tehenet. Keresztelők alkalmával összetörik a fazekat, cserepeit a kertben szétszórják, hogy a tők jól teremjen. A kásával telt kereszt fazekat akkor is összetörik, ha beteg vagy rosszul fejlődő gyermek van a háznál, vagy ha meghalt valaki. Az utóbbi alkalommal a népi magyarázat szerint azért, hogy az elköltözött után ne sokáig szomorkodjanak a hozzátartozók. Keresztes edényben főzik meg a szentelt búzát, ilyen edényben viszik az áldozati ételeket a templomba, újonnan vett kereszt fazékban főznek a lakodalomban. Elterjedt ajándéktárgy is a kereszt fazék. (*E. Spaska*: Hlečik z chrestikom. Mat. po etn. i ant. XXI. XXII. Lwiw, 1929. 34—41. l.) Ezekből az esetekből nyilvánvaló, hogy a cserépedényekbe karcolt keresztnek Ukrajnában éppen úgy védő, elhárító jelentősége van, mint Anatóliában. Ilyen kereszt rajzokkal ellátott edények Kelet-európában és a közelebbi Keleten ugyancsak még nagy területen előfordulnak, ha már mágikus-kultikus rendeltetésüket el is veszítették. Így pl. keresztalakú jeleket látok egy magyar ruszin mázás tányéron (*S. K. Makovskij*: Narodnoje iskusstvo Podkarpatskoj Rusi, Prága, 1925. 44. d. kép). Egészen egyszerű bekarcolt kereszt előfordulnak egyiptomi agyagládákon is (*H. Winkler*: Ägyptische Volkskunde. Stuttgart, 1936. 138. l. 24. tábl. 2. kép).

Pannóniai késő római erődből előkerülő, barbár elemeket is felmutató korszakon is megtaláljuk a keresztet. Ezzel kapcsolatban a néprajzi adatok igazolják *Alföldi A.* feltevését, hogy a keresztet ezekre a korszakokra csakis tartalmi, szimbólikus okokból tehetjük. (*Alföldi A.*: Leletek a hun korszakból és ethnikai szétválasztásuk. Arch. Hung. IX. Bp., 1932. 53. l.) A néprajzi adatok igazolni látszanak *Alföldinek* azt a feltevését is, hogy a dáciai emlékeken (légla, mécses, sirdombormű) előforduló keresztalakú jeleket nem szük-

séges okvelen a keresztyénsséggel összekapcsolni. (Alföldi A.: Dákok és rómaiak Erdélyben, Századok, 1940. 180. l.)

Gunda Béla.

Babonás helynevek. Szabó T. Attila e címen felhívja a figyelmet az útszéli sírokra hajított zöld gally dobásra (Ethn. 1940. 369.). Ez a szokás azonban sokkal szélesebb elterjedésű, amint azt ő jelzi, és nemcsak az „erőszakos halállal kimult ember sírjával kapcsolatos”, hanem sok más egyéb típus is megkülönböztethető a hozzáfűződő mondákban, s nem is csupa oláhokkal vegyes vidékeken ismeretes. Magam pl. rég abbanhagyott mondatgyűjtésemből a következő adatokat idézhetem.

Hagymásvára. A várhoz menő út mellett egy sír van, melynek hantját minden ott elmenő oda dobott kővel vagy gallyal növeli. A hagyomány szerint egy szegény árva leány jött itt haza a baróti vásárról, egy keringő gazember csatlakozott hozzá, ki hagyományból tölt átalvetőjében kincset híven, agyonütölte a szegény leányt. A nép eltemette, s a halálát okozott hagyományról Hagymásnak nevezte el. (Orbán 1: 186.)

Szépleánysírja. Az alsórákosi Tepes keleti oldalán egy nagy halom kő jelölte sír van, melyet Szépleánysírjának neveznek. Szép leány utazott itt át, mond a hagyomány, kit Tódor, a lelketlen haramia, bár egy bogláros övnel s egy vereshagymánál egyéb nála nem volt, meggyilkolt. Az arrajárók egy-egy követ dobnak sírjára. (Orbán 1: 207.)

Kardoshegy. Ikafalva közelében van egy Kardoshegy nevű magaslat, melynek keleti oldalából a Gágókút nevű forrás buzog fel. Erről a forrásról azt állítja a székely nép, hogy a viaderek véreből fakadt, miért annak vízből minden ott megforduló iszik, ingujjának egyik rongyát a közellevő fák valamelyikére aggatva. Évekkel ezelőtt mindenki, aki e vízből ivott, a leventék tiszteletére egy követ is dobott a hegy alá. (Orbán 3: 97. Ethn. 5: 321.)

Hegyei hányása. Régebben egy

Hegyei nevű ember a nagy hideg mián itt pusztulván el, a népszokás szerint minden elmenő ember egy-egy darabocskát fát vagy követ dob e helyre. (Háromszék., Páva, Pesty kézirat gyűjtése 18: 199.)

Mátéloma dűlő. Neveztetik arról, hogy azon a helyen, hol van, erdős rész volt, hol egy bizonyos Máté nevezetű ember a fáról gallyat vagdalt, ez idő alatt egy más bizonyos ember arra ment és a fán lévő Máté kért tőle egy pipa dohányt; ez ismerően szokott nagyságú pipáját a kérelmezőnek, felelte: ha a fáról leugrasz, úgy adok egy pipa dohányt. Ez tüstént leugrott, de azonnal meg is halt, hol el is temettetett. Azért nevezetik Mátélomának, hogy a mostani korabeliek által a sírdomb minden évben megújítatik és minden lommal feltöltik a sírdombot. (Szatmárm., Vitka, Pesty 40: 439.)

Lom. Miről a krónika azt mondja: midőn a tatárok honunkat tűzzel-vasal pusztították, a rombolást e vidék sem kerülhetvén ki, az itt portyázó tatárok elől egy üldözött olá egy közeli terebélyes tölgyfára menekült, hol azonban jelenléte kiderülvén, onnan nyíllal lövetett le, s csak napok teltekkel, midőn a tatároknak száguldozásuk e vidéken megszűnt, temettetett el ugyanazon hegy tövében. A sír ma is látható, s a kegyeletes olá, ha Gércéről erre veszi útját, nem mulasztja el, hogy vére emlékezetének egy galy odadobásával ne áldozzék. (Ugocsam. Turterebes, Pesty 57: 431.)

Paprákás. Az utolsó szerzetes az Apátfalván át Egerbe vivő országúton öletett meg, a Kísszoros nevű helyen, mely eset emlékét a nép vidéki szokás szerint még ma is fenntartja azáltal, hogy az arra menő utas azon helyre követ vagy fagallyat hány, mely Paprákásnak neveztetik. Az egész Erdőháton az ily esetek emlékét így szokták fenntartani. De tapasztalni ezt Hevesben, sőt Szepesben is, Hlinec és Igló között, hol a löcsei vagy késmárki tanítót megölték; Hevesben Kerecsend és Eger között, hol a postalegény megöletett, szinte ily kórakások vannak. (Fényes 1: 29) — A beéli cisztercita monostor utolsó szerzetese

a hagyomány szerint az Apátfalváról Egerbe vezető országúton az ú. n. Kis-szoroson gyilkoltatott meg, hol ez esemény emlékére máig kőrákás emelkedik, melyet a nép azáltal tart fenn, hogy a vidéki szokás szerint az arra haladó vándor e helyre követ vagy fagalyat dob. (Rupp 2 : 49.) — A borsodmegyei beéli három forrás monostorának utolsó szerzetese, Perényi Péter által elűzve, az Egerbe vitt akkori út meredekén, az ú. n. Kis-szoroson megöletvén, az úttól jobb kézre elásatott. Ez eset emlékét a nép még ma is fenntartja azáltal, hogy az arra menő utas azon helyre követ vagy fagalyat hány, mi Paprakásnak nevezetik. (Vahot : Magyar- és Erdélyország képekben. 4 : 87.)

Sebestyén sírja. A Hosszútsíztáson van egy sírdomb, mely Sebestyén sírjának nevezetik. Erről a monda azt tartja, hogy mikor a tatárok az országot pusztították, a dányi lakosok a szentkirályi mocsárba menekültek, s több napokig ott tartózkodásuk után egy bátor férfiú, Sebestyén nevű arra vállalkozott, hogy ő rejtekükből kimenend körültekintendő, vajjon a tatárok elvonultak-e már? S amidőn az ú. n. Hosszútsíztásra ért, találkozott több tatárral, kik őt megfogván, a lópatkóra kötötték, és addig hurcolták, míg meg nem halt, s holttestét ott hagyták. Midőn a tatárok elvonultak, a dányiak rejtekükből előjöttek, a falujokat összerombolva és Sebestyént halva találták; ötlet azon a helyen eltemették, mely hely jelenleg is Sebestyén lineájának nevezetik. Megjegyzendő, hogy ezen a sírdombon nyáron által mindig zöld gallyat található, mert a vidék lakói oly kegyelettel viseltetnek e hely iránt, hogy mindenki, aki amellelt elmegy, az erdőből egy zöld ágat vág s azt Sebestyén sírjára dobván áldást mond poraira, ki inkább iszonyú kínok között halt meg, mintsem, hogy lakos társait elárulja. (Pestm., Dány, Pesty 33 : 96.)

Áldott- és Elátkozotthalom. Sziliget mellett két halom van. Az egyik tele van virággal, a másik kopár. A nép Áldott- és Elátkozotthalomnak nevezi őket. Egy legény u. i. bosszúból

lelőtt e helyen egy mátkapárt, mely esküvőre ment. A leányt ő is szerette, de kosarat adott neki, s azért bosszút esküdött ellene. A násznép dühében agyonkövezte a gyilkost, akit a kövekből összehányt halom föld. Aki arra megy, rádob a halomra egy-egy követ. A másik alatt ellenben a megölt mátkapár fekszik, sírjukat benőtte a vadrózsa és más mezei virág. (Sziklay 4 : 11.)

Gallyat dobnak tehát az elesett vitéz, a protestánsok üldözése elől menekülő katolikus pap, a rablóktól megölt postás, utas és vásáros, a bosszúból megölt vetélytárs vagy a véletlen szerencsétlenség következtében elhalt sírjára is, éspedig Erdélytől kezdve a keleti részek, a Felvidék és a Dunántúl koszorúján át egész Zaláig, csak éppen az Alföldről nincs a szokásra adatom. De hogy a gallydobásnak valami köze lenne a sírba dobott röghöz, még laikustól is érthetetlen feltevés. S aztán éppily felületes állítás az is, mintha a Magy. Népr. IV. 304. lapján én bármit is mondanék. (L. a „Szokások“ c. fejezet első lapjának jegyzetét!)

Szendrey Zsigmond.

A nyakkaloda használatának eltöltése. 4670 eln./62. ny. sz. Somogy-megye főispánjától. Kaposvárott december 24. 1864. Minden fő- és alszolgabíró úrnak! A tizenkilencedik század mívelt eszméivel össze nem férhetvén többé a régi korszakokból szokásból inkább, mint szándékosan ezideig még megmaradt olyan testi büntetés, mely a hajdani szégyenközhöz hasonló bélyegzéssel még testi kínzást is köt össze, és az embert a baromhoz alacsonyítja le — ezennel elrendelőnek találok, hogy a *kaloda* és *hegedű* vagy *nyakkaloda* s ne talán imitt amott divó más *botrányos büntetés* jövőre eltöröltessék, és sem a tisztviselő, sem pedig a helységek bírái vagy előljárói által többé semmi szín alatt alkalmazásba ne vételessék.

Ezen büntetések helyett jövőre egyszerű elzáratás alkalmazandó. A főispán : Mérey Károly, s. k.

Közli : Gönczi Ferencz.

Asszonyok hajviselete Nagyhinden. Nagyhind ma Bars-Hont egyesített vármegyében fekszik, régen Nyitra megyébe tartozott. Ez a külön népviseleti sziget még hagyományait megőrizte. Főként az asszonyok hajvise-

nagságú ronggyal „kontyokat” kötnek s pamuk fonállal a hajjal becsavarva keresztbe felhajtják a fejtetőre, végül fekete cérnahálóval (*neccel*) lefogatják. Azután kerül rá a köznapi vagy ünnepi fejkötő, ami alsó és felső

Nagyhindí asszony hajviselete a homlokra kötött „viliszkával”. — Haartracht der Frauen. Nagyhind, Kom. Bars.

lete különbözik a szomszédos palóc vidékek népének szokásaitól. A férjhezmenéstől, felkontyolástól a haláláig az alábbi módon kötik be a fejet.

Régen a középben kivettek jobbról balról egy-egy csomót a hajból s azután behúzza a homlokra megcsinálták az ú. n. „középsőt” és „kétoldalsót”. Ma különálló *viliszkát* készítenek a hajból, amit Pogrányban és Bodakon „makszisz”-nak neveznek (talán masztixból). Egy kétujjnyi széles és 20 cm. hosszú papirosra glicerinszappannal felragasztanak három szarv alakban szappannal, újabb gumimézzelgával kifényezett és összetapasztott hajcsomót. Régen ezeket a szarvakat magából a hajból „rajzolták” ledörzsölve és egy hajtűvel kihúzza a homlokra. A nagyobbik hajcsomó a homlok közepén a *középső*, a két kisebbik a homlok két oldalán a *két oldalsó*. Télen készítik elő a *viliszkákat* és 11–12 darab is van egy-egy asszonynak a skatulyájában.

A fésülés és kontyfelrakás úgy történik, hogy a fej középvonalában a haját ketté választják és hátul széjjel fésülik. A hajcsomó vége felé dió-

részből áll. Ezzel fejeződik be a menyecske, illetőleg asszony fej bekötése Nagyhinden, Pogrányban és Bodakon.

Gönyey Sándor.

Váraljai táncok. Váralja sárközi viseletéről ismert tolnamegyei község a Zengő-hegy északi felén sok hagyományt megőrzött népéletében. Ezek között néhány tánc általános etnologiai szempontból is figyelmet érdemel.

Különösen két táncot kell kiemelnünk: a *szőlőtaposó táncot* és a *hátravágóst*. A szőlőtaposó tánc a gazdasági műveleteket kísérő, illetőleg a mesterségeket utánzó pantomimikus táncok sorába tartozik, melyek között európaszerte legáltalánosabb a bodnártánc, amiben a kutatók régi kardtáncok emlékeit sejtették és a legényszövetségek közösségi életének tulajdonították keletkezésüket.

A közösségi szellem az együttesen végzett munkával kapcsolatban a gazdasági életben is teremtett hasonló táncokat. Ilyen az a nyomtató tánc is, melyet Wolfram Tiroiban ta-

lált a „Trestertanz“ alakjában. A jeles táncfolklorista ezt nyugat felé is kutatta és több táncban megtalálta a

a kádba teszik a legényt vagy lemásznak a nagy taposó kádba. Jobb lábbal, csipőre tett kézzel kilép a bal

Szőlőtaposó tánc kezdő és végző figurája. Váralja, Baranya m. — Kelterertanz. Váralja, Kom. Baranya.

gabona nyomtatás ütemes utánzásából keletkezett régi táncok nyomait. A váraljai szőlőtaposó tánc ezek-

lábujjhegy elé sarokra ugorva, majd vissza lábujjhegyre és ugyanezt kétszer másik lábbal megismétli.

Szőlőtaposó tánc dallama. Dincser O. feljegyzése. Váralja, Baranya m. — Melodie der Kelterertanzer. Váralja, Kom. Baranya.

nek a nyomtató táncoknak koreográfiájában és zenéjében különálló eredeti magyar változata. Megnyitójában

Ugyanezt eljája a legény és leány négyszer-négyszer. Közben négyszer minden váltás után összeütik a

bokájukat. Utána 3 ütemre háromszori körülfordulással háromszor egy nagyon egyhangú dallamra a leányt körbe forgatva jó magasra kapja. Végül az eleje ismétlődik.

Taposó jellegű tánc a *hátravágós* is. Alapállásban sarkantyú pengelésel bokaösszeütéssel mintegy 8 ütemen át helyben bokáznak. Ezután jobb lábbal a bal láb elé lábujjhegyre szöknek, utána a bal lábbal a jobb elé s így halad előre nyolc ütemen át, akkor felszökkenve megfordulnak és visszahaladva újra bokáznak most már visszafelé kapva a lábat, hátra a bal lábat a jobb sarok mögé és viszont.

Gönyey Sándor.

Erdélyi kemence-adatok a XVII—XIX. századból. Az Oklevél-Szótár pótlékaul az egyes levéltárok anyagából kiírt céduláimat rendezgetve, néhány érdekes XVII—XIX. századi erdélyi kemence-adatra bukkantam. Minthogy ezeket az adatokat kezdetben csak szótári anyag-pótlás céljából jegyezgettem ki, az egyes adatok mellé utólagos nagy sajnálatomra nem jegyeztem oda azt a helyet, ahonnan egy-egy kemence-adat származik. Így az Erdélyi Múzeum valamelyik családi levéltárából (valószínűleg a br. Wesselényi lt.-ból!) jegyeztem ki 1781-ből a következő adatot: „*Egy sima Zöld Kályhából való Kementze vagy Füttő, melynek Szádán Vas ajtótska zárjával.*“ Egy másik adat ugyancsak a hely jelzése nélkül „*Egy ujodon uj Zöld Kályhából épült két águ kementze*“^t említi (1805). Nagyon érdekes ez az Erdélyi Múzeum Wesselényi lt.-ból kijegyzett adalék: „*Kő labakon álló Vinczi kályha formara csinált mazos kívül fütös kementze*“ (1679). Ez az adat azt mutatja, hogy a XVII. század második felében a *vinci kályha* külön, általánosan ismert kályha forma volt Erdélyben; a szükséztől leírásból azonban csak nagyon halványan képzelhetjük el, hogy e kályhaforma milyen is volt. Világos, hogy a *vinci* jelző a fazakasságról híres eredetileg habán központból, Alvincről származó kályha-formát jelöl. A habánokat, mint

köztudomású, Bethlen Gábor telepítette ide; itteni működésük a XVII. század végére valóságos erdélyi dialkőzponttá tette ezt az erdélyi falut. A különböző vinci edények emlegetésével gyakran találkozunk XVII. és különösen XVIII. századi főúri vagy önéletrajzainkban is. — Egy 1836-i forrásból egy másik mesterségközpontra vonatkozó adatokat jegyeztem ki így: „*Edgy Kerek Kementzéhez való Détsei Kájhák, edgyik Kajha elvan törve*“. Ez az adat egy Szolnok-Doboka megye északi feléből való forrásból került ki. Itt tehát kétségtelenül az e megyében levő, ma is színmagyar Magyardécséről és nem a sokkal távolabbi alsófehérmegyei Marosdécséről van szó. Úgy látszik, hogy a faluban a helybeli keresletnek, sőt a távolabbi vidékek szükségletének kielégítésére a falu határán túl is híres magyar fazekas-, cserepes-mesterség keletkezett; e fazekasság igazi parasztfazekasság lehetett, mert Magyardéce nagyobbára jobbágy-falu volt. Alighanem innen származik az a néhány kezdetleges díszítésű, vaskosan egyszerű formáival a többi erdélyi vidék hasonló edényeitől elütő formájú korsó is, amelyet 1937-ben Szépkényerűszentmártonban, Décséhez egészen közel szereztem és ma tulajdonomban van. Az 1836-i *décsi kályháról* szóló adat tehát egy eltűnt magyar parasztfazekas-kályhas központ emlékét tartotta fenn. — 1937 nyarán egy tanítói továbbképző tanfolyam alkalmával Z. Szócs Rózsika tanítónő Nagyenyeden egy XVIII. századi kéziratot adott át nekem felhasználás végett. Az átvizsgálás során a csak kis mértékben csonkult kéziratról könnyen megállapíthattam, hogy Petrichevich-Horváth Boldizsár erdélyi javainak összeírását tartalmazza. E conscriptióból három néprajzi vagy általánosabban művelődéstörténeti érdekességű jegyzetet készítettem. A kolozsmegyei Széplak Petrichevich-Horváth udvarházának leírásában pl. ezt olvastam: „... *szegelet kájhákkal zöld mázú kájhákból, Koronákkal és Csipkekkel ékesült fütös Kementze*“. Arrébb meg ezt: „... *az Aszszony Házában (= szobájában) téglából rakott tüzhely*

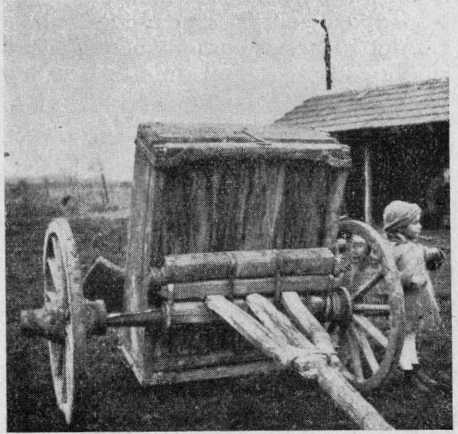
fundamentomra füttösön fényes veress kájhákból lapos rud vasra rakott szorított csipkés és gombos tüzelő kementze. E díszes kemence-leírásnak egy paraszto változatát olvasom egy ugyanebből a forrásból kijegyzett másik cédulán: „Az Úr háza felső végében . . . lévő füttös tüzelő kementze paraszt veres kájhákból három rendbéli szoríttoval tsipkesen rakatott”. E szövegben a paraszt kályha ugyanazt jelenti, amit ma is a kalotaszegi népryelvben: mintanélküli, barnásveresre égelett agyagcsempét. Végül írjak ide még egy népi tűzhelyre vonatkozó adatot. Az Erdélyi Múzeumban néhai id. br. Bánffy György 1807-i birtokösszeírását olvasva, a kolozsmegyei Lompérton lévő birtok egyik házának leírásában a következő szövegrészlet ragadta meg figyelmemet: A szobának „*kéménye nincsen, hanem e' helyett az úgy nevezett Füst fogó üreg*” (I. h. Gr. Bánffy I. Nemz. lelt.). Az ilyen füstfogós tűzhelyek a Mezőség, sőt egész Erdély régebbi népi építkezésében általánosan ismertek voltak. Jankó János is leírta őket a kalotaszegi ház ismertetése során (Kalotaszeg magyar népe. Bp. 1892.). Az ugyancsak Kalotaszeghez tartozó Bábonnyban 4—4 régi, kb. 100 éves szalmafedeles házban láttam ilyen füstfogós füttő-kemencét.

Szabó T. Attila.

Fatengelyes ökörkordé. Ezelőtt 30—40. esztendővel még általánosan használatban voltak Dömsödön (Pest vm.) a fatengelyes szekerek és ekék. A gyorsabb járású lovaskocsik alá már hamarabb vastengely került. A lassúbb ökrös szekér azonban még sokáig megjárta fatengellyel is. Legvégül az ilyen ekék koptak ki a diatból.

Az ősi fatengely emlékét ma már mindössze néhány öreg kordé őrzi. Közlőim csak ötöt tudtak felsorolni, melyek még a dömsödi gazdáknál használatban vannak. Persze, vastengelyes több is van. Ezek a kétkelekű járművek olyan nagy elterjedésnek soha nem örvendtek, mint a szekér, vagy a kocsik, mert használhatóságuk korlátozottabb. Jobb kivitelben

a tanyákról való, tehernélküli hazakocsizásra, durvább kiállításban pedig kisebb terhek hordására (pl. tejszállításra), de főleg földhordásra hasz-

1. kép. Fatengelyes ökörkordé. Dömsöd, Szunyogpuszta, Pest m. — Ochsenkarren mit Holzachse. Dömsöd, Kom. Pest.

náltak és használják. Ez utóbbi célt szolgálják a szóban forgók is s ennek megfelelően földhordó kordé néven is nevezik őket.

2. kép. Fatengelyes ökörkordé. Dömsöd, Szunyogpuszta, Pest m. — Ochsenkarren mit Holzachse. Dömsöd, Kom. Pest.

A tengő egészen fából (akácfa-ból, vagy ahogy Dömsödön mondják: *agáca-, borostyán-, borostya-fából*) készült, két végén a kerékagy

furata részére gömbölyűen elvékonyítva. Erre az elvékonyított részre hosszanti irányban alul és felül vaspánt van fektetve az elrágódás ellen, végeit szélesebb vasgyűrű védi a megrepedéstől s az ebbe fűrt lyukba jön a kerék kiesését megakadályozó kerékszög, míg tövére lapos vasgyűrű van huzva, nehogy a forgó kerékagy befelé rágódjék. Kenése régente hájjal, ma *kocsikenyőccsē* történik.

A kerék a rendes szekerekétől mindössze annyiban tér el, hogy az agy furata, a vaskosabb fatengelyre való tekintettel, vastagabb s benne a vastengelyeknél használatos *puskút* az agylyuk külső és belső végébe ütött szélesebb vaskarika helyettesíti. A *kíső* és *bēső atykarikák*, a *kerékagy*, a *küllő*, a *talp* és a *sing* (ritkábban *ráf*) a rendes szekér- és kocsikerékével azonosak.

A tengelyhez simul s végein vasalással van erősítve a *tengőtök*, mely fölött a vele egyenlő hosszúságú *vánkusfa* foglal helyet s van a tengelytököt is átfogó két vaspánttal a tengelyhez erősítve. A *vánkusfa* két vége tengelyszerűen gömbölyített, ezeken fordul el az a két hengeralakú vaspánt, melyek a föld befogadására szolgáló láda oldalsó fenékgerendáinak középrészére vannak alul szögezve.

Ez a láda *kaszli* nevet visel s alja vékonyabb gerendákból csapolva készült keret, feneke s oldalai vastagabb deszkából készültek, összefogó vasalással. Hátsó oldala, a *süber* két lécfogantyúval kiemelhető, hogy a lebillentett kaszliból, miután az annak elülső részét a rúdhoz szorító vaskapcsot kiakasztották, a föld leönthető legyen.

A *rúd* a tengely és tengelytök vájataiba illeszkedik, hátsó végén átütött szöggel, mely a kicsúszás ellen biztosítja. Ugyanide futnak két oldalt a *rútszárnyak*. A rúd vége, a *rútféj* ökörvontatáshoz alkalmazott, a járom

beakasztásához szükséges kampóval.

A képen látható kordé ugyan csak fatengelyes, de négykerékű ökrös szekér volt, amelyet Nagy Imre (most 84 éves) dömsödi gazda alakított át két ilyen földhordó kordévá. S mivel tengelye azóta eltörött, vagy 25 évvel ezelőtt ő maga ácsolta bele s vasaltatta össze kováccsal ezt a most is szolgáló fatengelyt.

Nagy Kálózi Balázs.

Lófej a méhek megrontása ellen.

Egyik kiváló felvilágosodáskori nemzetgazdászunk: *Pethe Ferenc* írja le a maga felvilágosodáskori szemléletével talán keszthelyvidéki, vagy sopronvidéki, esetleg tiszántúli népi babonát: a lófej használatát a méhek megrontása ellen (Méhtenyésztés, Bécs, 1814. Pallérozott mezei gazdaság c. munka III. kötet 7. szakasza 119—120. l.)

„A hazabeli méhészek, ha nem mind, nagyobb részek, holmi kopasz lófejet, lófőtsontot aggatnak a méhkelelntz környékén, kerítésre, sövénykaróra, kapufélre, a kelentz tetejére, — egyszóval mindenüvé, ahol csak ollyas helyet találnak, és valamennyi lófejet találnak. Sokszor egy mérföldnyire is elmennek a lófőért. — Ha kérded az öreget — Mátyás! minek az a lófő? — Ha meg nem haragszik, legfeljebb is csak azt feleli: — Úram, sok rossz ember van! — Ha ditséred a mesterességét, méhészségbeli tudományát s ezáltal barátságába eshetsz, s azonban titokformán, dugaszban tudakozod tőlle a lófő erejét: úgy kevély buzgóságok között, alhangon megsúgja, de még most is tsak tekervényesen — Úram! sok irígy és gonosz szemű ember van a világon. — Melyből aztán magadnak kell a titkos következtést formálni; mely arra megyen ki, hogy a méhkelelntzet látogatásul megkereső vendégek, s szomszédok, meg szokták a méheket verni a szemükkel, megbűvölik azt.“

Giday Kálmán.

IRODALMI SZEMLE

Berze Nagy János dr. : Baranyai magyar népszokások. Kiadja Baranya vármegye közönsége. I-III. k. 802 + 623 + 415. l. Pécs, 1940. Ára 25 P.

Leghatalmasabb népköltési gyűjteményünk: 1840 lapon mintegy 4500 adatot s 700-nál több dallamot tartalmaz 64 község területéről. Ez a hatalmas anyag lehetetlenné teszi a részletes ismertetést, ezért belőle csak azokra az adatokra mutatunk rá, amelyek újszerűek vagy igen ritkák, vagy amelyeket a magyarázó jegyzetek egészen más világitásba helyeznek, más szokáskörbe tesznek, mint amilyenről eddig tudtunk. Lucázni már pl. Baranyában is csak a gyermekek szoktak, de azért még van hely, ahol legények vagy éppen házias emberek kotyulnak, s érdekes az is, hogy az ország más vidékein már a disznótorok hivatalnijainak kezébe került *rötyü* Püspökbogádon még a lucázók eszköze. A kotyulás szertartásainak pontos megfigyelése és leírása kétségtelenné teszi, hogy a szokás nem egyéb, mint a kotlóhaszonra irányuló kívánság analógiás mimikával való előterjesztése. Betlehemes játékaik közt a szereplőkre s ezek kellékeire nézve egészen ismeretlen a kelemenjárás, s érdekesek azok a változatok is, amelyek a székelységnél élő templomi játékokhoz adnak párhuzamot. Az aprószenetekész eredetére is számbaveendőek azok az adatok, amelyek a „frisch und g'sund” szófacsarásaival kezdődnek. A vízkereszti csillagjárás bő szövegei az eddigi közléseknél sokkal jobban mutatják a betlehemes játékokkal való összefüggést, s a farsangolók szövege is cselekvéseik leírása is sokkal bővebb és részletesebb, mint az eddig ismerteké. Másnonnan ismeretlen a husvétli csérigézés, s a pünkösdőlők kendertermést varázsló ősi szokásáról is itt kapjuk a legteljesebb leírást. A „veszekedők”-nek is csak a szövegét ismertük eddig, de előadásuk alkalmáról és módjáról nagyon kevés tudomásunk volt, s most kiderül, hogy fontos példáját kapjuk benne a népdrama kezdetleges formájának. Balladái és rabi énekei újabb becses adalékokat nyújtanak népünk erkölcsi világának ismeretéhez, legendái közt pedig a szentcsalád szálláskeresésének a földrajzi elterjedés szempontjából is fontos, teljes szokás- és szövegjegyzését kapjuk. Dalgyűjtéséről zenefolkloristáinknak kellene számot adniok, mi csak bőségét és a jellegzetességre való ügyelés mellett jegyzeteinek nagy forrásismeretre valló tartalmát emelhetjük ki; ez az utóbbi azonban összes jegyzeteire egyformán vonatkozik: a fontos, a lényeg és a tökéletes forrástudás, a külföldi irodalom teljes ismerete jellemzi őket. S ezek és szövegei teljesen új anyagot nyújtanak a kánai menyegző előadási alkalmának és módjának az utóbbi években sokat emlegetett kérdéséhez, s a már csak kevés helyt ismeretes katekizmusi ének is egészen más beállítással illeszkedik be szokásaink közé. Különösen érdekesek az eddig ismertekhez (Magy. Népr. 3: 383.) csatlakozó fonó- és munkanótái. Köszöntői közt nagy érdeklődésűek olvassuk a mohácsi újévi köszöntő őskeleti kozmogóniai képzeteit, ráolvasói tanulságosan illeszkednek a III. kötet babonáihoz, s még az apróságok: a táncszók, lakodalmi kurjantások, játékok, siratók, nevető sírfeliratok és imádságok között is kapunk eleddig ismeretleneket, jeleül annak, hogy a lelkiismeretes kutatás még mindig bőven kap újat. Meseféléinek közlésmódja igazán mintaszerű, típus-megállapításai és jegyzetei bizonyítékok rá, hogy ma ő a mesekutatás egyedüli magyar mestere. Szokás- és babonagyűjtése tele új, eddig ismeretlen adatokkal, mint amilyenek a leányséták, a csérigézés, a szentiváni komafa, a búcsúk és kendermunka társas összejövelelei, a termőág készítése, a szürke ló búcsúztatója, a mindenszenteknap koldulás, a húshagyói asszonynap, stb. S itt tűnik ki legjobban lelkiismeretes pontossága: minden aprólékosságra ügyel, s gyűjtőtársait is jól vezeti. Jegyzetei azonban természetesen csak kísérletek, de hiányosságuk ellenére is igen értékes kísérletek. Külön kell kiemelnünk tájnyelvi fejezeteit: egész sereg jellemzően baranyai hang- és szótoni sajátos-

ságra mutat rá; s egész sorozat olyan tájszót közöl, amelyek az eddigi gyűjtésekben ismeretlenek, szöveggközlései pedig a népi mondattannak becses példatára. *Berze Nagy János* nemcsak kiváló folklórlista, hanem kiváló nyelvész is, s ez a kellősség adja meg gyűjtésének igazi értékét. Gyűjteményére büszke lehet Baranya vármegye közönsége, s a Magyar Néprajzi Társaság is, amely őt gyűjteményének megjelenése után azonnal tiszteleti tagjává választotta; de örömmel kapcsolódunk ahhoz a hálás elismeréshez is, amellyel a Társaság a gyűjtés megindítóját, Fischer Béla ny. alispánt és v. Horváth István jelenlegi alispánt, aki a gyűjtés megjelenését lehetővé tette, üdvözölte.

Szendrey Zsigmond.

Fél Edit: Kocs 1936-ban. Néprajzi monográfia. Tanya, falu, mezőváros, I. 228. l., 72 kép. A Kir. Magy. Pázmány Péter Tudományegyetem Magyarságtudományi Intézetének kiadása. Budapest, 1941.

Valamely terület (legyen az akár egy kis falu is) monográfikus néprajzi feldolgozása nehéz vállalkozás. A munka szerkezeti felépítése, az anyag összegyűjtése, értékelése, megszólaltatása a legkülönbözőbb szempontok érvényesítését követelheti s a néprajzról távolálló területekre is csábíthatja a kutatót. Különösen ma, amikor a módszertani problémák nyomatókkal foglalkoztatják a néprajztudományt s nem egyszer önmagával ellentétes elveket is termel ki. Pillanatnyi igényeket kielégítő rövidéletű mozgalmak és megmozdulások anyagot, szempontot vesznek át tőle s néprajzi jelszavakkal próbálják önmagukat népszerűsíteni.

Nehéz időkben, nehéz problémákkal, új, de termékenyítő néprajzi elvekkel indítja útnak *Fél Edit* fenti munkáját. Kocs néprajzi világát mutatja be a társadalmi rétegződésen keresztül. Vizsgálja a műveltség formáját a falusi társadalom bonyolult rendszerében s a szokásokon és tárgyakon keresztül a hagyományra vált népi gondolatot keresi.

Célkitűzéséhez elsősorban a falusi társadalom ismerete volt szükséges. Idevonatkozó vizsgálatait a munka első fejezetében tárja elénk s rámutat arra, hogy az egyes társadalmi osztályokban mennyiben van meg a hajlam a hagyományos műveltség alakítására. Megállapít egy közvetítő társadalmi réteget, amelynek az a szerep jutott osztályrésztül, hogy „a tőle gyengén elválasztott, úgynevezett alsó rétegek számára filtrálja és közvetítse a felső rétegek alászálló javait.”

A település, lakás, gazdálkodás, öltözködés, táplálkozás, házimunka, család és faluszervezet, stb. fejezetekben sorra bemutatja azután az egyes társadalmi osztályok: nemesek, nagy és kispasztorok, zsellérek, kommenciósok, mesteremberek, pásztorok, stb. szellemi és anyagi műveltségi javait. Noha tekintettel van a történelmi és földrajzi kapcsolatokra is, mégis inkább a társadalmi és gazdasági formák alakító, befolyásoló rendszerébe állítja mindezeket. Elsősorban ennek a tárgyalási módnak az érvényesítésében rejlik a munka jelentősége. Célkitűzéseit különösen szépen valósítja meg a kis- és nagygazdák, a zsellérek házában tárgyalásánál. Míg a bútorzatban a magasabb polgári szint felé közelednek, addig a tüzelőben, a tűzhöz kötött lakásmódban visszaesést mutatnak. Négy nemzedék ruházatkódásának kutatása közben, a szabásminták bemutatása mellett az egyes darabokat, mint tárgyat és jelt is vizsgálja *Fél Edit*. Ha a ruházatkódot, mint tárgyat tekintjük, akkor azt a polgárisodás jellemzi. Ha mint jelet vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy mind kevesebb az olyan ruha, amely viselőjének társadalmi állását, foglalkozását, állapotát jelöli. A közösségi formák felbomlását tanulságosan illusztrálja a szerző Amíg a gyermekből felnőtt lesz c. fejezetben. Az ami a multban közügy volt, mindjobban magánüggé kezd válni. Az erkölcsökre a közösség vigyázott, a legény és a leány minden lépését figyelemmel kísérték, elismerték, gáncsolták. Ma a gazdalányok a közvetítő réteg hatására, a cseléd lányok a városi műveltség láttára vetik el hagyományait. A nagycsaládrendszerre

vonatkozó anyagát és megállapításait külön ki kell emelnünk. Ez alapján a szerzőtől várjuk a magyar családi élet néprajzának összehasonlító feldolgozását. „A polgáriásodás hatására — írja — a család összetartóereje fokozatosan gyengül. A lakosság külsőségeiben megnyilvánuló merev formákra, intézmények létrehozására törekszik. A társadalmi organizmus egyre jobban hátrál a társadalmi organizáció elől. Amilyen mértékben gyengül a társadalmi organizmus ereje és szerepe, olyan mértékben erősödik az organizációé. A két jelenség egymásmellettsége fokozatosan megszűnik: az organizáció — az organizmus rovására — bekapcsolódik a lakosság életébe és annak szerves része lesz.” (109. l.) A megállapítás jelentősége kiütözik a monográfia keretéből s mint népi műveltségükre vonatkozó általános télelt fogadhatjuk el.

Az összefoglalás nemcsak Kocs néprajzi helyzetére vet világot, hanem gondolatokban gazdag összefoglalása a társadalmi, gazdasági, földrajzi és történelmi szempontokat is érvényesítő néprajzi kutatásnak.

A munka értékét emeli az is, hogy a Kisalföld jórészt még teljesen ismeretlen néprajzi világába vezet el a szerző.

*Nemeskéri János*nak a község antropológiájáról, *Manga János*nak pedig a zenei életéről írt fejezete tanulságosan egészílik ki a munkát, amelynek létrejöttéért és megjelentetéséért a néprajz mindig hálás lesz a *Magyary Zoltán* vezetése alatt álló Közigazgatástudományi Intézetnek és a *Pázmány Péter Tudományegyetem Magyarágtudományi Intézetének*.

Gunda Béla.

Hlaváts Elinor: Német bábjátékosaink. Német Néprajztanulmányok 3. Szerkeszti: Schwartz Elemér. 143 l. 8°. Budapest, 1940.

A szép kiállítású dolgozatnak számunkra tulajdonképpen csak kevés része jelent nyereséget, — az a része tudniillik, melyben szerző ténylegesen a címben megadott kérdést taglalja. A munka nagyobbik része már közzétett tanulmányok kivonataként és összevonásaként a bábjáték fogalmáról, térbeli és időbeli elterjedéséről ad képet. Ez a kisebbik rész egyetlen családnak, a Városligetben működő Hinczeknek történetével és szereplésével foglalkozik, a Népligetben játszó Glasenapp Henrikét kevésbé behatóan tárgyalja.

A munka közölt tárgyánál fogva valójában a városi néprajz körébe tartozik. Szerző nem említi, hogy a közölt szöveget a szorosan vett népek is játszó-e, hogy a „nép számára való művészetről” beszélhetnénk. Erre vonatkozóan azonban megtudjuk *Viski Károly* tanulmányából (Magy. Népr. III. 340), hogy nekünk magyaroknak egyáltalában csak a betlehemen van hagyományos, a nép körében élő bábjátékunk, minthogy a német eredetű városi paprika-jancsi színházaknak nálunk a távolabbi múltba visszanyúló gyökereik nincsenek.

A városi néprajz e kérdésénél szerző töretlen úton jár s így munkája dicséretet érdemel. Éppen ezért nem is mérhető olyan mértékkel, mint a már módszeres előmunkálatokkal bíró egyéb irányú dolgozatok. A tudományos mértéket azonban járattan úton sem szabad elhagyni, hogy csak a „Friss Újság”-ra és a „Szinházi Élet”-re, mint „forrás”-ra való szokatlan hivatkozást említsem meg. Ehelyett a vonatkozó szakirodalom bővebb ismeretét és feldolgozását tartanánk kívánatosnak; így pl. érthetetlen, hogy a képmutogatókról szólva (mely szó után teljesen felesleges odatenni német megfelelőjét) H. E. meg sem említi egyetlen ilyen tárgyú dolgozatunkat (*Viski K.*: A képmutogató. Népünk és Nyelvünk 1934), hogy csak a legkirívóbbat említsük. A Német Néprajztanulmányok szerkesztőjét köszönet illeti, *Hlaváts Elinor* munkájának sorozatába való illesztéséért, mely a majdan elkészülő Budapest néprajzának hasznos kiegészítő mozaikja lesz.

Fél Edit.

Loorits Oskar: Das sog. Weiberfest bei den Russen und Setukesen in Estland. Commentationes Archivi Traditionum Popularium Estoniae, 14. 74 l., 6 kép. Tartu, 1940.

A magasfokú, kiválóan megszervezett észt néprajzi kutatásnak egyik újabb terméke *Loorits O.* könyve. A munkában az észtsországi oroszok és szetukézek (görögkeleti vallású észtek) *babij prazdnik* ünnepét vizsgálja. Az ünnepet leginkább Szentgyörgy napkor tartják s azon asszonyok, elsősorban menyecskék vesznek részt. Az ünnep kezdete előtt pénzt, ételt vagy italt gyűjtenek össze, amely szokás nyilvánvalóan az ünnep lényeges része és igen ősi kell, hogy legyen. Majd nagy lakomát csapnak, lerészegednek, énekelnek, táncolnak, stb. Az ünnep eredeti értelme az asszonyok termékenységének elnyerésével, a szülési fájdalmak enyhítésével, termésvarázslással, az állatokhoz való szerencse biztosításával áll kapcsolatban. Az ünneptől a férfiakat távoltartják s ha azok ott újabban meg is jelennek pénzt vagy pálinkát szednek be tőlük az asszonyok. A szokás nyomokban Karjalában és a letteknél is ismert.

Az ünnep a keleteurópai szellemi műveltségi hullámzásoknak egy érdekes példája. Nem Észak- vagy Középoroszországból került Észtországba, hanem Déloroszsországból. Ezzel kapcsolatban kifejti *Loorits* azt, hogy a délorsz műveltségi hullámok a finn területeket legelőször már nem érték el vagy csak mint az északi és középső orosz területektől továbbadott javak jelentkeznek. Lettországból az orosz szellemi műveltségi rétegződést lengyel területek felől érkező római katolikus műveltségi hullámok akadályozták. Ott az orosz elemek jelenléte másodlagos s az őhitűek betelepítésével magyarázható. Ellenben az észtsországi szetukézeknél a délről észak felé irányuló műveltségi áramlatok, kultúr és missziós propaganda igen jó talajra találtak már a viking idők óta. A terület beesett a Fekete és Keleti tenger közötti forgalmas útvonalba, ami a műveltségi javak kicserélődését, lerakódását elősegítette.

Gunda Béla.

Hont Ferenc: Az eltűnt magyar színjáték. Hivatásos színjátszásunk a honfoglalástól a mohácsi vészig. Officina kiadás. Budapest, 1940. 182 l.

Talán nincs is olvasó, aki ne venné megkülönböztetett érdeklődéssel kezébe *Hont* könyvét. Szakember és laikus számára egyaránt érdekes, vonzó téma az „eltűnt magyar színjáték”, ami csakugyan nyomtalanul tűnt el, mert hiszen éppen a honfoglalástól a mohácsi vészig, vagyis abból az időből, amelyet *Hont* könyve felől, alig maradt valami adatunk a magyar színjátszásról. Annál is nagyobb várakozásunk, mert hiszen, mint megtudjuk, ez a kötet csak a kor „hivatásos színjátszásával” foglalkozik s a szerző külön kötetben óhajtja tárgyalni e kor népi színjátékát. Meggyőződésünk szerint is szorgos kutatás és szerencsés véletlen még sok érdekes adathoz segíthet a középkor magyar színjátszásával kapcsolatban, hiszen csak nemrég fedeztek fel egy zágrábi kódexben egy XI. sz.-i latin liturgikus játékot, mely *Hartvik* győri püspök tulajdonában volt. (Ismereti *Kardos Tibor* a *Diárium* 1941. februári számában.)

Sajnos azonban *Hont* könyve sok szempontból nem váltja be a hozzá fűzött reményeket, mert végeredményben ő sem tud a már agyonelemzett néhány adaton kívül — amelyet azonban néhány lapon össze lehet foglalni — újat mondani. Mint könyve elején kifejti, célja a legrégebb, iratlan magyar színjátékot rekonstruálni, mégpedig, tényleges adatok hiányában, felhasználva a többi tudományágak eredményeit és eljárásait: „A rendszeres színjátékkutatásnak a legkülönbözőbb tudományágak, a történet-, irodalom-, művészet- és társadalomtudomány, népismeret, nyelvészet, lélektan, stb. munkásainak egymást támogató tevékenységét kellene összefoglalnia”, — írja. Nem célunk e folyóiratban a bevezető színházelméleti fejtegetéssel behatóan foglalkozni, hiszen az a tárgyra vonatkozóan közelebbi felvilágosítást nem nyújt. Viszont

a hosszúra nyúlt kultúrtörténeti háttérrel a lovas nomád társadalom szerkezetéről nem szakember tollából inkább terhel, mint magyaráz. Ami a „magyar táltos színjátékot” illeti kénytelenek vagyunk azokat az ellenvetéseket ismételni, amelyeket *Hont* maga is felemlít, ha azért is, hogy cáfolja őket: a XIX–XX. századbeli samán nem azonosítható a honfoglaláskor előtti magyarság esetleges samánjával és a samán működése — bizonyos közös vonástól eltekintve — mégsem tekinthető színjátszásnak. Így lelkes fejtegetése a „szegény táltos színjátszókról, akik az isteneket hozzák le a földre” nem fogadható el.

Sokkal értékesebbek a további fejezetek, ahol mégis van már néhány adat, amire támaszkodni lehet s ahol színháztörténeti és elméleti képzettsége meggyőzően mutatkozhat meg, anélkül hogy fantáziája romantikus elméletek felé ragadná. Itt a „regősökkel, tombásokkal, diákokkal”, magyar és idgen származású énekmondókkal, komédiásokkal, kóbor diák színészekkel foglalkozik, majd azt akarja megállapítani, hogy mit és hogyan játszottak a középkori színészek. Minthogy az adatok itt is teljesen hiányzanak, a ma is ismert gyermekjátékokhoz, párbeszédes népi balladákhoz fordul segítségért és ezekből óhajlja a középkori színjátszás törvényszerűségeit megállapítani. Felfogása szerint „a szövegek esetleges későbbi keletkezése megállapításunk valóságértékét nem ronthatja le: nem a tartalom, hanem a forma, az elemek egymáshoz való viszonya, összefüggésrendszere az ősi.” Merész elméletének illusztrálására azonban az igen kevésbé jellegzetesen magyar „Lányom, lányom gyöngyvirágom” kezdetű ballada nem a legalkalmasabb példa.

A vallásos színjátszásra, az adatok hiányos voltának megfelelően csak röviden tér ki *Hont*. Nem tudunk egyetérteni vele abban, amit a bárifai husvéti színjáték szereposztó lapjáról ír. *Hont* — minthogy ez jól beleillik a vándor diákszínészekkel kapcsolatos fejtegetéseibe — feltételezi, hogy az iskolai előadásra vonatkozik s az előadás nyelve latin volt. Ezzel szemben a szereposztásból világosan kitűnik, hogy az előadók nem a diákok, hanem a városi polgárok, iparosok voltak, hiszen a szereplők: Nicklos zymmerman, Steffanus pixidarius, Gregor drezler, Mebis schuster, Nicklos messerschmeth, stb. Hogy a tanítómester is szerepelt s még hozzá ő játszotta a legnagyobb és legnehezebb szerepet, külföldön is általános jelenség éppen a polgárság által rendezett játékoknál.

Mindenesetre nagy érdeklődéssel várjuk a munka további kötetait, hiszen mi sem fontosabb, mint az, hogy minél löbber tanulmányozzák a magyar kultúra multjának ezt a sajnos oly kevésbé ismert és nehezen megismerhető területét.

Dömötör Tekla.

Národopisný Sbornik. Szerkeszti Dr. Ján Mjartan. I. kötet. Túrócszentmárton, 1939. Matica Slovenská kiadása.

A *Národopisný Sbornik* első kötete a fiatal szlovák néprajz bemutatkozása. Szorosabban véve egyenes folytatása az időközben megszűnt, helyesebben a szaktudományok szerint szétágazó *Sbornik Matice Slovenskej* néven ismert kiadványnak. Az első számban nyolc kisebb-nagyobb tanulmányt találunk. Szerzőik három kivételével mind szlovákok. — Ha most a dolgozatokban rejlő problémalátást és problémakeresést vesszük szemügyre, akkor érdekes képet nyerünk. A szlovák néprajz legjellemzőbb vonása a néprajzi anyaggyűjtés lenne. Az eddigi rendelkezésre álló anyag olyan csekély, hogy az összehasonlításra és messzebbmenő következtetésre még nem alkalmas. Ez világosan kitetszik a *Národopisný Sbornik* nagyobb dolgozataiból is. A Slovenská Matica éppen ezen a hiányon akar segíteni, amikor egy különálló folyóiratot indít a néprajzi anyagközlések elősegítésére.

Egyenként véve az egyes tanulmányokat, melyek a néphimzés, viselet, kerámia, építkezés, népszokások területére tartoznak sorrendben a következők.

Bevezetőül *Pražák V.* himzést tanulmányát olvashatjuk, akinek hasonló szellemben és hasonló módszerekkel írt dolgozatait már máshonnan is ismerjük. E helyen a szlovák népi himzéseknek egynéhány eleméről kimutatja, hogy azoknak eredő helye Olaszország és a cinquecentoból alakult. Ezeket a hatásokat a szerző Bécsen keresztül származtatja, ahová a XVII. sz.-ban sok olaszországi textilféléket szállítottak. Egyes elemekről (pl. a fekvőszarvas motívuma) kimutatja azok elterjedési területét és egyik-másik esetben magyar területre is hivatkozik (Moson, Sopronmegye, Erdély). Ezeket *Pražák* itt német közvetítésnek minősíti. *Sochán P.* a szlovák női öveket ismerteti; adatai szerint ezeket régen szélesebb körben ismerték, amit levéltári adatok igazolnak. Népdalok, közmondások, továbbá az övekhez fűződő számtalan néphit, népszokás igazolja e tárgynak közismert voltát. — *Landsfeld H.* kerámiai dolgozata a *modori* fazekasok munkáját írja le. E leírás kiegészítése akar lenni a szerző korábban máshelyen megjelent kerámiai dolgozatainak. A leírás különösebb értéke abban van, hogy bemutatja a habán kerámia műszavait, az edények készítési módját a már szlovákká vált mesterek kezén. — *Melicherčík A.* a népi építkezés leírását adja Árvamegye alsó részéből. — *Mjartan J.* tanulságos dolgozata egy ószláv gyökerű régi szlovák népszokás (*palenia deda* 'bábu égetés') leíró anyagát foglalja magában. A szerző szerint szükség lenne e szokás földrajzi elterjedtségét is kikutatni, továbbá az így összegyűjtött anyag összehasonlítását is elvégezni. — *Bednarik R.* alapos tanulmánya kísérlet a szlovák nép temetkezési szokásainak eddigi gyűjtés alapján való egybefoglalására és az abból származó eredmények, tanulságok levonására, összegezésére. Végző eredményként azt állapítja meg a szlovák temetkezési szokásokról, hogy azok egészükben megegyeznek a többi szláv nép szokásaival, így gyökerüket tekintve az ószláv temetkezési népszokásokból vezethetők le. — *Bogatyrev P.* adalékszerűen a román siratóénekeket teszi vizsgálat tárgyává párhuzamba állítja a különböző szláv, továbbá török, finn-ugor népek hasonló énekeivel. Megállapítja, hogy a tüzetesebb vizsgálatuk még hátra van. — *Skutil J.* prehisztórikus folklórról szóló cikkét *Saintyves T. P.* emlékének szenteli. Szerinte a prehisztórikus folklór már szinte különálló tudományággá alakult és eredményei az emberi művelődéstörténet számára nélkülözhetetlenek. A szerző hatalmas összehasonlító irodalom alapján vázolja a régészet és folklór összetartozását, külön felhívja a figyelmet a szláv népekre, ahol ez a terület még teljesen ismeretlen és bőséges eredményekkel kecsegtet. — A kötetet könyvismertetés zárja be. Kíváncsian várjuk a további kötetek megjelenését.

Márkus Mihály.

NÉPRAJZI HIREK.

Az 1941 évi mezőgazdasági kiállítás néprajzi tanulságai. Évről évre örömmel állapítjuk meg, hogy a kiállítás lelkes igazgatósága mind több teret ad a magyar nép tárgyi és szellemi hagyományainak érvényesülésére a kiállítás keretében. Minden évben egy-egy újabb vidék népművészetének és háziiparának propagálására újabb házat építenek, melyekben az egyes népművészeti szigetek jellegzetes munkáit láthatjuk. Ezenkívül a magyar pásztorok kezdetleges hajlékait, nád vasalóit, kontyos kunyhóit és vessző cserényeit is megismerheti a nagyközönség.

Ez utóbbiak néprajzi hitelességében alig is találunk kifogásolható, ellenben egyes házaknak és azok berendezésének hibái annál feltűnőbbek.

Legsikerültebbnek mondhatnánk a zalai házat. Eredeti göcseji házat szedtek szét és hozták be a kiállításra, azonban az idén a régi bútorok helyett, melyekkel a múlt évben igen helyesen rendezték be a helyiségeket, mondvacsinált magyaros bútorokat állítottak be s ezeket pásztorokkal fagraftatták ki. Ilyen bútorok talán beillenek úri előszobákba, de parasztházban a hagyományos bútorzathoz szokott szemnek visszatetszők.

A szennai (somogyi) házat, melyet az idén állítottak fel, általában helyesnek tartjuk. Meglátszik, hogy Gönczi Ferenc kaposvári múzeumigazgatónak, a Néprajzi Társaság tiszteleti tagjának irányításával építették. Mindössze ebben velem együtt azt kifogásoltuk, hogy a *dunántúli füstösházakra legjellemzőbb sajátosságot nem vették figyelembe*. Ez pedig abban van, hogy minden helységnek ajtaja, tehát a szobáé, („házé”) is, külön nyílik a *pitvarnak* nevezett tornácra. A füstökonyhának is elmaradhatott volna az ablaka, ellenben a szobabeli „szömöskálha” tüzelő nyílása elé a konyhában tűzpadot „tűzhelet” lehetett volna építeni. A füstökonyha berendezése egyébként példás. Érdekes, régi használati edényeivel akár szabadtéri múzeumba is bele-

illik. A helyiségek alacsonyabbak lehettek volna, hogy a mestergerendába helyezett evőeszközöket elérhessék.

Legkevésbé sikerült külsőleg az új tolnai ház, mely sem falusi lakóháznak, sem úri nyaralónak nem illik be, de semmiképp sem reprezentálja külsőleg a Sárközt, melynek népművészetét benne olyan szépen és hagyományos keretben mutatják be. A széles modern ablak, a ráhelyezett városias függönnyel minden sárközi hagyománynak ellentmond, még ha egyébként modern építkezés tekintetében higiénikus is. A ház külső alakja a tolnai magyar nép ősi építkezése szempontjából elhibázott. Még az utóbbi években Váralján volt egy tipikus, régi stílusú ágasfás ház „vorógerendákkal” vesszőből font oromfallal. Ezt lehetett volna alapul venni a megépítésben. Régen ez volt az általános sárközi háztípus.

Máskülönben a belső berendezésben ki kell emelnünk az idén — a szennai és főként a csanádi házakon kívül — a sárközi szobát, melyben a szűnyoghálás csörgős nyoszolya, a sarokpad, tálasok, a régi stílusú szép sárközi szöttesekkel nemcsak a látogatók szemét gyönyörködtetik, de a nép hagyományai iránt melegebben érdeklődőket is kielégítik.

A népművészeti hagyományoknak felsőbb körök irányított befolyása által való megrontására igen tanulságos volt a matyó házba való bepillantásunk.

Író-asszonyok írták a mustrákat a leghelyesebb mederbe vezetett matyó hímzések itt látható alapjaira. Kis Jankó Bori Mezőkövesd legrégebb íróasszonya (Kökény köz 10) szücsök ivadéka is több hímzés mustráját írta hagyományosan, minden határozott szimmetria nélkül, ahogyan azt ösztönösen népművészeti érzéke diktálta.

Sajnos ezt a helyes módot a matyó hímezgetők fulünk hallattára kifogásolták azzal okolva, hogy a méltóságos asszonyok csak a szimmetrikus mintájú hímzéseket keresik. A hímzőasszonyok véleménye szerint ők ma-

guk is tudnak „összevissza irottakat” hímezni, mint Kis Jankó Bori, de ebben az egyik oldalon van egy nagy rózsza, a másikon pedig több kis virág vagy levél. Ez pedig szerintük is „elrontja” a „szimetriát.” Így vezeli félre hibás irányban a népművészeti-
leg helytelenül tervező magasabb, tanult izlés a romlatlan, ösztönös népművészetet és befolyása alatt azok is, akik eredeti hagyományaik szerint dolgoznak, megváltoztatják a hagyományt, eltérnek azoktól a szokásoktól, amiben születtek. A népművész sohasem tervez, hanem egyenesen írja a mintát az alapanyagra. Eszerint nincs benne letükrözött szimmetria. Nem szabad tehát egyeseknek iskolázott izlésükkel befolyásolni munkájukat, mert ezzel megromlják a népművészeti alkotások karakterét, elkorcsosítják azokat s éppen azt helytelenítik, ami népművészetiileg jellemző és kifogástalan.

Ebben a tekintetben igen tanulságos volt a kiállításon összehasonlíttanunk Kapoli Antal somogyi 76 éves juhász érintetlen, magasabb befolyástól mentes faragó művészetét a zalai (göcseji) házban dolgozó pásztorok munkájával, melyben sok a mondva-csinált, a pásztorművészet jellegzettségével ellenkező részlet. A sótartók fedelére faragott szobrok nem népművészeti értékűek, inkább az u. n. östehetségek alkotásaihoz sorolhatók, melyeket megfertőzött a magasabb művészet befolyása. A díszítmények elkorcsosodnak, a domború fafaragások kivedlenek stilizáltságukból és visszaesnek természeti formák erőltetett alkalmazásába. A tárgyak alakját is kivetkeztetik hagyományos formáikból. A sótartóknak, borotvatokoknak, tükrösöknek felnagyított, naturális mintaelemekkel megrakott példányai népművészetiileg nem márkázhatók. Legnagyobb hiba, ha a pásztorot kiemeljük ősi környezetéből és befolyásoljuk hagyományos, ösztönös munkájában. Amikor Kapoli Antalt Somogyból átvitték a Hortobágyra a pásztorokat faragásra tanítani, olyan hibát követtek el a népművészet lényegének ismerete hiányában, hogy az örökre megbocsájtathatlan. A népművé-

szetet tanítani nem lehet, nem szabad, abba bele kell születni, úgy mint a költészetbe. Az igazi népművész pásztorot sohasem tanították, ő csak legfeljebb tanult, titokban ellesve faragó tudományát. Legvisszatetszőbb azonban néprajzi szempontból a korcsmai elárusító leányok ruházata. Erdélyi magyar ruhát akartak rajtuk reprezentálni s össze-vissza szedett ingeket, szoknyákat adtak rájuk, amilyen magyarok, székelyek sohasem viseltek.

Jól látjuk, hogy az OMGE. s a kiállítás komoly vezetősége milyen nagy megértéssel, buzgalommal igyekszik fejleszteni a kiállításnak ezt a nemzeti értékben állandóan gyarapodó népművészeti részét, de kívánatos lenne a néprajzi szakemberek véleményének minden eselben való meghallgatása, mielőtt véglegesen felépítenének egy-egy falusi hajlékot. Így a magyar Skansen is nyerne, mert ha olyan hitelesen és jól építenék meg ezeket a házakat, mint ahogyan a balassagyarmati múzeum melletti palóc ház épült, akkor fokozatosan megvalósulhatnának régi álmaink a magyar nép kultúrájának természetben való bemutatására. Egyszer már, ha nem is tökéletesen, megépült az ezredéves kiállítás magyar faluja. Sajnos széjjel szedték a nagy áldozatok árán elkészült értékeket, de a jövőben ebből okulva, meg kellene ragadnunk ezt a kedvező alkalmat is, hogy elősegítsük terveinket a jövő szabadtéri múzeumának megvalósításához. A hagyományos házformákhoz való hű ragaszkodás nem lenne hátrányos a kiállítás szempontjából, a magyar néprajzra pedig nagy hasznát jelentene.

Gönyey Sándor.

A népismeret kereskedelmi középiskoláinkban. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1940. évi június hó 15-én kelt 62.500/1940. V. 2. számú rendeletével új tanítástervet adott a kereskedelmi középiskola és a kereskedelmi leányiskola számára. Az új tanításterv felismeri a néprajzi oktatás nemzetfenntartó erejét és a népi élet hagyományait, szellemi terméket a nemzeti öntudatunk szilárd

támasztékainak tekinti. Ennek értelmében a kereskedelmi középiskolák magyarnyelvi oktatásában előkelő helyet biztosít a népismeret számára.

„A nemzeti öntudat végső forrása a hit, — mondja az új tanításterv. — Csak az a nemzet lehet nagy, amely hisz önmagában és hisz történelmi küldetésében. Az iskola, de különösen az anyanyelvi oktatás feladata, hogy ezt a hitet az ifjúságon át a nemzet minden rétegében feltámassza és megerősítse. Trianon sokat elvett a magyar föld ősi birtokállományából. Az iskola azonban éppen azt mutathatja meg a fejlődő ifjúságnak, ami a közelmúlt veszteségeiből is csonkítatlanul ránkmaradt: a magyar nép és a magyar nyelv ősi erejét, remekművekben gazdag irodalmunkat és benne a magyar jellem számtalan változatban megörökített eszményképét. Ezek a műveltségi javaink nemcsak arra alkalmasak, hogy velük a magyar ifjak és leányok egyéni fejlődését és kialakulását elősegítsük, hanem arra is, hogy a nemzetbe vetett hitet világnézetük sarkpontjává tegyünk s ezzel bekapcsoljuk őket a nemzet élő közösségébe. Azért fontos, hogy az iskolából kilépő ifjúság fogékony legyen a magyarság feladatai iránt s érezze valóban a magyar nemzet közösségéhez való tartozását.” (Tanításterv a kereskedelmi középiskola és a kereskedelmi leányközépiskola számára, 87—88. l.) A kereskedelmi középiskola éppen a serdülőkorba lépő gyermeket veszi kézbe. Ebben a korban „a fiatal lélek még nem kiforrott, hanem sokszor zürzavaros forrongásban, kísérletezésben keresi önmagát. Nem is érti önmagát, ahogy nem érti a világot sem. Forrongásaiban nem érez sem önmagában, sem az életben semmi szilárd támpontot.” (l. h. 91.) Az erjedésben lévő lélek letisztulásának alapjait az első osztály magyarnyelvi olvasmányanyaga rakja le azzal, hogy felkelti az ifjában a nemzeti népi közösség élményét: „Az első osztály olvasmányai a tanulót a magyar népi és nemzeti közösségbe kapcsolják be és szilárd támaszpontokat nyújtanak egyéniségének. Ezek a magyar földet, né-

pet és életet ismertető olvasmányok. A nemzeti és népi közösség itt föl-keltett élményét fejleszti tovább a második osztály, most már történelmi irányban. Megismerteti a tanulóval a magyar múlt és a magyar nemzeti élet legfontosabb kérdéseit... Az első osztályban és a második osztály első részében tehát elsősorban az a magyar irodalmi olvasmány célja, hogy a tanuló megismerje a magyar föld életét és a nemzeti élet főkérdéseit, ezeket átélje, ezen az alapon megtalálja az utat a nemzeti közösséghez — és olyan magatartást alakítson ki magában, hogy annakidején a közösség élménye alapján tudjon állásfoglalni a nemzeti élet korszerű kérdéseiben.” (l. h. 92.) A magyar jellem kialakításában tehát a népismeret feladata az alapvetés. Ez az alapvetés az első osztályban és a második osztály első részében történik. A második osztály második részének olvasmányanyaga „a személyiségalkotó erők iskolája”. A két felső évfolyamban pedig az irodalomtörténet kiegészíti, illetőleg teljesebbé teszi és befejezi ezt a munkát. „A nagy írói egyéniségekkel való megismerkedés a magyar jellemre, a magyar élet- és személyiségalkotásra mutat eleven példákat, egyúttal átadja az ifjabb nemzedéknek irodalmi műveltségünk legértékesebb javait, irodalmi stílusunk hagyományait és az irodalom tükrében megsejteti a növendékekkel egyes nagy magyarok, sőt az egész magyar nemzeti közösség életsorsát”. (l. h. 93.)

*

Nézzük most, hogyan érvényesülnek a fenti szempontok az első két évfolyam népismereti anyagának részletezésében, illetőleg az új tanításterv alapján kiadott magyarnyelvi tankönyvekben.

1. Az első osztály olvasmányai: „Szépirodalmi, ismeretterjesztő és könnyebb szakszerű olvasmányokban a következő tárgyköröket mutassuk be: Nagy-Magyarország tájai. Város- és faluképek. A magyar falu; falusi foglalkozások és életformák; népszokások és néphagyományok; népünk művészete. A városi élet és a városi

ember. Budapest. Képek a magyar iparos és kereskedő életéből. Magyar gyárak és nagyvállalatok élete. A magyar nép költészetéből: népmesék, mondák, balladák, népdalok, népi játékok, szólások, közmondások." (I. h. 124.) A házi olvasmányok is nagyjából beleilleszkednek az említett tárgykörökbe. Ide vonható még a nyelvtani és nyelvismereti részből a következő tárgykör: „A magyar nyelv tagozódása Nagy-Magyarország tájai szerint; nyelvjárási sajátosságok.” (I. h. 126.) A második osztály első felének olvasmányai az első osztály olvasmányainak tárgyköreit világítják meg történelmi szempontból „egykori szövegek, későbbi történetírók rajzai és fejtegetései, továbbá újabb magyar költőknek és szépíróknak a múlt életéhez kapcsolódó művei” alapján. (I. h. 126—27.)

2. Az első osztály számára kiadott olvasókönyv (Magyar olvasókönyv a gazdasági középiskolák I. o. számára. Szerkesztette *Barta János dr.* és *Fekete Miklós dr.* Athenaeum, 1940) tökéletesen alkalmazkodik azokhoz a szempontokhoz, amelyek szerint „az olvasmányok kiszemelésében valószerűsége és érdekessége” kell törekednünk. „Forrásul használjuk fel a legutóbbi évtizedek és a ma magyar irodalmát. A magyar föld és a magyar táj bemutatásakor azonban a XIX. századi klasszikusainkra is gondolhatunk.” (Tanításterv, 124.) Így az olvasmányok szerzőinek (illetőleg gyűjtőinek nevei közt Arany János, Petőfi Sándor, Kriza János, Eötvös Károly stb. mellett ott találjuk Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső, Áprily Lajos, Nyíró József, Reményik Sándor, Bartók Béla, Luby Margit, Viski Károly, stb. nevét is. Az olvasókönyv az olvasmányokat „Magyar táj”, „Magyar élet”, „Magyar munka” címek alatt három nagyobb tárgykörbe sorolja. Az olvasmányok kimerítik a Tanítástervben megjelölt tárgyköröket, csupán a „magyar falu, falusi foglalkozások és életformák” tárgyköréből nem mutatnak be úgyszólván semmit. (Pl. egyetlen faluképet sem találunk az olvasókönyvben.) Ezt a hiányt azonban a tanár a magyar táj összefoglalásakor gazdag irodalmunk alapján megfele-

lően pótolhatja.

A népismeretet, illetőleg magyarságismeretet szolgálja részben az új Tanításterv alapján kiadott nyelvkönyv is. (Magyar nyelvkönyv a gazdasági középiskolák I—II. osztálya számára. Írta *Barta János dr.* és *Fekete Miklós dr.* Athenaeum, 1940.) Itt ugyanis az elméleti és gyakorlati rész után olvasmányokat találunk a nyelv életéről (Magyar szóban magyar mult, A nyelv avulása, stb.) és szemelvényeket a népnyelvből, iparosnyelvből, diáknyelvből és a tudományos nyelvből.

*

Sajnos, sem a Tanításterv átülő erejű újításai, sem a jó tankönyvek nem biztosítanak arról, hogy kereskedelmi középiskoláink valóra váltják azokat a reményeket, amelyekre az új Tanításterv esetleg feljogosít. „A néprajz ugyanis — írja *Györffy István* — nem kötelező tantárgy sem a Tanárképző Intézetben, még kevésbé anyaga a tanárvizsgálatnak”.¹ Már pedig az iskolai munka eredménye nem annyira a tanterveken és a tankönyveken múlik, mint inkább a tanár felkészültségén és magát odaadó lelkes munkáján. Teljes munkát ezen a téren csak az a tanár végezhet, aki feladva középszálunk népszemléletét, népünk hagyatékában nemcsak „paraszlosságot” lát, hanem azt népi-nemzeti művelődésünk alapjának, nemzeti jövőnk zálogának tekinti. Az ilyen tanár magáénak vallja a Tanításterv szellemét és célkitűzéseit, az iskolában és az iskolán kívül minden kínálkozó alkalmat megragad azok megvalósítására. Munkájával kettős eredményt érhet el: nemcsak a néphagyományok értékének felismerésére és megbecsülésére vezetheti növendékeit, de alkalomadtán (például az önképzőkörben) beszámolhat néprajzi kutatásunk mai állapotáról, rámutathat a népi műveltség tárgyi és szellemi javai gyűjtésének fontosságára, bevezetheti őket a gyűjtés módszerébe. Tökéletes gyűjtőmunkát 14—17 éves ifjaktól természetesen nem várhatunk,

¹ *Györffy István*: A néphagyomány és a nemzeti művelődés. 67. l.

de feltehetjük, hogy ily módon nem egy értékes tájékoztató adattal az ifjúság is hozzájárulhatna ismeretlen javaink feltárásához. És ha a tanár semmi egyebet nem ér el, csak azt, hogy növendékeiben felkeltette az érdeklődést a népméret iránt és beléjük nevelte a népi művelődés sorsáért való felelősség tudatát, már teljes munkát végzett.

Rozsnyó.

Sulán Béla.

Néprajz a zeneoktatás szolgálatában. A napokban hagyta el a sajtót *Bartha Dénes dr.* szerkesztésében megjelenő *Magyar Zenei Szemle* c. folyóirat első száma. A folyóirat első sorban zenei nevelésügyi kérdésekkel foglalkozik, de minket is közelebbről érdekel, hiszen legkiválóbb zenészeink a hazai zeneoktatás alapjául a népdalt, a népzeneit kívánják lefektetni. Ezzel a célkitűzéssel kapcsolatban már az első számban egy bátorhangú, kitűnő cikk jelent meg *Kodály Zoltán* tollából az *ovodai énekoktatásról*. *Kodály* alaposan összeválogatott adatok alapján bizonyítja a jelenlegi ovodai énekoktatás helytelen voltát. Az ovodai dalanyaga sem nemzeti, sem általános emberi nevelés szempontjából nem kielégítő, kizárja a hagyományt, nem adja meg a később kifejlesztendő magyar zenei öntudat egyetlen lehetséges alapját. Idegen elemeivel idegen zenei érzésre vezet. *Valósuljon*

meg valahára, hogy a magyar gyermek zenei nevelése a magyar zenéből induljon ki. Elsősorban *Kiss Áron Gyermekjáték* gyűjteményét kellene közkinccsé tenni, dallamostul. „A néphagyomány zörget az óvó bezárt ajtaján. Jobb jövőt jelent ha bebocsátja.” A magyar népdallal szemben tanúsított nemtörődomség annál érthetlenebb, amikor — ahogy a folyóirat könyvismerteseiből megtudjuk — a magyar népdalra alapozva már két énekes könyvük is megjelent, az *Énekes Abécé* és az *Éneklő iskola Kerényi György és Rajeczky Benjamin* szerkesztésében. — Reméljük, hogy oly súlyos tekintély, mint *Kodály Zoltán* szava, nem megy veszendőbe és lassanként csak a köztudatba megy át a népdal nemzetnevelő fontossága. Ebben a szellemben várjuk megjelenni az új zenei folyóirat következő számaikat is.

V. A.

† **Máder Béla.** 1941 március 14-én meghalt 80 éves korában. A Néprajzi Társaságnak 1896 óta volt tagja, majd választmányi tagja, ellenőre. Más munkakörben is mindig megtartotta érdeklődését a néprajz iránt és lelkes tagja volt a Társaságnak. Könyvtárának néprajzi részét is a Társaságnak hagyományozta. Emlékét kegyelettel őrizzük.

Sz. Á.

ETHNOGRAPHIA — NÉPÉLET

REVIEW OF THE HUNGARIAN ETHNOGRAPHICAL SOCIETY

REVUE DE LA SOCIÉTÉ ETHNOGRAPHIQUE HONGROISE

ZEITSCHRIFT DER UNGARISCHEN ETHNOGRAPHISCHEN GESELLSCHAFT

The editor of *Ethnographia*, from the year 1940 (vol. 51.) on is *Béla Gunda*. Manuscripts, reviewer's copies and letters concerning the edition are to be sent to the address of the editor: Könyves Kálmán körút 40., Budapest X., Ethnographical Museum. The letters concerning the Hungarian Ethnographical Society, reclamations, exchange-copies are to be sent to the secretary of the Society (Könyves Kálmán körút, 40., Budapest X., Ethnographical Museum).

The aim of the review is to publish researches on the folk civilization of the Hungarians and on the ethnology of kindred peoples, Finno-Ugrians and Turks; as well as on the ethnology of Eastern Europe. *Ethnographia* publishes articles in Hungarian, English, French and German

Le rédacteur de l'*Ethnographia*, à partir de l'an 1940 (tome 51.) est *Béla Gunda*. On est prié d'adresser tous les manuscrits, ouvrages pour comptes-rendus et tout le courrier concernant la rédaction directement au rédacteur: Könyves Kálmán körút, 40., Budapest X., Musée Ethnographique. Le courrier de la Société Ethnographique Hongroise, réclamations et ouvrages d'échange sont à adresser au secrétariat de la Société: Könyves Kálmán körút, 40., Budapest X., Musée Ethnographique.

La revue publie des recherches portant sur la civilisation populaire hongroise et sur l'ethnologie des peuples apparentés, c'est-à-dire des peuples finno-ougriens et turcs; ainsi que sur l'ethnologie de l'Europe Orientale. Les articles de l'*Ethnographia* sont publiés en hongrois, français, anglais et allemand.

Schriftleiter der *Ethnographia* ist vom J. 1940 (Jg. LI.) ab *Dr. Béla Gunda*. Handschriften, Besprechungsstücke und jeder auf die Schriftleitung bezügliche Briefwechsel sind unmittelbar an die Anschrift des Schriftleiters (Budapest, X. Könyves Kálmán körút 40., Ethnographisches Museum) und alle die Ungarische Ethnographische Gesellschaft angehende sonstige Erkundigungen, Zustellungsmahnungen und Tauschstücke an das Sekretariat der Gesellschaft (Budapest, X. Könyves Kálmán körút 40., Ethnographisches Museum) zu richten.

Das Ziel der Zeitschrift ist die Veröffentlichung von Forschungen und Ergebnissen über die ungarische Volkskultur, die Ethnographie Osteuropas und die den Ungarn ethnographisch verwandten finnisch-ugrischen und türkischen Völker. In der Zeitschrift *Ethnographia* erscheinen Aufsätze in ungarischer, deutscher, französischer und englischer Sprache.

Abonnementspreis jährlich Schw. Frc. 15.

Hauptkommissionär

EDMUND STEMMER

Wissenschaftliche Buchhandlung

Budapest (Ungarn), V. Gróf Tisza István utca 14.

ETHNOGRAPHIA — NÉPÉLET

ZEITSCHRIFT DER UNGARISCHEN ETHNOGRAPHISCHEN GESELLSCHAFT

Redigiert von Dr. Béla Gunda.

BUDAPEST, X. Könyves Kálmán körút 40. Ethnographisches Museum.

JHG. LII.

1941.

H. 1.

INHALT.

	Seite
Vereas, S.: Béla Bartók's 60th birthday	1—4
Thurnwald, R.: Probleme der allgemeinen Völkerkunde	5—9
Szendrey, Zs.: Ungarische Vierteljahrsbräuche und Aberglauben	10—23
Cs. Sebestyén, K.: Die ältesten Hausbestandteil-Benennungen des ungarischen Hauses	24—36
Gunda, B.: Von den balkanischen Zusammenhängen der rumänischen Volkskultur der Südkarpathen	37—44
Szendrey, Á.: Totenhochzeit	44—53
Herkely, K.: Bäuerliche Forstwirtschaft im Komitat Veszprém	54—58
Khín, A.: Luzienstühle aus dem Csallóköz	59—61
Szendrey, Zs.—Szendrey, Á.: Proben aus dem ungarischen Handwörterbuch des Aberglaubens	62—65
Kleinere Mitteilungen. Gunda, B.: Das Kreuz als magisches Zeichen auf Tongefäßen. Szendrey, Zs.: Aberglaubische Ortsnamen. Gönczi, F.: Verbot des Gebrauches des Halsstrafklotzes. Gönyey, S.: Haartracht der Frauen in Nagyhind (Kom. Bars). Gönyey, S.: Tänze aus Váralja (Kom. Baranya). Szabó, T. A.: Siebenbürgener Angaben über Öfen aus dem XVII—XIX. Jahrhundert. Kálózi Nagy, B.: Ochsenkarren mit Holzachse. Giday, K.: Pierdeschädel als Zauber	66—73
Literarische Rundschau	74—79
Ethnographische Nachrichten. Gönyey, S.: Volkskundliche Ergebnisse der Landwirtschaftlichen Ausstellung vom Jahre 1941. Sulán, B.: Volkskunde in den Handelsschulen. V., A.: Volkskunde im Dienste des Musikinstruments. Sz., Á.: † B. Máder	80—84

A Magyar Néprajzi Társaság elhatározta, hogy elkészíteti és kiadja az Ethnographia és a Néprajzi Múzeum Értesítője c. folyóiratok I—L. (1890—1940) ill. I—XXXII. (1900—1940) évfolyamainak név-, tárgy- és helymutatóját. A mutató nélkülözhetetlen mindazok részére, akik a magyar néprajztudomány eddigi munkájáról, eredményeiről, az egyes vidékek, népcsoportok állapotáról, szokásairól, a népi használati tárgyakról s azok elnevezéséről tájékozódni kívánnak s általában néprajzzal foglalkoznak. Nem szükséges külön hangsúlyozni, hogy a mutató segítséget nyújt a nyelvésznek, történésznek, geográfusnak is munkájához. A mutató elkészítésével a Magyar Néprajzi Társaság dr. Cs. Sebestyén Károly és dr. Szendrey Zsigmond tagtársakat bízta meg. A munka terjedelme kb. 400 oldal s az 1941 év folyamán nyomdába kerül. A mutatóra a Magyar Néprajzi Társaság előfizetést hirdet. A Magyar Néprajzi Társaság tagjai és a folyóiratok előfizetői, akik 1941 július 1-ig három részletben vagy egy összegben 12 pengőt a Társaság pénztárába beküldenek, a fenti kedvezményes áron kapják a munkát. Nem tagok, nem előfizetők részére a kedvezményes előfizetési ár 15 pengő. Azok részére, akik 1941. július 1. után jelentkeznek, az előfizetési árat és a bolti árat később állapítja meg a Társaság.

Kérjük tagjainkat, a rokontudományok szakembereit s a magyar néprajztudomány minden barátját, hogy a Magyar Néprajzi Társaságnak ezt a munkáját támogatni sziveskedjenek s levelezőlapon értesítsék a Társaság titkári hivatalát, hogy milyen formában kívánnak előfizetni az Ethnographia és a Néprajzi Múzeum Értesítője c. folyóiratok név-, tárgy- és helymutatójára.

KERTÉSZ JÓZSEF KÖNYVNYOMDÁJA, KARCAJ.

ETHNOGRAPHIA N É P É L E T

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

SZERKESZTI
GUNDA BÉLA

LII. ÉVFOLYAM

1941.

2. SZÁM.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG

MEGJELENIK MÁRCIUS, JÚNIUS, SZEPTEMBER ÉS DECEMBER HÓ VÉGÉN

TARTALOM.

Gunda Béla : † gróf Teleki Pál	85—88
Harva Uno : A vőlegény és menyasszony rokonságának szerepe a finnugor népek házasságkötésében	89—101
Szendrey Zsigmond : A tavaszelő ünnepkörének szokásai és hiedelmei	101—110
Vajkai Aurél : Hiedelmek egy kéziratot orvosló könyvben	111—117
Igmándy József : Szilveszteri népszokások Hajdúmegyében	118—126
N. Bartha Károly : Névrecsúfoló gyermekversek	126—132
Lovas László : Adalékok a kaszaformák elterjedéséhez és elnevezéséhez	133—137
Kisebb közlemények. Dömötör Sándor : A Gellérthegy boszorkányos hírének legrégebb irodalmi adatairól. Manga János : A kánai mennyegző Nagycétényben. Beke Ödön : Állítólagos emberföltötti erők az Ormán-ságban és Göcsejben. Dincsér Oszkár : Adatok a középázsiai dallam-típus elterjedéséhez. Szabó T. Attila : Kert, gyalogkert, mezőségi kerítés. Bakó Elemér : Leánylopás a bukovinai székelyeknél. Giday Kálmán : Hogyan hizlalták a göbölőket ?	138—147
Irodalmi szemle. Gönyey Sándor : Gombocz Endre : A Királyi Magyar Természettudományi Társulat története. Vajkai Aurél : Györffy István : Nagy-kunsági krónika. Gunda Béla : Palotay Gertrud : Oszmán-török elemek a magyar himzésben. Morvay Péter : Maksai Ferenc : A középkori Szatmár megye. Bakó Ferenc : Hienz, Hermann : Quellen zur Volks- und Heimatkunde der Siebenbürger Sachsen. Gunda Béla : Söderbäck, Per : Rågöborna. Gunda Béla : Arany A. László : A szlovákiai magyarság néprajza. Gunda Béla : Steinitz, W : Ostjakische Volksdichtung und Erzählungen aus zwei Dialekten	148—157
Nekrológ. Gunda Béla : † Thirring Gusztáv. Végh József : † Csúry Bálint. 157—161	157—161
Társasági ügyek. A Magyar Néprajzi Társaság 1940. március 27-én tartott LIII. évi rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Tagfelvétel	162—168

TUDNIVALÓK.

Kéziratok, ismertetési példányok és minden szerkesztéssel kapcsolatos levelezés közvetlen a szerkesztő címére (dr. Gunda Béla, Budapest, X. Könyves Kálmán körút 40. Néprajzi Múzeum) küldendők. Minden egyéb a Magyar Néprajzi Társaságot érdeklő levelezés, reklamáció, cserepéldány pedig a Társaság titkári hivatalához (Budapest, X. Könyves Kálmán körút 40. Néprajzi Múzeum).

A folyóirat célja a magyarság népi műveltségére, Kelet-Európa s a magyarsággal rokon finnugor és török népek néprajzára vonatkozó kutatások, eredmények közlése. Az *Ethnographia*ban magyar, angol, francia és német nyelvű tanulmányok jelennek meg.

A Magyar Néprajzi Társaság tagdíja évi 8 pengő, melyért az *Ethnographia* c. folyóirat jár. A tagok ingyen kapják a *Néprajzi Múzeum Értesítője* c. folyóiratot. A tagság legalább három évre kötelező. Az *Ethnographia* évi előfizetési díja Magyarországon 12 pengő. — Kérjük tagjainkat, hogy lakásváltásukat a titkári hivatalnál (Budapest, X., Könyves Kálmán körút 40.) jelentsék be.

ETHNOGRAPHIA-NÉPÉLET

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

LII. ÉVF.

1941.

2. SZÁM

† gróf TELEKI PÁL,
1879—1941.

A halálát követő nehéz napokban emberi és tudósi nagyságát, államférfiúi tevékenységét, a történeti és szellemi Magyarország érdekében folytatott küzdelmét, társadalmi irányítószeropét s életének sok más mozzanatát több oldalról igyekeztek megvilágítani. Mi itt szellemi és tudósi arcának csak azokat a vonásait próbáljuk felrajzolni, amelyek közelebről fűzik tudományunkhoz, néprajzi gondolkodásáról tanuskodnak s a népi műveltség bonyolult felépítésének megértéséhez járulnak hozzá.

A tudományos pályára induló *Teleki Pált* kezdetben a felfedező utazások ragadják meg. Ázsia kutatástörténetével foglalkozik, majd politikai földrajzi és kartográfiai kérdések felé terelődik figyelme. 1909-ben jelenik meg „Atlasz a japáni szigetek cartographiájának történetéhez” c. munkája, amit a francia Societé de Géographie a Jomard-díjjal tüntet ki. A munkában többek között arra mutat rá, hogy Columbus nem Indiát, hanem Marco Polo „mesés gazdagságú” Zipanguját (Japánt) kereste. Hosszabb tanulmányútat tesz egyiptomi Szudánban, Észak-amerikában. 1906-tól, mint választmányi tag, később mint főtitkár és alelnök tevékeny részt vesz a Magyar Földrajzi Társaság életében. Mindig meglátja a fontos problémákat, észreveszi a hiányokat, korszerű feladatok elvégzésére lelkesíti barátait és tudós kollégáit. Magyarország térképészetének ügyében intéz felhívást, földrajzi múzeum felállítását követeli, a gazdaságföldrajz ügyét istápolja, a földrajz középiskolai oktatásának elmélyítése érdekében száll síkra. Közben megírja *A földrajzi gondolat története* c. (Budapest, 1917) essay-jét, amelyben az esprit géographique megnyilvánulásait keresi az emberi gondolkozás, környezet és tudományos felfogás történetében. *Ratzel* fejti ki, hogy a modern ember gondolkozása földrajzivá vált, mert a tényeket és eszméket lokalizálni igyekszik s ezek között és a föld távolságai és helyei között mind több kapcsolatot állapít meg. *Teleki* ezt a *ratzeli* meglátást mutatja ki a természeti népek mondavilágából s az ókori klasszikus népek világelképzelésétől kezdve a legújabb korig. A munka megjelenése idején már fontos állampolitikai feladatok nehezdednek vállára, a hadigondozó iroda vezetésével bízzák meg, majd irányító szerepet visz a béketárgyalások előkészítésénél. A béketárgyalásokra készíti el „Carte rouge” néven ismert híres néprajzi térképét, amelyen az egyes népcsoportokat számuk és népsűrűségük arányában tünteti fel. Politikai vezetőszeropének egyes állomásaira itt nem feladatunk kitérni. Csak tudományos vonatkozású ténykedéseiről emlékezünk meg, noha a tudós és államférfi *Teleki Pál* egymástól elválaszthatatlan. Tudósi mivól-

tának döntő része volt a reá háruló politikai feladatok megoldásánál. Politikai ítéletei és elképzelései mögött ott állott a tények fölött uralkodó higgadt tudós. 1919-től a közgazdasági egyetem tanára, közben (1920—21.) külügyminiszter és miniszterelnök, 1924—25-ben *Wirsén* svéd és *Paulis* belga szakértőkkel Irakban dolgozik. A népszövetség az iraki és török határ megállapítását bizza rájuk. Az idevonatkozó — nehezen hozzáférhető — jelentés (Question of the frontier between Turkey and Iraq, Geneva, 1925) földrajzi és néprajzi részének elkészítése *Telesi Pál* érdeme. A jelentésben a kurd, török, yezidi, arab, stb. törzsek élete, a pásztorvándorlások, az öntözőföldművelés eddig ismeretlen részletei tárulnak fel előttünk. Megfigyelései egyrészéről beszámolt a Magyar Néprajzi Társaságban s gyakran beszélt azokról egyetemi előadásain. Sajnos iraki tapasztalatairól magyar nyelven csak néhány részlet jelent meg. Az 1920-as évek után jóformán nem volt esztendő, hogy Amerikában, Olaszországban, Németországban, Franciaországban, Spanyolországban, stb. ne járt volna, ahol a magyar ügy érdekében előadásokat tartott, tanítványaival együtt végzett kutatásai eredményét ismertette. Külföldi előadásainak egy részét Európáról és Magyarországról (Budapest, 1934) c. munkájában ki is adta. A közgazdasági egyetemen a politikai és gazdaságföldrajzi tanszéket töltötte be. Tanított s a földrajz és rokontudományai részére tanítványokat nevelt. Magas színvonalú előadásai nem tények ismertetéséből, hanem problémák feszegetéséből állottak. Különös elmélyedéssel és lelkesedéssel beszélt kedvenc „nagy témáiról”, mint a Földközi tenger tájai, a nyugateurópai iparvidékek, a párisi medence, a nomádizmus, éghajlat, növénytakaró és talajok kapcsolata, az emberi műveltség kialakulása, stb. Tanítványaitól már komoly anyagismeretet és tájékozottságot kívánt, különösen ha az általa vezetett felsőbbfokú szemináriumban óhajtott valaki dolgozni. Ilyenkor volt alkalmunk közelebbről megismerni a tudós *Telesi Pált*. Bámulatos irodalmi tájékozottságával és részletismereteivel adta szellemes tanácsait, órákhosszat beszélgetett és vitatkozott egy-egy tanítványával, térképeket, vázlatokat rajzolt előtte, távoli példákra hívta fel figyelmét, hogy a tanítvány látókörét tágítsa. Olyan munkákat adott tanítványai kezébe, amelyekből valamelyik tudományág világképe bontakozott ki: a geográfus *Brunhes* és *Huntington*, a fizikus és csillagász *Eddington*, az őstörténész *Menghin* és mások munkáit. Előadásaiiban tág teret kapott a néprajz s tudományunk fontosságát tartotta szemelőtt akkor is, amikor *Györffy Istvánt* magántanárrá habilitálta, aki különben a párisi béketárgyalások anyagának előkészítésénél *Bátky Zsigmonddal* együtt legközvetlenebb munkatársai közé tartozott. Élete utolsó esztendeiben fontos őrhelyen szolgálta nemzete ügyét. S azon a fontos őrhelyen számtalanszor olyan intézkedést tett, elgondolást valósított meg vagy illesztett be programjába, amelyek népi műveltségünk kérdéseit, a magyar néprajz munkaterületét is érintik. Társaságunknak 1920 óta választmányi, 1939 óta tiszteleti tagja volt.

Geográfus szemével elsősorban a *tájat* látta, amely nem gyűjtőfogalom, hanem organikus, egy magasabbrendű életegység fogalma. Hirdette, hogy a táj jellegéhez a fizikai földrajzi tényezők mellett a műveltség formája is hozzátartozik. De a műveltség is függ a földrajzi környezettől, amint a település, a gazdálkodási forma, az ember ter-

melő eszközei is befolyásolják a tájat. A földrajzi környezet azonban sohasem lehet termelő, hanem csak lassú átalakító. Azt tanította, hogy a faj is tájalkotó tényező, de nem ipso fakto, hanem csak a geológiai, klimatológiai s más elemekkel küzdve juthat uralkodó szerephez. „Nem kell, hogy a fajnak mindenféle éles, avagy csak felismerhető határai legyenek . . . a faj határral is úgy vagyunk, mint minden más természetes határral: különbözőket elválaszt, anélkül, hogy teljesen egységest határolna körül”. (Táj és faj, Turán, 1917. 24. l.) *Teleki Pál* azonban itt nem biológiai értelemben vett fajról beszél, hanem bizonyos életegységekről. Ezek az életegységek egy fajjá amalgamálódhatnak, mint a hosszabb történelmi izoláltság alatt Burgund népe alakult a germánokból és románokból. A táj és faj kapcsolatának kutatása vezette *Teleki Pált* arra a felismerésre, hogy az emberi életnek a néprajzot érdeklő jelenségei a megfigyelések kezdetén a földrajziakkal mindig egybeforrnak. Ez a kutatók és a tanulmányozott népek részéről egyformán természetes is, mert a szokásokban és hitben a földhöz kötött élet magyarázatait, analógiáit találjuk. Mindezeket részletesen A földrajzi gondolat története c. munkájában fejt ki, ahol részletesen kitér arra is, hogy a néprajznak mindinkább tekintetbe kell venni a természeti ember környezetfelfogását. Amikor a népélet bűvárai arra az eredményre jutnak, hogy a természeti népek korán tisztelték a földet, mint természeti erőt, létét felfogták, ha ismeretlennek tekintették is, — akkor az ethnologusnak „mélyebben bele kell hatolnia a földfelszín jelenségei, élete megértésének történetébe”. (Uo. 157. l.) Finoman fejtegeti, hogy a nép felső rétegei bonyolult kozmogóniákat ott gondolnak ki, ahol az embernek nem kell a létét küzdenie (pl. Polinéziában) s talán ilyen helyeken indult meg az államok fejlődése s a társadalmi tagoltság. Természetesen nem a politikailag organizált államra gondolt *Teleki*, hanem olyan hatalmi erőt is jelentő intézményekre, amelyekben a gazdasági és politikai erők helyett elsősorban szellemi erők működnek.

De vannak közelebbi mondanivalói is *Teleki Pálnak*. A magyar Néprajzi Társaság 1920 október 20-án tartott szegedi propaganda gyűlésén hangoztatja, hogy a néprajz fontos eszköze a nemzeti reneszánsznak, s nem az internationalizmus, hanem a nacionalizmus tudománya. Példákkal mutat rá arra, miként lehetne a néprajzi ismereteket a földrajzi oktatás keretén belül érvényesíteni. Olyan múzeum tervével hozakodik elő, amely a magyar népélet jellegzetességeit a földrajzi, mezőgazdasági, geológiai, stb. tényezőkkel kapcsolatban mutatná be. Kéri a Társaságot, hogy vidéki szakosztályt állítson fel. (Előadása Földrajz és néprajz c. a Néptanítók Lapjában jelent meg s azt a Néprajzi Társaság is kiadta.) Néprajzi gondolkodásának sokoldalúságáról tesz bizonyosságot a williamstowni egyetemen 1921 nyarán tartott előadásában. A nemzetiségi kérdést világitotta meg a hallgatóság előtt s a vegyes lakosságú területek tanulmányozásához nyújt szempontokat. Többek között azt fejtegeti, hogy egy terület jellegét nem a különböző népelemek valamelyik többsége határozza meg, hanem a népelemek keveredési módja. Vannak fizikailag és kémiailag kevert területek. Ott, ahol gyakori az összeházasodás, erős a társadalmi érintkezés, kémiailag kevert vidékről beszélünk, az egyszerű egymásmellett élés fizikai kevertséget eredményez. *Telekitől* származik a kisebbségeknek tradicionális,

önkéntes és kényszerkisebbségekre való felosztása, amelyek mind más műveltségi és politikai érdekekkel és erővel rendelkeznek. Befejezésül itt még csak a népvándorlásokra vonatkozó kutatásaira mutatunk rá. Példák özönével bizonyítja, hogy a népvándorlások nem elszigetelt események, hanem az emberi élet velejárói, „annak természetéből valók, éppoly sokszerűek, sok tényezőből összeszövődőek, változatosak, mint maga ez az élet, az emberiség történelmének természetes és állandó, nem pedig kivételes vagy különös jelenségei” (Földr. Közl. 1935.).

Mindezek apró tudományos mozzanatok gazdag életéből. *Teleki Pál* egész emberi oeuveje a szaktudományok felett áll s abba a szellemi arcvonalba tartozik, amely nagy barátaival *Madariagaval*, *Valéryval*, *Russell-lal*, *Berdjajevvel* az élén a szellem tisztaságáért szállt síkra, küzdve azért az Európáért, amelyben a humánus belső tartalmat s nem külső formák kiépítését jelenti. Egy magasabb szellemiségtől ki-parancsolt új rendet akart, amelyben azonban nem arról van szó, hogy mindent „európaivá” tegyünk, hanem, hogy *sajátosságainkat* éppen az új Európa érdekében is megőrizzük. Nem szünt meg figyelmeztetni, hogy önmagunkban, a közös munkában való hitet keressük és értéke-sítsük azokat az eszmei értékeket, amelyeket az utolsó század Euró-pája kitermelt.

Ha ezt megtanuljuk tőle, a magyar néprajz előtt gazdag tartalmú távlatok derengenek fel.

Gunda Béla.

*

Comte Paul Teleki. 1879—1941.

Le comte Paul Teleki, Président de Conseil de Hongrie, illustre géographe, est mort ce printemps 1941 entre de circonstances tragiques. Pour l'ethnologie, sa mort est également une perte grave. Il approfondissait la question des connexions entre le paysage et la race. Ses cartes ethnographiques, sous le nom des „cartes rouges”, sont connues partout en Europe. Plusieurs fois il a exposé son opinion selon laquelle l'ethnologie doit de plus en plus prendre en considération la manière de l'homme primitif de réagir aux données du milieu. Il cherchait les conditions géographiques de la formation des cosmogonies. La renaissance nationale, selon lui, possède dans l'ethnologie cette discipline non pas internationaliste, mais nationaliste, un instrument puissant. La division des minorités nationales en minorités traditionnelles, volontaires et forcées a été introduite par lui. Commissaire de la Société des Nations dans l'Irak (1924—25), il a fait d'importantes observations sur les civilisations nomades et agricoles. Il a cherché les causes et les formes des migrations de peuples. Il les a décrites comme des phénomènes naturels et constants de l'histoire de l'humanité et non pas comme des événements extraordinaires et exceptionnels.

Cependant, l'oeuvre du comte Teleki s'élève au-dessus des singulières disciplines savantes. Teleki appartenait à ce front spirituel qui, avec Madariaga, Valéry, Russell et Berdjajev en tête, lutte pour la pureté de l'esprit. Teleki combattait pour une Europe où l'humanisme, loin de se borner aux formes et à l'extérieur, agit comme la valeur intérieure des âmes. Il a voulu un ordre nouveau mis en existence par un système supérieur d'esprit. Il ne cessait de nous exhorter à chercher la foi en nous-mêmes et dans le travail commun et à appliquer et apprécier les valeurs spirituelles produites par l'Europe du siècle révolu.

A VŐLEGÉNY ÉS MENYASSZONY ROKONSÁGÁNAK SZEREPE A FINNUGOR NÉPEK HÁZASSÁGKÖTÉSÉBEN.

A szokások kutatása fiatal tudomány s a távolabb állók szemében talán haszontalannak is tűnhetik fel, de aki nem sajnálja a fáradságot és elmélyed benne, az előtt megvilágosodik nagy művelődéstörténeti jelentősége. A népszokásokban ugyanis, miként a föld mélyén, rétegeket fedezhetünk fel s ezek sajátságos módon tükrözik valamely nép fejlődési fokozatait. Ahol a történeti források elhallgatnak s a régészeti leleteket már csak a képzelet tudja megeleveníteni: ott az összehasonlító szokásvizsgálat a valóság talaján mozog s nem is sejtett pillantásokat vehet a régmúlt idők éjszakájába.

Mínthogy figyelmemet az utóbbi időkben leginkább a finnugor népek társadalmi élete kötötte le, talán szabad e helyen röviden tárgyalnom néhány, a házasság megkötésével kapcsolatban jelentkező ősi szokást azon életszínvonal keretei között, melyhez e szokások szorosan kapcsolódnak.

Hagyjuk figyelmen kívül azt az elég késői korszakot, mikor Finnországban jogi jelentősége volt a jegyváltásnak s térjünk mindjárt abba a korbá, mikor a házasság két exogám család közötti szerződésen alapult. Ezen a fokon az sem volt mulhatatlanul szükséges, hogy a fiatalok előbb ismerjék egymást. Erről tanúskodnak a különféle vidékekről fennmaradt többé-kevésbé világos hagyományok. Így pl. az inkerieknél a fiatalok kapcsolatának régebben egészen másodrendű szerepe volt; a szülők és a család döntötték el, hogy kihez megy férjhez a lány s rendszerint azt is, hogy melyik lánynak a kezét kérje meg a fiú.¹ Orosz-Karjalában gyakran megtörtént, mint *Marttinen* mondja, hogy a házasságban megegyeztek, habár a kérő nem is látta előbb a megkérendő leányt.² Hogy régen a legénynek valóban milyen kevés beleszólása volt ezekbe a dolgokba, mikor hajdanában asszony után nézett, az leginkább kitűnik abból, hogy pl. az osztjakok,³ votjákok⁴ vagy mordvinok⁵ nem mindenütt tartották elkerülhetetlenül fontosnak, hogy a vőlegény részt vegyen a menyasszony házánál tartott lakodalomban. A mordvinokról beszélnek, hogy a vőlegény akkor látta először menyasszonyát, mikor azt a vőlegény házába hozták.

Hogy a fiatalok ily módon teljesen idegenek lehettek egymásnak, az az exogámiában leli magyarázatát, abban a szokásban, hogy a legény más vidékről szerez feleséget, ami viszont feltételezi a külön közvetítő vagy szóvivő szerepét. Ezt a segítő személyt, akit a votjákok „előljárónak”, a vogulok „futó embernek”, a kolтта-lappok „az in fono-

¹ *Lukkarinen*: Suomalaisten naimatapoja I. Helsinki 1933, 41 l.

² *Marttinen*: Naima- ja häätapoja. Kézirat a Finn Irodalmi Társaság levéltárában.

³ *Startsev*: Nekotoryje dannyje o brake i svadbe u ostjakov. Materialy po svadbe i semejno-rodovomu stroju narodov SSSR I. Leningrad 1926, 220 l.

⁴ *Hämäläinen*: Mordvalaisten, tšeremissien ja votjakkien kosinta- ja häätavoista. Helsinki 1913, 167 l.

⁵ *Milkovits*: Byt i verovanija Mordvy v kontse XVIII stoletija. Tambovskija Eparhialnyja Vedomosti, 1905, 18 sz. 821 l.; *Lepehin*: Dnevnyja sapiski I, St. Peterburg 1795, 172 l.

gatójának“ hívtak s aki mindig a vőlegény családja részéről volt a közvetítő, az összes finnugor népek, sőt még a szamojédek is ismerték. A közvetítőnek az volt a feladata, hogy előre kitudakolja a feltételeket és a váltságdíjat, amelytől esetenként a leány átengedése függött. Minthogy a kérdést általában békés úton igyekeztek elintézni, nem pedig leányrablással és annak következményeinek felidézésével, ennél fogva a házasságkötés már korán üzletszerű jelleget öltött. A félreértések és surlódások elkerülése végett a szerződéstől megkivánták a kellő világosságot s már a szamojéd közvetítőnek szokása volt pontosan feljegyezni külön rovásos botra a leányért követelt összes rénszarvasokat — számuk néha több tucatra rugott, — róka- és sarkirókabőröket, majd későbbi divatbajóttéval a pénzt és egyéb fizetséget.⁶ Az osztjások a leány vételáraként rénszarvasokon és szörméken kívül adtak kutyákat, rézfazekakat, ruhákat, stb. is.⁷

Sok helyen, így Orosz-Karjalában, a zürjének, votjákok és csere-miszek között, már régen az volt a felfogás, hogy a leány váltsága, melyet az említett népek a leány „fejpénzének“ neveztek, kizárólag csak a menyasszony szüleit illeti meg. Azt mondták, hogy az a „neveltetési költség visszafizetése“ és az „anyatej ára“. Az ilyen visszafizetésre céloz a régi karjalai lakodalmas vers e szavakkal: „Apámnak hiúzprémet, hogy kenyérral etetett, anyámnak nyestprémet, hogy cse-csével szoptatott.“

Régebbi szokás szerint a kérdés mégsem dőlt el csupán csak a vőlegény szüleinek s a tőlük megbízott közvetítőknek, valamint a menyasszony szüleinek elhatározásán, hanem a nyilvános megegyezés előtt meg kellett hallgatni a rokonok véleményét is. A házasság feltétele tehát két nemzetség kölcsönös megállapodása volt. Késői emlékei maradtak ennek a többi közt a karjalaiaknál. Így pl. *Ahlqvist* elmondja a Valkjärvi-beli eljegyzési ünnepségről szólóban, hogy a kötést addig nem tekintették véglegesnek, míg a „falu népe“ össze nem gyülekezett a leány „eladására“. Eredetileg ez a cselekmény nemcsak ily üres szertartásból állott. A kolttai-lappok nekem is beszélték, hogy ha a vőlegény rokonai a menyasszonynak igen kevés hozzátartozóját hívták meg a megbeszélésre, ezek az ilyesmit nem hagyták szó nélkül, mire a közvetítő megkérdezték, hogy kik hiányoznak még, utánaküldött a többi rokonaiknak. A menyasszony hozzátartozói ugyanígy kifejezték csodálkozásukat, ha a vőlegénynek túl kevés rokona volt jelen. „Nem látni a közhangulatot“, — mondták ilyenkor. *Tudeer Gabriel* a XVII. században hasonló megfigyelésre jutott a Kemi-i lappok között. Mikor a házasságot megkötötték — mondja — nem elég, hogy ott voltak a leány szülei, hanem az „egész falut“ egybe kellett hívni tanácskozni a felől, hogy a házasságot nyélbeüssék-e vagy sem.⁹ A mordvinoknál a vőlegény rokonságát már a leánykérés előtt összehívták, hogy a szülők előadhassák a fiúk szándékát és meghallgathassák a rokonok vélemé-

⁶ Dr. Lehtisalo T. feljegyzései.

⁷ *Startsev* id. m. 219 l.

⁸ *Lukkarinen*: Vanhoja suomalaisia oikeustapoja. Kotiseutu 1911, Helsinki, 67 l.

⁹ *Tudeer*: En kort underrättelse om the österbohniske lappar. Archives de Traditions Populaires Suédoises XVII, 6, Upsala 1905. 18. l.

nyét.¹⁰ Ugyanilyen adatokat sorolhatnánk fel a többi finnugor népektől is annak a bizonyítására, hogy nemcsak a vőlegénynek és menyasszonynak, hanem azok szüleinek döntési jogát is a nemzetség szorította határok közé.

A nemzetség ősi jelentősége a házasságkötéssel kapcsolatban tükröződik abból a tényből is, hogy a menyasszony szülein kívül a rokonok is részesedtek a leány váltságdíjában. A legvilágosabb példá-

1. kép. Votják asszony, leány és menyecske. Kazáni korm., Mamadysi körzet. (Harva Uno felv.) — Wotjakische Frau, Mädchen und junge Frau. Gouv. Kasan, Kreis Mamadysch. (Photo Uno Harva).

kat erre az arktikus népek őrizték meg. Mint *Lehtisalo* gyűjtéséből kitetszik, a jurák-szamojédok között, akiknél rénszarvas teszi ki a leány árának fő részét, szokás volt, hogy az apa a leány váltságából egy-egy rénszarvast enged át közeli hozzátartozóinak, még ha azok külön laktak is egymástól. *Thurenus* említi az áselei lappoknak azt a szokását, hogy a vőlegény szülei egy-egy ezüstdíszítésű övet és ezüstkorsót vagy kannát adnak a menyasszony szüleinek, a menyasszony

¹⁰ *Hämäläinen* id. m. 35 l.

fiú- és leánytestvéreinek ezüstkanalat, a menyasszony szüleinek és közelebbi rokonainak pedig azonkívül svéd tallért juttatnak.¹¹ A kereskedelem és a nyugati műveltség nyilvánvalóan hatáskörébe vonta ezeket a tárgyakat a lappoknál, mert azelőtt kétségkívül csak természeti javakat használhattak erre a célra, mint ahogy a karjalai lakodalmasversben is „mókuson vett, nyesten megváltott” feleségről esik szó. A lulei lappoknál fizetett váltságdíjakból, mint *Rheen* beszéli, a leány ap-

2. kép. Votják asszonyok gyermekükkel. Kazáni korm., Mamadysi körzet. (Harva Uno felv.) — Wotjakische Frauen mit Kind. Gouv. Kasan, Kreis Mamadysch. (Photo Uno Harva).

ját ezüstkanala, rézfazék s ágy és ágynemű illette meg, az anyának ezüsttel hímzett övet, ünnepi ruhát és ezüstdíszítésű gallért, a testvéreknek és más rokonoknak ezüstkanalakat, ezüstdíszeket és egyéb ezüstneműt adtak.¹² Hogy e szolgáltatásokat nem tekintették pusztán ajándékoknak, melyeket az ajándékozó csak a saját elgondolása alap-

¹¹ *Thurenius*: En kort berättelse. Handlingar och uppsatser angående Finska Lappmarken och Lapparna af Isak Fellman, I. Helsinki 1910, 397 l.

¹² *Rheen*: En kort Relation om Lapparnes Lefwarne och Sedher. Archives de Traditions Populaires Suédoises XVII, 1, Uppsala 1897, 11 l.

ján adhatna, azt világosan mutatja *Tornaeus* leírása Tornio lappjairól, aki szerint a közvetítőnek, hogy beleegyező választ kaphasson, „azonnal meg kell mutatnia, mennyi ezüstöt és ruhát akarnak adni a leány apjának, anyjának, fiú- és leánytestvéreinek, mert hiszen ők azt nem szégyenlik elmondani, hogy kinek-kinek mennyi a jussa.”¹³

Tornaeus a továbbiakban megemlíti, hogy az, amit a menyasszonyért követelnek, többnyire bizonyos arányban van a menyasszony hozományával. Máshelyen azt mondja: A kérőt a kárért bőségesen kárpótolják a menyasszonnal kapott rénszarvasok.¹⁴ Mivel azonban a hozományt az asszony magántulajdonának tekintették, a váltság, amit a

3. kép. Cseremisiz gazda feleségével és leányával. Ufai korm., Birszki körzet. (Harva Uno felv.) — Ein tscheremissischer Bauer mit Frau und Tochter. Gouv. Ufa, Kreis Birsk. (Photo Uno Harva).

leányért fizettek, eredetileg nem lehetett a hozomány kárpótlása. Figyelemreméltó az is, hogy az asszonyért fizetett árat bizonyos esetekben visszakövetelheték. Így pl. a szamojédoknál szokásban volt a fél ár visszatérítése, ha az asszony egy évnél nem élt tovább; ha pedig az asszony valami elfogadható okból nem akart a férjénél maradni, vissza kellett fizetni az egész váltságdíjat.¹⁵ Az asszonyváltság és a hozomány egymáshoz való viszonyát ez alkalommal részletesebben nem tárgyalhatjuk, bármilyen érdekes is a kérdés. Csak annyit említek még meg, hogy a menyasszonnak azok a rokonai, akik pl. a jurák-szamojédok esetében rénszarvast kaptak a leányért fizetett váltságdíjból, a fiatal

¹³ *Tornaeus*: Berättelse om Lapmarckerna och Deras Tillstand. Archives de Traditions Populaires Suédoises XVII, 3, Uppsala, 1900, 44 l.

¹⁴ *Tornaeus* id. m. 44. l.

¹⁵ Dr. Lehtisalo feljegyzései.

párnak, későbbi látogatása alkalmával, rénszarvasborjával, szőracsizmával vagy más ilyesmivel viszonzták azt.¹⁶

A vőlegény rokonainak részvételére a váltságdíj kifizetésében nincsen ennyi adatunk. De néhány példánk azért erre is van. Így pl. a voguloknál az a szokás, a *Kannisto* professzortól kapott feljegyzések szerint, hogy „mikor az apa fiát házásítja, az apa testvérei kötelesek őt segíteni s ezeknek aztán joguk van szükség esetén hasonló segítséget várni tőle”. Érthető ez, ha arra gondolunk, hogy a férj otthonába vitt asszony egyúttal mintegy a férfi családjának tulajdonába ment át, az özvegyasszony ugyanis férjének halála után örökségképen szállt át a férj öccsére, vagy valamely más, a család ugyanazon korcsoportjához tartozó közeli rokonra. Ugyanez volt a szokás a török népeknél is. Így pl. a kirgizeknél, mondja *Radloff*, a kalimon, vagyis a váltságdíjon megvásárolt asszony, nemcsak férjének tulajdona, hanem bizonyos főkig a családközösséghez tartozik s örökségi rész gyanánt a fiatalabb fiútestvérré száll át, ha van ilyen fiú a családban.¹⁷ Nincs okunk titkolnunk azt sem, amiről *Steinitz* tett említést egyik pár éve hozzám írt levelében az osztják családi kapcsolatokról szólva: „Még ma is él az osztjakok hagyományában az ifjabb testvérnek a joga arra, hogy bátyjának feleségével házassági viszonyban éljen s ezt gyakorolják is, ha pl. a férj pusztai kalandozásai alkalmával kénytelen hosszabb ideig távol maradni otthonról”. Ez az ősrégi szociológiai jelenség mutatja, mily közeli kapcsolatban van a levirátus a többférjűséggel.

Ha most már a lakodalomhoz térünk, ismét két család összejöveteléhez érkezünk, melyben mindkét fél saját különleges szerepét játssza. Erről számtalan érdekes leírásunk van, s ezeknek a számát nekem is volt alkalmam gyarapítani bizonyos rokonnépek részéről. Bár ez alkalommal most ezeket nem részletezhetjük, annyit legalább is meg kell említenem, hogy mindkét család gondoskodott a lakodalmi vendégtartásról. Ma is azt látjuk, hogy a finn lakodalomba jövő vendégek, különösen pedig a rokonok, hoznak magukkal, vagy már előre küldenek a lakodalmas házba, bármily gazdag legyen is az, különféle ételmezt, tejet, vajot, sajtot, tojást, stb. Bár ismerik ezt a szokást Svédországban és másutt Európában is, mégsem lehet azért ú. n. nyugati műveltségi kölcsönzésnek tekinteni, hanem nyilván alapjában véve régi örökséggel van dolgunk. Erre mutat egyebek közt a pitei lappok lakodalma, melyet ismertette *Graan*, a XVII. században leírja, hogyan érkeztek meg a vendégek a lakodalomba mindenféle ételmisszerrel. Ugyanis — teszi hozzá a szerző — habár a szülők feladata, hogy a nagyobb kiadásokat viseljék, a rokonok is hoznak magukkal húst, amit a nagy üstbe helyeznek. Van ott rénszarvasnyelv, velőscsont s más inycnfalat, s amikor a szokott férfiszakács megfőzte az ebédet és a zsírt, ami a felszínre rakódott, lefőlözte, valamennyien elhelyezkedtek az étel körül és együtt ették meg a húst és a levest. Úgy látszik, hogy ezen a közös étkezésen az ifjú pár nem vett részt, mert *Graan* megjegyzi, hogy „a vőlegény és a menyasszony egészen csendben s igen szerényen ülnek egymás mellett egész nap, külön a többtől, s a részüket külön

¹⁶ Dr. *Lehtisalo* feljegyzései.

¹⁷ *Radloff*: Aus Sibirien I, Leipzig 1884, 485 l.

osztják ki a lakodalmi ebédből”.¹⁸ A két nemzetség ilyen együttes étkezésének a régi lakodalmi szokásokban igen nagy szertartásos jelentősége volt. Erre mutat már a rómaiak lakodalmának legrégebb neve: *confarreatio*, ami éppen együttevést jelent.

Szertartásos közös lakomákat a finnugor népek ugyan nemcsak a lakodalommal kapcsolatban tartottak, ilyeneket találunk különösképen a családközösségi vagy a nemzetség védőszellemeinek tiszteletére ren-

4. kép. Cseremisiz vőlegény és menyasszony. Vjatkai korm., Urzsumi körzet. (Harva Uno felv.) — Bräutigam und Braut der Tschermiszen. Gouv. Vjatka, Kreis Urshum. (Photo Uno Harva).

dezett ünnepeken, de az utóbbiakon csak egyazon agnatikus, vagyis egy őstől férfiágon leszármazott családtagok vehettek részt. Más családból származó személy az öröklődő szokás szerint nem mehetett el a másik nemzetség szóbanforgó lakomájára. Még a falvak közös áldozati lakomáin is minden egyes családközösség tagjai külön saját

¹⁸ Graan: Relation Eller En Fulkomblig Beskrifning om Lapparnas Ursprung. Archives de Traditions Populaires Suédoises XVII, 2, Uppsala 1899, 30 l. Vö. Rheen id. m. 11—12 l.

kört alkottak. Mivel csak a házasság megkötéséhez kapcsolódó szer-
tartásos lakomák tesznek e tekintetben kivételt, világos, hogy ezeknek
egészen egyedülálló társadalmi jelentőségük volt.

A menyasszonyi háznál tartott lakodalmon nemcsak az élők vet-
tek részt, hanem jelen voltak a menyasszony nemzetségének halottai
is, akiről ez alkalommal külön is meg kellett emlékezni. A votják
lakodalomban a házigazda imádkozott a menyasszony útnakindulása
előtt, buzgón kérve annak őseit, ne vegyék zokon, hogy utódjuk most
idegen nemzetséghez költözik. Egyúttal fogadást tettek, hogy állatot
áldoznak a menyasszony őseinek tiszteletére. Az eredetibb fokot mégis
szamojéd földön találjuk, ahol mindkét család részéről már a lakoda-
lom idején állatáldozatot mutattak be a menyasszonyi háznál. Pl. a
Nagyföldi tundránál, mint *Lehtisalo* feljegyzéseiből kitetszik, a vőlegény
részéről rénszarvasökröt, a menyasszony részéről rénszarvastehenet foj-
tottak meg s ezeknek a húsát nyersen ették. Ezeken az áldozásokon
a menyasszony nem vehetett részt, de jelen volt a védőszellem képe,
melyet vérrel kengettek. Az erdei jurák-szamojédok megfordítva, a
menyasszony részéről him- s a vőlegény részéről nőstényszarvast ál-
doztak. A voguloknál a vőlegény rokonsága áldozati állatul rénszarvast
vagy csikót hozott magával. Ezzel szemben arra nincs adat, hogy a
menyasszony hozzátartozói áldoztak volna a vőlegény házában, bár itt
is imát mondtak a menyasszony megérkezésekor, kérve, hogy a vő-
legény elhalt hozzátartozói fogadják szívesen a jövevényt anélkül, hogy
betegséggel sujtának vagy megzavarnák éjszakai álmát.

A két nemzetség közötti viszony a leány átadásának pillanatában
csúcsonyosodik ki. Erről egyebek közt a régi karjalai lakodalmas versek
igen színes képet adnak. Mily finoman tükröződik a menyasszony
hozzátartozóinak gondoskodása pl. a vőlegény rokonságához intézett
következő szavakban :

Elkää te mejjän kanaista,
meijjän niemen neitokaista
viekö vehkahuhmarelle,
panko parkin survojaksi,
viekää viljamättähälle,
suuren leivän leipojaksi,
taikinan taputtajaksi !

Ne vigyétek ezt a mi csibénket,
partfokunk kicsi lányát
mocsári virág (*calla palustris*) törésre,
fenyőkéreg zúzásra,
vigyétek gabonás dombra,
nagy kenyeret sütni,
tésztát dagasztani !

Figyelemre méltó, hogy ez a többszámaban való beszéd még
abban a versben is előfordul, amelyben a fiatalasszony neveltetéséről
van szó :

Elkää te mejjän kanaa
sillan päässä seisotelko,
itketelkö ikkunoissa !

Ezt a mi csibénket
ne hagyjátok álldogálni az ajtóban,
sírdogálni az ablakban !

Elkää te mejjän kanaa
vitsoin viisin vingutelko,
nahkaruoskin nau'utelko !

Ezt a mi csibénket
öt vesszővel ne rikassátok,
bőrosttorral meg ne bégessétek !

Mint hogy a menyasszony hozzátartozói ekként még a menyecske
fegyelmzését illető dologban is a vőlegény rokonságához s nem csak
a vőlegényhez fordulnak, világos, hogy ez a vers oly korból származik,

amelyben a házasság megkötése a vőlegény és a menyasszony rokonságára tartozó ügy volt.

Még komolyabb színben tűnik fel a két exogám nemzetség közötti viszony azon szavak alapján, melyekkel Távol-Karjalában utolsó intelemként a leány átadását kísérték. Akonlahti-ban és Vuonninen-ban ilyenkor azt mondták: „El ne veszítsd a fejedet!”, Haikolá-ban pedig „A fejedet baj ne érje!” A váltságdíj kifizetése tehát nem jelentette azt, hogy a menyecskével a férj otthonában tetszés szerint bánthattak volna, mert az asszony nemzetsége kötelességének tartotta, hogy egykori tagjának sorsáról új környezetében is gondot viseljen.

5. kép. Mordvin család. Szamarai korm., Buguruszlani körzet, Boriszkino falu. (Väisänen A. O. felv.) — Mordwinische Familie. Gouv. Samara, Kreis Buguruslan, Dorf Boriskino. (Photo A. O. Väisänen).

Hiszen az ősi lakodalmakban egyenest a vérbosszúra is történt utalás, melyet a nemzetségre nézve kötelező dolognak tartottak s amire különösen az asszony meggyilkolása adhatott okot. Ilyen vérbosszúval való világos fenyegetődzés olvasható ki a menyasszony indulásakor énekelt karjalai vers soraiból, hogy a férfiak és lovak készen állnak, szükség esetén

neijen polut polkemahan,
neijen jäljet etsimähän,
neijen immet itkemähän,
neijen päään perillisiksi.

a leány ösvényét taposni,
a leány nyomát keresni,
a leány szűzeit siratni,
örököseiül a leány fejének.¹⁹

¹⁹ Holmberg-Harva: Kauko-Karjalan häärinot. Annales Universitatis Aboensis IX, Turku 1929, 150 s köv. l.

Micsoda ősrégi társadalmi élet fuvallatát érezzük e komor szavakból! A Ladoga-tó vidéki Karjalában, ahonnan új települések rajzottak ki Inkeri, Aunusz, Orosz-Karjala felé, más olyan ősi vonások is maradtak fenn, amilyeneket nem találni sem az észtek, sem a vótok vagy vepszék körében. Ezek közül a legérdekesebb az az ősi exogám szokás, amit a népköltészet őrzött meg, hogy a menyecske megtartja a férje mellett régi családnevét, de ugyanakkor új előnevet kap: „nimi uusi annetahan”, új név adatik neki. Ennek a keresztyénységnél régebbi korra mutató szokásnak megfelelője fennmaradt a mordvinoknál. A votjákok semmi előnevet nem adtak az asszonynak, mikor az férjéhez költözött, hanem a férj otthonában egyszerűen csak régi családi nevén nevezték.²⁰ Ugyanígy jártak el a szamojédok, akikről *Lehtisalo* feljegyzéseiben azt olvassuk: „A leány nemzetségi neve nem változik, mikor férjhez megy. E helyett elveszti előnevét a férje házában. Sem férje, sem annak rokonsága nem hívhatja többé azon a néven, hanem csak a leány apja, rokonsága és a távolabb állók”. Érdekes megállapítunk azt, hogy ez az exogámián alapuló ősi szokás, mely még finnugor korból ered, évezredek múlva is megőrződött a Ladoga-tó vidéki karjalai népköltészetben.

Hogy mi volt az oka annak, hogy a férjnek és rokonainak kerülniök kellett a menyecske gyermekkori nevét, azt nem tudhatjuk. Csak felvethetjük a kérdést, hogy nem onnan származott-e ez a szokás, hogy a gyermekeknek a meghalt ősök neveit adták? Ez esetben a menyecske nevének elhagyása óvatossági eljárásnak volna tekinthető. Óvatossági eljárásokat máskülönben is találunk a lakodalmi szokások különböző állomásain, főként a menyasszonnyal kapcsolatban: letakart arccal kell elhagynia gyermekkori otthonát, fölemelve viszik és elrejtik a járműben, melynek használatát akkor sem mellőzik, ha az út rövid. Indulás előtt egyszer vagy többször meg kell kerülni a menyasszonyi házat vagy az udvarát. A menyasszonyt csengők csilingelése közben gyors iramban viszik férje házába. Megérkezéskor megkerülik a vőlegény házat vagy annak az udvarát. Kiszálláskor a menyasszony valami alapra lép rá: prémre vagy bőrre, nyáron szalmára is, de nem pusztára földre, vagy pedig felemelve viszik a lakásba. *Westermarck*, aki az utóbb említett szokást más népektől ismeri, úgy véli, hogy az a fiatal párnak valamely „szentségéből” származik, mivelhogy „azoknak a személyeknek és tárgyakkal, melyeknek ez az érzékenysége megvan, nem szabad gyakran a földhöz érniök.” Más helyen még megjegyzi: „Hogy ezek a szokások legalább is részben abból a babonás félelemből erednek, nehogy túl közeli érintkezésbe kerüljünk a földdel, az annál valószínűbb, mivel vannak más szokások is, melyek feltehetőleg a menyasszony és a vőlegény megvédését célozzák alulról jövő feltételezett veszedelmek ellen.”²¹

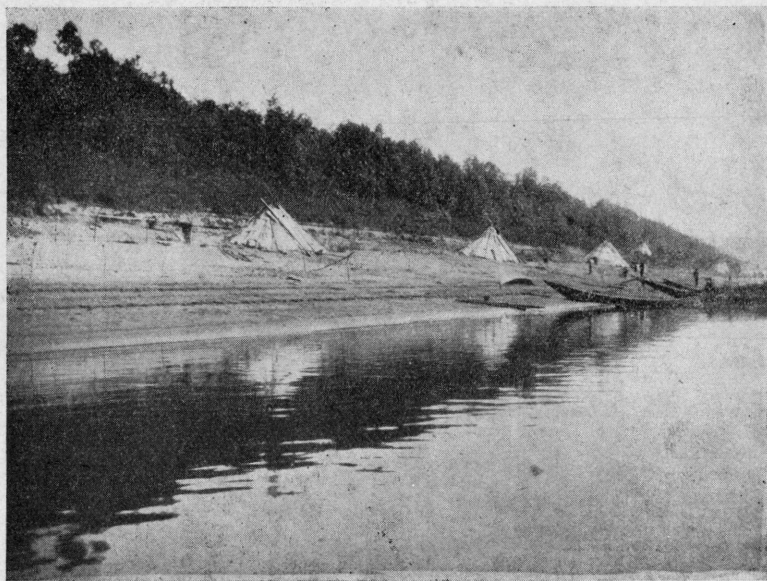
Westermarck itt joggal bírálja azt az elméletet, mely a fentemlített eljárásokban rablőházasságra utaló emlékeket lát, azonban az ő saját magyarázatai is bizonytalan alapokon nyugodnak. A szamojédok szokásai elég világosan megmutatják, miről is van tulajdonképpen szó.

²⁰ *Holmberg-Harva* id. m. 230–231 l. *Harva*: *Naimatapojemme historiaa*. Kalevalaseuran Vuosikirja 20–21. Helsinki 1941, 36 l.

²¹ *Westermarck*: *Avioliiton historia*. Porvoo & Helsinki 1932. 190–191 l.

Mikor a szamojédok megakadályozzák, hogy a menyasszony — de nem a vőlegény — pusztá földre lépjen, attól tartanak, hogy a lába nyomot hagy a földön; szerintük pedig a nyomokon a szellemek szoktak járni-kelni. A körülkerülés pedig, melyet a szamojédok is ismernek, a menyasszonyt követni akaró szellemek megtévesztését célozza. Ez abból is kitűnik, hogy a szamojédok a sirtól jövet egészen hasonló módon igyekeznek félrevezetni a halott szellemét, nehogy őket követhesse. És ugyanez okokkal magyarázhatjuk a menyasszony arcának eltakarását, elrejtését a járműben, a gyors iramot, stb.

Mínt hogy ezeket az óvatossági eljárásokat eredetileg csak a vőlegény házába való menetkor alkalmazták, nem pedig a vőlegény út-

6. kép. Északszibériai sátorfalu a Jenyiszej partján. (Harva Uno felv.)
— Zeltdorf vom Jenissei-Ufer in Nordsibirien. (Photo Uno Harva).

ján a menyasszonyi házba — noha némely szokás az előbbi összefüggésből néha áttolódhatott az utóbbiba is — világosan arra mutat ez, hogy eredetileg ily módon akarták megvédeni a vőlegény házát azoktól a veszedelmektől, melyek felfogásuk szerint a menyasszonyt követhetnék. Más szóval: bennük tükröződik az a félelem, hogy az elvitt leány elégedetlen nemzetségi védőszellemei, jóllehet áldozatokkal igyekeztek őket kielégíteni, utána lopódzhatnak a menyasszonynak vagy annak nyomait követvén mint hivatlan vendégek jöhetnek a vőlegény házába. Bennük egyszersmind kifejeződik az a feszült viszony is, amely hajdanában a két exogám család között fennállott.

Ennek a tanulmánynak az olvasói bizonyára megfigyelhették, hogy mikor világosságot igyekeztem deríteni a finnugor népek társadalmi életének legalsóbb rétegébe, pillantásunk gyakran fordult az arktikus népek felé. Ősműveltségünk határa oda nyúlik ki Északföld mé-

lyére, ahol a távoli hely és a zordon természet következtében a fejlődés annyira megmerevedett, hogy még a kőkorszakból fennmaradt etnológiai jelenségek nagyrészt szinte a mai napig élik évezredekkel előtti életüket. Ezek egyúttal értékes kritériumoknak is bizonyulnak, mikor annak a sok műveltségi rétegtől eltakart ösvénynek felkutatásáról van szó, melyen a finnugor és más európai őstörténeti népek lassanként emelkedtek magasabb műveltségre. Az a fénysugár, amit az összehasonlító szokáskutatás ily módon vet a múlt idők homályába, egyszer meg fogja mutatni, hogy az északi fényországaiban megőrződött kezdetleges műveltség is van olyan értékes forrás az emberi élet és társadalom mély titkainak felderítésére, mint akár a meztelen vadaktól lakott egyenlítő tája.²²

(Turku, Finnország.)

Harva Uno.

*

Die Beziehung der Sippe des Bräutigams und der Braut zur Eheschliessung bei den finnisch-ugrischen Völkern.

Die Aufmerksamkeit des Verfassers war in letzter Zeit dem sozialen Leben der finnisch-ugrischen Völker zugewandt und er bespricht hier einige, gelegentlich der Eheschliessung geübte, urtümliche Bräuche.

In Finnland hatten die gefühlsmässigen Verbindungen der jungen Leute früher eine zweitrangige Bedeutung. Eltern und Grosseltern waren es, die zu bestimmen hatten, wen ein Mädchen heiraten soll und zumeist auch, um welches Mädchen der junge Mann werben soll. Bei den Ostjaken, Wotjaken, Mordwinen war es nicht unumgänglich nötig, dass der Brautigam an der im Brauthause abgehaltenen Hochzeit teilnehme. Bei den finnisch-ugrischen Völkern spielen die besonderen Ehevermittler eine wichtige Rolle, ihre Aufgabe ist es, zu erforschen, unter welchen Bedingungen und zu welchem Lösegeld man das Mädchen hergeben würde. Vor der Vereinbarung musste man ausser der Meinung der Eltern auch jene der beiderseitigen Verwandten anhören. Die Bedingung der Eheschliessung war also das gegenseitige Übereinkommen der beiden Sippen. Bei den Lappen wurde z. B. „das ganze Dorf“ zu einem Rate zusammenberufen, wenn es sich um eine Eheschliessung handelte. Die urtümliche Wichtigkeit der Sippe bei der Eheschliessung geht auch aus dem Umstande hervor, dass ausser den Eltern der Braut auch die Verwandten derselben am Lösegeld beteiligt wurden. Dieses, für ein Mädchen gezahlte Lösegeld bestand aus Rentieren, reichverzierten Gürteln, Kleidern, Krügen, usw. Beachtenswert ist auch, dass man in gewissen Fällen den für die Frau bezahlten Preis zurückverlangen konnte. So war es z. B. bei den Samojeden gebräuchlich, die Hälfte des Geldes zurückzuerstatten, wenn die Frau nicht länger als ein Jahr lang lebte. Wenn die Frau aus irgendeinem annehmbaren Grund nicht beim Mann bleiben wollte, musste das ganze Lösegeld zurückgezahlt werden. Es gibt auch Angaben dafür, dass die Sippe des Bräutigams Anteil an der Bezahlung des Lösegeldes hat. So z. B. bei den Wogulen, wenn der Vater seinen Sohn verheiratet, sind die Brüder des Vaters verpflichtet, ihm hiebei zu helfen. Auf diese Weise ist es zu verstehen, dass die Frau, die in das Haus des Mannes gebracht wurde, sozusagen in den Besitz der Familie ihres Gatten übergeht. In den Bräuchen der Ostjaken lebt noch die Sitte, dass der jüngere Bruder das Recht hat, mit der Frau des älteren Bruders ein eheliches Leben zu führen, wenn der Gatte längere Zeit vom Hause fernbleibt. Interessant sind auch die Bräuche, die sich auf die gemeinsamen Mahlzeiten der Sippe von Bräutigam und Braut beziehen.

Am Mahle, das im Brauthause verzehrt wurde, nahmen nicht nur die Lebenden teil, sondern auch die verstorbenen Mitglieder der Sippe der Braut. Bei den Wotjaken betete der Hauswirt bei der Hochzeit, bevor die Braut sich auf den Weg machte, und flehte die Ahnen derselben an, sie sollen es nicht verübeln, dass einer ihrer Nachfolger jetzt zu einem fremden Stamm fortzieht. Das Verhältnis der beiden Sippen zueinander spitzt sich im Momente der Übergabe des Mädchens zu. Da bitten die Verwandten der Braut die Angehörigen des Bräutigams, für die Braut zu sorgen. Aus den karlichen Angaben kann man schliessen, dass man mit der jungen Frau im Hause

²² Finnböl fordította Korompay Bertalan.

des Mannes nicht je nach Belieben umgehen konnte, da die Verwandten der Frau es für ihre Pflicht erachteten, ihre Fürsorge dem einstigen Mitglied ihrer Sippe auch in der neuen Umgebung angedeihen zu lassen. In der urtümlichen karelischen Hochzeit wird auch auf die Blutrache angespielt, die man für die Sippe als verpflichtend erachtete und zu der besonders die Ermordung der Frau Anlass gab. In Karelien lebt noch der urtümliche exogame Brauch fort, dass die Frau auch bei ihrem Manne ihren alten Familiennamen weiterbehält, doch bekommt sie gleichzeitig noch einen anderen Vornamen. Ein ähnlicher Brauch ist auch bei den Mordwinen noch anzutreffen.

Bei manchen finnisch-ugrischen und samojedischen Völkern soll der Mann und seine Verwandten den Mädchennamen der jungen Frau meiden. Dies halten wir für eine Vorsichtsmassnahme. Solche Vorsichtsmassregeln findet man auch sonst bei verschiedenen Momenten der Hochzeit (so muss die Braut z. B. mit bedecktem Gesicht die Heimat ihrer Kindheit verlassen, usw.). Solche Sitten waren ursprünglich nur bei der Fahrt ins Haus des Bräutigams gebräuchlich. Auf diese Art wollte man das Haus des jungen Gatten vor jenen Gefahren schützen, welche der Braut folgen könnten. Mit anderen Worten: in diesen Bräuchen spiegelt sich die Angst, dass die unzufriedenen Sippengeister des fortgeführten Mädchens (trotzdem man sie mit Weihgaben auszu-söhnen versucht hatte) ihr nachschleichen könnten und als ungeladene Gäste ins Haus des Bräutigams kommen könnten. Diese apotropäischen Massnahmen bezeugen das gespannte Verhältniss, welches ursprünglich zwischen den beiden exogamen Sippen bestand.

A TAVASZELŐ ÜNNEPKÖRÉNEK SZOKÁSAI ÉS HIEDELMEI.

Pál fordulását ugyan még a tél fordulójának tartják,¹ de azért már Fábrián Sebestyén napján mézgásodnak, nedvvel kezdenek telni a fák.² A telet záró vízkereszt után tehát rövid átmeneti idő, télutó következik, de Mátyás vagy Zsuzsánna elviszi a havat,³ s az Alföldön ugyane napok,⁴ a Dunántúl pedig Gyula vagy Tibor⁵ megszólaltatja a pacsirtákat, s Apáczai szerint már Gergely,⁶ az Alföldön azonban József napján⁷ megjönnek a fecskék és a gólyák. A tél ereje tehát fokozatosan enyhül, a tavaszé ugyanígy erősödik, a téli pihenést és feldolgozó munkát felváltja az előkészülés, s ez a munka és sikerének gondja adja meg az egész tavaszelő jellegét.

Gonoszvilága megszorodik, a boszorkányok mellé egész sereg, a téli időben ismeretlen hatalom csatlakozik: a szépasszonyok,⁸ a gyertyástündérek,⁹ a sárkányok,¹⁰ a keresztúti¹¹ s a hamvas- vagy csonkaördög.¹² Az ősi halottkultuszra már csak a nagypénteki sírgondozás mutat,¹³ meg azok a szentgyörgynapi és nagyheti kincsmondák, amelyek a kincsszörző kísértetekre vonatkoznak. A boszorkányok felismerésének is újabb módjaival találkozunk: a szentgyörgynapi első kihajtáskor sajtárral settenkednek a csorda után,¹⁴ szent György vagy husvét első napján szarvakat láthat fejükön, aki fokhagymával, négylevelű lóherével, fekete tyúk első tojásával, szent György előtt ezüstpénzzel lenyiszált kigyófejvel a zsebében megy a templomba,¹⁵ az őszi vetés után kint hagyott boronán átnézve szent Györgykor a bika és a tehének szarvai közt ülnek a falu boszorkányai,¹⁶ s ha tojásfestés után a kavarókanállal kezükben a templomajtóba állanak, minden boszorkány visszatörpan előttük¹⁷ és szent György éjfelén a keresztúton szenteltkrétával vont körből gyűlésük is végignézhető,¹⁸ s ilyenkor kihallgatható beszélgetésük is a jó és rossz füvekről.¹⁹ Ezt a tudásukat pedig úgy nyerik a boszorkányok, ha a szent György éjfelén virágzó aranypatrac (aslepinum trichomanes) virágját letépik és magukkal hordják.²⁰ A tavaszelő gyermek- és fonójesztővé csökkenyenedett ősi ellenséges szellemei — mint majd az alábbi csoportosítás mutatni fogja — szintén mind maskurások.

A gonosz távoltartásának módjai is nagyon megszorodnak.

A gonosztávoltartó zajcsapás módjai közül most is szokásos a kongózás; ennek a nagycsütörtöki első kerepeléskor, a nagyszombati első harangozáskor vagy a husvéti harangszókor felhangzó kolomp- vagy csengettyűszónak, kulcszörgetésnek, bogrács-, tepsi- vagy fedőverésnek, csuporban kavicszörgetésnek azonban a háziférgek, békák és kígyók elűzése a célja,²¹ sokhelyütt azonban már e célját veszítve pusztá gyermekmulatság,²² mint nagycsütörtökön a harangok gyermeki elkerepelése,²³ vagy az ádventkezdő harangszóhoz hasonló jeladás, mint a húshagyó éjféli harangszó.²⁴ Aztán húshagyókor sulyokkal verik a kapusast, mert azon a vonalon, ameddig a hang elhallatszik, nem jöhet át a róka,²⁵ a kanizsai halászok nagypéntek hajnalán szapollyal verik a vizet,²⁶ a Bódrogközben hamvazó estéjén bádogfedővel csörömpölnek a hoppon maradt lányok ablaka alatt,²⁷ vagy cserépcsuprot vágnak ajtajukhoz,²⁸ s a tél gonosz szellemét űző tavaszi zajcsapás vallásos színezelet öltött csökevénye a feltámadás utáni lövöldözés,²⁹ meg a pilátusverés is.³⁰

A versenyjátékok a tavaszkezdő pünkösdről csúsztak át húsvétra, de a versenyfutás,³¹ lóverseny³² és a bikahajsz³³ is elvesztették eredeti jejenlőségüket, s a fiatalság pusztá szórakozásává váltak.

A jelképes küzdelem ősi formája már csak a Cibere vajda és Konc király húshagyói és virágvasárnap harcában mutatkozik, de már itt elváltozott jelentésben, mert a Székelységben és az Alföldön Cibere és Konc már nem a tél és tavasz, hanem a bőjt és húsevés képviselői.³⁴ A téltemetés többi formája mind szimbólikus, mint a Felvidéken a kiszébbü virágvasárnap vízbedobása, elégetése, hóba vagy földbeásása, sárba taposása³⁵ és elmuzsikálása;³⁶ erre mutat az a székely szokás, hogy a húshagyói ételek maradékait is magukkal viszik: megülik az eltemetett farsang torát.

A tavaszzeleji táncokról már régi feljegyzéseink is megemlékeznek.³⁷ Annyira általános népi szokás farsangkor és husvétkor, hogy csak a feltűnőbb táncokra és táncos alkalmakra mutatunk rá. Néhol farsangkor a menyasszonytáncot is eljárák: a legszebb lányt kiállják ki menyasszonynak, s ez hívja fel a legények közül azokat, akikkel táncolni akar,³⁸ másutt pedig a legények hívogatól az utcasarkokon toborzószzerű kardostáncot járnak.³⁹ Kolonban kövéracsütörtökön,⁴⁰ Kalocsán husvét hétfőjén⁴¹ van a gyerek-tánc, amelyen csak 10—12 éves gyermekek vesznek részt, — Csikban farsang keddjének beharangszava előtt a fiatalság a templom körül táncol, majd mise után hazakíséri a papot s ennek udvarán táncol délig, délután pedig a legények sorra látogatják a lányosházakat, és minden eladót megtáncoltatnak.⁴² Kalocsán régen az utcákon a sarkokon is táncoltak,⁴³ Rábagyarmaton az asszonyoknak farsangkor csak hétfőn szabad táncolni,⁴⁴ s ekkor nagyokat ugranak, hogy magasra nőjön a kenderük,⁴⁵ Baranyában pedig husvét hétfőjén a pártában maradt lányok rongybábuval táncolnak,⁴⁶ és éppen csak utalunk a moldvai matahálák táncára is.⁴⁷

A falufeljáró menetek jellege és jelentősége egészen más a tavaszelő kezdetén, mint végén. A régi farsangok álarcos mulatságai és felvonulásai szelídebb, egyszerűbb és csendesebb formában ma is élnek. Még a régi idők emléke, pl. a mádiak zenés menete, amelyben törökös ruhába öltözött lovas legények hívogatják táncba a lányokat,⁴⁸ aztán a palócok rabot hordanak: rongyos ruhába öltözött két legényt láncra kötve hordanak végig az utcákon,⁴⁹ másutt a szerzetesét ladangoló legények sorra vesszőzik⁵⁰ vagy pálinkával itatják⁵¹ az utcánjárókat, lobogós ingben és gatyában járák a botostáncot,⁵² gémet, kecskét vezetnek, vagy medvét táncoltatnak,⁵³ lányok⁵⁴ vagy ostoros legények⁵⁵ farsangnak öltöztetett rongybábut hordoznak, lámpással járva,⁵⁶ vagy csengős lovakkal húzatott és szalmával betekert kerekű szekérről⁵⁷ keresik a farsangot. S ide tartozik az erdélyi turkajrás, aztán a vízszíntesen forgó ke-rekekre erősített férfi- és leánybábu (a sváb, Hans és Gréte) meghurcolása,⁵⁸

a számarfejes rúdra ült maskurás legényeknek az utcákon összevisszalovaglása,⁵⁹ és végül a tuskóhúzás is.¹⁰

A falufeljárások egy másik csoportja a házról-házra járás. Ma már a jó farsang és a boldog husvét kívánása a cél, eredetileg azonban ez is a tavasz örömnepének megnyilvánulási módja. Ilyen a gyerekek farsangi „sardózása” és husvétli köszöntözése, a legények farsangfarki kolbász-, tojás- és borkoledálása a lányosházaktól.⁶¹ Sok közöttük maskarás koledálás, mint húshagyókor a legények táncos ház- és fonólatogatása,⁶² a női ruhába öltözött legények „heréjszjárása”,⁶³ a házról-házra járó szállástkereső idegenek,⁶⁴ a pelyhet szóró tolluszdíó s a vasrúddal dörömbölő cigány edényárus, a lóbbórel letakart két legényt vezető lókupec, a halálnak öltözött „halálfarsangos”,⁶⁵ s a lakodalmas népet vezető „betyárfarsangos”.⁶⁶ Azután hamvazókor a legények bekormozott arccal hamvazni járnak: a magukkal vitt fazék-ból sima tégladarabbal kormot dörzsölnek a háziak arcára,⁶⁷ másutt meg ekkor van a szűzgulyahajtás,⁶⁸ Körömcbánya környékén pedig a pásztorok dudaszóval járnak fel a kihajtós házakat és megtáncoltatják a fehérnépet,⁶⁹ husvét éjjelén meg a legények szalmával szórják tele a pártában maradt lányok udvarát.⁷⁰

Az idő melegedtével a husvétra eső tavaszi ünnepek a szabadba való kirándulásokra és játékokra⁷¹ változnak, s ilyen játékok még a tojásösszeütés,⁷² a tojásdobgálás,⁷³ narancscsingálás,⁷⁴ s a német telepítéssel határos vidékeken hamvazókor⁷⁵ vagy husvétkor⁷⁶ szokásos kakasütés is; az ősi emberáldozat leszeliült alakja ez. Bágyogon azonban hamvazókor a bekötött szemű legény már nem üti el a nyakig földbe ástott kakas fejét, hanem csak ellopják a kakast, s úgy süttetik meg a közös lakomára, vagy csak kergetik a kakasokat, hogy tojást kapjanak váltságul.⁷⁷

A falufeljárások sokszor meghatározott célú felvonulás- vagy menet-szerű jellegűek. A zimányi lányok husvét délutánján, a Somló-vidékiek pedig a februárvasárnap litánia után hosszú sorban megkerülik a falut, s közben ez alkalomra szóló nótát énekelnek;⁷⁸ ugyanígy tettek régen Kalocsán is, amikor virágvasárnap délután rozmaringért mentek,⁷⁹ s Kethelyen ma is ekkor tartják az asszonyok a vetésnézőt.⁸⁰ Ennek a határjárásnak legősibb alakja a bajokozó szellemek, démonok elriasztása miatt tartott husvétli dülöckerülés, didergés vagy hajnalozás⁸¹ és ennek az óév vagy husvét éjjelén lármavilágításos változata.⁸²

Az ősi tavaszi tűzünnepek már a téli ünnepkörben említett csökevényein kívül hívatkoznak kell arra a Pozsonyi Missale-ban is említett szokásra, hogy a tűzszeneléskor a tüzet este minden háznál kioltották, s a megszentelt tűznek fazékba hazavitt paraszával raktak újat;⁸³ sok vidéken ma is így tesznek.⁸⁴ Előbb azonban a meggyújtott szentelt gyertyák világa mellett tömjént tesznek a parázsra s körülfüstölik a szobákat,⁸⁵ aztán a nagyszombati szénről iszik a hideglelős,⁸⁶ ebből a szénből dobnak egy darabkát a gyújtásra, ha tüzet raknak,⁸⁷ és vihar alkalmával is a tűzre, hogy ki ne szaladjon a házból,⁸⁸ s a libák itató edényébe, meg a szántóföld négy sarkába is tesznek belőle egy-egy darabkát.⁸⁹ A nap melegét analógiásan segítő ősi tavaszi tűznek csökevényei még ma is a tavaszi kigyóünnep⁹⁰ s a juhászok szentgyörgynapi tűzmáglyája,⁹¹ a dunántúli gyerekek pásztor-tüze,⁹² a farsangi ablakgyertya,⁹³ a gyermekvészéki legények tüzeskerék-gurítása,⁹⁴ a sajbózás, azaz a földhöz ütött tüzes fakarikáknak a magasba pattintása,⁹⁵ a feltámadás után a hegyekben gyújtott örömtüzek,⁹⁶ s végül a pilátus-, judás- vagy zsidóégetés is.⁹⁷ Göcsejben az egész nagybőjtön át különös figyelemben részesítik a tüzet, mert ez idő alatt „bagzik”, s liszttel, sóval etetik, különben a fedélre szalad.⁹⁸ Aztán nagypénteken senki sem szeret a faluban elsőnek tüzet rakni, különben féreg ütne tanyát a házában,⁹⁹ leégne a ház,¹⁰⁰ vagy férges lenne a gyümölcs.¹⁰¹

A víz, főleg a források, patakok és kutak vize s a harmat természet-

szerűleg csak tavasszal juthat nagyobb szerephez. A húsvéti öntözés, az ősi termékenységvarázslás igen régi formája, s mint több százados neve mutatja (vízbehányó, vízbevető hélfő) eredetileg nem lehintés, s még csak nem is vederrel való leöntés volt, hanem a patakba mártották, vetették, hányták a leányt, hogy egészséges és friss legyen egész éven át. Régen azonban csak kedvese önhitte le a leányt, a többi legény csak segített neki.¹⁰² A lányok harmadnapi legényöntözése már csak későbbi fejlődés, és máig sem országos elterjedésű. Régi szokás az öntözésnek piros tojással való viszonzása is, lévén a tojás a szaporodás, az élet, a feléledés jelképe, ellenben a húsvéti nyúl újabbkori germán átvétel, mint a cukortojás is. Valami régies szertartást mutat a csiki öntözés: a legények zenével, lövöldözéssel járnak a lányok házákat, a gazdától kikérik a leányt, aki azonban egy pisztolylövessel megválthatja magát az öntözéstől, aztán rövid kínálkozás után a leányt megtáncoltatják.¹⁰³ Marostordában maskurás és fakardos, gyermekijesztő legény, a „kokós” gyűjti a tojást.¹⁰⁴ A mosdás és fürdés szent György, nagypéntek vagy húsvét hajnalára vagy pedig a nagyszombati harangmegszólásra esik, s céljuk az egészség és frissesség elérése.¹⁰⁵ Ha otthon mosdanak, eső- vagy kútvizet használnak, még pedig ez utóbbiból az első merést, fürödni azonban a patakra mennek; az, hogy a vízbeszállás előtt imádkoznak is, már későbbi hozzáadás. Ugyanezen időkre esik a lóúsztatás¹⁰⁶ is; Tordától a Palócságon át egészen Vas megyéig él ez a szokás, azokon a részeken tehát, ahol a magyarság a német telepésekkel közelebbi érintkezésben van. Nagy jelentősége van e napok harmatának is: a vele való mosdás szeplődűző és hajnövelő,¹⁰⁷ a szentgyörgynapi harmatos búzával etetés tejszaporító,¹⁰⁸ s e napokra esik az abrosszal való harmatszedés is.¹⁰⁹

A verés, aprószentekezés alakjában, Erdélyben és a Felvidéken a húsvéti öntözéssel kapcsolatos,¹¹⁰ de virágvasárnapi szenteltbarkával veregetik meg a tehenet, hogy véres tejet ne adjon,¹¹¹ és nagypénteken a disznókat nyírfaággal, hogy vész ne üssön ki közöttük,¹¹² s a kert földjét is cséppel veregetik a vakondok elűzésére.¹¹³

A tavaszeleji lakomázások közül három érdekesebb alkalomra mutathatunk rá: Kalocsán kövércsütörtök délutánján az asszonyok varróba járnak egymáshoz,¹¹⁴ s ugyanezen napnak délutánja Kethelyen teljesen az asszonyoké: csak ők mehetnek kocsmába¹¹⁵ és Somogyban a farsang vasárnapjának neve vővasárnap, mert ilyenkor a fiatal házások a lány szüleinek vendégei.¹¹⁶ Kalocsán húsvétkor is ugyanabból az okból esznek almát, mint karácsonykor,¹¹⁷ s a húsvéti morzsának is ugyanaz a jelentősége, mint a karácsonyinak.¹¹⁸ Itt soroljuk fel az előírt és tiltott ünnepi ételeket is. Húshagyóra tyúkot kell ölni,¹¹⁹ a levesbe azonban nem szabad hosszúra metélni a tészta-t, mert futókás lenne a kender,¹²⁰ s nagyhéten nem jó szemesételt főzni, mert fekélyes lenne az ember.¹²¹

Az elzárás jelképes módjai közt most is a zöld ág játsza a főszerepet: bodza-,¹²² szomorúfűzágat,¹²³ nyírfaágat,¹²⁴ vadrózsaágat,¹²⁵ kökényfagallyat¹²⁶ erősítenek az ajtók fölé. Zöld ágat dugnak a trágyadombba is¹²⁷ és nyírfaágat erősítenek a marhák szarvára.¹²⁸ A Balaton mentén a felzöldágazás a pásztorok kötelessége.¹²⁹ A zöldágat azonban vidékenként egyéb tárgyak is helyettesíthetik: kést szúrnak az ajtófélfába,¹³⁰ szöveget vernek az ajtóküszöb-be,¹³¹ fejszét,¹³² seprűt,¹³³ vagy faboronát¹³⁴ állítanak az ajtó elé, sőt hintenek az istálló küszöbre,¹³⁵ szenteltbarkát dugnak alája¹³⁶ és most is nagy szerepet játszik a gonoszűző kereszt: szenteltbarkából csinált keresztet¹³⁷ tűznek az ajtók és ablakok fölé, fokhagymával,¹³⁸ mésszel¹³⁹ keresztet húznak az ajtókra. Általános elzáró szokás aztán a ház- és istállóajtók kölessel¹⁴⁰ vagy szenteltmakkal¹⁴¹ való körülzárása és a gulyának szent György éjjelén ócska seprűvel¹⁴² vagy szótlanul font karikással való körüljárása is.¹⁴³ Körülsepréssel zárják el Ágota napján,¹⁴⁴ március elsején,¹⁴⁵ szent Györgykor,¹⁴⁶ nagycsütörtökön,¹⁴⁷ nagypénteken,¹⁴⁸ nagyszombaton¹⁴⁹ is a házat és az ólakat.

Az ősi gonosz különböző kártételei idővel természeti csapásokká konkretizálódtak. Természetes tehát, hogy távollartásuk módjai is jórészt ugyanazok, mint a gonosz távollartására vonatkozóké. A villámcsapás ellen pl. szenteltgyertyát gyujtanak,¹⁵⁰ husvétii barkát vagy szentelt kalácsmorzsát¹⁵¹ dob-nak a tűzbe. A husvétii szenteltekkel űzik a jégverést is: másodnapján barkaágakat tűznek a vetés közé,¹⁵² s ide dobják a nagyszombati szentelt tűz facsonkjait,¹⁵³ a szentelt sonka csontját¹⁵⁴ és vetéskor a kendermag közé keverik a szentelt tojás összetört darabkái is.¹⁵⁵ Nem szabad azonban azt hinnünk, hogy a sonkacsont, a tojás és barka gonoszűző erejét a szentelés adja meg; csak későbbi áttapadás ez az ősi hitből, amely az ünnepi lakomák ételmaradékainak és készítő eszközeinek varázserőt tulajdonított, mint ahogy a húshagyókeddi torma keverő kanalát is azért szűrik a vetés közé, hogy a verebeket távollartásák¹⁵⁶ és a barka s a sonkacsont elhelyezése helyenkint még most is a szántóföld körülkerülésével, vagy a körülzárás e módjával egyenlő értékű négy sarokba szűrésében áll.¹⁵⁷ Az emberi betegségek távollartásának a már előbb említett varázsló eljárásain kívül még csak egy érdekes tavaszlelethez kötött módját hozhatjuk fel: a szent György előtt hallott dörgéskor a falhoz verik fejüket,¹⁵⁸ vagy meghengergőznek a földön,¹⁵⁹ hogy fejük, derekuk és hátuk egész éven át ne fájjon. Sokkal több és változatosabb eljárást ismernek az állatbetegségek távollartására. Néhol gyertyaszentelőkor szentelt tömjénnel füstölik be a tyúkólat dögvész ellen¹⁶⁰ s József napján marhatrágyából rakott tűz füstjén hajtják át az állatokat, hogy el ne bogározzanak,¹⁶¹ virágvasárnap szentelt barkát nyeletnek velük, hogy verés ne fogja őket,¹⁶² nagypénteken a karácsonyi sóból adnak nekik, hogy fel ne fűvődjanak,¹⁶³ s a tyúkólba dobják a husvétii tojást is, hogy a hasznót senki el ne vihessen.¹⁶⁴

A tiltott cselekvések elkövetése valami bajt, villámcsapást, jégverést, állati és növényi terméketlenséget, betegséget okoz. A férfi-dologtiltó napok a szántás-vetésre,¹⁶⁵ mezei munkára,¹⁶⁶ faültetésre¹⁶⁷ és az állatok dolgoztatására¹⁶⁸ vonatkoznak,¹⁶⁹ a női dologtiltók pedig a kollóültetésre,¹⁶⁹ fonásra,¹⁷⁰ varrásra,¹⁷¹ mosásra,¹⁷² ruhaszellőztetésre,¹⁷³ kenyérsütésre¹⁷⁴ és tejnek-tojásnak, szóval az állathaszonnak a házból való kiadására¹⁷⁵ irányulnak. Napjaik az évnegyedkezdetek körébe esznek, a farsangfarkára, szent Györgyre és husvét hetére.

Az előirt cselekvések is a házi szerencsére és haszonra, az állati és növényi termés sikerére, az egészségre és a betegségek gyógyítására vonatkozó regulák és varázslatok. A szerencsét főképp a pénzre értik: szerencsepénzre, mindig visszatérő krajcárra iparkodnak szert tenni.¹⁷⁶ Aztán a tehenét vásárra hajtó gazda szent György előtt fogott piros lepkét dug az állat fülébe,¹⁷⁷ vagy szent György napján vágott nyírfavesszővel hajt a vásárra.¹⁷⁸ A katona Márk napján vagy nagypénteken szerzett magának golyótól védő talizmánt,¹⁷⁹ a vadász szent Györgykor vagy Márk napján teszi biztosan találóvá puskáját,¹⁸⁰ a halász szent György napján varázsolja meg hálóját,¹⁸¹ s a kártyás nagypénteki tojást hord magánál.¹⁸² Az emberi és állati betegségek gyakran használt bedörzsölő szere a szent György előtt fogott kígyó feje vagy nyaka, füstölő eszköze pedig a husvétii barka, s a hosszú hajat akaró leány nagypéntek hajnalán szomorúfűz alatt fésülködik.¹⁸³

A téli idők hagyományai közt kevés adatot találtunk a termésvarázslásra, annál több van most a vetésre való előkészület és vetés idején. A Katalinkor szegre akasztott hagymatartó zacskót Pál fordulásokor felfelé fordítják,¹⁸⁴ s a Dunántúl húshagyó hajnalán morzsolják le a vetnivaló tengerit.¹⁸⁵ A különböző gazdasági és kerti növények vető- s az oltás napjait már bevezetésünkben összeállítottuk. A gyümölcsfák bő termésére vonatkozó analógiás jókívánásait úgy szimbolizálják, hogy bizonyos napokon bizonyos terheket raknak rájuk: húshagyókor követ,¹⁸⁶ a hajnalban lemorzsoló kukoricacsutkát,¹⁸⁷ virágvasárnap a templomi szemetet¹⁸⁸ és husvétkor a szenteltek

csontjait.¹⁸⁹ A fafenyegetés vagy fajeszítés : a gyümölcsfák megrázása Fausztin napján,¹⁹⁰ húshagyókor,¹⁹¹ a nagypénteki kerepelés alatt,¹⁹² vagy a nagyszombati harangmegszólaláskor¹⁹³ történik ; néhol fejszefokkal veregetik meg a fákat.¹⁹⁴

Megszaporodnak az állati haszon elővarázslásának módjai is. Szent Györgykor varázsolják meg a lovakat, hogy jó futók legyenek,¹⁹⁵ s virágvasárnap szenteltetik meg és szent György vagy nagypéntek éjfelén fonják a lóhajtó ostort.¹⁹⁶ Erre a negyedre esik a tej- és vajvarázslás is ; hogy a tehen sok és jó tejet adjon, különböző szent György előtt szedett füveket adnak ennie ;¹⁹⁷ neki adják aztán a búzaszenteléskor a pap lába alól kitépett búzaszálakat is,¹⁹⁸ Nyitrában szent György napja előtt fogott vakondok porrá tört szívéit keverik takarmánya közé,¹⁹⁹ másutt Szent György éjjelén kilenc temető egy-egy fejszeforgácsával vagy a kapufélfá szilánkjával füstölik meg ;²⁰⁰ szent György napján mossák ki kakukfűvel a sajtárt és a köcsögöket is,²⁰¹ s ugyancsak szent György fontos napja a szarvasmarha-szaporodásnak is : az üzekedni nem akaró tehenet György előtt szedett csiga szárított porával,²⁰² vagy ugyanekkor szedett csipkebogyóval etetik meg,²⁰³ s az ellénnél segédkező emberek is szent György előtt fogott ürge farkát tartják zsebükben.²⁰⁴ A kanászok ilyen kígyó fejét tartják a disznók ivóvizében és moslékjában, hogy a farkasokkal szemben bátiak legyenek,²⁰⁵ nagypéntek hajnalán húshagyókor ellett savanyú káposztával etetik meg őket, hogy egészségesen fejlődjenek,²⁰⁶ húshagyókor kovászt adnak nekik, hogy hamar megörögjenek²⁰⁷ és nagypéntek hajnalán hangyafészket dobnak oljukba, hogy úgy szaporodjanak, mint a hangyák.²⁰⁸ Mint télen, tavaszelőben is szokásos, a tyúkok abroncsból etetése,²⁰⁹ s hogy a tyúkok jó tojók legyenek, övük a húshagyókor kisült első fánk,²¹⁰ szent Györgykor pedig mindenféle szemesből keverik ételüket,²¹¹ nagypénteken a gunárnak paprikát adnak, hogy kurázsibb legyen,²¹² s hogy kollói jó ülők legyenek, hamvazókor a gazdasszony az egész ebédet végig üli²¹³ és szent György előtt nyúlánét tesz a kollófészekbe,²¹⁴ s hogy a csirkék szaporán keljenek, a tojást rakó jobb kezével ugyanekkor hangyabolyt kever.²¹⁵ A méhet József napján eresztik ki, s a gazda egész nap fundusán marad ; virágvasárnap szentelt barkát tesznek a kasba és husvétkor hangyákkal futkostatják meg a kast.²¹⁶

A haszonlopásos szerencsevarázslatnak is a tavaszelővel kezdődik az ideje. A nagypénteken a házból kilopott és a sajátunkba rakott téglával vagy szalmacsutakkal magunkhoz hoztuk a más szerencséjét, istállóhasznát.²¹⁷ A haszonlopás azonban főképp a tej- és tojáshaszonra irányul : egy XVIII. századi boszorkányperünkben a szent György éjfelén megfejt tehen tejét a magukénak adják inni,²¹⁸ másutt megfaragják a másik gazda kapufélfáját, s a szilánkkal megfüstölik a maguk tehenét,²¹⁹ vagy kenyérbélben beadják neki,²²⁰ s nagypénteken reggel kilenc kútból hozott vízzel itatják meg.²²¹ A tyúkhasznót is úgy veszik el egymástól, hogy húshagyókor,²²² vagy nagypénteken²²³ szénát lopnak a szomszédtól fészeknek.

Érdekes, hogy a tavaszelő szerelmi varázslásai is mind a szent György napja előtt fogott levelibékával kapcsolatosak. A szerelmes leány szoknyája gallérjába varrja,²²⁴ megszártva porrá törri s a legénnyel megitatja,²²⁵ kilyuggatott papírral lekötött cserépfazékba téve hangyabolyba ássa, aztán a hangyáktól lerágott csontok közt taiált horgas csontocskával a kiválasztott legény ruháját észrevétlenül maga felé húzza.²²⁶

A tavaszelő jóslásai főképpen az időjáráson fordulnak meg, ettől függ a termés, az egészség és a halál. Az időjóslások közt sok az időjárás változására mutató ellentétes nap, mint pl. Mátyás és a tél hosszára vagy az esőzés és szárazság tartamára mutató negyvenesnap, mint Piroska, Űszögös Péter, negyvenvértanu, gyertyaszentelő, Franciska. Ezekről függ a termés, s ezért sok a termésjósló nap, mint amilyenek a vetés ideje szerint a búzára Űszögös Péter, Pál, József, György, nagyhét, a tengerire húshagyó, a kenderre

gyertyaszentelő, a gyümölcsre gyümölcsöltő s a borra Vince. És a tavaszi időjárás okozza a betegségeket is, ezért haláljósító napok szent György és Pál fordulása, a haláljósító pálpogácsának sütési napja. A szerencse és szerelmi jóslás főnapjai most is az évnegyedkezdő napok: húshagyó és húsvét.

A téli évnegyedben csak itt-ott mutathatunk rá néhány családi és gazdasági szokásra, ezeknek is tavaszelővel jön el az idejük. A nagyheti háztisztítás idején a nyárádrmenti gyerekek a fecskefészkeket is kitisztogatják, s kalácsot tesznek bele.²²⁷ Fehérvasárnap tartják a barátságkötő mátkalást.²²⁸ Szent György a cselédfogadás és árendafizetés ideje. A bárándi Lebuj-puszta nevű apátsági birtokon Péter székfoglalása napján van a „szólitás napja”,²²⁹ másutt azonban szent Györgykor fogadják fel a pásztorokat.²³⁰ Ahol előbb van a fogadás, ott szent Györgykor hajtanak ki először, a Rába vidékén azonban József napján. Pelsőcön húsvét első napján tartják a bika-szoktatást.²³¹ Csácsbozsokon Márk napján rétest sütnek a csordásoknak. A halászbokrok szent Györgykor állanak össze²³² Gergely napján van a tartóégetés,²³³ Szennán szent Györgykor tartják a „hegláttatást”,²³⁴ nagypéntek a herélés napja, s ugyanekkor sütik a jószágra a bélyeget,²³⁵ és Szentistvánban szent Györgykor nyírják a csikókat.²³⁶

A tavaszeleji szokások kezdetét tehát éppoly nehéz meghatározni, mint a téliüket, mert hiszen a föld hegyes, erdős és vízbő volta, s ennél fogva az éghajlat, meg a talaj minősége még a magyarság egységesen zárt területén belül is vidékenként más és más gazdasági kezdőnapokat igényel, s e miatt szokásaink is ide-oda csuszálnak. Szokásait tekintve megszorodik a gonoszok világa, megszorodnak tehát és az idők jellegéhez képest egész mások lesznek felismerésük módjai is. Az ellenük való védekezés varázsló szokásai három főnap köré csoportosulnak: húshagyó, szent György és húsvét köre, s köztük azonban éppen a megváltozott időjárás és a termelő munka jellege miatt nagy a különbség. A télfordulós húshagyó szokásai még inkább a házhoz kötik az embereket, vagy olyan szabadban folyó mulatságok, amelyek mozgással kapcsolódnak, míg a tavaszfordulós szentgyörgyi szokások már a szabadhoz kötöttek (tűz, víz), és jellegük szerint már nem előkészületek, hanem tényleges termésvarázslatok. A húsvétiakban pedig mindakettő összekeveredik.*

1 B. H. 1897. VI. 1. Karcag, Ethn. 13 : 224. 30 : 344. Tatár 1913. Bókaháza, Nyr. 30 : 342. — 2 Apáczai, Debr. Sz. 1933 : 261. Karcag, Ethn. 13 : 224. — 3 Félegyháza, Népr. Ért. 14 : 79. — 4 Ada, Nyr. 30 : 352. Félegyháza, Népr. Ért. 14 : 79. Baksay 3 : 217. Illyés 121. Rákospalota, Népr. Ért. 15 : 69. — 5 Nagy : Bágyog 2 : 49. Tatár 1904. — 6 Debr. Sz. 1933 : 262. — 7 Szalonta, Ethn. 27 : 75. Félegyháza, Népr. Ért. 14 : 80. — 8 Háromszékm., Ethn. 2 : 360 Déva, Ethn. 15 : 39. Siklód, Ethn. 48 : 472. — 9 Csikm., Ethn. 12 : 319. Marostordam, Nyr. 12 : 426. — 10 Kolombács, Nagy : M. O. kép. 1 : 344. — 11 Herrmann : Hegyek 25. 34. Tunyog sgy. Matolcs, Ethn. 38 : 210. Nagymaros, Honderü 1845. 2 : 200. — 12 Somogym., Tamás 20. — 13 Radnót, Ethn. 20 : 104. Gömörm., Ifjú Polg. L. 1929 : 165. Losonc, Népr. Ért. 9 : 30. — 14 Potyond sgy. — 15 Ethn. 6 : 45. Székelység, Kozma 40. Hosszúfalu, Nyr. 4 : 517. Feketekőrösvölgy, Ethn. 27 : 81. — 16 Herrmann : Hegyek 25. — 17 Udvarhelym., Ethn. 16 : 41. — 18 Ethn. 6 : 44. Jankó T. 2421 Ópályi sgy. Borsodm., Ethn. 22 : 295. Szürnyeg, Nyr. 12 : 426. — 19 Karcag, Ethn. 13 : 226. — 20 Oroszi, Ethn. 39 : 95. Kisbárapáti, Ethn. 12 : 78. Csűrj

* A vallásos néprajzba tartozó tavaszeleji adatokat most is éppen csak felsoroljuk. Ilyenek a balázs- és gergelyjáráson kívül a gyertya-,²³⁷ búza-²³⁸ és virágszentelés,²³⁹ a balázsolás, barkaszedés,²⁴⁰ az ácsok József-napi munkaszünete,²⁴¹ a negyvenelés, a nagypénteki szántás- és kapálástilalom,²⁴² nagycsütörtökön a kapufélfák fel-füvezése,²⁴³ a nagycsütörtöki kereszt-²⁴⁴ és a nagypénteki kálváriajárás,²⁴⁵ a nagypénteki óramegállítást,²⁴⁶ s hogy a nagyszombati szenteltvízből elsőnek megkeresztelt keze áldásos lesz,²⁴⁸ a nagyszombati harangmegoldáskor merített víz borra válik,²⁴⁹ aztán ilyenek a feltámadás népi szokásai és a húsvéti bárány evése, a Jézus keresése,²⁵ meg a tisztilányok húsvéti papi tisztelgése is.²⁵¹

1 : 453. 2 : 342. Tiszaszalka, Ethn. 47 : 115. Somló vid., Ethn. 39 : 106. — ²¹ Ethn. : 41. Kármán 107. Varga 182. Torontál vm. mon. 117. Bács vm. mon. 340. Kálmány Sz. 1 : 105. 2 : 114. Félégyháza, Népr. Ért. 14 : 81. Kalocsa, Búvár 1935 : 192. Szendrő, Eger sgy. Besenyőtelek, Ethn. 21 : 29. Rákospalota, Népr. Ért. 15 : 70. Hasznos, Ethn. 49 : 228. Veszprémvársány, Ethn. 19 : 287. — ²² Fornos, Nyr. 40 : 236. Szendrő, Jászberény sgy. Heves vm. mon. 219. Mesterszállás, Kunszentmárton, NNy. 1 : 195. — ²³ Tragor : Vác 70. — ²⁴ Vasm., Ethn. 2 : 112. — ²⁵ Nagylengyel, Nyr. 7 : 85. Gönczi 282. — ²⁶ Bacs vm. mon. 340. — ²⁷ Mayláth 123. — ²⁸ Tiszaföldvár sgy. — ²⁹ Békefi 43. — ³⁰ BabSz. 51 : 145. — ³¹ Kaplony, Ethn. 21 : 114. Baranyam., Bajtárs 1933 IV. 29. — ³² Kecskemét, Kubinyi—Vahot 1 : 101. — ³³ Ethn. 37 : 22. — ³⁴ Összefoglalva 1. B. H. 1930. IV. 18. — ³⁵ Bod 26. — ³⁶ Gyergyószék, Orbán 2 : 105. — ³⁷ Takács : A m. mult 266. — ³⁸ Esztergom vm. mon. 80. — ³⁹ Kapnikbánya, P. Divatlap 1846 : 250. — ⁴⁰ Kubinyi—Vahot 3 : 25. — ⁴¹ Búvár 1935 : 189. — ⁴² Sgy. — ⁴³ Búvár 1935 : 192. — ⁴⁴ Vasi Sz. 6 : 262. — ⁴⁵ Privigyé, Ethn. 20 : 359. Erk sgy. Kocs, Ethn. 2 : 418. Rábagyarmat, Ethn. 43 : 160. Gönczi 608. — ⁴⁶ Bajtárs 1933. V. 19. — ⁴⁷ Róheim 205. — ⁴⁸ Zemplén vm. mon. 159. — ⁴⁹ Borsodm., Ethn. 22 : 303. — ⁵⁰ Nagykároly, Népr. Ért. 12 : 132. — ⁵¹ Csíkm., sgy. — ⁵² Kolon, Kubinyi—Vahot 3 : 27. — ⁵³ Somkerék sgy. Csüry 1 : 256. Darnay : Testőrszerelmek 238. — ⁵⁴ JankóK. 168. — ⁵⁵ Pán-célceh sgy. — ⁵⁶ Reg. István 279. — ⁵⁷ Torja sgy. — ⁵⁸ Honderű 1847. 1 : 93. Hét-falu, Erd. Nép. 1 : 20. Somogyi : Arad 3 : 326. M. Népr. 2 : 442. 28. jegyz. — ⁵⁹ Esztergom vm. mon. 80. — ⁶⁰ BabSz. 51 : 145. — ⁶¹ Remélés, Tard, Bokr L. 1935. VIII. 25. sampolás, Honderű 1847. 1 : 93. — ⁶² Bálványosvárálja sgy. Ócsa Pest vm. mon. 14. Vép, Ethn. 31 : 97. Göcsej, Ethn. 6 : 325. — ⁶³ Ostoros, M. Szemle 1934. 1.sz. — ⁶⁴ Hodász sgy. — ⁶⁵ Cseke sgy. — ⁶⁶ Somkerék, Magyardéce sgy. Csüry 1 : 256. Kiskapus MNy. 11 : 92. — ⁶⁷ Zenta, Bács vm. mon. 339. KálmánySz. 2 : 108. 220. Kalocsa, Búvár, 1935 : 190. — ⁶⁸ Ethn. 42 : 2. — ⁶⁹ Fővár L. 1883 : 194. — ⁷⁰ Baranyam., Bajtárs 1933. V. 19. — ⁷¹ ulicskázás, Nyitra., Ethn. 24 : 360. mancuszás, Gömörm., Nagy : M. O. kép. 2 : 146. cipósjáték, Fehér : Győr 177. — ⁷² Vas. Ujs. 1889 : 259. Székelység Tsz. Deés, Nyr. 41 : 194. JankóK. 168. KálmánySz. 2 : 208. Szob, Ethn. 3 : 128. Répze, Ethn. 3 : 79. v. ö. egy középkori oklevelünkben : dies concussionis ovorum. — ⁷³ Nyárádmunte, Ethn. 20 : 363. — ⁷⁴ Somogy vm. mon. 207. — ⁷⁵ Pest vm. mon. 32. Esztergom vm. mon. 79. Somogy vm. mon. 208. — ⁷⁶ Kolumbán : Hétfalu 87. Nágócs, Bajtárs 1933. IV. 19. — ⁷⁷ Nagy 2 : 30. 31. — ⁷⁸ Somogy vm. mon. 207. Somló vid., Ethn. 30 : 106. — ⁷⁹ Búvár : 1935 : 191. — ⁸⁰ Békefi 44. — ⁸¹ B. H. 1908. VIII. 4. Kolozsvári Hetilap 1834. 35. sz. Uj M. Műz. 4 : 590. Szentgerice, Ethn. 11 : 68. Nyárád vid., Ethn. 6 : 302. 8 : 54. Erdély 1907 : 43. Erd. Nép. 1 : 28. Gegecs, Pesty 28 : 63. — ⁸² Ethn. 40 : 38. — ⁸³ PrayC. id. Ipolyi 1 : 270. Ethn. 6 : 42. — ⁸⁴ Karakó, Ethn. 39 : 111. Szilágyosmlyó 1914 : 18. Pápa vid., Ethn. 39 : 110. Baranyam., Bajtárs 1933 : V. 19. — ⁸⁵ Hegykő, Ethn. 39 : 111. — ⁸⁶ Ipolyi 1 : 277. Mármarosm., Ethn. 6 : 48. Jászládány sgy. — ⁸⁷ Gönczi 192. Ethn. 21 : 285. — ⁸⁸ Hegykő, Ethn. 39 : 111. — ⁸⁹ Bakonyás, Ethn. 39 : 111. — ⁹⁰ Gyergyószék, Népr. Ért. 14 : 296. — ⁹¹ Ipolyi 1 : 270. — ⁹² Felsőőr, Vasi Sz. 6 : 176. Békefi 43. Bakonybél, Tolnai Világlapja 1633. VI. 21. — ⁹³ KálmánySz. 1 : 192. — ⁹⁴ Orbán 2 : 110. — ⁹⁵ Honderű 1847 1 : 93. Bihar vm. mon. 228. Kaplony, Ethn. 21 : 113. — ⁹⁶ Békefi 43. — ⁹⁷ BabSz. 51 : 145. — ⁹⁸ Ethn. 21 : 286. Gönczi 193. — ⁹⁹ B. H. 1886. VII. 24. JankóB. 419. Somló vid., Ethn. 39 : 105. Somogy vm. mon. 215. Almamellék, Tamás 19. Ormánység, Kiss 193. Siklós, Ethn. 7 : 185. — ¹⁰⁰ KovácsSz. 371. 374. Jászládány sgy. — ¹⁰¹ Tolnam., Ethn. 13 : 84. Baranyaszentlőrinc, Ethn. 16 : 293. — ¹⁰² Paróó sgy, Kalocsa, Búvár 1935 : 193. — ¹⁰³ Regélő 1843. 2 : 1300. Orbán 2 : 30. — ¹⁰⁴ Ethn. 49 : 135. — ¹⁰⁵ BabSz. 51 : 146. — ¹⁰⁶ BabSz. 51 : 147. — ¹⁰⁷ Szarvas, Ethn. 19 : 159. Potyond sgy. Rábagyarmat, VasiSz. 1939 : 354. Gönczi 303. — ¹⁰⁸ Borsodm., Ethn. 22 : 295. Poroszló, Bartha 77. — ¹⁰⁹ BabSz. 51 : 147. — ¹¹⁰ Nagybacon. Reg. István 219. B. H. 1884. I. 12. JankóT. 226. Nyitraegerszeg, Felsőkosztolány Népr. Ért. 5 : 321. Érsekújvár, Nyr. 7 : 41. Szentistván, Népr. Ért. 5 : 321. Esztergom vm. mon. 80. — ¹¹¹ Nyitra., Ethn. 16 : 99. Matyóság, Ethn. 7 : 373. Eger, Ethn. 18 : 101. — ¹¹² Gábos : Csököly 4. Falu 1925 : 298. — ¹¹³ Pucz 22. — ¹¹⁴ Búvár 1935 : 189. — ¹¹⁵ Békefi 42. — ¹¹⁶ Somogy vm. mon. 203. — ¹¹⁷ Búvár 1935 : 192. — ¹¹⁸ Baja, Ethn. 38 : 42. Kalocsa, Búvár 1935 : 192. Békefi 43. — ¹¹⁹ Szalonta, Ethn. 27 : 75. Somogy., Tamás 20. — ¹²⁰ Bakony, Ethn. 19 : 284. — ¹²¹ Szalonta, Gimn. Ért. 1913 : 7. Ethn. 27 : 76. Illyés 138. Somogy., Tamás 20. — ¹²² Kalotaszeg, Ethn. 6 : 210. Erk sgy. — ¹²³ Alsólendva sgy. — ¹²⁴ Gárdonyi : Az én falum 1 : 51. Pápa vid., NyF. 17 : 59. Rábagyarmat, Ethn. 43 : 160. Ólocka, Vas vm. mon. 376. Somló vid., Ethn. 39 : 106. Hegyhát vid., Ethn. 3 : 72. Zalavölgy, Tur. Közl. 1917 : 55. Zalaegerszeg sgy. Gönczi 222. — ¹²⁵ Lózsád, Ethn. 5 : 334. Udvarhelym.,

Nyr. 5 : 125. Ethn. 6 : 53. 16 : 42. JankóT. 241. Kolozsvár, Erd. Nép. 2 : 25. Kalotaszeg, Ethn. 2 : 278. Felsőlök, Szászcegeő, Szépkényerüszentmárton, Szék, sgy. Hosszúfalu, Nyr. 4 : 557. Szalonta sgy. Szabolcs vm. mon. 169. Potyond sgy. Némelgencs, Nyr. 31 : 528. Kemenesmihályfa, NyF. 33 : 36. Csöngye, NyF. 33 : 27. Vas vm. mon. 375. Rábagyarmat, Ethn. 44 : 58. Cserszegtomaj, Népr. Ért. 31 : 193. Alsólendva sgy. Vép, Ethn. 31 : 100. Békefi 44. — ¹²⁶ Szalonta sgy. — ¹²⁷ Rábagyarmat, Ethn. 44 : 158. Hegyhát vid., Ethn. 3 : 72. Alsólendva sgy. — ¹²⁸ Somló vid., Ethn. 29 : 106. Visszák, Ethn. 44 : 58. — ¹²⁹ JankóB. 408. 420. — ¹³⁰ Alsólendva sgy. — ¹³¹ Ethn. 6 : 46. Rápol, Bartha 73. — ¹³² Alsólendva sgy. Csaroda, Ethn. 47 : 115. — ¹³³ Potyond sgy. — ¹³⁴ Déva, Ethn. 15 : 36. Erk sgy. — ¹³⁵ Erk sgy. — ¹³⁶ Mád sgy. — ¹³⁷ Ethn. 6 : 46. Gyergyó, Népr. Ért. 15 : 128. — ¹³⁸ Felsőlök, Szendrő sgy. Gömör., Ethn. 18 : 169. — ¹³⁹ Tiszaszalka, Bartha 73. Zemplén vm. mon. 159. Jászládány sgy. — ¹⁴⁰ B. H. 1906. VII. 31. Illyés 126. Hódmezővásárhely, Nyr. 9 : 87. Hajdúböszörmény, Bartha 72. Szatmárn., Ethn. 6 : 410. Mátészalka, Tunyog, Matolcs, Ökörítő sgy. Penyige, Bartha 73. Cseke, uo. és Ethn. 39 : 201. Márok, Ethn. 47 : 115. Demecser sgy. Felsőjózsa, Bartha 73. Szabolcs vm. mon. 168. 177. Nagykálló, Nyr. 122 : 232. Jászládány, Erk sgy. — ¹⁴¹ Déva, Ethn. 15 : 39. — ¹⁴² Tiszaszalka, Ethn. 47 : 115. — ¹⁴³ Nagysárrét, Ethn. 47 : 47. — ¹⁴⁴ Jászládány sgy. Bálint szerint kulusza már elvesztett! — ¹⁴⁵ Jankó T. 254. — ¹⁴⁶ Lázár 109. Borsodm., Ethn. 22 : 297. — ¹⁴⁷ Szalonta, Ethn. 27 : 76. Veszprémvársány, Ethn. 19 : 287. Trencsén vm. múz. egyet ért. 1914 : 50. — ¹⁴⁸ Nyárádmente, Ethn. 2 : 400. Fogaras, Trencsén vm. múz. egyet ért. 1914 : 42. Jankó T. 225. Hódmezővásárhely, Nyr. 9 : 87. Csilizpatak sgy. Szalonta, Ethn. 27 : 76. Békésm., sgy. Orosháza, Nyr. 3 : 556. Szilágym., Ethn. 2 : 209. Illyés 123. Mád, Jászládány sgy. Pozsony vm. mon. 244. Lázi, Ethn. 38 : 256. Gönczi 243. — ¹⁴⁹ Bács vm. mon. 340. Ethn. 7 : 100. Bajmok, Nyr. 8 : 279. Kálmány Sz. 2 : 208. Somogyi : Arad 342. Für, Nyr. 16 : 234. Kalocsa, NNy. 10 : 106. — ¹⁵⁰ Udvarhelym., Ethn. 6 : 55. Szabadka, Ethn. 10 : 307. Pardó sgy. Nagylengyel, Népr. Ért. 13 : 68. — ¹⁵¹ Kolozsvár, Erd. Nép. 3 : 17. Mád sgy. — ¹⁵² Békefi 44. — ¹⁵³ Jászládány sgy. — ¹⁵⁴ Szatmárn., Ethn. 6 : 312. M. Polgár 1899. VI. 25. Békefi 43. — ¹⁵⁵ Vásárosbéc, Tamás 21. — ¹⁵⁶ Göcsej, Ethn. 6 : 325. — ¹⁵⁷ Jankó T. 257. Szatmárn., Ethn. 6 : 210. Gönczi 235. Szabolcs vm. mon. 168. Balatonyörök, Karmacs, Népr. Ért. 31 : 180. Baranya m., Bajtárs 1933. IV. 18. — ¹⁵⁸ Szatmárn., Ethn. 6 : 311. Debrecen, Fővár. I. 1866 : 212. — ¹⁵⁹ B. H. 1906. VI. 31. Torontál vm. mon. 147. KálmánySz. 2 : 107. Tunyog sgy. Illyés 126. Debrecen, Fővár. L. 1866 : 212. NyF. 56 : 44. Jászládány sgy. Bakonyelja, NyF. 34 : 138. Gönczi 798. — ¹⁶⁰ Ethn. 6 : 211. — ¹⁶¹ Göcsej, Ethn. 21 : 287. — ¹⁶² Jankó B. 411.420. — ¹⁶³ Gönczy 244. — ¹⁶⁴ Erdély, Ethn. 6 : 210. — ¹⁶⁵ Eulália : P. H. 1828. IX. 16. Űszögös Péter : Somogyi : Arad 3 : 349. Nagykőrös, Nyr. 25 : 328. Borsodm. Ethn. 22 : 298. Jászberény sgy. Csallóköz, Új M. Múz. 1851. 2 : 496. Kemenesnesalja, Nyr. 25 : 328. Gönczi 607. Rábagyarmat, Ethn. 43 : 159. Pál : Páncélcseh sgy. Siennai Katalin : Szőny sgy. Husvét hete : Szeged, NNy. 6 : 18. Tiszaföldvár sgy. JankóB. 420. — ¹⁶⁶ Husvét : Jászberény, Pardó sgy. — ¹⁶⁷ Guzsahét : Csorna, Nyr. 42 : 334. — ¹⁶⁸ Husvét hete : Rábagyarmat, VasiSz. 6 : 262. Beranyam., Bajtárs 1933. IV. 19. Dunántúl, Ethn. 9 : 234. — ¹⁶⁹ Hugó hete : Baksay 118. Guzsahét : Kemenesalja, Ethn. 49 : 230. Rábagyarmat, Ethn. 44 : 63. Gönczi 242. Feketehét : Tunyog, Illyés 122. Hnté, Ökörítő sgy. Szamosmente, Népr. Ért. 29 : 205. Csűrű 2 : 414. Márok, Ethn. 47 : 115. — ¹⁷⁰ Farsangfarka : Pucz 22. Kávás sgy. Gönczi 242. Szent György : Kiss : Orm. 148. — ¹⁷¹ Farsangfarka : Hódmezővásárhely, Ethn. 36 : 157. Privigye, Ethn. 20 : 360. Pettend, Alsólendva sgy. — ¹⁷² Szent György : Alsószecse sgy. Nagyhét : Szalonta, Gimn. Értes. 1913 : 11. Jászberény, sgy. Pápa, NyF. 17 : 59. Kocs, Ethn. 12 : 418. — ¹⁷³ Szent György : Kármán 70. Tunyog, Alsószecse sgy. Mátyusföldre, Abafi : Figy. 1 : 252. Veszprémvársány, Ethn. 19 : 288. Dunántúl, Ethn. 9 : 234. — ¹⁷⁴ Hamvazó : Kalocsa, NNy. 10 : 106. Márk : Gönczi 252. Szent György : Debrecen, Komáromi 159. Ormányáság, Ethn. 43 : 164. Kiss 148. Nagypéntek : KovácsSz. 374. Tiszaföldvár, Jászládány sgy. Vác, Hanusz : A m. haza 63. — ¹⁷⁵ Húshagyó : Zalaegerszeg sgy. József : Gönczi 241. Szent György : Mátyusföldre, Abafi : Figy. 1 : 252. Nagypéntek : Békefi 43. Gönczi 244. ¹⁷⁶ Szalonta, Ethn. 27 : 76. Karcag, Ethn. 13 : 225. Varga 179. Jászládány sgy. Dunántúl, Ethn. 9 : 234. Bakonyalja, NyF. 34 : 138. Gönczi 219. — ¹⁷⁷ Jászládány sgy. JankóB. 419. — ¹⁷⁸ Gönczi 222.602. — ¹⁷⁹ Ethn. 11 : 355, Gönczi 252. — ¹⁸⁰ Gönczi 209 : 219. — ¹⁸¹ Gönczi 219. — ¹⁸² Ethn. 6 : 206. Kármán 108. — ¹⁸³ Orosháza sgy. Deregyő, Nyr. 5 : 326. Nagysalomja, Nyr. 16 : 277. Borsodm., Ethn. 22 : 294. Alsószecse, Eger sgy. Kölesd, Ethn. 13 : 85. — ¹⁸⁴ Szilágym., Ethn. 2 : 209. Csűrű 2 : 212. — ¹⁸⁵ Potyond, Szőny sgy. Bakonyáság, Eth. 19 : 288. NyF. 34 : 139. Pápa, NyF. 17 : 61. Rábagyarmat, Ethn. 43 : 162. Lengyeltóti sgy. Göcsej, Ethn. 6 : 325. — ¹⁸⁶ Cser-

szegetomaj, Népr. Ért. 31 : 180. — ¹⁸⁷ Rábagyarmat, Ethn. 43 : 162. Göcsej, Ethn. 6 : 325. — ¹⁸⁸ Ethn. 6 : 47. — ¹⁸⁹ Baranyam., Bajtárs 1933. IV. 20. — ¹⁹⁰ Jászberény, Jásztelek sgy. — ¹⁹¹ Cserzszegetomaj, Népr. Ért. 31 : 180. — ¹⁹² Pardó sgy. — ¹⁹³ Bács m., Ethn. 7 : 178. Nagybánya, Nyr. 8 : 327. Palócság, Ethn. 5 : 190. Eger, Ethn. 18 : 100. Tragor : Vác 71. Esztergom vm. mon. 86. Somló vid., Ethn. 39 : 106. Baranyam., Bajtárs 1933. IV. 19. — ¹⁹⁴ Siklód, Ethn. 48 : 472. Borodm., Ethn. 22 : 299. Baranyam., Bajtárs 1933. IV. 19. — ¹⁹⁵ Komáromi Énekeskönyv XVII. sz., Ethn. 11 : 91. Kálmány Sz. 1 : 110. Csenger, Illyés 127. Mád sgy. — ¹⁹⁶ Szék, Ethn. 6 : 11. Ópályi sgy. Vésztő, Bartha 75. — ¹⁹⁷ Nyírtass, Tiszaszalka, Bartha 73. Rápolt. uo. 77. Borsodm., Ethn. 22 : 296. Tard, Ethn. 7 : 370. Gömörm., Ethn. 7 : 378. — ¹⁹⁸ Eger, Ethn. 18 : 100. — ¹⁹⁹ Ethn. 16 : 98. — ²⁰⁰ Tiszaszalka, Bartha 77. Szendrő sgy. — ²⁰¹ Pusztaföldvár, NNY. 9 : 173. Alsószece sgy. KálmánySz. 2 : 107. Mátusföldre, Abafi : Figy. 1 : 152. Rábagyarmat, Ethn. 44 : 58. — ²⁰² Sátoraljaújhely, Nyr. 16 : 42. — ²⁰³ Borsodm., Ethn., 22 : 294. — ²⁰⁴ Bakonyság, Ethn. 49 : 54. — ²⁰⁵ Gönczi 219. — ²⁰⁶ Somogy. B. H. 1886. VII. 24. Polány, Lábod, Tamás 20. — ²⁰⁷ Gönczi 601. — ²⁰⁸ Gömör, Ethn. 18 : 170. — ²⁰⁹ BabSz. Ethn. 50 : 114. — ²¹⁰ Bakony, Eth. 19 : 286. Pápa, Ethn. 15 : 44. NyF. 17 : 61. Cserzszegetomaj, Népr. Ért. 31 : 180. — ²¹¹ Alsószece sgy. Mátusföldre, Abafi : Figy. 1 : 252. — ²¹² Pusztaföldvár, NNY. 9 : 174. — ²¹³ Göcsej, Ethn. 6 : 325. — ²¹⁴ Csöngye, NyF. 33 : 37. — ²¹⁵ Kandra 216. Rábagyarmat, Ethn. 44 : 63. — ²¹⁶ Gönczi 242. Alföld, Ethn. 6 : 47. XIX. sz. eleje, Ethn. 220. — ²¹⁷ Pozsony vm. mon. 244. Jászládány sgy. — ²¹⁸ Borosjenő, Komáromi 593. — ²¹⁹ Jánd, Rápolt, Bartha 71. — ²²⁰ Lozsád, Ethn. 5 : 334. Bács vm. mon. 340. Máramarosm., Nyr. 7 : 276. Kisvárda sgy. Kiss : Orm. 138. — ²²¹ Békefi 43. — ²²² Göcsej, Ethn. 6 : 325. Zalaegerszeg sgy. — ²²³ Hódmezővásárhely, Ethn. 36 : 156. — ²²⁴ Bajmok, Nyr. 7 : 425. — ²²⁵ Hódmezővásárhely, Nyr. 3 : 276. Potyond sgy. Gönczi 211. — ²²⁶ BabSz. Ethn. 51 : 327. — ²²⁷ Ethn. 10 : 46. Nemz. Ujs. 1925. IV. 12. — ²²⁸ BabSz. Ethn. 51 : 146. — ²²⁹ Malonyay 3 : 31. — ²³⁰ A fogadás módjára és lakomájára I. NNY. 10 : 105. Friss Ujs. 1933. IV. 26. Est 1932. V. 11. 18. 1936. IV. 28. Kiss : A nyíregyházi szücsmesterség 7. — ²³¹ Ethn. 17 : 124. — ²³² Tihany, Herman 424. — ²³³ Csácsbozsok sgy. — ²³⁴ Turkeve, Ethn. 42 : 149. — ²³⁵ Nyíry 141. — ²³⁶ Zenta, Népr. Ért. 14 : 81. Hódmezővásárhely, NNY. 2 : 62. Jászládány sgy. Rákospalota, Népr. Ért. 15 : 221. Dunántúl, Vas. Ujs. 1886 : 234. Bőny, Nyr. 18 : 91. NNY. 3 : 221. — ²³⁷ Ethn. 42 : 149. E szokásadatokban csak azokra a feljegyzésekre hivatkozunk, amelyek a pusztai említésen kívül leírást is adnak. — ²³⁸ Természetesen csak népi módjáról van szó : Gönczi 233. — ²³⁹ BabSz. Ethn. 51 : 146. — ²⁴⁰ Ethn. 36 : 157. — ²⁴¹ Bod 27. Vas. Ujs. 1870 : 183. 1886 : 234. Gönczi 242. — ²⁴² KovácsSz. 374. Jászládány sgy. — ²⁴³ Osztr.-M. Mon. 7 : 126. Baksay 96. Illyés 123. Ópályi, Ethn. 39 : 30. Félegyháza, Népr. Ért. 1481. — ²⁴⁴ Andrásfalva, Népr. Ért. 7 : 91. — ²⁴⁵ Alföld, Ifju Polg. L. 1929 : 165. Félegyháza, Népr. Ért. 14 : 81. Kalocsa, Búvár 1935 : 192. Kajár, Ethn. 38 : 257. Bársonyos, Ethn. 38 : 259. — ²⁴⁶ Bálint 194. — ²⁴⁷ Dinnyeberek, Bajtárs 1933. V. 19. — ²⁴⁸ Jánoshida sgy. — ²⁴⁹ Ipolyi 1 : 286. — ²⁵⁰ BabSz. Ethn. 51 : 000. — ²⁵¹ Bény, Népr. Ért. 14 : 37.

Szendrey Zsigmond.

*

Bräuche und Aberglauben des Frühlingseintritts.

Verfasser bespricht hier die sich — dem ungarischen Volksglauben zufolge — zum Frühlingsbeginn meldenden bösen Geister. Diese bösen Geister werden auf verschiedene Art ferngehalten : mit Larmschlagen, Tanz, Dorfumgehen, usw. Verfasser systematisiert die zu Frühjahrsbeginn üblichen Volksbräuche (Vorbeugen von Elementarschaden, Fruchtbarkeitszauber, Liebeszauber, usw.).

HIEDELMEK EGY KÉZIRATOS ORVOSLÓ KÖNYVBEN.

A XVII—XIX. századból számtalan kéziratot magyarnyelvű orvosló könyv maradt fenn.¹ A könyvekben az orvosló rész meglehetősen tarka összetételű, benne a kor tudományos szemléletének megfelelő hivatalos receptek keverednek népi gyógyeljárásokkal, házi szerekkel, elannyira, hogy gyakran egyenesen lehetetlen egy bizonyos gyógy mód pontos eredetét meghatározni. De e kéziratot gyűjtemények az orvoslason kívül más egyéb célt is szolgáltak; a falun, vidéken élő embereknek számtalan hasznos utasítással szolgáltak a mezőgazdaság, növénytermelés, baromtartás, házkörűli munkálkodás, vadászat, halászat vagy akár a kincsásás, aranycsinálás, bűvészmutatványok, stb. meglehetősen homályos területein.

Ez alkalommal egy kéziratot könyvben található, a mezőgazdaságra, állattenyésztésre, vadászatra, halászára és a gyógyítás kivételével egyebekre vonatkozó hiedelmeket közlünk. A nyolcadrét nagyságú, 227 lapot számláló, Doktorkönyv című, valószínűleg a XVIII. század végén írt kéziratot könyv Berhidáról került a *Veszprémi Múzeumba*. Az orvosló részben néhány recept megegyezik N. *Váli Mihály* Házi orvos Szótártska című könyvében (1759) található megfelelő receptekkel, azonkívül az állatgyógyászati része gyakran szószerint azonos *Mesterházy Péter*nek a XVII. század végéről származott kéziratot lóorvosságaival.² Az alább közlendő vadász hiedelmek különösebb érdeklődésre számíthatnak, hisz mindeddig alig ismerünk nyelvterületünkön vadász-halász babonákat.³

I. Mezőgazdaság, állattartás.

(*Gyümölcsfát ültetni.*) Karácsony büjtin ültess gyümölcs fát Jo termő fog lenni azon Idén is val m benne.

(*Hogy a Szántó földben Semi némü gaz ne teremjen.*) Mikor leg elsőben ki akarsz menni vetőre Szántoni azon az napon menyel az melly fát az kő meg ütött abbul az fábul csinálly csorozlához Valamenyi ék kivántotik far ékeket és az Czimer Vas alá. Vala hová kivántotik.

(*Palánto magot lesz.*) Szent mártony napján estve tégy káposztát tücsstül fejestül és hus hagyo kedden boncs föl és Palánto Magot Szedhez belöle bizvást el vetheted.

(*Hogy hajmád légyen.*) Az őszi hajma az ki az földben marad karácsony böjtin ásd föl és azon napon kapál földet néki és ragd el olly hajma léssen belöle hogy Se őszi Se tavaszi hagyma nem ér Véle.

(*Ha az gyümölcs fa n terem.*) Nagy Pénteken meny el és egy vésőt vergy az tövében és üss belé egy ki göbécset az után nem medüllü meg.

(*Hogy kaprod légyen.*) Karácsonyi kenyérnek az héját Vesd el az földben kapor fog nőni.

¹ Többet említ *Magyary-Kossa Gyula* a Magyar orvosi emlékek III. kötetében.

² *Állatorvosi Lapok*, 1906: 200 skó.

³ V. ö. *Népünk és Nyelvünk*. 1932: 28—29.

(*Ha az asszony gyermeket nem szül vagy az gyümölcs fa \bar{n} terem.*) Ird olomra vagy forgácsra ezen Jéket G. B. C. B. E. A. E. G. O. U. E. D.

(*A Keserü gyümölcsöt édesé tenni.*) Azon fa melly keserü gyümölcsöt hoz, édesset terem ha az fa a béliig meg furattatik, és abban mézes víz öntetik az után azon lik fa Szeggel bé csináltatik.

(*Item.*) Ha az fának gyökere körül meg asattatik és disznó ganejjal meg töltetik, vagy ha az óhbornak söpőével öntöztetik édes lészen.

(*Hogy az gyümölcsb féreg ne essék.*) Tölgy fa szeget üss belé.

(*Hogy az bolha az Palántát \bar{m} \bar{n} egye.*) Diszno epébe ásztosd és ugy vesd el.

(*Hernyo ellen.*) A czéklát főzd erossen vízben, hogy csak harmada maradgyon had meg hülnyi, az után ted belé a palánta mago ugy vesd el és a hernyo el nem rontya.

(*Ha hernyo lesz rajta.*) Uj hold vasárnap nap föl költ előtt menyel az kertben anya szült mezitelen és csinál egy akasztófát és akasz föl egy hernyot az magad hajszájára mind ki mégyen az kertbül.

(*Hogy az madár mezei veteményedet \bar{m} \bar{n} egye.*) Tégy az asztalra karácsony estve az abrosz alá Vas Szegeket es abul a Szegbül gyugi egyet ala az földb bé Szegezed Szájokat.

(*Üszög hogy semmi külső veteményedben ne teremjen.*) Karácsontul fogva víz körösztig, Valamely napon tisztán magányosan Gelegonya fából égess hamut mikor el veted egyelics valamellyet köziben.

(*Item.*) Vagy hus hagyo kedden nyirfából tekergy gust az után mikor mosd le azon által erezd az magot \bar{n} termi az üszög.

(*Item.*) Vagy olyan ümögnek az uján erezd által mellyben gyermeket kereszteltenek még a Jég eső sem veri el.

(*Más.*) Tamás hájo, melly apro Szentek után esik Mikor esőben szántoni ki mégy az ekét kend \bar{m} taliga tengőt csoroszlyát Lapos vasat véle Sött mikor vetni mégy is akkor is a tenyeredet is kend \bar{m} vele sem madár sem egér kárt nem téssen benne.

(*Hogy sok Galambod légyen.*) A szapora füvet kösd föl az galamb házba.

(*Hogy a galambod más galambokat csallyon.*) Jo Illatu peszmával a szárny allát kend \bar{m} és aztat az galambok haza kesérik.

(*Galambot Szoktatni.*) Ved az aszonymak az tejét kit az gyermek szop és ted egy övegben az galamb házra függeszed és oda mennek az galambok.

(*A tyukok hogy esztendőt által mindég tojjanak.*) Az öreg csolának két aszony nap közben szedd virágját és korpa közé keverd minden holnapban add az tyukoknak esztendőt által tojnak.

(*Hogy az tyuk sokat tojjék.*) Kevergy tyuk ganajt korpával együt és hincsd a tyukoknak.

(*Bolhárul.*) Keress Szamár tejet és a mell házban sok bolha vagy on egy kis helen kend \bar{m} az földet a tejjel és mind oda gyűlnek.

(*Hogy az méhek el \bar{n} mennyenek.*) Melly tehén először \bar{m} borygzik anak az borygujának az első ganéjával kend \bar{m} a kast.

(*Patkányok és egerek Vesztéséről.*) Mézet kénkövet, Gálicz követ, törj őszve mosárban és lisztet hintvén köziben vesd oda a hová Járnak.

(*Hogy az asztagban az eleséget az egér ne báncsa.*) Melly mértékkal az holt embert \bar{m} szokták mérni ted az asztag alá és egy greblyét akár menyi ideig asztagban áll is egér kár nem lészen benne.

(*Egerekrül.*) Házadat füstöld \bar{m} a ló kőrmével egy sem marad meg.

(*Büdös bor ellen.*) Süs meg egy darab pecsenyét jól meg sozván, ted bé az akonáját, tarcsd ot 4 vagy 5 nap és ki vonnya és ha még is бүdös, repetáld.

II. Vadászat.

(*Puskás Embernek, hogy az vad \bar{m} maradgyon.*) Melly ruhában az gyermeket meg körösztolik egy keveset eresz a puskában midőn meg töltöd.

(*Item.*) Uj hold pénteken öncs Globicsot egyelicd denevér vért köziben nem hibáz.

(*Item.*) Szent István Mártir napján lüj Szarkát ved ki Szivét Szárodz \bar{m} törd porrá keverd az puskapor közé nem hibáz.

(*Item.*) Az melly leánzora leg elsőben a természet réá Jön tehát abbul az ümögbul csak leg kisebb czérna Szálot eresz az puskában még az vad is meg kerül.

(*Item.*) Az fatyú gyermeknek a Szem földelét lobd el és az fujtás közé tégy egy keveset lesz Szerencséd Véle.

(*Hogy az Vad hegyedbe menyen.*) Midőn az macskák bagoznak törd agyon annak Valami csontyábul csinál Sipot és ha puskázni ki mégy fujd \bar{m} mennyire az vad \bar{m} hallya el megy oda és foghacz ne busul.

(*Item.*) Szerez oll ágot az mellre az raj Szállott és rázd le háromszor had Szállon ara az helre és az hol az anya meg mászo azt az kis darabocskát mesd el és az puskának az ágyaban csináld még az vad is meg kerül.

(*Hogy a vadak őszve Jőjjenek.*) Füstöt kől csinálni e féle képen, azt az helet a hol a füstöt akarod csinálni ember vizelletivel jól megöntözd.

NB. a milyen vadat akarsz, a féle nyostény vadnak a méhit ha fia van benne aztis meg kől szárosztanyi és őszve vagdalnyi és vizelletivel meg locsolnyi.

Arpa szolmát a menyit akar De azt is meg kől locsolnyi.

Tatur magot is kől venni és aval együt őszve kevernyi és ugy vizessen, a mely helen akarod meg gyujthatod.

(*Hogy az nyulat fekvő helében két 3. puska lövésnyire m lásd.*) Nagy Pénteken ha lünek nyulat az bal szzemét nyeld el míg élsz m látod hol fekszik az nyul.

(*Hogy ha Az puskádat meg kötik.*) Vidd el az folyo vizre és az honét foly merics teli az puskádat és az Viz után tölcs ki az Váldodon által az után Vond ki Szentölt Vizzel Az után tölcsd meg bizvást lühecz véle.

(*Item.*) Ha találsz Valahol keresetlen kenyeret az al kerics meg haromszor az puska csévét és ugyan haromszor Vond ki Szentölt vizzel nem hibáz.

(*Hogy az Puska hozzád ne Sullyon.*) Asd olly helre az kigyonak fullánkját az hol Senki sem Jár egy darabig had légyen oit Vedd föl hordozd nálod.

(*Item.*) Pünkösd napján nap fén költe előtt az erdőre meny el az melly lényes bogarat kapsz az fagyal fán hordozd nálod. (Invizibillis eris).

(*Hogy m n lőhessenek.*) Vegy vakondokat nyuzd m és az husát égesd m és egy szárnyos egeret is hozzá és a porát vard bé abban az bőrben és hordozd nálod.

(*Hogy az puska por ne pattanyon.*) Égesd meg az kutya fej csontot törd köziben Szent györgy nap előtt ha kapsz denevért annak az Veritis elegyicsd köziben.

(*A Puska por hogy ne pattanyék.*) Végy egy ferát puska port más fél lat meg egetet timsót ismét más fél lat fehér klétát és keverd őszve az puska porral és az után tegyed nedves helre még egészben m nem nedvesedik az után szárogasd m Jo lesz de sokkal kevesebbet köll tenni ezen puska porbul mint más félébül vettél volna.

III. Halászat.

(*Hasznossan halászni.*) Arte Misia fünek levelével olly Igen győnyörködnek az halak hogy ha az hálo aval bé kenettessék vagy is a fű réá köttessék Igen könnyen halak bőségében részesülhecz Az mi több ha az említett fünek levelével a két meg kenettetik és a vízben tétetik arais az halak sokan mennek.

(*Item.*) Szürke fosgémnek háját tord őszve terpentín olajjal és viaszal az halak réá mennek.

(*Hogy az halak mind hassal fölfordullank.*) Az ökör farku füvet szározd m törd m és kovásszal csináld őszve, kicsinyenként hánd az vízben és a melly hal m eszi mingyárt föl fordul hassal nem vizzel hanem palinkával köll őszve egyelíteni.

(*Az Rákok hogy őszve Jőjjenek.*) Cserebokot egy fazékal fogj meg ted fazekastul a ganyé közé hogy meg rohdagyon a fazekat főd bé az után ved ki a fazokat és kend meg a meg rohdott cserebokal a csizmád talpát, és a szagára utánnad mennek a rákok.

IV. Vegyes.

(Hogy az ember egy mást \bar{m} utállya.) Holt ember csontján az melly likas vagy bort vagy pálinkát bocsás által kétszer háromszor ad meg Inya használ.

(Item.) Fogj Szent györgy nap előtt бүдös férget Száricsd \bar{m} törd porrá add \bar{m} Inya vagy borban vagy Pálinkában használ.

(Hogy mindenek Szeressenek.) Az melly kigyo mint Szent havábo ki bujik a bőribül azt az bőrt törd porra hincsd az fejedre egy keveset mindenek fognak Szeretni. (Sebet is Jo Véle hinteni.)

(Hogy mindenek előtt kedves légy.) Szarkának a Szivét ha hordozod nálad mindenek előtt kedves lész.

(Ha valakitől Valamit akarsz kérni.) Ird az Job karodra EG CZ & OX.

(Jo emlékezetü lész.) Ha az denevér Szivét hordozod nálad.

(Hogy sötétben is láss.) Fehér mák olajjal ha a Szemedet \bar{m} kenyed Sötétben is lácz.

(Hogy Jo futos légy.) Az Szárnyos egérnek az bal szemét Száricsd \bar{m} Idd \bar{m} ó borban Jo futos lész hogy az paripa sem ér bé.

(Hogy senki ne Lásson.) Az holló fiát akaszd föl egy fa ágra de úgy hogy réa tuggy menyi és a holló el szégyenli magát és hoz egy követ és azt a szájában teszi és nem láttyák ved ki a szájából és senki nem lát ha nálad léssen.

(Hogy az ember tüzes vason járjon meg ne égesse.) Mondula olajt köl venni aval meg köl kenyi a talpát meg nem ég.

(A mit olvasol hogy mind \bar{m} tarcsad.) Az babukának a szivét v is a nyelvét ved ki szározd \bar{m} és törd Idd \bar{m} eczetben éh gyomorra.

(Hogy az madár Szót \bar{m} ércsed.) Vegyed a kányának az nyelvét ted mézben és had ott kilenczed napig az után ved ki és ted a nyelv ved alá meny oda holot az madarak szolnak \bar{m} érted.

(Hogy álmában másnak titkát ki Jelencse.) Végy meg alut Számár vért és farkas szarvas kövérít ezt őszve kevervén de hasonlo mértékkal légyen belüle mint egy egy globics azal füstöltessék meg az ház te meg fogod hallani az aluvó beszédit.

(Az aszony mindent ki beszél.) Galambnak a Szivit ved ki és az Vizi békának a fejét Száricsd meg és törd porrá midőn az aszony hanyat aluszik hincsd az mellyére és mindent ki beszél.

(A törvényben hogy nyertes légy.) Kigyo borit hordozd Veled a törvényb nyertes lész.

(Ha valamid el vész.) Az mirül el lopták v asztalrul v ládából v akár honét mess onét egy keveset ted az leg Jobbik kas méhed alá v \bar{m} adgyák v hirit hallod.

(Lakatot kulcs nélkül \bar{m} nyitni.) Salamony fűvét ha hordozod nálad béko lakat megnyillik ha hozzá érteted.

(MÁS.) A ludnak a láboit elevenen forro vízben kől mártani a bőrit mind kőrmőstül le kől huzni. Ha az embert vasra teszik ha nála van az a bőr mind széjjel megy a vas.

(Hogy az Pohár az ember Szájához ragadgy. vagy lakatot vetnyi.) Sz. Mihál napja előtt 8. napal uti fünek a gyökerét eczetben kől ásztotnyi és ot had álljon 3 napig az emberhez ragad ha meg kenyik vele az a valamely részit, ha pedig le akarja venni hideg vizet tölcsön réá.

(Kigyó ha ellened támod.) Álly m̄ Istennek átkozot Jozságo te kigyó vala meddig én a Boldogságos Szüz máriának a veszejét Szent Péternek Pálczáját Ide nem hozom adig Inét... Se el ne mehess Se nekem ne árthoss mondom uram Isten ate Szent háromságodal és hatalmaddal.

(Hogy az Vendégek az asztalnál mind elalugyanak.) Az nyul Szart égesd hamuvá s midőn az tányérokak rakják az asztalra az mellik tányér alá hintik azon port, az ki előtt léssen mingyárt alunni fog.

(Az kincset hogy föl találd.) Végy eleven kénesöt ted az lámpásban és tölcs réá olajt és gyujcsd m̄ Járj azon az helyen ehol Vélnéd hogy kincs légyen és minden kétség nélkül hid ki ugrik a kéneső az lámpásbul ahol leszen a kincs.

(Item.) Végy fehér mák olajt és egy aczél tükröt kend meg véle pünkösöd Szombaton és meny ki a mezőre nap mente után m̄ látod hol vagon az kincs.

(Item.) Ember Vért elegyics Viaszal és abbul csinál egy gyertyát és gyujtsd meg azt azon helen az hol gondolnád hogy kincs légyen azon az helen az gyertya el fog aluni az hol az kincs leszen.

(Item.) Szent györgy nap előtt mig az nap föl nem kél meny ki az mezőre és keress egy mezei Tphrűcsköt és ted egy kis Iskátulában ted az fejed alá meg álmotod hol léssen az pénz.

(Item.) Csináll az Idétlen gyermeknek ujjából gyertyát gyujcsd m̄ az mezőt meny az tűz után Valahol Valami kincs Vagon az földben m̄ látod.

(Item.) Mikor az főcske tojik és tiszta léssen az tojásso Végy ki az tojásbul 2töt 3mot főzd meg keményen és Ismét ted viszha a tojásokat a fészekben az után meny el oda harmad napra találsz benne 1 kis kővecskét vagy is egy kis gyokerecskét Ved föl és tégy hozzá egynehány pénzeket az menyit akarsz és minden nap anyit találsz mellette és légy Segítségül a Szegényekhez és anya Szent egy házatis segítsed belőle de meg lásd Valakinek marha vételére ne agy belőle.

(Pénzt a hun tucz bizonyossan.) Portincula napján meny oda tiz orai mise mikor áll akor 1 oráig m̄ nyillik a föld a hol vagon és az edény a mellyben vagon az is 1 oráig nyitva vagon adig lehet belőle vinni.

(MÁS.) A ludnak a láboit elevenen forro vízben kől mártani a bőrit mind kőrmőstül le kől huzni. Ha az embert vasra teszik ha nála van az a bőr mind széjjel.

(Aranyot csinálni.) Hus vét hajnalban keresd m̄ az tyuk fész-

keket csak az palosnyát had ot. az után, Az kit azon nap tojnak áss el egyet az küszöb alá esztendőre vedd föl aranyá válik a Székja.

(*Miképpen köllessék az kárbunkulust csinálni.*) Fogdoz éjjeli fényes bogarakat mennél többet és azokat őszve torvén ted egy ámpolna forma ővegben és csugd bé temesd el meleg ló ganéban és had ott 15töd napig az után ki vévén facsarj belőle vizet tiszta selyem által azon vizet ted kristál edényben olly fényességet ad sőtétben is akár ki Irhat és olvashat nálo bátran.

(*Ridiculum.*) Szent Iván napján a vizi tőknek minden virágocskájában találatik 3 magocska azon magocskát az emlitet napon m szedvén nevetséget akarsz produkálni azon magokkal füstölvén a szobát m látod mi fog következni.

(*Más Ridiculum.*) Junius holnapnak akar mellyik napján a viz tők levelét a vizen akár mivel m üttetik lángot vett.

(*Hasonló.*) Jakab napján le metszvén a jegenye fának nyövését s kötésben őszve kötve el lehet tenni és akár melly üdőben ha ditractiot akar tenni azon Jegenye veszők akár mihez értetnek tüzet vetnek.

Vajkai Aurél.

*

Abergläubische Bräuche in einem handschriftlichen Medizinbuch aus dem XVIII. Jahrhundert.

In den zahlreichen, aus dem XVII.—XIX. Jahrhundert stammenden, handschriftlichen ungarischen Medizinbüchern finden wir ausser Rezepten der Heilkunde auch viele andere praktische Winke. Verfasser veröffentlicht hier abergläubische Bräuche — mit Ausschluss der Volksheilkunde — aus einem solchen handschriftlichen Medizinbuch aus dem XVIII. Jahrhundert, das derzeit im Museum von Veszprém aufbewahrt wird. Diese abergläubischen Bräuche betreffen die Landwirtschaft, Viehzucht, Fischerei, Jagd, usw.

I. Landwirtschaft. Die diesbezüglichen abergläubischen Bräuche betreffen besonders den Anbau der Pflanzten, die Tauben- und Hühnerzucht, die Vertilgung der Ratten und Flöhe. Die angewandten Verfahren sind recht verschieden: teils werden mineralische und pflanzliche Materialien auf rationelle Art verwendet, teils wird die Hilfe übernatürlicher Kräfte in Anspruch genommen so z. B. das Mass eines Toten, das Tauhemd eines Kindes, usw. Die an besonderen Tagen vollbrachten Handlungen sind von besonderer Bedeutung. — Alldies bezieht sich auch auf nachstehende Gegenstandsgruppen.

II. Jagd. Die hier empfohlenen Verfahren bezwecken, die Zielsicherheit und Verlässlichkeit der Flinte des Jägers zu heben. Die auf die Jagd bezüglichen derzeit bekannten ungarischen Aberglauben sind bisher recht spärlich an der Zahl; in der Fachliteratur wurden nur an die zwanzig veröffentlicht.

III. Fischerei. Um den Fischfang erfolgreich zu gestalten, werden tierische und pflanzliche Mittel verwendet.

IV. Verschiedenes. Hier fassen wir jene Bräuche und Aberglauben zusammen, die die Änderung der Eigenschaften des Menschen bezwecken, d. h. den Menschen mit übernatürlichen Eigenschaften ausstatten. Diese Ratschläge besagen, wie man Prozesse zu gewinnen, einen gestohlenen Gegenstand zurückerhalten, aus Fesseln sich befreien kann, ferner betreffen sie Schwarzkünstlerproduktionen, Goldmacherei, Schatzgräberei, usw. Besonders interessant ist eine Beschwörung, welche zur Abwehr des Schlangensbisses dient.

SZILVESZTERI NÉPSZOKÁSOK HAJDÚMEGYÉBEN.

A szilveszteresti pergőzés még e század elején nagyon elterjedt szokás volt az egész Hajdúmegyében. Adataim ugyan csak Hajdúnánásról, Hajdúböszörményből, Hajdúhadházról, Hajdúszoboszlóról és Tetétlenről vannak, de ezek a helységek Hajdúmegye népességének — Debrecen nem számítva — több mint felét magukban foglalják s érintik Hajdúmegye hajdúsági, nyírségi és sárréti területeit. Éppen ezért jogosan következtethetjük, hogy a szokás az egész megyében el van, vagy el volt terjedve. A nánási, dorogi és büdszentmihályi adatokat magam gyűjtöttem, a böszörményieket *Horváth Albert*, a hadháziakat *Siró András* kartársaim bocsátották rendelkezésemre, amiért ez úton is hálás köszönetet mondok. A szoboszlói és tetétleni adatokat az idevonatkozó irodalomból szedtem össze.

Hajdúnánáson a szilveszteri *pergőzés*, *csergetés* vagy *kolompolás* a múlt század első felében a következően történt. A pásztor és kondás (csürhés) gyerekek, 10—16 éves fiúk, sőt 18—20 éves legények is, már d. u. 1 óra tájban gyülekezni kezdtek a város alatt szerszámokkal. A szerszámok voltak a juhászoknál a pergő és a harang, a gulyásoknál és csordásoknál a kolomp és az ostor, a kondásoknál és csürhéseknel a duda és az ostor. Az ostort általában a nagyobb fiúk kezelték, egyik-másik legénynél pisztoly is volt. Először körüljárták a várost, aztán csoportokra oszolva, különböző utcákon bementek a város közepére, a piacra, ahova 4— $\frac{1}{2}$ 5 óra tájban érkeztek, körülbelül akkor, mikor az óesztendei istentiszteletnek vége lévén, a hívők jöttek ki a templomból. A város körül s a városba bejövet és a piacon folytonosan *pergőztek* és *csergettek*. A piacról csoportokra oszolva indultak utcáról utcára. Utcakereszteződéseknél megálltak és hosszabb ideig, 10—15 percig *pergőztek* és egyet-kettőt lőttek, de mindig csak *kancatőtíssel*. Így folyt a *pergőzés* 8—9 óráig, aztán hazamentek. Később nemcsak pásztorfiúk, hanem más foglalkozásúak, gazdalegények is részt vettek a *pergőzésben*, sőt egy-két öregebb is közibük állt. Lassankint a más foglalkozásúak többen lettek, mint a pásztorfiúk s most már nem járták körül a várost, hanem 4 óra tájban a piacra gyűltek s mikor a templomból kijöttek, akkor indultak útnak 10—15 főnyi csoportokban. A kisebbek nyakukba akasztották a *pergőt* vagy a *csengőt*, a nagyobbak a kezükben vitték a kolompot, ugyancsak a nagyobbak *csergettek*, dudáltak s pisztollyal, sőt puskával lövöldöztek, de most is csak vaktöltéssel. Mindig az utca közepén mentek a legnagyobb hóban, sárban. A csoportok létszáma útközben folytonosan gyarapodott, mert mindig csatlakoztak hozzájuk, úgy, hogy végül 80—120 fő is lehetett. Most már nem minden *pergőzönél* az eredeti szerszámok voltak, hanem ócska vasedényekkel, vasdarabokkal csaptak lármát. Így folyt a *pergőzés* éjfélig, amikor a csoportok felvonultak a piacra, ahol a Kossuth szobor helyén levő mozsárral lőttek egyet, aztán mindenki hazament. Ekkor már az oldalak közötti versengés is beszűvődött a *pergőzésbe*. Ha az egyik oldalbeliekből álló csoport átment a másik oldalra, annak verekedés lett a vége. A 80-as években lábra kapott az a szokás, hogy a zsidó ablaka előtt különösen nagy lármát csaptak, ablakaikat bevették, sőt a tiltakozó

zsidót is megdobálták, ami aztán hatósági beavatkozást vont maga után.

A szomszédok is megtréfálták egymást. Oltott mésszel telt, ledugaszolt üveget dobtak egymás udvarára, ami természetesen nagyot durrant.

A pergőzést 1914-ben a rendőrség betiltotta. Azóta elvéte kisebb gyerekek szoktak pergőzni a házuk előtt szaladgálva, legfeljebb az utcájukban este 6 óra tájban. Saját magam 1925-ben hallottam utoljára.

Azon kérdésemre, hogy miért, minek az emlékére szoktak pergőzni óév estéjén a következő feleleteket kaptam: mert így csinálták régen is; mert abban az esztendőben már nem pergőzhettek többet; így taposták el az óesztendőt; mint ahogy a halott katonát lövésekkel búcsúztatják, az esztendőtlől is lármával búcsúznak.

A világháború után, (sőt talán már az előtt is) tünt fel a *gulyafordítás* szokása. Szilvesztereste néhány kisebb fiú összeáll, egynél ostor, egynél duda, a többinél pergő, kolomp, csengő van. A következő verseket és az egész játékot Erdei István, Dózsa Miklós, Náb-rádi Miklós és Kiss Lajos 12 éves, hatodik osztályos elemi iskolai tanulók mondták, illetve játszották le előttem. A beszélő Erdei István volt.

Bejönnek az udvarra.

Szerencsés jó estét kívánok!
Most jöttem Bécsbül-Budáru,
Buda városábul.
Hajtottam hat ökröt,
Kilenc szarvasmarhát.

Az ostoros hármat cserget, majd a beszélő folytatja:

Gazdám, gazdasszonyom, megengedik-e, hogy egy párszor megtérítsük az udvarán?

Ha az engedélyt megkapták, az ostoros tizszer cserget, a többiek a saját szerszámaikkal lármáznak s mindegyik béget. Aztán ismét kezdi a beszélő:

Kilyukadt a csizmám óra,
Nem győzöm kapcával,
Ha egy pár garast adnának,
Befódatnám az árával — be — be — be — be . . .

A verset csak a beszélő mondja, de mindnyájan bégetnek.

Színát, zabot a juhának,
Pízt a kondásának.

Ismét 10 csergetés következik, kolompolással, pergőzéssel és bégetéssel. A beszélő megkérdezi:

Bemenjünk, vagy kiadják?

Ha engedelmet kapnak a bemenetelre, benn eléneklik a 21. dícséretet (Ez esztendőt megáldjad) és az *Ujesztendő, vigság szerző* kezdetű éneket. Ahol lány van, ott még egy verset is mond a beszélő:

Az áldott Úr Isten rakja rá két kezit,
Minden marhájoknak áldja meg ezerit,

Hajadon jányoknak kössik be a fejit,
 Szíp legíny fioknak álgják meg örökit,
 Minden szál kenderök nőjjik fel az égig,
 Minden egy bánatjok apadjik el földig.

Megkapják a jutalmukat s a beszélő búcsúzik :

Köszönöm tinéktek adakozástokat,
 Mír is kívánok szívbül minden jókat,
 Az Úr bű áldása terjedjik rajtatok,
 Úzzik el rúlatok minden búbánatot,
 Szívembül kívánom !

Kimenetelkor ismét kolompolnak, pergőznek, dudálnak, bégetnek, de sohasem csergetnek. Ha nem hívják be őket, ugyanígy köszönnek s távoznak.

Hódos Miklósné, Nagy Sára földmivesasszony szerint a gulyafordítócsoport 15 főből áll, mégpedig van köztük egy dudás, egy harangos, egy bojtár, aki a nyájra vigyáz és kiabál nekik: *nem arra té!*, egy ugat és tereli a nyáját, egy lövöldöz, a többi pedig pergőkkel felszerelve szaladgál, ezek alkotják a nyáját.

Magi József réti, tanyai földmives szerint a gulyafordítók olyan udvarokon, ahol a ház végén ablak van, oda állanak kolompolni és a következő verset mondják :

Adjon Isten minden jót az újesztendőben,
 Fehér kenyír dagadjik a nyárfateknőben,
 Bort, meg búzát adjik az Isten bűven,
 A patikát felejsük el az újesztendőben,
 Adjik Isten örömet, oszt ne adjik könnyet,
 Minden napja boldog legyik az újesztendőnek.

Hajdúdorogon óesztendőkergetésnek, vagy kongatásnak nevezik. Óreg emberek szerint az óesztendőkergetők csoportja nagobbrészt pásztorfiúkból állott, de más foglalkozásúak is voltak köztük. Felszerelésük karikás, duda, csengő, kolomp volt, de ócska edények s más eszközök is, amivel lármázni lehetett. Utcáról-utcára járva *kergették az óesztendőt*. Az udvarokra is betértek s megkérdezték, hogy el szabad-e kergetni az óesztendőt? A felelet ez volt: *el*. Ekkor elkezdték a kergetést. A dudás, ha tudta, elfujta az *Óh szép Jézus* kezdetű éneket, a többi pedig ez alatt ide-oda szaladgálva az udvaron *kongatott*. Aztán köszöntőt mondtak, rendesen a következőt: Hála legyen a szent Úristennek, hogy elhagyta írni Krisztus Urunk körülmetélisinek napját. Áldja és szentelje bárminden órába, hogy örömmel nyerhesük menybül a koronát. Amen! — Ez a felköszöntő különben egy átalakított karácsonyi köszöntő. A jutalom pénz, vagy kalács volt. Ahol már be volt zárva a kisajtó, a korlátot megrugdosták.

Valamivel későbbi szokás a gulyafordítás, amely aztán az óesztendőkergetéssel teljesen összeolvadt. A gulyafordítók is kongattak az utcán. Az udvarokra betérve megkérdezték: *megfordíthatjuk a szent Péter csordáját?* A válasz: *meg*. Következett a kongatás, aztán elénekelték az *Újesztendő, vígságszerző*, vagy az *Óh szép Jézus* kezdetű éneket, majd köszöntőt mondtak, mint pl.:

Újév reggelire szípen virradjatok,
Azt izente néktek a Szűz Máriátok!

Mondtak tréfás verseket is :

Ólmos ablak nyilj kétfelé,
Ótkoronás bújj kifelé!

vagy:

Bemennék én tihozzátok,
Ha van jó erős pájinkátok,
De ha nincsen pájinkátok,
Be sem megyek tihozzátok!

A jutalom pénz, kalács, vagy cukor volt.

Ma már egyik szokás sincs meg, legfeljebb a kántálás alkalmával köszöntőt is mondanak. Kántáló énekek: Oh szép Jézus és Újlesztendő, vígságszerző.

Hajdúhadházon ma is meg van a pergőzés, de erősen hanyatlóban. 50–60 évvel ezelőtt a templomi istentisztelet után már gyülekeztek a kisebb-nagyobb csoportok, gyerekek, suhancok, de legények is. Felszerelésük kolomp, duda, ostor, pergő, kisharang, nagyharang és pisztoly volt. Ugyanúgy járkáltak utcáról-utára, mint Nánáson s a pergőzésnek az éjjéli harangszó vetett véget. Érdekes szokás volt, hogy a pergőzők kövekkel telerakott cserépfazekat vágtak a pitarajtóhoz. Ezt vagy haragosukkal, vagy jóismerősükkel, rokonukkal tették meg. A gazda seprűvel, vagy bottal szaladt a pergőzők után kiabálva: megálljatok csak бүdös csavargók! Azonban ha jóismerősök, vagy rokonok voltak a fazékdobó pergőzők, bár akkor is fenyegette őket, de aztán behívta a csoportot az udvarra s azok ott szaladgálva pergőztek néhány percig. Ilyenkor minden pergőző kapott néhány fillért.

Ha az utcán a pergőzőkkel szemben szekér jött, elhallgattak és megbűjtak. Mikor a szekér odaért, egyszerre rákezdték a pergőzést, amitől a legtöbb ló megbokrosodott.

Kántálni csak a cigányok jártak, néha szektáriánusok. 3–4, néha csak 2, cigány, többnyire férfi és nő énekelt együtt. Természetesen jutalom járt nekik.

A legújabb időben megjelent a gulyafordítás is, amely így történik: bemennek az udvarba, az egyik gulyafordító belép a házba ezeket mondva: *most jöttem Hortobágyról, szabad megtéríteni a gulyát?* Az engedély megkapása után pergőzve, csergetve és dudálva körüljárják a házat. Végül az egyik ismét bemegy, köszöntőt mond: *engedje meg az Isten, hogy több ó- és újlesztendőket tessenek írni!* Jutalmul pénzt és bort kapnak.

Hajdúböszörményben már régebben nem szokásos a pergőzés. Csak nagyon öreg emberek emlékeznek rá gyermekkorukból. Elbeszélésük szerint este 5–6 óra tájban 8–10 fiatal legény összeverődött, egyesek ki is festették magukat, vagy álarcot kötöttek. Felszerelésük pergő és karikás volt. Bementek az udvarokra s az ablak alá állva kántáltak (Újlesztendő, vígságszerző). Bizony sokszor elkergették őket, de ha nem, még több nótát is énekelték. Ezekre a nótákra már senki sem emlékszik. Az ének után jött a felköszöntő: *Boldog újévet kívánunk, A garast elvárjuk!* Vagy: *Engedje meg az Isten, hogy több és*

boldog újeveket tessenek írni erőbe, egísségbe, azt kívánjuk mindnyájan!

Következett a pergőzés és csergetés. Pergőzés közben ugráltak. A gazda behívta őket, megkínálta borral, maga is ivott s köszöntőt mondott: *Isten ítessen benneteket sokáig!* A pergőzők így válaszoltak: *Isten ítesse magát is, bátyám sokáig!* Rendesen egy hátrább álló fiú közbekiáltott: *még vagy hatvan esztendeig!* Kaptak néhány fillért s tovább mentek. Utközben a pergő állandóan szólt a kezükben. Így járkáltak éjjelig s mikor a harangozásnak vége volt, dalolva indultak haza. Nem egyszer megtörtént, hogy a kereseten nem tudván meg-egyezni, összeverekedtek.

A tanyákon azonban ma is megvan az *újesztendőkergetés*. 15—20 legény rendesen egy kondás vezetése alatt hangos kolompolással, pergőzéssel és kurjongatással járkálnak a dűlőutakon. A gyerekek pedig kántálni járnak (Újesztendő, vígságszerző). A kántálás után az egyik gyerek bekiált az ablakon: *Engedje meg az Isten, hogy számos újesztendőt tessenek írni, azt is erőbe, egísségbe, békességbe tessenek eltőteni, azt kívánjuk! Hatan vagyunk gazdasszonyom!*

A tanyákon szokásos volt még óév és újév estéjén a *diószedés*. 4—5 legény összeállt, egyiknek a nyakába dióval telt szeredás, vagy tarisznya, a többinél pedig vessző vagy pálca volt. Bementek egy lányos házhoz, az egyik rövid beköszöntőt mondott: *ebben a beállót (beállott) újesztendőben az Isten tartsa meg mindnyájokat, azt kívánom!* Ezután a tarisznyás legény a diót kezdte leszórni a földre s tréfálkozva kínálhatta. A házbeliek pedig kapkodták fel a diót lehetőleg gyorsan, mert a többi legény ugyancsak ütögette a kezüket a vesszővel. Aki nem akarta szedni, azt még jobban ütötték, főleg a hátát és a kezét. Az egész játék alatt a vesszős legények egy szót sem szóltak. Mikor a diót mind felszedték, a legények sorbaálltak s *nyugodalmas jóicakát* kívánva tovább mentek.

Hajdúszoboszló szilveszteri pergőzésével *Király Miklós, Ecsedi István* és *H. Fekete Péter* foglalkoztak.¹ Szoboszlón a gyerekek, suhancok és legények pergőkkel, kolompokkal, csengőkkel, dudákkal, ostorokkal s mindenféle más eszközökkel felszerelve összegyűltek a piacon s itt, valamint az utcákon járkálva rettenetes zajt csaptak. Közben lövöldöztek is. Ezekhez járult még a torony, az ablakok kivilágítása, csillagszórók, világító rakéták lövöldözése. A szájhagyomány szerint a szokás a törökvilág eseményével függ össze. Nevezetesen 1660 december 31.-én török martalócok támadták meg a várost. A szoboszlói hajdúk nemcsak visszaverték a támadást, hanem még úzóbe is vették a rablókat. Közben beesteledett s sűrű köd ereszkedett. Az otthonmaradtak féltek, hogy a vitézek a sötétben nem találják haza, ezért csaptak nagy lármát, harangoztak, kivilágították a tornyot s az ablakokat. Más változat szerint a török támadás elől a város határában levő nádasban elbújtatott asszonyok és gyerekek sikoltozása és kongatása azt a hitet keltette a támadókban, hogy a Szoboszlót védők

¹ *Király M.*: Egy szilveszteréj H.-Szoboszlón., *Ecsedi I.*: Egy szilvesztereste Hajdúszoboszlón. Magyarország, 1926. jan. 10 (7. sz.). *H. Fekete P.*: Hajdúszoboszlói szilveszterest. Ethn. XXXVII. 1926. 90. l. *Gulyás J.*: A „szűzgulyafordítás”. Ethn. XXXVII. 1926. 89. l. (V. ö. még *Kessler-Balogh Edgár*: A „szűzgulyahajtás”. Ethn. XXXVIII. 1927. 251. l.)

nagyon sokan vannak s a megrémült törököt a várost védelmező néhány vitéz visszaverte, sőt elkergette Kaba felé. Hogy aztán ezek visszatáljanak, azért a toronyba lámpát tettek. A szokás a kántálásal együtt ma is meg van. H. Fekete Péter szerint valamilyen helyi esemény megörökítője, mert *más hajdúvárosban nem ismeretes.*

Tetétlenről közli Liszt Nándor, hogy óév estéjén 6–12 éves fiúgyerekek kolompokkal, csengőkkel, ostorokkal, kondáskürtökkel felszerelve bejárák a falut nagy zajt csapva. Alkalmas időben még a szomszédos községbe (valószínűleg Földesre) is átmennek Járkálásuk közben felkeresik az olyan házakat, ahol pártában maradt lányok vannak s itt éktelen lármát csapnak, *kikolompolják a lányt.* Legtöbb helyen ezért jól összeszidják őket. Megjegyzi még Liszt, hogy ez a szokás igen régi lehet, mert már az akkori (1905) öreg emberek is csinálták gyermekkorukban.²

Püspökladány. Csak kántálásról van tudomásom (Új esztendő, vígságszerző).

Büdszentmihály. Szabolcsmegyében van, tehát tulajdonképpen már nem tartozik ide, de szilveszteri szokásait ismertetnem kell, mert, — amint látni fogjuk — hatással van Nánásra.

Büdszentmihályon megvan a *kolompolás* és a *rézgulyafordítás.* Öreg emberek (özv. Galajda Gáborné 97 éves földművesasszony, Molnár Károly 80 éves földműves) szerint mindig meg volt mindakettő.

A kolompolóok kolompokkal, csengőkkel ostorokkal csak az utcákon lármáznak az esti órákban. A régebbi időben lövöldöztek is, azonban valami szerencsétlenség miatt a hatóság betiltotta. Ma legfeljebb a község alatt lőnek egyet-kettőt.

A gulyafordítók 5–7 suhancból álló, 2–3 kolomppal, pergőkkel, csengőkkel, ostorokkal és dudával felszerelt, összetanult társaság. Vezetőjük a *beköszöntő*, aki a verseket mondja. Az utcán kolompolva mennek. A kiszemelt ház udvarán, az ablak alatt a beköszöntő kolompolni kezd majd a következő verset mondja:

Tisztelt házigazda!
Közeledik hozzánk az újév hajnala,
Vége az óévnek, ismét másra térünk,
Egy kis tiszteletre engedelmet kérünk! Szabad?

Megkapván az engedélyt következik egy sor kolompolás, pergőzés, csergetés, dudálás, aztán a beköszöntő elmondja, vagy az egész csapat elénekli az Újesztendő, vígságszerző kezdetű éneket, majd ismét kolompolás jön. A beköszöntő tovább versel:

Gazdám, gazdasszonyom tessenek kijönni,
Itt van a rézgulyám, nem akar megállni,
Mán az ereszcsergőt is leakarják verni!
Hát bojtárral őriztem, én vótam a hetedik,
Mégis elszökött belőlök a főkolompos!

Kolompolás következik.

Gazdám, gazdasszonyom tessenek felállni,
Itt van egy nagy tarka kutya meg akar harapni!

² Liszt N.: Szilveszter esti kolompolás Hajdú megyében. Ethn. XVI. 1925. 121. l.

Ha ki nem jönnek úgy ódalba tanáлом rugni,
Hogy az ablaktámlát ki tanálja vágni!

Ismét kolompolnak s jön a jutalmatkérő vers :

Csörgetik a kulcsot a ládafiába,
Tán píz akarnak adni a kolompolók számára,
Ha egy-két fillért adnak, el se fogjuk venni,
De ha tíz-húsz fillért dobnak, megfogjuk köszönni!

Kolompolás következik, majd így folytatják :

Lyukas a csizmám óra, nem győzöm kapcával,
Ha egy pár garast adnának, befódatnám az árával!
Nosza rajta patkóbanda.

Bememenek a házba s a beköszöntő elmondja a *beköszöntőt* :

Adjik Isten mindenjót az újesztendőben
Fehér cipó dagadjik nyárfatekenőbe,
Hús, gyümölcs, bor és ruha legyik minden büven
A patikát felejcsük el az újesztendőben!

Megkapják a jutalmukat és kolompolva elmennek. Régebben a gulyafordítók kisbárányt is vittek magukkal.

A többször említett Újesztendő vígságszerző kezdetű kántáló ének dallama a következő :

Újesztendő vígságszerző, most kezd u- jul- ni, U-ju-lásra vig örömrre most kezd hirdetni.

Verse több változatban ismeretes. Leggyakoribb a következő :

Újesztendő, vígságszerző, most kezd újulni,
Újulásra, vig örömrre, most kezd hirdetni.
Hirdeti már a Messiást, el fog az jönni,
Legyetek az Uristennek igaz hivei.

Szendrey Zsigmond kimutatta, hogy a kongózásnak épp úgy, mint a vidéki nemesi kúriák sztrénázásának az volt a célja, hogy az alkalmazottak a gazda elé felvonulva szerencsés újévet kívánjanak, miközben foglalkozásuk szerszámaival rendes munkájukat mímelték, hogy az egész évi fáradozásuknak jutalmát megkapják. Számtalan változatban az ország minden részén feltalálható ez a szokás. Azonban sok helyen már vesztett eredetiségéből s a fiatalság multságává lett. Hozzákapcsolódott más ünnepi szokáshoz, hiedelemhez, hagyományhoz. Így fejlődött ki belőle a leánykikolompolás is.³

Szendrey felfogásának bizonyítéka a nánási óesztendei pergőzés. Nánás lakossága elsősorban állattenyésztéssel foglalkozott s vagyónak kezelői a pásztorok, csürhések, kondások voltak. Ezek az alkalmazottak az óesztendei pergőzéssel tisztelegtek gazdáik, a város egész lakossága előtt. Mímelték a foglalkozásukat, sőt azt is, hogy a rájuk bízott jószágot mindenféle rablótól lőfegyverük segítségével védelmezik. Később a szokás romlik s általában a fiatalság szórakozásává lesz.

³ Szendrey Zs.: A „kongózás”. Ethn. XLII. 1931. 21—27. l.

Az a körülmény, hogy a zsidók ablaka előtt erősebben pergőztek, sőt bevették az ablakaikat, vonatkozást mutat a fullókércsi nagycsütörtöki zsidógúnyoláshoz. A vonatkozás azonban csak látszólagos. Hogy a pergőző suhancok (Magyar Imre 72 éves nánási gazdálkodó szerint: *sippantók*) a zsidóknak nagyobb lármát csaptak — tekintettel arra, hogy fiataikorúakról van szó — természetes dolog, az ablakbeverés s a zsidók meghajigálása azonban már csak helyi viszonyokkal magyarázható. 1883-ban zajlott le a tiszaezlári per, ugyanakkor Nánás országgyűlési képviselője Ónody Géza tiszaezlári földbirtokos, a Solyosi Eszter keresztapja volt, aki a parlamenti Istóczy-féle antiszemita csoporthoz tartozott. Azt hiszem, ez kellő magyarázatul szolgál. A gulyafordítás egészen újabb keletű szokás s valószínűleg Büdsszentmihályról került be, amit mutat az is, hogy az említett Erdei István szentmihályi származású apjától tanulta s ő tanította be társait is. A nánásiaknak a gulyafordítás új és ismeretlen. Az Erdei gulyafordítócsoporthoz csak a rokonok, jóismerősök engedték meg a játék bemutatását, másutt elkergették őket, sőt egyik helyen löfegyvert fogtak rájuk. Általában sem az öregek, sem a felnőtt fiatalok nem ismerik a gulyafordítást. A Nánás határában levő Réten Hevesmegyéből letelepedett katólikus vallású matyók (motyók) laknak, akik természetesen régebben is ismerhették a gulyafordítást.

Nagyon valószínű, hogy a többi hajdúvárosban is így folyt le és ilyen változáson ment keresztül a pergőzés, sajnos, kellő mennyiségű adat nem áll rendelkezésemre. Érdekes, hogy minden hajdúváros óesztendei pergőzésében megvan az egyéni vonás. Hajdúdorogon, mint minden egyéb szokásában, jelentkezik a vallási különbség, már pl. az is, hogy szent Péter gulyájáról beszélnek. Egészen egyedülálló szokás a hadházi fazékdobás, talán rokonságot mutat a nánási meszesüveg dobásával. Hogy a pergőzés a kántálással eredetileg nem függött össze, mutatja az, hogy Hadházon csak cigányok kántáltak s kántálnak ma is. A farsangi bohóságok hatását mutatja az, hogy a bőszőrményi pergőzők kifestették magukat vagy álarcot kötöttek. Egyedülálló szokás itt a diószedés. A pártában maradt lányok kikolompolása Tetélen szintén a szilveszteri pergőzéshez kapcsolódott. Rendkívül érdekes a szoboszlói pergőzés magyarázata. Amint látjuk, a szilveszteri pergőzés nem csak Szoboszlón van meg, mint azt *H. Fekete Péter* állítja. A szokás magyarázata a törökvilág eseményével rokonságot mutat a *csenyétei pünkösdjárással*, bár ennek magyarázata is csak a *Hegyaljai Kiss Géza* által felvetett magyarázat.⁴

Áttekintve a hajdúmegyei óesztendei pergőzést, óesztendőkergetést, kongózást, gulyafordítást, nyugodtan mondhatjuk, hogy semmi egyéb, mint sztrénázás a helyi viszonyokhoz alkalmazkodva, amihez már egyéb elemek is vegyültek.

Igmándy József.

*

Silvesterbräuche im Komitat Hajdú.

In den Städten und Dörfern des Komitates Hajdú verabschiedete die Jugend das alte Jahr damit, dass sie glockenläutend, peitschenknallend, schreiend und schiessend auf den Strassen umherzog. Dieser Brauch ist auch heute noch in Hajdúnánás in sei-

⁴ *Hegyaljai Kiss Géza*: A csenyétei pünkösdjárás. Ethn. XXXVII. 1926. 90. 1.

ner ursprünglichsten Form aufzufinden. Hier zogen die Hirtenjungen am Silvesterabend läutend durch die Stadt und wünschten den Bauern Glück für das kommende Jahr. Später verlor dieser Brauch seinen glückwünschenden Charakter und wurde zur Unterhaltung der Jugend. Nicht nur Hirtenjungen, sondern Burschen anderer Berufsclassen nahmen daran teil. Der Brauch erlosch im Weltkrieg, auf Veranlassung der Behörden. Neuerlich beginnt eine andere Abart dieses Brauches sich in Hajdúnánás zu verallgemeinern. Jetzt gehen kleinere — aus 4—6 Kindern bestehende — Gruppen in die Höfe, wo sie gereimte Glückwünsche hersagen. Diese beziehen sich besonders auf den Viehstand. Die Kinder werden nachher belohnt. Das Glockenläuten und Peitschenknallen fehlt auch hier nicht. Die Bewohner von Hajdúböszörmény bringen diesen Brauch mit einer Begebenheit der Türkenzeit in Verbindung. In Tetélen werden bei Ausübung dieses Brauches die unverheiratet gebliebenen Mädchen verhöhnt. Vielerorts lässt sich der Einfluss der Faschingsscherze feststellen. In Hajdúdorog, wo die Bevölkerung — abweichend von den Einwohnern der übrigen Dörfer — griechisch-katholischen Glaubens ist, finden wir den Brauch im Zeichen dieses Bekenntnisses verändert.

NÉVRECSÚFOLÓ GYERMEKVERSEK.

A gyermekversek egyik jellegzetes csoportját alkotják a csúfoló versikék. Nagy számukkal, elterjedtségükkel is magukra vonják a figyelmet. A felnőttek száján is gyakran szóal meg a gúnyolódás hangja. Ismeretesek a falucsúfoló mondások, más nemzetiségűek, más felekezetbeliek tréfás ízű emlegetése, bizonyos foglalkozások kiverselése, a lustálkodó, rendetlen eladó lány, az éhhetetlen legény, a rossz cseléd tartó gazda, az italos, kikapós menyecske, stb. nótás kifigurázása. Ezekben azonban vagy a másik félhez tartozóval csipkelődnek, azok rovására mulatnak, vagy az idegenszerűségében szokatlant csúfolják, vagy még inkább a hagyományos életmód kívánalmaitól eltérőt, a kirívó furcsaságot pellengérezik ki a javító célzat éreztetésével.

A gyermekversekben a csúfolódás szabadon nyilvánul meg, s azért hangzik el, mert a gyermek alaptermészetéhez tartozik, hogy kedvtelteli a leplezetlen csúfolódásban. Kedvét is tölti benne korlátozás nélkül, míg a nevelődés folyamán ebből a gyermekes szokásból ki nem nő; míg érettebb fejjel a tapasztalat nem érezteti vele, hogy a kíméletlen, szabadszájú gúnyolódás a társas élet nyugalmanak veszélyeztetője, s rá nem jön a felnőttek fegyelmező erkölcsi szabályának igaz voltára.

A kis gyermek mindezzel természetesen még mit sem törődik. Minden alkalmat szívesen megragad, hogy örökös csúfolódási kedvét kielégítse. Erre az alaptulajdonságra világítanak rá igen jellemzően a névrecsúfoló gyermekverseink is. Nemcsak a mi gyermekeink száján élnek. Azonos indítékkal és megnyilvánulási tulajdonságokkal megtaláljuk ezek megfelelőit más népek gyermekköltészetében is csakúgy, mint ahogy általában a gyermeki lélek sajátos termékeiben meglepő egyezések, hasonlóságok mutatkoznak mindenütt.

Bármilyen ártatlan hangzású, megszokott, közkedvelt keresztnév is alkalmas arra, hogy a gyermeki csúfoló kedv fölkapja, s dévaj tréfálkozással néhány szavas vagy soros incselkedést fűzzön hozzá. Szembetűnően gyakrabban szerepelnek a férfinevek, de kijut bőven ezekből

a versikékből a női neveknek is. Nem a tartalmuk a lényeges, legtöbb tartalmilag nem is akar mondani semmit. A gyermeki száj nem válogatós, a népi ízlés nem kényes tréfaűzésében, a gúnyolódás különben sem a tisztultabb érzület fejlesztője szokott lenni. Mindezekből könnyen érthető, hogy a csúfoló versek igen gyakran tartalmaznak drasztikus mondásokat. Általában sem a csúfolódónak, sem a csúfolást szenvedőnek nem az a fontos, hogy a vers szövege mit mond, hogy találó-e vagy sem, hanem jóval fontosabb az, hogy miként mondják, milyen hanglejtéssel ismételtetik, milyen mozdulatokkal, arcjátékkal kísérik. El-elmondogatják ugyan alkalmilag szelíd évődésül is, legtöbbször mégis kétségtelen bosszantó célzattal alkalmazzák. Jó pajtások közt is gyakori, ha játék közben valamin megkülönböznék, hogy az egyik gyermek rákezd a csúfoló versre, mindjárt akadnak hozzá kéretlen is társak, s kórusban fújják kajánul addig, míg az érdekelt keserves sírásra nem fakad, vagy verekedés nem támad belőle.

Ezeknek a gyermekverseknek a kialakításában, kétségtelen örömet nyújtó mondogatásában is uralkodó szerepe van a ritmus, a rím, a nyelvi hangzatosság varázsának, hisz vannak ezek közt is minden értelmi kapcsolatot nélkülöző ritmikus verssorok. A gyermek játszik mindennel. Játszik ezekben a versikékben a fülének kellemes ritmikával, egyszerű rímek jóleső összecsendítésével, a rokonhangzású szavak, az ikerszavak játszi kirakogatásával. Az ikerszavakkal kapcsolatosan is jellemzőjük a becenevek igen kedvelt használata.

A nemzetközi egyezések általános sajátosságai közé beszövődve mutatkoznak bennök a magyar falusi élet fölismerhető elemei is. Viszonylagos jelentéktelenségükben is hozzátartoznak ezek a névrecsúfoló versikék a magyar nép gyermekvilágának megismeréséhez.

1. Aladár,
Neked tojik a madár.
(Derecske, Bihar m.).	6. Andor,
Kis kutyával táncol.
(Medgyesegyháza, Arad m.).
2. András gazda,
Bújj a gazba.
Ott egy disznó,
Vágd ódalba.
(Debrecen).	7. Áron,
Kenyírhajon táncol.
(Jászkisér, Szolnok m.).
3. András,
Padra mász,
Lisztes zsákba kaparász.
(Jánd, Bereg m.).	8. Barabás,
Kutat ás,
(Magyarhomorog, Bihar m.).
4. András,
Hogy törjön ki a frász.
(Józsa, Hajdú m.).	9. Benedek,
Megetted a tyúkbelet.
(Hajdúböszörmény).
5. Banyó, ¹
Vigyen el a manó.
(Józsa, Hajdú m.).	10. Benedek,
Ha ki nem jössz,
Bemegyek.
(Hajdúböszörmény).
	11. Benedek,

¹ Banyó: „András” becéző neve.

- Ha utánad eredeek,
Olyan pofot ereszték,
Soha el nem felejtéd.
(Udvarhely m.).
12. Béla,
Vigyen el a héja.
(Csenger, Szatmár m.;
Jánd, Bereg m.).
13. Béla,
Síró-rívó béka.
(Debrecen).
14. Béla,
Kum Béla
(Rápolt, Szatmár m.).
15. Biri, Biri, Borbála,
F . . . t viszen Tordára.
(Nagyenyed).
16. Elek,
Mikor lesz már meleg?
(Jánd, Bereg m.).
17. Elek,
Mikor lesz meleg?
(Székelyudvarhely).
18. Elemér,
Kis egér,
Minden jukba belefér.
(Debrecen).
19. Elemér,
Kilenc kutya, hat egér.
(Törökszentmiklós, Szolnok m.).
20. Ernő-Bernő, tepertő
Vesztett kutya kergető.
(Rápolt, Szatmár m.).
21. Eszter,
A hajam ereszd el.
(Balmazújváros, Hajdú m.).
22. Eszti néni a padon
Macskát ráz a madzagon.
(Jánd, Bereg m.).
23. Eszter-Peszter,
Lóg a pendely.
Majd felkötöm holnap reg-
[gel.
(Hajdúböszörmény).
24. Eszti-Beszti.
(Gyulaháza, Szabolcs m.).
25. Eszti-Peszti,
Lóg a csecsi,
Hánnya, veti, lötyögteti.
(Hajdúnánás).
26. Eszti-Peszti,
Lóg a csecsi,
Három legény billegeti.
(Hajdúböszörmény).
27. Erzsók-Perzsók,
Pap Erzsók.
(Gyulavári, Békés m.).
28. Ne szój bele Ferenc,
Belekeveredsz.
(Hajdúböszörmény).
29. Kilenc,
Kis Ferenc.
(Rápolt, Szatmár m.).
30. Ferkó,
Elszaladt a pejki.
(Balmazújváros).
31. Ferke,
Betört a kemence.
(Gyula).
32. Feri, Feri,
A harangot félreveri,
A macskákat megnyergeli.
(Székelyudvarhely).
33. Feri, Feri, fatekeri
Ég a padon a tengeri.
(Piricse, Szabolcs m.).
34. Feri-Beri, fatekeri . . .
(Jánd, Bereg m.).
35. Gibor-Gábor gombot árul,
Lötyög a búr a hasárul.
(Hajdúnánás).
36. Gyula,
Bújj a pocokjukba.
(Szatmárcseke).

37. Aleluja,
Meghótt Gyula,
Eltemették pocokjukba.
(Szatmárcseke).
38. Gyurka,
Sül a hurka.
(Törökszentmiklós, Szolnok m.).
39. Gyurka,
Elfogyott a hurka.
(Nyirtass, Szabolcs m.).
40. Gyurka,
Kell-e kutyahurka?
Ha nem kell, tedd el,
Majd megeszed reggel.
(Báránd, Bihar m.).
41. Gyurka bácsi olyan szilaj,
Mint egy nagy fekete bivaj.
(Hajdúböszörmény).
42. Gyurka cigány a padon
Macskát rángat madzagon.
De a cica elszaladt,
Gyurka cigány ottmaradt.
(Hajdúböszörmény).
43. Ica-Vica
Pattogatott kukorica.
(Dunavecse, Pest m.).
44. Imre,
Cibere,
Kenyeret hánynak bele.
(Túrkeve, Szolnok m.).
45. Sül a pite,
Imre.
(Törökszentmiklós, Szolnok m.).
46. Imre,
Görög a dinnye.
(Debrecen).
47. Imre, dinnye, görögdinnye,
Hadházon van a jó dinnye.
(Hajdúböszörmény).
48. Imkó,
Szól a tilinkó.
(Balmazújváros).
49. Pinke²
Paszulyos az inge.
(Báránd, Bihar m.).
50. Pista,
Mit eszik a macska?
Egeret, bogarat,
Mindenféle madarat.
(Debrecen).
51. Ista-Pista, pohárista
Eredj be az áristonyba.
(Makó).
52. Ista-Pista, piárista,
Holnap megy az áristomba.
Ista-Pista, pipaszár,
Pistának a lába fáj.
Úgy kell neki, hadd fájjon,
Lányok után ne járjon.
(Cegléd).
53. Pista,
Pislog a galuska.
(Nagyléta, Bihar m.).
54. Pista,
Potyog a galuska.
(Hajdúsámson).
55. Pista,
Szötyög a galuska.
(Füzesgyarmat, Békés m.).
56. . . . János,
Jó dohányos.
(Udvarhely m.).
57. János,
Az eszed hiányos.
(Hajdúszoboszló).
58. János,
Szeme igen álmos.
(Hajdúsámson).
59. János,
Olajos a lábos.
(Gerbolc, Szatmár m.).

² Pinke: „Imre” beceneve; Kabán (Hajdú m.) Binkó; Magyarhomorogon (Bihar m.) Binci; Derecskén (Bihar m.) Binyu.

60. János,
A galuska mákos.
(Törökszentmiklós, Szolnok m.).
61. János,
Kisült a lángos.
(Balmazújváros, Hajdú m.).
62. János,
Ég a lángos.
(Törökszentmiklós, Szolnok m.).
63. János,
Elvitte a macska a lángost.
(Hajdúböszörmény).
64. Jankó,
Kaszamankó.
(Berettyóújfalu, Bihar m.).
65. Jankó,
Pipa dohány zacskó.
(Balmazújváros, Hajdú m.).
66. Diri-diri dongó,
Veres Dobi Jankó.
(Balmazújváros, Hajdú m.).
67. Jancsi,
Bent a macska, hajtsd ki.
(Debrecen).
68. Jenő,
Kaszafenő.
(Hosszúpályi, Bihar m.).
69. Jóska,
A békák anyósa.
(Udvarhely).
70. Jóska,
Kell-e kutyasóska.
(Jászkisér, Szolnok m.).
71. Jóska, Jóska, tojóska,
Tojjál meg a kuckóba.
(Báránd, Bihar m.).
72. Jóska-Póska, tojóska,
Tojjál egyet a pócra.
(Balmazújváros, Hajdú m.).
73. Jóska, tojóska,
Megtojott az éccaka.
(Hajdúböszörmény).
74. Júlcsa,
Hol a pince kulcsa?
(Hajdúsámson).
75. Julcsa,
Itt a pitarajtó kulcsa.
(Hajdúnánás).
76. Júcsa—Púcsa,
Itt a pince kúcsa.
(Balmazújváros, Hajdú m.).
77. Julkó—Pulkó,
Kis koporsó.
(Balmazújváros, Hajdú m.).
78. Juli—Puli, fakanál,
Ha eltörik sem nagy kár.
(Hajdúböszörmény).
79. Ica—Bica, Katica,
Harapjon meg a cica.
(Piricse, Szabolcs m.).
80. Kálmán,
Ördög ül a hátán.
Piszkafa a kezibe,
Nagyot üt a fejire.
(Kunszentmárton, Szolnok m.).
81. Lackó,
Pipa dohány zacskó.
(Báránd, Bihar m.).
82. Lackó—Packó,
Dohányzacskó.
(Váncsod, Bihar m.).
83. Lackó, fickó,
Dohányzacskó,
Pipáljik fel a vén zsidó.
(Kaba, Hajdú m.).
84. Laci,
Olyan, mint egy csacsi.
László,
Olyan, mint egy disznó.
(Törökszentmiklós, Szolnok m.).
85. Lajos,
A pofád olajos.
(Komádi, Bihar m.).

86. Lajos,
Pénz nélkül mulatni bajos.
(Medgyesegyháza, Arad m.).
87. Lajcsi,
Az ágy alá bujt a macska,
Hajtsd ki.
(Hajdúböszörmény).
88. Marcsa,
Hogy egy kiló harcsa?
(Gyulavári, Békés m.).
89. Márka,
Jó-e még a nyárika?³
Ha nem jó, tedd el,
Majd felveszed reggel.
(Cegléd).
90. Mihály,
Lötyög a háj.
(Debrecen).
91. Mihály,
Mozog a háj.
(Gyulaháza, Szabolcs m.).
92. Miska,
Mit eszik a macska?
Egeret, bogarat, mindenféle
madarat.
(Földes, Hajdú m.).
93. Miska,
Pislog a galuska.⁴
(Derecske, Bihar m.).
94. Mikli.
Kell egy kifli?
(Hajdúnánás).
95. Pál, Pál,
Rontó Pál,
Mindent összekalapál.
(Makó).
96. Pali, Pali, Pap Pali,
Disznó farát vakari.
(Medgyesegyháza, Arad m.).
97. Péter, Peti, peceráj.
(Gyulaháza, Szabolcs m.).
98. Pirka,
Paprika,
Papucsba jár a liba.
(Derecske, Bihar m.).
99. Pirka,
Piritott tiszta.
(Hajdúszoboszló).
100. Rebeka,
Dróton jár a dereka.
(Törökszentmiklós, Szolnok m.).
101. Rozka,
Rotyog a káposzta.
(Berettyóújfalu, Bihar m.).
102. Rozi, Rozi, rossz kocsi,
Te vagy az a nagy csacsi.
(Törökszentmiklós, Szolnok m.).
103. Sándor,
Kenyírhajon táncol.
Szalonnáír pityereg,
Cigánylányir kesereg.
(Hajdúnánás).
104. Sándri kukó vadrigó,
Hároméves kis csikó.
(Berettyóújfalu, Bihar m.).
105. Sándri kukó pillangó,
Keselylábú kis csikó.
(Hajdúszoboszló).
106. Sándri kukó kecskerágó.
(Hajdúböszörmény).
107. Sankó—Pankó,
Pipa dohány zacskó.
(Hajdúböszörmény).
108. Sanyula—Panyula poty,
poty, poty.
Sityula—Pityula pity, pity,
pity.
(Törökszentmiklós, Szolnok m.).

³ Nyárika: nyári kis kabát.

⁴ A hajdúszoboszlói mendemonda szerint egy Miska nevű kis gyermekkel történt meg, hogy amikor a pitarajtó előtt a földön ülve galuskát evett, egy béka ugrott a fazékba. A kis Miska így kiabált az anyja után: „Anyám, anyám, idesanyám, pislog a galuska!” Azóta maradt ez a mondás rajta a Miskákon.

<p>109. Sárkó, sikárkó,
Kecskerágó kis csikó.
(Hajdúböszörmény).</p> <p>110. Tivadar,
Jaj de nagy a zivatar.
(Törökszentmiklós, Szolnok m.).</p> <p>111. Zoltán,
Lovagol a bolhán.
(Jánd, Bereg m.).</p> <p>112. Zolkó—Polkó,
Csecses korsó.
(Balmazújváros, Hajdú m.).</p> <p>113. Zsiga—Biga,
Csiga—biga.
(Piricse, Szabolcs m.).</p> | <p>114. Zsiga,
Csiga-biga
(Rápolc, Szatmár m.).</p> <p>115. Zsuzsika,
Hátadon a muzsika.
(Jánd, Bereg m.).</p> <p>116. Zuzska,
Kifut a galuska.
(Hajdúsámson).</p> <p>117. Zsuzsánna,
Csorog a tej utánna.
(Hajdúböszörmény).</p> |
|---|---|

N. Bartha Károly.

*

Vornamenspottende Kinderreime.

Die obige Studie ist in erster Reihe eine Materialveröffentlichung. Verfasser bringt Kinderreime, welche Vornamen verspotten, aus dem östl. Teil der Grossen Ungarischen Tiefebene. Jeder, noch so unschuldig klingende, allgemeinverbreitete und altgewohnte Taufname ist dazu geeignet, von der Spottlust der Kinder aufgefangen und in ein paar Worten oder Zeilen verhöhnt zu werden. Auffallend ist, dass in diesen Kinderreimen männliche Vornamen viel häufiger sind, als weibliche. Verfasser besagt, dass nicht der Inhalt der Kinderreime das Wesentliche in ihnen ist, da ja die meisten Verslein garnichts sagen wollen. Es gibt unter ihnen auch solche rythmische Zeilen, die jede sinngemässe Verbindung entbehren. Es ist nicht wichtig, was der Vers besagt, ob er zutreffend ist oder nicht, — viel wichtiger ist, in welchem Tonfall das Gesagte vortragen, von welchen Bewegungen, Mienenspiel es begleitet wird. Die Reime werden oft im Chor hergesagt.

ADALÉKOK A KASZAFORMÁK ELTERJEDÉSÉHEZ ÉS ELNEVEZÉSÉHEZ.

A békési gazda leginkább tavaszi vagy nyári vásárkor (márc. 20. és jún. 20.-át követő vasárnap) szerzi be kasza-szükségletét. *Hogy meik a ióu kasza, mán csēngísirül mēgismērnī, mēr a ióu kasza, ha odaütik a kühö, búg. Ha biztos akār lenni a dógába, a kōrmivēl is kipróbáiiia : vígikhúzza az élinn, oszt ahum puha, ot ragad a kōrōmhö, ahúr kemī, csak csúszik.* Az meg köztudomású, hogy az a jobb kasza, amelyiknek keményebb a pēngé-je Van, aki a körme helyeit egy pénzdarabon (rézkrajcáron) húzza végig a kasza élet, sőt, aki biztosabb akar lenni a dolgában, vagy sok a lealkudni valója, mind a két módszerrel is él.

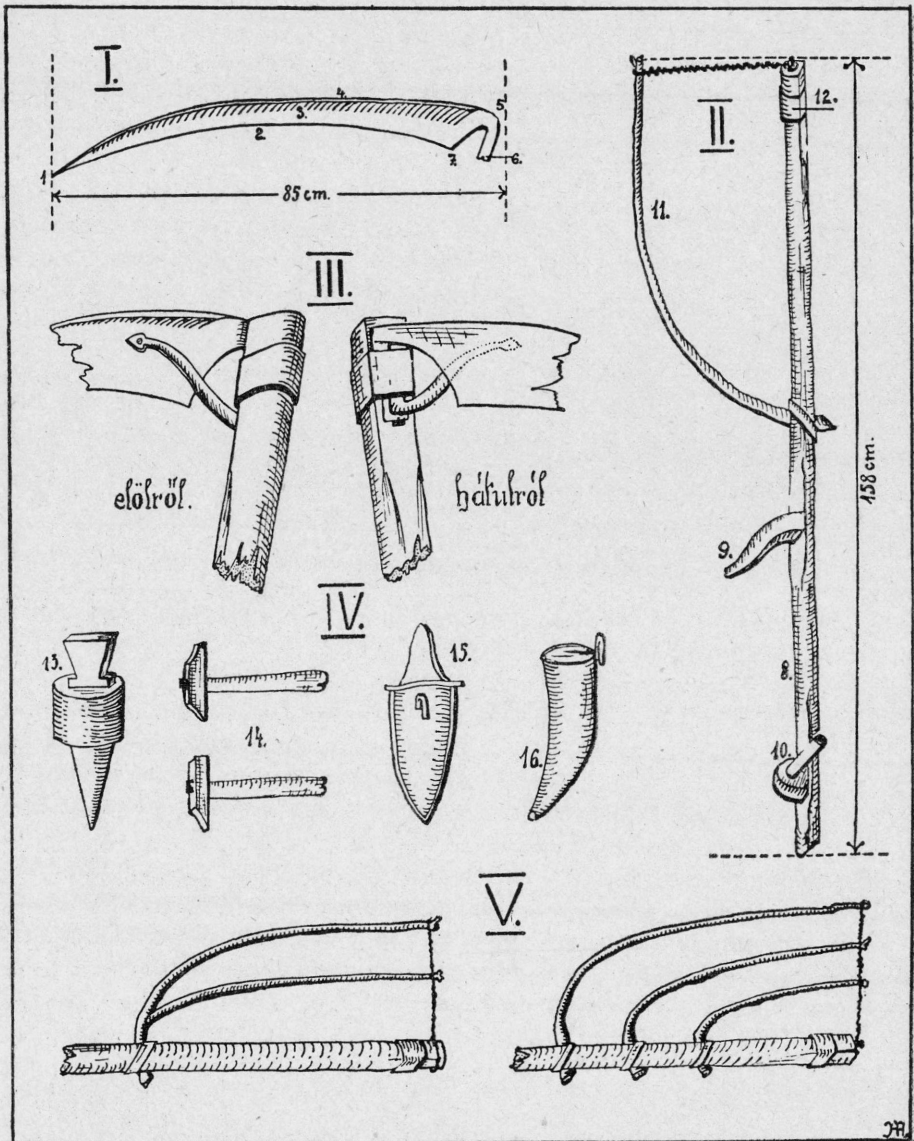
A nyelét is jól meg kell választani. Minden kaszás magához méri a hosszát, hogy *lehetőüleg állig írēn.* Azután szemügyre veszi, megvizsgálja, hogy nincs-e benne görcs. Ha még a görcstelen, síma nyelkben is választék van, akkor a fája dönt. A jó kaszanyél *ákáca* vagy *kōrisfa*, *mēr az a ióu, aszt nem kēl nyomni, csak húzni. ióu még az epērfa is, csak a parázs, hamarább eltörik.*

A kaszának két fő része van: *pēngéje* (1. kép) és *nyele* (2. kép). A pengén a következő részeket különböztetik meg: *hēgye* (1.), *éle* (2.), *lánna* v. *lánáia* (3.), *ōrmóuia* (4.), *nyaka* (5.), *makia* (6.), *sārka* (7.). A három utóbbi együtt *kasza*fű. A nyélen (8.) van a *natykaccs* (9.) és a *kiskaccs* (10.). A nyélnek a penge felőli részére kötik fel *szöszmadzdzag*-gal az egyágú eper- vagy cseresznyefa vesszőből való *takaróufá*-t (11.). Hogy a penge szorosabban álljon a nyélen, az *örv* (12.) és a kasza nyaka közé *nyaklōu*-t vagy *nyakasík*-et vernek. A nyaklót (3. kép) a *kovács nyitōia egy nyitszēggēl* a kasza sarkára. Ilyen nyaklót találtam a szatmármegyei Ombod- és Pálfalva-beli kaszákon is. Itt *gyék* ~ *gyík* a neve. Ezt is a kováccsal tetetik fel a kaszára még új korában. A kettő közt az a különbség, hogy míg a békési kaszára csak egy szeggel erősítik fel s így az a kasza lapjával párhuzamosan mozgatható, ezért bármikor *lē lehet ütni a nyélről és fél lehet rá vērni a kaszát*, addig a Szatmár megyében talált hasonlókat mindig a kovács veri fel a nyélre, ő erősíti fel a gyikot is két vagy három szeggel, és mígcsak használható a kasza, a nyélről levenni nem lehet. Ez — adatközlőim szerint — Szatmárnémetitől északkeletre, a Homoród mentén egészen az Avas aljáig általános. Szatmár más területein, továbbá a Kiskunságban és Észak-Gömörben (csak saját kutatási területemről) a nyakaséket egyszerű fa- vagy vas-ék helyettesíti.

Békésen a kaszát úgy verik fel a nyélre, hogy a nyakon levő makkot a kaszanyél fején levő *vōggyi*-be illesztik, erre ráhúzzák alulról az örvet, aztán az örv és a nyak közé — szintén alulról — beverik a nyakaséket.

A kaszanyélnek a penge felőli része *csapóufa* ~ *csapóuia*, *ellenkező* része pedig az *ölelōüie* vagy *kédgamōuköz* (kétgamóköz). Van, aki

a nagykaccsot gamónak hívja. Ez rendszeren a kiskaccsot nem is használja, hanem balkezevel *nyakom fogja a kaszanyelet.*

Kasza és a kaszáláshoz szükséges eszközök. I. Gyári kasza (Békés, Békés m.). II. Kaszanyél takaróval (Békés, Békés m.). III. Kaszafő nyakas ékkel (Békés, Békés m.). IV. Ülő, kalapácsok, tokmányok (Békés, Békés m.). V. Kaszanyél kétágú csapófával (Pete, Szatmár m.) és hármás csapófával (Ipolykiskeszi, Hont m.) — *Die Senseenteile und zur Sense gehörende Geräte.* (Kom. Békés, Szatmár und Hont).

Napjában többször meg kell *kalapálni* a kaszát. A kaszás ilyenkor valami hűvös helyet keres, oda ül le. Leginkább *fröstök, ebéd, még uzsonya* után szokás kalapálni. Ilyenkor a dülő végén húzódó akácos

alá vonulnak a kaszások, de ha ilyen nincs, a kereszt töve is jó. Fontos, hogy a kasza nyelét fel lehessen támasztani. Ha ilyesmi nem akadna, le kell verni a nyélről. De legtöbbször akad. Ha megfelelő helyet talált a kaszás, leül, előveszi az ülőüt (4. kép 13.), kalapácsot (14.) és az ülőt beleveri a földbe. *Léhetőülög ióu kemí főüd kell, mēr ha puha főüdbe verik, mindig rēzēg az űlőü, ósz nem lehet kalapálni iakkōr.* Az űlőnek a földbevert része fa, ebbe van verve a vasülő, s erre teszik rá a kasza pengéjét, *hoty feküggönn.* Azután megkezdik a sarkánál és sōrba kalapáják a heggyiig. *Pontosan, símárj kēl kalapálni, hogy ne lēgyēn cakkos, mēr akkōr oīā lēsz, mint a fūrīsz, osztán nem fogia a gaszt.* Egyszeri végiverés után még utánna kell igazítani, azaz ahol csipkés lett, vagy véletlenül kiverték az élet, ott még egyszer meg kell verni. Mert érteni kell ám a kalapácsoláshoz is. Van, aki akárhogy veri, csak *kiveri az élit.* Türelem is kell hozzá; akinek nincs elég türelme, csak *mēgagyaiia.* Sokszor meg sietni kell a kaszálással, nincs idő kalapálásra és *csāk mēgmutattyák neki a kalapácsot.* Persze, ilyen kaszával aztán nehéz kaszálni, *mēr az életlen kasza nehezem fog, s a kaszás fél napi kaszálás után úgy beléizzad, hogy inge-gatyáiā csurrom víz lēsz.* Arra is vigyázni kell kalapálás közben, hogy a kalapács éle mindig pontosan egymás mellé essen, hogy egy helyre csak egyszer üssön, de ki se hagyjon, mert *ahuvá tōpszōr ütnek, ot mēglebben a kasza, hullámos lēsz.* A jó kaszás nagyon óvatosan veri. Ismeri a kaszáját, tudja, hogy *ēggyik heiēm puháb, mīm másutt, oszt ha nem vigyáz, csipkés lēsz. Asz pēig nehéz kivēnni belülle.*

Kalapálás után még nem fog jól a kasza. Előbb meg kell fenni. Sőt azután is *kēcčeri-háromszori fenís utá iō rēndbe teiiesen.* Naponta azután többször, sőt minden renden belül is, *fenni kell a kaszakūvel* (15.) Ezt a *gatyakōrc*-ra erősített *tokmány* ~ *tokmá*-ban (16.) tartják.

A kaszáláshoz is érteni kell. Általában *mīndēt a sārkaūvāl kēl vágni, csak ha dūlt a gaz, aszt a heggyivēl csapia lē az embēr.* Gabonaféléknél a kaszás *mīndē lípīstre csap ēggyet; amūiet líp, oiat ad a kaszának.* Gyepnél inkább *sūrítēni kell a lípīst.* Gabonánál inkább *csapni, gyepnél kanyarítani* kell a kaszával. A rossz kaszás *csak csápōl maga előütt; úgy mēgy, mintha tojás vōuna a hóuna alatt.* Az ilyen kaszásra azt mondják, hogy *farōl, mint a rossz lú.*

A Kiskunságban, Kiskunfélegyházán *hegye* (1.), *éle* (2.), *fāblāta* (3.), *oromiā* (4.), *nyākā* (5.), *mākia* (6.), — ez a *kōdōkiuk*-ba illeszkedik — *sārka* (7.) van a kaszának. A *nyélen* (8.) itt is két fogó van: *nátykoccs* (9.) és *kiskoccs* (10.). A kaszanyélre itt *tākárót* (11.) erősítenek, a kasza nyakát pedig *kászákáriká*-val (12.) fogatják a nyélhez és a kettő közé *éket* vernek. A kaszához való élesítő szerszámok neve itt is *ülő* (13.), *kalapács* (14.), *kászakő* (15.) és *tokmány* (16.).

Szalmár megyéből Pete (alább rövidítve P) Pusztadaróc (D), Nagy-géc (G), továbbá Ómbod (O) és Pálfalva (Pa) falvakból ismerem a kasza elnevezéseit.* Itt 1. *hegye* (P, D) ~ *hegyi* (G, O) ~ *ōra* (Pa, O); 2. *éle*;

* Ahol helységnevet nem közlök, ott a jelzett területen az illető rész neve ugyanaz.

3. *tábláia* (ritkábban \sim *lapia* D, és \sim *vászna* Pa); 4. *örmóu* (\sim *ráma* G); 5. *nyaka*; 6. *makk* \sim *makia* (P, Pa, G) \sim *makszeg* (D, P) \sim *vakszeg* [így! — két adat] (P); 7. *sarka* \sim *sörka*; 8. *nyél* \sim *nyél* [így! — P és D]; 9. *marinkóu* (O, Pa, G) \sim *nagymarinkó(u)* (P, D); *kisymarinkó(u)* (P, D) \sim \circ [nincsen] (O, Pa, G); 11. *csapó(u)* — Ez itt lehet többgú is. Különösen gabonaaratásnál használnak két-háromgút. A többgú csapó vagy egy darabból van, vagy több egygút kötnek egymás mellé (5 kép). Ilyeneket használnak palóc területen is, különösen Heves, Borsod, Nógrád vm-ben. — 12. *makkarika* (O, Pa) \sim *karika* (G, P, D); 13. *ülő* (\sim *ülőtőke* D); 14. *kalapács*; 15. *kasza-kő* (\sim *kű*); 16. *tok* \sim *tokmány*.

A Csermosnya-völgyben (Észak-Gömör vm, Rozsnyótól keletre) Dernő (D), Hárskút (H), Kiskovácsvágása (K), Lucska (L) és Barka (B) falvakban: 1. *hëgyë* \sim *hëgyi* (D, H) \sim *orà* [így!] (D) \sim *orrà* (K, L, B); 2. *éle* \sim *éli*; 3. *lápia* (D, K) \sim *tábláia* (H, L, B); 4. *oromia* (D, B), *drótya* (K) \sim *kormányá* (L) \sim *rámáia* (H); 5. *nyáká* 6. *mákia* (D, H) \sim *füle* (K, L, B); \sim *filë* (B — csak öregebbek!); 7. *sarká*; 8. *kászányel*; 9. *korcs*; 10. nincs; 11. *csápófa* (— van egy-két, háromgú); 12. *kászakarika* \sim *karika*; 13. *ülő* (Itt leginkább csak a vasülő van meg, ezt verik bele a hegyoldalban szerte található tuskóba); 14. *kászaverő* \sim *verő* (— Csak a kasza verésére használt éles kalapácsot hívják verőnek, egyébként itt is *kálapács* a neve.); 15. *fén* (K, B, L) \sim *fém* (H, B) \sim *fénkő* (H, D); 16. *féntok*.

A Bolyai Kollégium tagjaitól tudom még, hogy milyen a kasza Kecskemét (Kt), Makó (M), Mezőtúr (Mt), Kaba (K, Hajdú vm.), Hajdúdorog (Hd), Zajta (Za, Szatmár vm.), Nagygejőc (Ng, Ung vm.), Visk (V, Máramaros vm.), Dálnok (D, Háromszék vm.), Farkaslaka (Fl, Udvarhely vm.) Szekszárd (Szd, Tolna vm.), Zámoly (Z, Fejér vm.) Nagyalásony (Na, Veszprém vm.), Somogynagybajon (Sb), Csemepeszkopácsi (Csk, Vas vm.), Csicsó (Cs, Komárom vm.), Nagyöldend (Nö, Esztergom vm.), Ragyolc (R, Nógrád vm.), Tard (T, Borsod vm.), Ipolykeszi (Ik, Hont vm.) helységekben: 1. *hegye* (Hd, Za, V) \sim *hëgye* (Mt, Ka, D, Fl, Z, Na, Sb, Csk, Cs, R, T, Ik) \sim *högye* (K, M) \sim *óra* (Szd, Ng, Z) \sim *foká* (Nö); 2. *kaszaél* \sim *éle* (\sim *ë*); 3. *perge* \sim *perge* (Kt, M, K, Hd, Za, Ng, V, D, Sb, Cs, R) \sim *lap* \sim *lapia* (Mt, Fl, Na, T, Ik) \sim *laptya* (Z) \sim *lemeze* (Nö) \sim *teste* (Nö) \sim *po fáia* (Csk); 4. *ormó* \sim *ormóia* \sim *oromia* (Mt, K, Hd, T) \sim *perem* (\sim *e*-) (Kt, Za, Ng, Na, Csk, Nö, R) \sim *űessző* (V, Ik) \sim *foka* (M?) \sim *csínnya* (Z, Cs) \sim *taréia* (Szd) \sim *gërezgye* (Sb); 5. *nyaka* (Kt, M, Mt, K, Hd, Za, Ng, D, Fl, Szd, Z, Na, Csk, Cs, Ik) \sim *füle* (M, V, Csk, Nö, R) \sim *háta* (Sb); 6. *makia* \sim *füle* (szerepel általában, de legtöbb adatközlőm bizonytalan volt, vagy nem tudta a nevét); 7. *sarka*; 8. *nyél* \sim *nyele*; 9–10. *nagykacsc-kiskacsc* (Kt, Mt, Szd, Z) \sim *nagyfogla-kisfogla* (Cs) \sim *nagymarinkó-kisymarinkó* (K) \sim *fogó-marinkó* (Sb) \sim *görbemarinkó-egyenesmarinkó* (V), csak 9. van és: *kocs* (T, Ik, T) \sim *kocska* (Ng) \sim *marinkó* (Hd, Za) \sim *szarva* (M, Za) \sim *karinkó* (D) \sim *kantár* (Fl) \sim *fogó* (Na); 11. *takarófa* (Kt, M, Szd, Na, Sb, Cs) \sim *csapófa* (Mt, K, Hd, Za, Ng, V, Nö, R, T) \sim *gaimó* (Z) \sim *vettető* (D) \sim *káva* (Fl) \sim *kaszavella* (Ik)

~ villás v. gereblyés van: V, Nö, R, lk; 12. örv (M, Mt, K) ~ pocok (Fl) ~ kaszakarika (Hd, Za, Ng, V, D, Sz, Z, Na, Sb, Csk, Cs, Nö, R, T, lk); 13. ülő ~ űlő; 14. kalapács; 15. kaszakő [~ -ű] ~ fenőkő; 16. tok ~ tokmány. Ez utóbbi négyre csak általános vagy bizonytalan feleletet adtak adatközlőim.*

Lovas László.

*

Angaben zur Verbreitung der Sensenformen und Benennungen. Verfasser beschreibt die in den Komitaten Békés, Gömör und Szatmár verbreiteten Sensenformen. Vom Inhalt der Abhandlung geben die Abbildungen Aufklärung.

Jegyzet. A békési, szatmári adatokat a Magyarságtudományi Intézet megbízásából folytatott népryelvi gyűjtésem alkalmával, a kiskunfélegyházi és Csermosnya-völgyi adatokat pedig az Orsz. Táj- és Népkutató Intézet nyári, ill. téli kiszállásán jegyeztem fel. A Bolyai Kollégium tagjaitól Bpsten kérdeztem meg, ezekre tehát csak egy adatom van. Így ez utóbbiak mind fonetikailag, mind néprajzi szempontból kevésbé pontos adatok.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A Gellérthegy boszorkányos hírének legrégebb irodalmi adatairól. „Szent Gellért hegye és a boszorkányok” (Bp. 1940. 22 l. és *Tanulmányok Budapest multjából* VII. köt. 92-111. l.) c. értekezésemben nem tértem ki arra, hogy a budai Gellérthegy boszorkányos hírének legrégebb, ismert levéltári adata (1682) előtt szerepelt-e ez a hiedelem az irodalomban. Erre vonatkozóan pedig már *Katona Lajos* és *Siklóssy László* is utaltak (a tanulmányomban id. h.-en) két nyomtatásban megjelent munkára, amelyeket azonban ezzel kapcsolatban részletesen senkisé ismertetett. A következőkben ezt pótolom.

Joannes C. Mediomontanus Disputatio theologica de lamiis veneficis (Nagyvárad, 1656.) c. munkája őrzi az első kiderített nyomot. *Mediomontanusról* munkáján kívül mitsem tudunk, (vö. *Debreceni Szemle*, 1941. évf. 42—43. l.) pedig műve értékes művelődéstörténeti forrásmunka, amelynek a Gellérthegyre vonatkozó adata nemcsak az első irodalmi, hanem az első népi adat is a Gellérthegyhez fűződő boszorkányos hiedelem magyarországi létre. „Credunt se, — írja — horis nocturnis ad certa loca, e. g. (ut vulgus tenet) ad montem S: Gerhardi, Budae adiacentem, in cellas vino refertas, in prata ridentia, &c.” (Thesis VII.) Időrendben is érdekesen világítja meg az 1682-iki debreceni boszorkányper hasonló adatát. *Mediomontanus* a hiedelem részleteit pontosabban határozza meg, mint az első okleveles adatok, azonban a részletezésekben reá is hathatott a korabeli boszorkány szakirodalom.

A másik érdekes régi irodalmi adatról *Siklóssy László* ír (A régi Budapest erkölce II. 28. l.) Ismerteti az angol *Brown* *Edvárd* 1673-ban megjelent útíráását, mely szerint a török időben kilenc fürdő volt Budán. „Az első jókora nyílt fürdő egy sziklás hegy oldalán. — írja *Brown* után *Siklóssy* — amelyről a babonás nép sok mindent képzelt.” Munkája másik helyén (II. 62. l.) pedig kijelenti, hogy *Brown* *Blocksberget* említi. *Brown* munkája

angol nyelven 1673-ban jelent meg, s ebben a kiadásban a Gellérthegyre vonatkozó mondat szövege a következő: „There is a high Hill, called *St. Jeromes Mounth*, which hath a Fort on the Town and Country.” Teljesen azonos tehát a német kiadás (Nürnberg, 1686.) szövegével: Alldar ist auch ein hoher Berg (*St. Hieronymus-Berg* genahmet) auf welchem eine Fort oder Schantz lieget.” (113. l.) A fent idézett részt tehát *Siklóssy* az általa említett *Linzbauer: Die warmen Heilquellen der Hauptstadt Ofen.* (Pesth, 1837.) c. munka alapján és nem *Brown* munkája alapján említi. Ez a körülmény azért fontos, mert — mint lájuk — *Brown* nem *Blocksberg*ről, hanem *St. Hieronymus-Berg*ről ír, ami arra mutat, hogy a *Szent Gellért hegye* elnevezés inkább egy másik szent nevét idézte fel, mint a *Blocksberg* elnevezést. (Vö. id. tanulmányom; 16. l. 112. sz. jegyzet.) A boszorkányosságra való utalás sem *Brown*tól, hanem *Linzbauer*től ered, tehát oly időpontból való, amikor már értéke következtetéseink szempontjából lényegesen csökkent.

Mindezek ismét megerősítik azt a feltevést, hogy a *Szent Gellért hegye* elnevezés jóval ősbibb és a boszorkányos hagyomány szempontjából is jellemzőbb, mint a *Blocksberg* név, s hogy nem a *Blocksberg* név idézte fel a Gellérthegy boszorkányos hírének mendemondáját, hanem a hegy ősi neve elmosódó hagyományt is őrzött, mely a boszorkányhittel összekeveredett. Ezt igazolja *Klein Valesca* megállapítása is: „Der Gellértberg in Buda als Versammlungsort der Hexen spielt im ungarischen Hexenglauben eine ebenso grosse Rolle wie im deutschen der Brocken. Meiner Ansicht nach ist er auch der einzige Hexentanzplatz, der im ungarischen Hexenglauben einen Namen bekommen hat, während die kleineren örtlichen Versammlungsplätze der Hexen meist nur ganz allgemein beschrieben werden, selten mit genauerer Lokalisierung. In den Gegenden aber, wo ein anderer als der Gellértberg als allgemeiner

grosser Versammlungsplatz angegeben wird, herrschen nichtungarische völkische Einflüsse vor.“ (Der ungarische Hexenglaube c. tanulmánya. Zeitschr. für Ethnologie 1934. évf. 397, 1.)

Dömötör Sándor.

A kánai mennyegző Nagycétényben. Nagycétényben (Nyitra vm) a világháború előtti években szokásban volt a kánai mennyegző megtartása. Utoljára 1915-ben tartották. Vízkereszt utáni második vasárnap, Jézus neve vasárnapján egy nagyobb háznál (ahol jó nagy szoba volt) összejöttek a búcsúvezető emberek, a rózsafűzér társulat tagjai, leányok és menyecskék. Előzőleg megbeszélték, hogy kik szedik össze a lisztet és a zsírt a kánai mennyegzőhöz szükséges kalácsra, siskára (fánk). A liszt és a zsír összegyűjtését rendszerint valamelyik idősebb asszony vállalta. Szombaton aztán összejöttek és megsütötték a kalácsot, vasárnap pedig a siskát. Bort a búcsúvezető emberek vittek, mind-egyik 2–3 litert.

Jézus neve vasárnapján este 8

óra körül kezdődött a kánai mennyegző. Az előzőleg bekészített hosszú asztalokat megterítették és az érkezés sorrendjében körülültek, külön a férfiak, külön az asszonyok. A leányok és a gyerekek álltak. Annyian voltak, hogy egy tűt sem lehetett volna leejteni. Az asztal közepén állt egy kereszt, mellette gyertyák égtek. A keresztet mindenki megcsókolta, aki bejött a szobába.

Mikor megtelt a szoba, megkezdődött a kánai mennyegző. Először elmondták az Úrangyalát, aztán elénekelték a „Máriát dicsérni hívek jöj-jetek . . .“ kezdetű éneket, majd Jézus szívéhez 1 Miatyánkot, 1 Üdvözlégyet, 1 Hiszekegyet és felajánlást imádkoztak. Ezután elénekelték a „Jézus a rád emlékezés . . .“ kezdetű éneket. Ének után elmondták az örvendetes rózsafűzért és elénekelték a „Szent rózsafűzért végeztünk . . .“ kezdetű éneket. Végezetül még imádkoztak az élőkért, holtakért, majd következett a kánai mennyegzőről szóló ének. Az ének ritmusára a konyhában és az ablakok alatt hallgatódzó suhancok nagyokat dobbantottak.

Az i-gaz Me-si-ás már el-jött sok-fé-le cso-dá-kat köz-lünk-tett.

A vi-zet is bor-rá tet-te, a nász-né-pet ven-dé-gel-te Ká-na mennyeg-ző-be

Nagy lakodalmat ők kezdének,
Jézust is elhívták vendégnek.
Őt követték tanítványi,
mind a tyúkot ő fiai.
Kána mennyegzőbe.

Az első tál ételt felhozták,
Jézust pedig azzal kínálták.
Tetszett mindenben az éték,
csak a borban vala vétek
Kána mennyegzőbe.

Jézus anyja, hogy azt látta,
fogyatkozásukat megszánta.
Fiam, monda, borok nincsen,
azér semmi kedvük nincsen
Kána mennyegzőbe.

Jézus, hogy vigasságot tenne,
szent anyja kérése meglenne,
parancsolá meríteni,
kútból hat vödört tölteni
Kána mennyegzőbe.

A szolgák frissen sietének,
kútból hat vödört megtöltének.
Jézus borrá változtatja,
első csudáját mutatta
Kána mennyegzőbe.

A bort adták násznagy kezébe,
hogy adja a vendég elébe.
Násznagy a bort megkóstolá,
mindjárt vőlegint szólítá
Kána mennyegzőbe.

Minden ember, úgymond elsőbben
jó bort ad a vendég elébe,
de te eddig a jót tartád
és az alábbvalót hozád
Kána mennyegzőbe.

Mátyás a poharat vigyázza,
soká kerül, nehezen várja,
Jakab előle fölkapja,
szomjas torkára felhajtja
Kána mennyegzőbe.

Adja Isten, mi is vigadjunk,
mídmön lakodalomban vagyunk.
Az Úr Jézus szent áldását,
hullajtsa ránk bő malasztját
mi egészségünkre,
és üdvösségünkre.

(Az ének következő részénél az éneklő leányok, menyecskék és asszonyok is az ének ütemére dobogtak lábaikkal. A következő részt a dallam második felére, tánc lépésben énekeltek.)

Jó bor mellet, duda nélkül,
bolond a tánc ugrás nélkül
Kána mennyegzőbe.

Úgy megugratták Magdolnát,
mind szétrugdalta patkóját
Kána mennyegzőbe.

Az ének után a fiatalok hazamentek és az idősebb asszonyok és férfiak ottmaradtak. Az asszonyok kirkáltak az asztalra a kalácsot, siskát, a férfiak pedig a magukkal hozott bort és hozzáálltak az evés-iváshoz, ami körülbelül éjfélig tartott.

Az éneket, amióta elmaradt a kánai menyegző megtartása, az utolsó rész nélkül most is éneklük Jézus neve vasárnapján a templomban litánia előtt vagy litánia után.

Maga az ének szövege és dallama az egész Felvidéken, Pozsonytól Kassáig ismert. Az öregebb férfiak és asszonyok legnagyobb része ismeri. Régebben, körülbelül 20–30 évvel ezelőtt még minden lakodalomban elénekeltek, rendszeresen vacsora közben.

*

A Kánai mennyegzőről szóló ének egykori változatát már a XVII. szá-

zadban följegyezi Kájoni János (lásd: *Seprődi* közleményét Irod. Közl. 1909., továbbá *Viski Károly*: A Kánai menyegző változata 1824-ből. *Népünk és Nyelvünk* 1930. 54.) A *Magyarság Néprajza* (III. 393.) szerint nemcsak lakodalomban, hanem halotti toron is énekeltek, továbbá délután a vízkereszt utáni második vasárnapon, amikor a pap a templomban mise alatt felolvassa a kánai mennyegzőről szóló evangéliumot. A fentebb közölt ének dallam- és szövegvariánsait közli még *Berze Nagy János* is Siklósról és Püspökszenterzsébetéről (*Baranyai Magyar Néphagyományok* I. 570., 577.).

Manga János.

Állítólagos emberfölötti erők az Ormánységben és Göcsejben. *Kiss Géza* az Ormánység c. művében említi a *rahókat* és a *szuhárgyánt*. Mindkettőre nézve megjegyzi, hogy jelentésük kitörlődött már a nép lelkéből, csak a velük kapcsolatos szólások maradtak meg. „Talán nem tévedek — mondja *Kiss Géza*, — ha a *rahókat* is a *rosszak* egyik csoportjának sejttem. A *szuhárgyán* is bizonytalán természetfölötti erők megszemélyesítője volt, . . . képzeletbeli, szintén a természetes világrendbe nem férő erejű állat lehetett, talán a mesék szakadt oldalú, girhes táltos-lova“ (144–145).

Tehát a *rahók* meg a *szuhárgyán* csak egyes szólásokban maradtak meg. A *szuhárgyán* mivoltát az első pillanatban elárulja ez a mondás: *Mindég iszik, mind a szuhárgyán*. Ezt a szólást már *Erdélyi János* följegyezte *Magyar közmondások c. könyvében* ily alakban: *Iszik, mint a szivárvány*, s hozzáfűzi azt a megjegyzést, hogy a néphit szerint a szivárvány a folyókból felszívja a vizet, nehogy kicsapjanak. Ez a néphit régi és számos vidékről följegyezték, sőt idegen népeknél is el van terjedve (I. *Beke*: *Arany János néprajzi forrásaihoz*. 2. A szivárvány. *Ethn.* 45: 44). Ezt *Kiss Géza* is tudja, de előtte lebegnek a szólás következő változatai: *Jába ötötöm, olyan e, mind a szuhárgyán. De mindég ösző, mind a szuhárgyán*. Ezek a szólások azt mutatják, hogy a *szuhárgyán*, szivárvány jelentése ma már

elhomályosodott, de 1874-ben még megvolt, mert *szuárgyán* alakban följegyezték ezt a jelentését (Nyr. 3: 230). Hogy a *szuárgyán* és *szuhárgyán* csak hangváltozata a régebb *szuárgyán*, *szovárvány*nak azt a következő adatok bizonyítják: A *szivárvány*, mint ismeretes, a *szív*, *szivárog* igével függ össze (vö. *szivárvány* „szivacs”; „lopó” OklSz. NySz. „a kút szivattyúja” Csűrű; Szamóháti Szótár, Kresznerics, 1794 Nyr 21: 227¹; *szivárványos-kút* „szivattyús kút” Tolna m. Paks, Baranya m. Ormánság, Borsod m. Sajószentpéter, Heves m. 1840, Tiszafüred, Kúnmajsa, Cegléd, Zilah; „réti munkások kútja, amely lezúrt pálca után a föld árjáig beeresztelt és körültapasztott nádcsőből áll, Heves m. 1840 MTsz.). Somogy megyében *szivárgyán* alakban jegyezték föl (Nyr. 20: 430), s ezt párhuzamba lehet állítani a *szuhárgyán*, *szuárgyán* *gy*-jével. A *szivárvány* a régi Tsz. (1838) szerint Erdővidéken *szovárvány*-nak hangzik, s hasonló változat a moldvai északi csángó *szovirvány* (*Wichmann*). Ezek régies alakok, mert a régi nyelvben a *szivárvány* *szovárvány* és *szavárvány* alakban (*Calepinus*, *Szikszai Fabricius*, NySz.) fordul elő. Szintén régies alak a *szivárog* ige hétfalusi csángó *szovárog* (*Wichmann*) és ormánsági *szuhárog* változata, melyet éppen Kiss Géza jegyzett föl (330), s amely feltünteti a *szuhárgyán* *u*-ját és *h*-ját is. Ezekre a régi nyelvben nincs adat, de régiségüket bizonyítja a *Heltainál* előforduló *elszovárkozván*, s a *Molnár Albert* szótározta *kiszovárkodom* ige. Nyilvánvaló, hogy mikor a *szuhárgyán* *szivárvány* jelentése elhomályosodott, a *mindég* *iszik*, *mind* a *szuhárgyán* természetesen kiváltott *mindég* *öszik*. *mind* a *szuhárgyán* változatot, noha ennek a szólásnak már a *szivárvány*ról alkotott néphithez semmi köze sincs. S még tovább-

bi elhomályosodása a szólásnak, amikor már olyan gyerekekre is mondják, aki sokat eszik ugyan, de nem látzik meg rajta.

De mik vagy kik lehettek a *rahók*? Mikor a malacsereg a vályúnak rohan, mondják: *Gyűnnek, mind a rahók!* De a rohanó gyerekeknek is mondják: „*Úgy gyűttök, mind a rahók!*” Másutt nem jegyezték föl ezt a szólást, nincs semmilyen változata, amire támaszkodhatnánk a magyarázat megkísérlésében. Ha azonban tekintetbe vesszük, hogy a *szuhárgyán* a *szovárvány*, *szivárvány* változata, s a *szuhárog* is eredetileg *szovárog*-nak hangzott, könnyen feltehetjük, hogy a *rahó* is eredetileg *ravó* volt. De ki volt a *ravó*? Ismeretes, hogy régen a *ravó* az adószedő (*Praefectus tributorum*, *Exactor Molnár Albert*) volt, ez pedig a ró ige származéka. *Molnár A.* szótárában *Ravom*: *Censo*, *Censum exigo*, s *Bornemissza Péter* Énekeskönyvében (1582) is *Fel rauod* áll (NySz.). *Ravás* régen adót is jelentett (*Census*, *Pensio*, *Tributum Molnár A.*), valamint a *ravatal* is (NySz.), s *Kolozsvárt* és *Székelyudvarhelyt* a *rovatal* (*Szilágy megyében rovatal*) ma is „községi adó” (MTsz.). Az OklSz. 1573-ból közli a köv. fontos adatot: *Hozot kapu raus penzt het kaputol*. Az adatot megmagyarázza *Heltai* Krónikájának egy mondata: *A király akaria vala az országot róni és minden kaputól akara egy aranyat vónni* (NySz.). Már az OklSz. utal *Comenius* köv. helyére: *Némellyec az adótul, taksától, kapu pénztől úressec*: *quidam a censu immunes sunt* (NySz.). A régi időben, amikor sokszor nemcsak a magyar hatóságoknak kellett megfizetni az adót, hanem a töröknek is, volt oka félni a népek az adószedőktől. *Heltai* is írja egyik meséjében: *A hatalmasok untalan nyuzác, róiac, raboltattyác* a szegény ártatlanokat (NySz. ró a.). Hogy a népek milyen véleménye lehetett az adószedőkről annak beszédes bizonyítéka az adóbehajtó hajdú *dulló* neve a Dunántúlon, mint a Rábaközben, a Balaton mellett és Kemenesalján (MTsz.), és így hívják Nagykanizsán a végrehajtót (NyF. 48: 62). A *dúl* ige jelentése

¹ *Kriza* Vadrózsáinak egy keresztúrfi-széki meséjében a *szivárvány*nak máshonnan nem ismert „forrás” jelentése is előfordul: *egy negyven mázsás buzugány úgy bésuppan a kiráji vár udvarára, hogy a hējiről úgy föfostatott a víz, mind egy szivárvány* (446, MNGy 12: 159).

pedig Háromszék megyében, büntetésül lefoglal (marhát), *megdul* a Székelyföldön, *megegzekvál*, *dullat*, *megbirságol*, *megegzekvál* (Tsz.). Azonban már a régi nyelvből van adatunk a *dúl* ige, *végrehajt*, s a *dúlás* főnév, *végrehajtás* jelentésére (1548-ból, MNy. 12 : 181), a NySz szintén idézi a *dúl* „mulctam irrogo; mit Geldstrafe belegen” jelentését. Az Ormányságban a rablókat neveztek *dülő*knak *mög* *sélő*knak, pl. *gyűnnek a dülők mög a sélők* (Kiss G. 269). A *dúl* származéka a *dülődik* ige, amely egy történetben fordul elő: A törökfutáskor vót. Házrú-házra járt egy török katona *dülőnni* (uo. 248). A *sélő* talán a *sivall*, *rivall*, *kiáll* ige származéka, mely eddig csak a Székelyföldről van följegyezve, de ebben a kifejezésben: *egy sivalló lélek se, egy árva lélek se* megvan a Palóságban, Gömör megyében, Rimaszombatban, Kiskúnhalason (MTsz.), sőt megvan már a 16. században is, *Meliusnál*: De ime ott czac *ég sivallo lelek* sem vala. Le vagá à Ierobeamnac minden hazanepet, es czac *ég sivallo elő embert* sem hagia meg (MNy. 14 : 154). A szó jelentését megvilágítja a következő népnyelvi adat: *sivalló hideg* van télen a szobában, mikor nem fűtenek benne (Bereg m. Fornos). Tehát a *sivalló* jelentése „zord”, s a Székelyföldön azt is mondják *sivatag szél*, „zord szél”, Mezőtúron is „hideg szél”, Nagyszalontán hasonló kifejezés: olyan hideg a keze, mint a *sivatag-jég* (Nyr. 58 : 155). Tiszadobon : Ojjan vót a feje, mint a pártúz (= parázs), keze-lába, mint a *sívó jég*. A régi Tsz. szerint Győrött *sivalló lélek* helyett azt mondják : *Egy sivantott lélek* sem volt odahaza. Mindezek a *síni*, *sír* ige származékai (Nyr. 61 : 41). A *sivalló*, *séllő* eredeti jelentése tehát „síró-rívó, félnék” volt, s ebből fejlődött „félelmet okozó, retlenetes, iszonyú” jelentése (vö. a *sivatag* szó származását Nyr. 53 : 68).

Gönczi szerint a Göcsejben a *fékta* lehetett valami rossz, de ő se tud róla más adatot gyűjteni, mint két káromkodást: *Fiékta egyé még!* *Fiékom atta!* (180). A *fékomatta!* káromkodás ismeretes Zala m. Köves-

kállán (MNGy 8 : 445), Baranya m. Hopácson, *fikomatta!* alakban a Dunántúl, *fikomatta!* Szatmár, Szabolcs, Ugocsa megyében (MTsz.). Mondják úgy is: *fikomteremtette!* (Sopron m. Horpács, Nagykúnság, Székelyföld MTsz. Veszprém m. Nagypirit Nyr. 29 : 583). Ennek eltorzítása: *fikom teringette!* (Brassó m. Tatrang MNGy. 10 : 282), Egyéb változatok: *kutyafékomteremtette!* (Csongrád m. Nyr. 29 : 587), *kutyafékomteremtette!* (Keszthely uo. 583), *disznuo fikomteremtetté!* (Veszprém m. Lovászpata NyF. 34 : 137); *kutyafikomatta!* (Komárom saj. följ., Szolnok Nyr. 29 : 587), *kutyafékomadta!* (Keszthely uo. 583). Tehát, amint látjuk, ezek a káromkodások az egész országban el vannak terjedve, s tulajdonkép több káromkodás keveredéséből származtak. Az egyik: *kutyafikta*, *-fékta*, pl. *Ejnye kutyafékta kölyke!* (Zala m. Hetés, Dobronak MTsz. Szabadka Nyr. 41 : 193). *Kutyafékta!* (Cziráki: A szekszárdi nyelvjárás hangtana 8). *Kutyafékta!* (Borsod m. Nyr. 28 : 585). *Kutyafékta vén embere!* (Heves m. Besenyőtelek MNGy. 9 : 297). Az *ám*, a *kutyafékta!* (uo. 151). *Hű a kutyafékta!* mit csinálók én most? (uo. 551). — A másik: *Fikom az anyád!* (Torontál m. Egyházaskér MTsz.). — Azután a boszorkánypörökből ismert kifejezések: *ördögadta!* *ebadta!* (Kertész: Szokásmondások 90). *Kutyateremtette!* Csűrű: Szamosháti Szótár).² *Disznóteremtettével* káromkodott (1759-ből Kisújszállás Nyr. 44 : 123). *Disznó teremtette!* és eufemisztikusan eltorzítva: *Disznó terem a káposztába!* *Vesztett teremtette faszekere!* (Maros-Torda m. Nyr. 32 : 458). *Disznókeringette!* (Székelyföld MTsz.). Szintén eufemisztikusnak tekinthetjük az olyan káromkodásokat, amelyek-

² Ebből ígét is képeztek egy népdalban: *Hogyha megforgatom ezt a rézcsillogokkal Kikutateremtettézt lögyfa nyelű baltámat* (Arad m. Pécska, Kálmány Koszorú 1 : 161); vö. *kiteremtettézt* „cifrán kivarr, kizsinóroz”; *körülteremtettézt* „cifrán körülrak (mindenfélé garnirunggal)” Dunántúl MTsz. Vö. Ebbü lesz án dërik asszon, e zosztán ki tutta *kurvanyázni* a tarisznya mazzagot! (szépen kivarnni” Gönczi: Göcsey 649).

ben elhagyják az ördög, eb, kutya, dísznö szokat: *Ejnye atta kölyke!* (Orsháza Nyr. 5: 421). Eszem azt az imádságos kis szádat, Három hétiig nem hallod egy adtámat (Tompa: Télen-nyáron). Továbbá: *teremtette* (vö. *kapta teremtette!* Heves m. Besenyőtelek MNGy 9: 170), ennek az eltorzított alakjai: *teringette*,³ *a teremfáját*, *a teremtőfadat*, *a teremburáját* (MTsz.), *a terembuláját* (Nyr. 34: 324).⁴ *A teremtette* már a régi nyelvben előfordul, sőt a NySz. ennek már eltorzított *teréngette* változatát is idézi helytelenül a *teréngtet* ige alá vonva. Hasonló okból maradt el az *isten nyila!* káromkodásban *isten* neve, s ennek következtében az *istennyila* 'mennykő' szóban is, úgyhogy *nyila* magában is használatos 'mennykő' jelentésben (MTsz. Nyr. 29: 586, NyF. 48: 64). *Simonyi* ezeket csak egyszerűen névmási előtaggal vagy személyraggal bíró igenévi szerkezetnek tekinti (NyF. 47: 28). A *fékta* tehát szintén nem természetfölötti erő, hanem egyszerűen a *kutyafékta* összetételből vált ki, az utótag alapszava pedig a régi *fék*, *fik* 'beschlafen' ige.

Beke Ödön.

Adatok a középázsiai dallamtípus elterjedéséhez. (Néhány megjegyzés Szabolcsi Bence cikkéhez, Ethnographia. 1940, 2. sz.) Csak örülhetünk, hogy kiváló zenefolkloristánk, Szabolcsi Bence újabb érdekes cikkben vet világot arra a problémára, mely jó ideje foglalkoztatja már a hozzáértők néhányát.

A probléma kiindulópontja a következő néhány sor lehetett: "... a magyar dallamot általában jellemzi, amennyiben nincs fugaszzerű (kvintszekventiás) kezdete." (Kodály, Zenei Szemle, 1917.) Ekkor sokak előtt bizonyára felrémlett néhány dallam, mint: Ugyan édes komámasszony; Megverek vala-

³ Vö. még: *Fene teringette a zakasztófáját!* (Szaporca, Berze Nagy János: Baranyai magyar néphagyományok 2: 419). *Fikom teringette!* (Kákics, uo. 412).

⁴ Vö. még: Hű a zannya *terebuláját* ennek a cigánynak! (Kákics, Berze i. m. 2: 338).

kit (változata Bartók 167. sz.); stb. s amelyeket talán egyetlen gyűjtő sem tartott parasztdalnak. Újabb eredmények azonban új gondolatot vetettek fel: „A⁵ B⁵ A B sajátságos, a magyar paraszttzenére különösen jellemző szerkezet. Csak széljegyzetben merek azzal a kissé merész föltevessel foglalkozni, vajjon nem A⁵ B⁵ A B szerkezet... volt-e a magyar dallamok legősibb szerkezete és nem ebből alakult ki később az ABCD, tehát komplikáltabb szerkesztési mód. Úgy képzelhető a dolog, hogy... két sort... kvinttel mélyebben megismételték. (Ilyen ok lehetett esetleg hangszeren történt előadás...) Feltűnő továbbá az is, hogy A⁵ B⁵ A B szerkezetű dallamoknak sokszor vannak ABCD szerkezetet megközelítő variánsai... és fordítva... Cseremiszi pentaton dallamoknál sajátságos szerkezetet találunk, amely azonban lényegében megfelel az A⁵ B⁵ A B szerkezetnek...” (Bartók: A magyar népdal XXI. l. 1924.) Csak néhány idézet még: „A Volga mentén élő cseremiszi nép... nyelve és... zenéje is igen erős északi török-tatár befolyásnak volt kitéve. A rokon dallamok azt bizonyítják, hogy a régi magyar dallamkincs csakugyan ázsiai, északi török-tatár eredetű. (Bartók, Népzene és a szomszéd népek népzeneje 24 l. 1934.) Ismét másutt: „... kétségtelennek látszik, hogy északi török és mongol zenekulturák között valami régi és szerves összefüggésnek kell lenni... a magyar kapcsolatok nyomozójának mindenekfelett az északiakhoz kell fordulnia... a magyar népzene mélyén máig egy archaikus középázsiai dallamstílus él tovább.” (Szabolcsi, Ethn. 1934. 149 l.) Nem sokkal ezután jelentékenyen távol a láthatár: „... pentaton határozott dallamformákban jelentkezik ugyan, de ezek a formák fejlődnek, alakulnak. Az ötfokúság régebb, mint a ma vele kapcsolatos formák.” (Szabolcsi, Ethn. 1936. 294 l.) A következő lépés: „Van azonban egy kis rokonnép, a cseremiszi, ami ennek zenéjéből kikerült, a magyar népzene egy rétegével oly meglepő és mélyenjáró hasonlóságot mutat, hogy ősi összefüggésükben ma már alig lehet kétkedni. Ezt a réteget jellemzi az öt-

fokú hangsor és az alsó kvinten ismétlődő dallamszerkezet... Ha ilyeneket találunk egyrészt a magyarságnál, másrészt annak a keleti népközösségnek a mai maradványainál, melyből egykor a magyarság kiszakadt, nem képzelhető másképp, minthogy a magyarság kiválása előtt is megvoltak az akkori közösségben, stb." (Kodály, Magy. Népr. IV. 15 l. 1937.) Végül pedig: „Említettük, hogy dalformánk kétségtelenül túlterjedt a régi törökségen: hiszen mongol, kínai, indókinai és melanéziai adalékokra is hivatkozhatunk, sőt akadtak egyes indián és néger analógiák is... Ismert tény, hogy... a motívum mélyebbre tolása egész sor nép-nél az ötfokúságtól függetlenül jelentkezik: Kodály tót, morva, lengyel, finn, rutén, román és délszláv példáira utal s e példák számát más népi zenék bevonása még jelentékenyen szaporíthatná... a középázsiai dallamtípusban épp az a stílus, hogy a kettőt: a motívum eltolást és az ötfokúságot szükségszerűleg egyesíti... Legmesszebb nyugatra az a négy nép vitte, melynek népvándorláskori műveltsége közös, ogur-török (töröl fakadt: a magyar, a bolgár, a csuvas és a cseremis, stb.) (Szabolcsi, Ethnogr. 1940. 247–8 l.) Úgy vélem, ezek után a probléma mindenki előtt világos.

Am kísérjük meg szétválasztani a mondottakat. Kétségtelen, hogy a Bartók fölvetette gondolatot a magyar anyag alapján is meg lehetett volna oldani: összekapcsolni a változatokon át a két szélső formát:

AAAA—ABAB—ABCB—ABCD, vagy
AAAA—ABAB—ABAD—ABCD, stb.

Több oka van, hogy ezt senki sem kísérlette meg (természetesen a váltószerkezet és az ötfokúságon belül). (Kodály azóta a szerkezeti kétféleség elve mellett döntött.) Rá kell azonban mutatnom mindjárt itt egy alapvető tévedésre: Ha egyetlen zenéi alapgondolatból indulok ki, a fejlődésben semmi sem köt a pontos négysoros szerkesztési elvhez, hanem nvítva áll az út a 3-4-5-6 stb. soros formák felé. Ez a tévedés eredményezte, hogy a későbbi kutatásban egyszerűen kihagytak az összehasonlított dallamokból részleteket: a négy-

sorosság kedvéért. (Ilymódon akár melyik dallamkigyóból tetszés szerinti szerkezet hozható létre.) A másik érdekes jelenség a dallamok közvetlen, példányonkénti összehasonlilási kísérlete. Éppen nem tartom lehetetlennek, hogy a világ legtávolabbi pontjain találni két olyan dallamot, mely közel áll egymáshoz, de soha semmiféle kapcsolatban nem volt. Csak egy példát: A „Macska ment disznótörba“ dallam (Magy. Népr. IV. 23. l.) igen közel áll Szentzi-Goudimel CXXXV. zsoltárához. Kérdés: milyen kapcsolat van a megelőzővel összehasonlított cseremis, dallam és a zsoltár között?—Nyilvánvaló, hogy valamely dallamrészlet megisméltése egy bizonyos hangközön nem lehet egyedül népzenei sajátosság. Csak néhány példát a legkülönbözőbb műzenei területekről: *Nicolas Antoine Le Bègue* (1630—1702): *Menüet*. (Klaviermusik des 17. u. 18. Jahrhunderts, Hug.) *Beethoven*: *Szonáta op. 27. N° 2. Allegretto*; *Chopin*: *Mazurka D. op. 33. N° 2*; *Berlioz*: *Ouverture des Franc-Juges. Adagio sostenuto, stb., stb., stb.* Az is bizonyos, hogy ez a sequentia bármilyen hangközön lehetséges, mégis a nyugati műzenében legutoljára jelent meg a félhangnyira áthelyezett dallamrészlet, amiből valószínűsíthető, hogy első fordulása a nagyobb (minél kevésbbé modulatív) hangközökön tünt fel. Mivel pedig minden melódia bizonyos tonális kötöttséget is jelent, dūr dallam csak dūr, moll dallam csak moll és ötfokú dallam csak ötfokú melódia tonalításban ismétlődhetik meg bizonyos hangközön. (Ebből kövélkezik, hogy pentaton dallamrészlet pl. nem lehet terc távolságban megisméltetni ugyanabban a melodikai tonalításban.) *Másszóval*: a megisméltendő dallamrészletnek már a sequentia előtt olyan fordulatot kell tartalmazni, hogy ez a pentatonia bizonyos melodikai tonalításba beleilleszthető legyen. (pl. Kis terc lépés bizonyos fokok között). Ha most végigvizsgáljuk az összes cseremis példákat (az összehasonlítottakat) akkor a következő eredmény adódik: Ethn. 1934. évf. 145. lap 4. 6. 7. 8. 9. számú cser. dallam Ethn. 1936. évf. 242. lap 18/b valamint

239. l. 2. 3. sz. 241. l. 14. sz. 242. lapon 17. sz. dallam és Ethn. 1940. 2. évf. 1. 2. 7. 8. 10. sz. dallam, továbbá a Bartók közölte I—III. sz. cseremisiz dalok mindegyike, tehát valamennyi quint-váltó ötfokú dallam a pentatoniát még a váltás megtörténte előtt befejezte, vagyis a váltás az ötfokúság szempontjából teljesen közömbös, mert ötfokú dallam transzpozíciója bizonyos hangközön nem eredményezhet mást, mint ötfokú dallamot. Ezzel az is igazolható, hogy a közölt dallamok mai alakja a fejlődés másodlagos vagy harmadlagos fokán áll. Ezt a fejlődési fokot igazolja a tág ambitus is, mert — bár alig hihető, hogy az eszkimó hangszálai ugyanannyit nyújthatnának, mint pl. az olasz paraszt orgánuma — bizonyos átlag hangterjedelem minden népi közösség énekstílusára jellemző. Ez az átlag a magyar régi stílusú dallamok szerint kb. egy oktáv. Az újabb stílusú dallamok viszont ennél tágabb ambitusúak. Ha most még meggondoljuk, hogy az emberi átlag hangterjedelem kötöttségét nem lehet ugrásszerűen átlépni, akkor kétségtelen, hogy a tág ambitusú quint-váltó cseremisiz dallamok nemcsak másodlagos, vagy harmadlagos fejlődési fokon állanak, hanem mint ilyenek bizonyos antivokális gondolkozásmód eredményeképpen jöhettek csak létre: ugyanis a teljes pentaton hangkészlet megismétlését quinttel lejjebb antivokális ugrásnak kell mondanunk, nem beszélve arról, hogy tiszta énekes kultúrában — amennyire a régi magyar népdal stílus ilyen — lehetetlen elképzelni olyan formaszervezési elvet, — bizonyosszilárd hangpontok hiányában — amely az énekest arra vezetné, hogy dallamrészletet bizonyos hangközön megismételjen. (Ezt ma — egy nagy műzenei instrumentális kultúra alkonyán és egy vokális kultúra hajnalán — bizonyára sokan nem értik meg.) Ebből következik, hogy a közölt magyar és cseremisiz dallamok nem hasonlíthatók össze, mivel mint egységes stílusok képviselői a népzenei fejlődés különböző fokán állanak. Mivel pedig az ötfokúság kritériuma a váltás szempontjából bizonyos hangköz előfordulása a váltás előtt, az ötfokúság szem-

pontjából pedig a válthatóság kritériuma, hogy a dallamfélben ne legyen tri-kord (!) — s ez az ötfokúsággal ellentézik — ami viszont a quinteléstől nem függ: kétségtelen, hogy a pentatonia megelőzte a váltóelvet, illetve utóbbi jelentkezése kénytelen volt alkalmazkodni a már fennálló pentaton rendszerek melodikai tonálisához. Hogy ilyen van, arra a magyar anyagban lépten-nyomon fellépő (hangszer-től független!) pentatonizáló hajlandóság nyújt bizonyítékot. Megjegyzem végül, hogy a magyar anyagban található váltó dallamok egy része a népszínművek dallamanyagában is előfordult. Ez pedig régiségüket vagy éppen népi származásukat legalább is kétségesse teszi.

Mellőzöm annak vizsgálatát, miért jelennek meg egyes váltószervezetű dallamok a magyar anyagban határos alakban, s nem érintem azt sem, milyen lehetőséget adnak egyes pentaton hangsorok a váltás szempontjából más ötfokú hangsorokkal szemben s hogy viselkedik e tekintetben a magyar pentatonia.

*

További kérdések volnának a dallamok életében beállott változások, áthasonulások, a magyar pentatonia különleges szerkezete a váltás szempontjából stb. másrészt a cseremisiz dallamok jövevény pentatoniájának viszonya az eredeti(?) finn-ugor diatonikához, stb. ezek azonban e pár sor terjedelmét meghaladják és inkább óvatosságra intenek, ha meggondoljuk, hogy a tekintélyes számban összegyűjtött magyar anyag mellett még olyan vármegyéink vannak, ahová kutató nem jutott el, viszont az egész hozzáférhető ázsiai dallamkincs talán kevesebb, mint az eddig Magyarországon gyűjtött egész dallamanyag.

Dincsér Oszkár.

Kert, gyalogkert, mezőségi kerítés. A MTsz.-ban a *kert* címszó alatt csak a Székelyföldről látom idézve e közsavunkat kerítés jelentésben, holott pl. a kalotaszegi Bábonyban is a *kert* 1. kerítés, 2. a kerítés által bezárt terület, 'Carten' jelentésű. Termé-

szetesen az erdélyi oklevelek, illetőleg kéziratok források nyelvéből is kimutatható e jelentés; az ilyen használat olyan általános, hogy feleslegesnek tartok példákat felsorolni. Érdekes azonban, hogy sem a MTsz.-ban, sem az OklSz.-ban nem talalom meg a *gyalogkert* köznevet, pedig az erdélyi okleveles forrásokban ez is gyakran előfordul. Pl. 1775-ből: „A már leirt Epületeknek kerületei körül romladozott *gyalog kert*“ (Erdélyi Múzeum). A *gyalogkert* itt a többi *gyalog*-os összetételekből [*gyalog-ajtó*, *kisajtó*, *gyalog-bab*, föl nem futó bab, azaz törpe növésű bab, *gyalog-bodza*, földi, alacsony bodza (megkülönböztetésül a bodza-bokortól), *gyalog-borsó*, föl nem futó, azaz alacsonyra növő borsó, *gyalog-fenyő*, boróka-fenyő (törpe növésű fenyő), *gyalog-fuszujka* vagy *gyalog-paszuly*, föl nem futó bab, *gyalog-szék*, kis szék stb. vö. a MTsz.-ral is] következtetve alacsony kerítést jelent. Valószínűleg ilyen alacsony kerítésre vonatkozik az az okleveles szövegrészlet is, amelyet id. Bánffy György 1807-i birtokösszeírásának Lompérdrá (Kolozs m.) vonatkozó részéből jegyeztem ki így: „Körül van kerítve az egész Curia úgy nevezett *mezőségi kerítéssel*“ (Erdélyi Múzeum gr. Bánffy I. Nemz. lt.). Úgy látszik, hogy a *mezőségi kerítés* a XIX. századforduló táján a közép-erdélyi köznyelvben (a forrás szerkesztői nyilván ezt a nyelv-alakot beszélték!) azt a kerítés-fajtát jelenthette, amely ma is el van terjedve a fátlan, erdőellen mezőségen: vesszőből, tövisből font, felül tövissel, esetleg szénával, szalmával fedett alacsony kerítést. A *gyalogkert* ennek a kerítés-fajtának szegényesebb, alacsonyabb változata lehetett.

Szabó T. Attila.

Leánylopás a bukovinai széke-lyeknél. Ez év április havában bukovinai (Istensegítről való) széke-lyek közt gyűjtöttem a biharmegyei Konyár községben. Gyűjtés közben felvetődött a leánylopás kérdése. Erről Máté Antal 44 éves istensegítről származó gazda kiejtésében, a következő adalékokat

jegyeztem fel, népnyelvi szövegek formájában:

„Ugyibár, azok a fíjatalok megértik egyik a másit, nagyon teccédnek egymásnak, és a szülők, përszë, ugye talán valamiből kifojólag jobban látnak, jobban ismerik, hogy ki miben családból származik, és nem akárnák, hogy az a két fíjatal egybë kerüljön, mért annak az apja ijén, vagy az anyja ojan, vagy nem jó gazdák, vagy nem tom micsodák. Hát akkor mit mondanak? Akkor mit mond az a fíjatal? Lëhet az a lám bëcsületës, jóra való, üsmëri az a legén. Akkor asz monygya a legén a lëjányak: ne féjj, kicsi rózsám, nem hagylak, úgy és ëllop-lak, mëgëlülk mü a kövek hátán és. Akkor ëlmënek szomszédfaluba, ha nagyon vesszëdëlmës a hëizet, vagy ojan idegën hëirë, akkor egygyütt hálnak. Összëjönnek a két öregek, kezët adnak, jóra jönnek.

De mëgtörtënik, hogy a lânt ëgy másik legén lopja ël. Akkor ëlviszi az a másik legén, talán nincs ëlëgëndő ruhája, vagy két-három leány vót annál a háznál, azër nem akártá vóna az apja férjhez adni, ezërt történt vóna a lopás jobban. Egy ijë lejánt mindaddig, amíg mëg nem esküszëk, öltár élëbe nem mënnek, së nem leján, së nem asszony, ëz ety szemëi. Otthon nem szabad nëki ülni, përszë ël këll nëki mënni a templomba, az nem álhat az asszonyok közi, së nem a lëjányok közi, ha ëlmegy, tett hëje van, hogy hova áljon. A templomnak a hátsó végibe, a kórus alatt, minnyá vagon egy oszlop bälról, ott állanak a a szëmëjkek, ot szëgyëlük magikol, mër ëlkërgëttük a szülök (a templomba, ott a hejik aziknak.

Amëg leán, nem hõrdoz fëiken-dõt, hajonfëit mëhet, csak az a tisz-tëssëgës. De ëz az ijën, kendõt vi-sël, mër akkor man a virágot ël-veszëttë. Úgy, mind az asszonyok,

úgy viseli. Akkor elébré húzzák a kendőjüket, hogy még ne üsmerjék, mér röstéllik űk magikot. A lejánnak többet nem szabad hajonfét járni, nem szabad pántlikát kössön a hájába. Ezek az ijén szökölték, azok külön társaskodnak, de azért elménnek a legéntándzba és, de kendősön.

Annak a legénnek pedig nem szabad virágot tenni, bokrétát, sem a mējjére, sem a kalapjára, de ha fész, ez aszt jelenti, hogy már elhalt a leány. De ha fogacs-ságból lesz ijét, akkor mégbocsátják, mér fogacs-ságból tette.

*

Mindēnik kösségbe mēgvót ez a divát náluk. A hadikiak elloptak egy leánt Hadikfálváruil. Szekere űt a leány, mert mēntek annak a rokonaji, vannak ojan Csibi-fájták, abúl való vót a leány. Menekült a legén négy-öt falukon, városon keresztül, kigyűlt a nép, kellett röstélnük a dógot, hogyné az oláhoktól, hogy s ijén dógot s mi... Utóllérték egy olá faluba. Node hírt kaptak a legénnek a rokonaji, s ezek után, s vívott a magyar, elő a fész, s főit ott a vér, az oláok úgy elfutak, kéccségbe vótak ésve. És mi lett a vége, lett ott ojan dolog, verékedés, de a leánt visszavilték. (Kezével legyint.) Mégis a legéné lett.

*

Vannak ujan ügyetlen hühék, akiknek eljár a pufája: halloq-ē, el akarom aszt a leánt lopni! És akkor szétték magikot valami legények, ésszebeszéltek, mēghallották: ez el akarja lopni aszt a lejánt; de mivél hogy tutták, hogy a leján nem akarna elmenni a legénhez, a lejánval fēleggyésztek, elmēntek a házhoz, egy közüllük felölözött a leján ruhájába, és elmēnt vízir ki a kútra. De akkor, amikor látták, hogy a legén ot van. Az vót lesve, mikor jó.

Az úgy lett alkalmazva, hogy a lán visszaszólt, hogy gondóják, hogy a leján vízért mēnt. Na most a legén szekervél vót eljőve a leján után, és még néhány köllégájával. Mikor látták, hupp, itt a leján, akkor megragatták, osz fel a szekere velē, ott osz mai rájöttek, hogy a legén vót. Vót osz röhögés a faluba. A legén, az jó kemén vót, az mēglógott.

Bakó Elemér.

Hogyan hízlalták a göbolyóket?

A göbolytartás virágkorát a XVIII. században érte az ország keleti és déli részeiben. Inkább idegen és magyar kereskedők, de kupeckedő hajlamú parasztlak is foglalkoztak vele. Ha az ökor járomban már hat évet szolgált, hízlalásra fogták, göboly lett belőle. A fűvön nőtt ökröket is, a söréket pár éves korukban hízlalásra fogták. Rendszerint a nagy csontos marhákat szedték össze a kereskedők, melyek páronként kb. 20 mázsások voltak, úgyhogy hízlalás után 24 mázsások lettek. A velencei és trieszti kereskedők csak 12—24 órai koplalás után vásárolták meg a felétetés ellen védekezve. Februártól augusztusig mint száraz ökröket szedték össze a jármosökröket, a fűvön nőtt ökröket pedig később, mert azok hamarabb híztak (és ezért drágábbak is voltak). A göbolyhízlalás három időszakra osztott fel. Az első 3—4 hét alatt sarjút adtak az ökörnek, hogy kitisztuljon. A következő 4 hét alatt jófajta szénát adtak, a harmadik 6 hét alatt pedig darát evett az ökor szénával. November elején kezdtek a hízlalást, s eleinte napjában többször adtak enni, mikor kezdtek megtelni, már csak kétszer napjában. A daráltat hajdina, árpa és kukoricából adták, s a felét megfőzték és megsózták. A legnagyobb göbolyvásár a székesfehérvári őszi volt, ilyenkor a felföldiek megvásárolták a göbolyóket és télen felhízlalva adták tovább a külföldieknek. (Pethe F.: Paléozott mezei gazdaság, II. 34. Sopron, 1805. Nagyváthy János: Magyar practikus tenyésztő, Pest, 1822. 135. l.)

Giday Kálmán.

IRODALMI SZEMLE.

Gombocz Endre: A Királyi Magyar Természettudományi Társulat története, 1841—1941. Kiadja a Királyi Magyar Természettudományi Társulat. 467 l., 1 képpel és 54 arcképpel. Budapest, 1941.

Száz év nagy idő egy tudományos társaság életében, de még nagyobbra nő bennünk ennek az időnek az érzete, ha a Természettudományi Társulat történetét átgondoljuk azokban az évtizedekben, melyek az egész magyar életet átalakították. A politikai küzdelmek viharai a tudomány haladására is minden időben kihatottak, sőt mondhatnánk a kölcsönhatás elkerülhetetlen bennük. Ezt mutatja a Természettudományi Társulat története is. A társulat a magyar szabadságharc eszmevilágában született olyan ember kezdeményezésére, aki büszkén vallotta magát a magyar nép gyermekének. *Bugát Pál* beigazolta, hogy a magyar nép között milyen értékek rejtőztek abban az időben is. Boldogan hangoztatta, hogy „minden atyámfiai parasztlak lévén, nekem magamnak is parasztnak lennem legnagyobb büszkeségem”. Jó példa ez a mai időkre, amikor magyar népünk felemelését tüzi a politika zászlójára, de egyben jó példa a ma még gyermekcipőben járó néprajzi tudományunk továbbfejlesztésére is. Ha *Bugát Pál*ok lelkesülésével és magyar hevével képzeljük el azt, 100 év múlva talán a magyar népelet tudományának társasága is eljut oda, ahová ma a Természettudományi Társulat jutott a *magyar közönség megértésével és a magyar természettudósok buzgó munkájával*.

Néprajztudományunk bölcsőjét is a Természettudományi Társulatban ringatták. *Herman Ottó* nagy átfogó talentuma ébredt rá azokra az értékekre, melyek pástortéletünkben, a magyar halászatban akkor még virágjukban éltek s a Természettudományi Társulat lelkes megértésének köszönhetjük, hogy ezek a nagy magyar néprajzi tudományos értékek nem veszték el, hanem a Társulat áldozatkészségével megmentődtek. A magyar halászat könyve, a néprajztudomány klasszikus műve a Társulat kiadásában jelent meg. A magyar ösfoglalkozások köréből, a magyar nép erca és jelleme, A magyar pástortok nyelvkinccse megjelentetése a Társulat érdeme. A Társulat őrizte meg *Herman Ottó* néprajzi hagyatékát is, amivel hálára kötelezett bennünket.

A Társulat néprajzi tevékenysége nyilvánult meg az 1885. évi Országos Kiállításán Budapesten is, amikor is a legérdekesebb csoport *Herman Ottó* halászati kiállítása volt 400 halászati tárgyával, ami a Néprajzi Múzeum halászati gyűjteményébe került. A Néprajzi Múzeum, mint *Szily Kálmán* írja, „a Társulat kebelében csirázott és ezzel a gyűjteménnyel érte el első hajtását”.

Herman Ottó néprajzi munkáinak kiadásával nemcsak a tudományok használt a Társulat, de a magyar néprajz népszerűsítését, a közönség megértését tudományunk iránt is hathatósan elősegítette, ami — miként a Természettudományi Társulat történetéből láthatjuk — rendkívül fontos egy tudományos társaság életében.

Hogy a Társulat ilyen sokra jutott a tudományban, a magyar közönség megértésének köszönhetette, de hogy ezt a megértést elérték, abban oroszlanrészre van annak a helyes tudománypolitikának, melyet a Társulat már kezdetől fogva lelkesen folytatott.

A Társulat tudós tagjai elmélyedve kutatásaikba, nem rejtették véka alá tudományukat, de volt vágott dohányuk ahhoz is, hogy becsempésszék a tudomány iránti szeretetet és érdeklődést a közönség lelkébe is. Állandóan tanítottak, neveltek a természet szeretetére azzal a sok kedves népszerű kiadvánnyal, ami meg is hozta gyümölcsét a Társulat nagy taglétszámában.

Mi ezt a példaadó tanulságot vonhatjuk le a mi szerény néprajzi társaságunk életére, melynek küzdelmében annyi rokon vonás van a Természettudományi Társulat első éveinek életével. A megértetlenség megtörése csak úgy lehet, ha a közönséget is, aki pedig ma nagy érdeklődéssel fordul a néprajz felé, megfelelő mértékben kielégítjük.

Ehhez azonban első feltétel, hogy tisztán magyar néprajzot adjunk, amint a Természettudományi Társulat is első sorban magyar természettudományt oltott közönségébe.

Érdeemes munkát végzett *Gombocz Endre* a Társulat történetének alapos és terjedelmes összeállításával, maradandó példát állítva benne arra, hogy kitartó munkássággal és a magyar erők összefogásával a tudományos életben milyen szép eredményre lehet jutni. A példa vonz, remélhetőleg eredményesen fogjuk követni a nagyraható tudományos társaság dicső működését és példáját.

Gönyey Sándor.

Györfly István: Nagykunsági krónika. Turul kiadás. 8°, 180 l., 17 kép. Budapest, 1941.

Egy tudomány akkor találja meg saját területét és emelkedik magas fokra, ha már népszerűsítő munkákban is el tudja mondani eredményeit. A magyar néprajzhoz ép elegenden — szakemberek és rajongó műkedvelők egyaránt — nyúltak nagy buzgalommal, de eddig a legújabb időkig népszerűsítő munka alig került nyilvánosságra. A tudományt népszerűsítő irodalom terén nálunk különben is eléggé sajátságos állapotok uralkodnak. Amíg például Németországban a populáris irodalomnak külön megvannak a maga szakírói, (akik esetleg a kutatás terén semmi különöset nem tudnak felmutatni), addig nálunk a népszerűsítést is elsősorú tudósok művelik. De itt még valamivel tovább is mehetünk. A természetes az volna, hogy a népszerűsítő irodalomba az kerüljön, ami valahol már tudományos formában napvilágot látott. De ép a magyar tudomány fejlődésének sajátlagos menete folytán olykor-olykor megtörténik, hogy a fáradságos, sokévi kutatás eredménye először egy népszerűsítő könyvben jelenik meg, csak később komolyabb, jegyzetekkel ellátott formában, ami még a jobbik eset. Mert meglehet, hogy a tudományos feldolgozásra már nem adódik alkalom és a szakember is a nagyközönségnek szánt művet kénytelen munkája során felhasználni. Több értékes könyvünk már eleve bizonyos megegyezésfélét köt a különböző fajsúlyú olvasóközönséggel és lehetőleg mindenkit ki akar elégiteni: szakembert, egyetemi tanárt, középiskolai diákok egyaránt. Többé-kevésbé idesorolhatók a *Magyarság Néprajzának* kötetei is.

Kétségtelen, hogy a most második kiadását megért Nagy-kunsági Krónikát korán elhalt néprajztudósunk, *Györfly István* is a nagyközönségnek írta. Mindamellettt szakemberek is sűrűn forgatják és számtalanszor idézik. Nem ok nélkül, hisz egyrészt sok értékes adatot tartalmaz a régi Nagy-kunság életéből, másrészt módszertanilag is talán első képviselője kibontakozásfélben levő, az *ember környezetének viszonyát, az életmódot* hangsúlyozó, modernebb hazai néprajzkutatásnak. És az utóbbi talán a legértékesebb oldala a Nagy-kunsági Krónikának. A táj adottságaihoz alkalmazkodó, találékony kun ember életét írja le, *egységbe* foglalva, a szerény kereteken belül is lehetőleg teljességre törekedve. De értékes képet ad az *egyén és a közösség viszonyáról* is, elég, ha *Egres Kis Lajos* tánctanár történetére gondolunk. Minket ma, húsz év után, benne az úttörő művek keresetlen, őszinte szava, a szülőföld szeretete ragad meg. A Nagy-kunsági Krónika első megjelenése utáni időkben elszaporodó népszerűsítő néprajzi munkák, *falumonografiák, szociografiák, helyzetképek* már elhajlást jelentenek a szociologia irányában, *Györfly* egyenes beszédjét bonyolultabb szociológiai műszavakkal, táblázatokkal és számoszlopokkal cserélték fel, lényegében véve azonban (ha kevésbé meggyőző módon is) ugyanarra törekednek: az *ember és világának megismerésére*.

*Györfly*nek az első magyar népszerűsítő néprajzi irodalmat képviselő műve méltán megérdemelte az új kiadást. *Benyóvszky* rajzai helyett azonban szívesebben láttunk volna régi képmásolatokat, amilyen például a közölt *Bikessy* ábra.

Vajkai Aurél.

Palotay Gertrud : Oszmán-török elemek a magyar hímzésben. Bibliotheca Humanitatis Historica, VI. k. Szerkeszti Zichy István gróf és Domanovszky György. 145 l., 184 kép. Magyar és francia szöveggel. Magyar Történeli Múzeum kiadása. Budapest, 1940.

Népi műveltségünk keleti kapcsolatainak néprajzi és történeli felderítéséhez járul hozzá ez a hosszú előtanulmányokon felépülő, tartalmas, szép kiállítású munka. A szerző kimutatja, hogy a török hódoltság idején a XVI. század elejétől nagyszámú oszmán-török textil, különösen hímzés került Magyarországra. Ezekből néhány a mai napig megmaradt. Különösen szép darabok (úrasztali terítők) vannak az egyes református egyházak birtokában. De népi hímzéseink öltéstechnikájában, színében, a díszítések elrendeződésében és formájában kimutatható az oszmán-török hímzések hatása. A magyar hímzésre a török hímzések valamennyi komponense közül a formák voltak a legmaradandóbb hatással. Idevonatkozó vizsgálataival nemcsak azt kutatja *Palotay G.*, hogy milyen alkotó elemeket vett fel oszmán-török oldalról a magyar hímzés, hanem azt a magatartást is vizsgálja, „melyet ezen idegen elemekkel szemben a magyar hímzés tanúsított s amelynek lemérhető, kézzelfogható bizonyítékai azok az elváltozások, áthasonlítások, amelyeket beolvasztásukkor rajtuk véghezvitt” (41 l.). A török hímzett virágok pl. nálunk elvesztik merev s absztrakt dekoratív célzatú megmintázásukat. A török formákat nálunk a magyarráadás határozott jellegei kísérik. „A török formáknak európai felfogásban való alkalmazása és kivitelezése nálunk ment a későrenaissance túlhalmozott, nehézkes ornamentikájától, s hiányzik benne mind a barokk tobzódó mozgalmassága, mind a rokokó cikornyás bája, vibrálása. Evvel szemben átvittük a török formákra a lendületes vonalvezetést, a fény és színhatások játékát, a részletek sokféle, ötletes kidolgozási módját. A török hímzésen minden díszítmény egyforma értékű és jelentőségű, nálunk a hangsúlyosabb és jelentéktelenebb formák, részletek váltakozása a fontos. A keleti díszítményeknek szabadabb, egyénibb, közvetlenebb megformálása, s nyugateurópai szellemben, de az ottaninál kimértebb, megfontoltabb, józanabb modorban való kidolgozása jellemzi a magyar hímzést” (63 l.). Népi törökös hímzéseinkben is érvényesül a határozott, vaskos forma, a foltban való díszítés. Ezzel eltér hazai nemzetiségeink s a Balkán törökös népi munkáitól. A szerző fenti eredményei lényegesen hozzájárulnak a napjainkban sokat felvetett „mi a magyar?” kérdésre adandó felelet tudományos alapokon nyugvó, romantika-mentes megfogalmazásához. *Palotay* foglalkozik a török hímzések néhány problémájával is. Szerinte a XVI—XVIII. századi naturalis virágmotívumokat ábrázoló hímzés csak Bizánc elfoglalása után alakult ki. Ha török hímzések voltak előbb, azok mértánias jellegű munkák lehettek, mint ma a középpásziai törökök ruhahímzései. A mai török naturalis virágmotívumokat ábrázoló hímzések egyrészt idegen tárgycsoportok (brokát, szőnyeg, falicsempe, félfajánsz), másrészt idegen népek (bizánci, perzsa, arab, egyiptomi, stb.) díszítményeivel állnak kapcsolatban. Ez indokolja *Palotay* szerint, hogy a díszítmények eredetét ne az ázsiai törökségnél keressük. A megállapítással kapcsolatban csak azt jegyezzük meg, hogy az oszmántörök kultúrvilágon kívül is előfordulnak az oszmántörök hímzésekhez hasonló, növényi motívumokat és hasonló elrendeződést felmutató hímzések, pl. a kazáni tatároknál (l. pl. *P. Dulskij*: *Iskusstvo kasanskich tatar*, Moskva, 1925.). Ez a tény az oszmántörök hímzésekkel kapcsolatban újabb, továbbkutatandó problémát vet fel.

Gunda Béla.

Maksai Ferenc : A középkori Szatmár megye. Település- és népiségtörténeli értekezések, 4. sz. 8°, VI + 241. l. Budapest, 1940.

Több mint száz esztendővel *Szirmay Antal* történeli forrásgyűjteményének (Szatmár vm. fekvése, története és polgári esmérete I—II. Budán, 1809—10.) megjelenése után *Maksai* szükségesnek látta, hogy újból kézbevéve a kö-

zékori oklevelek ezreit, a teljes anyag áttanulmányozásával a tudomány mai színvonalán álló, új szempontú feldolgozását adja a levéltári anyagnak.

Könyve azon művek sorába tartozik, amelyek inspirációjukat *Mályusz Elemér* történetírói és nevelői munkásságából merítik. A M. T. Akadémia által kiadott s ugyancsak *Mályusz* által szerkesztett *Magyarság és nemzetiség* c. kiadványsorozatnak eddig még csak első kötete jelent meg (*Szabó István*: Ugocsa megye, Bp. 1937.), a magyarság népiségtörténetének feltárásán a fenti sorozattal párhuzamosan munkálkodó *Település- és népiségtörténeti értekezések* c. sorozatban 1938. óta már öt munka látott napvilágot. (A legújabb *Jakó Zsigmond* külön műve: Bihar vm. a török pusztítás előtt). E sorozat kötetei a Pázmány Péter Tudományegyetem népiség- és településtörténeti intézetében készült doktori értekezések, azonban — különösen a sorozat két legújabb darabjára illik ez — az átlagos doktori értekezéseket meghaladó elmélyedés, eredetiség és terjedelem jellemzi őket.

Maksai vizsgálatainak tárgya időben és térben a középkori Szatmár megye. Könyvének első részében közli a levéltári anyag feldolgozásának eredményeit, a második részben a feldolgozás alapjául szolgáló adatokat adja.

Az okleveles anyag feldolgozásában nagyjából a *Szabó István* által kifejtett módszert követi (L. id. m.: 3—26. l.), azonban természetesen a rendelkezésre álló anyagnak megfelelően s azt minden szempontból kihasználva. E módszer az oklevelekből összegyűjthető földrajzi és személynévek nyelvi elkülönítése alapján következtet a vizsgált terület lakosságának nemzetiségi viszonyaira. *Maksai* módszere, mint láttuk, népiségtörténeti, azonban sok település-, társadalom-, gazdaság- és birtoktörténeti kérdés megoldásával is kellett foglalkoznia.

Maksai a táj középkori képeinek és gazdasági formáinak vázolása után a település menetét vizsgálja, kapcsolatban a megszállott földek katonai biztosításával. Majd az ispánságok és a nemesi megye, valamint az egyházi szervezet kialakulásával foglalkozik. Ezután a település menetének sorrendjében tárgyalja az egyes táj- és települési egységeket.

Nyírség és Nagykaroly környéke területéről megállapítja, hogy csaknem valamennyi helységneve, a XIII—XIV. századi földrajzi nevek nagy többségével együtt a magyar nyelvcsoporthoz tartozik. Itt a magyarság a honfoglaláskor csekély számú szlávon kívül nem talált más népet. S szétszórt egységeiket gyorsan és maradék nélkül szívta fel a magyar jobbság. A XIV. sz.-ban a magyar községek szegéibe települt szlávok és a XV. sz.-ban a magyar családok közé beszivárgott egy-két román család különálló élete még rövidebbre volt szabva. A feltehetően német alapítású Majtény lakossága a XV. sz.-ban már színmagyar.

A *Szamos két partja* területén a magyarságnak valamivel több szláv lakót kellett magába olvasztania, mint a Nyírség táján. E népszám szerint jelentéktelen szláv prioritású helyek a középkor második felében már színmagyar nevek. A szétszórtan található, valószínűleg belső vándorlás útján szétszóródott, töredékes szláv elemek beolvadása igen gyors volt. Kicsiny és gyorsan tűnő szigeteket jelentettek a magyarságban Németi és Szatmár szász népcsoportjai. Felszivódásuk lényegében a tatárjárás utáni első száz év alatt végbement.

A *síkság erdős vidékei* csak a XII. sz.-ban kezdenek benépesülni. Egyésges magyar népességét csak a déli részen bontják meg a XIV. sz.-ra már asszimilálódott idegen foltok. (Három szláv-, egy besenyő- és egy német-magvú falu.) A hegyekből valamivel később beszivárgó románság, a magyar alapítású Kegye mellett, éppen ezek közül foglal el kettőt. (A szláv alapítású Gilvácstól és a német alapítású Gyöngyötől.)

A síkvidék erdős területénél egy évszázaddal később benépesülő *Avas és Bükk* valamint *Nagybánya vidéke* települési viszonyairól a következő képet rajzolja *Maksai*: „A hegy lejtőjén s lábánál elterülő faluk színmagyarok, né-

pünk a patak völgyekben felfelé haladva mind inkább tért veszít a vele együtt élő idegenekkel szemben s végül a hegység legbelsejében fekvő, kezdetleges fiatal településekben már alig van része.

Ezen a területen, a legmagasabb régiók kivételével — bár itt is több helyütt megállapítható a magyarság úttörő munkája — a magyarság jelent meg elsőnek. A hegy lábánál fekvő — nagyrészt a XII. sz. után keletkezett — elszórt szláv települések korán elmerültek a környező magyar vagy román tengerben. (A *Kék-kend* helynév egy török néptörredék emlékét őrzi.) Hasonló sors várt a XIII. sz. első harmadában a megyesi uradalom területén szét-szórta élő németsegre is. A bányavárosok németiségét privilégiumai pár száz évvel tovább tartották elszigetelten. Az oláhsággal egyidőben beáramlott ruténségnek 4 községben volt nagyobb szerepe. A XIV. sz. közepétől — feltehetőleg Moldvából, Máramaros felől — meginduló román betelepülés a lakatlan hegyvidék faluinak többségét elfoglalja. Ez a megszállott faluk számában megnyilvánuló fölény azonban nem jelent egyúttal népi többséget is, mert a hegylábi és alacsonyabban fekvő telepek népsűrűsége — mint *Maksai* kimutalja — sokszorosan felülhaladta a hegyiekét, s városok, jelentékenyebb helyek is csak a színmagyar lábterületeken vagy a bányavidéken keletkeztek.

Maksai könyvének második, terjedelmesebb fele az Adattár. Itt adja a feldolgozás alapjául szolgáló adatokat a helységnevek betűrendjében. A címszók alatt, a történeti helységnévalakok leírása után, a közösség sorsát tárgyalja, majd a népi hovatartozás megállapításához szükséges földrajzi és jobbagyveveket sorolja fel idő- és betűrendben.

A szerző ernyedetlen szorgalmáról tanúskodó Adattár hatalmas névanyagával a megye területén végzendő újkori helytörténeti kutatásnak állandóan rendelkezésre áll. Ugyanúgy a szerző esetleges tévedéseinek korrigálásához is. (Itt említjük meg, hogy a *Fantsíkan* név [Óvári, 1463] bizonyára csak elnézés folytán van magyar jobbagyvévnek minősítve; továbbá, hogy a *Balkány* víznév [129. l.] nemcsak besenyő vidékeken, hanem másutt is igen gyakori.) Mint nyelvtörténeti anyag is igen becses, s a néprajzi kutatásnak is értékes adatokat szolgáltat, nemcsak a helyi monografikus kutatásnál, hanem egyetemes vonatkozásban is.

Alljon itt elsősorban az Adattár két *Reges* ('regös') jobbagyveve (Milota, 1509. és Apáti, 1520.) s a talán azonos jelentésű *Regech* név (Olcsva, 1440.), aztán az alábbi nevek, melyek különösen a *Maksai*éhoz hasonló munkák névanyagával együtt a néprajzi kutató érdeklődésére is számot tarthatnak.

Ime: *Lantos* (*Lanthos*), *Hegedews* (*Hegedes*), *Duda*, *Dudás*, *Dobos* (*Dwbws*), *Sypus* (*Sypos*, *Sipus*), *Enekes*, *Thanchus* (*Thanchyos*, *Thancos*), — *Azalos* ('Aszalós, vagy Aszályos?') — *Barkó*, *Haydu*, *Kwlak*, *Orwos* (*Orus*, *Oros*, *Orvos*), *Lotomas*, *Lawthos*, *Mese* (*Messe*), *Sarkan*, — *Bothrafaragach*, *stb.*

Az okleveles anyagból a kisebb tájegységek régi nevei is előbukkannak. Ilyen az *Avas* (*Avasság*) lábában elterülő síksági rész: *Meggyesalja* (Meggyes község után) s a *Bükk*-ben fekvő uradalom neve: *Erdődálja* (Erdőd vára után). E nevek a birtokos szemléletét tükrözik. A Túr két partján elterülő erdős terület egy 1181-ből való oklevél szerint csak erdőség. Ezt a népnyelv ma is *Erdőhátnak* nevezi. Hasznos lett volna e tájneveket is hozzáférhetővé tenni az Adattárban.

Maksai — mint a népiségtörténet művelői általában — a népet nemcsak az állammal való kapcsolata révén, hanem önmagában vizsgálja. Ez a szemlélet, mely a magyar föld lakóinak eredetét és változásait vizsgálja, szilárd alapot szolgáltat a néprajzi kutatásnak.

Kívánatos, hogy mielőbb az ország minél több területe kerüljön feldolgozás alá, — ne csak a középkori, hanem az újkori viszonyokat is vizsgálva.

Morvay Péter.

Hienz, Hermann: *Quellen zur Volks- und Heimatkunde der Siebenbürger Sachsen*. S. Hirzel kiadása, XVIII + 401 l. 8°. Leipzig, 1940.

Az erdélyi szászokra vonatkozó ismereteknek ez a terjedelmében és alaposságában egyaránt nagyarányú összefoglalása a *Rudolf Spek* szerkesztette „Beiträge zur Kenntnis des Deutschtums in Rumänien” sorozat I. köteteként jelent meg. A sorozat célja a bánáti, szatmári, besszarábiai, bukovinai, regáti és erdélyi németiség sorsát, földjét, kultúráját megvilágító kútfőknek, összefoglaló és részlet munkáknak a nyilvánossággal való megismertetése. A feltételek az erdélyi szászoknál voltak aránylag a legkedvezőbbek, azért ezt a népcsoportot választották ki a meginduló munkálatok alapjául.

A munka 4537 címszó alatt sorolja fel az erdélyi szászokra vonatkozó irodalmat. Az anyagot 3 főcsoportra osztják:

1. Az erdélyi német népcsoport ismeretének irodalmát tárgy szerint osztályozza. Fejezetcímei a következők: Östörténet. A föld és lakói. Statisztika. (Statisztikán nemcsak a lélekszám megállapítását érti, hanem a társadalom felépítésének, a birtokviszonyoknak, az exogám házasságoknak és az elvándorlásnak számadatait is.) Az erdélyi szászok neve, származása és letelepülése. Későbbi be- és kivándorlások. Elpusztult települések. Általános és politikai történet. Jog-, alkotmány- és közigazgatástörténet. Hadtörténet. Kultúrtörténet. Néprajz. Gazdasági élet. Egyházi élet. Népművelés és tanügy. Az ifjúság nevelése, ifjúsági mozgalmak. Tudományos élet. Nyelvtudomány és irodalomtörténet. Lapok, folyóiratok és kalendáriumok. Művészetek. Egészségügy és népjólét. Egyesületi élet. 2. Az egyes területekre vonatkozó irodalom. A székek, a brassói és besztercei kerület, a hozzájuk tartozó településekkel. 3. Végül az egyes helységeket sorolja fel betűrendben és közli ezeknek irodalmát.

A munkák tárgy szerinti elrendezésében az az elv érvényesült, hogy bizonyos műveket (melyek tárgyuknál fogva több oldalúak) ne csak egy, hanem két alfejezetben is szerepeltessenek. Teljességre csupán a 2. és 3. rész összeállításában törekedtek, de itt is csak olyan műveket és dolgozatokat közölnek, amelyek a jelen könyv kiadásának idején a szerkesztő számára hozzáférhetőek voltak. Az 1. rész kiválogatott anyagot közöl azzal a céllal, hogy a szakembert kutatásában elindítsa. A munka célja azonban nem csupán a szakembert kiszolgálni. Minden „hazai” érdeklődőnek lehetőséget akar adni, hogy amennyire ezek a források hozzáférhetőek, hazáját és népét megismerhesse.

Ennek az egészében kiváló munkának talán egyetlen hibájául azt róhatjuk fel, hogy csak német és (kevés) latin nyelvű irodalmat közöl. Nem veszi figyelembe a magyar irodalom idevágó szakmunkáit és eredményeit, melyek nélkül az erdélyi szászokra vonatkozó ismeretek feltétlenül hiányosak. Egyoldalúságát jellemzi pl. az, hogy közli *Wlislöcki* magyar és cigány vonatkozású, de német nyelven írott műveit, míg néhány magyar munkát (pl. *Tóth Sándor*: Az erdélyi szász népi epikáról. Zala, 1898. 70. sz.; *Kolumbán Lajos*: A Barcaság és népe. Kis Könyvtár 95. köt. Budapest, 1906.) mellőz. A szerkesztőség figyelmébe ajánljuk *Hellebrandt Árpádnak* az Ethnographiában megjelent néprajzi bibliográfiáit is. Sajnos, kimaradtak igen fontos munkák is a bibliográfiából (amelyek főleg a néprajzi anyagot gazdagították volna): *Teutsch Fr.*: Zur Geschichte von Reps. (Abdruck aus dem Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. Band XII. NF., Heft 1.) 45 l., *Schlandt H.*: Der menschliche Körper. Eine deutsch-magyarische Zusammenstellung von Redensarten und Sprichwörtern, die sich auf den menschlichen Körper und dessen Teile beziehen. Brassó, 1902. A brassói ág. főgymn. értes. melléklete, *Herfurth Fr.*—*Schiel Fr.*: Sächsisches Volksliedebuch. 2. veränderte und mit dem Melodiensatz vermehrte Aufl. Nagyszeben, 1900., *Lehrer J.*: Was die Bauern singen. Mediasch, 1903. *Triepel G.*: Siebenbürgische Frauen. Welt und Haus. 1906. 23., *H. Winter H.*: Abergläubisches und Sagenhaftes bei den siebenbürger Sachsen. Von der Heide, 1913. 14—16. l., *Ziegler R.*: Völkerpsychologisches

aus Siebenbürgen. Schässburg. Ztg. 1915. 59. sz. és Deutsch-Österreich 1915. I. 30. füz., Ostergebräuche der siebenbürger Sachsen. Budapest. Tagblatt, 1900. ápr. 13., *Paget John*: Ungarn und Siebenbürgen, Leipzig, 1842. — Az itt felsorolt hiányokat könnyűszerrel még bővíteni tudnánk, de ezek ellenére is *H. Hienz* nagy, rendszeres és alapos munkát végzett és bizalommal teljes várakozással tekintünk a sorozat többi kötetei elé.

A német irodalomban megjelenő ilyen és hasonló tárgyú művek olvasásakor sajnálattal állapítjuk meg, hogy a magyar néprajzi kutatás igen nélkülözi a hasonló munkákat. Az erdélyi magyarság ismeretét és az újabb kutatások megindulását mennyivel megkönnyítené, ha egy gyűjtemény a nyilvánosság elé tárná a velük foglalkozó, nem éppen kis számú irodalmat.

Bakó Ferenc.

Söderbäck, Per: **Rågöborna**. Nordiska Museets Handlingar, 13. k. 8°, 379. l., több száz számozatlan rajzzal, fényképpel, színes táblával és kótamelléklettel. Stockholm, 1940. Ára 12.— svéd korona.

Az észti partok mentén Paldiski (Baltischport) szomszédságában, Tallintól kb. 40 km-re nyugatra fekszenek a Rog szigetek. Az ott élő régi svéd lakosság monográfiáját írta meg *P. Söderbäck*. Mielőtt a népi műveltséget bemutatná, részletesen foglalkozik a Rog szigetek földrajzi, topográfiai viszonyival, az éghajlat, a növény- és állatvilág szerepével. Mindezek a népi műveltség különböző megnyilatkozási formáival szoros kapcsolatban állnak. Vázolja a szigetek történelmi sorsát. Tanulságosak azok a kutatásai, amelyek a különböző hatalmi befolyások (német lovagok uralma, svéd, orosz és észti befolyás) és a népi gazdálkodás között fennálló viszonyra vonatkoznak. Meleg szavakkal emlegeti az észti szabadságharcot, amely meghozta az egészséges földreformot a régi svéd parasztság részére. Ez azután a népi gazdálkodásban, társadalmi életben is éreztette hatását.

A Rog szigetek néprajza hallatlanul gazdag s ezt a gazdag anyagot szemléltető képekkel kísérve, világos összeállításban tárja elénk *Söderbäck*. Anélkül, hogy teljességre törekednénk, felsoroljuk a munka főbb fejezeteinek vázlatát s mutatól kiemelünk néhány részt. Az egyes fejezetek vázlata: falu, udvar és házformák, a házépítés módja, ajtók, záruk, istállók, kútak, vízi és szélmalomok, a kovácsműhely; — a házbelső, ágy, asztal, szék, a világítás, házjegyek; — ételek, italok; — szövés, fonás, gyapjúmunka, kötélverés, bőrfeldolgozás; — viselet; — állattenyésztés, tejfeldolgozás, tulajdonjegyek; — földművelés és annak eszközei, rétgazdálkodás; — járművek, a befogás módja; — vadászat, halászat, csónaképítés; — népi naptár, hétköznapi és ünnepek szokásai, zeneszerszámok; — házasság, gyermekévek; — egyházi szokások; — betegség, gyógyítás; — halál; — jogviszonyok, tulajdonjog, társadalmi élet; — mértékek, súlyok; — néprajz (N. *Tibergtől*), stb. — Ha az udvaron külön főzőház nincs, akkor még az ú. n. *förstugaban* főznek, ahol igen egyszerű tűzhelyet találunk. A gabonaszárító kunyhókat régebben lakásnak is használták. A lakóházak és gabonaszárítók kemencéje hasonló volt; mindkettőben hasábalakú kőkemencét használtak. A kémény csak a múlt század közepe óta ismeretes. Legáltalánosabb bútordarab az ágy. Az ágyak rövidek és szélesek, két személy alszik bennük, de néha több is. A derékalj szalma, a párna tengeri madarak pelyhével vagy szalmával van kitömve. Takaról régebben egyszerű juhbőrt használtak. A férfiak és nők a délre eső házfal mellett aludtak, egy különlegesen készült padon ott volt a gyermekek helye is. A szobának az asztallal, székekkel bútorozott része elkülönül az alváshoz használt résztől: mindkét résznek más-más a neve. A kenyérbe húst, vért és burgonyalisztet is sütnék. Fontos italuk a sör, amelynek készítésénél nagy leleményességről tanúskodnak. Isszák a nyírfalevét. Változatosak lenfeldolgozó eszközeik. A kész harisnyát és kesztyűt úgy ványolják, hogy forró lúggal telt

kádba teszik s fabunkóval ütögetik. Cérnát vizsgálással készítenek s az orsót a térdükön perdítik meg. Ügyesek a kötélverésben, a dongás edények készítésében. Zsineget egyszerű fahorog segítségével fonnak. Cserzésnél a csávát fűz, fenyő és égerfa kérgéből készítik, de rozslisztcsavában is csereztek. Erre a célra a rozsliszthez sőt és vizet adtak. Jelentős volt a múltban a kátrányégetés. Ősi szállítóeszközöket használnak a szénamunkánál (pl. a boglya alá rudat dugnak, kötéllel átkötik s lóval húztatják tovább). Az aratásnál jellegzetes munkaruhát öltöttek magukra. Csépelnek úgy, hogy a kévét falhoz verik, használják a csépet és nyomtalanul lóval. Gyűjtik a vadmadarak pelyhét. Csütörtök és szombat este nem dolgoztak, nem fontak. Nagyobb ünnepeken semmi fénynek sem szabad kiszüremkedni az ablakon. Húsvét hetét „kék hét”-nek nevezik s az egyes napoknak külön elnevezése van. Katalin nap előestéjén adományt gyűjtenek a lányok a faluban, táncolnak s valamelyik csűrben együtt alszanak. Halotti tort a temető előtt is tartottak. — Mindezek csak figyelemfelkeltő példák a könyv gazdag tartalmából. Már ezek nyomán is láthatjuk, hogy Söderbäck munkája fontos forrása Északeurópa néprajzának. De áttekinthető beosztása, részletes, a szeliemi és társadalmi vonatkozásokat sem elhanyagoló anyagleírása miatt módszertani szempontból is haszonnal forgathatjuk. Aki pedig mélyebben akar bepillantani Kárpáteurópa népi műveltségének kapcsolataiba, annak az északi területek felé legfontosabb útikalauzai közé kell, hogy tartozzék ez a munka.

Sajnos Rog szigetek népi műveltsége már a múlté. Néhány hónappal a könyv megjelenése előtt, Észtország orosz megszállása miatt a rogi svédeket áttelepítették Svédországba. Csak legszükségesebb javaikat vihették magukkal s nem zárt tömegben, hanem szétszórva kaptak új hajlékot Svédországban. Az, ami még 1940-ben élő népi életforma volt, ma már történelmi dokumentum. A svéd néprajztudomány érdeme, hogy a népi életformát a svéd történelem dokumentumai közé iktatta. Ez a tett bizonyára minket is gondolkodásra és hasonló, ma nagyon időszerű néprajzi feladatok elvégzésére készítet.

Gunda Béla.

Arany A. László: A szlovákiai magyarság néprajza. Szlovákiai Magyar Művelődési Könyvtár. Szerkesztik Esterházy János és Aixinger László. Kiadja a Toldy Kör. 16. l. Pozsony, 1941.

A szlovákiai magyar ifjúság körében az 1920-as évektől kezdve komoly érdeklődés nyilvánult meg a néprajz iránt. Gondolunk itt a losonci Mi Lapunk olvasó gárdájának falujárásaira, a Sarlósok mozgalmára, a pozsonyi rádióban tartott, jól irányított néprajzi előadásokra, a kassai Új Életben, a pozsonyi Forrásban megjelent néprajzi tanulmányokra, a somorjai Csallóközi Múzeum munkájára, stb. Sajnos, legtöbbjükrol alig vettünk tudomást és még kevésbé támogattuk az érdeklődést. (Eltekintve attól, hogy Györffy István annakidején Pozsonyba utazott a Sarlósoknak egy szociográfiai-néprajzi kiállítására, tanácsokkal látta el a fiatalokat s Morvay Gyulának, Balogh Edgárnak, az idősebb generációhoz tartozó Khin Antalnak megjelent egy-két értékes dolgozata a Népr. Ért.-ben, ill. az Ethn.-ban.) A munka úglátszik, tovább folyik. Arany A. László a fenti című munkájában hívja fel a figyelmet a szlovákiai magyarság néprajzi helyzetére. A tanulmányon meglátszik a szerző társadalomtudományi iskolázottsága és látása. Azt vallja, hogy „a közösség fennmaradását biztosító szociológiai tényezők együtthatói a néprajz tárgyát tevő jelenségeknek. És megfordítva. A néprajztól megállapított erők egyúttal szociális megtartó erők is.” A szlovákiai magyarság néprajzi helyzetének megismerésénél fontosnak tartja a szlovák népiség ismeretét. Külön ki kell emelnünk a szerzőnek a falu társadalmi szervezetére vonatkozó megállapításait: „A szerkesztésű falu gazdagon tagolt és viszonyított. Kisebb eszmei és gazdasági csoportokat találunk benne és természetesen egyedeket. A falu egységes szer-

vezetésében mindenkinek és mindennek megvan a pontosan kihatárolt helye, küldetése és meghatározott viszonya. E tényezőknek kötelező az erejük." Amíg a szerves faluközösség megmarad, addig fejlődnek, élnek a néprajzi értékek is. Rámutat arra, hogy a falusi bizalmatlanság, konzervativizmus, földéhség, konok kitartás, olyan tulajdonságok, amelyek nélkül a falu nem harcolhatna eredményesen fennmaradásáért.

A szlovákiai magyar falvak fennmaradását biztosító szerves egység megintott, különösen a kétnyelvű községekben és ott, ahol nagy a szegénység. A falvak polgárisodnak. A változásnál figyelembe kell vennünk, hogy a szlovákiai magyarságnak nincs magyar városa. A változással együtt jár a néprajz feladatának és módszerének változása is.

A „néprajzi értékű” szlovákiai magyarság földrajzilag három csoportban él. 1. Pozsony vidékén, ahol Püspöki, Szunyogdi, Vereckye és kisebbségben Főrév, Dénesd és Torcs falvakban laknak. Erősen polgárisodnak. Néprajzi jellegzetességeik közül említi a szerző a „kosút-kalapot”, a blúzt helyettesítő *majkát*, a sövény mezőkapukat. 2. A Nyitra vidékén (Gyimes, Kolon, Lédec, Bábindal, Alsóbodok, Menyhe, stb.) sok a kétnyelvű község. Az idegen, szlovák környezet sok régi magyar jellegzetességet őrzött meg. Régi népdalaik még vannak, de a műdalok már erősen hatottak. Sok balladát ismernek. A nép erősen vallásos. Diszitó művészetében sok a templomi motívum. Röviden jellemzi a szerző népviseletüket. Felhívja a figyelmet a gyermekjátékokra, a farsangi tananajozásra, sardózásra, virágvasárnapi villőzésre, suhodásra, legényavatásra, stb. Egy-egy udvarban gyakran 3—4 ház épül, a konyhaajtó előtt barokkos ízü bolthajtás van. Kemencéjük a koporsó vagy ládaformájú *siskó*. Zsérén emberformájú kapufélfák állnak. Leírásából úgy látjuk, hogy a pajtáz részletes tanulmányozást érdemelnének. 3. A harmadik magyar csoporthoz abaúji, zempléni református községeket (Hardicsa, Magyarböd, Pályin, Szalánc) számítunk. Népdalaik gazdagok és változatosak. Kitűnnek a fafaragásban és szövésben. A síroknál magas *gonfák* (fejfák) állnak. (Az említett „kabola” nem valószínű, hogy boglyakemence volt, hanem a szobából fűthető kürtös kemence vagy csak lüstfogós tűzhely.) A népviseletet elsősorban Magyarböd őrizte meg a *kitli* kabáttal, a négy nyüstös *forगतott* nadrággal, vágott szárú csizmával, stb.

Reméljük, a füzetnek folytatása lesz. A szerző elméleti elgondolásai, célkitűzései nyomán nagyarányú anyaggyűjtés indul meg s a szlovákiai magyarság egyes néprajzi csoportjainak műveltségével közelebbről megismerkedhetünk. Azok a jellegzetességek, amelyekről a szerző megemlékezik, igen gazdag anyagot sejtetnek. Elengedhetetlenül szükséges lenne, ha a különböző területeken egy-egy falu néprajzi anyagát monográfiászerűen dolgoznák. Megoldásra várnának egyes kérdések is, mint pl. a népviselet, az építkezés, a földművelés, a kendermunka tanulmányozása, a drámai szokások rendszeres összegyűjtése. Nyitra környékén bizonyára bő anyagot találnának a mesekutatók. Fontos lenne a szlovák és magyar néprajzi érintkezések felderítése (népi cserekereskedelem, a kölcsönös munkavállalás, pásztorkodási kapcsolatok, stb.) Mindehhez a munkához a szlovákiai magyar kutatók kezébe kellene adni a felföldi magyarság néprajzi bibliográfiáját, kiadni a szlovákiai viszonyokat szemelölt tartó részletes gyűjtési útmutatót s megszervezni a szlovákiai magyar néprajzi múzeumot. Szükség volna egy szlovákiai honismerető magyar folyóiratra is. Mindezeket nyomatékkkal hangsúlyozzuk, mert szlovák részről friss erővel indult meg az ottani néprajzi kutatás. Példának elég, ha a szlovákok új folyóiratán kívül (l. Ethn. 1941. 1. sz. 78. l.) csak azt említhetjük meg, hogy a pozsonyi egyetemen a múlt tanévben a lipcsei egyetem nagyhirű tanára, B. Schier tartotta a néprajzi előadásokat.

Gunda Béla.

Steinitz, W.: *Ostjakische Volksdichtung und Erzählungen aus zwei Dialekten*. I. Teil. Grammatische Einleitung und Texte mit Übersetzungen. Commentationes Litterarum Societatis Esthonicae, XXXI. 458. I., Tartu, 1939.

A fenti munka nyelvészeti és néprajzi célokat szolgál. Az anyagot a szerző 1934—1937-ben gyűjtötte az osztyjakok között s azzal az eddig még ismeretlen északi osztyjak Synja- és Cerkal nyelvjárás sajátosságait világítja meg. Azonkívül az osztyjak folklora és vallás megismeréséhez közöl szövegeket: elbeszéléseket, meséket, medveénekeket s más olyan dalokat, amelyekből az osztyjakok kultikus és társadalmi életét, világelképzelését ismerhetjük meg. Steinitz közli a szövegek pontos német fordítását is. A gyűjtemény értékesen egészíti ki a magyar, finn és orosz kutatók (Pápay, Karjalainen, Paasonen, Patkanov, stb.) idevonatkozó közléseit. Kíváncsian várjuk Steinitz munkájának második kötetét, amely a szövegekhez tartozó nyelvi és tárgyi magyarázatokat, dallamokat s a közlőire vonatkozó adatokat fogja tartalmazni.

Gunda Béla.

NEKROLÓG.

† THIRRING GUSZTÁV,

1861—1941.

A múlt század vége a magyar földrajz- és néprajztudomány hőskora. A két tudomány szakemberei egymást támogatva haladnak előre, a földrajz művelői a néprajz ügyét is gondozzák s jórészt körükből indulnak el az etnográfusok. A nagymultú és előkelő Földrajzi Közlemények helyet ad a néprajzi vonatkozású munkáknak, az etnográfusok tevékeny részt vesznek a Magyar Földrajzi Társaság munkájában, a földrajzi érdeklődésű utazók, geográfusok távoli földérítő útjaikon figyelmét fordítanak a néprajzi jelenségekre és bőven raknak anyagot a mi tudományunk iszákjába is. Ebben a korban, a néprajz érdekét is szolgálva, kezdte el tudományos működését *Thirring Gusztáv*, a Magyar Néprajzi Társaság tiszteleti tagja, akinek sírjánál különös kegyelettel kell megállnunk.

Thirring Gusztáv 1861. december 25-én született Sopronban. A budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészeti karán tanári és doktori oklevelet szerzett. 1884—1888-ig Török Aurél mellett az antropológiai tanszéken tanársegéd. A bölcsészeti karon 1897-ben a demográfia magántanárává habilitáltak, később pedig az egyetemi rendkívüli tanári címmel tüntették ki. Huszonhat éves korában a Fővárosi Statisztikai Hivatal szolgálatába lépett. Mint ennek az intézménynek igazgatója 42 évi közszolgálat után vonult vissza az adminisztrációs munkától, hogy azután halála napjáig folytassa eredményekben páratlanul gazdag és széles körökben megbecsült tudományos munkáját.

Amikor a Magyar Földrajzi Társaság 1881-ben egyetemi hallgatók részére „Kivántatik Magyarország valamely vidékének — a Bakony kivételével — ismertetése, különösen topo- és etnográfiai tekintetben” címen pályázatot hirdet, az első díjat Sopron megye természeti viszonyairól írt munkájával *Thirring Gusztáv* nyerte el. A munka bírálói

így emlékeznek meg *Thirring* tanulmányáról: „E munkát nem a napi érdekek mozgalma hozta alkalmilag felszínre, hanem benne évek során át folytatott lelkiismeretes tanulmány eredményét kell méltányolnunk. Ha írója nem is mondaná a munka elején, hogy mintegy öt évi fáradságot fordított rá, az adatok halmaza ezt elegendőnek bizonyítaná; a feldolgozás modora pedig mutatja, hogy tárgyával meg is tudott birkozni.” Az ötven arany frank jutalmat is biztosító szép siker után gyors egymásutánban jelennek meg *Thirring Gusztáv* földrajzi, embertani, turisztikai, statisztikai munkái. Mindezek számtalanszor érintik a néprajz területét. Nagy megbecsüléssel kell elsősorban a leíró-földrajzi munkáit számontartanunk, mert olyan vidékekkel foglalkozik írójuk, amelyekről mindezekig nagyon kevés a néprajzi tudásunk. Megismerteti a Rozália hegységet (Földrajzi Közl. XII.), a Fertő környékét (Uo. XIV.), elvezet a Polyána Ruszka rejtett völgyeibe (Magyarországi Kárpát Egyesület Évkönyve, XIII.), az árvai szlovákok közé (Uo. XIV.), stb. Történeti statisztikai munkái (pl. Magyarország népessége II. József korában, Bp., 1938.), a ki- és elvándorlási kérdéssel foglalkozó értekezései fontos kiinduló pontok a népmozgalmi jelenségeket is számbavevő újabb szemléletű néprajzi kutatásokhoz. A magyar turista irodalmat gazdagító írásaiban, útikalauzaiban is bőven találunk néprajzi vonatkozásokat. S nyomatékkaal meg kell emlékezni arról, hogy buzgó igyekezettel és hozzáértéssel képviselte a néprajz érdekeit a Magyar Turista Egyesületben és a Magyar Turista Szövetségben. *Thirring Gusztáv* kiváló ismerője volt a felfedezések történetének. Elsősorban Afrika tudományos megismerésének története érdekelte. Sokat fáradozott Magyar László regényes élete és afrikai utazása rejtélyének felderítésével. Utolsó idevonatkozó, a felfedezések történetével foglalkozó irodalomban is mintaszerű munkája: Magyar László élete és tudományos működése. Kritikai adalék a magyar földrajzi kutatások történetéhez, Budapest, 1937. Ebből a munkából *Thirring Gusztáv*ot, mint Nyugat-afrika néprajzának nagy tájékozottságú bűvarát ismerhetjük meg.

Néprajzi érdeklődésének, a tudományok iránti szeretetének és lelkesedésének köszönhető, hogy ott állott a Magyar Néprajzi Társaság bölcsőjénél. Az alapítók között volt *Thirring Gusztáv* is, részt vett az előkészítő megbeszéléseken s 1889-ben tagja lett a száztagú nagyválasztmánynak. Mint választmányi tag hosszú ideig szolgálta társaságunk ügyét. 1939-ben a Társaság tiszteleti taggá választotta. Utoljára 1939. november 29-én tartott jubileumi közgyűlésen volt közöttünk.

*Thirring Gusztáv*ot meleg baráti kapcsolat fűzte *Jankó János*hoz, akinek tudományos munkásságát, emberi és tudósi egyéniségét néprajztörténeti dokumentumokban is gazdag megemlékezésben méltatta (Földr. Közl. XXXI.). Megtisztelő soraiból elevenítsünk most fel egy részt az ő tiszteletére: „Régi, benső barátság fűzött engem . . . *Jankó János*hoz. Mint fiatal kezdő hallgató, később mint meglelt ember is mindig bizalommal, szeretettel fordult hozzám, valahányszor bizlatásra, tanácsra volt szüksége. Amennyire ellentétes volt természetünk, amennyire eltérők voltak nézeteink apróságokban, mégis éppannyira megértettük egymást, amidőn komoly dolgokról volt szó. Mint fiatal ember az egyetemen, később a Földrajzi Társaságban, ahol örökmet átvet-

te,* a turista-egyesületben, a statisztikai hivatalban sokat dolgoztunk együtt, és az őszinte baráti vonzalom számai mind erősebben fonódtak össze. Életének azon szakában, amikor belső küzdelmek dúltak szívében, amidőn szembe kellett szállnia a világ előítéleteivel, sokszor kitárta előttem szíve keserveit, amelyek még a meglett férfiút is megviselték volna. Ezért is szorosabbá vált közöttünk a baráti viszony, mely akkor sem hidegült el, midőn életpályáink jobban szétágazódtak s ez okból ritkábbá vált közöttünk a kölcsönös érintkezés." — Néprajz iránti érdeklődésében bizonyára része volt feleségének: Waisbecker Irénnek, aki értékes tanulmányokat írt a nyugatmagyarországi németiség (főleg a hiencek) néprajzáról. Rokoni kapcsolatok fűzték a bécsi Haberlandt családhoz is.

Amikor 1941. március 31-én földi életét befejezte, a tudományok hosszú sorában olyan helyek árvultak el, amelyeket csak *Thirring Gusztáv* tudott betölteni. Gazdag szellemi örökséget hagyott a geográfusokra, statisztikusokra. A magyar néprajz is részesedett a hagyatékból, amellyel megfelelő módon sáfárkodunk. Tudományos eredményeit számontartjuk, őrizzük és tovább építjük. Nemes tudósi szellemével és emberiségével a kapcsolatot sohasem veszítjük el. Hálával, tisztelettel ápoljuk emlékét s hozzá való ragaszkodásunkat elmélyíti az a tény, hogy a magyar néprajz kibontakozását elősegítő hős zászlóvivők között ott volt *Thirring Gusztáv* is.

Gunda Béla.

† CSÜRY BÁLINT,

1886—1941.

Nemcsak a tudós világot, a nyelvtudomány, közelebbről a népnyelv és a néprajz bűvárait, de a magyar népi műveltség minden barátságát mélyen megrendítette ez év februárjában *Csüry Bálint* váratlan halála. *Györffy István* után a másik népkutatónak is távoznia kell az élethől éppen akkor, mikor fáradozásának, munkájának eredményeképpen a magyar népnyelvkutatás intézményes megszervezése megkezdődik.

Csüry Bálint 1886-ban született a Szatmár megyei Egriben nemesi eredetű, református, kisbirtokos családból. Gyermekkorának élményei, szülőfalujának vallásos és dolgozó népe nagy hatással voltak rá. Szívesen hallgatta édesapjának, az egykori debreceni huszárnak vidám elbeszéléseit, a jóízű mesemondók meséit és anekdotáit, a tiszta csengésű, zamatos, képekben és szólásokban gazdag szamosháti beszédet. Amit gyermekkorában látott és hallott, azt tanulmányozta később férfi korában: a népi élet ezer szépségét és finomságát, a magyar nép nyelvét és ezzel együtt költészetét, szokásait, hitvilágát, szóval egész szellemi és anyagi műveltségét. Mint kolozsvári gimnáziumi tanár bejárta a Szamosháti és a Tiszaháti. A Szamosháton hatalmas népnyelvi anyagot gyűjtött össze. Ennek eredménye a *Szamosháti Szótár*, amelyet 1940-ben a Magyar Tudományos Akadémia a Marczibányi jutalommal tüntetett ki. A Szamosháti nyelvi kincsének

* 1890-ben a Magyar Földrajzi Társaság titkári székében *Thirring Gusztáv* utódja Jankó János lett.

összegyűjtése után a román tengerben elszigetelten, veszélyeztetett helyzetben élő moldvai csángók nyelvének és népi műveltségének tanulmányozásához fogott. Négy nyarat töltött közöttük. Csángó gyűjtéséből a Szamosháti Szótárhoz terjedelemben és jelentőségben hasonló *Déli Csángó Szótárt* akart kiadni. Anyaga rendezése közben ragadta el a korai halál.

Csűry Bálint az új magyar népryelvkutatás megteremtője. Szókincsgyűjtő munkája közben számos hangtani, alaktani, mondattani és jelentéstani jelenséget figyelt meg és dolgozott fel. A magyar nyelvtudományt számos új tétellel, felfedezéssel, megállapítással gazdagította. Legkiemelkedőbbek ezek közül a mondathanglejtésről és a magyar nyelvjárások magánhangzóinak orrhangúsodásáról írott tanulmányai. Munkásságának koronája azonban a *Szamosháti Szótár*. Népkutató és nyelvészeti irodalmunkban úttörő munka. Eddigi szógyűjtéseink szorosabb értelemben vett tájszógyűjtések voltak. A közszó és a tájszó megkülönböztetésével egy teljes magyar szótár kiegészítő részei kívántak lenni. Éppen ezért fogyatékosak és hiányosak voltak. Csűry szótára egy nyelvi szempontból egységes terület teljes szó- és szóláskincsét foglalja magában. Belőle megismerhetjük a szamosháti magyarság szellemi és anyagi műveltségét. A szókincs ugyanis képzet és fogalomkincs. Nemcsak a szamosháti népryelv gazdagságát és sok ezer virágát örökíti meg e szótár, hanem fényt vet a szamosháti nép érzés- és kedélyvilágára, ősi világnézetére és életfelfogására, egész lelki világára, gazdag néphagyományára, életviszonyaira, életkörülményeire, a népi élet teljes gazdagságára. Ezért nagyjelentőségű e szótár nemcsak nyelvészeti hanem művelődéstörténeti és néprajzi szempontból is. A tárgyak, eszközök pontos néprajzi leírását adja és rajzokat mellékel hozzá. De ugyanilyen gondossággal közli az emberi élet s az emberi cselekvések néprajzi vonatkozásait, a babonákat, hiedelmeket, a népi szokásokat, stb. Megtanította Csűry Bálint, hogy a népryelvet nem lehet a népi lélettől elvonatkoztatva búvárolni, hogy minden népryelvi kifejezéshez, szóhoz, szóláshoz hozzátartozik a néprajzi háttér. A népryelvkutató egyúttal pontos néprajzi felvételt is végez. Így ő alkalmazza először rendszeresen a magyar nyelvtudományban a szó és a tárgy egységének elvét. A népiségtudomány szempontjából nagyjelentőségű, hogy állandóan hangsúlyozta a népryelv és a néprajz szoros összefüggését. Felfogása szerint a szellemi néprajz bűvárlatának középpontjában kell állania a népryelvkutatásnak, mint a szellemi néprajz gyökérének. Módszertani szempontból sok fontos újítása, elgondolása, tanítása közül megemlítünk néhányat, amivel ő gazdagította a magyar népryelvkutatást, de ez a többi népkutató ágnak is tanulsággul szolgálhat. A régi népryelvkutatás csak a ritkaságokat és érdekességeket kereste. Az általánossal, a közönséggel nem törődött, így a nyelv teljes rendszerét nem ismerjük meg a régi leírásokból. Csűry tanította meg, hogy a kutatónak mindent kell gyűjtenie, a közönséges szavak többet beszélnek, mint a ritkaságok. A régi kutatás megelégedett a jelenségek felfedezésével, de azok pontos leírására nem volt gondja. Csűry a régi irány mindenből keveset adó felszínes monografiájával szemben a jelenségmonografiát hozta: egy-egy nyelvi jelenség pontos, szabatos leírását. Működésének jelentősége nemcsak elért eredményei-

ben van, hanem abban, hogy kijelölte velük a magyar népryelvkutatók új útjait és kutatóterületeit és hogy új módszert dolgozott ki.

Munkássága jutalmául tagjává választotta több tudós társaság: a Magyar Tudományos Akadémia, a helsinki Finnugor Társaság, az Észt Tudományos Akadémia, a Magyar Nyelvtudomány Társaság, a Tisza István Tudományos Társaság, az Erdélyi Múzeumegylet, stb., a debreceni Tisza István Tudományegyetem bölcsészeti kara pedig a *Pápay József* halálával megüresedett magyar nyelvészeti és finnugor összehasonlító nyelvészeti katedrára hívta meg 1932-ben. Széles látókörével, nagy tudományos felkészültségével, rendkívül kedves, rokonszenves egyéniségével mély benyomást gyakorolt hallgatóira, és a jobbakat csakhamar magaköré vonta. Nemcsak nagy tudós volt, hanem kiváló tanár és lelkes nevelő. 1938-ban alapította meg a debreceni egyetemen a Magyar Népryelvkutató Intézetet hármasként munkatervvel. Ez a következő: 1. A rendszeres magyar népryelvkutatás állandóvá tétele és a magyar nyelvatlasz munkálatainak a megindítása. 2. Az elszakított vagy szórványokban élő magyarság nyelvének tanulmányozása. 3. A debreceni eredeti civis nyelv szókincsének szótári feldolgozása. Az intézet tagjai már javarésztben összegyűjtötték Bihar vármegye helyneveit. Biharmegye után Békés és Hajdú megye következnek majd. Az Intézet 11 kiadványa és két évkönyve (*Magyar Népryelv*), az azokban levő tanulmányok és jelentések, a 30 népryelv kutató mutatják azt a nagyszabású kutató munkát, ami ebben a fiatal intézetben a nagy Mester irányítása alatt megindult. Annál jobban fáj az ő korai elhunyt.

Csűry Bálint magyar tudós volt a szó legnemesebb értelmében, a magyar népi műveltség bűvárlója és terjesztője. Minden írásával és tevékenységével fajtáját akarta szolgálni. Rendíthetetlen bizalommal hitt épp úgy, mint nagy kutatótársa és barátja *Györffy István* a magyar nép erejében és nagyrahitottságában. Munkájának végső célja a magyar föld és népe izzó szeretetétől áthatott, a népi kultúra értékeiben öntudatra ébredt ifjúság felnevelése volt a nagy magyar kulturális feladatok megoldására. Vajha teljesednék a nagy tudós és néprkutató apostol álma s az ő munkájának szellemében felnövő ifjúság elvégezné azokat a feladatokat, amiért ő az életét áldozta.

Végh József.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

I.

Jegyzőkönyv,

felvételét a Magyar Néprajzi Társaság 1941. évi március hó 27-én d. u. 6 órakor a Magyar Tudományos Akadémia heti üléstermében tartott LIII. évi rendes közgyűléséről.

Jelen vannak: *dr. gróf Zichy István* elnök, *dr. cs. Sebestyén Károly* ügyv. alelnök, *dr. Szendrey Ákos* főtitkár, *dr. Gunda Béla* titkár, *dr. Tagán Galimdsán* pénztáros, *dr. Beke Ödön*, *Czakó István*, *dr. Csalog József*, *Csete Balázs*, *Dajaszászy Ferenc Józsefné*, *dr. Domanovszky György*, *Fehér Gyula*, *Fél Edit* dr., *Forró Zsófia*, *Gönczi Ferenc*, *dr. Gönyey Sándor*, *dr. Györffy György*, *dr. Heller Bernát*, *dr. Horger Antal*, *Kiss Endre*, *dr. Kovács László*, *dr. Krompecher Bertalan*, *Manga János*, *Medgyessy Ferenc*, *Márkus Mihály*, *Merész Miklós*, *Morvay Péter*, *Nagy Lajos*, *dr. Nagy László*, *dr. Nemeskéri János*, *dr. Papp László*, *Relkovic Davorka*, *Révhelyi Kálmán*, *dr. Spolarich Lajos*, *dr. Szabó Kálmán*, *dr. Szendrey Zsigmond*, *dr. Tálasi István*, *dr. Vargha László* választmányi, alapító, illetve évdíjas rendes tagok, továbbá meghívott vendégek nagy számmal.

Tárgysorozat:

1. *Dr. gróf Zichy István* elnök megnyitja az ülést, üdvözlí a megjelenteket és megállapítja, hogy az alapszabályszerűen egybehívott közgyűlés határozatképes. A jegyzőkönyv írására *dr. Gunda Béla* jegyzőt, hitelesítésére pedig *dr. Tálasi István* és *dr. Vargha László* választmányi tagokat kéri fel.

2. *Dr. gróf Zichy István* elnöki megnyitójában sajnálattal bejelenti, hogy *dr. Bartucz Lajos* ügyv. alelnök és *dr. Németh Gyula* alelnök urak tisztségükről lemondottak. Tisztségük betöltéséről részben már a választmány ideiglenesen gondoskodott, amennyiben az ügyvezető alelnöki tisztséggel járó teendők végzésére *dr. cs. Sebestyén Károly* egy. c. rk. tanár urat kérte fel. Szükségesnek látszott a főtitkári tisztség betöltése is. A főtitkári tisztségre ideiglenesen *dr. Szendrey Ákos* urat kérte fel a választmány. A mai közgyűlés lesz hivatva a tisztikarban beállott változásokról döntení s a második alelnöki tisztség betöltéséről is gondoskodni. A továbbiakban az Elnök megemlékezik a Magyar Néprajzi Társaság elmúlt esztendei tevékenységéről, kiemeli a Szernye-mocsár környékén végzett gyűjtőmunkát. Méltatja a kolozsvári egyetemen felállított néprajzi tanszék jelentőségét.

3. Az elnöki megnyitó után *dr. Szabó Kálmán* tart előadást Részletek az Alföld régi juhászatából címmel.

4. Az Elnök javasolja, hogy a közgyűlés *dr. Berze Nagy János*, *Gönczi Ferenc* és *dr. Németh Gyula* urakat válassza a magyar néprajz érdekében végzett munkásságuk elismeréséül a Magyar Néprajzi Társaság tiszteleti tagjai sorába. — A közgyűlés az Elnök javaslatát elfogadja s a nevezetteket a Magyar Néprajzi Társaság tiszteleti tagjai közé választja.

5. *Dr. Szendrey Ákos* felolvassa főtitkári jelentését, amit a közgyűlés egyhangúlag tudomásul vesz.

6. *Dr. Tagán Galimdsán* pénztáros bemutatja a pénztári jelentést az 1940. év bevételeiről és kiadásairól, az 1940. év december 31. vagonállapotról és az 1941. évi költségelőirányzatról, amit a közgyűlés egyhangúlag tudomásul vesz.

7. *Czakó István* számvizsgáló jelenti, hogy a számvizsgáló bizottság a Magyar Néprajzi Társaság pénztári ügyvitelét megvizsgálta és miután azt minden tekintetben rendben lévőnek találta, javasolja, hogy a pénztárosnak a felmentvény a szokásos fenntartással megadassék és neki lelkiismeretes munkájáért köszönet szavazzassék. — A közgyűlés a számvizsgálók jelentését tudomásul veszi s a pénztárosnak és a számvizsgáló bizottság tagjainak köszönetet szavaz.

8. Az Elnök jelenti, hogy a tisztikarnak s az 1938—40. évkörre megválasztott választmányi tagoknak a megbízatása lejárt. A közgyűlésnek határozni kell az új tisztikar s az 1941—43. évkörre eső választmányi tagok megválasztásáról. Ezért az elnök-
lést átadja *dr. Szendrey Zsigmond* korelnöknek.

Dr. Szendrey Zsigmond elrendeli a titkos szavazást s a szavazatszedő bizottság elnökének *Czakó Istvánt*, tagjaiul pedig *dr. Tálasi Istvánt* és *dr. Vargha Lászlót* kéri fel.

A szavazás idejére az ülést felfüggeszti.

Nagy Lajos indítványozza, hogy csak azok szavazhassanak, akiknek tagdíjhatalékuk nincs. — A közgyűlés a javaslatot elfogadja.

A szavazás után dr. Szendrey Zsigmond újból megnyitja az ülést s jelenti, hogy a szavazatszedő bizottság a leadott szavazatokat megszámlálta s az eredmény a következő:

A tisztikarra leadtak összesen 59 szavazatot, érvényes 59 szavazat. A szavazatok alapján elnök dr. gróf Zichy István 57 szavazattal, alelnök dr. Szabó Kálmán 56 szavazattal, ügyv. alelnök cs. Sebestyén Károly 58 szavazattal, főtitkár dr. Szendrey Ákos 58 szavazattal, titkár dr. Gunda Béla 58 szavazattal, pénztáros dr. Tagán Galimdsán 57 szavazattal, ellenőr Oláh Imre 58 szavazattal, ügyész dr. Bana István 58 szavazattal. — Az 1941—43. évkörré jelölt választmányi tagokra eső szavazatok száma: dr. Gönyey Sándor 61 szavazat, dr. László Gyula 61 szavazat, Luby Margit 61 szavazat, dr. Papp László 61 szavazat, dr. Domanovszky György 61 szavazat, Relkovic Davorka 58 szavazat, dr. Lajtha László 56 szavazat, Marót Károly dr. 8 szavazat. A póttagokra eső szavazatok száma: Kniezsa István 61 szavazat, Morvay Péter 61 szavazat, Veress Sándor 61 szavazat, Ujváriné Kerékgyártó Adrienne 59 szavazat, Némethy Endre dr. 58 szavazat. — Számvizsgálókra leadott szavazat: Czakó István 57 szavazat, Nagy Lajos 58 szavazat.

A szavazatok eredményének kihirdetése után dr. gróf Zichy István az újonnan megválasztott tisztikar nevében köszönetet mond a Közgyűlésnek s miután több tárgy nincs, az ülést bezárja. Budapest, 1941. március 27.

Dr. gróf Zichy István s. k. elnök, dr. Gunda Béla s. k., mint jegyző. Hitelesítik: dr. Tálas István s. k., dr. Vargha László s. k.

II.

Dr. Szendrey Ákos főtitkári jelentése.

Tisztelt Közgyűlés!

A Magyar Néprajzi Társaság betöltött 50 éve után kötelességünk, hogy megállapítsuk a Társaság és általában a magyar néprajz helyzetét. Meg kell rögzítenünk a multat, milyen eredményt értünk el eddig s ezek alapján mi a feladatunk a jövőben.

Elsősorban fontos az adatgyűjtés kérdése. A multban ezen a téren igen nagy hullámzásokat találunk. Sajnos, hogy a világháború utáni időben úgy a Kisfaludy Társaság, mint a Folklore Fellows tevékenysége elhallgatott s így egyedül a Társaságra hárul ezen a téren a feladat. Társaságunk ezért pályázatot hirdetett a hazai tanítószáz részére valamely falu, falucsoport vagy kisebb vidék népi gazdálkodásának feldolgozására. A határidő a mult év decemberében járt le s az eredmény hat pályázat, ennél mindenestre többet vártunk volna. A Társasággal jó együttműködésben dolgozó Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárát szervezett, gyűjtőíveket adott ki és most már 200-on felüli adatszolgáltató taggal rendelkezik. Vidéki tagjainkat fokozatosan bevonjuk ebbe a munkába, amely egyúttal a Társaság érdekeit is szolgálja. Itt kell megemlítenem, hogy a Társaság a jubileumi év alkalmával kapott nagyösszegű adományból a Szernye-mocsár környéki falvak monografikus felgyűjtését határozta el s megbízás alapján több kutatónk már eddig is komoly gyűjtőmunkát végzett e területen. Más területen is igyekezett előmozdítani a Társaság a gyűjtőmunkát, több néprajzi kutatót támogatott anyagilag a kutatásban.

Es ebben kell megjelölnünk a Társaság feladatát elsősorban a jövőben is. Hiszen eredményes rendszerező és összehasonlító munkát csak alapos gyűjtések alapján végezhetünk. Ehhez kapcsolódik az ország megnagyobbodásához mért szentistváni feladatunk. A magyarság

vándorlása közben és e hazában való letelepedése után is számtalan népi alakító hatásnak volt kitéve. Ezek a hatások természetesen kölcsönösek. Meg kell ismernünk és a szigorú tárgyilagosság mértékével ki kell mutatnunk, hogy mit kaptunk és mit adtunk. Miben nyilvánul meg a mi népi nemzeti erőnk. És ennek megerősítését ismeretterjesztő és politikai téren is, a tudományos mérték tárgyilagossá szemelőtt tartásával, mindenhol nyilvánosságra hozni magyar kötelességünk. Mert bármily szépek és mutatósak a nemzetközi etnológia által kihozott eredmények, a mi feladatunk elsősorban nemzeti és magyar kell, hogy legyen.

Eddigi gyűjtésünk tárgyilagossá összefoglalása remélhetőleg hamarosan meg is kezdődik, amikor a Magyar Történelmi Múzeum segítségével megjelenik a Magyar Babona és Szokás Szótár első füzeté. A párhuzamosan megjelenő idegen nyelvű szöveg pedig azt is lehetővé fogja tenni, hogy a külföldi kutatók is megismerhessék a magyar anyagot. Az eddigi gyűjtések összefoglalása és a jövőbeli gyűjtés útmutatója lesz ez a munka.

A Társaság 50 éves működésének kötelező feladata az Ethnographia és Néprajzi Értesítő szó- és tárgymutatójának kiadása. *Bán Aladár* 1915-ben már nagy tartozásnak nevezi és lőitkári jelentésében azt mondja: „mint tudom a munka folyamatban van és így remélhetjük, hogy rövid idő alatt napvilágot láthat.” Azóta újabb 25 esztendő telt el. Folyóiratunk tudományos használhatóságát kötelességünk előmozdítani. A munkát most már megindítottuk, az elkészítése komoly kezekben van, remélhetjük, hogy a munka megjelenésének anyagi akadályait is sikerül elhárítani. Erre kérjük tagjaink segítségét is.

Az ország megnagyobbodásával feladataink is nőttek. Hogy ezt a kötelességünket is teljesíthessük, ki kell terjesztenünk feladat körünket. Az a törekvésünk, hogy Erdélyben minél több tagot szerezzünk a Néprajzi Társaságnak. Főként tevőleges tagokat, akik nemcsak érdeklődnek a néprajz iránt, hanem maguk is résztvesznek a gyűjtőmunkában. Ezirányú tevékenységünket megindítottuk.

Tagjaink száma a nemfizető tagok nemrég véghezvitt törlése következtében erősen lecsökkent. Ezt a hiányt az újabb jelentkező tagok sem tudták még pótolni. A múlt évi közgyűlésen jelentett 532 taggal szemben jelenleg 531 tagunk van. Tagjaink fizetőkészsége még most sem kielégítő, bár ezen a téren is javulás tapasztalható. Erős emelkedést találunk az előfizetők sorában. *Hóman Bálint* kultuszminister úr az ország megnagyobbodása következtében 216-ra emelte az állami előfizetők számát. Védnökünk megértő támogatását ezúton is megköszönjük.

Folyóiratunk, az Ethnographia 1940-es évfolyama négy számban jelent meg 497 oldal terjedelemben. Ugyancsak négy számban jelent meg a Néprajzi Múzeum Értesítője is 440 oldal terjedelemben. Elnök urunk megértő segítsége tette lehetővé, hogy tagjaink két terjedelmes és gazdagon illusztrált folyóiratot kaphassanak. Ezen a téren az a feladatunk, hogy lehetőleg pontos időben való megjelenéssel a tagjainkkal való szoros kapcsolatot fenntarhassuk. De tagjainkkal való együttműködés céljából fontosnak tartjuk azt is, hogy megismertessük velük eddigi eredményeinket és felhívjuk figyelmüket arra is, hogy — külö-

nösen vidéki tagjaink — miben lehetnek segítségünkre néprajzi gyűjtőmunkánkban. Ez az együttműködés mindkét félre nézve fontos, a Társaság hasznos segítőköt szerezhet, tagjaink pedig nagyobb érdeklődéssel viseltetnek a Társaság ügyei iránt.

Meg kell emlékeznünk az elmúlt esztendő külső eseményeiről is. E helyen elsősorban áll Baranya vármegye példaadó segítsége, amikor *Berze Nagy János* értékes gyűjtését adta ki három kötetben. A mai körülmények között szinte fel nem értékelhető áldozatkészség, amelyet Baranya vármegye hozott a népi megismerés érdekében. A Magyar Rádió ezévben is tovább folytatta értékes munkáját a magyar néprajz értékeinek lemezrevételében. Ismeretterjesztő előadásaiában is bemutatta a magyar néprajz időszerű eseményeit. A néprajzi kérdések külföldi megismertetésében hasznos munkát végeztek a *Nouvelle Revue de Hongrie*, a *Hungarian Quaterly* és a *Schaffende Ungarn* folyóiratok.

Kapcsolatainkat igyekszünk a Gyöngyös Bokréta Szövetséggel is kibővíteni. A műsor szakszerű ellenőrzésén kívül arra törekszünk, hogy a Szövetség népi tagjait komolyan bevonjuk a néprajzi gyűjtés munkájába.

Támogatóink sorában köszönettel emlékezünk meg a Magyar Tudományos Akadémiáról, amely az elmúlt évben is 800 pengővel segélyezte Társaságunkat és díjtalanul bocsájtotta rendelkezésre helyiségeit üléseink számára.

Köszönettel kell megemlékeznünk a Társaság tisztviselőiről (titkár, pénztáros, szerkesztők), akik ezévben is lemondottak majdnem 1600 pengős tiszteletdíjukról és ingyen végezték fáradságos munkájukat. Önzetlenségükkel nagyban segítettek a Társaság anyagi helyzetén.

Legutóbbi közgyűlésünk óta, a mait is beleszámítva hat nyilvános felolvasóülést tartottunk, az alábbi tárgysorozattal:

1. 1940. okt. 30-án *Szendrey Zsigmond* a téli évnegyed szokásai és hiedelmei, *Márkus Mihály* tárgyi néprajzi vizsgálatok a Csermosnya völgyében címen tartottak előadást.

2. 1940. nov. 27-én *dr. Nemeskéri János*: Ivád község családantropológiai vizsgálata, *Manga János*: Zoborvidéki énekes népszokások.

3. 1940. dec. 18-án *dr. Tagán Galimdsán*: Ósi fazekasmesterség Kisászsiában, *dr. Krompecher Bertalan*: Egy magyar ütőcsapda rokonsága,

4. 1941. jan. 2-én *dr. Cs. Sebestyén Károly*: Székely ház — oláh ház, *dr. Szendrey Ákos*: A halott lakodalma,

5. 1941. febr. 26-án *dr. Kovács László*: Kátrányégetés Közép-Finnországban, *dr. László Gyula*: A tiszafüredi nyereg készítése címmel tartottak értekezést.

6. A mai közgyűlésen pedig *dr. Szabó Kálmán*: Az alföld régi juhászatáról értekezett.

Fájdalommal kell megemlékeznünk veszteségeinkről is. Szomorú veszteségnek kell elkönyvelnünk *Csúry Bálint* halálát, aki nyelvészeti működése mellett is mindig tekintettel volt a néprajzi gyűjtésre. Ez év folyamán meghalt *Máder Béla*, a Társaság hosszú időn át volt számvizsgáló bizottsági tagja, *Barabás Samu* ny. országos levéltárnok, *Gálffy Ignác* ny. kereskedelmi iskolai főigazgató, *Schneller István* egyetemi ny. r. tanár, *Szegő Elemér*, szerkesztő. Emléküket kegyelettel őrizzük.

Nyilvántartott taglétszámunk a mai közgyűlés napján: 25 tiszteleti tag, 105 alapító tag, 401 rendes tag, összesen 531. Ehhez járul még 35 magán és 216 állami előfizető. Ezenkívül az államsegély ellenében 68 darab folyóiratot adunk át a Bibliografiai Központnak. Cseviszonyban állunk 17 belföldi és 56 külföldi folyóirattal.

Törekvéseink igaz magyar célt szolgálnak, erre kérem tagjaink segítségét és főtitkári jelentésem tudomásulvételét.

III.

A számvizsgáló bizottság jelentése.

Tisztelt Közgyűlés! Alulírottak, mint a Magyar Néprajzi Társaság 52. évi rendes közgyűlése által kiküldött számvizsgálók, tisztelettel jelentjük, hogy a Magyar Néprajzi Társaság pénztári ügyvitelét a mai napon megvizsgáltuk és miután azt minden tekintetben rendben lévőknek találtuk, javasoljuk, hogy a pénztárnok úrnak a felmentvény a szokásos fenntartással megadassék és neki lelkiismeretes munkájáért köszönet szavazzassék.

Budapest, 1940. december 31-én.

Dr. Borzsák István s. k.
Czakó István s. k.
számvizsgálók.

IV.

Pénztári kimutatás a Magyar Néprajzi Társaság 1940. évi bevételeiről és kiadásairól.

I. Bevételek.

1. Rendes tagsági díjakból	3439 p 80 f.
2. Alapító tagsági díjakból	— " — "
3. Adomány (segély, felülfizetés)	14268 " — "
4. Kamat (osztalék, visszalizetés)	29 " 85 "
5. Előfizetésből	1883 " 64 "
6. Kiadványeladásból	75 " 10 "
7. Vegyes (vegyes)	— " — "
8. Pénztári maradvány az 1939-es évről	2911 " — "
	Bevételek összege: 22607 p 60 f.

II. Kiadások.

1. Ügyvitelre	1144 p 10 f.
2. Folyóíratra	12422 " 99 "
3. Mellékletre	— " — "
4. Egyéb kiadványra	— " — "
5. Gyűjtési segélyre	2300 " — "
6. Tőkésítésre	— " — "
7. Vegyesre (átfutó)	— " — "
	Kiadások összege: 15888 p 09 f.

I. Bevételek összege 22607 p 60 f.

II. Kiadások összege 15888 " 09 "

Maradvány: 6719 p 51 f.

azaz: Hatezerhétsháztizenkilenc pengő 51 fillér.

Budapest, 1940. december 31-én.

Czakó István s. k. számvizsgáló,
dr. Borzsák István s. k. számvizsgáló.

dr. Tagán Galimdsán s. k. pénztáros,
Oláh Imre s. k. ellenőr.

V.

Pénztári kimutatás a Magyar Néprajzi Társaság vagyonáról
1940. év december hó 31-én.

a) 3 darab, egyenként 2000 K névértékű 4 ⁰ / ₀ -os „Budapest székesfővárosi kölcsönkötvény”	—	p	—	f.
b) 1 darab 100 K névértékű 4 ⁰ / ₀ -os „Magyar Koronajáradék kötvény”	—	”	—	”
c) 19 darab, egyenként 200 K névértékű 4 ⁰ / ₀ -os „Magyar Koronajáradék kötvény”	—	”	—	”
d) 16 darab, egyenként 1000 K n. é., úgynevezett „Hadikölcsönkötvény”	—	”	—	”
e) A „Herman Ottó-emléklap 3175 K készpénzvagyona a Magyar Leszámitoló- és Pénzváltóbank 30.685 sz. betétkönyvén	—	”	—	”
f) 70 darab, egyenként 14 P névértékű „Magyar Tudományos Társulatok Sajtóvállalata R. T.” részvény	980	”	—	”
g) M. Kir. Postatakarékpénztárban a 3019 sz. csekk számlán	6210	”	44	”
h) Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület 91512 számú betétkönyvén	30	—	—	”
i) Kézipénztárban	479	”	07	”
j) 3372 kg. félfamentes papír	2892	”	68	”
k) 2911 kg. famentes papír	3042	”	95	”
	Összesen: 13635 p 14 f.			

azaz: Tizenháromezerhatszázharmincöt pengő 14 fillér.

Budapest, 1940. december 31-én.

Czakó István s. k. számvizsgáló,
Dr. Borzsák István s. k. számvizsgáló.

Dr. Tagán Galimdsán s. k. pénztáros
Oláh Imre s. k. ellenőr.

VI.

A Magyar Néprajzi Társaság költségelőirányzata az 1941. évre.

I. Bevételek.

1. Rendes tagdíjakból	3000	p	—	f.
2. Alapító tagdíjakból	—	”	—	”
3. Adomány (segély, felülfizetés)	—	”	—	”
a) államsegély	650	”	—	”
b) Akadémia segélye	500	”	—	”
c) egyéb adományok	200	”	—	”
4. Előfizetés	—	”	—	”
a) évi előfizetés	300	”	—	”
b) állami előfizetés	1700	”	—	”
5. Kiadványeladás	100	”	—	”
6. Készpénzmaradvány 1940-ről:				
1. jubileumi adomány 4664 p 37 f.				
2. egyéb bevétel 2055 „ 14 „	6719	”	51	”
	Bevételek összege: 13169 p 51 f.			

II. Kiadások.

1. Ügyvitelre	1000	p	—	f.
2. Folyóíratra	5000	”	—	”
3. Értesítőre	1000	”	—	”
4. Gyűjtési segélyre	700	”	—	”
5. Indexre	500	”	—	”
6. Tőkésítésre	—	”	—	”
7. Egyenleg, mint készpénzmaradvány	4969	p	51	”
	Kiadások összege: 13169 p 51 f.			
I. Bevételek összege	13169	p	51	f.
II. Kiadások összege	13169	”	51	”
	— p — f.			

Budapest, 1940. december 31-én.

Dr. Cs. Sebestyén Károly s. k.
ügyvezető alelnök.

Dr. Tagán Galimdsán s. k.
pénztáros.

A Magyar Néprajzi Társaság új tagjai (1940. nov.— 1941. május).

Sulán Béla tanár, Rozsnyó; *Egyesült Gimnázium Tanári Könyvtára Rimaszombat*; Büky Béla festőművész, Budapest; Straub Lajos rk. kántortanító, Balasagyarmat; vitéz Gerley Mihály igazgatófelügyelő, Fűzfő-Gyártelep; *Magyar Akadémikusok Keresztény Köre*, Pozsony; Bácskai János tanár, Baja; Filimon Aurél könyvtáros, Marosvásárhely; Károlyi Ferenc gimn. igazgató, Budapest; Potusnyák Ferenc tanárjelölt, Szajkófalva; Szabó-Patay Erzsébet múzeumi díjnok, Budapest; Székely László lelkész, Kolozsvár; Vargyas Lajos egy. gyakornok, Budapest; Zaláni Béla tanár, Budapest; dr. Szabó Imre ügyvéd, Budapest; vitéz Barcza Ferenc kir. közjegyző, Fehérgyarmat; Forró Zsófia tanár, Budapest; dr. Inczei Géza tanár, Naszód; K. Kovács Lajos író, Veszprém; Némethy Béla festőművész, tanár, Budapest; *Városi Múzeum és Könyvtár*, Gyula; M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézete, Kolozsvár; dr. Bendefy László m. kir. osztályvezető mérnök, Budapest; Driesz Károly polg. isk. igazgató, Érsekújvár; Gaál Károly gimn. tanuló, Kecskemét; *Magyar Háziipari Központ*, Budapest; M. Kir. Áll. Liceum és Tanítóképző Intézet, Nyíregyháza; Radnóti István a Magyar Háziipari Központ ügyv. alelnöke, Budapest; *Kalazantinum Piarista Tanárképző Intézet*, Budapest; dr. Rados Jenő m. kir. főorvos, Budapest; Szöllősy Andor egy. hallg., Budapest; Kincses Pál tisztviselő, Budapest; *Baja város múzeuma*, Baja.

ETHNOGRAPHIA — NÉPÉLET

REVIEW OF THE HUNGARIAN ETHNOGRAPHICAL SOCIETY
REVUE DE LA SOCIÉTÉ ETHNOGRAPHIQUE HONGROISE
ZEITSCHRIFT DER UNGARISCHEN ETHNOGRAPHISCHEN GESELLSCHAFT

The editor of *Ethnographia*, from the year 1940 (vol. 51.) on is *Béla Gunda*. Manuscripts, reviewer's copies and letters concerning the edition are to be sent to the address of the editor: Könyves Kálmán körút 40., Budapest X., Ethnographical Museum. The letters concerning the Hungarian Ethnographical Society, reclamations, exchange-copies are to be sent to the secretary of the Society (Könyves Kálmán körút, 40., Budapest X., Ethnographical Museum).

The aim of the review is to publish researches on the folk civilization of the Hungarians and on the ethnology of kindred peoples, Finno-Ugrians and Turks; as well as on the ethnology of Eastern Europe. *Ethnographia* publishes articles in Hungarian, English, French and German.

Le rédacteur de l'*Ethnographia*, à partir de l'an 1940 (tome 51.) est *Béla Gunda*. On est prié d'adresser tous les manuscrits, ouvrages pour comptes-rendus et tout le courrier concernant la rédaction directement au rédacteur: Könyves Kálmán körút, 40., Budapest X., Musée Ethnographique. Le courrier de la Société Ethnographique Hongroise, réclamations et ouvrages d'échange sont à adresser au secrétariat de la Société: Könyves Kálmán körút, 40., Budapest X., Musée Ethnographique.

La revue publie des recherches portant sur la civilisation populaire hongroise et sur l'ethnologie des peuples apparentés, c'est-à-dire des peuples finno-ougriens et turcs; ainsi que sur l'ethnologie de l'Europe Orientale. Les articles de l'*Ethnographia* sont publiés en hongrois, français, anglais et allemand.

Schriftleiter der *Ethnographia* ist vom J. 1940 (Jg. LI.) ab *Dr. Béla Gunda*. Handschriften, Besprechungsstücke und jeder auf die Schriftleitung bezügliche Briefwechsel sind unmittelbar an die Anschrift des Schriftleiters (Budapest, X. Könyves Kálmán körút 40., Ethnographisches Museum) und alle die Ungarische Ethnographische Gesellschaft angehende sonstige Erkundigungen, Zustellungsmahnungen und Tauschstücke an das Sekretariat der Gesellschaft (Budapest, X. Könyves Kálmán körút 40., Ethnographisches Museum) zu richten.

Das Ziel der Zeitschrift ist die Veröffentlichung von Forschungen und Ergebnissen über die ungarische Volkskultur, die Ethnographie Osteuropas und die den Ungarn ethnographisch verwandten finnisch-ugrischen und türkischen Völker. In der Zeitschrift *Ethnographia* erscheinen Aufsätze in ungarischer, deutscher, französischer und englischer Sprache.

Abonnementspreis jährlich Schw. Frc. 15.

Hauptkommissionär

EDMUND STEMMER

Wissenschaftliche Buchhandlung

Budapest (Ungarn), V. Gróf Tisza István utca 14.

ETHNOGRAPHIA—NÉPÉLET

ZEITSCHRIFT DER UNGARISCHEN ETHNOGRAPHISCHEN GESELLSCHAFT

Redigiert von *Dr. Béla Gunda*.

BUDAPEST, X. Könyves Kálmán körút 40. Ethnographisches Museum.

JHG. LII.

1941.

H. 2.

INHALT.

	Seite
<i>Gunda, B.</i> : † Comte P. Teleki	85—88
<i>Harva, U.</i> : Die Beziehung der Sippe des Bräutigams und der Braut zur Eheschliessung bei den finnisch-ugrischen Völkern	89—101
<i>Szendrey, Zs.</i> : Bräuche und Aberglauben des Frühlingseintritts	101—110
<i>Vajkai, A.</i> : Abergläubische Bräuche in einem handschriftlichen Medizinbuch aus dem XVIII. Jahrhundert	111—117
<i>Igmándy, J.</i> : Silvesterbräuche im Komitat Hajdú	118—126
<i>N. Bartha, K.</i> : Vornamensspottende Kinderreime	126—132
<i>Lovas, L.</i> : Angaben zur Verbreitung des Sensesformen und Benennungen	133—137
Kleinere Mitteilungen. <i>Dömötör, S.</i> : Die ältesten literarischen Angaben über den Hexenglauben vom Blocksberg. <i>Manga, J.</i> : Die Hochzeit von Kana in Nagycétény (Kom. Nyitra). <i>Beke, Ö.</i> : Angeblich übermenschliche Kräfte in Ormánáság und Gőcsej. <i>Dincsér, O.</i> : Angaben zur Verbreitung des mittelasiatischen Melodietypus. <i>Szabó, T. A.</i> : Angaben zu den siebenbürgener Zaunformen. <i>Bakó, E.</i> : Mädchenraub bei den Szeklern der Bukowina. <i>Giday, K.</i> : Angaben zur Ochsenmasten	138—147
Literarische Rundschau.	148—157
Nachrufe. <i>Gunda, B.</i> : † G. Thirring. <i>Végh, J.</i> : † B. Csűry	157—161
Gesellschaftliche Angelegenheiten. Protokoll der Jahresversammlung der Ungarischen Ethnographischen Gesellschaft am 27. März 1941. Neue Mitglieder.	162—168

ETHNOGRAPHIA N É P É L E T

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

SZERKESZTI
GUNDA BÉLA

LII. ÉVFOLYAM

1941.

3-4. SZÁM.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA
A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG
MEGJELENIK MÁRCIUS, JÚNIUS, SZEPTEMBER ÉS DECEMBER HÓ VÉGÉN

TARTALOM.

<i>Korompay Bertalan</i> : Népköltési kiadványainkról	169—179
<i>Szendrey Zsigmond</i> : A tavasz, nyár és őszi ünnepköreinek szokásai és hiedelmek	180—188
<i>Manga János</i> : A téli ünnepkör hagyományai a nyírtamegyei Menyhén	189—217
<i>Richter M. István</i> : Az inas a céhvilágban	218—229
<i>Tagán Galimdsán</i> : Néprajzi megfigyelések a kisázsiai Taurusz hegység déli részén	230—245
<i>Lajtha László</i> : A „vadleány”	246—250
<i>Fél Edit</i> : Egy palóc házasságelötti szokásról	250—260
<i>Szendrey Ákos</i> : A magyar nép jelnyelve	260—265
<i>Szűcs Sándor</i> : Javasok a Nagysárréten	265—274
<i>Oriskó István</i> : Csillagosok a Tiszaháton	274—278
Kisebbségi közlemények. <i>Gönczi Ferenc</i> : 1759 évbéli statutum a verébfekkel való adózásról. <i>Dincsér Oszkár</i> : A régi stílusú magyar népdal szövegsorainak szótagszám vizsgálata. <i>Beke Ödön</i> : Básta emléke egy székelly népmesében. <i>Nyárády Mihály</i> : A kékiek kerek tánca. <i>Relković Davorka</i> : A legrégebb hún monda egyiptomi változata. <i>Gönyey Sándor</i> : Szalmahordó hajdiván a Drávaszögben. <i>Szabó T. Attila</i> : Egy erdélyi határjárás adat a XVI. századból. <i>Szabó T. Attila</i> : Trágyázási babona 1791-ből. <i>Pereszlényi Mária</i> : Adatok a csatka búcsúhoz	279—285
Irodalmi szemle. <i>Fazekas Jenő</i> : Ránk, G.: Peipsi kalastusest. <i>Beke Ö.</i> : Lagercrantz, Eliel: Lappischer Wortschatz, I. II. <i>Fél Edit</i> : Varga Anna: Két szomszéd falu. <i>Kusztler, L. M.</i> : Volkskundliche Beobachtungen in der Röhn-Siedlung Feked (Baranya). <i>Vajkai Aurél</i> : Illyés Gyula: Csizma az asztalon	286—292
Néprajzi hírek. —.—: A Magyar Néprajzi Társaság pályázatának eredménye. —.—: Györffy István síremlékének leleplezése. <i>Relković Davorka</i> : Néprajzi értekezések közép- és polgári iskolai évkönyvekben az 1939—40. iskolai tanévben. <i>Galló Pál</i> : Táj- és népkutató munka az ország liceumaiban és tanítóképzőiben az 1940—41. iskolai évben. <i>Palotay Gertrud</i> : Erdélyi Művészeti Kiállítás. <i>G. B.</i> : Az érsekújvári gimnázium nyelv-művelő és falukutató munkája. <i>G. B.</i> : Új ruszin folyóirat. <i>G. B.</i> : A budapesti Német Tudományos Intézet katalógusa	292—297
Társasági ügyek. A Magyar Néprajzi Társaság új tagjai (1941. június—december)	298

TUDNIVALÓK.

Kéziratok, ismertetési példányok és minden szerkesztéssel kapcsolatos levelezés közvetlen a szerkesztő címére (*dr. Gunda Béla* egyetemi magántanár, Budapest, X. Könyves Kálmán körút 40. Néprajzi Múzeum) küldendők. Minden egyéb a Magyar Néprajzi Társaságot érdeklő levelezés, reklamáció, cserépéldány pedig a Társaság titkári hivatalához (Budapest, X. Könyves Kálmán körút 40. Néprajzi Múzeum).

A folyóirat célja a magyarság népi műveltségére, Kelet-Európa s a magyarsággal rokon finnugor és török népek néprajzára vonatkozó kutatások, eredmények közlése. Az *Ethnographiában* magyar, angol, francia és német nyelvű tanulmányok jelennek meg.

A Magyar Néprajzi Társaság tagdíja évi 8 pengő, melyért az *Ethnographia* c. folyóirat jár. A tagok ingyen kapják a *Néprajzi Múzeum Értesítője* c. folyóiratot. A tagság legalább három évre kötelező. Az *Ethnographia* évi előfizetési díja Magyarországon 12 pengő. — Kérjük tagjainkat, hogy lakásváltásaikat a titkári hivatalnál (Budapest, X., Könyves Kálmán körút 40.) jelentsék be.

ETHNOGRAPHIA-NÉPÉLET

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

LII. ÉVF.

1941.

3-4. SZÁM.

NÉPKÖLTÉSI KIADVÁNYAINKRÓL.

Magyar néphagyományaink vagyon-állományának első tervszerű felvétele *Erdélyi János* mozgalma volt a Kisfaludy-Társaságban kevés híján száz évvel ezelőtt. Tudjuk, hogy ez a mozgalom már korábban a Magyar Tudományos Akadémia köréből indult ki, de a külföldi útján fellelkesült *Erdélyi János* felléptével lendült újabb fejlődésnek s benne találta meg a néphagyománygyűjtés első programadóit is.

A hozzá vezető előzmények nagyjából két csoportba oszthatók. A külföld érdeklődésébe kapcsolódnak bele *Gaál György* (1822), *Mai-láth János* (1825), *Mednyánszky Alajos* (1829) német nyelvű magyar népmese- vagy mondakiadványai; ezek azt a hiányérzetet voltak hivatva ideiglenesen kielégíteni, melyet a külföld és a külföld előtt forgoló magyarok az ilyenmő gyűjtemények tekintetében visszamaradottságunk felett éreztek. Mint idegen közönségre számító munkák, stilizáltak, az olvasóközönséghez alkalmazkodók. Nem igazi népköltési gyűjtemények már csak nyelvi szempontból sem. A másik csoportba tömörülnek a korszak nagyszámú kéziratos énekeskönyvei, amelyeknek némelyikéből, különösen a *Jankovich Miklós* hagyatékában fennmaradt máig kiadatlan és feldolgozatlan „nemzeti dalok” gyűjteményeiből utóbb *Thaly Kálmán* merített. Ezeket az énekeskönyveket meg a népi gyűjtést megelőző „nemzeti” hagyománygyűjtés programjának komplex s néprajzilag tisztulatlan mivolta szorítja vissza előzménybe *Erdélyi János* gyűjtő-mozgalma mögé.¹

Fogalmi tisztultság és teljességre törekvés tekintetében a néphagyománygyűjtés számára száz évvel ezelőtt *Erdélyi János* törte meg az utat 1842. november 30-án tartotta a Kisfaludy-Társaságban „Népköltészetéről” címmel azt az előadását, amelytől az általa életrehívott mozgalmat számítani lehet. Először a népdalgyűjtés iránt nyilvánult meg országos érdeklődés. Ennek lett az eredménye a „Népdalok és mondák” három kötete (1846—48), melyben igen sok népdalszöveg mellett még csak kevés mese jelenhetett meg, a magyar folklóre-irodalomnak ezekkel vetvén meg az alapját. De hogy az ekkori néphagyománygyűjtésnek nemcsak a népdalokra volt gondja, azt látjuk a következőkben. Kiegészítőleg a „Népdalok és mondák”-hoz 1851-ben megjelent ugyancsak *Erdélyi* szerkesztésében s a Kisfaludy-Társaság kiadásában a „Magyar közmondások könyve”. Azután hosszú sora következett a mesegyűjteményeknek: régi (*Gaál György*: 1857—60), németből visszafordított (*Mailáth*: 1864), meg újabb (*Erdélyi*: 1855) és

¹ *Krompecher Bertalan*: *Jankovich Miklós* irodalmi törekvései. Bp. 1931. 20. l. — Népköltési kiadványaink könyvészetét l. *Ortutay Gyula*: *A magyar népköltési gyűjtemények története*. Ethn. 50. (1939)

egyre jobb lejegyzésről tanúskodó kiadványoknak (*Merényi László*: 1851—64, *Arany László*: 1862). *Henszlmann Imrével* jelentkezett első népmese-kutatónk (*Szépirodalmi Szemle* 1847), *Erdélyivel*, említett gyűjteményeinek függelékében, népdalainknak és közmondásainknak szakavatott tudósa. Népszokásaink gyűjtésére is ő tett közzé hirlapi felhívást már 1851-ben.² *Ipolyi Arnoldnak* később a Magyar Népköltési Gyűjtemény XIII. köteteként kiadott népmese gyűjtése kéziratban maradt. Magyar Mythológiája azonban (1854), melyhez a Kisfaludy-Társaság 1846. évi pályázatának ösztönzésére fogott hozzá, szertelenségében is monumentális ismeretgazdagságával, mintegy záróköve a gyűjtés első, nagy lendületű korszakának; tudományos lezárulása annak a kornak, amelynek *Erdélyi János* volt szellemi irányítója.

Mire a politikai körülmények a gyűjtő-munka folytatását újra lehetővé tették, az 1860-as évek elején, mint a népköltés ügyének szorgalmazója, a Kisfaludy-Társaságban *Gyulai Pál* állott *Erdélyi János* helyén. Az ő sürgetésének nagy része volt abban, hogy *Kriza János* „Vadrózsái” egy erdélyi főúr költségein megjelenhettek 1863-ban. A „Vadrózsák” kiadásával *Kriza* nemcsak saját, kéziratban heverő székely népköltési gyűjteményének sajtó alá rendezését végezte el, hanem elvégezte az *Erdélyi János* mozgalomból kisarjadt külön erdélyi kisebb gyűjtő-mozgalom termésének betakarítását is. *Gyulai* nem fogta fel a néphagyomány jelentőségét oly műveltségformáló értelemben, mint *Erdélyi János*, aki népies mozgalommal *Petőfi* felé egyengette az utat. *Gyulai Petőfi* korszakából jött és a népieskedők bizonyos túlkapásai ellen szállt sikra. A népköltészet kiadását mindig az irodalom szempontjából mérlegelte. Ellene volt annak, hogy a népköltészet azon eredeti tájszólásban, jelenjék meg nyomtatásban, ahogyan a gyűjtők feljegyezték. Ebből következett, hogy a népköltészetről más fogalmi voltak, mint a mai folkloristák mintaképeinek, *Kriza Jánosnak*, aki „Vadrózsái”-ban szinte kimeríteni látszott a néphagyományi fogalmát, mikor a vármegyéenként csoportosított balladákhöz és dalokhoz táncszók, találós mesék, szólásmódok és közmondások, személy- és állatnevek gyűjteményét csatolta s a munkát a népmesék közlése után még egy szakszerű székely tájszótárral, a jegyzeteket követőleg pedig a székely nyelvjárásról szóló tanulmányával is ellátta. *Gyulai* alatt csak a tetszetősebb rész, s az is irodalmilag átfésült alakban, láthatott napvilágot mindmáig legnevezetesebb népköltési kiadvány-sorozatunknak: a Magyar Népköltési Gyűjteménynek első köteteiben, melyet az ő kezdeményezésére indított meg a Kisfaludy-Társaság 1872-ben.

Ennek a sorozatnak kiadása nagy érdeme volt a Kisfaludy-Társaságnak. Tizennégy kötetének kiadásához fűződik mintegy félszázadnak a népköltészet felgyűjtésére, közkinccsé tételére irányuló küzdelme, reménysége. A sorozat sajtószerű módon éppen abban az évben szakadt félbe, 1924-ben, melyet néprajztudományunk történetében kimagasló jelentőségűvé avat *Bartók Béla* „A magyar népdal” című munkájának megjelenése. De ezenkívül még más kiadványok közreadásával is buzgólkodott a Kisfaludy-Társaság a népköltészet ügyében. A „Vad-

² *K. Posonyi Erzsébet*: Erdélyi János és a népköltészet. Ethn. 38: 113. — *Greguss Ágost* 1863-iki felhívását „A népköltészet ügyében” l. Ethn. 27: 246—8.

rózsák" nyomában felviharzott nemzetiségi vita tanulságain okulva gondoskodott a magyarországi nemzetiségek népköltészetének kiadásáról három kötet fordításban „A hazai nem-magyar ajkú népköltészet tára” címmel (I. kötet tót, II. magyar-oroszl, III. román népdalok, 1866—77). S hogy a népzene propagálása iránt is megvolt a fogékonysága, jóllehet az akkori gyűjtés és kiadás szempontjai a mai népzene-kutatókban inkább visszahatást keltek (Ethn. 24: 314), azt bizonyítja *Bartalus István* hétkötetes népdalgyűjteménye, mely éppen e társaság megbízásából a század utolsó évtizedeiben jelent meg.

Mindezen érdemek hangsúlyozása mellett ma mégis úgy tűnik fel előttünk, hogy a Kisfaludy-Társaságnak a népköltészet felkarolására irányuló munkássága szűkebb mederben folytatódott a hatvanas évektől kezdve, mint ahogy ez a munkásság eredetileg *Erdélyi Jánossal* megindult. Az a mozgalom egyszerre európai színvonalra emelte a magyar folklort, gondoljunk az *Erdélyi-féle* gyűjtemény fordítás-irodalomára, vagy *Ipolyi Arnold* németnyelvű, a külföld számára írt tanulmányaira, ez a munkásság azonban a néphagyományainkkal kapcsolatban odahaza jelentkező érdeklődésnek is csak kis részét szolgálhatta ki. Mialatt a század végéig a Magyar Népköltési Gyűjtemény csak három kötettel gyarapodott, a néprajzi kutatások fontos új munkákkal gazdagodtak. Ekkor jelent meg, hogy csak a jellemzőbb példákat említsük, *Réső Ensel Sándor*: Magyarországi népszokások, 1866, *Varga János*: A babonák könyve, 1877, *Kiss Aron*: Magyar gyermekjáték gyűjtemény, 1891, *Margalits Ede*: Magyar közmondások és közmondásszerű szólások, 1896, a népdal- és mesegyűjtéseken: *Pap Gyula, Istvánffy Gyula és Pintér Sándor* kiadványain kívül *Kálmány Lajos*: Koszorúk az Alföld vadvirágaiból, 1877—78 és Szeged népe, 1881—91, melyeket azután a nagy néprajzi fellendülést hozó kilencvenes évek elején követnek *Jankó János* népköltészetét is közlő első helyi monográfiái. S még akkor a Magyar Nyelvörnek számonként folytatódó, leginkább nyelvi szempontú s ennél fogva a nyelvjárási kiejtésre különös gondot fordító népi szöveg-közleményeit nem is tettem szóvá! Csupa olyan könyv, amelynek megjelenése a néprajzi szaktudomány számára egyengette az utat s az egyszeri megindultával soha többé meg nem állítható néphagyománygyűjtésnek kijebb meg kijebb tolta ki a határát.

A szűkmarkoskodó irodalom, a tisztán formai érdeklődésű nyelvészet és az önállósodni kezdő néprajztudomány közötti kényszerű megosztottságából a néphagyománygyűjtések kiadásának ügye végre a századforduló körül jutott megfelelőbb körülmények közé. Köszönhette ezt elsősorban *Wlassics Gyula* akkori kultuszminiszternek. A magyar néprajznak ez a bölcs szívé pártfogója 1898-tól fogva 3000 korona állandó évi segélyt utaltatott ki a Kisfaludy-Társaságnak népköltési gyűjtésre és a Magyar Népköltési Gyűjtemény folytatólagos kiadására. Ezzel a talán nem túl nagy összeggel tette lehetővé azt, hogy innen kezdve, a korábbi viszonylagos pangáshoz képest, hirtelen bámulatos fellendülés következett be s a magyar folklort olyan színvonalra emelkedett, amelyet azóta sem ért el, legfeljebb megközelített. Ne felejtjük el persze, hogy annak a nagy reményekre jogosító, körülbelül a világháborúig terjedő kornak fáradhatatlan gyűjtőkön és sürgetőkön, *Vikár*

Bélán és Sebestyén Gyulán kívül európai tájékozottságú igazi kutató-elméje, Katona Lajos is volt.

A sorozat szerkesztésére a Kisfaludy-Társaság részéről ekkor Vargha Gyula kapott megbízást, de a gyűjtés mozgatója-, példa- és irány-mutatójaként később a szerkesztést is Sebestyén Gyula vette át tőle. Azt lehet mondani: a Magyar Népköltési Gyűjtemény további kötetének összeállításában elsősorban az ő hatása érvényesült, természetesen csak oly mértékben, amilyenben a Gyulai elveihez ragaszkodó társaság hozzájárult újításaihoz. Az újítások azonban nem maradtak el. Milyen meglepetés lehetett a „népköltészet vadvirágait szedegető” (Ethn. 25: 146) kisfaludysták számára, mikor már a IV. kötetben Sebestyén nagy csomó, aprólékos jegyzettel kísért, regös-énekekkel állt elő s ezt a valóságos botanikai gyűjteményt az V.-ben még egy külön kötetnyi fejtegető tanulmánnyal toldotta meg. Micsoda újítás volt az is, hogy Vikár Béla somogyi népdalgyűjteményéhez néhány fonográfon felvett dallam kótáját mellékelte (VI. kötet) s hogy Vikár, Berze Nagy János (IX. kötet) és Horger Antal (X. kötet), ki kisebb, ki nagyobb mértékben, érvényt szereztek azon álláspontjuknak, ami a mai ember előtt oly természetesnek tűnik fel, hogy a népmeséket az eredeti lejegyzés szerint, lehetőleg a nép tájszólásához híven kell közölni.³ Az irodalom gyámkodása a népköltészet fölött szembetűnően jelentkezik az utolsó kötetben: Szendrey Zsigmond Nagyszalontai Gyűjtésén is. Ennek a gazdagságra talán legváltozatosabb gyűjteménynek anyagából csak körülbelül az ötöd- vagy hatodrészt adhatták ki. „Gyűjteményünk eddigi gyakorlatához alkalmazkodva mellőznünk kellett a néphit és babonás szokások összes lejegyzett emlékeit” — olvassuk az előszóban (XV. l.) Mellőzték az újabbnak tetsző adalékokat is és a régiből azt, aminek a változatai már megjelentek nyomtatásban. Ez említett három megszorításon kívül még két szempont korlátozta a gyűjtemény szabad „néprajzi” érvényesülését. Az egyik a kiadónak az a különleges kívánsága, hogy Arany János centennáriuma alkalmából lehetőleg olyan néphagyományokat adjon a kötet, amelyeket a szalontai születésű költő is ismerhetett. A másik pedig a népzene visszaszorítása csak a „legjellemzőbb emlékek” kiadására, habár a népzenei gyűjtést nem kisebb szakember, mint Kodály Zoltán végezte: „mert egy zenével hivai tásszerűen nem foglalkozó irodalmi testület nem tekintheti a zene-gyűjtést feladatának” (X. l.).

Ime ez a valamennyi közül egyik legszebb, a többihez képest modernnek nevezhető, a világháború után megjelent népköltési kiadványunk hogyan magán viseli azokat a szerkesztésbeli fogyatékos-ságokat, melyekért semmiesetre sem a gyűjtőt, hanem egyes-egyedül mostoha magyar viszonyainkat kell okolnunk; szomorú anyagi tehetetlenségünket, hogy a néprajzi szempontból gyűjtött néphagyományainkat nem állt módunkban az eredeti célkitűzéseknek megfelelő alakban nyomtatásba adni! Mert úgy-e ma már nyilvánvaló dolog, hogy a népzene az irodalomnak, vagy akár a népköltészet szöveg-hagyományát valamely válogató, esztétikai szempontnak alárendelni nem lehet, ha-

³ Felfogásukat határozott formában kifejtették egy-egy bírálatukban: Horger Nyr. 34: 333, Vikár Nyr. 40: 223—4.

nem a szaktudomány, közelebbről a néprajz igényli magának a rendezés és kiadás jogát; ennek a követelményének pedig akkor tehetünk méltóképen eleget, ha az összes már begyűjtött néphagyományainknak gondoskodunk előbb észszerű, kéziratot megőrzéséről.

Ez a gondolat, bármilyen újszerűnek hangzik ma nálunk, nem volt új már akkor sem, mikor *Sebestyén Gyula* elgondolta, 1912-ben. Aki mint ő, bejárta az északi államokat, Dániát, Finnországot, hogy az ottani gyűjtőszervezeteket tanulmányozza, tudhatta jól, hogy másutt is archivumok, kéziratárak rendezkedtek be arra, hogy a folklóre-gyűjtések befogadói s a kutatásoknak műhelyei legyenek. Ezért volt magától adódó az az elgondolása, hogy nálunk is ilyen gyűjtő-központot létesítsen. A tervnek a felvetődése arra az időre esett, mikor folklóre-unok éppen örvendetesen kezdett kibontakozni. A népköltészetgyűjtés már azon a ponton volt, hogy saját multjának eredményeit is sorra feldolgozhatta. Ekkor érkezett az 1907-ben alakult nemzetközi Folklóre Fellows szövetségtől a felszólítás, hogy magyar folklóristáink is csatlakozzanak a szövetséghez, melynek eredeti célja a nemzetközi folklóreanyag kölcsönös hozzáférhetővé tétele és kicserélése volt. A szövetség ilyen irányú céljának megvalósítását a világháború megakadályozta ugyan, de kiadványa, a híres FFC (Folklóre Fellows Communications) tudvalevőleg a folklóre-munkálatoknak legfontosabb forrásanyag- és tanulmánygyűjteménye lett. *Sebestyén* elnöklete alatt erre 1911-ben megalakult a „Folklóre Fellows magyar osztálya” (Ethn. 22 : 383), ő pedig az országos gyűjtés megszervezését tűzte ki annak legelső feladatául. Előbb össze kell gyűjteni néphagyományainkat — így gondolkozott —, hogy legyen mit közvetíteni kifelé a külföldi szakköröknek. Az ekkor megindult propaganda nagyságáról és a szervezkedés méreteiről tájékoztatnak az Ethnographia 1911—16. évfolyamaiban megjelent tudósítások. *Sebestyén* emlékiratai megszerezték a kultuszminisztérium, a Kisfaludy-Társaság, a Magyar Néprajzi Társaság és a Magyar Nemzeti Múzeum támogatását. Az Országos Széchényi-Könyvtárba tervezte a gyűjtőközpont felállítását.⁴ Az úgynevezett Fock-féle könyvtárat, melyet utóbb a Néprajzi Múzeum könyvtárához csatoltak, már az ott felállítandó folklóre-osztály részére vette meg a minisztérium (Ethn. 28 : 144.). Hogy a nagy propagandával beharangozott intézményből még sem lett semmi, annak nagyrészt a világháború elhúzódásával előállott feszült helyzet volt az oka. Pedig a vállalat igen szépen indult. *Bán Aladár* jelentése a vidéki iskolákra is kiterjesztett gyűjtés eredményeiről, a gyűjtött anyag nagy mennyiségéről számol be társaságunknak 1915-ben (Ethn. 26 : 337). De éppen azért, mert az anyag eleinte nagy tömegben érkezett, a gyűjtés pályázatainak költségei meg elég tetemes költségre rugtak, időbe telt, amíg annak elhelyezéséről s a hozzá szükséges anyagi fedezet elnyeréséről gondoskodás történhetett. *Sebestyén* az előkészületeket oly nagyvonalúan gondolta el, hogy az intézmény s vele együtt a „Folklóre Fellows magyar osztálya” kimúlt, mielőtt valójában megszülethetett volna. Az előkészületek kellős közepén, a világháború harmadik esztendejében, egyszerre csak megcsappant a gyűjtési kedv, a begyűjtött anyag rendezése elmaradt, a

⁴ *Sebestyén Gyula* : Négy emlékirat. Ethn. 25 : 140.

hatévi munka eredménye úgyszólván gazdátlan holmi, Csáki szalmája lett. A nagy tömeg kézirat sokáig lappangott. Egy részét, úgy halljuk, újabban a Néprajzi Múzeum Ethnologiai Adattára vette pártfogásába. De ma sem tudjuk pontosan, hogy belőle mi maradt fenn, mennyi lappanghat még valahol és mi veszett el a magánosok kezén.

Folklore-unknak ezt a fájdalmas kudarcát azért elevenítettük fel, hogy belőle tanulságot merítsünk. Más országokban a folklore-kézirat-tárak a múlt század óta észrevétlenül, folyamatosan alakultak ki a néphagyományok kincstáraivá: mi egyszerre akartuk utólni, sőt felülmúlni őket, hogy mikor a terv összeomlott, annál nagyobb legyen a szégyenünk. Az azóta eltelt 25 év alatt viták ugyan hangzottak el a „folklore-letéthyely” elhelyezésének kérdéséről,⁵ de tenni azért nem tetek érdekében semmit. Az egész Folklore Fellows-mozgalomnak így gyakorlati eredménye nem volt egyéb, mint egy kötet népköltési gyűjtemény: a Szendrey-féle, amelyről már fentebb megemlékeztünk; másodsor: bizonyos személyi elkötelezettségek egyes azóta is munkálkodó gyűjtőink számára, akik annak a kornak a lelkesedését a miénkbe mentették át; harmadszor pedig a vállalat meghiúsulásának öröksége az utódoknak kiosztott azon feladattal együtt, hogy a néphagyomány ügyét ért veszteséget valamiképpen pótolják.

A világháború utáni elesettség korszakában népköltésünk ügye egészen véve ismét csak oda hanyatlott vissza, ahol a millénium esztendejében volt, mikor *Vikár Béla* az Ethnographiában ezt írta róla: „Népköltési gyűjteményeinknek egy közös eredendő hibájából indulok ki. Ezt röviden így jellemezhetem: szétszórtság, rendszertelenség. Nem akadt nálunk ember vagy testület, aki az egész országra kiterjessze ily néphagyományok gyűjtését s így talán hosszú idő múlva, de oly ősz szefoglaló gyűjteményt hozzon létre, melyben az együvé tartozó dolgok egymás mellett találhatók.”⁶

Ezzel térjünk rá most már a jelenkori helyzet ismertetésére. A tájékozódást itt kétségkívül megnehezíti az, hogy a népköltési kiadványok újabban egyre szaporodnak és sokféle jelenséget kell vizsgálati lencsénk alá vonnunk, hogy belőlük a való helyzetet illetőleg összképet kaphassunk. Általában a jelenről, melynek részesei vagyunk, sohasem könnyű helyes véleményt mondani. A véleménymondás nem is tartozik mindig a hálás feladatok közé. Mégis azt hiszem, szükséges, hogy most az egyszer ne térjünk ki előle. — Ha szemlét tartunk népköltési kiadványainknak termése fölött a legutóbbi 10—15 év alatt, azt látjuk, a problémák most is a korábbiakhoz hasonlóak. Néphagyománygyűjtésünk és kiadásunk még ma sem szabadult fel kellőképp arra a feladatra, hogy összhangba hozza egymással a központosított, irányított gyűjtés munkáját, a gyűjtött anyag tudományos elhelyezését és feldolgozását s a tervszerűen megválogatott néphagyományaink intézményes kiadását. Mindamellett el kell ismerni, hogy a néphagyománygyűjtés számára ma kedvezni látszik az idő. A kérdés ilyen „beérését” az újabb kiadványok készítették elő.

⁵ *Solymossy Sándor*: Magyar néptudomány (Magary Zoltán: A magyar tudománypolitika alapvetése. Bp., 1927. 99—101) és visszhangja Ért. 1927, 43 és 123 s. Ethn. 1927, 128—30 és 203. — A kérdésben néhányszor a kultuszminisztérium is intézkedett l. Ethn. 27: 251; 36: 82.

⁶ *Vikár Béla*: Népballadánk összegyűjtéséről. Ethn. 7: 441.

Ezeknek egy része azon a vonalon halad, melyet *Bartók Béla* és *Kodály Zoltán* jelölt ki a „Népdalok. Erdélyi magyarság” (1921) című népzenei gyűjteménnyel. Ilyenek pl.: *Ecsedi István* és *Bognár Lajos*: Hortobágyi pásztor- és betyárnóták, 1927, *Kiss Lajos*: Régi népdalok Hódmezővásárhelyről, 1927, a Szegedi Kis Kalendárium kötetei 1929-től kezdve, *Bálint Sándor*: Szeged népe. Új gyűjtés, 1933, *Ortutay Gyula*: Mondotta... (ballada- és nótaszöveggyűjtemény), 1933, *Kerényi György* és *Bárdos Lajos* több kisebb, népszerű népzenei füzet, Magyar Népzenei Gramofonfelvételek, 1937, s az olyan monografikus munkák függelékében közölt népzenei gyűjtések, mint: *Domokos Pál Péter*: A moldvai magyarság, 1931, *Kiss Géza*: Ormányság, 1937 — melyek mind, az Orsz. Magyar Történeli Múzeum kiadásában közreadott Gramofonfelvételek kótamagyarázatán kívül, magánkiadók jóvoltából jelenhettek meg.

A nevelői szempont fokozott tekintetbe vételét látjuk a népi játékok, énekes szokások gyűjtőjének, *Volly István*nek füzetein: Népi játékszín, 1935, Magyar játékok I—III, 1938, ki a tájszólás mellőzésével általa újonnan gyűjtött és másoktól már közölt darabokat vegyesen adott ki az iskolai ünnepek szükségleteire gondolva, valamint *Lajos Árpád* kis könyvén: A magyar nép játéka, 1940.

Gyűjtőink egy harmadik csoportja népmesékkal lépett a nyilvánosság elé. Ezt a műfajt újabban *Ortutay Gyula* kezdte gyűjteni a *Kálmány Lajos* „Hagyományok” című kétkötetes munkája (1914—15) óta beállott nagyobb szünet után. Előtte csak teorétikusa volt *Honti János*ban, ki többekközt a nyomtatott magyar mesék rendszerezésével tett szolgálatot folklóre-unk európai tekintetbevételének (*Verzeichnis der publizierten ung. Volksmärchen*, 1928. FFC 81). Egyidőben a Székely népballadák összefoglaló kiadásával (1935) jelentek meg Nyíri és rétközi parasztneséi (1935), majd Új Magyar Népköltési Gyűjtemény cím alatt az Egyetemi Magyarságtudományi Intézet kiadásában tette köze Fedics Mihály mesél című könyvét (1940) és *Banó István* Baranyai népmeséit (1941), — nem említve természetesen az ifjúság számára összeállított meséskönyveket.

Negyedik csoportként sorolom fel a vegyes tartalmú néphagyományok — és ezek között a babonák és szokások — közlőit. Ha a helyi monográfiákat kiegészítő folklóre-adattárra gondolunk, *Fél Edit* munkája: Kocs 1936-ban. 1941 tartozik ide, ha szokások leírására, *Luby Margittól*: A paraszt élet rendje, 1935 és *Gönczi Ferenctől*. Göcsej monografikusától: Somogyi gyermek, 1937. A református parasztság vallásosságát kutatja *Illyés Endre*: A magyar református földművelő nép lelki élete különös tekintettel vallásos világára, 1931, a katolikusok folklóre-ját *Bálint Sándor*: Népünk ünnepei, 1938. S átfogóbb anyagot nyújtanak: *Makkai Endre* és *Nagy Ödön*: Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez, 1939, *N. Bartha Károly*: Magyar néphagyományok, 1931 és *Berze Nagy János*: Baranyai magyar néphagyományok I—III., 1940.

Mindezt csak emlékeztetőül annak az igazolására, hogy a néphagyománygyűjtés ugyan szépecskén haladt előre, de a legtöbb esetben a kiadók érdekének van alárendelve, éppen azért szervezetlen, annyira, hogy még a harminc vagy akár száz év előtti gyűjtés szín-

vonulatát sem éri el, mikor legalább a Kisfaludy-Társaság tartotta a kezében a kezdeményezést. Amit ma elérünk, az mind egyéni erőfeszítések eredménye. Egyedül a Magyarságtudományi Intézet igyekszik áldozatot hozni a népköltés ügyének támogatására. A munka azonban összefogva nincsen; egy rész rögtön nyomtatásba kerülhet, a másik kiadatlanul várhat sokáig s ha végül is doktori értekezésben kell megjelennie, 100 lapnyi terjedelemre megkurtítva megy nyomdába a legértékesebb gyűjtemény is. Így aztán nálunk mindig sok felhasználható erő pocsékolódik el s az elvégzett, habár kéziratban maradó gyűjtések sem részesülnek kellő megbecsülésben.

De nem akarok általánosságok közt mozogni. Két példát ragadok ki a többi közül: a legnevezetesebbeket, hogy azokon megmutathassam néphagyománygyűjtéseink szélsőséges irányait. Az egyiket egy egyetemi intézet adta ki, a másikat egy vármegye. Amazt mai folklorunk egyik úttörője írta, ezt az idősebb nemzedék tagja állította össze. Két irányjelző mű, mely mindkettő majd még követőkre találhat. Az elsőnek a címe: Fedics Mihály mesél, a másodiké: Baranyai magyar néphagyományok. Mind a kettő a múlt év néprajzi iródművének terméséből való.

A Fedics Mihály mesei tudását közreadó könyv új műfajt hozott irodalmunkba: a mesemondó monográfiáé. A mesekincs teljesebbé tételéhez *Ortutay* azzal járult hozzá, hogy jó száz lapnyi bevezető tanulmányban jellemezte a mesélő egyéniségét, helyzetét a falu társadalmában és mesemondásának stilisztikai különlegességeit. Oly elmélyedéssel rajzolta meg a mesemondó alakját, a mesék különlegesebb vonásait mind annak egyéniségére vonatkoztatva, mintha Fedics nemcsak elbeszélője, hanem valósággal költője lett volna kiszínezett fabuláinak. Mivel nálunk a népmeséket ily szempontból még nem vizsgálta meg senki, a kísérlet kétségbe nem vonható tanulságokkal járt. Úgy mondjuk ezt, azzal a fenntartással, hogy a kísérlet a tisztán tárgyi kutatások esetleges túlzásaival szemben akart ellenhatás lenni. Ugyanis nem képzelhetjük, hogy akadna kutató, aki teljes komolysággal a mesemondó irodalomtörténeti meg lélektani jellemzésében látná kimerítve a mesekutatás tulajdonképeni problematikáját. Minden néprajzi adalék mint a népi műveltség hordozója tart számot a néprajzi kutatásokra, legyen az akár mese, akár valamely használati tárgy. Lehet, hogy hozzá olykor nagyon is egyéni vonások tapadnak — az adatközlőké vagy a kérdéses tárgy előállítójáé —, de éppen ezek a vonások kevésbé érdeklik a néprajzot, hiányozván belőlük a népi közösségre mutató kollektív jelleg. Ezért tartom egyoldalú iránynak ezt a mesemondó személyére központosított népmesekutatást, különösen ha rá nem következik nyomban a fontosabb, a tárgyi: a mese elterjedésére, vándorlására stb. vonatkozó kétségkívül nehezebben megragadható problémák felvetése. Kiváló gyűjtőnk azonban ide látszik tévedni, hiszen ismételtén kijelenti: „... tervem, hogy ezután — amennyiben ezt a lehetőségek megengedik, — népmesei kiadványaimat mindig is egy-egy nevezetesebb egyéniség köré csoportosítsam.” (20 l.). Az Új Magyar Népköltési Gyűjtemény II. és megjelenés alatt levő III. kötete nem is habozik teljes egészében *Ortutay* példáját követni. Csak a néprajz munkamódszerével ismerősök vetik fel magukban a kérdést: hova

vezetne valóban, ha most már mindenütt az ismeretközlők kerülnének a néprajztudomány érdeklődésének gyűjtőpontjába, a hagyományos népi műveltség kutatása pedig másodrangú feladattá válnék? A szempontoknak ez a megcserélése sajátos módszerű tudományszakunkat minden bizonnyal fenekestül forgatná fel!

Míg *Ortutay* munkája, monografikus jellege által, a népi egyéniség kérdése felé mélyítette el ismereteinket, addig *Berze Nagy János* háromkötetes népköltési gyűjteménye földrajzi sikon törekedett, eddig utol nem ért mértékben, egy nagyobb terület, vármegyei folklorejának minél teljesebb felgyűjtésére.⁷ Kiadványa mindent felölel, ami a „szájhagyomány” fogalmába beletartozik. A címül adott „néphagyomány” szóhoz, melyet a Folklore Fellows magyar osztálya szóhasználatából legutóbb *Györffy István* másfajta értelemben elevenített fel, ő mutatta meg, hogy milyen szóbeli prózai, verses hagyományok és a nép emlékezetében fennmaradó ismeretek tartoznak hozzá. Ilyen értelemben a fogalom teljes körű kitérülését először nála érte el. Kiadványának megjelenése után tudjuk csak igazán, hogy a népköltészet nem valami külön megnyilatkozás, hanem a néphagyománynak egy része. Mostantól fogva tehát nem népköltési gyűjtemények, hanem inkább valamely „néphagyománytár”-nak nevezhető munkák kiadására lesz szükség. Mert ma már nemcsak a népköltészet virága, hanem levele, szára, gyökere, le a televény talajig, amelyből az kisarjadt, köti le a kutatás figyelmét. Néprajzi szempontból óhajtván pedig a népköltészet vizsgálatát, a gyűjtésnek nemhogy specializálódását, hanem sokkal inkább mindenoldali kitérülését reméljük azoktól, akiknek módjukban lesz másokat erre irányítani. Ez okból nem helyeselhetjük az Új Magyar Népköltési Gyűjtemény szerkesztőjének azt a célkitűzését, amelyet a második kötet bevezetőjében jelent be, hogy az általa szerkesztendő sorozat kötetei a népi költészetnek elsősorban csak két területét foglalják majd magukban: a népmese és a népi színjátszó szokások, hagyományok világát (II, 6). Hiszen a korábbi Magyar Népköltési Gyűjtemény sem bizonyult mindenkor elég rugalmasnak a magyar néphagyománygyűjtés ügyének egyetemesebb felkarolására.

Sokoldalú és arányos gazdagsága, a népzene és nyelvtudomány igényeivel is számoló adatszerű használhatósága mellett, *Berze Nagy János* munkája figyelmet érdemel alapos jegyzet-felszerelésével is. Mostanáig, ha egy népköltési kiadvány megjelent, a kötet végéhez csatolt jegyzeteket használta fel a szerkesztő arra, hogy a versek vagy mesék változatairól elmondja a tudnivalókat. Így van ez *Ortutay*nál, *Berze Nagy János*nál is. Hovatovább azonban ez a gyakorlat kezd már nehézkessé válni. A kötetek egymásra kezdenek hivatkozni és bár az Aarne—Thompson-féle mesekatalógusra meg Boltének és Polivkának a Grimm-mesékhez írt jegyzeteire való utalással a nemzetközi típusba tartozás kérdése legtöbbször könnyedén elintézhető, teljes képet ez utalások mégsem adnak a magyar folklore helyzetéről, mert éppen legújabbban hangzanak el újra panaszok, hogy különösen anekdotikus meséink jelentős része nem illik bele a külföldi kutatóktól felállított keretek közé.⁸ A hivatkozásoknak és típusmeghatározásoknak ez útvesz-

⁷ Ismertette *Szendrey Zsigmond* Ethn. 52: 74–5.

⁸ *Banó István*: Baranyai népmesék. Új MNGy. II, 288.

tőjéből egy kivezető utat ismerek. Ha az egy helyre összegyűjtendő, nyomtatott és kéziratban meglévő néphagyományainkat egységes terv alapján műfajonként és típusonként kezdünk rendezni és osztályozni. Ehhez a munkához igen nagy segítség volna *Berze Nagy János* közreműködése, akinek a Magyarország Néprajzában (III, 270) emlegetett mese-katalógusa nyilván annak a kétkötetes magyar mese szótárnak lesz a folytatása, amelyről 1914-ben azt írja *Sebestyén Gyula*, hogy a nyomdába már beszolgáltatott s csak a háborús idők miatt nem jelenhetett meg még (Ethn. 25 : 142).

A néphagyományok intézményes kiadása feltételezi az együttes, egyetemes rendezés szükségét, a rendezéshez azonban elkerülhetetlen, hogy legyen egy hely, ahol az végrehajtható, olyanféle folklóre-kézirattár, amilyenre a Folklóre Fellows magyar osztályának szervezői gondoltak. *Berze Nagy János* hétévi gyűjtésének eredményét adta ki *Baranya vármegye költségén*. A körülmények a lehető legkedvezőbbek voltak: a gyűjtés a vármegye pártfogásával indult meg és semmiféle mellékes, kiadói szempont nem korlátozta anyagának kinyomatását. Első és talán utolsó eset a magyar néphagyománygyűjtés történetében *Ortutay Gyula* és munkatársai szintén bizonyos, — személyi — értelemben teljes gyűjtemények kiadására törekednek — amennyiben ezt a lehetőségek engedik. De e néhány kivételees alkalom senkit ne kápráztasson el. A gyűjtés nem állhat meg, még ha a kiadásra minden támogatás megszűnnék is. Szűkös viszonyaink között, a magától kamatozó szellemi és anyagi tőke teljes hiányában nem engedhetjük meg magunknak többé azt a tékozlást, hogy szellemi vagyon-állományunk egyszer már összegyűjtött kincseiből az, ami nyomdába nem kerülhet, örökre elkallódjék! Ezért tartom mindenképen időszerűnek most, hogy felvesssem egy központi folklóre-kézirattár létesítésének az eszméjét. Ugyanúgy, mint ahogy a népzenei gyűjtéseknek van helyük a Néprajzi Múzeumban, ahol az egész anyag együtt megtalálható, szükség van olyan helyre is, ahová az összes kiadott vagy kiadatlan folklóre-feljegyzéseket egybe lehet gyűjteni s a tudományos használat céljából megőrizni, osztályozni és kutatásra előkészíteni. Nem a kézirat-tár holléte a döntő kérdés, hanem maga a tény, hogy legyen. Noha természetes dolog, hogy egy kéznél levő néprajzi szakkönyvtár, a legfontosabb folklóre-kiadványokkal és folyóiratokkal, jelentékenyen megkönnyíthetné a kézirat- anyag szakszerű feldolgozását.

Egy ily szervezet megalakulása és életképes működése évtizedekre kiható jelentőségű lehetne szellemi hagyományaink begyűjtésére, kiadására és az egész magyar folklóre-ra. Megadná neki azt, ami most hiányzik: az alapot. Kiragadná a szépirodalom dédelgető karjaiból, meg a könyvnapok és a karácsonyi vásár forgatagából és besorolná oda, ahová tulajdonképpen tartozik: a néprajzi tudomány műhelyébe. Eleinte a meglévő számbavétele volna főfeladata, de később talán szóba jöhetne a gyűjtés irányítása és megszervezése is — persze nem a propaganda kedvéért —, amelyben a Néprajzi Múzeum két éve működő Ethnologiai Adattára tehetne neki jó szolgálatokat. Ha fontolóra vesszük, hogy az ismertebb népköltési kiadványaink: a Népdalok és Mondák, a Vadrózsák, a Magyar Népköltési Gyűjtemény I. kötete, *Kiss Áron* gyermekjáték-könyve, *Szendrey Zsigmond* sza-

lontai gyűjtése, *Berze Nagy János* Baranyai Magyar Néphagyományai valamennyien egész gyűjtőtáborok bevonásával készültek, s hogy az évekig tartó vállvetett munka eredményeiből legtöbbször csak a tetzetősebb rész került nyomdába, a többi a szerkesztő fiókjában maradt: elgondolhatjuk, milyen szép folklóre-múzeummal rendelkeznenk ma, ha egy ilyen gyűjtő-keretnek az alapjait már évtizedekkel ezelőtt megvetették volna.

Arról már lekéstünk, hogy más nemzetek előtt legkorszerűbb intézményekkel és eredményeink sokaságával dicsekedhessünk. Arról van szó csupán, hogy megtegyük azokat az első, talán bizonytalan lépéseket, melyek, úgy lehet, majd helyes irányban terelhetik egy évszázad óta folyó néphagyománygyűjtésünknek nem egyszer különféle előítéletektől akadályozott, de okos előrelátással a legmagasabb nemzeti és tudományos célok szolgálatába állítható munkáját.

Korompay Bertalan.

*

Über ungarische Volksdichtungspublikationen.

Die regelrechte, planmässige Einsammlung von Volksüberlieferungen blickt in Ungarn auf eine Vergangenheit von einem Jahrhundert zurück. Nach einigen in deutscher Sprache verfassten, dem Ausland zgedachten früheren Märchen- und Sagensammlungen, sind ihr erstes sichtbares Resultat die dreibändigen Volkslieder und Sagen („Népdalok és mondák“) herausgegeben von János Erdélyi 1846—48. Von dieser Zeit ab, einschliesslich bis zum Weltkrieg, war die Kisfaludy Gesellschaft, eine schönliterarische Vereinigung, die Trägerin der mit der Volksdichtung in Zusammenhange stehenden Aufgaben. Da sich in der Art der Veröffentlichung von Volksdichtung allmählich Gesichtspunktverschiebungen bemerkbar machten, steht heute die ungarische Folkloristik ohne eigentlichem Verleger und Richtlinien gebender Leitung da. Im Zusammenhange mit der Besprechung zweier neuerdings erschienenen Publikationen (*Gyula von Ortutay*: Michael Fedics erzählt, *János Berze-Nagy*: Ungarische Volksüberlieferungen der Baranya) kommt Verf. zu dem Schlusse, dass heute die Wiederaufnahme der schon vor dem Weltkrieg unternommenen Sammelarbeit im Rahmen einer Landeszentrale, die damals durch den Weltkrieg zerstört wurde, vonnöten sei. Ausser der Aufzählung von bibliographischen Daten enthalten seine Auseinandersetzungen einen kurzgefassten Abriss der Geschichte ungarischer Volksdichtungspublikationen mit Hindeutungen darauf, wie für die Fragen des Sammelns, der Veröffentlichung und der wissenschaftlichen Bearbeitung heute am zweckmässigsten der Grund gelegt werden könnte.

A TAVASZ, NYÁR ÉS ŐSZ ÜNNEPKÖREINEK SZOKÁSAI ÉS HIEDELMEI.

Tavaszi.

A tavasz már Apáczai szerint is Vida napjáig tart, ekkor fordul u. i. nyárra a nap.¹ Péter Pálíg nő a vetés, akkor gyökere szakad, s megkezdődik a nyár, az érés, a „sárgulás” ideje.² Május végén már Orbán is széteresztette a legyeket, a maga bogarait.³ Igen rövid időszak tehát, s főnapjai május elseje, Flórián, pünkösöd, áldozócsüörtök, Orbán és úrnapija. Még van ugyan egynehány, főleg a kerti veteményekre és kenderre vonatkozó varázsló előírás, — még van egy néhány nap a tavaszi gyógyfüvek szedésére, — de azért mégis inkább az öröme, az érésre való várakozás alatt időközönként ki-kitörő hálaadó vígságé az egész tavasz. Tagadhatatlan, hogy eredetileg ezek az örömszokások is mind termésvarázslók voltak, ma azonban már ez az ősi céljuk elhomályosult, elveszett.

A gonosszal már nem sok bajuk van. A dévai csángók ugyan még emlegetik a szépasszonyt, aki mozdulhatatlan beteggé rontotta az úrnapiján szántót.⁴ Késmárkon még beszélnek valamit a Thököly-váromok tündérééről, aki pünkösöd hajnalán tisztára seprti a „magyar kút” környékét,⁵ s itt-ott még tudnak valamit a május elsején járó és pünkösdi hoszorkányokról, de a gonoszt mégis inkább már a tűz, a jég, a hernyó és a betegségek helyettesítik.

Távoltartásuk módjai nagyjából most is ugyanazok, mint a tavaszelőben, csak hogy ezek a szokások jobban összefonódnak, az a pár tavaszi nap magára vesz mindent, de viszont a szokások valahogy csendesebb, ünnepesebb és szertartásosabb színt öltenek, az öröm bizonyos áhitatszerűséggel kapcsolódik; mintha már nem is annyira a gonosztól félnének, mint inkább a termés szelleme felé irányulnának segítséget kérő és hálaadó gondolataik. Természetes tehát, hogy így az egyház külsőségeiben nagyobb erőt vehetett a tavaszi szokásokon, bár az ősi célok nem is tudott változtatni. Csak az ősi gonoszt tette szentekké: a tűzszellem pl. Flóriáná lett, a sárkány légyeresztő Orbáná, s a kirándulós, zenés-nótás, játékos-lánkos örömműnepek Nepomuki szent Jánosra, áldozócsüörtökre, pünkösdre és úrnapijára telepedtek, csak május elseje maradt érintetlen, mert ezt a napot az egyház nem tette magáévá, s éppen ezért szokásai alig érintetlenül őrzik az ősit, s céljuk összevetve a többi nap szokásainak céljaival, világosan mutatják ezeknek ősvallási jellegét. Mert pl. hogy a Flórián tisztelete megköveteli az ősi módon való tűzrakást és a tűzetetést, — hogy az áldozócsüörtök egy házi jelentőségének bármi köze lenne is a vetésnézéshez, pünkösödnek a hajnali fürdéshez vagy a kiszetemetéshez, — s hogy az úrnapi zöldág villám-, madár- és féregűző, sfb.: azt a „legpozitívistább” etnografusok sem állíthatják.

A zajcsapás egyházi jellegét ölt; mindössze a jánoskaeresztés bandaszava s a szent szobrának a „jókedvű legények”-től való megmuzsikáltatása⁶, meg úrnapiján a pásztoroknak a céhmester háza előtt való kürtölése,⁷ s az úrnapi dobolás és trombitálás,⁸ meg lövöldözés⁹ mutatnak rá a tavaszi zajcsapás egykori életére, s végül Kethelyen a pünkösöd vasárnapját megelőző este is kongóznak a pásztorok.¹⁰

A versenyjátékok közül a löverseny¹¹ és a bikahajsz¹² régebben a pünkösdi királyválasztás szokásos módja volt.

Minden tavaszi jelesnap táncnap is, természetesen azonban most is csak a bizonyos szertartásokkal járó táncos alkalmak érdekelnek bennünket. Ilyen a jászói és sajóvölgyi legények május éjjeli összejövele: egy erdő-tisztáson nagy tűz mellett nótáznak és táncolnak, de csak maguk közt, s érdekes, hogy éjfélig csak bús, éjféltán pedig csak víg, pajkos nótákat énekelnek.¹³ A sárközi Decsen május második vasárnapjának délutánján a leá-

nyok kezdik a táncot, a legények a mező széléről nézik őket, csak este felé vonulnak a körbe egyenkint a lányok hívására.¹⁴ Pozsony megye magyar községeiben pünkösdi hétfőjén a lányok rendeznek táncot, hogy a legények táncmulatságait viszonozzák; ezen járják a palatinustáncot, és pedig minden legény azzal a lánnyal, akit feleségül akar venni.¹⁵

A falufeljáró menetek tavaszi formája, a kerekeken forgó Pásztor Pista és Böske meghurcolása itt-ott pünkösdi másodnapján is szokásos,¹⁶ s éppígy a palóc rabhordozás,¹⁸ s Csűry egy odavetett helyéből Szatmárban még a szűzgulyahajtásra is lehet következtetni.¹⁸ A májusjárás: mise után felpántlikázott zöldágakkal az utcák csoportos feljárása, leány szokás; külön üdvözlő nótájuk van rá¹⁹ s Cigándon a feljárást tánc követi a tiszaparti fűzesben.²⁰

A határjáró menetek közé tartozik a dunamenti halászközségek Nepomuki János napján szokásos jánoskaeresztése; nóta, zene, égő gyertyáknak apró deszkalapokon való megúsztatása, lámpionokkal díszített csónakos menet az elemei a vízenjárók ez ünnepségének.²¹ Napja ugyan Nepomuki Jánoshoz van kötve, de az elemek és a cél (bőviz és halszaporaság) ősemberi és éppígy csak az ősi tavaszi szokások ünnepekhez kapcsolódása az asszonyok vetésnéző szentjánosjárása²² és az áldozócsütörtöki kendernéző²³ is. S nem lehet vallásos eredetű a szőlők Orbán-napi körmenete sem, mert hiszen sehogy sem fér össze a vallásos érzéssel az a már régi szokás, hogy eső esetén a szent szobrát a sárba dobják,²⁴ a tél, a fagy utolsó megszemélyesítőjének kell tekintenünk, aminthogy az Orbán kiseprűzése sem más, mint a téltemetés utolsó tavaszi jelképe.²⁵

A házak köszöntő feljárása pünkösdi szokás,²⁶ mint a mimimamázó pünkösdjárás is;²⁷ a tavasz megérkezésének ez az ősi megünneplése ma már szétfoszlott, elhomályosodott, de a megmaradt primitív elemek mégis világosan mutatják, hogy a pünkösdi király és királyné választásának és a faluba bevezetésének szokása valamikor egybetartozott és hogy vele a termést és szaporodást akarták mágikus szertartásokkal biztosítani;²⁸ ha a pünkösdlőket nem engedik be, nem nő meg a gazdasszony kendere,²⁹ a magukkal vitt fabábut vagy a királynét a magasba emelik, hogy akkorára nőjön a gazdasszony kendere.³⁰

A tavaszeleji kirándulások május elsején és pünkösdkor is folytatódnak. A május elsejiek a zöldágazással kapcsolatosak, a pünkösdieknek Kecskeméten emauszbajárás,³¹ Felsőőrön rüök³² a neve.

Az ősi tűzszellem tavaszi szerepét már a XVII. sz. elejétől nálunk is Flórián vette át, azok a szokások és hiedelmek azonban, amelyek a szenttel kapcsolatosak, világosan mutatják a primitív eredetet: képét vagy szobrát a ház homlokzatára helyezik,³³ Göcsejben még a házakban sem raknak tüzet,³⁴ de ha mégis szükség volna rá, akkor csak férfi gyújthat a fa alá, előbb azonban imádkozik, kezét mos és keresztet hint a tűzhelyre. Kámaházán pedig még mindig fadörzsléssel csinálnak új tüzet.³⁵ Egyébként a serfőzők,³⁶ kéményseprők és tűzoltók védőszentje, akinek napját ma is ünnepélyes templombavonulással tartják meg, s Lendva vidékén még a kovácsok is munkaszünetet tartanak.³⁷ Göcsejben tűznap szent Antal is,³⁸ s ugyanitt ugyanekkor etetik a tüzet, a Hegyháton meg előtte való este a kisbíró házról-házra járva kioltja a tüzet, s reggel az újlúz paraszával raknak újat.³⁹ S végül hasonló tűzünnepr maradványának kell tartanunk azt a kethelyi szokást is, hogy pünkösdi vásárnapjának éjfelén a marhákat kihajtják és hatalmas máglyatűz mellett hajnalig kint tartják őket.⁴⁰

Szolnokdoboka némely magyar községében pünkösdi másodnapján lo-csolkodnak a legények,⁴¹ a pünkösdi hajnali fürdés egész évre mentesíti az embert a keléstől,⁴² s ugyanez az oka a szentkutat vizében május elsején,⁴³ pünkösdi első napján,⁴⁴ áldozócsütörtökön⁴⁵ való fürdésnek is: a fejfájás megelőzése. A május elseji és pünkösdi harmattal való mosakodás is éppoly szeplőlűző és szépségvarázsló, mint bizonyos tavaszeleji napokon.⁴⁶

Még a megveretetés is átcsúszott pünkösdre: hogy a tehén jól tejljen, a pünkösdi nyirfaággal veregetik meg.⁴⁷

A már említett tavaszi kirándulások, nótás és táncos összejövetelek mind lakomások, külön lakomásnap azonban csak pünkösöd. A pünkösdi bárány azonban csak juhartó gazdáknál szokásos,⁴⁸ inkább az édestészta az, amelynek bizonyos fajtái előírászerűek: kalács,⁴⁹ főlt percc⁵⁰ és a rénye, hogy sárga legyen a kender.⁵¹ Már ez az utóbbi adat is világosan mutatja, hogy az étkezés milyen viszonyban van az ünneppel, de még jobban rámutat erre *Komáromi Csipkés* adata, amely szerint még a XVII. sz. végén is úrnapiján „superlát alatt, iszonyú sok muzsikálással, lövéssel, dobolással, trombitálás-sal, zászlókkal etc. hordoztatik az ostyá”.⁵² Előírásokak a májusi füvekből (ruta, zsállya, üröm, torma, petrezselyem) készült vértisztító italok is; s ehhez a májusi kúrához tartozik a május hajnalán elsőnek merített kútvíz, amely egész évre egészségessé tesz embert-állatot⁵³ és az áldozócsüttörtökön ivott bor is, amely vérré válik az emberben.⁵⁴

A tavaszeleji zöldág minden vegetációs ereje a hajnalára telepedett.⁵⁵ Leszedésének napján a lányok táncmulatságot rendeznek a fákat állító legényekkel,⁵⁶ ahol pedig a legénybíró lakása, a községháza vagy a kocsmá előtt közös májusfát állítanak, táncos ünnepség („a májusfa kitáncolása”) után ássák ki, előbb azonban versenymászással,⁵⁷ versenyfutással,⁵⁸ s Honlban Pezsek vidékén versenylövésessel⁵⁹ szerezték meg a legények a fáról azt az enni-innivalót, szalagot, kendőt, amelyért választottjuk részére küzdenek. Aztán május elsején bodzát tűznek a házra a boszorkányok ellen,⁶⁰ s pünkösdkor is az ablakok és ajtók fölé, a kútgémre, a malmokra,⁶¹ sőt a szobákat⁶² is éppúgy felzöldágazzák, mint másutt a szentasszonyok a templom falait.⁶³ Göcsejben a pünkösdi ágakat a velemény közé tűzik a hernyók és bolhák ellen,⁶⁴ s a tavaszi zödág ez ünnepi szerepe ment át úrnapijára is, s ez magyarázza meg az oltársátrak zöldágainak profán célokra való felhasználását: a földbe szúrva megóvjá a vetést a jégtől,⁶⁵ a palántákat meg a hernyóktól.⁶⁶

A természeti csapások távoltartására és elhárítására is csak kevés az adat: villámláskor úrnapi zöldágot dobnak a tűzre mennykőcsapás ellen,⁶⁷ fűrdéskor úrnapi sátormadzagot kölnek bokájukra, hogy lábukat görcs ne fogja.⁶⁸ az úrnapi zöldág fürdővízbe téve távoltartja a csecsemőtől az ótvart,⁶⁹ a barátoktól vett lukáscédulát úrnapi nyirfaágból készített szegecskével szorítják a tehén szarvába fűrt lyukba, hogy a boszorkányok meg ne verhessék,⁷⁰ az úrnapi zöld az istállóba akasztva,⁷¹ s a disznó állának pünkösdkor megfőzött leve⁷² megóvjá az állatokat a dögvész-től.

A tavaszi idők fő dologtíltó napjai pünkösöd, áldozócsüttörtök és úrnapija, s ezek a tilalmak most is az állattartásra,⁷³ a vetésre,⁷⁴ a kapálásra,⁷⁵ a mezei munkára,⁷⁶ varráásra,⁷⁷ mosásra⁷⁸ és kenyérsütésre⁷⁹ vonatkoznak.

S az előírt cselekvések célja is ugyanaz, mint a tavasz elején: a házi szerencse,⁸⁰ vásár⁸¹ kottlóhaszon,⁸² tejbőség,⁸³ mézelés,⁸⁴ sőt új fejlődéskép a házinyulak szaporodása is.⁸⁵

A termésvarázslás továbbra is a vetőnapokhoz van kötve, a gyógyfüveket úrnapija előtt szedik,⁸⁶ s minden belegség ellen hasznos az úrnapi sátorfű és sátorvirág, aztán a május elsejének hajnalán elsőül merített víz fogfájást szüntető öblögető szer,⁸⁷ a pünkösdi oltárvirágot a szemmelvert gyerek fürdőjébe teszik,⁸⁸ s az éppen pünkösdkor villámsujtoltá diófa megpörköltött szilánkjá a fájó fog legjobb piszkáló eszköze.⁸⁹

A tavasz jóslásai már csak az időre s az ettől függő termésre vonatkoznak. Országszerte fagyosnap Orbán s néhol úrnapija is,⁹⁰ negyvenes esőnapok Medárd és Margit,⁹¹ de már megkezdődnek az őszi és téli időjárásra rámutató napok is: az áldozócsüttörtök időjárása pl. az őszére,⁹² a Jakab-napi felhő sok óra,⁹³ s végül Erdélyben Jakab délelőtti jele a karácsony előtti időjárásra, délutánja pedig a karácsony utánira⁹⁴ mutat. Ezeknek a napoknak időjárásától függ a termés, s ezért most is sok a termésjósló nap, mint ami-

lyenek a szénára Siennai Katalin (Szénakata) s úrnappja, — a gabonafélékre május elseje, áldozócsütiörök, pünkösdi, úrnapp, — a babra a május 6-iki babevő János, — a kenderre Petronella, — a gyümölcsre május elseje, Margit, úrnapp, s a szőlőre Pongrác, pünkösdi, Medárd és Orbán.

A családi és gazdasági szokások közül némely vidéken pünkösdkor tartják a fehérvasárnapról már ismert barátságköltő mátkálást,⁹⁵ s rendszeressé válnak a fiatalság esti ismerkedő sétái, folytatódnak a kapáló, kaszáló és gyomláló kalákák, aztán régenten pünkösdkor szedték be a bérlektől a báránydézsmát,⁹⁶ s ma is pünkösdkor kapják a pásztorok a pünkösdigarast⁹⁷ s ugyan-csak pünkösdkor tartják a cselédvásárt is.⁹⁸ S végül meg kell még emlékeznünk a jobbágyság alól való felszabadulásnak „kicsi pünkösdkor” tartott emlékünneperől is.⁹⁹

A tavaszi szokásoknak és hiedelmeknek a bevezetésben már megadott általános jellemzéséhez itt még csak azt említjük meg, hogy a szerelem teljesen hiányzik belőlük, azt az egy adatot kivéve, hogy Besenyőtelken a legény pünkösdi éjjelen választottjának udvarát lopott ekével¹⁰⁰ körülszántja.*

¹ Debr. Sz. 1933: 263. — ² Vas. Ujs. 1886: 385. Baksay 118. Illyés 121. Hódmezővásárhely, Népr. Ért. 9: 178. Felsőborsod, Nyr. 30: 343. Szécsény, Nyr. 31: 175. Gömörm., Nyr. 32: 394. Félegyháza, Népr. Ért. 14: 84. Rákospalota, Népr. Ért. 15: 74. Szőny. gy. Gönczi 255. — ³ Kreszn., Kassai, Nyr. 41: 79. — ⁴ Ethn. 15: 49. — ⁵ Ipolyi 2: 343. — ⁶ Szentmihálytelek, Bálint 248. — ⁷ Dunántúli feljegyzés 1649-ből, Tört. Tár. 1884: 588. — ⁸ Komáromi Csipkés: A pápistaság újsága 420. id. Ethn. 42: 152. — ⁹ Kálmány Sz. 1: 111. Kovács 374. — ¹⁰ Békefi 45. — ¹¹ Bél 55. Bartholomaides 445. Társalkodó 1834: 176. 216. 1840: 200. Honderű 1846: 2: 57. Uj M. Múz. 1851: 2: 503. István b. napt. 1856: 55. Reg. István 226. Ipolyi 2: 54. Vas. Ujs. 1874: 329. Ethn. 6: 226. 17: 32. Eszterg. m. vm. mon. 80. Illyés 127. Nemz. Ujs. 1939. V. 28. — ¹² Somló vid., Ethn. 39: 106. — ¹³ Népr. Ért. 7: 234. Regélő 1843. 2: 814. — ¹⁴ Föv. l. 1866: 483. — ¹⁵ Pozsony vm. mon. 242. — ¹⁶ Szany, Bokr. l. 1935. VIII. 7. Nagy: Bágyog 2: 32. — ¹⁷ Nagy: Bágyog 2: 31. — ¹⁸ Csűry 2: 364. — ¹⁹ Schoen: Palóc népd. 167. — ²⁰ Zemplén vm. mon. 159. Bokr. l. 1935. VIII. 7. — ²¹ Föv. l. 1864: 455. Ipolyi 1: 287. Nyr. 31: 108. P. H. 1931. V. 19. Uj Nemz. 1934. V. 18. NNy. 4: 192. 9: 46. Bálint 247. — ²² Tápié, Dorozsma, Jászládány, Bálint 247. Félegyháza, Népr. Ért. 14: 88. — ²³ Jankó K. 81. — ²⁴ Komáromi Csipkés: A pápistaság újságja. id. Ethn. 2: 152. — ²⁵ Békefi 45. — ²⁶ Mesterszállás, NNy. 1: 196. — ²⁷ Erdélyi: közm. 334. Föv. l. 1864: 543. Abonyi: Paraszt dráma 125. Ethn. 17: 32. 22: 302. 48: 43. Alföld, Nagy: M. O. kép. 1: 229. Reg. István 225. Bács vm. mon. 340. Szeged, Regélő 1834. 1: 360. Ipolyi 2: 355. Kálmány Sz. 1: 105. Somogyi: Arad 3: 327. Kecskemét, Ethn. 13: 356. Félegyháza, Népr. Ért. 14: 83. Szany, Bokr. l. 1939: 8. sz. Hajdum., Ethn. 6: 407. Szabolcs vm. mon. 172. Ilyés 127. Mára vid., Ethn. 5: 125. Jász-ság, Ethn. 33: 76. Felsőméra. gy. Kiskomárom, Ethn. 49: 424. Nagy: Bágyog 2: 32. Vép. Ethn. 12: 414. Vitnyéd, Bokr. l. 1935. VIII. 27. Jankó B. 425. Galambok, Bokr. l. 1935. IX. 2. Hasznos, Ethn. 49: 227. Somogy. Nyr. 16: 477. — ²⁸ Ethn. 1906: 32. Roheim 294. — ²⁹ Balatonujlak, Ngy. 8: 142. — ³⁰ Kiliti, Ipolyi 2: 55. Ethn. 1906: 36. Komárom, Vép., Ethn. 1901: 416. — ³¹ Kubinyi-Vahot 1: 101. — ³² Vasi Sz. 6: 176. — ³³ Budapest, Bevilacqua 2: 809. Eger, Kubinyi-Vahot 4: 36. Kármán 67. Mikszáth: Igazi humoristák 10. Szendrő. gy. — ³⁴ Vas Ujs. 1836: 302. Ethn. 21: 286. Gönczi 210: 253. — ³⁵ Ethn. 21: 286. Gönczi 210. — ³⁶ Bevilacqua 2: 854. — 956. ³⁷ Gönczi 253. — ³⁸ Gönczi 210. Nyiry 22. — ³⁹ Ethn. 13: 122., összefoglalva Ethn. 41: 153. — ⁴⁰ Békefi 45. — ⁴¹ Magyardécse. gy. — ⁴² Kovács Sz. 374. Jászládány. gy. — ⁴³ Olasztelek Pesty 57: 280. — ⁴⁴ Biharm., Pesty MO. helynevei 441. Szerelemhegyi: Kiskunfélegyháza mon. 269. — ⁴⁵ Olasztelek, Orbán 1: 221. Maksa, Orbán 3: 181. Alsósímenfalva, Pesty 57: 39. — ⁴⁶ Nyr. 14: 221. Mármarosm., Nyr. 7: 325. Visk, Vas. Ujs. 1871. 6. sz. Szilágy. Erd. Nép. 4: 13. Göcsej Ethn. 6: 329. Szat-

* A vallásos néprejz tavaszi adatai: a szombathelyi¹⁰¹ és csepregi¹⁰² Flórián-ünnep, Nep. sz. János litániája,¹⁰³ a Szeged-alsóvárosi gazdák áldozócsütiöröki zászlós miséje, az áldozócsütiöröki bor vérré válása, az áldozócsütiörökön az ember szájából kieső ostyá közeli halált és pokolra jutást jóslása,¹⁰⁴ az áldozócsütiöröki áldozók „lőkötő” elnevezése,¹⁰⁵ a pünkösdi rózsá- vagy ibolya-ünnepség,¹⁰⁶ az úrnapi körmenet,¹⁰⁷ a kálvinisták áldozócsütiörök-¹⁰⁸ és úrnapi-¹⁰⁹ ünneplése.

márm., Ethn. 6 : 413. — ⁴⁷ Kalotaszeg, Ethn. 3 : 366. — ⁴⁸ Jankó T. 127. — ⁴⁹ Jankó K. 168. — ⁵⁰ Csíkm. sgy. — ⁵¹ Nagy: Rábaszovát 1 : 11. — ⁵² Komáromi Csipkés: A pápistaság újságja, id. Ethn. 42 : 152. — ⁵³ Szalonta, Gimn. Ért. 1713 : 10. Gönczi 253. — ⁵⁴ Hódmezővásárhely, NNY. 3 : 320. — ⁵⁵ A májusfáról szóló összeállításomat 1. Debr. Sz. 11 : 222. — ⁵⁶ Csenyéte, Ethn. 37 : 90. Csallóköz, Ethn. 3 : 58. Somló vid., Ethn. 39 : 106. — ⁵⁷ Reg. István 288. Vas. Ujs. 1886 : 302. — ⁵⁸ Vas. Ujs. 1870 : 220. — ⁵⁹ Ipolyi 2 : 51. — ⁶⁰ Bácsm., Ethn. 7 : 95. Kovács Sz. 371. — ⁶¹ Kálmány Sz. 1 : 192. Kecskemét, Kovács: Hornyik-album 74. Rákospalota, Népr. Ért. 15 : 73. — ⁹² Jászó, Népr. Ért. 7 : 234. — ⁶³ Mesterszállás, NNY. 1 : 196. — ⁶⁴ Gönczi 222. — ⁹⁵ Szendrő sgy. Gönczi 222. — ⁶⁶ Csácsbozsok sgy. Kaposvár. Trencsén vm. műz. Egy. Évk. 1914 : 46. Gönczi 609. Ethn. 6 : 326. — ⁶⁷ Hódmezővásárhely, NNY. 3 : 220. Rábaközi Bálint 263. — ⁶⁸ Baja, Ethn. 38 : 42. — ⁶⁹ Bény. Népr. Ért. 14 : 38. — ⁷⁰ Hetés, Göncz, 222. — ⁷¹ Bácsm., Ethn. 7 : 100. — ⁷² Gönczi 253. — ⁷³ Gönczi 253. — ⁷⁴ Csallóköz. Uj M. Múz. 1851. 2 : 496. Bakonyalja, NyF. 34 : 138. Rábagyarmat, Ethn. 43 : 159. 160. Gönczi 253. 609. — ⁷⁵ Cserszegtomaj, Népr. Ért. 31 : 180. — ⁷⁶ Déva, Ethn. 15 : 39. Kocsord, Penyige, Tiszacséce sgy. Tiszaföldvár, NNY. 1 : 318. Regéc, Hanusz 64. — ⁷⁷ Kovács Sz. 371. 374. — ⁷⁸ Aldozócstörtök: Bakonyalja, NyF. 34 : 138. Urnapja: Szalonta, Gimn. Ért. 1913 : 11. Ethn. 27 : 77. — ⁷⁹ Szentkereszturnapja: Eger, Ethn. 18 : 151. Flórián: Csácsbozsok sgy. Urnap: Alföld, P. H. 1926. IX. 16. Hódmezővásárhely. Ethn. 33 : 88. Hajdúböszörmény, Vas. Ujs. 1860 : 31. Pocsaj, Nyr. 6 : 520. Bihar vm. mon. 228. Szalonta, Gimn. Ért. 1913 : 8. 11. Kocsord, Jármí, Tiszacséce sgy. Szamosangyalos, Illyés 118. Csűry 1 : 474. 2 : 423. Törös: Beregszász 44. Pettend, Jászladány sgy. — ⁸⁰ Kalotaszeg, Ethn. 3 : 366. — ⁸² Alföld, Vas. Ujs. 1886 : 385. Ethn. 6 : 212. Kalocsa, NNY. 10 : 106. — ⁸³ Baja, Ethn. 38 : 42. Matyóság, Népr. Ért. 14 : 243. Bánvölgye, Ethn. 48 : 475. Poroszló, Bartha 77. ⁸⁴ Mezőkövesd, Ethn. 7 : 369. Népr. Ért. 14 : 243. Parád, Ethn. 6 : 111. Rábagyarmat, Ethn. 44 : 64. — ⁸⁵ Baja, 38 : 42. — ⁸⁶ Telkibánya, Népr. Ért. 28 : 138. — ⁸⁷ Jászladány sgy. — ⁸⁸ Bácsm., Ethn. 7 : 180. — ⁸⁹ Vas. Ujs. 1886 : 385. — ⁹⁰ Rákospalota, Népr. Ért. 15 : 74. — ⁹¹ Háromszék, Ethn. 2 : 358. Tatár 1901. — ⁹² Tatár 1901. — ⁹³ Félegyháza, Népr. Ért. 14 : 85. — ⁹⁴ Erd. Székely Napl., Marosvásárhely 1844. — ⁹⁵ Besenyőtelek, Ethn. 21 : 30. Nógrád vm. mon. 163. Órhalom, Ethn. 48 : 98. — ⁹⁶ Mikó: Erd. tört. adatok, 2 : 371. — ⁹⁷ Radványi: Ipolyzalkai nyelvjárás 58. — ⁹⁸ Népr. Ért. 8 : 286. — ⁹⁹ Alsórákos, Nyr. 34 : 105. NNY. 3 : 43. Magyarság 1927. III. 20. — ¹⁰⁰ Ethn. 21 : 30. — ¹⁰¹ Kunc 91. Uj Nemz. 1936. V. 12. — ¹⁰² Farkas 273. — ¹⁰³ Bálint 247. — ¹⁰⁴ Bálint 249. — ¹⁰⁵ Csengőd, Nyr. 30 : 343. — ¹⁰⁶ Föv. L. 1864 : 605. Reg. István 293. B. H. 1882. V. 11. 1885. V. 11. — ¹⁰⁷ Farkas: Csepreg 185. Reg. István 230. Ethn. 3 : 59. 42 : 94. Népr. Ért. 15 : 74. Bevilaqua 2 : 956. Bálint 256. 262. — ¹⁰⁸ Jankó T. 226. — ¹⁰⁹ Bálint 263.

Nyár.

A tavasz a fejlődés, a növés, a nyár pedig az érés ideje; Vida napjától Mihályig tart és múlását a következő napok jelzik: * az őszi vetés Vida napján adja át a növést a tavasziaknak; Vidával kezd a tengeri bugáthányini, „cimberezni“, s ekkor kezdenek a halak is telni (érni), ezért ez a nap a víz feletti nád végasának napja,¹ — Keresztelő szent János napján szakad meg a rozs töve, ezután már nem nő, csak ér,² — Péter Pálra érkei meg a földipeper,³ — Margit adja az első körtét,⁴ — Jakabkor hagyja abba növést a szőlő,⁵ — Annakor szakad meg a kender töve,⁶ — Illésre túléri az ugorka⁷ s Lőrincsel a dinnye,⁸ — úrszíneváltozáskor kezd tarkulni a szőlő,⁹ — Lőrincckor szakad meg fű gyökere,¹⁰ — bújik el a kígyó,¹¹ — kisasszony napján megy el a fecske, s ekkor verik a diót is,¹² — István királykor búcsúznak a gólyák,¹³ — szeptemberrel megkezdődnek az őszi időjárásra mutató napok és az őszi vetéshez való előkészületek, majd Mihállyal beáll az ősz.¹⁴

Igazi boszorkányos nap csak egy van az egész évnegyedben: szent Iván; ekkor szedik az aranyospatrácot,¹⁵ lesik a keresztutakon a pénz felvételését,¹⁶ s éjjelre tüzes ágakat tűznek a tyúkölra.¹⁷ S ördög-alakokká lettek

* Itt azonban megfigyelendő az is, hogy a naptári névhez kötés nem mindig a katolikus, hanem igen sokszor a protestáns naptár szerint való; az ok világos: a vidék vallási állapotában keresendő.

egyes szentek is: a mennykőcsapásos Illés napján tartják a medvék és mérges kígyók ünnepét, nem dolgoztatnak a jószággal, mert Illés állatai véres bosszút állanak a marhákon.¹⁸ Egyes vidékeken kincskereső napok szent Ivánon kívül még Anna¹⁹ és Lőrinc²⁰ is.

A távoltartó szokások még jobban összezsugorodnak és összekeverednek, mint tavasszal; a munka fontossága még kevesebb időt enged az ünnepegekre és egész nyáron át nincs olyan ünnep, amely az őszi szokásokat magára szedhette volna. Mozsgón versenylovaglás előzi meg a szentiváni tüzet: a győztes gyűjti meg a választottjától kapott gyűjtővel,²¹ a pásztorok pedig a tűz átugrásában versenyeznek, s a győztes három pávatollat kap kalapja mellé.²² Táncos ünnepség is kevés van: a Péter Pál napi epereszüret,²³ a Duna-parti halászok ugyane napi lakomái ünnepsége²⁴ s a leányvásárok.²⁵ Tűzgyújtásra tilos nap Haviboldogasszony,²⁶ Péter Pálkor meg tüzet raknak az utcákon, s átugrása közben lisztesfüvet tartanak a kezükben s tejröntéskor ezzel füstölik meg a tehenet.²⁷ Szentivánkor a kapnikai bányászok kozsínát (bőrhulladékot) égetnek, s a tüzet körülálló gyerekek tenyerüket szájukra veregetve huppognak vagy túlkölnék.²⁸ A tűzugrás évfordulós eredetű több ok is bizonyítja: a tüzet a fiatalság rakja, sok helyütt még mindig szűz legénykék, vagy az azévi házások, és pedig újtüzet gyújtanak s a tűzzel lobogóznak, karikáznak.²⁹ Szokás-elcsuszás némely vidéken a szent Iván-hajnali harmatszedeés is.³⁰

A természeti csapások (tűz, állati és növényi élősdiek, emberi és állati betegségek) elhárításának is szent Iván a főnapja és a szentiváni tűz a főeszköz,³¹ aztán kétasszonykor sodort fonalat kötnek a gyerek, a csikó és borju nyakába szemverés ellen,³² ugyanekkor fogott kígyó nyelvét teszik az ökör igájába,³³ Abdon napján vagdalják meg a vetésben, szőlőben termő élősdinövényeket,³⁴ s ugyanakkor űzik a házi élősdieket is,³⁵ Lőrinc éjjelén kerülik meg meztelenül a kölest a verebek pusztításai ellen³⁶ és Egyed hajnalán költik bogra a pásztorok a szőlő négy sarkának töveit.³⁷

Péter Pál teljes dologtiltó nap, mert jég verné el a határt,³⁸ még tüzet sem raknak,³⁹ aztán tiltott napok még az aratásra és behordásra Illés⁴⁰ és Sarlósboldogasszony,⁴¹ a szőlőmunkára: Péter Pál,⁴² Tüzes Margit és Sarlósboldogasszony,⁴³ Illés és Magdolna,⁴⁴ a kenderáztatásra: kisasszony,⁴⁵ a varrásra: Illés,⁴⁶ a mosásra: Illés és kántorbőjt,⁴⁷ a kenyérsütésre: áldozócsüörtök, Ilona, Margit, úrszíneváltozása, Anna és az összes Mária-napok.⁴⁸

Az előírt cselekvések célja most is a kotlóhaszon.⁴⁹ Már ez is a télről való gondoskodás, de még inkább az a tojások kétasszonyközi eltétele,⁵⁰ meg a disznónak Egyed napján való hízóba fogása,⁵¹ aztán kétasszonykor örletik le a téli lisztet,⁵² csinálják az egész esztendőre való korpaélesztőt⁵³ és tarhonyát is.⁵⁴ Pelyvahéten, azaz Máté hetében nem vetnek,⁵⁵ az őszi vetés ideje kisasszonynapja⁵⁶ vagy búzahét, azaz Kálmán hete.⁵⁷

A kender növéseinek nyári megvarázsló napja szent Iván és módja ugyanaz, mint a farsangi asszonytáncok vagy a pünkösdi királyné felemelésekor: a tűz fölött tartott lisztesfü-csomót a magasba dobálják azzal a felkiáltással, hogy akkora legyen a kenderük.⁵⁹

A gyógyfűveket szent Iván,⁶⁰ Anna⁶¹ hajnalán vagy kétasszony között⁶² és Dorozsmán ma is János és Pál napján,⁶³ másutt kisasszonykor⁶⁴ szentelik meg a templomban.

A nyári évnegyedben sok a vihar nap: Mérgek Margit, Illés és Mária Magdolna mind viharos és mennydörgős napok, s aztán sok a negyvenes nap is: Keresztelő szent János, Sarlósboldogasszony, Pisis Margit, Kisasszony, Egyed, Nagybaldogasszony és kántorbőjt, — de megkezdődnek már a téli időjárásra vonatkozó rámutatónapok is: Jakab, Anna, Domokos, sőt tavaszra mutató is akad egy; Lambert. Éppígy a termésjós napok közül is egy csoport még az idej, míg a másik már a jövő termésre mutat; természetesen a nyáreleji napokat még a szemes termés érdekli, míg a későbbiek már a gyümölcsfélékre s főleg a szőlőre, borra vonatkoznak, a jövőévi termést pedig az őszi vetés magyarázza. Aztán halálra mutat az Anna napján⁶⁵ vagy a szent-

iváni virágokból⁶⁶ kötött s a háztetőre dobott koszorú visszaesése, az azé-
ben való férjhezmenést pedig a szentiváni tűz pörkölődés nélküli átugrása
jelzi.

Néhol szentivánra esik a mátkálás,⁶⁷ s ekkor történik a legények komá-
lása is a komafa (maguk faragta ólmosbot) cserélésével,⁶⁸ Mozsgón pedig a
tűzgyújtás előtt a lányok virágkoszorúval járnak, s választottjukat is felvirá-
gozzák.⁶⁹ Aztán a pásztorok néhol szent Ivánkor szedik a bocskorpénzt,⁷⁰ Il-
léskor napfelkelte előtt árral szűrik át a borjú balfülét,⁷¹ a pásztorok Egyed
napján való szolgálataiba állásukkor nem vesznek tisztát magukra s hat pé-
nteken át böjtölnek,⁷² s végül a pásztorélethez tartozik a bakonyi pásztorok⁷³
kisasszony napi ú. n. búcsúja is.*

A nyár sok gondja, munkája sok ősi szokást megemésztett és vallá-
sos külsejűvé tett; a cél azonban még mindig világosan ősi vonatkozású:
főleg a nyári betegségek (lábfeltörés, kelés, vérhas, veszttség) és a vetemé-
nyeket nyugtató élősdiék ellen irányul. A gonosszal való törődés most még
kevesebb, mint tavasszal. A nyári évnegyed főnapjai Iván, Péter Pál és két-
asszonyköze. Keretében néhány tűzünnepen kívül sok a dologtillás, második
felében azonban már megkezdődik a gondoskodás az őszi vetésről, a jövő-
évi termésről is. Időjósításai közt sok a vihar- és negyvenesnap, második fele
azonban már a téli időjárásra gondol. Közös és együttes munkái is eleinte
csak az ismerkedés alkalmai, de ezek lassankint közelebb hozzák egymás-
hoz a fiatalságot, úgy hogy a nyár vége felé sokszor már a párválasztás is
megtörtént. (L. a szentiváni és szőlődörzö házasiótónótákat.)

¹ Rábagyarmat. Ethn. 43: 160. Apáczai, Debr. Sz. 1933: 263. — ² B. H. 1897.
VI. 1. Népr. Ért. 22: 85. — ³ Vas. Ujs. 1886: 385. — ⁴ Tatár 1904. 1923. — ⁵ Gönczi
256. — ⁶ Nyr. 30: 535. Gönczi 156. — ⁷ Csűry 2: 45. — ⁸ Népr. Ért. 14: 85. — ⁹ Erd.
Szék. Napt., Marosvásárhely 1844. Csűry 2: 45. — ¹⁰ Jankó B. 419. Nyr. 8: 89. Gönczi,
256. — ¹¹ Népr. Ért. 14: 85. — ¹² Baksey 118. Csűry 1: 330. — ¹³ Ethn. 43: 160. —
¹⁴ Borszörcsök, NGy. 8: 148. Ethn. 39: 95. — ¹⁵ Bakonyalja, NyF. 34: 138. — ¹⁶ Ethn.
6: 210. — ¹⁷ Csikgyergyó, Gyergyóbélbor, Gyergyótölgyes, Népr. Ért. 14: 296. —
¹⁸ Jankó T. 243. — ¹⁹ Jászberény sgy. — ²⁰ Somogy vm. mon. 208. — ²¹ Reg. István
228. — ²² Napkelet 1857: 481. Réső 87. Vas. Ujs. 1886: 385. — ²³ Uj Nemz. 1930.
VII. 2. — ²⁴ Mság Népr. 4: 225. — ²⁵ Gönczi 210. — ²⁶ Uppony, Ethn. 48: 475. —
²⁷ Ethn. 13: 71. — ²⁸ Ethn. 51: 143. stb. — ²⁹ Tizzaszalka, Bartha 77. Zsolna,
Ethn. 12: 80. — ³⁰ A tűzre: Bács vm. mon. 338. Ethn. 7: 186. 10: 308. Az élősdiék-
re: Hergos, Népr. Ért. 14: 84. Kiliti, Ipolyi 1: 273. Jászladány sgy. Bakonyalja, NyF.
34: 139. Pápa, NyF. 17: 59. Hédevár, NGy. 8: 148. Kisunyom, Vas. vm. mon. 337.
338. Torontál vm. mon. 147. Kálmány Sz. 1: 111. Szilágysomlyó 1914: 18. Felsőma-
gyarország, B. H. 1887. VII. 17. Gömörm., Ethn. 7: 188. Nógrádludány, Ipolyi 1: 273.
Besenyőtelek, Ethn. 21: 30. Bocsárlapujtő, Bokr. L. 1935. VIII, 28. Jászladány sgy.
Csallóköz, Uj. M. Múz. 1851. 2: 502. Somogy vm. mon. 208. — ³¹ Gönczi 285. Ethn
13: 79. — ³² Farkasfa, Ethn. 49: 229. — ³³ Czerszegtomaj, Ethn. 31: 180. — ³⁴ Rozs-
nyó, Nyr. 21: 475. — ³⁵ Órség, Nyr. 5: 374. — ³⁶ Lázár 39. — ³⁷ Abapuszta, Nyr. 26:
427. — ³⁸ Kalocsa, NNy. 10: 106. — ³⁹ Lázár 40. Pettend sgy. Nyíry: Szenna 148.
Ormányság, Búvár 1935: 305. — ⁴⁰ Czerszegtomaj, Népr. Ért. 31: 180. — ⁴¹ Kemenes-
alja, Ethn. 49: 230. Gönczi 256. ⁴² Czerszegtomaj, Népr. Ért. 31: 180. — ⁴³ Jankó T.
238. — ⁴⁴ Alsóalaj, Ethn. 7: 186. — ⁴⁵ Ormányság, Ethn. 43: 164. — ⁴⁶ Alsőszecse,
Alsólendva, sgy. Pélmónostor, Ethn. 16: 293. Gönczi 198. — ⁴⁷ Hódmezővásárhely.
Ethn. 33: 88. Orosháza, Népr. Ért. 24: 111. Potyond sgy. Nyíry: Szenna 22. Gönczi
156. — ⁴⁸ A kétasszonyközi ültetésre: Békésm. sgy. Csűry 1: 50. 100. 514. 2: 414.

* A vallásos néprajz nyári adatai: a Ker. sz. János-napi vízimentá kivirágoz-
tatása,⁷⁴ a szentiváni alma,⁷⁵ a János és Pál-napi gyertyaszentelés, a Péter Pál-napi
aratómise és rózsalakodalom, bizonyos aratási elnevezések (Jézus kévája, pap), a Sar-
lósboldogasszony-napi búcsú,⁷⁶ fodormenta-szentelés, kongregánista-avatás⁷⁷, Margit
győzelme a sárkány fölött,⁷⁸ a Mária Magdolna-napi hajvágás,⁷⁹ s hogy a napban
Magdolna napján Mária rengeti Jézus bölcsőjét,⁸⁰ a kálvária-járás Anna napján,⁸¹ az
Anna-búcsú,⁸² a Haviboldogasszony-napi búcsú,⁸³ hogy János fővétele napján tilos tal-
ból enni,⁸⁴ szent Ignác vize, a Nagyboldogasszony-napi temetői összejövetel és fűszentel-
és, a Rókus-ünneplések, Mária képe a kisasszony napi kelő napban,⁸⁵ rózsahullás a
kisasszony napi kelő napból,⁸⁶ a Szenikereszt-napi búcsú,⁸⁷ de persze az aratókoszorú-
nak s a koldúscipónak több köze van az ősi termésáldozatokhoz, mint a valláshoz.

Félegyháza, Népr. Ért. 14: 85. — ⁴⁹ Erdélyi: Közm. 16. Baksay 118. Horgos, Félegyháza, Népr. Ért. 14: 85. Szalonta, Ethn. 27: 78. Tarnóc, Ethn. 9: 234. Szendrő, Jászberény sgy. Rákospalota, Népr. Ért. 15: 75. Rábagyarmat, Ethn. 44: 63. Nyiry: Szena 148. — ⁵⁰ Hódmezővásárhely, NNY. 2: 63. Békásm., sgy. Pusztaföldvár, NNY. 9: 173. Ócsöd, Ethn. 20: 114. — ⁵¹ Félegyháza, Népr. Ért. 14: 85. — ⁵² Hódmezővásárhely, Népr. Ért. 9: 183. — ⁵³ Kovács Sz. 376. — ⁵⁴ Rábagyarmat, Ethn. 43: 159. Göcsej, Tud. Gyűjt. 1838. 6: 33. Gönczi 257. — ⁵⁵ Rákospalota, Népr. Ért. 15: 75. — ⁵⁶ Rábagyarmat, Ethn. 43: 159. — ⁵⁷ Palócság, Ethn. 5: 126. 13: 78. — ⁵⁸ Jászládány sgy. Kalocsa, NNY. 10: 105. Rábagyarmat, Ethn. 43: 159. Jankó B. 420. 425. M. Polgár 1899. VII. 25., egyéb módjaira Kemenesalja, Ethn. 49: 230. Gönczi 608. Ethn. 6: 330. — ⁵⁹ Varga 182. Somló vid., Ethn. 39: 97. — ⁶⁰ Alsószece sgy. — ⁶¹ Jankó B. 409. 425. Gönczi 257. 295. 303. — ⁶² Sztriha 99. — ⁶³ Bácsm., Ethn. 7: 180. Kalocsa, NNY. 10: 106. — ⁶⁴ Szalonta, Ethn. 27: 77. — ⁶⁵ Lázár 109. Szék, Vasasszentiván, Gönc sgy. — ⁶⁶ Kemenesalja. Nyr. 30: 538. — ⁶⁷ P. H. 1939. III. 18. — ⁶⁸ Somogy vm. mon. 208. — ⁶⁹ Nagy: Hágyog 1: 41. — ⁷⁰ Gönczi 614. — ⁷¹ Lázár 39. — ⁷² Ethn. 50: 28. — ⁷³ Debr. C. 56. — ⁷⁴ Bács vm. mon. 38. Szatmárm. Ethn. 6: 415. Erk sgy. Ormányság, Ethn. 43: 164. Nagykanizsa, NyF. 48: 55. Aszaló, Ethn. 12: 79. — ⁶⁵ Dusnok, Pesty 33: 121. — ⁷⁶ Csiksomlyó Nemz. Ujs. 1925. XII. 20. — ⁷⁷ Ipolyi 1: 307. — ⁷⁸ Bács vm. mon. 343. Ethn. 7: 186. Baranyam., Ethn. 16: 293. — ⁷⁹ Gönczi 186. — ⁸⁰ Félegyháza, NNY. 3: 291. ⁸¹ Föv. L. 1866: 738. — ⁸² Szeged, NNY. 3: 291. 4: 48. Pécs. Új Nemz. 1931. VIII. 9. — ⁸³ Csűry 1: 424. — ⁸⁴ Győr vm. mon. 100. Somló vid. Ethn. 39: 107. ⁸⁵ Vas és Zala m., Nyr. 30: 599. — ⁸⁶ Jankó T. 254.

Ősz.

Szent Mihállal tehát elérkezik az őszi megszakad a fű gyökere,¹ megszűnik a mézelés, mert megkezdődik a hűvös és nedves idő s ezért a halak is a víz fenekére húzódnak, aki tehát ezután még gatyában jár, attól már nem kell tanácsot kérni, mert ha esze lenne, nadrágot húzna.² Aztán egymást követik a rövid őszi előrehaladásának gyors napjai: Hedvig leűzi a marhát a hegyekről,³ Leodegárral megkezdődik a lombhullás,⁴ Gál napján beérik a makk,⁵ Orsolyakor takarílják be a káposztát,⁶ Simon Júdáskor szelles hidegre fordul az idő,⁷ Mindszentkor behajítják a marhát,⁸ aztán megjön Márton fehér lovon, Erzsébet kirázza pendelyéből a havat⁹ és Dömötörrel végkép betör a tél.¹⁰

Az őszi szellemvilágát a havasi pásztorok szent Mihály napján tartott farkasünnepén kívül¹¹ egészen a halottak iltik be. A protestánsok nagypénteki sirgondozásán és az unitáriusok szentmihályi koldúskalácsán kívül¹² az ősi halottkultusz Mindszentek napjára rögződött. Esti harangszavakor szabadulnak fel s kezdik meg látogatásaikat.¹³ A sirgyertyákra vonatkozólag azonban erősen számbaveendő az a palóc szokás, hogy az égő gyertyákat tőkből faragott koponya-alakba helyezik;¹⁴ az ősi halotti áldozatok maradványait: az éjjel asztalra tett enni-innivalókat¹⁵ ma már a legtöbb helyt a koldúskalács, koldúsetetés váltotta fel¹⁶ és igen sok őszi tiltott cselekvés is a halottakkal kapcsolatos. Katádfán a pásztorok védőszentje valami rossz szellem-, ördögalakot öltött; disznóögléskor azt mondják: „elvitte a Vendel”.¹⁷

A lármás falufeljárásoknak csak egy alkalmuk van: a szüret.¹⁸ Ez az őszi táncok főnapja is, bár a bontó, hántó, aszaló és lekvárfőző kalákák is mind táncosak,¹⁹ s tánc előzi meg a legények őszi berukkolását is.²⁰ Vendel napján ugyan baromfit ölnek, hogy dögvész ne érje őket,²¹ de az őszi szüreten kívül mégis csak egy lakomás főnapja van: Márton; újborkóstoló libavacsorás nap a szobai világitás kezdetének megülésére (likprádlí, gyertyapecsenye),²² azonkívül vásár- és búcsúnapp, s a fiatalok vendégségének napja. A farkasünnep máglyatűzén kívül a tűznek mégcsak Mindszentek s Márton napján és szüretkor jut szerep és vízzel öntik le a szüreti koszorút vivőket is.

A termésvarázsló szokások mind az őszi vetésre vonatkoznak; ez u. i. Mihállal kezdődik és Mindszentekre végződik, közben azonban szent Mihály kántora²³ és Gál hete²⁴ vetéstiltó napok, a Farkas napján ültetett fa ellenben könnyen beleharap a földbe.²⁵ A halottak hete minden házi és földi

munkára teljesen dologtíltó, s éppen így a férfiakra Vendel²⁶ s az asszonyokra Márton is.²⁷

Időjós-lásai főleg karácsonyra és a tél erejére mutatók, s főnapjai Mihály, MindszenteK, Márton és Katalin; országszerte ismeretes pl. a Márton-napi lúd mellcsontjának jelentősége. Aztán a Mihály napján még zöld gubacsok, nedves, a szárazak száraz nyarat jelentenek²⁸ és ugyancsak e nap állapítják meg a szélkalendáriumot is: amilyen a szél reggel hattól este halig óránként, olyan fúj a jövő év tizenkét hónapjában.²⁹ Kevés termésjós-lása nem jelentős.

Szüret után kezdődik a lánykommendáló vagy susogóhét,³⁰ s a szőlősgazdák is azonnal megkezdik a pincszerezést. A kaláka-munkákról már megemlékeztünk. A Márton-napi jobbágyadó már a múlté,³¹ úgyszintén Gál napján a pap kakas- és az iskolamester kappan-adója is.³² Az őszi gazdasági szokások többi adatai mind a pásztoréletre vonatkoznak, mint a juhászvásár és a pásztortételnek az előljáróság s a gazdák számára adott avatóáldomása, Simon Judás, Mihály vagy Dömötör napján a dömötörözés és juh-bál, a mindenszentkezés,³³ a Márton-napi bélesadó vagy rétespénz³⁴ és az ugyanekkor hordott pásztorok vesszei.³⁵

Az ősZ tehát az ősi halottkultusz negyede. Szokásai főleg a termés- és használhatóvá tételére, meg a jövőt biztosító őszi vetésre vonatkoznak. Véget ér a pásztor munka s ezért ez a pásztor szokások zárónegyede is. A közös munka útnak indítja a párválasztást s ezzel megindul a szerelmi jóslás, a commendálás, az emberi termékenységre irányuló törekvés is. A munkától, a terméstől függ az élet, az élet főcéljára való gond tehát csak a munka, a termés végeztével következhetik.*

¹ Erdélyi: Közm. 292. MNy. 6: 353. Csűry 2: 128. — ² Csűry 2: 128. — ³ Nagybánya és Vid. 1882. II. 228. — ⁴ Tatár 1901. — ⁵ Erd. Székely Napt., Marosvásárhely 1844. — ⁶ Tatár 1901. — ⁷ Erdélyi: Közm. 350. Csengőd, Nyr. 30: 343. Barkaszó sgy. Kölesd, Nyr. 30: 342. Karcag, Nyr. 30: 344. Ethn. 13: 227. 37: 22. Kecskemét, Nyr. 26: 37. Écs, Nyr. 30: 342. Nagy-Bágyog, 2: 48. Győr, Ethn. 12: 128. Balaton mell., Tud. Gyűjt. 1839. XI. 49. Somló vid., Ethn. 39: 107. Pálfa, Nyr. 30: 535. — ⁸ Kalocsá, NNY. 10: 105. — ⁹ Hódmezővásárhely, NNY. 2: 64. — ¹⁰ Nagybánya és Vid. 1882. II. 28. — ¹¹ Csíkgyergyó, Népr. Ért. 14: 296. — ¹² JankóT. 127. — ¹³ Jászberény sgy. — ¹⁴ Hutyag, Balogh: Újabb felolvasások 77. — ¹⁵ Ethn. 49: 143. — ¹⁶ Ethn. 48: 187. 49: 214. — ¹⁷ MNy. 17: 136. — ¹⁸ Ethn. 40: 162. 49: 278. — ¹⁹ Ethn. 42: 279. — ²⁰ Ethn. 49: 126. — ²¹ Tamás 21. — ²² Vas. Ujs. 1885: 772. Szeged, Csallóköz. TSz. 1: 753. Debrecen, Nyr. 7: 477. NyF. 26: 31. Budapestén Mihály napján, Nyr. 28: 178. — ²³ Gönczi 607. — ²⁴ Csűry 1: 117.320. — ²⁵ Nagykároly. Jászládány sgy. Bakonyalja, NyF. 34: 140. — ²⁶ Jászládány sgy. Gönczi 253. — ²⁷ Vép, Ethn. 31: 100. — ²⁸ Erd. Székely Napt., Marosvásárhely 1844. Ethn. 13: 227. Barkaszó sgy. — ²⁹ Erd. Székely Napt., Marosvásárhely 1844. Csűry 2: 128. ³⁰ Bod 139. István b. Napt. 1857: 152. — ³¹ Farkas: Csepreg 60. Payr: A dunántúli ev. egyházker. tört. 1: 122. Mohl: Lövvő 16. — ³² Nyr. 1: 180. — ³³ Vép, Ethn. 31: 97. Rábagyarmat, Ethn. 44: 60. Gönczi 258. — ³⁴ Csallóközi Hirl. 1937. I. 17. Acsád, Ethn. 42: 51. — ³⁵ Gönczi 257. — ³⁶ Gönczi 257. Az őszi napokra I. 'Őszi jelesnapjaink' c. dolgozatomat. NNY. 8: 43.

Szendrey Zsigmond.

*

Bräuche und Aberglauben in den Festkreisen von Frühling, Sommer und Herbst.

Die im Titel angezeigten ungarischen Bräuche werden hier vom Autor zusammengefasst. Er weist den Zeitpunkt des Beginnes, sowie den Festtag der einzelnen Bräuche aus. Er befasst sich auch damit, dass die Feier des 1. Mai unabhängig von der Religion ist. Verfasser zählt die verschiedenen Arten des Fernhaltens der bösen Geister und der Abwehr von Naturschaden auf, sowie die Arten des Fruchtbarkeits-, Schönheits- und Gesundheitszaubers. Er bespricht die Rolle und Wichtigkeit der gemeinsam verrichteten Arbeiten, die Gelegenheiten, wo sich das junge Volk kennenlernt, sowie die im Herbst geübten, jedoch für das folgende Jahr geltenden Bräuche.

* A vallásos néprajz őszi adatai: Szegedalsóvároson és Csornán az állattartó gazdák Vendel-miséje s Göcsejben is a halottakért való harangozásnak a családőfő-öl való végzése.³⁶

A TÉLI ÜNNEPKÖR HAGYOMÁNYAI A NYITRAMEGYEI MENYHÉN.

A téli vagy karácsonyi ünnepkör szokásainak, ünnepeinek vizsgálatát az egyházi évhez igazodva, András napjával kezdjük, mert az egyházi időszámítás az egyházi évet így alakította és az évkezdő, illetve az ünnepkör szétszóródott anyagának egységes elhelyezkedése is eddig terjed. A régi évkezdőhöz fűződő szokások, hiedelmek két ok miatt is átcúsúszhattak András napjára. Először is az 1771. év előtt az apostolok ünnepeinek, így András napjának is, előkészületi bőjtje volt, és mint ilyen a régi hagyományokat megrögzíthette.¹ Másodsor az adventi idő, mely tulajdonképpen már szorosán előkészületi ideje a karácsonynak, éppen András napjához legközelebb eső vasárnaptól (november 27. és december 3. közötti vasárnap) veszi kezdetét.²

A menyhei leányok András napján (december 30.) egész nap bőjtölnek és este, amikor lefekszenek, a fejük alá nadrágot tesznek, hogy megálmódják, ki lesz a férjük. A szokást az egész Felvidéken, sőt az egész országban megtaláljuk.³ A zseréi lányok András napjának előestéjén pogácsát sütnek és a fejük alá teszik. Akkor is megálmódják, ki lesz jövődöbelijük. A zaborvidéki leányok régebben megrugdosták ezen a napon a disznóolat és megvárták, hányszor röffen a disznó, mert ahányszor röffent, annyi év múlva mentek férjhez.⁴ Szokásban volt régebben az is, hogy krumplihaluskát főztek a leányok. Minden haluskába egy cédulát tettek, amelyre előzőleg férfinévét írtak. Amelyik haluska legelőször jött fel a víz színére, azt kikapták a fazékból és megnézték, hogy milyen név van a benne levő cédulán, mert azt tartották, hogy a leánynak olyan nevű lesz a férje. Ezeket a szokásokat különben Miklós, Luca, karácsony, újév napján is megtaláljuk az egész országban, sőt az északi szlávoknál is, ahol a hiedelmek inkább a gazdasági élettel kapcsolatosak.⁵

Régebben, néhány évtizeddel ezelőtt egyes zaborvidéki községekben az is szokásban volt, hogy az iskolás gyermekek az advent kezdetén az „Ave Maria, gratia plena . . .” kezdetű egyházi éneket énekelve, jártak házról-házra.⁶ Ez a szokás is megerősíti azt az előbbi állítást, amely szerint advent karácsony ünnepének mintegy kiegészítő és előkészületi része és mint ilyennek kezdő napja, ünnep is lehetett.

Miklós napjának pontosan körvonalazható szokásai az öregek emlékezete szerint Menyhén nem voltak. Régebben szokásban volt, hogy Miklós estéjén vagy ehhez közelálló napok valamelyikének estéjén a legények kifordított subát vettek magukra, derekukat szalma-

¹ Artner Edgár: Az egyházi évnek leírása és magyarázata. Budapest, 1923. 13., 14.

² U. a.

³ V. ö. Szendrey Zs.: Évnyegyedi szokásaink és babonáink, Ethnographia, 1941. 10., Magyarország Néprajza IV. 338. Bálint S.: Népünk ünnepei, 100., 111., Berze Nagy J.: Baranyai magyar néphagyományok, III. 293., Nagy J.: Árvamegyei tót népszokások, Ethnographia 1891. 130., Ethnographia 1895. 42., 43., Gönczi F.: Göcsej, 239.

⁴ Mással farsangkor is megtaláljuk. V. ö. Gönczi F.: Göcsej, 235–237.

⁵ Československá Vlastiveda. Řada II. Národopis. Prága 1936. 277.

⁶ Már az 1651-i kiadású Cantus Catholici közli az adventi énekek között. Ma is használatban levő, közismert és kedvelt egyházi ének.

kötéllal átkötötték és elmentek a fonóba a leányokat „ijesztgetni.“ Valószínűleg erre a szokásra célzott a község egyik plébánosa, aki 1803-ban a következőket írta: „A legények vasárnapra való éjszakákon lányosházakba járnak, azonkívül esténként eljárnak a fonóba, ahol menyecskék és lányok fonnak, a legények pedig különféle veszedelmes tréfákat űznek. Ezekről a szülők is jól tudnak, de mégsem gondoskodnak ezek megszüntetéséről.“⁷ Minden bizonnyal Menyhén is ismert volt régebben az a fonójáték, amely abban állt, hogy Miklós estéjén a legények püspöknek, angyalnak, ördögnek, halálnak és koldusnak öltözve, sorrajárták a fonókat és a Miatyánk elferdített, tréfás, sokszor gúnyos szövegét mondták el a leányokkal és menyecskékkel.⁸ Ez a fonójáték régebben az Ipoly alsó folyása mentén, Garam vidékén, Mátyusföldön is elterjedt volt, azért nem lehetetlen, hogy a plébános „veszedelmes tréfái“ erre a szokásra vonatkoznak. Ipolyszécsénkén még nemrégiben is „gyóntattak“ a legények Miklós napja táján. Ez az alábbi szokás joggal kihívhatta a papság megbotránkozását.

Ipolyszécsénkén Mikulás estéjén, vagy egy-két nappal előtte, a legények sorrajárták a fonóházakat. Egyik felöltözött papnak: fejére papírból püspöksüveget tett, nyakába krumpliból olvasót akasztott. A papi ruhát még fehér ing és alsószoknya utánozta, a stólat pedig egy kendő. Kezében fakereszt volt, amelyet bekormoztak vagy cipőkrémmel kentek be. Két legény ministránsnak öltözött: fehér ing, piros szoknya volt rajtuk, nyakukban pedig pentő. Ők vitték magukkal a „litániát“, ami egy csomag kártya volt. Fejükön a papénál rövidebb süveg volt, fekete kereszttel. (A pap süvegén piros kereszt volt.) Negyedik szereplő a harangozó volt, aki egy csengőt és rossz bögrét vitt tele parázzsal, ez volt a füstölő. A szereplőkhöz tartozott még két ördög, akik feketére voltak festve, derekukon lánc csörgött és kukoricaszárból feketére festett farkuk volt. Az ördögök négykézláb mentek. A többi legények kíséretével járták sorra a házakat, észrevétlenül mentek be a konyhába, ahol a harangozó csengetéssel adta tudtul, hogy megérkeztek, majd beköszönt és elmondta, hogy jön a szent karácsony, senki se mulassza el a szent gyónást, mert jön a lelkiatya meggyóntatni a beteget. Ezután kiszólt a papnak, hogy tessék bejönni elvégezni a szent gyónást.

A pap a két ministránssal együtt lépett a szobába és Dicsértésekkel köszönt, majd székre ült, a két ministráns két oldalról mellé állt és azt mondta, hogy mondjátok utánam a litániát. Ekkor a ministránsok a kezükben levő kártyacsomót három részre osztották: egyik részét odaadták a papnak, két részét pedig maguknál tartották. A pap keresztet vetett, nézte a kártyát, mintha onnan olvasná a litániát és mondta: „Piros király.“ — Erre a ministránsok válaszoltak: — „Nem nekünk való.“

⁷ A szalakuszi plébánia irattárában levő, 1803-ban kelt Canonica Visitatio adatai szerint.

⁸ V. ö. Manga J.: Tardoskeddi és felsőszemerédi fonójáték, Ethnographia 1939. 169. Vépen (Vas m.) a láncos Miklós álarcban, kezében láncot csörgetve, különös kedvvel megy oda, ahol tollfosztó van, vagy ahol gyermeket talál. Ijesztgeti őket, olykor némelyiket kiviszi az udvarra és fához vagy kútághoz köti. (Bálint S.: Népművészetünk ünnepei, 103—104.)

A pap a kezébe kerülő kártyákat végigsorolta. A ministránsok a piros és zöld kártyákra mindig azt válaszolták, hogy „nem nekünk való”, a tökre és makkra pedig, hogy „nekünk való.” Amikor a kártyák mind sorra kerültek, a pap azoknak a leányoknak a neveit mondta, akik a fonóban voltak, például: „Koncz Mári.” — Erre a ministránsok a következőképpen feleltek:

Ha az említett leánynak a szeretője a legények között volt, akkor a ministránsok azt mondták, hogy „nekünk való”, ha nem volt ott, akkor „nem nekünk való.” Arra a leányra, akire valamelyik legény haragudott, azt mondták, hogy „nem alánk való.”

A litánia után a harangozó bejelentette, hogy most már kezdődik a gyóntatás. A pap elé egy kis széket tett és név szerint odaküldte a leányokat és menyecskéket. A gyónóra, amikor letérdelt, a pap keresztet vetett és morgott közben. A letérdelt leány és menyecske szintén morgott, mintha imádkozna: „zöld lajbi, piros lajbi . . .” Ezután a pap kérdezett: „Ki a szeretőd?”

Erre a leány vagy menyecske egy férfinevet mondott, aztán a pap tovább a következő kérdéseket adta: „Szereted-e szivből?” — „Aludtál-e vele?” — „Hányszor?” — „Jól esett-e?”

Ha a leány vagy menyecske mindenre „igen”-t mondott, akkor a pap keresztet vetett rá, szájához nyomta a bekormozott keresztet és a helyére ment. Ha „nem”-mel felelt, a ministráns csengetett. A második csengetésre bejöttek az ördögök és az asztal alá húzódtak. Ha a gyónó harmadszor is „nem”-mel felelt, az ördögök megfogták, a két láncsal összekötötték és kivitték az udvarra, ahol a legények jól öszszefogdosták.

Amikor az összes leányok és menyecskék sorra kerültek, a pap a füstölőbe törött paprikát szórt, azzal mindendenkit megfüstölt és azzal búcsúzott, hogy most már meggyóntatok, itt tiszta lelkek vannak, mindenként megmentettünk az ördögök szellemétől.

Hogy az itt leírt ipolyszécsénkei szokás általánosan elterjedt volt-e az egész országban, azt adatok hiányában nem tudjuk. Az Ipoly vidékén és a nyugati palócságnál, továbbá a Mátyusföldön való elterjedését az öregebbek elbeszélése szerint megállapíthatjuk és a szokásoknak egységes vonása is kétségtelen. Miklós püspök (Mikulás) személyében ott találjuk a papot, aki a közelgő karácsonyi ünnepekre készíti el a hivek lelkét, meggyóntatja vagy megimádkoztatja őket és ha nem imádkoznak vagy nem akarnak gyónni, ott az ördög, aki elviszi őket. Nem lehetetlen, hogy ez a szokás is, a betlehemezéssel együtt, egy misztériumjátékból került a nép közé, azonban az is lehetséges, hogy mint a gyermekjátékokban felnőtteket utánzó játékokat találunk, úgy itt a felnőttek a papot utánzó játékot alakítottak.⁹ Az utóbbi mindenesetre elfogadhatóbb magyarázat, mivel sem a magyar, sem a szláv anyagban nem találunk olyan misztériumjátékot, amelynek tartalma az ismertetett fonójátékkal kapcsolatot mutatna.

Luca napján a menyhei asszony más házához nem megy, nehogy a más szerencséjét elhozza.¹⁰ Régebben Luca estjén tömjénnel

⁹ Szendrey Ákos megjegyzése.

¹⁰ Ezt a hiedelmet nagyobb ünnepeken, így karácsonykor, újévkor, húsvétkor és pünkösdkor is megtaláljuk. Ormánságban Luca napján nem szabad „szomszédonyi”.

füstölték meg a szobát, fokhagymával keresztetk rajzoltak az épület ablakaira, ajtóira és az istállókra is. A gyerekek Lucáknak öltöznek, női ruhát vesznek magukra és lármával házról-házra járnak. Minden háznál tollseprűvel lesöpri a siskót (kemencét).

Nagycétényben régebben egy legény leánynak és egy leány pedig legénynek (huszárnak) öltözött. Csizmájára sarkantyút tett, oldalára kardot kötött, aztán a legények kísérete mellett elmentek „jobb helyekre” a fonókba. A fonóházban dudára vagy harmonikára táncoltak és a tánc után Luca (a leánynak felöltöztetett legény) a kezében tartott kosárba tökmagot szedett. A kosárba az asszonyok pénzt is dobáltak, amit a legények elmulattak. Tardoskedden Luca napja táján a legények *maskaráknak*, *lucáknak* öltözve járták a falut. Minden fonóba elmentek. Egyik legény medvének, másik katonának, harmadik kisaszszonynak vagy menyasszonynak, negyedik vőlegénynek volt öltözve. Megálltak az ablak alatt és ott énekeltek (népdalokat vagy közismert műdalokat; a szokásnak külön énekszövege nem volt), majd bent a szobában folytatták az éneket és tréfás táncot. Felsőszemeréden a fonóban egy legény menyecskének öltözik, kosarat vesz a kezébe és kéregetni megy a többi fonóházakhoz. Amit kap, azt visszaviszi és közösen elfogyasztják. Ezek a Luca-napi fonójátékok a farsangjárással is kapcsolatot mutatnak, de szereplőiket éppúgy kölcsönözhatték a Gergelyjárásból vagy az adventi diákverbuválásból. Régi hagyományuk semmiesetre sincs, hacsak a szokáshoz fűződött, de már elfelejtett hiedelmeket nem tartanánk annak.

Sokkal mélyebb nyomok rejlenek a menyhei kemence lesöprésével egybevágó, a gazdasági életre utaló lucázásban, amely ugyan Menyhén és környékén nincs szokásban, de kétségtelenül kapcsolatot mutat a farsangi talalajozás és sardózás, továbbá a dunántúli regölés szokásával; nemkülönben a Luca-napi kontyoló mondókákkal.¹¹ A lucázó gyermeket Garamtól az Ipoly folyása mentén egészen Losoncig megtaláljuk. Deménden (Hont m.) Luca napjának reggelén házról-házra járva a következő szöveget éneklék a fiúgyermekek:

A- célt hoz- tam ma- gok- nak. Cin le- gyen ka- nál- jok, cin le- gyen

tá- nyér- jok. Borneyazzon meg a te- hen- jek, csi- kóz- zon meg a lo- vok,

Gazdasz- szonynak fi- a le- gyen. Így he- ver- je- nek a tyú- kok e.

(Kiss G.: Ormánység, 149.) Baranyában Luca napján idegen asszonyt nem eresztenek a házba, mert akkor nem ülnek jól a tyúkok. (Berze Nagy J.: Baranyai magyar néphagyományok, 296.) V. ö. Szendrey Zs.: Évnegyedi szokásaink, Ethnographia 1941. 16., Magyarország Néprajza IV. 338. A szerencse elvitelére vonatkozólag lásd: Róheim: Adalékok a magyar néphíthez. II. sor. 127. és az idézett irodalmat.

¹¹ V. ö. Magyar Népköltési Gyűjtemény VIII. 149., Berze Nagy J.: Baranyai ma-

Erre a gyermekek lehevernek a földre, majd a gazdasszonytól diót, pénzt vagy aszaltgyümölcsöt kapnak.

A pereszlenyi (Hont m.) szöveg még teljesebbnek látszik, de ennél már hiányzik a dallam: az idő lekoptatta, azonban a ritmus még emlékeztet a szöveg szertartásos voltára:

Vas lëgyën fazëkatok,
cin lëgyën tálatok,
ólom lëgyën kanalatok.
Csikózzon mëg a lovatok,
bornyazzon mëg a tehentëk,
malacozzon mëg a disznótok.
Adj Isten gazdának bort, búzát,
gazdasszonynak tyúkot, ludat,
menyecskének ëgy kas gyerëkët.
Igy heverjenek a tyukok ë!

A dunántúli kotyolás és a palóc lucázás célja az, hogy jól üljenek és tojjanak a tyúkok, ezt a szövegek is világosan elmondják, de ezenkívül a gazdasági élet egyéb vonatkozásaira is találunk jókívánásokat bennük, sőt a házassérettel kapcsolatos termékenységre való utalás sem hiányzik belőlük. A lucázó és kotyoló, továbbá a farsangi és virágvasárnapi villőző szövegek közötti kapcsolat kétségtelen és egykori elhelyezkedésük a regöléssel együtt évkezdő szokásra mutat.

Az alakoskodáson és lucázáson kívül még egyéb szokásokat is találunk Luca napjához kapcsolódva. Vámosladányban Luca estéjén a gyerekek a kapukat döngetik, hogy a boszorkányok elkerüljék a házat. Boriban a gyerekek lámpagyújtáskor láncokat csörgetnek, vasdarabokat vernek össze az utcán. A pásztorok ostorral pattognak, trombitálnak és dudálnak (tülkölnek) Luca emlékezetére. (Hogy ki volt Luca, azt nem tudják). Szemeréden ezt azért csinálják, hogy egészségek legyenek az állatok. A szokással Mohiban is találkozunk.

A zserei leányok Luca napján készítik a lucafát. Levágnak egy somfagallyat és vízbe teszik, hogy karácsonyig kizöldüljön. A leány aztán magával viszi az éjféli misére és mise után titokban megérinti vele szeretőjét. „Ezzel magához köti a legényt.” Szokásban van Menyhén és Zsérén, hogy a leányok 13 papírszeletre legényneveket írnak és a papírszeletekből karácsonyig mindennap kidobnak egyet az ablakon. A leánynak olyan nevű lesz a férje, amilyen név az utolsónak maradt papírszeletre van írva.

A szerelmi jóslásra utaló, mesterségesen kicsíráztatott növény vagy ág szerepe országsherte ismert. Az északi Felföldön katalingally, lucaág elnevezéssel mindenütt nyoma van, nemcsak a katolikus, hanem a református községekben is.¹² Leggyakrabban somfáról, fűzfáról, nyírfáról és orgonabokorról vágják.

gyar néphagyományok, III. 296., Magyarország Néprajza II. 406., *Ipolyi*: Magyar mythologia, 1854. 189., *Sebestyén*: Regösök, 417., *Róheim*: Adalékok a magyar néphíthez. 134.

¹² Borsod megye református községeiben (Varbón, Parasz. yán, Kondón, Rados tyánban, Sajólászlófalván, Sajókápolnán, Sajószentpéteren) az öregebb asszonyok emlékeznek a *katalingallyal* kapcsolatos szokásra. V. ö. Magyarország Néprajza IV. 338., *Róheim*: Adalékok a magyar néphíthez, 67., *Szendrey Zs.*: Evnegyedi szokásaink, Ethnographia 1941., 5., *Bálint S.*: Népünk ünnepei, 102., 108.

A menyhei és zsérei asszonyok Luca napján mézzel kenik be a tyúkok s... it, hogy jobban tojjanak. Ujbarson fosztanak Luca napkor, hogy a „tyúkok s... it regegessük be.” Varni nem szoktak, mert akkor „bevarják a tyúkok s... it.” A felsőszemerédi asszony Luca estéjén nem varr, nem fon, nem süt, csak foszt, hogy a tyúkok jól üljenek és tojjanak. Ezért még a tyúkok farát egy rúddal megpiszkálják.¹³

A téli ünnepkörnek Menyhén kétségkívül a legszertartásosabban és talán legbensőségebben megült ünnepe a karácsonyesti vacsora.¹⁴ Ehhez az előkészületek már délután megkezdődnek. Kitakarítják az udvart, házat és környékét, továbbá az istállót. Megsütnek egy hosszú kalácsot, amelybe annyi fokhagymagerezdet tesznek, ahány négy lábú állat van a háznál. A kalácsot aztán annyi részre vágják, ahány állat van, hogy minden állatnak jusson kalács egy gerezd fokhagymával és amikor hazajönnek az éjféli miséről, odaadják az állatoknak.

Karácsony böjtjének délelőttjén vagy délutánján volt szokásban az ostyahordás és a karácsonyi kantáció.¹⁵ Az iskolás gyerekek minden házhoz vittek néhány ostyát, amit egy alkalmi vers vagy ének elmondása után adtak át a gazdasszonynak. A gerencséri ostyahordó fiúk éneke a következő volt:

♩ = 138. Gerencsér, Czako Gábor 57 é. 1937.

Ma - i na - pon szent di - csó - ség ránk fog száll - ni mennyegből.

Üdvözítőnk elérkezik, kiszabadít rabságból.
Légyen néki szent dicsőség egek magasságában,
Embereknek szent békesség a születése napján.
Mert mester úr azt óhajtja, hogy állandó égítségbe
Uralkodik az ostyába, a nagy böjti vacsorába.
Dicsértessék Jézus Krisztus, énekeljünk glóriát.

Az ostyát a kántortanító (Ludi-Magister) küldte és néhol küldi még ma is a családoknak. Ez egyik jövedelmi forrása volt a kantációkkal együtt, amely legtöbb községben a díjlevélbe is fel volt véve. Így a szalakuszi plébániának (ide tartozik Menyhe község is) 1767.-ik évből származó Canonica Visitatio-ja erre vonatkozólag a következőket tartalmazza: „... Habet praeterrae consuetas suas cantationes et hosti ationem denique ad instar solonorum lignationem liberam exercet.”

A legtöbb községben, ahol még szokásban van az ostyahordás, az ének helyett már csak verset találunk, így Ipolyföldemesen is (Hont m.):

Midőn az Ur Jézus világra született,
Először mihozzánk hasonló gyermek lett.
Mint mennyei mester, tanított sok jóra,
Most az ostyaszinben testét nekünk adta.

¹³ Baranyában azt tartják, hogy ha Luca napján a gazdasszony sokszor veszi fel a tűt, a tyúkok sokat tojnak. (Berze Nagy J.: B. M. N. III. 295.) V. ö. Ethnographia, 1941. 13.

¹⁴ Vö. Bálint S.: Népünk ünnepei, 119., 120., 121.

¹⁵ V. ö. Gönczi F.: Karácsonyéjeli ostyajárás, Ethnographia, 1930. 84., Magyar-ság Néprajza II. 408.

Ádám, Éva atyánk dicső szent ünnepén,
 Akiket megértünk karácsony szent böjtjén,
 Élhessük meg vígan Krisztus születését.
 Hordtak a pásztorok sajtot báránkákat,
 Mi is arra a célra hordjuk az ostyákat.

Dicsértessék a Jézus Krisztus!

Kelenyén (Hont m.) karácsony hetében hordták az ostyát és az ostyahordó fiúk és leányok az alábbi szöveget recitálták; minden sort az első sor dallamára :

Kisdet Jézusunknak,
 Menynek és a földnek,
 Ő alkotójának
 Születése napját
 E világ urának,
 Éle békességgel
 Őra ezen háznak.
 Óhajtván kívánjuk
 Szent dicséretire
 A kisded Jézusnak
 Nagy dicsőségire,
 Ékes cselédjének
 Gondviselésire,
 Töltesse idejét
 Számos esztendőre.
 Nap, hold és csillagok
 Örömet jelentnek,
 Hogy itt már ideje
 Lesz a születésnek.
 Teremtő megválni
 Boldogságos szűznek.
 Egy kis ajándékot
 Hoztam becsülettel
 Kedves mesteremtől,
 Az én tanítómól.
 Ő engedelmitől
 Kívánom meganni
 Én teljes szívemből.

Dicsértessék a Jézus Krisztus!

Ipolyszécsénkén (Hont m.) az ipolyfödemesi szöveget énekelték az ostyahordó gyermekek a kelenyei dallamra.

Az ostyáért a gazdasszony babot, lisztet, tojást, szalonnát vagy kolbászt küldött a tanítónak, az ostyahordó fiúnak vagy leánynak pedig pénzt vagy gyümölcsöt adott.

Amint az előbb idézett latin szöveg mutatja, ugyancsak a kántor jövedelmét gyarapította a kantáció is. A menyhei iskolás gyermekek

kantációja abban állt, hogy házról-házra járva elénekelték a „Krisztus Jézus született...” kezdetű közismert karácsonyi éneket, ami után a gyermekek kalácsot szedtek a mesternek. Némely községben, mint az ostyahordásnál, tojást, lisztet, szalonnát vagy kolbászt is adtak, így Lédecen is, ahol a következő dallamot énekelték:

M.H. 3284/h Lédec, Székely Julia 65 é. 1937.

$\text{♩} = 132.$ $\text{♩} = 144$

Kel föl ke-resz-tiny lí-lek, A nagy Is-ten-re kirlek.
Tekints bé ja já-szol-ban, Úr Jé-zus fek-szik abban.

Az öregebb emberek szerint az éneket a mestertől tanulták a gyerekek.

Bethlehemes játék csak Gesztén van, ahol az utóbbi években négy fiatal házasember állította össze a játékot.¹⁶ A környékbeli szlovák községekből azonban gyakran járnak a vidéken bethlehemesek, akik játékkukat szlovákul mondják. Zoborvidéktől délre, Mátyusföldön, Csallóközben még járnak a bethlehemesek.¹⁷

Karácsony estéjén az ablak alatti éneklés Menyhén már a cigány asszonyok kéregetése.¹⁸ A falubeli gyermekek nem járnak az ablakok alá énekelni, szégyennek tartanak. Tilden és Csiffáron azonban még szokásban van, ahol *pászlizás*nak nevezik. Az iskolás gyermekek csoportokban járnak házról-házra, elénekelnek egy karácsonyi éneket, ami után pénzt, diót, almát, mogyorót vagy aszaltgyümölcsöt kapnak. Érdekes jelenség, hogy a szokás éneke körülbelül minden generációval változik. Így van a legtöbb községben, ahol még él a szokás. Pereszlényben (Hont m.) körülbelül 60 év óta a negyedik ének járja. Állandó énekszöveg vagy dallam a kantációknál sem volt, amelyek pedig a szokás elindítói voltak, mert azokra mindig — legtöbb esetben — a tanító tanította meg a gyermekeket. Ha új tanító került a faluba, az megint más énekre tanította növendékeit. A kantációk megszűnése után pedig a bethlehemes játékok énektörédei is belekerültek az ablakok alá járó gyermekek műsorába. Ilyen az alábbi ének is, melyet a tildi gyermekek énekelnek az ablakok alatt:

M.H. 3281/e. Tild, Imre Mária 85 é. 1937.

$\text{♩} = 100$

Kis Jé-zus-ka, üd-vöz-légy, Kis Jé-zus-ka ál-dott légy.
Kis ryo-szo-lya, hol az ég a-rany-ból szö-vött pó-lya.

¹⁶ Manga J.: A karácsonyi ünnepek hagyományai, Uj Élet. Kassa, 1940.

¹⁷ V. ö. Manga J.: Felvidéki bethlehemes játékok, Ethnographia 1940. 402.

¹⁸ Ugyanezt találjuk Csallóköz néhány községében.

Bárzson paplan vánkuskája,
Csinos kis táblituskája.
Már megadta Ádámnak,
Fiát értünk küldötte.

Fiát értünk küldötte,
Pokoltól megmentette,
Pokoltól megmentette,
Mennyszágba fölvitte.

Nincs Jézusnak bocskorkája,
Fázik szeginnek a lába,
Adakozzunk a számára,
Maj' úgy veszünk a lábára.

Hipp, hopp, o-da fuss, Ott fek-szik a kis Jé-zus.

Néhol, így Kelenyén is, egyszerre több dallam él a szokással. Csáky Matild 67 éves énekes asszony öt karácsonyi éneket énekelt el, amelyeket leánykorában énekeltek az ablakok alatt. Ezek közül — szerinte — legszebb volt az alábbi :

$\text{♩} = 80$

Kelenye, Csáky Verona 47 é. 1941.

Nagyka-rá-csony éc-ca-ká-ja, A kis Jé-zus a-rary-al-ma,

A kis Jé-zus a-rary-al-ma, Bol-dog-sá-gos szűz az anyja.

Nincsen neki subácskája,
Sem sarkantyus csizmácskája.
Hogy is volna subácskája,
Mert elveszett báránycájája.

János pajtás menj előre,
András pajtás fordítsd össze,
Mivel András nagyon öreg,
Nyája után lassan siet.

De térjünk vissza Menyhére. A karácsonyesti vacsorához már délután főzik a lencsét, gombát és gubát. A leányok haluskát főznek. Mindegyikbe egy cédulát tesznek, amelyre előbb egy-egy legény nevét írják, aztán amelyik legelől jön fel a víz színére, azt kikapják, mert olyan nevű férjük lesz, amilyen név van a cédulán.¹⁹ Amikor besöté-

¹⁹ A szokási, amint már láttuk, András és Luca napján is megtaláljuk, sőt néhol még farsangkor is. V. ö. még: Ethnographia 1895. 43., Bellocics B.: Ünnepek babonái, Ethnographia 1896. 182., továbbá Róheim: Adalékok a magyar néphithez, II. sor. 1920. 91.

tedik, a leányok kiviszik a szemetet a trágyadombra, ott ráállnak és úgy hallgatják, merre ugatnak a kutyák, mert arra viszik őket férjhez.²⁰

Hét óra körül kezdődik a vacsora, amelynek szertartásos lefolyása régebben minden családnál (most már csak egy-két családnál) a következőképpen folyt le :

Mikor már az egész család az asztal körül áll, a gazda és a gazdasszony kimennek és tömjénnel minden helyiséget megfüstölnek, szentelt vízzel meghintenek és foghagymával keresztet rajzolnak az ablakok és ajtók fölött, mint Luca estéjén. Ezután a gazda bemegy a szobába, a gazdasszony pedig kint marad és búzát szór az ablakra.²¹ Erre a gazda a szobából, az asztal mellől kérdezi : „Mit vet kend ?” — A gazdasszony bekiáltja : „Üstöt, aranyat, gyöngyarany búzát, mindennapi jó szerencsét”.

Ezt háromszor ismétlik, ami után a gazdasszony is bemegy a szobába, miközben két fehér lepedőt vesz magára, amelyeket bent az asztalra terít. Amikor leterítette az asztalt, a gazda és gazdasszony felállnak az asztal két végére, a felső terítő végét megfogja a gazda, az alsó végét pedig a gazdasszony. A gazdasszony a felső terítő alól kihúzza az alsó terítőt, míg a gazda a felsőt húzza, hogy le ne csússzon az alsóval. Miközben a gazdasszony az alsó terítőt húzza, kérdezi a gazdától : „Mit húz kend ?” — Erre a gazda válaszol : „Konkót (konkolyt), mindenféle gajzot (gazit) a búzából.”

Ezt szintén háromszor ismétlik meg, miközben mindig a kihúzott terítőt terítik felülre.

Ezután a gazda és gazdasszony is leül a család többi tagjaival az asztalhoz, a család legénytagja pedig kimegy és kötélbe kötve behozza a karácsonyi szénát és szalmát. A szalmát elterítik a szobában, a padokra is tesznek belőle, a szénát pedig az asztal alá teszik. A család tagjai az egész ünnep alatt (karácsony első és második ünnepén) szalmán ülnek és alszanak a földön.²² A szalmából még, amikor a legény behozza, a gazdasszony háromszor egy-egy csomót húz ki, ezeket a csomókat elteszi és ültetéskor a tyúkok alá teszi. A legény pedig, amikor elteríti a szalmát, egy kenyeret vesz a hóna alá és elmondja a karácsonyi *parázsolást*:²³

„Dicsértessék az Úr Jézus Krisztus. Boldog karácsonyi ünnepeket kívánok. Adjon Isten gazdának bort, búzát, gazdasszonynak tyúkot, ludat, legényeknek, leányoknak egy-egy szép mátkát. Országunkban csendes békességet, holtunk után léleküdvösséget és megmaradást. Dicsértessék az Úr Jézus Krisztus”.

²⁰ A szokást az egész Felvidéken megtaláljuk a református községekben is.

²¹ Gesztén a gazda megy ki az udvarra.

²² A karácsonyesti szalmahintésről, amely régebben valószínűleg az egész országban elterjedt volt, egy 1663. március 26-án Debrecenben elmondott predikáció a következőket jegyezte meg : „Mivel Karátson napján jeges vízben mosdanak, szalmával házaikat bétöltik s azon, nem ágyokba fektüsznek, mint a Rácok, s más némely keresztényen nevet viselő; asztalaikat kalátszal, mézzel, borral éjtszakán az angyalok számokra megrakják . . .” (Csefkó Gy.: Régi feljegyzések a méltatlan ünneplésről, Ethnographia 1931. 150.) V. ö. még : *Sebestyén* : Regösök, 258. A hasonló szláv szokásokat ismerteti *Niederle* : Národopis lidu československého, Dil. I., sv. 2. 785., Čsl. vlastiveda, 278.

²³ V. ö. *Sebestyén* : Regösök, 257.

A parázsolás után a legény azt a kötelet, amelyben a szalmát behozta, rácsavarja az asztallábakra, hogy abban az esztendőben a marhák és baromfiak ne széledjenek szét. A szalmából a család valamelyik nőtagja, legtöbbször a menyecske, keresztet csinál és azt a terítő alá teszi és alája csusztat még egy húszfillérest és egy ostyát. Ezek az ünnepek alatt ott maradnak.²⁴

A vacsorát az ostyával kezdik, melyre mindenki két szem fekete borsot tesz. Az ostya után egy-egy gerezd fokhagyma következik, majd mézet, diót, almát és szőlőt esznek. A házastársak a gyümölcsöt megfelezik egymással, hogy amikor valamelyikük eltéved, annak a nevét kiálthassa, akivel megfelezte a karácsonyesti almát, diót, mert „akkor jó nyomba lép”. A család leány- és legény tagjai szintén egymással felezik a gyümölcsöt. A gyümölcs után gombaleves, tejes répaleves, lencsekása (hogy sok pénzük legyen), majd mákos *guba* következik. Azt a kanalat, amellyel a lencsét keverték, nem mossák meg, hanem félreteszik és a gyermekek Szent János napján megveregetik vele a gyümölcsfákat.²⁵ A szobában elterített szalmából pedig ugyanezen a napon köteleket készítenek és megkötözik a gyümölcsfákat, hogy jól teremjenek.

Vacsora után a karácsonyi morzsát elteszik az „angyaloknak”. Az esztendőben ezzel füstölik meg a betegeket (embert vagy állatot). Vacsora után még egy jó ideig együtt marad a család és karácsonyi énekeket énekelnek. Általában az alábbiakat kedvelik, amelyeket az az öregebb asszonyok a karácsony és újév közötti időben gyakran énekelnek otthon vacsora után vagy napközben is: Bethlemi pusztán örvendetes hír van . . . Pásztorok keljetek nagy öröme . . . Mennyből az angyal . . . Pásztorok, pásztorok, örvendezve . . .

Karácsony bőjtjének szertartásos jellege a környék református községeiben is megvan. Mohiban karácsony este lankadáskor kezdik a pásztorok a vesszőhordást. Csak odavisznek, ahonnan állat jár ki a csordára. Mikor bemennek, rövid köszöntőt mondanak, ami után a gazdasszony vagy gazda a rakotyafa csomóból egy szál vesszőt húz ki, a pásztor pedig ezzel a vesszővel sorraveri, megsupralja a szobában levőket, hogy ugráljanak a malacok.²⁶ A vesszővel másnap a disznókat hajtják ki. A karácsonyesti vacsorán először lekváros pertlit esznek, aztán gyümölcsöt, aminek *cipkáját* elteszik orvosságnak. Mindenki vesz egy diót is és akié rossz, férges vagy senyvedt, az abban az esztendőben meghal.²⁷ A karácsonyesti vacsora morzsáját elteszik és akit

²⁴ V. ö. Kiss G.: Ormányság, 149.

²⁵ Diósvizlón karácsony estéjén harangszó alatt fejszét fogva kifutnak a gyümölcsösbe, megfenyegetik a fákat s azt mondják: „Ha nem termel jövőre, kiváglak.” Utána megrázzák, hogy jó termése legyen. (*Berze Nagy J.*: B. M. N. III. 299–300.) A karácsonyi vacsora és a termékenységet hozó kanál kapcsolatának magyarázatát lásd: *Róheim*: Adalékok a magyar néphíthez, 1920. 132.

²⁶ V. ö. Ethnographia 1914. 343., *Magyarság Néprajza* II. 406., *Gál K.*: Nyáradmelléki népszokások, *Ethnographia* 1896. 189., *Sebestyén*: Regösénekek, 69., *Nagy J.*: Hegyhátvidéki népszokások, *Ethnographia*. 1900. 365., *Wagner A.*: Népszokások Nagy-Bakónak vidékén, *Ethnographia* 1895. 319., 320., *Révai S.*: Baranyai babonák, *Ethnographia* 1905. 378., *Gönczi*: Göcsej, 280., *Istvánffy*: Néprajzi adatok Nógrádból, *Ethnographia* 1897. 378., *Róheim*: Adalékok a magyar néphíthez, 1920. 151.

²⁷ A karácsonyesti élet- és haláljósásra vonatkozólag v. ö. *Bellosics*: Ünnepek babonái, *Ethnographia* VII. 182., *Róheim*: Adalékok, 137., *Gönczi*: Göcsej, 266.

a szentantaltüze kivét, azt a karácsonyi morzsával és piros kukoricával füstölik meg.

Nagycétényben (lakói róm. kath.) déli harangozáskor 2 terítővel terítik le az asztalt, hogy egész éven át bő terítés legyen. Az asztal alá kalapban szénát és friss kukoricát tesznek, hogy jó termés legyen. Az asztalra kalácsot, szőlőt, diót, almát, ostyát, mézet, fokhagymát és feketeborsot tesznek. Mikor a család tagjai elfoglalják helyeiket, állva elimádkozzák a Miatyánkot és Üdvözlégyet, majd a gazda köszöntőt mond:

„Hála legyen az Istennek, hogy megengedte érnünk ezt a szent napot. Kívánom a jó Istentől, hogy adjon ez évben gazdának bort, búzát, gazdasszonynak tyúkot, lúdat, országunkba csendes békességet, holtunk után örök üdvösséget. Dicsértessék a Jézus Krisztus.“

Ezután kalácsot harapnak és mindenki iszik egy „üveg“ pálinkát, majd a gazda a szoba négy sarkába egy-egy diót dob, az Atyának, Fiúnak, Szentlélek, Istennek nevében, azért, hogy minden sarok tele legyen dióval. Ezután a család minden tagjának négy-négy diót, mert négy évszak van, kell megenni. A diót csak kézzel szabad megtörni, mert különben elomlanak a fogak. Akinek senyvedt a diója, beteges lesz, akié pedig rossz, az meghal abban az esztendőben. A dióból még egy gerezdet egy szem fekete borssal és fokhagymával ostyára tesznek és mézzel eszik meg, hogy erősek és egészségesek legyenek. A dió után alma következik. Mindenki kettévágja és a házastársak és testvérek megosztják egymással, hogy ha eltévednek annak a nevéért kurjanthassák, akivel a karácsonyi almát megették. Az alma után szőlőt esznek. A gyümölcs, alma és fokhagyma maradékát, a karácsonyi morzsát a terítővel együtt a sarokba teszik, majd az ünnepek után a tyúkoknak adják, hogy sokat tojjanak. Most következik a leves. A leány az első kanállal kiszalad az utcára, hogy milyen nevű férfit lát, mert olyan nevű lesz a férje. Leves után pupácska, majd lekváros és mákos *dedelle* következik. A gazdasszonynak az ebéd ideje alatt nem szabad felkelni, hogy a tyúkok is jól üljenek. Ebéd után piros almát dobnak a kútba, hogy az állatok egészségesek legyenek,

Általános hiedelem még Nagycétényben, hogy ha karácsony böjttjének reggelén először asszony jön a házhoz, akkor üsző borjú lesz, illetve leány születik a házban, ha férfi az első látogató, akkor bika-borjú lesz, illetve fiúgyermek születik.

A karácsonyi pásztorjárás közvetlenül a Zoborvidéken nincs szokásban. Zsérén Márton napjának előestéjén hordják a pásztorok a mogyorófavesszőt és az asszony úgy húzza ki, hogy pusztá kezével meg ne érintse, mert akkor mezítelenek lesznek az állatok, elvetélnek.²⁸ Másnap reggel ezzel a vesszővel hajtják ki az állatokat a csordára.

Vámosladányban az asszonyok karácsony napján kalácsot és pálinkát visznek a pásztoroknak, aki egy csomó fűzfavesszőt tesz a gazdasszony elé, aki a csomóból egy szálat húz ki. Ahány rügy van a kihúzott ágon, annyi szaporodás lesz a következő esztendőben az állatokban. Vesszőt húzni csak kendővel szabad, mert különben kopasz lesz a borjú. Boriban is karácsonyböjttjén járnak a pásztorok. Köszöntőjük után a gazdasszony két nyirfavesszőt húz ki a csomóból köténybe

²⁸ V. ö. Magyarság Néprajza IV. 337. A pásztorok mogyorófavesszője itt kapcsolatot mutat a suprálással: a vesszőzés az állatok termékenységre is utal.

csavart kézzel, majd a kihúzott vesszőkkel ráver a pásztorokra. Erre a pásztorok ugrálnak, hogy a barmok frissek és egészségesek legyenek. Ha a vesszőkön sok ág van, akkor szaporák lesznek az állatok.

Az állattartással kapcsolatos szokások és hiedelmek az egész Felvidéken elterjedtek. Tornalja vidékén karácsony böjtjén nem szabad varrni, mert akkor bevarrják a tyúkok s... it, nem tojnak a tyúkok. A tyúkoknak csupros kukoricát adnak, hogy tojásaik fiasak legyenek. Nagykapos környékén az asztal alá szénát, szalmát és árpát tesznek. Az árpát a tyúkoknak adják, hogy jobban tojjanak, a szénát az állatoknak, hogy szerencsések legyenek, a szalmát pedig a tűzbe dobják, hogy ki ne gyulladjon a ház. Csallóközben karácsony estéjén a gazdasszony az összes terményből tesz az asztalra, hogy a jövő évben jó termés legyen. Ezenkívül kilenc kazalból szalmát szed és arra ülteti a tyúkokat, hogy sok csirke legyen. Ha a tyúkok kis tojásokat tojnak, karácsony estéjén a tojást átdobják a ház tetején, akkor ezután sokat és nagy tojásokat tojnak a tyúkok. Zsitvabesenyőn aranycsikónak hívják azt a vesszőt, amelyet a pásztorok hordanak.²⁹ A gazdasszony ráver a pásztorokra, hogy ugráljanak a malacok. Az állatokban annyi szaporodás lesz, ahány ág van a vesszőn.

A szerelemmel kapcsolatos hiedelmek is általánosak, amelyek egyébként András, Luca napján is éppúgy megtalálhatók, mint karácsonykor Zsérén piros almát kapnak a leányok karácsony estéjén, amit magukkal visznek az éjféli misére, a pásztorok miséjére és a nagy misére, aztán karácsony napján délben az utcán eszik meg, közben figyelik, hogy milyen nevű férfit látnak, mert olyan nevű lesz a férjük.³⁰ Krasznahorkaváralján a leány Luca napjától karácsonyig minden nap beleharap egy piros almába és az alma megmaradt részével karácsony éjjelén, amikor beharangoznak az éjféli misére, áll ki a kapuba és ott eszi meg. Amilyen nevű férfi jön közben az utcán, olyan nevű lesz a férje. Ezt a legények is csinálják. A deméndi leányok olvasatlanul lát visznek be a szobába és ha a fahasábok száma páros, akkor még abban az esztendőben férjhez mennek.

Karácsony éjszakája *öröméjjel*, mondják a menyheiek, mert megszületett a kis Jézus. Régebben az éjféli mise alatt olyan nótákat énekeltek, amelyekre táncolni is lehetett volna, ez orgona meg úgy szól, mint a papa.³¹ De az *öröméjjel* a titkok fátyolát is fellebbenti egy órára. A pap az oltáriszentségen keresztül az összes boszorkányokat meglátja az éjféli mise alatt.³² Az is meglátja a boszorkányokat, aki

²⁹ Zsitvabesenyőn azt mondják a gyermekeknek karácsony böjtjén, hogy ha böjtölnek, meglátják ez „arancsikó”-t. A karácsonyesti hagyományokban gyakran találkozunk az egyes tárgyak arany, aranyos jelzőjével. Az aranyvízre vonatkozólag lásd: Szendrey Á.: Az életvize a karácsonyi népszokásokban, Ethn. 1940. 393.

³⁰ A piros alma, mint a szerelem és a házassági termékenység szimbóluma, az egészség jelképe, gyakori a karácsonyi hagyományokban. V. ö. Kandra K.: Magyar Mythologia, 238., Varsányi: Babonás napok, 1892. 12., Valentényi Gy.: A kiskárpáti tót nép élete, viselete és szokásai, Ethn. 1909. 43., Sztancsek J.: Privigye vidékén gyűjtött babonák, Ethn. 1908. 140., 321., Tolnai V.: Nagyfalusi babonák, Ethnographia 1899. 395.

³¹ Kodály Z.: Régi karácsonyi énekek, Ethnographia 1916. 221.

³² A boszorkányok meglátására vonatkozólag v. ö. Bellosics B.: Ünnepek babonái, Ethnographia 1896., 182., Wlisslocki: Volksglaube und religiöser Brauch der Magyaren, 1893. 82., Istvánffy: A borsodi matyó nép élete, Ethnographia 1896. 366., Ethnographia-Népelet

Luca napjától készített székre áll a templomban.³³ Az ilyen ember siessen haza a templomból, mert agyonverik a boszorkányok, akikről csak akkor menekülhet, ha visszakézből homokot szór maga után, mert a boszorkányok csak akkor szaladhatnak utána, ha felszedték. A nagycétényi öregemberek szerint karácsony éjjele még a halált is megmutatja. Ha az éjjeli mise után nyugatról fúj a szél, sok embert hajt nyugalomra, ha keletről fúj az jó, mert akkor inkább sokan születnek. Ha nagyszemű eső esik, akkor a nagyok hálnak, ha kisszemű, akkor a kicsinyek.

Karácsony napjának reggelén a menyhei fiúgyermekek *parázsolni* járnak házról-házra.³⁶ Minden háznál elmondják a menyhei vacsoránál közölt köszöntő szöveget, ami után pénzt, diót, almát vagy egyéb gyümölcsöt kapnak. Zsérén *szerencsézni* járnak a gyerekek minden házhoz, a legények azonban csak leányos házakhoz, ahol a következő szöveget mondják:

„Dicsértessék a Jézus Krisztus. Hogy múlathassunk Krisztus Urunk születése napján, több jóval, kevesebb búval, adjon Isten gazdának bort, búzát bőven, gazdasszonynak tyúkot, ludat bőven. Országunkba csendes békességet, ha meghalunk léleküdvösséget. Legényeknek, leányoknak egy-egy szíp mátkát, gyerekeknek egy-egy marok veszőt.”

Utána a legényeket megvendégelik.

Általános hiedelem és még ma is szigorúan betartott szokás, hogy karácsony napján a háznál csak férfi lehet az első látogató, mert az asszony egész évre szerencsétlenséget hoz.³⁶ Egy pereszlényi asszony, Nagy Rozália (meghalt 1884-ben) még a faluból való menyéit sem engedte haza, mert az asszony (a három jeles ünnepen: karácsonykor, pünkösdkor és husvétkor) pört, szerencsétlenséget visz. Napnyugta után már jöhet asszony a házhoz.

nographia 1912. 342., Ethnographia 1895. 43., 44., 48., 111., 112., Szendrey Zs.: Szalontai jeles napok, Ethnographia 1916. 79., Kandra K.: Magyar Mythologia 1897. 238., Ethnographia 1898. 226., Benkőczy E.: Fergvidéki babonák, Ethn. 1907. 101., Istvánffy: Liptómegyei tót babonák, Ethn. 1902. 33., Róheim: Adalékok a magyar néphithez, 1922. 93.

³³ V. ö. Róheim: Adalékok a magyar néphithez, 1922. 29., Kálmány: Szeged népe, II. 101., Gönczi: Göcsej. 269. Sellyén Szent György napján a boszorkányos asszonyok kivitték a boronát a kapufélfához, csordahajtáskor ráálltak és a rostán keresztül nézve meglátták, hogy ki a boszorkány a faluban. (Berze Nagy J.: B. M. N. III. 285.)

³⁴ Csallóközben azt tartják, hogy az éjjeli mise alatt megszólalnak az állatok és megmondják, hogy ki hal meg a következő esztendőben. V. ö. Ethnographia 1896. 273., 1902. 38., 127., 1928. 107., Néprajzi Értesítő 1913. 246., Gönczi: Göcsej, 260.

³⁶ A délszlávoknál a *polaznik* karácsony reggelén jelenik meg s elmaradása éppoly szerencsétlenséget jelentene, mintha asszony volna az első látogató. (Sebestyén: Regösök, 257., 258.) A délszláv adatok magyarázata szerint a *polaznik* a tűzhelyhez lép és a karácsonyi tuskóból egy darabot úgy vág a másikhoz, hogy szikrázik. „Ahány a tűzszikra, annyi legyen a borjatok, kecskétek, báránytok, stb.” mondja közben. (Lilek: Volksglaube und volkstümlicher Cultus in Bosnien und der Hercegovina, Wissenschaftl. Mitt. aus Bosnien und der Hercegovina, Wien, 1896. IV. 453.) A magyar Luca-napi tűzcsiholásnak megfelelő liptómegyei szokás, hogy a férfiak Tamás napján kora reggel házról-házra járnak, mondván: „Ime acélt hoztunk nektek, fazekatok ne törjön.” (Istvánffy: Liptómegyei tót babonák, Ethn. 1902. 32.) Róheim szerint (Adatok, II. sor. 134.) az egésznek sexualis hátterét megvilágítja az a hit, hogy amely házba ezen a napon asszony nyit be először, ott a fazekak, stb. egész esztendőn át törnek. Jeles ünnepeken az asszonylátogatóval kapcsolatos edénytörésre vonatkozó hiedelem a palócoknál mindenféle ismert.

³⁶ U. a.

Karácsony napjának reggelén az állatok itatása is bizonyos szer-
tartások szerint megy végbe. Menyhén a gazda előveszi a karácsony
esti vacsoránál megmaradt ostyát, zöld petrezselymet tesz rá, majd
egy piros almát és beteszi a vályúba, aztán erről itatják a marhákat,
hogy egészségesek legyenek,³⁷ Némely községben a piros alma mellé
egy régi ezüst ötkoronást tesznek a vályuba, hogy a marhák olyan ér-
tékesek legyenek, mint az ezüst és olyan szépek, mint a piros alma.
Az itatás után az udvaron megkergetik a csikókat, borjúkat, hogy sza-
ladozzanak az udvaron, mert akkor egész esztendőben jókedvűek lesznek.

Felsőszemeréden a mosdóvízbe is piros almát tesznek és apró-
pénzt, hogy a család tagjai egészségesek és gazdagok legyenek. Gö-
mörben karácsony napjának reggelén a gazdasszony piros almát dob
a kútba, utána merít egy vödör vizet, azt beviszi a konyhába és ott
üvegekbe önti, de közben senkihez sem szól. Ezt a vizet *szóttlan víz-*
nek nevezik és torokfájás ellen használják öblögetésre.³⁸

Az egész nyugati palócság jellegzetes karácsonyi étele a disznó-
hús, hurka és mákoskalács. Disznóhúst azért esznek, mert a disznó a
házhoz túrja a szerencsét, de a szárnyas elrepül a szerencsével.³⁹ A
hurka kásája (a „kása Isten áldása” mondják az öregek) gazdagságot
jelent, úgyszintén a mák is: „annyi pénzük lesz, mint hurkában a kása,
vagy kalácsban a mák,” — mondják.

A karácsonyi szokások egy részét újév napján is megtaláljuk.⁴⁰
Igy a piros alma szerepét, a kívánatos férfivendéget, a fiúgyermekek
verses köszöntőit és a disznóhúsételt. Menyhén a leányok egy almával,
amely a karácsonyesti vacsoráról maradt, kiállnak a kapuba és be-
hunyt szemmel beleharapnak, aztán felnyitják a szemüket, hogy mi-
lyen nevű férfit látnak, mert olyan nevű lesz a férjük is.

Karácsony, újév ünnepének hagyományai, szokásai egységes ké-
pet mutatnak András és Luca napjának szokásaival, mert hiszen egy
közös, ősi ünnepből, a téli napforduló ünnepéből szóródtak szét a kö-
zeleső naptári pontokon, sőt a távolabbiakon is.⁴¹ Elterjedési területük
is átlépi hazánk határait. Cselekményeivel alig van összefüggésben a
keresztény egyház tanításaival. Minden mozzanatnak, eltekintve az
egyházi vonatkozású betlehemi járástól, ostyahordástól és kantációtól,
ősvallási gyökere van, amely a napfordulóval, a természet felszabadu-
lásával módot ad arra, hogy a természet kifürkészhetetlennek látszó
titkait, erőit az ember a maga céljaira is felhasználhassa: elűzze azt,
amit ártalmasnak tart, előidézze, amit magára nézve kedvezőnek vél
és bepillantathasson a jövőbe.

A szalakuszi plébánia területén (Menyhén, Bédén és Szalaku-
szon) újévtől háromkirályok napjáig tartott a *koleda*.⁴² Körülbelül 30—

³⁷ V. ö. Gönczi: Karácsonyéjjeli ostyajárás, Ethn. 1930. 84., Szendrey Á.: Az életvize a karácsonyi népszokásainkban, Ethn. 1940. 393.

³⁸ V. ö. Kiss G.: Ormányság. 149., Szendrey A.: Az életvize. Ethn. 1940. 393., Róheim: Adalékok. 11—16.

³⁹ A disznóhús a germánoknál is kedvelt karácsonyoni étel. (Schlender: Germanische Mythologie, Berlin 1937. 204. (V. ö. még: Ferze Nagy János: B. M. N. III. 275.

⁴⁰ V. ö. Szendrey Zs.: A „kongózás”. Ethn. 1931. 21., Magyarság Néprajza IV. 324.

⁴¹ V. ö. Szendrey Zs.: Évnyegedi szokásaink és babonáink, Ethn. 1941. 13.

⁴² V. ö. Gönczi: Göcsej. 230., Móra I.: Jeles napok. Népr. Értesítő, 1913. 78., Szendrey Zs.: A varázslócsellekvések személye, ideje és helye. Ethn. 1937. 17., Magyarság Néprajza IV. 325. U. a. III. 345.

35 évvel ezelőtt a pap, kántor és a három falu egyházfia, továbbá két ministránsgyerek koledálni jártak a falukban. Mikor a ház udvarába léptek, a két ministránsgyerek a következő éneket énekelte, amíg a szobába nem értek:⁴³

♩ = 176 Menyhe, Gáll Ilon 62. é. 1938.

Gyermék szülé-tett Bét-lé-hém-bén, Kinn ő-rül a Jé-ru-zsa-lém.

Őr-ven-dez-zünk és vi-gad-junk Ezzé-űj-ész-túr-dó-bén.

A pap ezután megfüstölte a házat, megszentelte, majd a kántor az ajtóra írta a három király nevének kezdőbetűit (G. M. B.). Utána megvendégelték őket. Az egyháziak pedig egy zsákba szilvát, diót, lisztet, szalonnát, kolbászt szedtek, amit aztán a pap és kántor szétosztottak maguk között.⁴⁴ Egyharmada volt a kántoré, kétharmada a papé. Ez a javadalom a kántor díjlevelében is szerepelt: „Ex colleda et offertoriis annuis $\frac{1}{3}$ partem tollit.”

Menyhén háromkirályok napján, vagyis vízkeresztkor minden család 3–3 tagja három községből (Menyhéről, Zséréről és Vicsapapától) szentelt vizet visz haza. Az otthon összeöntött szentelt vízből a család minden tagja iszik, majd elteszik és karácsony estéjén megszentelik vele a házat és melléképületeket. Amikor a gyereket keresztelni viszik, ezzel szentelik meg, úgyszintén az anyát is, amikor avatásra megy. A szülőasszony ágyában egy hétig tartják a szentelt vizet, hogy meg ne rongyosodjon. A menyasszonyt, mikor az esküvőre megy és amikor a vőlegényházhoz viszik, szintén ezzel szentelik meg, de ezzel vesznek búcsút a haldoklótól is, akinek a szájába szintén ebből a vízből csepegtetnek, hogy enyhítsék szenvedéseit.⁴⁵

A víz itt, mint ősi természeti elem felruházva a keresztény rítus szentelmény jellegével, végig kíséri az egész életet: megvéd a gonosz szellemektől és hasznos szer a testi fájdalom ellen is. A keresztény egyház elég korán felismerte szimbólikus jelentőségét, mert már a II. századból vannak adataink a víz megszentelésére vonatkozólag.⁴⁶ A IV. században pedig már erre alkalmazták a Zsoltárok Könyve 42. énekének 2., 3. és 4. bekezdését: „Mint a szarvas kívánczik a fo-

⁴³ Kisdi: Cantus Catholici, újesztendőre való énekek között. Néprajzi hanglemek F 40/b.

⁴⁴ V. ö. Gönczi: Göcseji népszokások, Ethn. 1895. 320., Nagy J.: Árvamegyei népszokások. Ethn. 1891. 81., Bálint S.: Népünk ünnepei, 153–159.

⁴⁵ V. ö. Magyarság Néprajza IV. 325. Az északi szlávoknál vízkereszt napján a háromkirályok vízből mindenki visz haza. Otthon egyenesen a kerbe viszik, ahol megöntözik vele a fákat, hogy jó termés legyen. Utána az épület összes helyiségeit megszentelik. Este lefekvés előtt a család minden tagja iszik belőle és a megmaradt részét elteszik. Ezzel fontosabb alkalmakkor (születés, házasság, halál) meghintik a családtagokat. A szentelt vízből a kútba is öntenek, hogy jó legyen a víz. Ha betegek az állatok, gyógyszernek is használják. (Niederle: Národopis... I. 766.)

⁴⁶ Artner: Az egyházi év, 180.

lyóvizekre, úgy kívánczik az én lelkem hozzád, oh Isten! . . ."⁴⁷ Az ünnep a negyedik században terjedt el, eredetileg az Úr megjelenése tiszteletére, később a mágusok eljövetele lett az ünnep főtárgya, ezt bizonyítja a magyar Háromkirályok elnevezés is. A mágusok vagy napkeleti bölcsek Jézusnak aranyat, tömjént és *mirrhát* vittek ajándékkul, azért az egyház ezen az ünnepen, mint ördögűző szert, gyakran használta a tömjént, mint szentelményt. Később kb. a XVI. század után a tömjén és víz ördögűző szerepéből alakult ki a házszentelés.⁴⁸

A kantációk mellett egyik jövedelmi forrása volt még a „mesternek” a Balázs- és Gergelyjárás. Menyhén a Balázs- és Gergely-napi szokásnak hasonló célja és tartalma volt. Az iskolás gyermekek mindkét alkalommal házról-házra járva elénekelték az alkalmi éneket, melyet a „mestertől” tanultak és utána Balázs napján (február 2.) szalonnát, babot, zsírt, lisztet, Gergely napján (március 12.) pedig tojást szedtek a tanítójuknak. Menyhén mind a két szokásnak az énekszövege is ugyanaz volt, a következő, amely Gergely napján úgy módosult, hogy „Szent Balázs püspöknek . . .” helyett „Szent Gergely doktornak . . .” szöveget énekelték:⁴⁹

♩ = 90

Menyhe, Fülöp Ilona 60 é. 1938.

Szént Ba-lázs püs-pök-nek, hí-rés mes-te-rünk-nék né-vé-nap-ja.

Jó ta-nítónk va-gyon, ki min-két meg-áld-jon, ki min-két vör.

Lám a madarak is,
 hogy szaporodjanak, majd eljönnek.
 A szép kikeletkor
 sok szép szép énekszóval zengedeznek.

A Balázs- és Gergely-napi koledálás szintén díjlevélben is biztosított járandósága volt a kántortanítónak és az ebből származó jövedelem egy része volt természetbeni járandóságának, amely a szalacuszi plébánia 1767-ből származó Canonica Visitatioja szerint a következő tételekből állott: „. . . Van egy szobája, folyosóval és konyhával, kamrával. Van istálló is. Az iskolaépülethez hozzátartozik egy kert, melynek egyik része gyümölcsfákkal van beültetve, másik része veteményes kertnek használtatik. (Kántor Reviczky János 55 éves, fiatal korától itt működik. Kifogástalan ember, büntetlen előéletű és amit foglalkozása mellett külön ki kell emelni, józan. Hangja ugyan gyenge, de minden egyéb kötelességét szorgalmasan teljesíti. Az iskolásgyermekeket a valás és az írás alapelemeire lelkiismeretesen oktatja. Ő gondoskodik a

⁴⁷ A keresztvíz-szentelés tractusa. (Missalae Romanum.)

⁴⁸ V. ö. Mihályfi Á.: Nyilvános istentisztelet. 121., Artner: Az egyházi év. 79., 80.

⁴⁹ Néprajzi hanglemezek F 40/b. V. ö. Istvánffy: Mátravidéki palóc népszokások, Ethn. 1894. 122., Magyar népköltési gyűjt. VIII. 94., Magyarság Néprajza III. 347., Magyar Nyelvőr 1877. 408., Rése Ensel: Magyarországi népszokások. 133., 178., 183.

harangozásról is A plébánosnak kijáró tiszteletet megadja.) Kántori jövedelmek: A Lobogó Végében nevű dűlőben van 6 pozsonyi mérő terjedelmű szántóföldje, melyet a hívek kötelesek bedolgozni, olyképpen, hogy az első szántást a szalakúziak, másodikat a menyheiek, harmadikat a bédiék végzik.) [Ebben az időben mind a három községnek egy tanítója volt. A menyhei iskola 1896-ban, a bédi 1911-ben épült.] Minden gazdától kap egy mecka búzát, minden zsellértől 6 garast, temetésért 16 garast, házassági hirdetés megírásáért 12 garast, a temetéseknel a harangozásért 10 garast (a köteleket a saját pénzén köteles beszerezni), énekes mise után 50 garast, csendes mise után 25 garast . . .” Ezután következnek a már ismert koledákra, offerákra és kantációkra, továbbá az ostyasütésre vonatkozó feljegyzés. A kántortanító járandóságára és félig meddig jogi helyzetére vonatkozó díjlevél jobban megvilágítja a „mester” szerepét, aki mint félig úr, félig nép, minden valószínűség szerint beleszólt a hagyományba is: hol irányította, hol változtatta azt, vagy újabb szövegekkel, versekkel vagy zenével gazdagította. Kétségtelen, hogy — amint már a kantációknál is láttuk, — a Balázs- és Gergelyjárás énekszövegeit is ő hozta magával, ő tanította meg ezekre az iskolás gyermekeket.

Gerencséren január végén járták sorra a házakat az iskolás gyerekek és minden háznál az alábbi éneket énekelték Balázs püspök emlékére:

$\text{♩} = 120$ Gerencsér, Czákó Gábor 57 é. 1937

Most van a Szent Ba-lázs püs-pök nap-ja,
A mē hí-rēs ta-ni-tók-nak az ő nap-ja.
Hogy a sze-giny de-á-kok, Ad-ja-nak Jo-ze-fát,
Ház-ról ház-ra jár-ja-tok. Hagyrakjon a tűz-re fát.

Adjanak Kalkát,
Hogy mossa ki a gatykát.
Adjanak Őrsét,
hagy ölje ki a sērket.
Adjanak kalbászt,
had fonjuk bē a pallást.
Adjanak szalonnát,
hagy süssünk jó pogácsát.

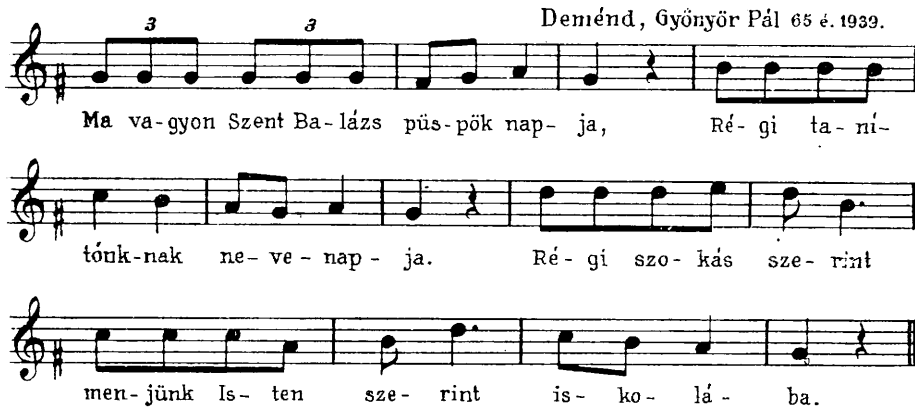
Majd úgy fo-gunk tán-col-ni, Kotty, kotty, kotty.
Mind a mó-nár tyúk-ja-i.

Az ének végén dicsértessékkal köszöntek, aztán szalonnát, tojást, pénzt vagy kolbászt kaptak. Az ajándékot a tanítónak vitték, aki az összeszedett élelmiszerekből Balázs napján mulatságot rendezett az iskolás gyermekeknek.

A szokás az egész Felvidéken elterjedt volt és megszakadása a múlt század utolsó éveire és e század első éveire tehető. Oka valószínűleg a tanítói fizetésrendezés volt, amely már nem tette szükségessé az alamizsnaszerű adománygyűjtést. Öreg tanítók is ezzel magyarázták a szokás eltűnését az ostyahordással és kantációkkal együtt.

Deménden jóval a világháború előtt jártak utoljára Balázs napján az iskolás gyermekek, amikor az alábbi szöveget énekeltek:

Deménd, Gyönyör Pál 65 é. 1939.

Ma va-gyon Szent Ba-lázs püs-pök nap- ja, Ré- gi ta- ní-
tók-nak ne- ve - nap - ja. Ré- gi szo- kás sze- rint
men- jünk Is- ten sze- rint is- ko- lá - ba.

2. Lám a ma-dar-kák is a szép kí-ke- let- kor zen-ge-dez- nek.

A szép kikeletkor,
Gyönyörű tavaszkor majd eljönnek.

Gyertek kisöcsém,
Tik lesztek társaim tanulásba.
Jó mesterünk vagyunk,
Kit Isten megáldjon, boldogságba.

Adjanak, adjanak,
Amit csak adhatnak jóvotlyukból.
Papírosra valót,
Minekünk minden jót jóvotlyukból.

Felsőszeliben (Pozsony m.) Gergely napján a következő szöveget énekeltek az iskolás gyermekek a menyhei dallamra:

Szent Gergely doktornak.
Híres tanítónknak az ő napján.
Régi szokás szerint
Menjünk Isten szerint iskolába.

Lám a madarak is,
Hogy szaporodjanak, majd eljönnek.
A szép kikeletkor,
Sok szép énekszóval zengedeznek.

Amikor a tojást megkapták, így folytatták az éneket:

Isten már hozzátok,
Kik most el nem jöttök iskolába.
De még ezután is
Oda kell jönnötök a szent helyre.

A magyar szövegeknek sokszor majdnem szószerinti változatait megtaláljuk a szlovákoknál, morváknál és csehelnél is, ami kétségtelenül idegen eredetre mutat, illetve *Viski* szerint szláv szomszédainktól származik.⁵⁰ A cseh és szlovák Balázs- és Gergelyjáró szövegekkel kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy köztük találjuk meg az úgynevezett katekizmusi éneket is, de nem hiányzanak közülük Gergely katonái sem, akik között, mint szereplőket, ott találjuk a *dobost, hadnagyot, kis katonákat, bandurt, őrnagyat (major)*, stb. A cseh diákokkal együtt ment tanítójuk is és nem lehetetlen, hogy a katekizmusi énekkel vizsgáztatta őket nyilvánosan, amikor házról-házra jártak.⁵¹

A farsang Menyhén és a környékbeli falvakban a jó táplálkozás: evés-ivás, szórakozás és mulatság ideje.⁵² A farsangi időben van a disznótorok nagy része, amelyre a közeli rokonok is hivatalosak. A farsangi szórakozások, szokások azonban farsang utolsó előtti vasárnapján, *talalaj-vasárnap* (Zsérén *tananj-vasárnap*) kezdődnek, amikor az iskolás leányok ebéd után végigjárják a falut és minden háznál eléneklik a következő szöveget:⁵³

Menyhe, Fülöp Ilona 60 é. 1938.

Ref. Ta - la - laj, ta - la - laj. Tuoth Lő - rinc.

Lángba sző - kött a ka - kas, föl - dön - töt - té a va - jat.
Ref. Talalaj...

Mi - vel süt - jük a ri - tést? Kú - tyi víz - vél.

⁵⁰ Magyarország Néprajza III. 354.

⁵¹ *Erben*: Prostonárodní české písně a říkadla, 49., Čsl. Vlastiveda. 284.

⁵² V. ö. *Heltai Gáspár* szövegét, idézi *Sebestyén*: Regösök, 89.

⁵³ Néprajzi hanglemezek F 40/b. V. ö. *Kodály*: Pótlék a zaborvidéki népszokásokhoz, Ethn. 1913. 294. Hasonló tartalmú dunántúli szövegeket közöl még: *Berze Nagg János*: B. M. N. I. 97—106., *Lajtha László*: Az 1930. évi népzenei gyűjtések. Ethn. 1931. 73.

Hát a bí- lüst? Pa- ta- ki víz- vél.
Ref. Talalaj...

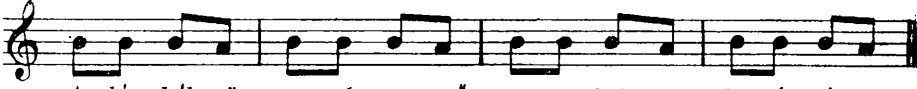
A lá- nyok- nak gyöngyko- szo- rú, le- gé- nyek- nek fé- nyés fégy- vér.

A- gyi- guo, a- gyi- guo, fas- sang, fas- sang.

Ö- reg embe- rök- nek mé- lég bunda, ö- reg asszonyoknak mé- lég su- ba.
Ref. Agyiguo...

A lány- kák- ré ma- rok vesz- sző, gye- re- kek- re haj- lós pál- ca.
Ref. Agyiguo...

Az ének után a leányok tojást vagy pénzt kapnak a gazdasszonytól. Ha a gazdasszony semmit nem ad a *talalajozó* leányoknak, ami ritkán fordult elő, a következőket mondják:

Ném adtak semmit.
Pocik egyé kalásztokot,
gériny egyé lyúkotokot.

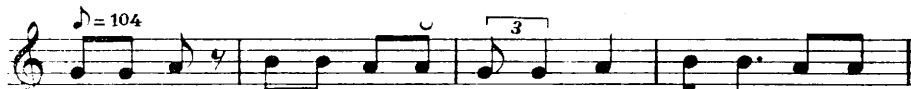
A zsérei leányok a következő, leegyszerűsödött szöveget énekeltek:⁵⁴

Zsére, Szórad Mária 18 é. 1937.
Ta- na- naj, ta- na- naj Tóth Lő- rinc. Láng- ba szö- kött

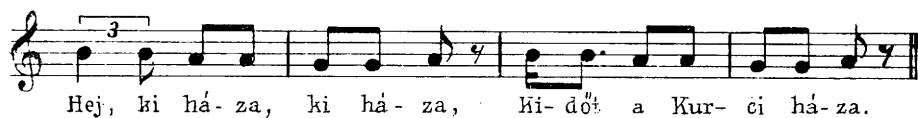

a ka- kas, Ki- dön- töt- te a va- jat. Mi- vel süt- jük

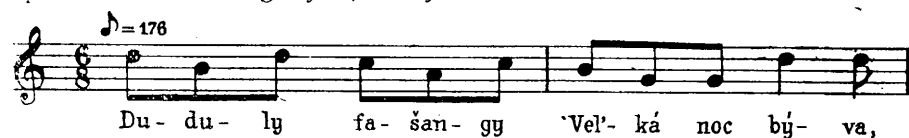
a bé- lest? Kú- ti víz- zel a bé- lest. Mi- vel süt- iük

⁵⁴ V. ö. Kodály Z: Zoborvidéki népszokások. Ethn. 1909. 245., 246.

Dicsértessék a Jézus Krisztus.
Adjon kétek tojást
és egy ríes kóbászl.

A farsangi mulatságok kezdete tulajdonképpen kövércsütörtök, farsang vasárnapja előtti csütörtök, amikor a legények a farsangolást kezdik. Menyhén délelőtt 10 óra körül a kocsmában gyülekeznek a legények. Ott vannak a cigányok is (régibben a dudás), akiket a farsangi mulatságra fogadtak fel. Amikor a legények már mind együtt vannak, egy- vagy két sorban felállnak az utcán, a kocsmá előtt és a cigány rázendít a következő dallamra, amelynek szövegét csak Vicsápapátin éneklék a legények, Menyhén nem:⁵⁵

Ja nemán, ja nemán.
Len sa tak strašem,
Dajte mi slaninku,
Nech sa popášem.

Túto mi nedali,
Túto mi dajú,
Komárka zabili,
Slaninku maju.

Vicsápapátin, amikor a legények a lányosház elé értek, eljárták a pálcsás táncot. Körbeálltak, mindegyik kezében egy pálca volt és a dallamra tánclépésben körbeindultak, néhány kör után arccal a kör belseje felé fordultak, aztán a kört tánclépésekkel egyre szűkítve, öszszeérték, amikor letették a botjaikat. Erre a cigányok csárdást játszottak és a legények az ott összesereglett leányokkal táncoltak tovább. Menyhén, ha szép idő van, az utcán, vagy az udvaron, ha pedig sár

⁵⁵ A szlovák községekben a magyar szokáshoz hasonlóan elterjedt farsangi dallam. Megtaláljuk a Morena-szövegek dallamai között is. — A szokással kapcsolatban lásd még: *Részó Ensel*: Magyarországi népszokások, 181.

van, a konyhában kezdik a táncot, ami csak abból áll, hogy a háznál levő leányt a szeretője megtáncoltatja: eljár vele egy rövid lassú és gyors csárdást, amiért a leány 10–30 koronát fizet a legénynek. Amikor sorrajárvák a falut, visszamennek a kocsmába, ahol közben a leányok is megjelennek és megkezdődik a tánc, amely éjfélig tart. A legények pedig a farsangolással összegyűjtött pénzt elmulatják.

A farsangolás befejezése után a legények *cíhelnek* a kocsmában. A 16–17 éves suhancokat közben felszólítják, hogy válasszanak keresztapát, majd behívják őket a kocsmai ivószobába, ahol mindegyik megmondja, hogy kit választ. A felavatandó legény kezét fog a két választott keresztapával, majd koccintanak és megisszák az áldomást. Ettől az időtől kezdve magázzák egymást. Az áldomás után következik a szóló tánc, amikor csak a *fölciheltek* és a keresztapák táncolnak egy csárdást. A *cihelés* régebben a fonóban kezdődött. A fel nem *cíhelt* legényeket a nagyobb legények megfogták az utcán, bevitték őket a fonóba, ahol lenyomták őket a földre, néha meg is kötözték, addig, amíg azt nem mondta, hogy keresztapát fogad. Ezután megnevezte, hogy ki legyen a keresztapja, majd a választott legény odalépett hozzá és ezt mondta: „Isten éltesen keresztfiam.” Erre a felcíhelendő, miközben kezét fogták, azt válaszolta: „Isten éltesen keresztapám.” Ezután elmentek a kocsmába, ahol megitták az áldomást.

A keresztanyaválasztás a leányoknál van szokásban. Nincs időhöz kötve, bármikor, az idősebb leányok közül két keresztanyát választanak, akiket ezután „keresztanyám”-nak szólítanak. Hagyományos formája nincs, az öregebbek szerint sem volt.

Farsangvasárnap reggelén a fiúgyermekek járnak „sárdózni.”⁵⁶ Több csoportban járják a falut és minden háznál eléneklik az alábbi szöveget, ami után tojást kapnak:⁵⁷

Menyhe, Fülöp Ilona 60 é. 1938.

Sar-dó gyűj-jön, hoz-zon mē-lē-gēt, Mi-cso-da-i
 mē-lē-gēt? Nyá-ri mē-lē-gēt. Haj szé-kécs-ké, szé-kécskő,
 sző-lő domboc-ká-ja. Zab szé-mē-séd-jén, bu-za bok-ro-

⁵⁶ A *sardó* szónak a szokás megjelölésén kívül más jelentése nincs. Néha előfordul, hogy annak, aki a falut járja s valakit vagy valamit keres, azt mondják, hogy „mit sardóazol?”

⁵⁸ Néprajzi hanglemezek F 40/b.

sod-jon. Ki-rály lo-va hí-zon, had-ba megyünk raj-ta,
 tő-rök fē-jét hoz-zon, la-pu a-latt la-pog-jon, csó-vány a-latt
 eog-jon. Csík, csík, má-csík má-kos má-csík.

A zsérei fiúk az előbbi, menyhei dallamra (a negyedkóták az egyes ütemvonalak között nyolcadokká vagy a nyolcadok negyedekké alakulnak a szöveg szerint) ugyancsak farsangvasárnapján éneklik az alábbi szöveget:

Sárdó gyűjön,
 melegét hozzon.
 Micsodai melegét?
 Nyári melegét.
 Haj, székecske, botocska,
 szőlő alatt dombocska.
 A kolónyi lányok
 mind a vízbe fútak,
 lapu alatt lapognak,
 csóvány alatt cicognak.
 Hopp hagyma, vereshagyma,
 ahol mondom olt toppan.

(Tovább beszélő hangon):

Valahány egy ürgelyuk, pociklyuk,
 annyi verem búzája legyen kétéknek.
 Király lova dögöljön,
 a kétéké hízzon.

Menyhén ebéd után a legények járnak sardózni. Ők is minden házba ellátogatnak és az udvaron néhányszor elkiáltják magukat, hogy „sárdó gyűjön, melegét hozzon.” Utána tojást kapnak. A tojást egy fiatalabb legény a magával vitt kézikosárba rakja. Amikor befejezik a sardózást, az összegyűjtött tojást eladják a kocsmárosnak vagy megsüttetik a kocsmárossal és megeszik.

Zsérén farsanghétfőn farsangónak a legények. Cigányzenével sorrajrják a lányosházakat, minden háznál megállnak, a cigányok egy csárdást játszanak és a legények a házban lakó leányt megtáncoltatják. A táncért a leány 5–10 koronát fizet. Azt a leányt, aki ilyenkor nem fizet, a legény nem viszi táncba a farsangi mulatságon.

Farsangkedden van a tőkeszedés. A tánchelyiségben a legénybíró feláll egy székre és kijelenti, hogy tőkeszedés lesz. Kezében egy fazekat tart, amelyben aprópénzt csörget. A leány a tőkét (a mulatság költségeihez való pénzbeli hozzájárulást) annak a legénynek adja, akivel táncol és a pénzt a legény adja át a legénybírónak.

Zoborvidéken általában azt tartják, hogy a farsangkeddi multság a házasembereké: ekkor mulatnak a házasemberek.⁵⁸ Vasárnap és hétfőn inkább csak a legények táncolnak a leányokkal és menyecskékkel, házas emberek ritkán táncolnak. Kedden azonban minden fiatal házasember legalább egyszer táncol feleségével, mert különben megszólják.

Régebben farsangkeddjén táncolták a juhásztáncot. Valamelyik jókedvű házasember egy borral teli üveget a fejére tett, amikor a cigányok rákezdték a következő dallamra:

♩ = 192 Menyhe, Fülöp Ilona 62 é. 1944.

Ka-ná-szi áll a gyē-pēn, Ka-nász-né-val ját-szik,
Úgy mēg-ű-tyi a ka-nászt Csak a szē-mē lát-szik.

A férfi, borosüveggel a fején, először tánc lépésben körüljárta a tánc helyiséget, majd középre állt, ott lefelé guggolt, aztán kezeire támaszkodva hanyatt feküdt és háromszor megfordult, lekapta fejeről a borosüveget, felugrott és odaadta a cigányoknak.⁵⁹

Lássuk még a Zoborvidéktől távolabb eső felvidéki falvak farsangi szokásait is. Az Ipoly vidékén még néhány évvel ezelőtt szokásban volt a farsangi bőgőtemetés vagy farsangtemetés.⁶⁰ Csallóközben a farsangi dörék jártak házról-házra farsangkeddjén.⁶¹ A menetben előment a vőlegény, mellette a menyasszony, utánuk egy vénasszony, gyerekekkel a kezében, majd két násznagy, nyoszolyólányok, batusz zsidó, két nyárshordozó férfi, egy vagy két tojásszedő asszony, egy bolond király, aki mindenkit meg akart borotválni, meszelős leányok, aztán egy kecske, néha medve vagy disznó. A menet minden leányos házba bement s ott a dörék táncoltak, mintha lakodalom lett volna. Közben a dörék egy része kikutatta a tyúkólat és összeszedték a tojásokat vagy a kéményből ellopták a szalonnát. A tánc végeztével a dörék tojást, húsfélét kaptak. Amikor végigjárták a falut, visszamentek a kocsmába, ahol zeneszó mellett nagy lakomát csaptak.⁶²

Csallóközben farsangkor tartották a legényavatást is.

Ipolyság vidékén régebben nem a kocsmában, hanem egy erre az alkalomra kibérelt házban tartották a farsangi multságot. A házra

⁵⁸ Baranyában húshagyókedden este a férfiak nem a leányokkal, hanem a menyecskékkel táncolnak, hogy a kender nagyra nőljön. (*Berze Nagy J.*: B. M. N. III. 249.) V. ö. *Magyarság Néprajza* IV. 328., *Róheim*: Magyar néphit és népszokások. 214–217.

⁵⁹ V. ö. *Seemayer*: Adatok népi táncaink ismeretéhez, *Ethn.* 1935. 105., *Magyarság Néprajza* IV. 104., 115.

⁶⁰ V. ö. *Ipolyi*: *Magyar Mythologia*, II. 49.

⁶¹ A szokással kapcsolatban v. ö. *Réső Ensel*: Magyarországi népszokások, 206., *Ebner S.*: A farsang hajdan és ma Csömörön, *Ethn.* 1932. 28.

⁶² *Khfn A.*: A farsangi dörék, *Magyar Figyelő* III. 1.

egy selyemkendőből készített zászlót tűztek, melyet rendszerint a falu leggazdagabb leányától kértek kölcsön erre az alkalomra. Ezt a zászlót egy legény állandóan őrizte a ház tetején, mert ha ellopták és *beitták*, a zászlóőrnek kellett kiváltani. Gután farsanghétfőn és kedden valamikor dudaszóval vagy lipogóval (harmonikával) jártak a legények az eladó lányosházakhoz, ahol tojást, kolbászt és szalonnát kaptak. A szokást tyúkverőzisnek nevezték.⁶³ Rozsnyó vidékén farsanghétfőn délelőtt a legények felöltöztek: egyik cigányasszonynak, másik koldusnak, harmadik menyasszonynak, negyedik vőlegénynek, az ötödik pedig vőfélynek. A menyasszonynak szalmakötélből volt koszorú a fején, a vőlegénynek pedig gordonból bokréta a kalapjánál, a legényeknek szalmából sarkantyú. Az egyik vőfély hátán tarisznya volt, a másiknak kosár a karján. Bementek minden házba, ahol a vőfélyek elmondték a következő verset:⁶⁴

Hipp, fassang, hopp.
János uram fassang.
Itt is adnak, amit adnak,
egy darab szalonnát.
Tyúkláb, daruláb,
macska ül a szalonnán.
Menjenek lehajtani,
nekem egy darabot vágni.

A vers után táncoltak, majd a gazdasszonytól lisztet, szalonnát vagy tojást kaptak, amit a kocsmában közösen elfogyasztottak. Ezt a verset némely községben a pásztorok vagy gyermekek is mondják farsangkor házról-házra járva, akik szintén tojást vagy szalonnát kapnak. Lévárton a legények farsangvasárnapján *koledálnak*. A cigányokkal végigjárják a lányosházakat, elmondják a következő verset és táncolnak a házbeli leánnyal:

Hó, hó, fassang, kedves idő,
Eljött már az újesztendő.
Ebbe az újba vígadjanak,
Nekem szalonnát adjanak.

A legények ezután szalonnát és tojást kapnak. A szalonnát a cigányoknak adják, a tojást pedig maguk eszik meg. Ezután lőnek egy szarkát és egy cigány eltemeti a híd alá.⁶⁵

*

Ha a téli ünnepkör mennyhei hagyományait összehasonlítjuk a többi felvidéki párhuzammal és az egész magyar anyaggal, vizsgálataunknál az alábbi három jelenség mutatkozik:

1. A hiedelmek és cselekmények egyezése, amelyeknek gyökere még karácsony napjához kapcsolódik, de a terebélyes fának ágait, leveleit az egész ünnepkör területén, sőt még azontúl is megtaláljuk.
2. Az évkezdő vagy téli napforduló házassági (szerelmi) jóslásai,

⁶³ Zoborvidéken a lakodalom utómulatságát nevezik „tyúkverőzis”-nek.

⁶⁴ V. ö. *Lajtha L.*: Az 1930. évi népzenei gyűjtések. Ethn. 1931. 73., *Berze Nagy J.*: B. M. N. I. 97.

⁶⁵ A farsangtemetéssel kapcsolatban v. ö. Magyarország Néprajza II. 409.

gonoszűző és termésvarázsló szokásai Menyhén inkább András és karácsony napja között foglalnak helyet, de az újévi jókivánságokat a kétségtelenül régi eredetűnek látszó szöveggel farsangkor találjuk meg (talalajozás, sárdózás).

3. A legények farsangi tojás- és szalonnagyüjtésének szokásaiból Menyhén hiányzanak az alakoskodásoknak országszerte különféle változatai, továbbá a téltemetés mozzanatai, amelyek a hasonló északi szláv szokásokkal együtt a nagybőjt végén, virágvasárnapon helyezkedtek el.

Az első ponthoz csak annyi megjegyezni való, amennyit az a körülmény, hogy a Zoborvidéket szláv gyűri veszi körül, megkövetel. *Stránská Drahomíra* szerint Szent Márton napja — a szláv szokásokban — átmenetet képez az ősz és a tél között, ünnepe arra az időre esik, amikor a legeltetés már véget ér és előkészülnek a télre (ebben az időben végződik a gazdasági év).⁶⁶ Nálunk az Árpád-korban bérlet és bérfizető határnap, termésvarázsló pásztornap, a *pásztorok vesszei* hordozásának napja, amiért bort, meg süteményt vagy bélesadónak, rétespénznek nevezett ajándékot kapnak a gazdáktól. Márton napján fizetik ki tehát a pásztorok természetbeni járandóságait is, így természetesnek találjuk, hogy a zsérei pásztorok az új gazdasági év kezdetén hordják az állatok szaporodását célzó mogyorófavesszőt, amit a többi magyar területen, így általában a palócságnál is, karácsony bőjtjén találunk.⁶⁷ Szent András napja az északi szlávoknál nemcsak a szerelemre, házasságra, hanem a termékenységre való jóslás ideje is. Az északi szlávoknál Miklós és Luca napjai közötti időben tartják vagy tartották a római saturnaliákra és bachanáliákra jellemző állat-alakoskodásokat, amelyek azonban Menyhén semmi nyomot sem hagytak, de nem találjuk nyomát a közeli szláv területeken sem. Karácsony ünnepének szokásai a szlávoknál is az évkezdőre jellemző, jó termésre, szaporodásra, házasságra és az egészségre utaló cselekményekből állanak, amelyek kimondottan a jövő esztendőre vonatkoznak. A menyhei parázsolással rokon jókivánságokat a szláv koledákban találjuk meg, amelyeknek érdekes és a mi lucázó szokásainkkal kapcsolatos vonása az, hogy Szlovákiában a legény karácsony napján acélal viz szerencsét a házhoz.⁶⁸ Itt a menyhei parázsolás átvette a szláv polaziti szokását, amely azonban az „Acélt vittem magoknak . . .” kezdetű lucázó ének hagyományát őrzi. A magyar újesztendei jókivánságok tehát a farsangi időre tolódtak s helyüket átadták a szláv eredetű és keresztény színezetű jókivánságoknak, amelyek minden bizonnyal egyházi hatásra honosodtak meg, szlovák papok közvetítésével.

A farsangi alakoskodókat, maskarákat leginkább a cseheknél találjuk. Nálunk van legtöbb nyoma a farsangi multságokkal kapcsolatos legényavatásoknak is, míg — amint Menyhén láttuk, — ott csak az utóbbi időben tolódott a farsangi időre, régebben a karácsony előtti időben, a fonókban tartották, ahol a leányok is jelen voltak. A zoborvidéki szokáshoz hasonlóan Szlovákiában is általános, hogy a legé-

⁶⁶ Čsl. Vlastiveda. Náropodis. 277.

⁶⁷ Magyarország Néprajza IV. 337.

⁶⁸ Čsl. Vlastiveda. Náropodis. 281. V. ö. még a már idézett liptómegyei szokást. Ethn. 1902. 32.

nyek kövércsütörtökön vagy a farsangi napokban sorrajárják a lányosházakat, ahol tojást, szalonnát kapnak. Ilyenkor járják a vicsápapáti *pálcás tánchoz* hasonló *kardtáncot*.⁶⁹ A vicsápapáti dallam egyébként az egész Közép-Szlovákiában a farsangjárás alkalmi dallama, de különben is szertartásos jellegű, mert a Morena-kihordásánál is rátalálunk. Farsangnak, mint a mulatozás idejének egy szalmabábuval vagy bőgővel való szimbolikus eltemetése az északi szlávoknál is szokásban van, de ezt *Stránská* polgári eredetű hagyománynak tartja.

A második pontban rámutattunk arra, hogy a kétségtelenül régi eredetűnek látszó újévi jókivánságokat a *talalajozás* és *sárdózás* szokásában farsangkor találjuk meg. Ez az átcsúszás érthető, ha tekintetbe vesszük, hogy a farsangi mulatságokkal, szórakozásokkal szemben az egyház sohasem foglalt el olyan merev, elutasító álláspontot, mint az egyházi év egyéb pontjain jelentkező, pogánynak látszó hagyományokkal szemben. A farsangi karneválokat még a pápa és a bíborosok is végignézték, később Benedek pápa már óvja tőlük a híveket, de nem tiltja el.⁷⁰ 1765-ben XIII. Kelemen pápa az oltáriszentség imádásával kapcsolatos engesztelő imádságokhoz teljes búcsút csatolt, hogy a hívek így kiengesztelhessék az Urat a kicsapongásokért, de a zajos mulatságokat ő sem tiltotta el.⁷¹ Nyilvánvaló ezek után, hogy az egyház a farsangi mulatságokkal szemben, amelyek egész Európában majdnem egységes képet mutatnak, szemet hunyt. Így azok a régi szokások, amelyek régebben esetleg karácsony napjához fűződtek, de ott tovább nem voltak tarthatók, feltűnés nélkül tovább éltek és folytatták eredeti szerepüket, — ha értelmetlenül is — farsangkor, illetve a farsangi időben, de a hozzájuk fűződő szokásokat, hiedelmeket, mivel azoknak feltűnőbb, látható megnyilvánulása nem volt, a házról-házra járás recitáló szövege a karácsonyi időpontra hagyta, sőt még maga helyett is hagyott valamit: a *parázsolás, szerencsézés* újabb, a körülményekbe jobban beillő szokását.

Az elmondottak igazolására igen jellemző példáját látjuk a dunántúli regösénekeknek és a farsangolóknak kapcsolataiban. A regösénekekre jellemző jókivánságokat sokszor szó szerinti változatban megtaláljuk a farsangolók szalonnát kérő szövegeiben, sőt majdnem mindegyikben megtaláljuk a regösénekekre — *Sebestyén* szerint — annyira jellemző formai részt: a házak gazdáit kérdezőtő beköszöntőt, amely itt már a disznóölésre mutat, az ágyban fekvő gazda vagy gazdaszszony költögetését, az erszényre, a pénzes zacskóra való utalást, végül a jókivánságok halmazát.

A menyhei legények farsangi tojás- és szalonnagyűjtésének szokásaiból, amint láttuk, hiányzanak az alakoskodások, amelyek azonban a Kis-Duna mentén, Csallóközben, továbbá délkeletre az Ipoly alsó folyása mentén is egyre fel-feltűnedeznek, de mindig a nagyobb városok közelében vagy a vegyes nemzetiségű területeken, illetve a német műveltségi hatás szomszédságában. Ez a jelenség azt látszik bizonyítani, hogy — amint a farsangi téltemetéssel kapcsolatban *Stránská*

⁶⁹ V. ö. *Réthei Prikkel M.*: A magyarság táncai. 179—181., Magyarság Néprajza. IV. 115.

⁷⁰ *Mihályfi A.*: Nyilvános istentisztelet. 131. *Artner*: Az egyházi év, 100.

⁷¹ *Artner*: Az egyházi év, 100.

Drahomíra megjegyzi, — ezeket a szokásokat másodkézből, elég későn vette át a hagyománytartó paraszti réteg ahhoz, hogy mint saját egyéniségéhez teljesen átformált hagyományt tovább is adja. Így vagyunk a farsangi legényavatással, amely szintén másodvirágzása az eredeti férfivé válás hagyományának, mert közvetlen elődje, — amint azt *Réső* az *Ipolysági* régi céh szokással⁷² és *Ipolyi*⁷³ a farsangtemetéssel kapcsolatban leírja — inkább az idegen polgári hagyományokat őrző mesteremberek révén került a nép közé. Ki tudja, részben nem ez a polgári hatás volt-e az oka annak is, hogy az eredetileg egy bizonyos időpont köré kapcsolódó hagyományok annyira szétszóródtak? Menyhén inkább András és karácsony napja között találjuk meg a szerelemmel, gazdasági étellel és a gonosz szellemek elhárításával kapcsolatos hiedelmeket. Talán az az oka ennek, hogy Menyhére nem ért el az a teljes, mindent felforgató második hullám (?).

Manga János.

*

Die Bräuche des Winterfestkreises in Menyhe (Kom, Nyitra).

Die Untersuchung der Bräuche des winterlichen oder weihnachtlichen Festkreises beginnen wir, uns nach dem kirchlichen Jahr richtend, mit dem Andreastag, da das verstreute Material dieses Festkreises eben mit dem Andreastag beginnt. Der Hl. Andreastag ist der Zeitpunkt des Wahrsagens in Liebessachen. An den Nikolaustag knüpft sich das bei den Palowzen verbreitete Spinnstubenspiel, dessen Teilnehmer: junge Burschen, verkleiden sich als Pfaffen, Ministranten, Glöckner, Teufel. So ziehen sie von einer Spinnstube zur anderen und nehmen von den jungen Frauen und Mädchen die Beichte ab. Die Fragen des „Pfarrers“ sind: Wer ist dein Geliebter? Liebst du ihn von Herzen? Schließt du mit ihm? Bekam es dir wohl? — Die Bräuche des Luzientages weisen auf den Abwehrzauber gegen böse Geister, Hexen, sowie den Fruchtbarkeitszauber für das Gellügel. Dieser Tag ist jedoch gleichzeitig ein Tag des Liebeszaubers. Das mit dem meisten Zeremoniell begangene Fest des winterlichen Festkreises ist das Weihnachtsabendmahl. Verfasser gibt eine ausführliche Beschreibung davon. Ebenfalls an die Weihnachtstasten knüpft sich das Hostientragen und die Weihnachtskantate. Die Hausweihe am Hl. Dreikönigstag wird seit 30—35 Jahren nicht mehr vollzogen, aber das Weihwasser, welches man an diesem Tage aus drei Dörfern zusammengetragen hat, behält seine Zauberkraft solange man lebt. Der Blasius- und Gregorsgung wird auch in der Honorarschrift des Kantors als ein ihm zugesichertes Einkommen verzeichnet. Die Faschingsfeiern beginnen schon am Donnerstag vor Faschingssonntag mit Faschingsumgängen. Am Faschingssonntag ziehen die Knaben von Haus zu Haus und singen ein Lied, dessen Text sehr an die einstigen, zu Jahresbeginn recitierten Wunschsprüchlein erinnert. Die Untersuchung der Bräuche des winterlichen Festkreises ergab, bei der Zusammenfassung, drei bemerkenswerte Faktoren: 1. Die Übereinstimmung von Aberglaube und Handlung. 2. Die Liebeszauber, wie Abwehr- und Fruchtbarkeitszauber des Jahresanfangs oder der Wintersonnenwende sind in Menyhe zwischen St. Andreastag und Weihnachten gebräuchlich, wogegen die Neujahrwünsche zur Faschingszeit mit dem einstigen Text hergesagt werden. 3. Bei den Faschingsbräuchen fehlen in Menyhe die allgemeinbekannten Vermummungen, sowie die Momente des „Winterbegrabens“, welche, wie bei den Slaven, zu Ende der Fasten, am Palmsonntag ausgeübt werden.

⁷² *Réső Ensel*: Magyarországi népszokások. 267.

⁷³ *Ipolyi*: Magyar Mythologia, 1929. II. 49., *Réső Ensel*: Magyar népszokások.

AZ INAS A CÉHVILÁGBAN.

1. Az inas felvétele a céhbe.

Tapasztalati tény, hogy aki akár a tudomány vagy művészet, akár az ipar, kereskedelem vagy mezőgazdaság valamelyik ágában sikeres és értékes művet akar létrehozni, illetőleg jó és hasznos munkát akar végezni, annak azon a téren sokat kell fáradsnia és tanulnia, magát sokáig képeznie és abban gyakorolnia. Így volt ez mindig, így volt a céhvilágban is. Annak a fiúnak, aki valamilyen mesterségre ment, évekig kellett azt tanulnia, míg abban jártasságot szerzett és kifogástalan munkát tudott készíteni.

A fiút, aki mesterséget tanult, a céhek idejében inasnak vagy tanulóinasnak nevezték, ma tanulóinak vagy tanoncnak hívják; az időnek pedig, amelyet a mesterség megtanulására fordított, inaskodás vagy inasság volt a neve, most tanoncidő.

Az inas is tagja volt a céhnek, azaz az ugyanazon mesterséget űző kézművesek testületének.

A céh kebelében ugyanis mesterek, legények és inasok voltak. Az inasok vagy tanulóinasok a céh legifjabb tagjai voltak. Ezeknek a céhbe való felvétele a *bejárás*on (céhgyűlésen, *Eingang*, régen *Jahrtag*) vagy a céhmester által meghívott öregmesterek (Áltesten vagy alte Väter) jelenlétében a *nyitott céhláda előtt* történt.

Ha egy mester inast akart felfogadni, azt be kellett jelentenie a céhmesternek. Előbb azonban 14 napi azaz kétheti *próbaidőre* vette magához a fiút, hogy megismerje a mesterséget és a mester megtudja, hogy alkalmas lesz-e a mesterségre s érdemes lesz-e vele foglalkozni.

Sok céhlevél szerint egy mester sem tarthatott magánál két hétnél tovább, szegődtetés nélkül, inasnak készülő fiút;¹ azonban a pécsi és baranyamegyei vargák céhl. 16. artikulusa néhány heti próbaidőt enged meg, sőt a kalocsai céhek² és az egri kőműves, kőfaragó és ács egyesült céh, az 1838 dec. 23-án hozott határozata értelmében, 6 heti próbaidőt kívántak.

Ha a próbaidő elteltével a fiú hajlandóságot mutatott a mesterség megtanulására s mesterének nem volt kifogása ellene, akkor a legközelebbi *bejárás*, vagy mint sokszor előfordult, a céhmester által meghívott öregmesterek összejövetele alkalmával a fiú szülője vagy helyettese, vagy leendő mestere megjelent vele a céhmester előtt azon kérelemmel: „vegye fel a fiút a céhbe“, azaz engedje meg, hogy a fiút az atyja vagy a nevezett mester tanulóinak felvehesse.³

A szülő kérelmét a *németprónai vargáknál* az erre megkért legértelmesebb mester a nyitott céhláda előtt a következő beszéddel szokta tolmácsolni: „Tisztelt Céhmester úr és becsületes (vagy: nemes, a németeknél: löblich) céhünk tisztelt Mesterei (vagy: Öregmesterei)! Miután összüleink és szüleink gondosak voltak s a szent házasság kötelékébe léptek, mindig buzgón imádkoztak és állandóan a helyes és igaz róm. kat. vallást megtartották, a mindenható Isten megáldotta őket nemcsak földi javakkal, hanem kedves gyermekekkel is, akiket istenfélelemben neveltek fel és a szükséges iskolákban oktatókkal minden isteni és világi törvényre tanítottak. Mikor aztán kedves fiaik felnőttek, szüleik megengedték, hogy N. fiuk a tisztességes varga mesterséget megtanulja. Azért, amint a mi mesterségünknel, legfelsőbb rendelet szerint, szokásos, ezzel a fiukkal a Céhmester úrhoz jöttek és arra kérik, hogy

¹ Egri szabók céhl. 7. art. — Nagyszombat és székesfehérvári kovácmesterek céhl. 29. art. — Németprónai posztósok céhl. 10. art.; vargák céhl. 9. art. stb.

² *Dehény József*: A kalocsai céhek története. 38. l.

³ Németprónai posztósok céhl. 10. art.; vargák céhl. 9. art.; a szűcscehnek 1713. jún. 12 és 1728. ápr. 27-én hozott határozata (Verzeichnis der Lehrjungen. 1706.)

vegye fel őt a céhbe és jegyezze be nevét a céhkönyvbe a többi közé!”⁴

A kovács-, lakatos- és kerékgyártó céhnél pedig ez volt a mondóka: „Tisztelt Céhmaster úr és becsületes céhünk tisztelt Mesterei (vagy: Öregmesterei)! Jó a mai összejövetel alkalmával megemlékezni arról, hogy ennek a fiúnak, akinek kedve van a mesterséget megtanulni, a szülei nemrégén a szent házasságra léptek. Akkor buzgón kérték a mindenható Istent, áldja meg őket javakkal, nemcsak földiekkel, hanem égiekkel is. A mennybéli Atya figyelt könyörgésük szavára, meghallgatta imájukat és megajándékozta őket egy fiúval. Ezt ők istenfélelemben nevelték fel, míg képes lett arra, hogy egy mesterség megtanulására inasnak beálljon. Ezért tisztességes atyja ma megjelent a Céhmaster úr és a Mester urak (vagy: Öregmester urak) előtt, azzal az alázatos kérelemmel, hogy sziveskedjenek fiát, annak rendje és módja szerint, tanulónak felvenni!”⁵

A székesfehérvári tímároknál ezt a kérelmet a múlt század közepe táján maga a fiú adta elő. Mikor ugyanis a bejárás az inasfelvételre került a sor, a teendőkre már előre megoktatott fiú a céhmaster elé állt, tiszteletjesen meghajolt és ijedtében elsápadva, reszkető hangon így szólt: „Felkérem a tekintetes (vagy: tisztelt) céhbéli Urakat, hogy engem, N. N.-t, tímárinasnak beszegődtenének!”⁶

Jóllehet, a nagyszombati és székesfehérvári kovácsmesterek céhl. 29. artikulusa megengedte, hogy a kipróbált fiúnak inaszegődtetése két mester előtt is történhetik, a legtöbb céhlevél szerint azonban „inast céhmaster híre nélkül felfogadni nem szabad.”⁷

Mesternek a fiától semmiféle okmányt nem kívánt a céhmaster, idegentől azonban mindjárt a fiú vallása és törvényes származása iránt érdeklődött.

A XVIII. századig kiadott céhlevelek legnagyobb része ugyanis mindjárt az I. artikulusban hangsúlyozta, hogy aki mester akar lenni, legyen róm. kat. vallású. Tehát ezeknél a céheknél a céhmaster különös súlyt fektetett arra, hogy a céhbe inasnak beállni akaró fiú róm. kat. legyen. A győri és székesfehérvári csizmadiamesterek céhl. 23. artikulusa kimondja: „Ne legyen szabad 40 frt bírság alatt más vallásban levő embert a céhbe bevenni.”

A különböző vallású városokban azonban azt kívánták a céhlevelek, hogy a céh tagjai keresztények legyenek. Azonkívül minden céh megkövetelte, hogy a tagok törvényes házasságból származottak legyenek.

Idegennek nemzetséglevéllel (keresztlevéllel) kellett igazolnia, hogy róm. kat., illetőleg keresztény vallású és hogy törvényes házasságból származik.

A szülő vagy helyettese aztán lefizette a fiúért a céhlevélben előírt felvételi vagy szegődtető díjat vagy felfogadó pénzt (Aufnahmsgeld, a németprónai mészárosoknál a XVII. században Zechgerechtigkeit, céhigazság), amely céhenként változott. Egyes céheknél bizonyos pénzösszeget (25 pénztől 16 frtig) kellett a céhládába fizetnie,⁸ másoknál a pénzösszezen kívül még néhány pint bort is kellett a mestereknek adnia, vagy pedig 2 frtot italra.⁹ Voltak aztán

⁴ Bruderschefft Buch der Ehrbaren Schuhmacher Gesellen. 1737.

⁵ Elischer János lakatosmester közlése.

⁶ Kovács Ferenc tímármester közlése.

⁷ Egri szabók céhl. 7. art. — Győri és székesfehérvári csizmadiamesterek céhl. 16. art. — Németprónai posztósok céhl. 10. art.; vargák céhl. 9. art. stb.

⁸ A győri és székesfehérvári csizmadiáknál (12. art.), valamint a budai és bicskei csizmadiáknál (8. art.) 25 pénzt; a pécsi és baranyamegyei vargáknál (16. art.) 50 pénzt; a székesfehérvári és bicskei szűcsöknél (8. art.), a beszercebányai szabóknál (8. art.) 1 frtot; az egri bodnároknál (8. art.) 2 rénes frtot; a kalocsai csizmadiáknál és a szabók és szűrszabóknál (Dehény J.: A kalocsai céhek története. 38. l.) 2 frtot; az egri szabóknál (7. art.) 3 rénes forintot; a pozsonyi mézeskalácsosoknál (2. art.) 3 forintot; a pesti mészárosoknál (15. art.) 16 frtot.

⁹ A németprónai céheknél többnyire 4 frtot és 4—5 pint bort. — A székesfehérvári kőfaragóknál és kőműveseknél (7. art.) 3 frtot a céhládába, 1 frtot italra.

céhek, amelyeknek céhlevele a pénzösszegezen és italon kívül azt is előírta, hogy a beszélődött inas még pecsenyével vagy néhány tál étellel is tartozik a mestereknek, azonkívül a templom részére 1—2 font viaszt (azaz viaszgyertyát) is adjon¹⁰

Az egri csizmadia céhlevél 10. artikulusa még a mestert is kötelezte, hogy — az inashoz hasonlóan — ő is traktálja meg azokat a mestereket, akik az inaszegődtetésnél jelen voltak.

A szülőnek vagy helyettesének még két megbízható kezes is kellett állítania, akik bizonyos összegig (4—32 frtig, ez volt az úgynevezett óváspénz) jótálltak, hogy a fiú mesterét el nem hagyja, inaséveit teljesen, megszakítás nélkül ki fogja tölteni és kárt nem tesz.¹¹

A németprónai csizmadiáknál (14. art.) ilyenkor mind a két kezes 1—1 pint bort tartozott adni a mestereknek.

Az ottani fazekasoknál a XVII. században is előfordult, hogy maga az apa kezeskedett inas fiáért 5 frt erejéig.¹²

Ha az említett négy kellék megvolt, a céh semmiféle akadályt nem gördített a szülő óhajának teljesedése elé, A céhmester a fiút a nyitott céhláda előtt felvette a céhbe, azaz atyja vagy az illető mester részére inasnak.

Erre némely céhnél a céhmester felolvastatta és megmagyarázta azokat a szabályokat, amelyeket az inasnak meg kell tartania. Ezek a szabályok magukban foglalták mindazokat a köteleességeket, amelyeket egy inasnak teljesítenie kell.

Ahol ilyen szabályok nem voltak, ott a céhmester intézett ilyenkor néhány jóakarató, buzdító és intő szót a leendő inashoz,

A székesfehérvári csizmadiáknál a múlt század halvas éveiben a céhmester a céhbe felvett inashoz így szólt: „Most már inas vagy. Úgy viseld magad, hogy a céhre szégyent ne hozz! A gazdádnak és asszonyodnak szót fogadj, mert tudd meg, hogy neked még a seprő is parancsol! Elmehetsz!”¹³

Ezek után a céhmester beíratta az inas felvételét a céhkönyvbe.

A beírás minden céhnél bizonyos formula szerint történt. A németprónai mészároscéh legrégebbi céhkönyvébe elsőnek beírt inas így van bevezelve: „Anno 1667. den 20. Feber hat Greger (Gregorius) Richter seinen Sohn Andreas Richter vor einem ehrsamen Handwerk vor (für) einen Lehrjungen auf 3 Jahre an und aufgenommen; erlegte einem ehrsamen Handwerk 2 ß Wein“. (1667. febr. 20-án Richter Gergely a becsületes céh előtt felvette fiát, Richter András, 3 évre inasnak; lefizetett a becsületes céhnek 2 pint bort).¹⁴

Az inasnak a céhbe való felvétele után azoknak a céheknek mesterei, amelyeknél a beszélődött inas ételt-italt tartozott fizetni, vagy mindjárt, vagy alkalmas időben lakomához ültek s egy-két óra hosszúra vígan, kedélyesen, hangosan elszórakoztak. Poharazás közben persze a legfiatalabb céhtagnak sok szerencsét kívántak.

A mesterek saját fiaikat bármikor beszélődtehettek inasoknak, az egri bodnár céhlevél 9. artikulusa szerint a „bölcsoeben fekvőt” is, és amikor tetszett, felszabadíthatták őket, csak be kellett jelenteniök a céhnek. Mindkét alkalommal az előírt költségnek csak a felét fizették.¹⁵ Az egri bodnárok (9.

¹⁰ Egri szücsök céhl. 18. art. — Egri csizmad. céhl. 10. art. — Pozsonyi és fejérmegyei takácsok céhl. 9. art. — Kalocsai takácsok céhl. 9. art. stb.

¹¹ Pesti mészáros mesterek céhl. 15. art. — Németprónai posztósok céhl. 10. art.; vargák céhl. 9. art. — Egri csizmad. céhl. 10. art. — Egri szücsök céhl. 18. art. — Egri szabók céhl. 7. art. — Egri bodnárok céhl. 8. art. — Pécsi és baranyamegyei vargák céhl. 16. art. — Pozsonyi és fejérmegyei takácsok céhl. 9. art. — Székesfehérvári szücsök céhl. 8. art. — Csákvári takácsok céhl. 4. art.

¹² Zechbuch der Töpfer. 1650.

¹³ Császár Mihály csizmadiamester közlése.

¹⁴ Fleischhackers Aunahms und Meister Buch. 1667.

¹⁵ Németprónai posztósok céhl. 10. art.; vargák céhl. 9. art. — Egri szabók céhl.

art.) még ezt is elengedték. A pesti mészárosoknál (15. art.) 1 körmőczi aranyat fizetett a mester fia.

Miután a 10—12 éves fiút ünnepélyesen felvették inasnak, nemcsak a céhnek, hanem a mester családjának is tagja lett, s ettől a pillanattól kezdve mindenben alá kellett magát vetnie úgy a céhszabályok, mint a házirend követelményeinek.

2. Az inas kötelessége.

A céh legifjabb és a család új tagjára sok mindenféle kötelességet róttak a céhszabályok és a házirend, amelyeket minden ellenvetés nélkül tartozott teljesíteni. Az inas élete nem volt más, mint a különféle kötelességeknek a teljesítése.

A céhlevelekben az inasra vonatkozó s megtartásra szigorúan kötelező szabályok legfőbbjei a következők: Az inas viselkedjék illedelmesen. Engedelmeskedjék mesterének, a mesternének és a legénynek; teljesítse parancsait és viseltesék irántuk meg az egész család iránt tisztelettel. Ne tegezze a legényeket. Tartsa meg — természetesen tanító mesterének figyelmeztetésére és felügyelete alatt — a céhtagok részére előírt vallásgyakorlatokat, t. i. vasár- és ünnepnapon hallgasson szentmisét és prédikációt, vegyen részt a céhmiséken és az úrnapi körmeneten. A mesterség tanulásában legyen séreny. Ne becsmérelje mesterét. Mestere vagyonát ne rongálja. Óvakodjék a mocskos beszédől. Ne káromkodjék, ne rágalmazzon, ne verkedjék. A vevő és eladó közönséggel szemben legyen illedelmes és tisztelettudó. Legyen érzéke a tisztaság iránt. Tisztán jelenjék meg az utcán. Ha az utcán mesterrel vagy mesternével, városi vagy vármegyei magas személyiségekkel találkozik, emelje meg kalapját vagy sapkáját s köszöntse őket. Éljen erkölcsös életet. Becstelen személyektől tartsa magát távol. A soproni, veszprémi és székesfehérvári molnár mesterek céhlevele (A molnár mester legénynek rendi) ugyanis megköveteli, „ha inas valami Isten ellen való vétekben találta, lopásban, lélekmondásban, paráznaságban vagy egyéb gonoszságban, a vele lakó legény tartozik azt mesterének, a mester pedig a céhmesternek megmondani és a céhmester az ő esküdtelével törvény szerint megbünteti.” De viszont az inasnak is kötelességévé tették a céhszabályok, ha valami kevésbé erkölcsös dolgot lát vagy tapasztal a céhtagoknál, azonnal jelentse mesterének, az pedig a céhnek, hogy az illetők méltóképp megbűnhődjenek. Ha nem tenné és a dolog kitudódnék, a vétkessel egyforma büntetésben fog részesülni.¹⁶

Továbbá, az inas legyen szorgalmas, hű, becsületes és megbízható. Más holmijához ne nyúljon. A lopást szigorúan büntették a céhek. A budai és bicskei csizmadiamesterek céhl. 12. artikulusa szerint: „ha valamely inas lopásban találtatnék, az ő inas társai üssertek rá kettőt-kettőt s bocsássák békével.” A pozsonyi mézeskalácsosoknál (6. art.) a lopásért először 1 frt birságot fizetett, másodikban a céhből kizárták. A soproni, veszprémi és székesfehérvári molnár mesterek céhlevele („Az tanuló molnár inasok rendi” 3. p.) pedig azt mondja, „ha az inas akkor követne el lopást, vagy a tisztesség elleni vétséget, amikor inas éveiből már csak egy hét volna hátra, annak az ő inas esztendei semmivé lesznek.”

Azonkívül szigorúan meg kellett tartania a házi-, illetőleg a napirendet.

7. art. — Egri csizm. céhl. 11. art. — Pozsonyi és feijérmegyei takácsok céhl. 9. art. — Csákvári takácsok céhl. 4. art. — *Dehény József*: A kalocsai céhek története. 39. l. stb.

¹⁶ A soproni, veszprémi és székesfehérvári molnár mesterek céhlevelében „A molnár mester legénynek rendi”. — Nyitra, Bars, Komárom, Esztergom, Fejér vm. mészárosai céhl. 34. art.

3. Az inas napirendje.

Hogy mi volt az inas napirendje, arra nézve is találunk egyik-másik céhlevélben adatokat.

A céhvilágban a munka kora reggeltől késő estig folyt. Télen sok céhnél reggel 3 órától este 9 óráig.¹⁷ A felkelés tehát korán történt. Mivel a székesfehérvári kalapos mesterek és legények céhl. 3. artikulusa említi, hogy a legény sose várja azt, hogy a mester felkeltse, vagy gyertyát gyújtson neki, nyilvánvaló, hogy nemcsak a legénynek, hanem a műhelyben vele lakó és szolgálatára álló inasnak is a munkaidőre pontosan fel kellett kelnie. Az inas gyújtott gyertyát s miután megmosdott és felöltözött, a legény példáját követve, el kellett végeznie reggeli imáját. Ha nem akarta volna megtenni, a legény lábszíjjal vagy nyakonveréssel kényszeríthette rá.¹⁸

Azután, téli időben, befűtött a kemencébe, megvetelte az ágyat s vagy ezután, vagy a reggeli elköltése után kiséperte a műhelyt. Az ő gondja volt az is, hogy a legény mindig idejében megkapja a „fölösökömöt”. Ha a mester valami oknál fogva megfeledkezett volna róla, az inas tartozott őt rá figyelmeztetni.¹⁹

Reggeli után az inas, délelőtt is, délután is, vagy a műhelyben foglalatalkodott és szorgalmasan dolgozott, vagy a mester vagy a mesterné parancsát, megbízását teljesítette. Az 5 megye mészárosainak céhlevele (35. art.) úgy a legénynek, mint az inasnak különös nyomatékkal a mindenre kiterjedő tisztaságot ajánlja figyelmébe, főképp. hogy külsejük az étkezéshez kifogástalan legyen. Piszkos fehérneműben, késekkel és más hasonló szerszámokkal ne merjenek asztalhoz ülni. Munkájuk végeztével mosakodjanak meg s piszkosan se az utcán, se a műhelyben ne tartózkodjanak.

Az inasnak szófogadónak és fürgének kellett lennie, különben testi fenytésben részesült. A varga és csizmadia tanítómesterek és legények ezt lábszíjjal, a többiek korbáccsal vagy pálcával intézték el, vagy az üstökét vagy a fülét rázták meg jól. Egyik-másik inással szemben nagyon is sűrűn alkalmazták ezeket a módszereket.

Az inas a házban és a műhelyben szólanul és komolyan tette meg a dolgát. Azonban, amilyen csendes, hallgatag volt a ház falai között, olyan hangos volt az utcán. Ebben a tekintelben főképp a varga és csizmadia azaz a suszterinasok tűntek ki, akiknek a mestersége leginkább adott alkalmat a külvilággal való érintkezésre. A mesterséghez szükségeses apró-cseprő tárgyainak a beszerzése, a kész munkának hazavitele szükségessé tették az utcán való megjelenésüket. Ez a rövid szabadság aztán feloldotta a szigorú fegyelem kötelekeit s övük volt a világ. Élelmesség és vidámság tekintetében túltettek a többi inason.

Ezek az örökké jókedvű fickók többnyire vagy fütyörészve vagy dalolva, közben nagyokat kurjantva, ugrándozva, cigánykereket hányva, fővegüket közel vagy pedig jobblábuk papucsát lábbal magasra hajítva s estében amazt fejükkel, ezt lábujjaikkal ügyesen elkapva s helyére csúsztatva, más inasokat és a félkegyelműeket kifigurázva, a kutyákat és a macskákat ijeszgetve és megkergetve, mindenféle ártatlan tréfát és apró csínyet elkövetve, végezték megbízatásukat. Mindenütt ott voltak s nélkülük semmi sem történhetett. Csintalan szereplésükkel minden járókelő arcára mosolyt csaltak.

Este a céhlevélben előírt ideig tartozott dolgozni az inas. Tetszés sze-

¹⁷ Ethnographia. XLI. évf. 1930. 179. l.

¹⁸ Budai és ráckevei ifjú csizm. céh alapszab. 9. art. — Székesfehérvári csizm. legények alapszab. 7. art.

¹⁹ Budai és ráckevei ifjú csizm. céh alapszab. 9. art.

rinti munkaszünetet sem este, sem máskor nem tarthatott.²⁰ Nyugovóra csak ima után térhetett.²¹

Mivel az inasnak épügy, mint a legénynek, gyanútól mentnek kellett lennie, éjjel engedély nélkül a házon kívül nem tartózkodhatott, s titkon sem nappal, sem éjjel nem mehetett ki, még a ruhaládáját sem tarthatta a házon kívül.²²

4. A mester kötelessége inasával szemben.

Nemcsak az inasnak voltak kötelességei mesterével és családjával szemben, hanem a mesternek is inasával szemben. Kötelességeit legvilágosabban a kalocsai és váli csizmadia céhl. 4. artikulusa határozza meg: „A mester köteleztetik, — úgymond — hogy az inasát keményen ne tartsa és őtet a mesterségnek megtanulásától maga más házi szolgálatra nézve el ne vonja, hanem abban gyakorolja és minden jóban és isteni félelemben helyesen oktassa“. Tehát a mester az inasát elsősorban, tisztességes bánásmóddal, a mesterségre tartozott tanítani, még pedig úgy, hogy azt tökéletesen elsajátítsa és munkájával sehol szégyent ne valljon, mint a soproni, veszprémi és székesfehérvári molnár mesterek céhl. 2. artikulusa mondja: „A molnár mester jól vigyázzon, hogy az ő inasát úgy oktassa, tanítsa, ami a mesterségnek rendi, hogy másutt is tisztességet valljon vele.“ Azonkívül, jóllehet a pesti mészárosoknak 1780-ban megállapított, az inasokat illető rendszabásának 7. pontja azt ajánlja: „Ha a mester más, háza körüli munkára akarja fogni a legényt és inast, végezzék azt is becsülettel, ne szóljanak ellene a mesternek“,²³ azért több céhlevél, főképp a kalocsai céhekéi,²⁴ mégis arra figyelmezteti a mestereket, hogy inasait a házi szolgálatra vagy mezei munkára ne alkalmazzák. Ennek ellenére is minden időben megtörtént, hogy sok mester, főképp a mesternék e figyelmeztetéssel nem törődve, az inas, takarékosági szempontból, mindenesnek alkalmazták, sőt csecsemőjük dajkálását is rábízták. Mint-hogy pedig ez utóbbi soknak sértette az önértetét és ebben a bizalmi állásban férfi mivoltuk lealacsonyítását látták, azt nem éppen a leglelküismeretesebben teljesítették. Ennek következménye az lett, hogy a családtagok minduntalan fenyegették érte, ki-ki ott ütötte, verte, ahol érte. Így aztán nem is csoda, ha egyik-másik inas meggyűlölte, ha nem is a mesterséget, de az embertelen bánásmódot és elszökött.

A mesterségen kívül a mester egyúttal minden jóra és vallásos életre is tartozott oktatni inasát, elsősorban keresztény kötelességeire, az imára és a céhlevelek által előírt istentiszteleteken és az úrnapi körmeneten való részvételre.

A céhlevelek ezenkívül még más kötelességet is róttak az mesterekre. Több céhlevél figyelmeztette őket, hogy inasukat a tanulóévek alatt nemcsak teljes ellátásban részesíteni, hanem hozzáillő ruhával is ellátni kötelesek.²⁵ A soproni, veszprémi és székesfehérvári molnármester az inasnak morvai posztóból való dolmányt, morvai nadrágot, egy szűrt és elegendő fehérneműt tartozott adni.²⁶ Az egri szaboknál (7. art.) évenként csak egy-egy pár fehérneműt kapott, a budai és bicskei csizmadiáknál (18. art.), valamint a bajmóczi és németprónai csizmadiáknál (14. art.), ha 4 évig szolgált, illendő ruházatot adtak neki, ha 3 évig, akkor az előbbieknél csak lábbelit.

²⁰ Az 5 megye mészárosai céhl. 33. art.

²¹ Székesfehérvári csizm. legényak alapszab. 7. art.

²² Az 5 megye mészárosai céhl. 37. art.

²³ *Bevilaqua Borsody Béla*: A budai és pesti mészáros céhek ládáinak okiratai 1270—1872. I. kt. 349. l.

²⁴ *Dehény József*: A kalocsai céhek története. 42. l. — Váli csizm. céhl. 4. art.

²⁵ Nagyszombati és székesfehérvári kovácsmesterek céhl. 29. art. — Németprónai posztósok céhl. 10. art. — Mosonmegyei juhászok céhl. 15. art. stb.

²⁶ A nevezett céhlevélben levő „A tanuló molnár inasok rendi“ 1. pont.

5. Az inas szolgálati ideje.

Az inas rendszeren 3 vagy 4 évig tanulta a mesterségét, illetőleg „szolgált”, mint több céhlevél mondja, a besztercebányai szabóknál (8. art.) és a kalocsai fazekasoknál (11. art.) csak 2 évig. A tanulási idő alatt nem hagyhatta el mesterét. Ha valamelyik hűtlen lett a mesterségéhez s elszökött, a kezesek tartoztak őt vagy előállítani vagy a kezességi díjat, az óváspénzt letenni, amely a céhládába került. Az egri csizmadiáknál (10. art.) és a szűcsöknél (18. art.) a díjnak csak a fele volt a céhé, a másik fele a templomnak jutott.

Ha az elszökött inas 1—2 nap mulva visszatért és javulást ígért, visszafogadták, de inaséveinek letelte után annyi hétig kellett tovább szolgálnia, ahány napig távol volt. Ha azonban 3 napnál tovább hiányzott s megbánva tettét, visszatért, akkor, ha még fél évig sem volt inas, újra kellett kezdenie inaskodását, ha pedig már félévnél tovább inaskodott, akkor inaséveinek letelte után még egy negyedévig tartozott szolgálni.²⁷

Ha a kezesek az elszökött inast nem tudták előállítani, a mester más inast fogadhatott.²⁸

Ha az elszökött inas a mesterének vagy más valakinek kárt okozott, azt is a kezeseknek kellett megfizetniük.²⁹

Ha valamelyik mester más mesternek elszökött inasát tudva magánál tartotta, 4 frt. büntetést róttak rá és köteles volt az inast előbbi mesteréhez visszaereszteni. Ha az inas nem akart visszamenni, eltiltották a mesterségtől.³⁰

A XVIII. század elején a németprónai szűcsöknél sok kellemetlen ci-vódást okozott az, hogy több inas, megúván a mesterséget, elhagyta a helyét s a kezesek vonakodtak a kezességi díjat kifizetni. Ezért aztán a mesterek nem akarták többé elfogadni két mesternek a kezességét az inasért. A sok szóharcnak azzal vetettek véget, hogy 1728. április 27-én, majd ismét 1729. április 26-án azt a határozatot hozták, hogy ezután minden inas, kezesek állítása helyett, 15 frt. *zálogpénzt* (Pfandgeld) fizessen a céhládába, s ezt, amikor kitanult, visszakapja, ha azonban közben elszökött, elveszíti.³¹

Ha egy mester az inasát ok nélkül elbocsátotta, utána három évig nem vehetett fel inast.³²

Ha valamelyik mesternél az inas helyzete tűrhetetlen volt, részint a rossz bánásmód miatt, amit be is tudott bizonyítani, részint, mivel mindenben rövidséget szenvedett, akkor azt bejelentette a céhnek, mivel megvizsgálta a dolgot s ha meggyőződött róla, hogy való igaz, amit az inas mond, tartozott neki, miután a céhládába 24 pénzt befizetett, más mesterről gondoskodni, akinél aztán kiszolgált inaséveit.³³

A mesterek fiai abban a kiváltságban részesültek, hogy csak két évig tartoztak inaskodni.³⁴ A pécsi és baranyamegyei vargák céhl. 16. artikulusa is azt mondja, hogy a mester fiának nem kell 3 évig szolgálnia, atyja akkor szabadíthatja fel, amikor jónak látja. A németprónai posztósok céhl. 11. art. szerint pedig, ha a mesternek a fiai a mesterséget tanulták vagy tanulni akarták és a mester időközben meghalt, halála előtt azokat más mesterek jelenlétében felszabadíthatja.

²⁷ Dehény József: A kalocsai céhek története. 41. l.

²⁸ Egri csizm. céhl. 10. art.

²⁹ u. ott.

³⁰ Budai és bicskei csizm. mesterek céhl. 12. art. — Győri és székesfehérvári csizm. mesterek céhl. 14. art.

³¹ Zunftbuch der Kirschner. 1619.

³² Egri bodnárok céhl. 8. art.

³³ Egri szűcsök céhl. 20. art.

³⁴ Egri csizm. céhl. 11. art. — Pozsonyi és fejérmegyei takácsok céhl. 9. art. — Csákvári takácsok céhl. 4. art. s. b.

Voltak azonban céhek, ahol a megállapított időnél korábban más inas is befejezhette inaskodását, még pedig azoknál, ahol pénzért tanult, azaz tanuláspénzt fizetett mesterének. Ily módon aztán 1 évvel előbb szabadulhatott fel az inas.³⁵

Ha a tanulási idő közben az inas mestere meghalt, akkor a céh gondoskodott arról, hogy az inasnak a tanulást félbe ne kelljen szakítania. Ha az özvegy mesternének volt jóra való, alkalmas legénye, az inas nála tanulhatott ki, de többnyire úgy, hogy tanulási idejét valamelyik mesternél kellett befejeznie, mert meghalt mester özvegye nem szabadíthatott fel inast.³⁶ Ha pedig az özvegy mesternének nem volt eléggé szakképzett legénye, az inast a céh más mesterhez adta, valamint akkor is, ha az özvegy időközben más céhbéli mesterhez ment férjhez.³⁷ Az egri kőműves, kőfaragó és ács céh semmiképp sem engedte meg, hogy özvegy mesterné inast tartson.³⁸

6. Kapott-e az inas fizetést?

A legtöbb céhnél az inasok, inaskodásuk alatt, nem kaptak fizetést. Csak egy-két céhlevélben akadunk nyomára annak, hogy az inas csekély díjazásban részesült. Így a győri és székesfehérvári csizmadiáknál (12. art.), valamint a kalocsai csizmadiáknál,³⁹ ahol 4 évig kellett a mesterséget tanulni, a 4-ik évben 10 pénz hetibért kapott az inas. Az 5 megye mészárosai céhl. 10. art. szerint az inas 3 évi inaskodása után tisztességes ruhát kapott a mesterétől, s ezért utána még egy évig tartozott szerény fizetés mellett szolgálni. A nagyszombati és székesfehérvári kovácsoknál a 3 évre szegődteft s ruhával ellátott inas, tanulási idejének letelte után, a mesterétől „hozzá illendő” ruhát vagy helyette 2 frtot kapott, amelyért még egy félévig kellett szolgálnia. Ezen idő alatt „az első kántorra”, azaz az első negyvedre 8 pénz, a második kántorra 16 pénz volt a hetibére, azonkívül a borra valónak a fele. Ha a félév után még tovább maradt a mesternél, hetibére 25 pénz lett.

A pesti mészárosmestereknek 1696. júl. 11-iki céhlevele azonban nemcsak a legények, hanem az inasok részére is fizetést rendel el. A 14-ik artikulusban ugyanis azt mondja: „A mesterek adjanak jogos és méltányos bért legényeiknek és inasainak szolgalmatosságuk és ügyeskedésük szerint munkájuk fejében. Ha valamelyik a bért nehézményezné, vigye baját a céh elé”.⁴⁰

7. Az inas társadalmi élete.

Ami az inas társadalmi életét illeti, az nagyon szűkkörű volt. Jóllehet céhtag volt, a házon kívül csak saját fajtájabelivel beszélgethetett és járkálhatott. A marosvásárhelyi tímár és varga céhbéli legények társasága alapszab. 20. artikulusa megtiltotta a legénynek, 1 hetibér büntetése alatt, hogy inassal társalogjon és a harmadik háznál továbbmenjen vele. De játszania (kártya-, kocka-, tekejátékot) sem volt szabad vele, mert aki megtette, azt a

³⁵ A budai és bicskei csizmadiáknál (14. art.) 30 frt volt a tanulópénz; az egri szabóknál (7. art.) 25 rénes forint; az egri s ücsöknél (18. art.) 20 frt; az 5 megye mészárosainál (10. art.) 32 frt. Az egri csizmadiáknál a céhlevél 10. artikulusa ugyan nem határozza meg az összeget, de azt előírja, hogy aki fizet a mesterének, az 2 évig szolgál és a beszegődésnél a felét fizeti annak, amivel a 3 esztendő inas tartozik.

³⁶ Németprónai posztósok céhl. 13. art. — Váli csizm. céhl. 4. art. — *Dehény József*: A kalocsai céhek története. 43. l. — *Bevilaqua Borsody Béla*: A budai és pesti mészáros céhek ládáinak okiratai I. kt. 356. l.

³⁷ Egri szabók céhl. 8. art.

³⁸ 1838. dec. 23-ikán hozott céhgyűlési határozat.

³⁹ *Dehény József*: A kalocsai céhek története. 40. l.

⁴⁰ *Bevilaqua Borsody Béla*: A budai és pesti mészáros céhek ládáinak okiratai 1720—1872. I. kt. 219. l.

németprónai posztósoknál a legények alapszab. 18. art. szerint 3 font viaszra, a vargáknál (13. art.) 24 dénár, a szűcsöknél (18. art.) 12 dénár büntették.

8. Hány inast tarthatott a mester ?

A legtöbb céhnél a mester egyszerre csak *egy inast* tarthatott.⁴¹ A nagyszombati és székesfehérvári kovácsmesterek céhl. 9. artikulusa határozottan kimondja, hogy „senki sem fogadhat egyszerre két inast”. Voltak azonban céhek, amelyek nem tartották magukra nézve kötelezőnek e szabályt. Így a kalocsai céheknek,⁴² valamint több csizmadia céhek⁴³ céhlevele azt mondja: „Senkinek a mesterek közül ne legyen szabad két mesterlegénynél és két inasnál többet tartani”. De, amint az egri csizmadiák céhlevelének 11. artikulusa megengedte, hogy ha a 3 évre szegődött inasnak harmadfél esztendeje, a két évre felfogadottnak pedig másfél esztendeje eltelt, a mester más inast (tehát másodikat) fogadhatott fel, úgy a kalocsai céheknel a mester 3-ik inast is felfogadhatott, ha a nála levő 2 inas közül valamelyiknek már csak félesztendeje volt hátra az inaskodásból.

9. Az inas betegsége, halála és eltemetése.

Ha az inas megbetegedett, a mester családja vagy az ő hozzátartozói ápolták. Ha nem volt, aki gondozza, a céhszabályok a társait,⁴⁴ illetőleg a legényeket és inasokat⁴⁵ kötelezték arra, hogy gyógyszerekkel és élelemmel lássák el. Ezeknek a költségét, ha szegény volt, a mestere, ha ennek nem állt módjában, hogy megtegye, akkor a céh, illetőleg a céhláda erszénye fedezte.⁴⁶

Ha a beteg állapota a gondos ápolás ellenére is súlyosbodott és komoly aggodalomra adott okot, hogy gyónás nélkül ne haljon meg, mestere, 2 frt. büntetés terhe alatt, köteles volt papot hivatni hozzá, hogy a betegek szentségeivel lássa el és lelki vigaszban részesítse.⁴⁷

Ha az inas meghalt, a temetésről a mesternek kellett gondoskodnia.⁴⁸ Ha ez szegény volt, a céh viselte a temetés költségét.⁴⁹ A halottat tisztességes temetésben részesítette. A céhmester, épúgy, mint a mesterek vagy családtagjaik vagy a legények elhalálózása alkalmával, táblát jártatott, amelyen a céhtagokat értesítette a halálesetről és a temetés idejéről. A temetésen minden céhtag köteles volt megjelenni. Aki ok nélkül elmaradt, azt megbüntették.⁵⁰

⁴¹ Besztercebányai szabók céhl. 8. art. — Németprónai posztósok céhl. 11. art.; vargák céhl. 10. art. — Egri csizmadiák céhl. 11. art. — Pécsi és baranyamegyei vargák céhl. 17. art. stb.

⁴² *Dehény József*: A kalocsai céhek története. 40. l.

⁴³ Budai és bicskei csizm. mesterek céhl. 7. art. — Györi és székesfehérvári csizm. mesterek céhl. 11. art. — Bajmóczi és németprónai csizmadiák céhl. 13. art.

⁴⁴ Budai és bicskei csizm. céhl. 19. art.

⁴⁵ Bajmóczi és németprónai csizm. céhl. 26. art.

⁴⁶ Pécsi és baranyamegyei vargák céhl. 19. art. — Mosonmegyei juhászok céhl. 18. art. — Budai és bicskei csizm. céhl. 19. art. — Bajmóczi és németprónai csizm. céhl. 26. art.

⁴⁷ Váli csizm. céhl. 15. art. — *Dehény József*: A kalocsai céhek története. 92—93. l. — Mosonmegyei juhászok céhl. 18. art. stb.

⁴⁸ *Dehény József*: A kalocsai céhek története. 94. l.

⁴⁹ Egri csizm. céhl. 19. art.

⁵⁰ Németprónai posztósok céhl. 20. art.; vargák céhl. 19. art. — *Dehény József*: A kalocsai céhek története. 93—94. l. — A kalocsai, a csákvári (26. art.), meg a pozsonyi és székesfehérvári takácsoknál (20. art.) 1 font viaszt, a budai és bicskei csizmadiáknál (19. art.) 5⁰ pénzt, a váli csizmadiáknál (17. art.) mester 25. legény 12 pénzt fizetett.

Az elhúnylat a céhtagok vitték a temetőbe.⁵¹ Az egri csizmadiák (19. art.) „égő szövélnekekkel“, az egri szabók (9. art.) két pár szövétnekkal kísérték a koporsót.

Az elhúnytért a céhek gyászmisét is mondtak. A mosonmegyei juhászok (18. art.) három gyászmisét szolgáltattak.

10. Az inas kitanítása után.

Ha a mester egy inast kitanított, utána egyik-másik céhlevél nem engedte meg, hogy mindjárt új inast fogadjon fel, hanem várnia kellett egy-két évig. Így az 5 megye mészárosainál (26. art.) 2, a németprónai posztlósoknál (11. art.) 3, a vargáknál (10. art.) 4 évig nem volt szabad új inast felfogadnia.

*

Ennyi mindenféle dolog fűződött a legifjabb céhtagnak, az inasnak életéhez a céhbe való felvételétől felszabadulásáig.

*

Mihelyt az egészséges inasnak a céhlevélben előirt ideje leteit, felszabadították.

Richter M. István.

*

Der Lehrjunge zur Zeit der Zünfte.

Wollte ein Meister einen Knaben in die Lehre nehmen, musste er ihn bei dem Zechmeister anmelden. Zuvor nahm er ihn gewöhnlich auf zweiwöchige *Probezeit* zu sich, damit er das Handwerk kennen lerne und dass der Meister sich überzeuge, ob er zum Handwerk taugen werde.

Bewies der Knabe Geneigtheit dazu und machte der Meister keine Einwendungen dagegen, erschien der Knabe mit seinen Eltern oder mit dem zukünftigen Meister am nächsten *Eingang* (Generalversammlung der Zunft, Zunftszitzung) vor der Zunft, oder anlässlich der Zusammenkunft der Ältesten vor dem Zechmeister, und baten um die Aufnahme des Knaben in das Handwerk.

Bei manchen Zünften brachte diese Bitte ein verständiger, alter Meister mit einer Rede vor. Bei der *Schmiede-, Schlosser- und Wagner Zunft zu Deutsch-Proben* lautete die Rede folgendermassen: „Gehrrter Herr Zechmeister und Ihr geehrten Herren Meister (oder Ältesten) unserer löblichen Zunft! Es ist gut, sich bei dieser heutigen Zusammenkunft zu erinnern, dass die Eltern dieses Knaben, welcher Lust hat, das Handwerk zu lernen, vor nicht langer Zeit in den heiligen Ehestand getreten sind. Damals haben sie zu Gott dem Allmächtigen gefleht. Er möge sie segnen mit Gütern, nicht nur mit zeitlichen und irdischen, sondern auch mit himmlischen. Der himmlische Vater hatte acht auf die Stimme ihres Flehens, Er erhörte ihr Gebet und beschenkte sie mit einem Sohne. Diesen haben sie in der Furcht Gottes erzogen, bis er fähig wurde, zur Erlernung eines Handwerkes als Lehrling in die Lehre einzutreten. Somit ist heute sein ehrsamer Vater vor dem Herrn Zechmeister und vor den Herren Meistern (oder: Ältesten) mit der höflichsten Bitte erschienen, man möge seinen Sohn als Lehrling gültigst, der Ordnung gemäss, aufnehmen.“

Der Zechmeister machte hierauf die Eltern aufmerksam, den zur Aufnahme des Knaben in das Handwerk notwendigen Erfordernissen Genüge zu leisten. Vom Sohne eines Meisters verlangte er keine Urkunde, aber ein Fremder musste mit einem Geschlechtsbriefe (Taufscheine) bestätigen, dass er *katholischen*, bzw. *christlichen Glaubens* und *legitim* sei. Ausserdem mussten die Eltern das im Zunftbriefe vorgeschriebene *Aufnahmsgeld* (25 Denare — 16 Gulden), bei manchen Zünften auch einige Mass Wein entrichten und *zwei verlässige Bürgen* stellen, die mit einer festgesetzten Summe (4—32 Gulden) gutstanden, dass der Knabe seine Lehrjahre ununterbrochen fortsetzen werde.

Waren diese vier Erfordernisse erledigt, nahm der Zechmeister den Knaben vor der *offenen Zunftlade* für seinen Vater oder für den betreffenden Meister als Lehrling gen in die Zunft auf.

⁵¹ Egri csizmadiák céhl. 19. art.

Nachher richtete er einige wohlwollende, lehrhafte, ermutigende und ermahnende Worte an den Knaben und liess die Aufnahme des neuen Lehrjungen in das Zechbuch eintragen.

Hiedurch wurde der Lehrjunge Mitglied der Zunft und auch der Familie des Meisters. Demzufolge wurden ihm nicht nur durch die Zunftartikel, sondern auch durch die Hausordnung der Familie gar manche Pflichten auferlegt.

Die in den Zunftbriefen befindlichen, auf die Lehrjungen bezüglichen und bei Strafe zu erfüllenden Hauptpflichten waren folgende: Der Lehrjunge benehme sich artig; gehorche dem Meister, der Meisterin und dem Gesellen; halte die den Zunftmitgliedern vorgeschriebenen Glaubensübungen; wohne am Sonn- und Feiertag der hl. Messe und Predigt, dann den Zunftmessen bei und nehme an der Fronleichnamsp procession teil; sei fleissig und emsig in der Handwerksarbeit; hüte sich vor abscheulichen Reden, Fluchen und Schlägereien; habe Sinn für die Reinlichkeit; grüsse auf der Gasse die Meister, die Vorgesetzten der Stadt und die alten Leute; sei ehrlich, treu und verlässlich; enthalte sich des Diebstahls und lebe ein sittliches Leben. Begegnet er etwas gegen die Sitte, war es Pflicht des Gesellen, es dem Meister zu melden, auf dessen Anzeige der Lehrjunge durch den Zechmeister bestraft wurde. Aber auch des Lehrjungen Pflicht war es, der Zunft zu berichten, falls er bei einem Zunftmitglied Unkeusches gesehen hat.

Ausser diesen war er verpflichtet, die Haus- und Tagesordnung der Familie einzuhalten.

Zur Zeit der Zünfte wurde in der Werkstatt vom frühen Morgen bis in die späte Nacht gearbeitet. Da die Werkstatt auch die Wohnstube des Gesellen und des Lehrjungen war, musste mit dem Gesellen auch der Lehrjunge früh aufstehen und ein Licht anzünden. Nach dem Waschen und Ankleiden verrichteten beide das Frühgebet. Wollte der Lehrjunge nicht beten, konnte ihn der Geselle — laut manchen Zunftbriefen — mit Ohrfeige, bei den Schuh- und Tschismenmachern mit dem Knieriemen dazu zwingen. Nachher heizte, zur Winterzeit, der Lehrjunge ein, machte das Bett und kehrte gleich oder nach dem Frühstück die Werkstatt aus. Er musste auch dafür sorgen, dass der Geselle zur rechten Zeit das Frühstück erhalte.

Nach dem Frühstück war er dann den ganzen Tag beschäftigt, entweder in der Werkstatt, oder kam er dem Befehl des Meisters und des Gesellen nach oder besorgte er den Auftrag der Meisterin. Er musste stets folgsam und flink sein, sonst wurde ihm körperliche Züchtigung zuteil. Die Schuh- und Tschismenmacher Meister und Gesellen benützten dazu immer den Knieriemen, andere die Karbatsche, oder versetzten ihm eine Ohrfeige oderbeutelten ihm die Ohren, oder schüttelten ihn beim Schopf.

Im Hause und in der Werkstatt verrichtete der Lehrjunge stets lautlos und ernst die Arbeit, konnte er aber auf die Gasse kommen, war er gleich, wie ausgetauscht. Die Freiheit heiterte ihn auf, machte ihn lustig und gesprächig und sein Freudenausbruch kannte keine Schranken. Besonders die Schuh- und Tschismenmacher Lehrjungen taten sich in dieser Hinsicht hervor. An Geschicklichkeit und Lustigkeit übertrafen sie alle anderen Lehrlinge. Ihr Handwerk gab ihnen am meisten Gelegenheit zur Berührung mit der Aussenwelt. Die Besorgung der zum Handwerk nötigen Kleinigkeiten und das Heimtragen der fertigen Arbeit brachte sie auf die Gasse. Die kurze Freiheit löste dann die Bande der strengen häuslichen Zucht und sie dachten sich, sie wären Alleinherrscher der Gasse, wo sie nach Belieben Spass und Mutwillen treiben können.

Die beständig gutgelaunten Schelme besorgten ihre Aufträge stets pfeifend, singend, jodelnd, inzwischen laut aufschreiend, springend, tänzelnd; Rad- oder Purzelbaum schlagend, die Mütze oder den rechten Pantoffel in die Höhe werfend und im Herabfallen jene mit dem Kopfe, diesen mit dem Fusse geschickt auffangend, mit anderen Lehrjungen oder Tölpeln Possen treibend, sie für Narren haltend, oder ihnen einen Streich spielend; Hunde und Katzen in Schrecken versetzend und sie jagend; kurz, allerlei Schelmereien treibend. Sie mussten überall dabei sein, ohne sie konnte nichts geschehen. Ihr tolles Treiben rief bei allen Vorübergehenden ein Lächeln hervor.

Abends musste der Lehrjunge bis zur vorgeschriebenen Zeit arbeiten. Beliebige Arbeitspause durfte er sich weder abends, noch sonst gönnen. Ohne Erlaubnis konnte er sich weder bei Tag, noch bei Nacht ausserhalb des Hauses aufhalten.

Aber auch der Meister hatte Pflichten dem Lehrjungen gegenüber. Laut der Zunftbriefe war seine Hauptpflicht, den Lehrjungen mit anständiger Behandlung im Handwerk so abzurichten, dass er es sich vollkommen aneigne und durfte ihn nicht durch verschiedene Haus- und Wirtschaftsarbeiten vom Handwerke abhalten.

Ferner war er verpflichtet, den Lehrling im Guten, im religiösen Leben und in den christlichen Pflichterfüllungen zu unterweisen, hauptsächlich, dass er den im Zunft-

briefe vorgeschriebenen Gottesdiensten und Andachten beiwohne und die Glaubensübungen verrichte.

Ausserdem musste er den Lehrjungen nicht nur verköstigen, sondern auch meistens gehörig kleiden.

Die Lehrzeit dauerte 3—4 Jahre lang. Unter dieser Zeit durfte der Lehrjunge den Meister nicht verlassen. Wurde einer dem Handwerk untreu und ging du ch. mussten ihn die Bürgen herbeischaffen. sonst fiel die Bürgschaftsgebühr in die Zunftlade.

Nahm ein Meister einen durchgegangenen Lehrling zu sich, wurde er mit 1 Gulden bestraft und musste den Lehrling zu seinem bisherigen Meister zurückschicken. Wollte jener nicht zurück, wurde ihm das Handwerk gelegt.

Kehrte der durchgegangene Lehrjunge nach 2—3 Tagen zurück, musste er nach Ablauf seiner Lehrzeit noch soviel Wochen weiterdienen. Blieb er aber über drei Tage aus, so musste er, falls er noch kein Halbjahr gedient hatte, seine Lehrzeit von neuem beginnen; diente er aber schon über ein Halbjahr, musste er nach Ablauf seiner Lehrjahre noch ein Vierteljahr lang nachdienen.

Wenn ein Meister den Lehrjungen ohne Grund entlassen hatte, durfte er nachher 3 Jahre lang keinen in die Lehre nehmen.

War die Lage des Lehrjungen bei dem Meister unerträglich, entweder wegen der rauen Behandlung, oder, weil er an allem Abbruch litt, konnte er darüber dem Zechmeister Bericht erstatten. Hatte er recht, wurde er zu einem andern Meister in die Lehre gegeben.

Die Söhne der Meister waren nur 2 Jahre lang in der Lehre, dann auch solche, die das Handwerk für Geld lernten, d. h. Lehrgeld dem Meister zahlten.

Ist während der Lehrzeit des Lehrjungen der Meister verschieden, sorgte die Zunft dafür, dass der Lehrjunge das Handwerk fortsetzen könne. Hatte die Witwe einen tüchtigen, fachkundigen Gesellen, konnte der Lehrjunge bei diesem auslernen, meistens aber beendigte er seine Lehrzeit doch bei einem Meister. Hatte aber die Witwe keinen solchen Gesellen, oder verheiratete sie sich mit einem Meister aus einer andern Zunft, dann wurde der Lehrjunge einem andern Meister zugeteilt.

Während der Lehrzeit hatte der Lehrjunge keinen Lohn. Bei manchen Zünften, wenn er 4 Jahre in der Lehre war, erhielt er im 4-ten Jahre wöchentlich eine geringe Summe (10 Denare).

Bei den meisten Zünften durfte der Meister nur einen Lehrjungen halten. Nur wenige Zünfte erlaubten einem Meister 2 Gesellen und 2 Lehrjungen.

Was das gesellschaftliche Leben eines Lehrjungen anbelangt, war dies sehr eingeschränkt. Ausserhalb des Hauses durfte er nur mit seinesgleichen in Verkehr stehen, mit ihnen reden und auf und ab gehen. Den Gesellen war es bei Strafe eines Wochenlohnes verboten, sich mit einem Lehrjungen ins Gespräch einzulassen; weiter, als bis zum dritten Hause mit ihm zu gehen oder mit ihm zu spielen (Karten, Würfel, Kegel)!

Wenn der Lehrjunge erkrankte, pflegte ihn die Familie des Meisters oder seine Angehörigen. War aber niemand, der für ihn hätte sorgen können, verpflichteten die Zunftartikel die Gesellen und die Lehrjungen, ihm auf Kosten der Zunftlade Arznei und Speise zu verschaffen. Wurde sein Zustand krisenhaft, war der Meister verpflichtet, einen Geistlichen zu rufen, der ihn mit den Sterbesakramenten versehe und ihm Seelentrost spende. Verschied er, liess ihn die Zunft ehrenhaft bestatten. Die ganze Zunft gab ihm das Ehrengeläute. Wer ohne Grund nicht erschien, wurde bestraft. Den Sarg, den 4 Gesellen mit brennenden Fackeln begleiteten, trugen Zunftmitglieder in den Friedhof und beerdigten ihn auch. Die Zunft liess auch eine Seelenmesse für ihn lesen.

Sobald die Lehrzeit eines gesunden, tadellosen Lehrjungen verlaufen war, wurde er freigesprochen.

NÉPRAJZI MEGFIGYELÉSEK A KISÁZSIAI TAURUSZ HEGYSÉG DÉLI RÉSZÉN.

Az 1939. évben júliustól októberig néprajzi tanulmányúton voltam az anatóliai törököknél. Tanulmányútamon felkerestem a Földközi tenger közelében a Taurusz hegység déli lábánál fekvő *Janpar* falut. Tanulmányomban *Janparban* végzett gyűjtőmunkám eredményeiről számolok be.

Janpar Mersin városától északkeletre lóháton 4 órai út. Vasútállomása *Karazailias*, amelytől északra fekszik és innen két óra alatt közelíthető meg. A Taurusz hegység *Janpar* községtől északra kezdődik. *Maşa* a község már dombon fekszik. Talaja fekete, jó termő, esős időben ragadós. A község lakóházainak száma 120. A lakosság régóta letelepült életmódot folytat s főleg mezőgazdasággal és állattenyésztéssel foglalkozik. Mivel a község *Mersin* városához közel van, a lakosság az utóbbi időben ipari növénytermelésre is berendezkedik. Ugyanúgy a város hatása az is, hogy az utóbbi idők építkezése már városias jellegű.

Építkezés.

Minden háznak van udvara, amelyet többnyire kőkerítés vesz körül (1. kép). Az épületek főanyaga a kő. Vannak földszintes és emeletes házak (2. és 3. kép). Az emeletes házaknál az istálló (*ahır*), a takarmánycsűrő (*samanlık*), tüzelő és szerszámkamrák a földszinten, a lakószobák az emeleten vannak. A földszintes házaknál a lakószoba, az istálló, takarmánycsűrő, stb. egymás mellett, egy fedél alatt vannak. A házak lapos tetejűek. Mestergerendájuk nincsen, hanem vékonyabb gerendák egymástól mintegy 30 cm-nyire vannak a tetőrést keresztülfektetve. Ezekre a gerendákra közönséges nádfonatot fektetnek, amire ismét egy réteg tüskés vessző (*četi*) kerül. A *četi*re megint mirtusfa (*murt-agači*) vesszőt terítenek. Az egészre lapáttal jól át-dolgozott agyagos sarat hánynak 6—7 cm vastagságban. Mikor ez megszáradt, 2—3 cm vastagságban *čurak-topraknak* nevezett földet borítanak. A *čurak-toprak* nem ereszti át a vizet. A szürke színű *čurak-toprak* réteget *lognak* nevezett hengerrel keményre hengerelik. A *log* kőből vagy fából készül. *Čurak-toprak* nem mindenütt akad s csak bizonyos helyeken, egyes bányákban, amelyekből ásóval vágják ki. Ez a legkezdetelebb tető, amely pl. a finneknél is ismeretes, mint ősi egyszerű fedél, amiből a bonyolult tetőszerkezetek keletkeztek.

A házak lakószobáinak és helyiségeinek nagysága, azok száma itt is a család népességétől és anyagi helyzetétől függ. Vannak 1—4 szobás házak. A két szobás házban az egyik a vendégszoba, a másik a család tartózkodási helye. A család szobája egyúttal konyha is. A vendégszobában az ajtóval szemben levő két sarok a vendégek helye, még pedig a baloldali az előkelőbb, a jobboldali a kisebb tekintélyű vendégé. Az ajtótól jobbra levő sarok a házigazda és szomszédjai helye. Az ajtótól balra és az ajtóval szemben az egész fal hosszában *kanapé* húzódik (kb. 50 cm magas, 60—70 cm széles desz-

kaépítmény neve: *kanapé*). A kanapé fából készül, nappal ülőhely, éjjel alvóhelyül szolgál. Általában szép szőnyegekkel borítják és díszes párnákat is helyeznek reá. A vendégszoba tűzhelye (*ożak*) kandallószerű és a falba van beépítve. A füst falbaépített sípkéményen távozik el. Az utóbbi időben sok helyen már a kályhát is megtaláljuk. A vendégszobákban nincsenek *jüklük* nevű ágyneműtartó szekrényfélék, de a lakószobában vagy a konyhában ezeket általában a falba építve találjuk. A vendégszobák ajtaja a nyugati oldalon van. A család szobája (vagy a konyha) ajtaja mindig délre néz. Az ugyancsak kandallószerűen a falba épített tűzhely a nyugati falnak pontosan a közepén van elhelyezve. A konyhai tűzhelytől balra a konyhaeszközöket tartó polcok vagy szekrények (*kaplık*) vannak, jobbra pedig a lisztes, darás, stb. zsákokat és egyéb élelmiszereket tartják. A konyha (*mutbak*) keleti oldalán van a *jüklük* (ágynemű tartó). Ha a ház 3—4 szobából áll, akkor a családnak is, a konyhának is külön helyiséget rendeznek be. Az újabb házakon már meglátszik a városi kultúrhatás: városias jellegűek (4. kép). Az emeleten levő szobák padlója mindig deszkából készül. A földszintes házak padlója vert föld, de újabban itt is látunk deszkapadlót.

Földművelés.

Janpar éghajlati, talaj és csapadékviszonyai földművelésre elég kedvezőek. Éghajlata igen meleg, de a tenger közelsége elősegíti a lecsapódást. A község déli határa alföldi jellegű, sík terület, azonban északon már dombos s a talaj ennek megfelelően helyenként köves. A csapadék és talajviszonyoknak megfelelően a mezőgazdasági eszközök is igen változatosak. Így megtaláljuk a legmodernebb traktort, amit különösen a nyári száraz időben vesznek igénybe, amikor a megszáradt talajt szántják mélyen, a nehéz német ekét, a könnyű magyar ekét, a magyar ekénél is könnyebb gyári ekét (*köten*), *ücdemirlit* (háromvasas ekét) s végül a *kara sabant* (faeke). A német és magyar ekék száraz időben használatosak. A német ekébe hat ökröt (5. kép), a magyar ekébe négyet a *kötenbe* kettőt s a *kara sabanba* ugyancsak kettőt fognak. Így látjuk, hogy a régi faeke sem veszítette el létjogosultságát a modern szántógépek mellett, aminek magyarázata az, hogy a köves részekben és a lapályos, felázott talajon is csak a faeke alkalmazható.

Termesztett mezőgazdasági növények: gyapot, szezám, búza, árpa, zab. Az első kettő ipari növény és a legnagyobb termőterületet foglalja el. Gyapottermelésre a község földjének 60 %-a, szerzámra 5 %-a, a fennmaradó terület a többi növény művelésére szolgál. Forgó rendszerük a következő: gyapot, utána kalászos, majd szezám. A gyapot alá a földet kétszer, néha háromszor szántják. Az első szántás tulajdonképpen ugarolásnak is tekinthető, amit *nadasnak* neveznek. Az első szántást július—augusztusban eszközölik, a másodikat december—januárban: a második neve: *ikileme* (kettőzés). Ha ősszel sok az eső, az *ikileme* — a második szántás — elmarad. A harmadik szántással a magot szántják alá. Az első szántást — mivel abban az időben száraz időjárás van — vasékével végzik. A második és harmadik szántás az ú.

n. *üčdemirlivel* (háromvasas eke) vagy *kara sabannal* történik. Az ekét ökrökkel, lovakkal, bivalyokkal, bivalytehenekkel húztatják. Az első szántás előtt kihordják a trágyát és azt alászántják. A gyapot vetési ideje március-április. Előbb elszórják a magot s azt alászántják. A mag eltakarására nem boronát használnak, hanem egy fából készült *tapan* nevű szerszámot (20. kép), amely egyben rögtörő és símitó is. A *tapan* kb. 250 cm hosszú, 23 cm széles, 7 cm vastag deszka. A rúd hossza 280 cm, amely mellé két ökröt fognak. Szükség szerint, hogy a *tapan* súlyosabb legyen, fejére követ helyeznek nehezebbnek. Attól függően, hogy a talaj illetve a rögök milyen kemények, a *tapan*t 3–4-szer, szükség szerint 7–8-szor is járatják. A gyapotot tulajdonképpen kapás növénynek kell tekinteni, mert ugyanúgy kell ápolni, mint a kapásokat. Az első kapálás akkor történik, amikor a növénynek már két levele van. (Ezt a törökök *iki kanatlinak*, kétszárnyúnak nevezik). A kapálás szükség szerint háromszor-négyyszer történik. A kapálást *čapajpmanak* nevezik: *čapa* jelentése 'kapa'. A gyapottermesztés fejlesztésére az állam is nagy gondot fordít. Jobb fajta vetőmagról gondoskodik és irányítja a gazdálkodást. Így kétféle gyapotot termelnek: helyi gyapotot (*koza*) — *gossypium herbaceum* —, utóbbi időben az állam Egyiptomból és Amerikából is hozat magot (*i'ana pamugu*). Az amerikai mag — *gossypium barbadense* — a helyit és az egyiptomit is kezdi kiszorítani. A *koza* nem nyílik ki teljesen s évente csak egyszer szedik, míg a másik kettő teljesen kinyílik s kétszer ad aratást egy esztendőben: az első szedés augusztusban, a második szeptemberben történik. A gyapot beérettiségét *jetišmiš* szóval fejezik ki. Mivel a beérett gyapot a csapadék iránt nagyon érzékeny, azonnal szedni kell. A szedéssel gyermekek, asszonyok, férfiak egyformán foglalkoznak (6. kép). A nagyobb gazdák kepeéseket (*irgat*) fogadnak szedési munkára, akik a megszedett gyapot kialkudott hányadát kapják munkájukért. A köténybe (7. kép) vagy kosárba (8. kép) gyűjtött gyapotot vagy közvetlenül zsákba (9. kép) rakják, vagy pedig a földön gyűjtik össze halmokba, amelyeket *harmanak* neveznek (10. kép). A *harmanokat* ugyancsak zsákba rakják s vagy egyenesen a városba szállítják, vagy haza. A szállítás szekéren vagy lóháton történik. A gyapot magját azelőtt házilag választották ki, most géppel. A gyapot visszamaradt szára jó takarmány, amelyet aratás után lelegettetnek.

Kalászosok: árpa, búza, zab, amely utóbbiból néha van tavaszi is. Vetési idejük december-január. A talajelőkészítés ugyanaz, mint a gyapotnál. A kalászosokat is előbb vetik, azután alászántják. Mivel gyapot után a talaj meglehetősen porhanyó és rögök nincsenek, a talajt csak egyszer símitják. Az árpa május elején, a búza és zab május közepén érik. A kalászosokat régi időben sarlóval (*orak*) aratták, most azonban gépekkel. Most csak olyan helyeken aratnak sarlóval, ahol aratógépekkel nem lehet a gabonához hozzáférni. A learatott gabonát sem kévékbe nem kötik, sem keresztkekbe nem rakják. A géppel aratott markot kb. egy hét múlva *kizaknak* (11. kép) nevezet csúsztatón hordják be. A gabonafélék gyűjtőneve: *bidar*. A nyomtatás (*harman sürmek*) a *döven* (43., 44. kép) nevű eszközzel (kovakő darabokkal kirakott nyomtató deszka) vagy a helyszínen, vagy a falu közelében történik. A *dövent* Janpar községben mindig lóval vontatják. A

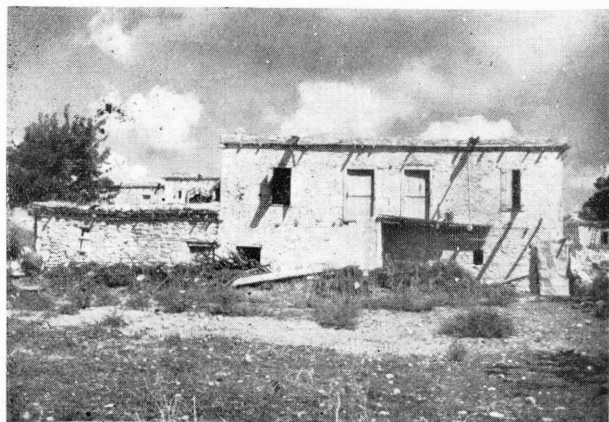
Az összes képek a Taurusz hegység déli lábánál fekvő Janpar faluban készültek. Tagán G. felvételei. — Alle Bilder wurden vom Verfasser im Dorf Janpar, am südlichen Bergfusse der Taurusgebirge aufgenommen.

1. kép. Kökerítés és kapu. —
Abb. 1. Steinzaun und Tor.

2. kép. Földszintes ház. —
Abb. 2. Ebenerdiges Haus.

3. kép. Emeletes ház. —
Abb. 3. Stockhohes Haus

4. kép. Újabb formájú ház és kökerítés. — Abb. 4. Haus von neuem Typus und Steinzaun.

5. kép. Szántás „német ekével”. Az eke elé hat ökröt fognak — Abb. 5. Pflügen mit „deutschem Pflug”. Sechs Ochsen sind vor den Pflug gespannt.

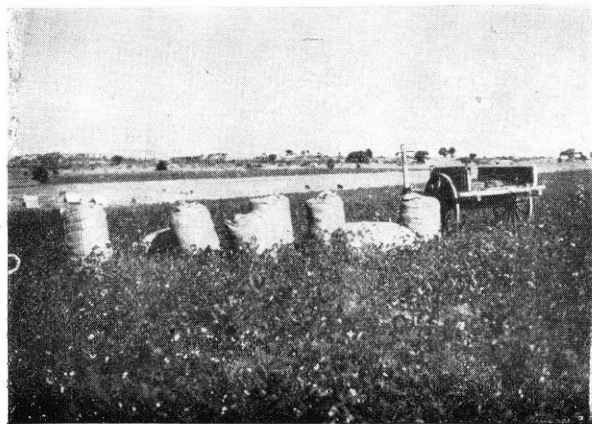
6. kép. Gyapotszedés. — Abb. 6. Pflücken der Baumwolle.

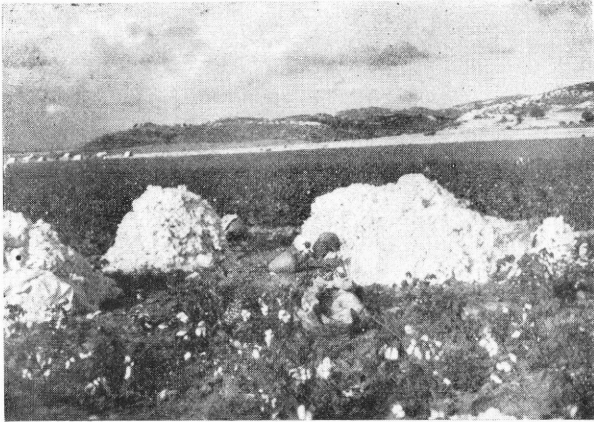
7. kép. A köténybe szedett gyapot kupacba gyűjtése. —
Abb. 7. Die in die Schürze
gepflückte Baumwolle wird
im Haufen gelegt.

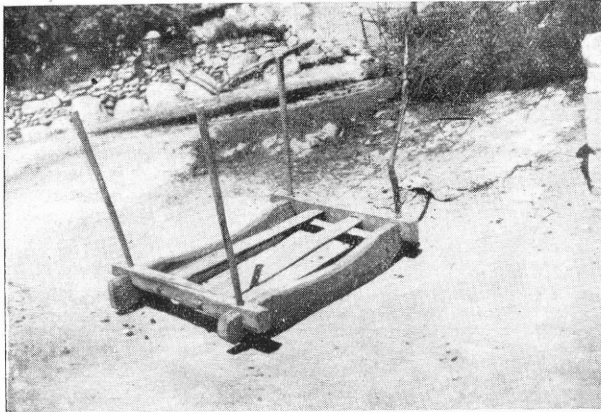
8. kép. Gyapotszedés kosárba. — Abb. 8.
Pflücken der Baumwolle in Korb.

9. kép. Az összeszedett gyapot zsákokban. — Abb. 9.
Die gesammelte Baumwolle
in Säcken.

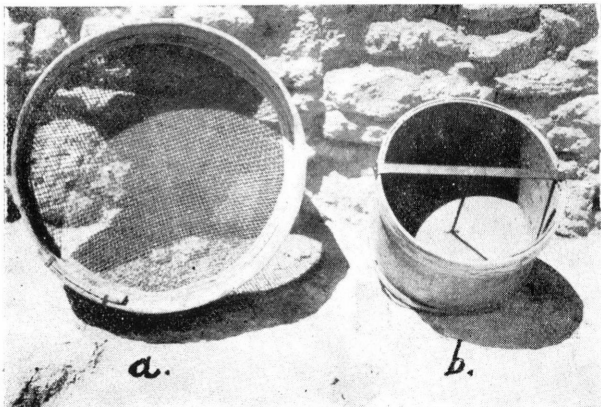
10. kép. Gyapotkupacok —
Abb. 10. Baumwollhaufte.

11. kép. Gabonahordószánkó.
— Abb. 11. Schlitten zur
Getreidebeförderung.

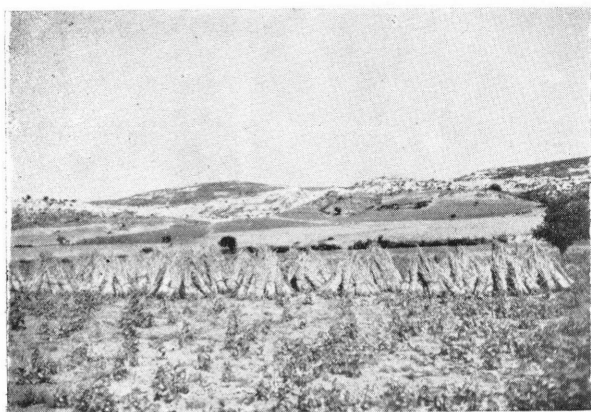
12. kép. A gabona szórása.
— Abb. 12. Worfeln des
Getreides.

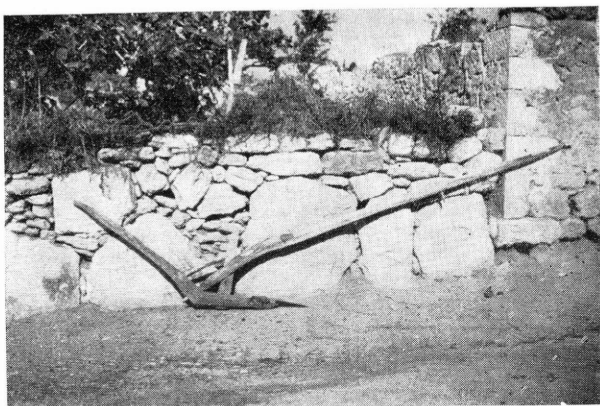
13. kép. a. Rosta (gözer), b. véka (havaj). — Abb. 13. Sieb und Metzen.

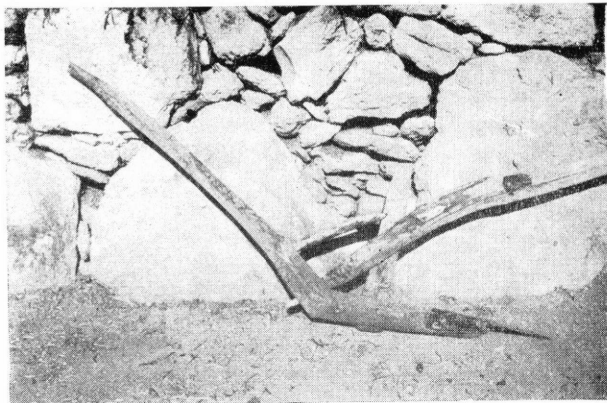
14. kép. Gabonásverem gallyakkal letakarva. — Abb. 14. Getreidegrube mit Ästen bedeckt.

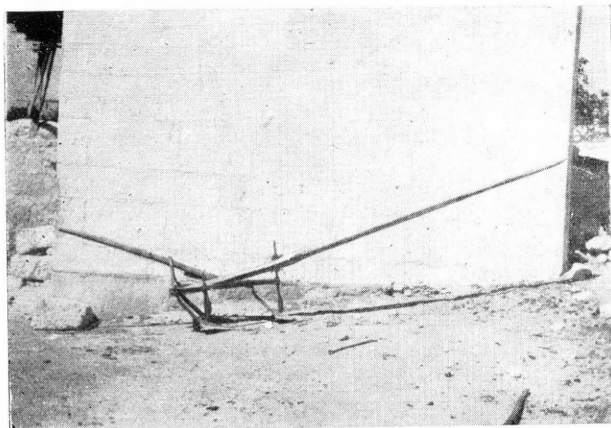
15. kép. Szezámkévék felállítva. — Abb. 15. Aufgestellte Sesamgarben.

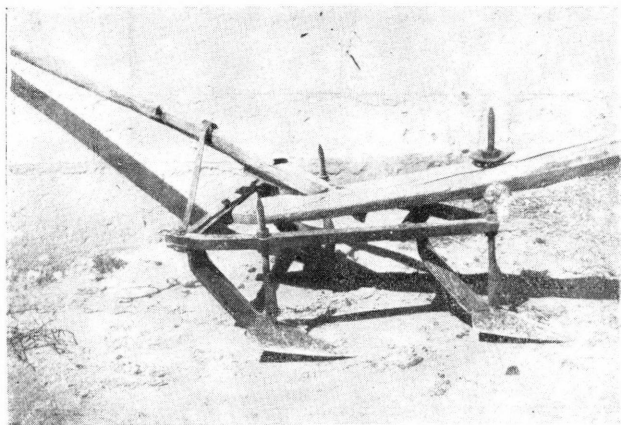
16. kép. Faeke (kara saban).
— Abb. 16. Holzpflug (kara
saban).

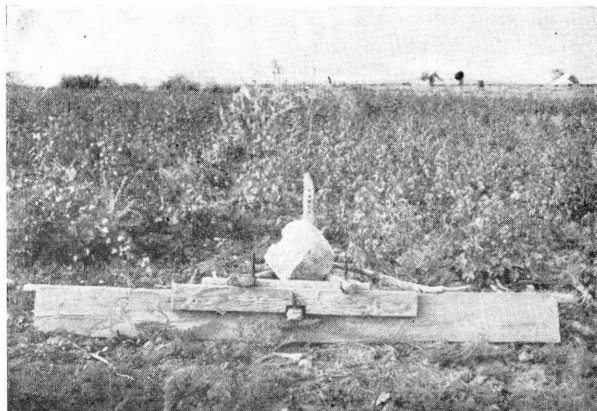
17. kép. Faeke (kara saban)
közlebről. — Abb. 17.
Holzpflug (kara saban).

18. kép. Háromvasas eke
(üç demerli). — Abb. 18.
Pflug mit drei Pflugschar-
ren (üç demerli).

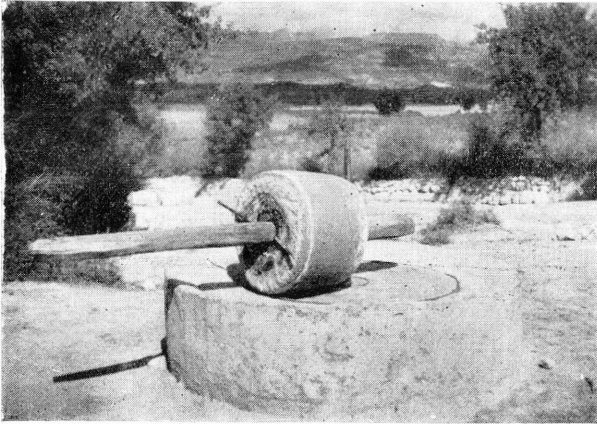
19. kép. Háromvasas eke közelebből: öl (üç demerli). — Abb. 19. Pflug mit drei Pflugscharren (üç demerli).

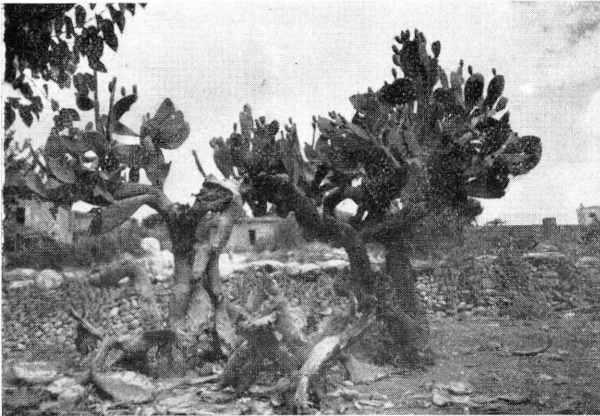
20. kép. Rőgtörő, simító és magtakaró eszköz (tapan). — Abb. 20. Werkzeug (tapan) zum Brechen und Glätten des Bodens, zugleich als Egge verwendet.

21. kép. Olajbogyó zuzómalom (dink). — Abb. 20. Quetschmühle (dink) für Olivenbeeren.

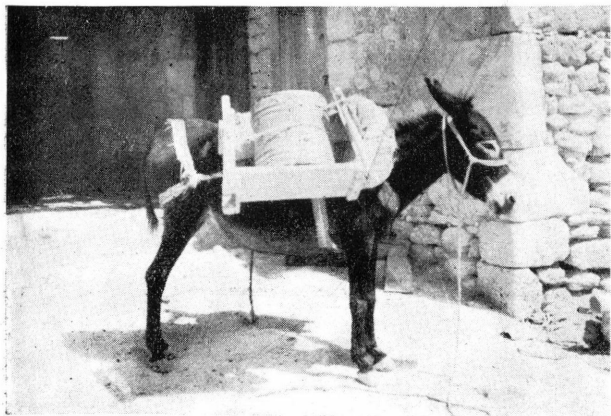
22. kép. Olajbogyó zuzómalom (dink). — Abb. 22. Quetschmühle (dink) für Olivenbeeren.

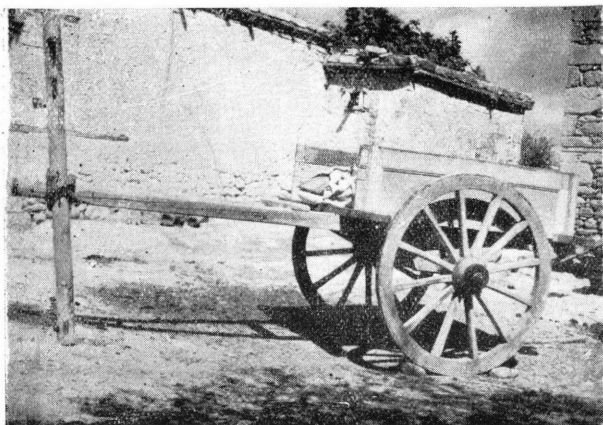
23. kép. Egy kaktuszfajta, amelynek gyümölcsét eszik. — Abb. 23. Eine Kakteenart, die essbare Früchte trägt.

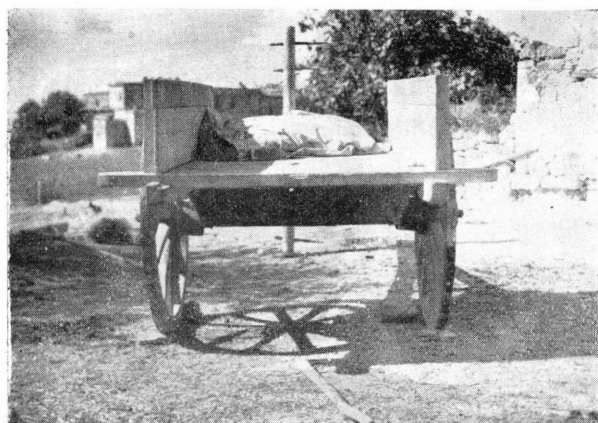
24. kép. A polyva (saman) hordása szamárháton. — Abb. 25. Streu- (saman) tragen auf Eselsrücken.

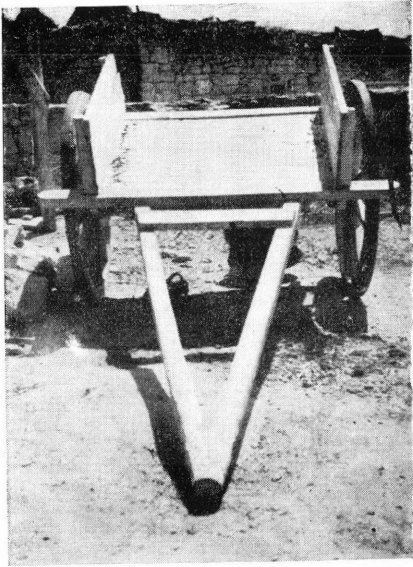
25. kép. Vízfordás szamárháton. — Abb. 25. Wasserbeförderung auf Eseln.

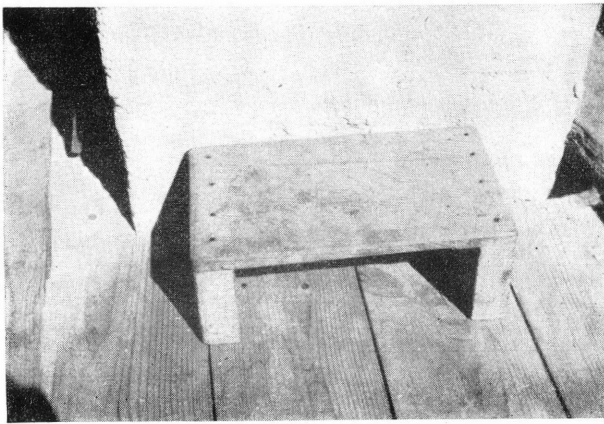
26. kép. Bivalyszekér (zamu arabasi) oldalról. — Abb. 26. Büffelkarren (zamu arabasi) von seitwärts.

27. kép. Bivalyszekér (zamu arabasi) hátulról. — Abb. 27. Büffelkarren von rückwärts.

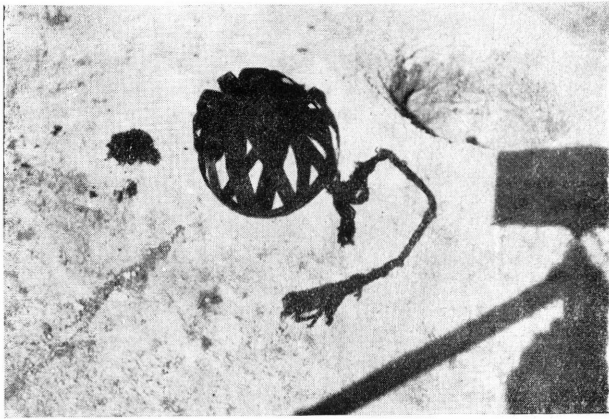
28. kép. Bivalyszekér (žamuz arabasi) előlről.
— Abb. 28. Büffelkarren von vorne.

29. kép. Fejőszék (sandalja).
— Abb. 29. Melkstuhl (sandalja).

30. kép. Palóka (burunsak).
— Abb. 30. Stachelzaun (burunsak), welche zum gewaltsamen Entwöhnen der Jungtiere benützt wird.

31. kép. Szájkosár (burun-
sak). — Abb. 31. Maulkorb
(burunsak).

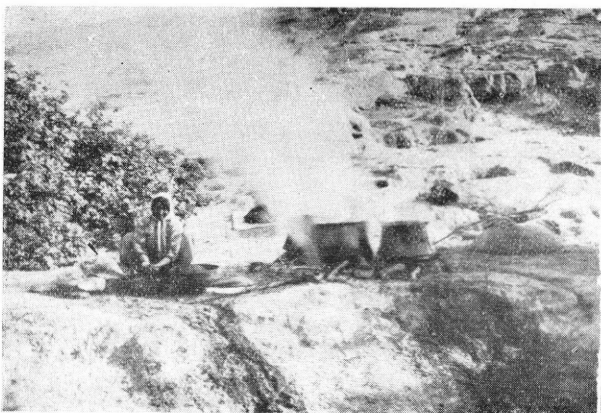
32. kép. Méhkasok (bal arisi
kovani). — Abb. 32. Klotz-
stülper als Bienenwohnung
(bal arisi kovani).

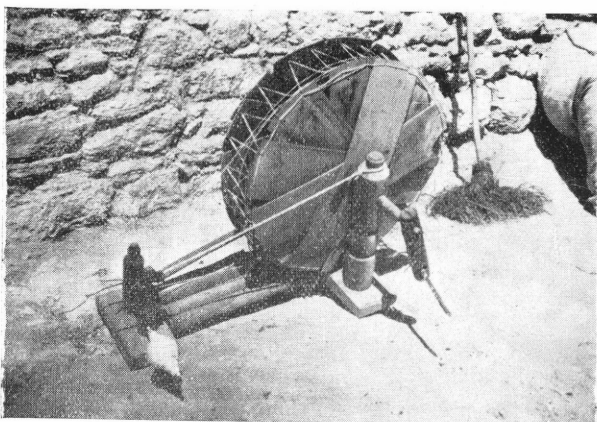
33. kép. Kútásási munkála-
tok — Abb. 33. Brunnen-
graben.

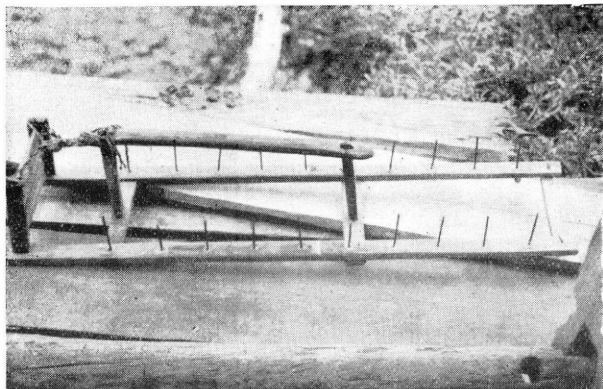
34. kép. Kút. — Abb. 34.
Brunnen.

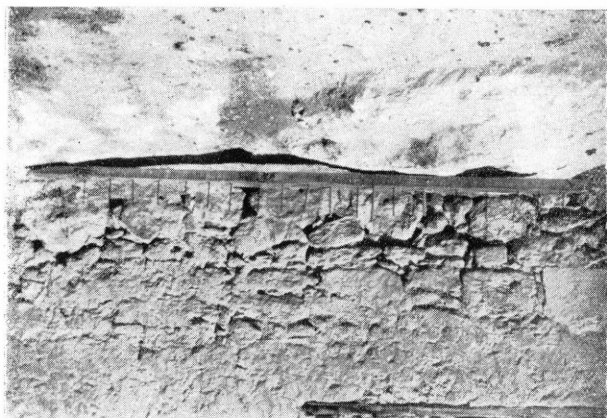
35. kép. Buzafőzés. — Abb.
35. Weizenkochen.

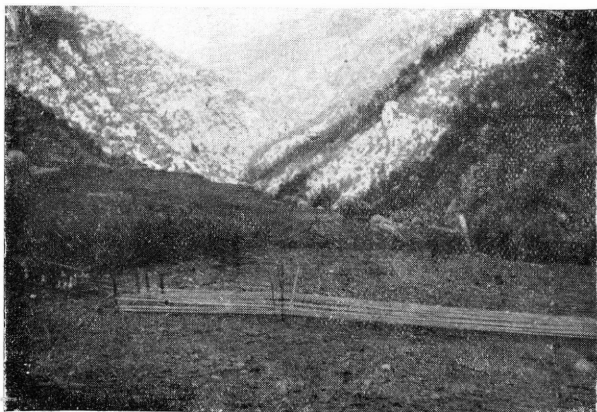
36. kép. Fonókerék (čark
vagy čirlik). — Abb. 36. Spinn-
rad (čark oder čirlik).

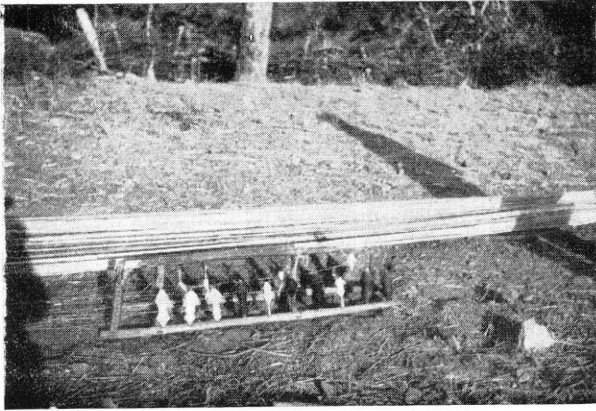
37. kép. Čůzgü nevű szer-
szám, amelyet fonálvetés-
nél használnak. Kétsoros. —
Abb. 37. Werkzeug (čůzgü)
zum Kettenaufschlagen.

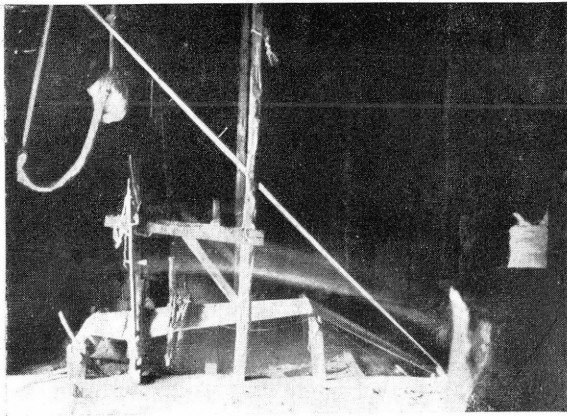
38. kép. Čůzgü nevű szer-
szám, amelyet fonálvetés-
nél használnak. Egysoros. —
Abb. 38. Werkzeug (čůzgü)
zum Kettenaufschlagen.

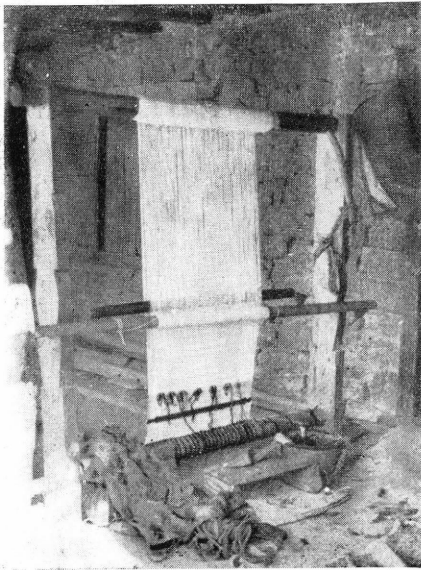
39. kép. Részlet a fonálve-
tésből. — Abb. 39. Ketten-
aufschlagen.

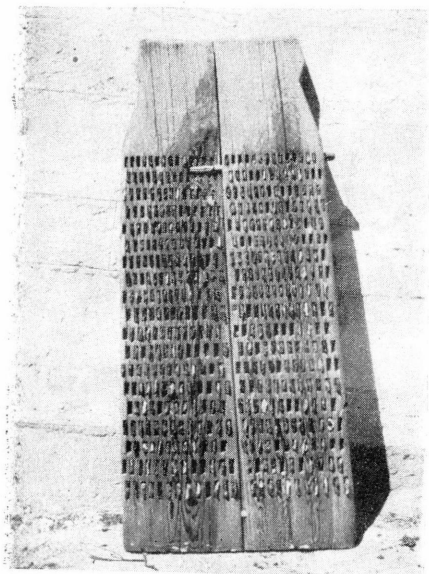
40. kép. Részlet a fonálvetésből. — Abb. 40. Kettenaufschlag.

41. kép. Vízszintes szövőszék (čolha). — Abb. 41. Horizontaler Webstuhl (čolha).

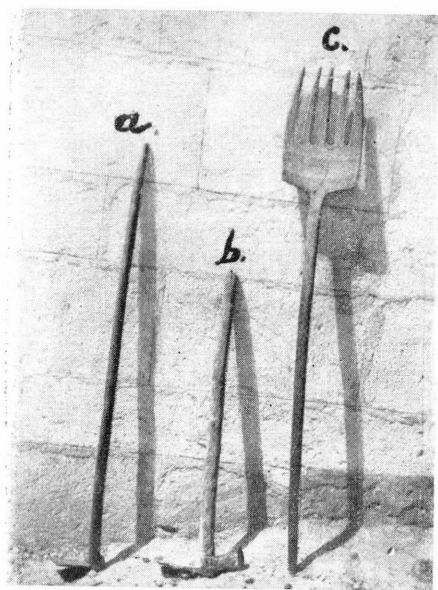
42. kép. Fügőleges szövőszék (istar). — Abb. 42. Vertikaler Webstuhl (istar).

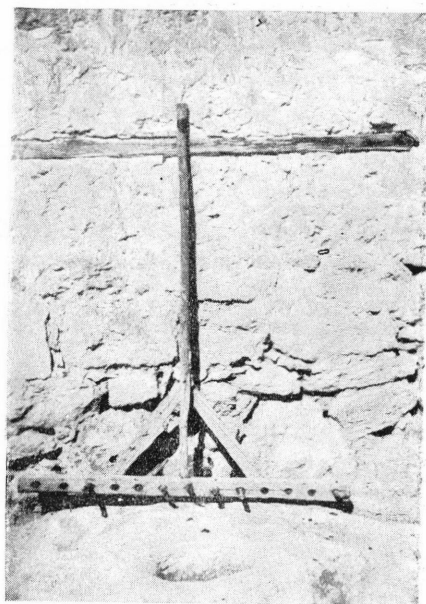
43. kép. Nyomtató szánkó (dőven) alulról. — Abb. 43. Dreschschlitten (dőven) von unten.

44. kép. Nyomtató szánkó (dőven) felülről. — Abb. 44. Dreschschlitten (dőven) von oben.

45. kép. Mezőgazdasági szerszámok: a. kapa (čapa vagy kazma), b. balta (balta), c. szóróvilla (jába). — Abb. 45. Landwirtschaftliche Geräte: a. Hacke (čapa oder kazma), b. Handbeil (balta), c. Streugabel (jába).

46. kép. Gereblye (saptírmagi). — Abb. 46. Rechen (saptírmagi).

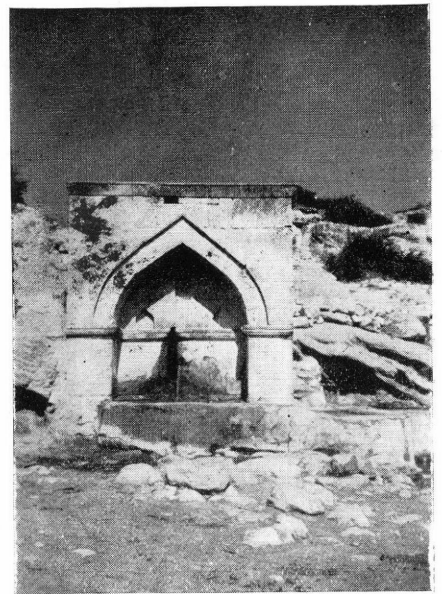
47. kép. Gyümölcsárús hazatérőben.
— Abb. 47. Obstverkäufer auf dem
Heimweg.

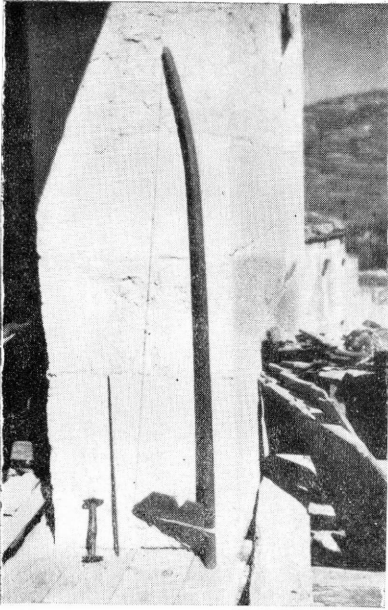
48. kép. Takarmányos kosár (sepet).
— Abb. 48. Futterkorb (sepet).

49. kép. Vajköpülő bortömlő (janlık).
— Abb. 49. Butterherstellung in
Schlauch (janlık).

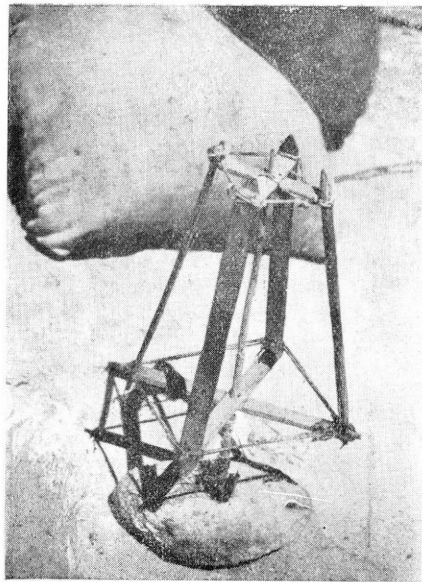
50. kép. Forrás. — Abb. 50. Quelle.

51. kép. Gyapottépő ij (jaj). — Abb. 51.
Zupfbogen (jaj) für Baumwolle.

52. kép. Kézi motolla (ilgidir). —
Abb. 52. Haspel (ilgidir).

53. kép. Motolla (kezeffe). —
Abb. 53. Haspel (kezeffe).

gabonát körben szétterítik (beágyaznak), a dövenbe két lovat fognak, amelyeket a gazda a kör közepéről gyeplővel irányít. A gazda sem a lóra, sem a dövenre nem ül, mint más vidéken szokásos. Ha az első terítést kinyomatták, a már kinyomtatott gabonára, illetve a törekre újból teljes kalászokat teritenek és tovább nyomtatnak. Ha a törekréteg már nagyon vastag (úgyhogy az állatnak a benne való járást már nehezíti), a töreket pelyvástól-szemestől a kör közepére hordják (*göbek*: tengely) s a terítést újból kezdik a *göbek* körül, de most a gazda már nem a középről irányítja a nyomtató jószágot, hanem a *göbek* körül körben járva. Akinek kevés a termése, az *göbek* nélkül nyomtatja ki egész évi termését. Amikor az egész nyomtatás kész, a töreket fából készült villa-lapáttal (*jaba*, 45. kép, c) hosszúkás kupacba hányják, majd szórják. A szórási művelet inkább nevezhető lapátolásnak, mert a töreket nem szórják a magasba, csak kb. mellmagasságban lapátolják át (12. kép). Az átlapátolással különválik a törek és a pelyva a szemtől s az átlapátolás menetének és irányának megfelelően a szem is hosszúkás sávban marad vissza. Mivel a dövennel való nyomtatásnál a szalma apró törekké dörzsölődik, a szórásnál a pelyva és a törek együvé hull: neve *saman*. A *saman* kupac neve *finas*, a szemé *lamlí*. A *lamlí*ban levő gabonát rostán — *gözer* (13. kép, a) — tovább tisztítják. Az így megtisztított gabonahalmot *čecnek* nevezik. A *čec*ben levő tiszta gabonát *havaj* (véka, 13. kép, b) segítségével megméri és zsákokba öntik. A gabonával telt zsákokat kétkerekű szekéren vagy ló, ill. számárháton hazaszállítják és elvermelik. A verem neve *kuju* (kút). A *kuju* mélysége 2—5 méter. A verem fenekére és oldalfalaira a *saman* legfinomabb, vagyis a szórásnál legtávolabb eső rétegét (*jöre saman*) szórják s erre, illetve ebbe vermelik el a gabonát. A vermek mélységére és átmérőjére vonatkozólag a beléjük raktározandó gabona mennyisége, valamint a talajvíz mélysége az irányadó. Amikor a verem megtelt, a gabona tetejére ismét *jöre saman* szórnak és földdel befedik. A földet 70—80 cm.-nyire felkupacolják és fagalyakkal betakarják, hogy a jószág a veremhez hozzá ne férhessen (14. kép). Az elvermelésnek az az oka, hogy ezen a vidéken a gabonát nem lehet hombárokban tartani a sokféle féreg miatt. Különösen pusztít az ú. n. *kelebek* (gabonamolylele, szószerint pillangó). Van még egy másik, szemmel nem látható élősdie ellensége a gabonának, az embernek és állatnak. Csípésétől az ember teste tele lesz apró hólyagokkal, amelyek erősen viszketnek. Nem veszélyes, de kellemetlen. A hólyagok gyógykezelése a friss vízzel való gyakori mosakodás. Az elvermelés tehát nem gazdasági szükségszerűség, hanem szükségszerű védekezés a gabona ellenségeivel szemben.

Susam (szezám): trópusi növény, amely itt honos. Fél, egy méter magas növény, termése hosszúkás, négy rekeszű, felülnyíló tok, melyben sok sárgás-barna mag van. Az olajdús magvak hozadéka nemcsak gépolaj, hanem a legősibb étolaj is. A szezám magját a különböző süteményekre ugyanúgy szórják, mint nálunk a mákot. A török *halva* készítésénél a szezámot használják. A szezámot magában, de gyapottal keverten is vetik. A talaj előmunkálatai ugyanazok, mint a kalászosoké, vagy a gyapoté. Az érett szezámot gyökerestől nyüvik, kévékbe (*demet*) kötik. A *demet*eket szárítás végett 10—12-ével *gö-*

mülbe fejfel összedűtve felállítják (15. kép). A felállítás másik oka az, hogy a kinyílt tokból a mag ki ne rázódjék. A *gömül*ben 20—25 napig marad a szezám. Száradás után a kéréket fejükkel lefelé tartva, tartalmukat bottal kiverik. A kivert szezám magvat *gözer* és *kalbur* segítségével jobban megtisztítják. A szezám magvat olajnyerésre használják fel vagy eladják. A magvak kilója kb. 70—80 fillér. Az olajat most már gyári úton állítják elő. A szezám pogácsát — *tahan* — megszik, belőle *halvát* csinálnak. A *tahant* mézzel, vagy *pekmezzel* keverve fogyasztják. (A *pekmez* lekvárszerűen besűrített szőlőnedv). A szezám hozama igen nagy, amennyiben egy kiló vetőmag 100 kiló termést hoz. Olajtartalma igen dús: 3—4 kiló magból egy kiló olajat nyernek. Olaja igen ízletes, jól tárolható és jobb minősége alig különböztethető meg az oliva olajtól (*zejtin jagi*). Ha az ép szezám magvat akarják fogyasztani, úgy lassú tűzön pörkölik. A szezám olaj török neve *čirlik* vagy *susam-jagi*.

Merzümek (lencse): vetési és érési ideje egybeesik a búzáéval. A talaj előkészítése ugyanaz, mint a búzánál. Érés után sarlóval aratják vagy gyökerestől nyüvik. Kévékbe kötve szárítják. Száradás után a szérűre behordják s nyomtatása *dövennel* ugyanúgy történik, mint a búzáé: szórása, tisztítása hasonlóképen. Az étkezésnél leveshez, vagy *bulgurból* készült *pilavhoz* vegyítik. Étkezéshez kézimalmon darálják. A levesben, mint darát használják fel.

Mezőgazdasági eszközök.

Már említettük, hogy ezen a vidéken a legkezdetlegesebb gazdasági eszközöktől a legmodernebbig mindenfélét találunk. Ezek közül azonban csak a kezdetleges gazdasági eszközöket írjuk le.

Kara-saban (16, 17. kép). Taliga nélküli faeke, melynek minden része — az ekevas kivételével, — fából van. Részei: *őkče* (eketalp), ennek hossza 63 cm, szélessége 16 cm. Görbe fából készül, felső része az ekeszarv, törökül *kulp*. Az ekeszarv hossza 125 cm. Az ekevas (*sabandemi*) köpüsen ráhúzható az eketalp fejére, amelyhez egy 10 cm-nyi széles vasgyűrű: a *toht* erősíti. Az ekevas hossza 45—50 cm (ebből az él hossza 32 cm, a köpűé 15—18 cm), szélessége 15—20 cm. A *karasabannak* kormánylemeze nincsen s a földet kétfelé tőrja. *Kılıč* (köldök) az eketalpat a gerendellyel összekötő fadarab, mely függőlegesen van az eketalpba vésvé, felső része pedig elég hosszán kiáll a gerendelyből, hossza 50 cm. *Sukuža*: a köldök és az ekeszarv közötti feszítőfa. Az *ok* (gerendely) hossza 330 cm, egyszersmind a tézslát is helyettesíti. A gerendely felső végéhez közel ú. n. kakasszeglyuk van. A gerendely alsó vége az ekeszarv alsó részébe van bevésvé és a tövétől bizonyos távolságra téglány alakú lyuk van rajta, melyen keresztül a köldököt (*kılıč*) ékelik be. Mivel a *karasabannak* címervasa nincs, a szántás mélységét a kakasszeggel szabályozzák. Mély szántásnál a kakasszeget a legfelső lyukba, középmélységnél a középsőbe, sekély szántásnál pedig az alsó lyukba helyezik. A kakasszeg neve *dedegülü*. A *karasabannak* taligája nincsen. A befogásnál a gerendelyen vagy a jármon (*bujunduruk*) fekszik, vagy az utóbbi alá.

jön. Az első esetben két kakasszeg van és a járom a két kakasszeg közé kerül, a másodiknál pedig csak egy és a járom alulról vastag járomszíjjal (*bujunduruk kajisi*) van a gerendelyhez kötve. Mindkét esetben a járomnak ide-oda csúszását a kakasszeg akadályozza. Így a kakasszegnek kétféle rendeltetése van: a járom rögzítése és a szántás mélységének szabályozása.

ÜcDEMIRLI a háromvasas eke neve (18., 19. kép). Ez az ekefajta hasonlít a magyarországi töltögető ekéhez. Három ekefeje van: egy elől, kettő hátul. A vasrészeket ma már gyárilag készítik, de a többi része házi munka. Az ekefejeket egy egyenszárú háromszög alakú vaskeretre erősítik: a csúcsszög mögött egy, az alapszögek mögött a másik kettő. Az *ücDEMIRLI*nek sincsen kormánylemeze, de minden ekevasnak van csoroszlyája, amely az ekevas közepére esik. A csoroszlya neve *kama*, vagy *kilič*. Az első hossza 55 cm, a hátsóké 35–35 cm. A háromszögű tartókeret két befogója 85 cm, a hátul levő átfogóé 57 cm. Az ekevasak élének szélessége 18, hosszuk 28 cm. A fából való ekeszarvat a gerendelybe vésik s azt feljebb egy vaslemezzel a tartókerethez is hozzáerősítik. Az ekeszarv hossza 130 cm. Mivel ennek az ekeformának sincsen taligája, a szántás mélységét itt is a gerendellyel szabályozzák. A gerendely hossza 320 cm, átmérője 9 cm, négy kakasszeglyuk van rajta.

Tapan, rögtörő és simító, tulajdonképen a boronát helyettesíti (20. kép, leírását l. előbb).

Döven: nyomtatódészka (43., 44. kép), vastagsága 8–10 cm, hosszúsága 183 cm, szélessége 77 cm, a húzás iránya felé kissé elkeskenyedő. Felső oldalán erős hosszanti bordákat hagynak, keresztibe merevítők fekszenek, alsó lapján párhuzamos sorokban mintegy 500 téglalap alakú lyuk van, amelyekbe egy-egy éles kovakövet erősítenek. Az első keresztmerezítőn lyukat hagynak, amelybe a rudat erősítik. A nyomtatáshoz Janparban mindig lovat használnak.

Saptirmagi: tarlógereblye (46. kép). Meglehetősen kezdetleges, nehézkes szerszám. A gereblyefej (*gevde*) hossza 106 cm, amely 13 foggal van ellátva. Nyele (*sap*) 134 cm. A gereblyefejhez két ferdén rászegezett fadarab merevíti: ezek neve *kollar* (kezek). A fogak neve *parmaklar* (ujjak), hosszúságuk 20 cm.

Čapa vagy *kazma*: kapa (45 a. kép). Helybeli kovács készíti, alakja olyan, mint a magyar irtó vagy tövető kapáé (l. pl. Magy. Népr. II. 587. kép). Hossza 16 cm, szélessége 8 cm. Nyele 131 cm hosszú. Gyomirtásra, kapálásra használják.

Balta: csákánybalta (45 b. kép). Egyik oldala hegyesvégű csákány, a másik balta. A helybeli kovács készítménye. A balta oldalneve *nažak tarafi*, hossza 9 cm, szélessége 8 cm. A csákány oldalneve *kazmatarafi*, hossza 13 cm, szélessége 7 cm. A nyél hossza 92 cm, de ennél hosszabb nyelű is akad.

Jaba: villalapat (45 c. kép). Gabonaszórásra használják s egy darab fából készül öt foggal. Nyele hossza 113 cm, feje hossza 39 cm, szélessége 22 cm.

Gözer: rosta (13 a. kép). Kávájának (*kasnak*) átmérője 35 cm, magassága 11 cm. A káva fenyőfából, a rostarész borjúbőrből vágott sodrott szálabból készül.

Havaj: gabonamérő véka (13 b. kép). Átmérője 35 cm, magassága 23 cm. Feneke és szájabroncsa fenyőfából, oldalai keményfából valók. A *havaj*ba búzából kb. 16, árpából 12, zabból 10 kg fér.

Dink (21., 22. a, b kép): egy zúzókészülék forma. Az alja 175 cm átmérőjű, 50–60 cm magasságú, köralakú kötömb, mely felső oldalán vályusan van kiképezve. A köralakú alsó kő közepén a *göbek* (tengely) — 85 cm magas vasrúd — van beerősítve. Ez tengelyként szolgál a ráfűzött és körben forgó tengelyrúdhoz. E tengelyrúd egy kisebb köhengeren fut keresztül, úgy hogy azon a köhenger szabadon forog. A tengelyrúd hossza 235 cm. A köhenger átmérője 65 cm, szélessége 45 cm. A tengelyrúdba befogott ígás jószág körben jár a nagyobb henger körül, a tengelyen szabadon forgó kisebb henger pedig a vályuzat fenekén körben járva saját tengelye körül is forog. Így a vályuzatba tett olajbogyót, vagy más zúzni való anyagot a körbenfutó henger összelapítja. A kisebbik henger ki- s befelé való csúszásának megakadályozására a tengelybe mindkét oldalon egy hosszabb szeg van ékelve, amelyek a szekér tengelyszegének szerepét töltik be.

Gyümölcstermesztés.

Szőlő (üzüm). Mivel a törököknél nincs borkészítés, így csak csemegefajta szőlőket termesztenek. Főlölesleges, eladni való szőlőjüket ló- vagy szamárháton Mersin városába szállítják kosarakban. A lakosság főfoglalkozása a mezőgazdaság s így a gyümölcstermesztés másodrendű szerepet játszik. A szőlőt nyersen, szárítva — mazsolaként — vagy sűrített must — *pekmez* — alakban fogyasztják. A szőlőn kívül termelnek fügét, körtét, őszibarackot, gránátalmát. A táplálkozás és abrakolás szempontjából nagy jelentősége van továbbá az olajfának (*zejtin agači*) és a *harnup* fának. Az olajnyerés menete a következő: az érett olajbogyót (*zejtin*) összegyűjtik s a község közepén levő *dink*hez (21., 22. kép) viszik, ahol is összezúzzák. A zúzadékot hazaviszik és vászonból készült zacskóba (*torbába*) öntik. A zacskóban lévő zúzadékot homorú, középen lyukas bádoglemezre (*sač*) helyezik, amely alatt kazán van. A zacskóban levő zúzadékot forró vízzel kilugozzák, aminek következtében az olajos víz a *sač* nyílásán keresztül belesugor a kazánba. Az olaj fajsúlya miatt a víz tetején gyülik össze s azt külön e célra készített *čümče* nevű merőkanállal szedik, fölözik le. A lefölözött olajat bádogedényekbe vagy más edényekbe, gyűjtik, raktározzák. A zúzóban nemcsak a bogyó húsa, de a magja is összetörik. A kilugozás után visszamaradt zúzadékot eldobják. A gyáripárban tüzelőanyagként használják. A zúzóba szamarat, vagy lovat fognak s a jószág ugyanígy körben járva dolgozik, mint a magyarországi bolgároknál látható kerek kutaknál.

Az olajbogyóból nemcsak olajat nyernek, hanem azt közvetlenül is fogyasztják. A bogyót teljes éréig a fán hagyják, amikor összegyűjtik, kétszer-háromszor vízzel jól lemossák, majd langyos vízbe dobják. Innen kivéve napra teszik, ahol megszáritják. Száradás után rétegenként sózva hordóba (*fiči* vagy *varil*) elrakják. A hordó száját erősen lekötik, nyílását elzárják. Ezt a télire való olajbogyót *tuzlu zejtin*nek

(sós olajbogyó) nevezik. Az elrakott olajbogyónak van bizonyos beérés ideje, amely átlag 20 napig terjed. Az elrakástól számítva a hordót minden harmadik nap erőteljesen kell mozgatni, illetve görgetni. A beérés után a görgetés, hengergetés elmarad s a hordó tartalma élvezhetővé vált. Az elrakott bogyót kenyérrel, sajttal eszik s igen tápláló eledel.

Az olajbogyó egyrészét salátának is használják, amikor is a még éretlen zöld bogyót leszedik, burkát kővel vagy késsel enyhén zúzzák. Cserépedénybe vagy bádognaknába sós vizet (*salamura*) készítenek, amelybe azután behelyezik a bogyót s azt kb. 15 napig benne hagyják. A 15 nap elteltével kivesszik, kimossák, a magot eltávolítják, külön edénybe megfelelő mennyiségű hagymát vágnak, azzal összekeverik, az egészet ecettel leöntik és saláta gyanánt eszik. Ha az így elrakott olajbogyót télire raktaózzák, úgy abban a sós vízben marad, amelybe eredetileg rakták: a tél folyamán szükség szerint megfelelő mennyiségű bogyót szednek ki s azt ugyanúgy készítik el salátának, mint fentebb közöltük.

Harnup. Van vad és nemes válfaja. Gyümölcséből készül a *harnup pekmez*. Az érett *harnup*-öt leszedik, majd zúzón a már említett módon összezúzzák, haza viszik és két napig áztatják vízben. A két nap elmúltával szűrőn átszűrik, alacsony oldalú ónozott rézedényben lassú tűznél párologtatják, amíg egészen lekvár sűrűségűvé válik. Kb. 4/5-e elpárolog, míg végül 1/5-e marad vissza. Az edény magassága 18 cm, átmérője 130 cm. Ha a *harnup*-ból nem készítenek pekmezt, úgy azt a háziállatoknak adják takarmányként. Takarmányozásra használják *dinken* összezúzott állapotban és egészben is. A vad *harnup* neve *harač* s felhasználási módja ugyanaz, mint a kertie.

Fügét (*inžir* vagy *maja*) minden étkezéskor fogyasztanak. A kisázsiai füge nagyon édes, nagy gyümölcs, alakja pogácsaszerű és hasonlít a vöröshagymához. Télire a napon kiszáritott fügét hordóban, vagy koszorúba fűzve rakják el s ilyen formában nálunk is ismeretes. A télire szárított fügét pekmezzel forralják, amikor is lekvárt nyernek: *inžirli*.

A kaktusz is gyümölcszumba megy (23. kép). Citrom nagyságú gyümölcse van, amely igen jóízű.

A pekmez sűrített must, amely a következőképen készül: a szőlőt leszüretelik és zsákokba rakják. A zsákokat *širana* nevű négyzetes, deszkából készült ládába helyezik s a szőlőt kitapossák. A szőlőnedve a láda egyik oldalán levő lyukon kifolyik. A szőlőnedvet edénybe fogják fel s átöntik a kazánba, amely alatt tűz ég. A szőlőnedvet forralják mindaddig, amíg csak egy negyed része marad vissza. Az így elkészített pekmezt edényekbe, üvegekbe lekvár módjára lekötözik és elteszik.

Közlekedés és teherhordás.

A közlekedés és teherhordás terén a szamár, öszvér, ló, valamint a szarvasmarha játszik nagy szerepet, részben mint igavonó, részben mint hátajszág. A megterhelésnél és a hátalásnál tehernyerget szoktak használni. A ló tehernyergét *palannak*, a szamárét *semernek*

nevezik. Ezek csak nagyságban különböznek egymástól. A szamarat, lovat, öszvért gyümölcs és szemes gabona hátán való hordására ('Pack-tier') és lovaglásra használják, ezenkívül igába is. A szarvasmarha és bivaly hátára terhet nem raknak, hanem csak ekébe és szekérbe fogják be. A *samant* óriási zsákokban (24. kép) rakják az állatra. A zsákokat, ahol gyapotot nem termelnek (pl. a jürüköknél) gyapjúból vagy kecskebőrből készítik, itt pedig gyapotból, mivel a lakosság gyapottermelő. Gyapotszüretkor ugyanezekbe a zsákokba szedik a gyapotot, amit a városba is ezekben visznek eladni. Az ivóvizet is számárháton szállítják, de ehhez külön nyeret készítenek s a vizes edényeket ennek két oldalára helyezik és kötik (25. kép). Régi időben vízfordásra bőrtömlőt, fa és cserépedényeket használhattak, ma azonban általános a bádóg vagy a cinedény. A gyümölcsöt vessző, vagy hasított fából készült kosarakban (47. kép) szállítják a városba való eladásra. A kosarakat is gyapotszákokba dugják.

A *kizakot*, ezt az ősi és sajátos csúsztatószerszámot még használatban találjuk ezen a vidéken (11. kép). Ezt kizárólag a learatott gabona behordására használják. A szántalpat elől és hátul két kereszt-rúd tartja össze. Ezekbe függőlegesen a négy sarokba egy-egy hosszú karót csapolnak, amelyek a terhet meggátolják a lecsúszásban. A szán fenekére két darab deszkát helyeznek, hogy a teher keresztül ne csúszhassék. A szán részei: *katir* (szántalpat), hossza 160 cm, magassága 25 cm, vastagsága 7 cm. A szántalpak és keresztrudak egymásba vannak ágyazva. A függélyes oszlopkarók neve: *direkler*. Utóbbiak hossza 110 cm. A keresztrudak (*köstek*) hossza 140 cm, szélessége 22 cm, vastagsága 7 cm. Ebbe a csúsztatószánba csak ökröt vagy bivalyt fognak teherszállításnál. A befogást rúdra alkalmazott járommal esz közlik.

Zamuz arabasi a bivalyszekér (26–28. kép) neve. Hatalmas, nehéz építmény, csak bivalyt fognak bele, innen a neve is. Tézslája (*ok*) a szekér tengelyéhez erősített két, négyszögűre faragott s 10 cm átmérőjű fadarab. Hosszuk 450 cm, s elől összehajlanak úgy, hogy a tengellyel egyenlőszárú háromszöget képeznek. Első végük nemcsak össze van ágyazva, hanem vaskarikával is össze van szorítva. A szekér teste (kosara) a rúdon és a tengelyen fekszik. A rúd ugyanis jóval hátrább nyúlik a tengelynél s hátsó végén egy 210 cm hosszú deszka köti össze a két rúdvéget. Ugyanilyen méretű deszka van a kosár elülső végénél is. Ezek és a kerek között van a szekér kosara. Ennek részei minkét hosszoldalon egy-egy téglalakú, deszkával borított keret, mely a rudakat összekötő deszkába van csapolva. A kosár első és hátsó részén nincsen ilyen becsapolt oldalrész. Az első keresztdeszka neve *öngöp*, a hátsó keresztdeszkáé *arka göp*. Az oldaldeszkák neve többes számban *jan tahtalari*. Ezek hossza 200 cm, magasságuk 54 cm. A szekérkosár feneké rendszeren deszkázás, belső világának szélessége 150 cm. A rudakra a kosár előtt egy lábdeszkát is szoktak erősíteni. A szekér hátsó részén a kosár alatt ládaféle szekrénykét alkalmaznak, amelyben szerszámot és egyéb apróságot tartanak: neve *sandik*. A szekér tengelye (*dingil*) vasból van. Hossza 210 cm, nyomtávolsága 170 cm. A tengely végén levő csavar neve: *tas*. A kerek: *tekerlek*. Átmérőjük 153 cm. A kerék agya:

karpuz, 31 cm hosszú és 28 cm átmérőjű. Küllője (fentője) *parmak* s belőle 12 drb van. Hosszuk 52—52 cm, szélességük 6—6 cm, vastagságuk 45 cm. A kerék talpának neve *ispit*, amely hat részből áll. Szélessége 10 cm, vastagsága 6 cm. A kerékráf török neve *šina demiri*. Ez 15 cm vastag vasból készül. A kereket teljesen eperfából (*dut agači*) készítik. Az első és hátsó keresztgerenda szintén eperfa, míg a többi alkatrész fenyőfából (*čam-agači*) való.

A járom neve *bujunduruk*, hossza 219 cm, átmérője 11 cm. A járomszegek neve *zelve*. Hosszuk 50 cm, átmérőjük 3—4 cm. A járomot a rúdvég tetejére vastag szíjjal erősítik fel (A járom az ú. n. 'Steckenjoch' (teljesen hasonló formát l. G. Buschan: Illustr. Völkerkunde, II. 2. 708. l. 417. kép). A szekér eredetileg zöld színűre volt festve.

Állattenyésztés.

Elsősorban szarvasmarhát, bivalyt, kecskét, lovat és szamarat tenyésztenek. A gulya neve *hergele*. Az egész falu szarvasmarhája együtt jár legelni, mellette egy-két gulyást alkalmaznak. A szarvasmarhát reggel napfelkeltekor hajtják ki. A gulyát a község egy helyén összetereklik s így adják át a gulyásnak, aki azt átveszi és estére hazahajtja. A borjukat nem hajtják a gulyával, hanem azok a falu közelében legelnek felügyelet nélkül. A gulyások egy évre szerződnek, illetve szegődnek. A bér minden marha után egy *havaj* (véka, mérő) búza és egy *havaj* árpa, valamint minden hónapban minden marha után egy kiló búzaliszt. Ezenkívül semmi más járandósága nincs. A szarvasmarhát télen-nyáron legelőre hajtják. A télire való szénakészítés nem szokásos. Mivel a legelő téli időben sovány, a szarvasmarhának reggel és este *samant* adnak, amelyet vesszőből font kosárral adagolnak (48. kép). A kosár átmérője 46, magassága 43 cm. Abrak helyett *čigitet* (gyapott mag) és *harnopot* felváltva naponként adagolnak. Abrakot mindig este adnak. A *harnopot* abrakolás előtt *dinken* összezúzzák. A jószágot nők és férfiak egyaránt gondozzák. A trágyát kihordják és az istálló közelében trágyadombon tartják.

A fejős teheneket sem szekérbe, sem ekébe nem fogják, csak az ökröket. A bivalyokat azonban — a tehenet és bikát egyformán — igázzák. Az ökrök és bivalyok igába törése három éves kor után történik. A bivalyokat eleinte földbe nem vetett ekével szoktatják, tanítják, mindig betanított, szelid öreg jószág mellett.

A szarvasmarha folytatása (*bugarsak*) mindig április-májusban megy végbe. A folytatás megtörténte: *kovušti*. A borju nemi különbség nélkül hat hónapos koráig *bozagi*, hat hónaptól egy éves korig *tana* vagy *dana*, egy évestől három éves korig a nőtény *düve*, a him *tusun*, három éves kortól a him: *öküz*, a nőtény: *inek*.

Herélés (*igdiš*). A herélés egy évestől öt éves korig történik. Háromféleképpen herélnék: 1. az ondózsínórt összezúzzák fakalapáccsal. Az állat nemi szervét kifeszítik, a megfeszült ondózsínórok alá élével deszkát helyeznek, amin azután az ondózsínórokat fakalapáccsal elroncsolják. 2. 20—30 cm hosszú és kb. két ujj vastagságú fűzfaágat vágnak (*sujut agači*). Az ágat ketté hasítják. A két fadarab közé he-

lyezik az ondózsínórokat, majd a fadarabokat mindkét végükön szorosán összekötik. Az állat így marad 4—5 napig, amely idő alatt az ondózsínórok elhalnak. 3. A herezsacsokót (*tašak kabı*) felhasítják, a heréket (*tašak*) kinyomják, az ondózsínórokat elvágják, a sebet sós vízzel megmossák és légyfertőzés ellen kátránnyal bekenik. A heréléshez a jószágot minden esetben megdöntik, lábait összekötözik. A herélést mindig ahhoz értő emberek végzik.

A lovak és szamarak herélése ezen a vidéken nem szokás. Helybeliektől szerzett magyarázat szerint a herélt állat munkaképessége csökken, hamar fárad.

A szarvasmarha borjának végleges elválasztása ismeretlen. Ameddig a fejés tart, a borjút engedik szopni. Ez azért van, mert minden török népnél, fejés előtt egy kicsit megszoztatják a tehenet, hogy könnyebben válasszon. Fejés után ismét odaengedik a borjút. A fejés bal oldalról fejőszéken történik. A fejőszék három darab fenyőfa deszkából összeszegezett alkalmatosság, hossza kb. 40 cm, magassága 11 cm, szélessége 21 cm (29. kép). Naponta kétszer fejnek: reggel és este. A tehenek naponta 6—7, a bivalyok 10 liter tejet adnak. A borjúk szopásának megállítására hegyes vas vagy faszeggel kivert vászon vagy nemez darabot, palókát kötnek a borjúk orrára (30. kép). A szegek szúrják a tehenet és az nem engedi magához a borjút. A szopás megállítására más módszer is van, többek között az, hogy az állat tőgyét ürülékkel kenik be. Ezt az eljárást szarvasmarhánál, juhnál és kecskénél egyformán alkalmazzák.

Az igavonó állatoknál a munkaközben való legelés megakadályozására szájkosarat alkalmaznak (31. kép). A szájkosár anyaga bádoglemez, vessző vagy nád. A szopésgátló palókának és a szájkosárnak közös neve *burunsak*. Kecskénél és juhnál vászomból készítenek zacskót (*süzek*) a szopás megállítására s azt a tőgyre kötik. A zacskó a tőgy formájának megfelelően két ágú. A *süzek* nevét az adatszolgáltató nézete szerint — a tejszűrő nevéből kapta, amely szintén *süzek*.

Kecskét és juhot a janpariak nem nagy számban tenyésztenek s azok csak a tejtermelést szolgálják. A gyapottermesztés miatt gyapjanyerés szempontjából juhot nem tartanak. A kecske itt is a szegény ember tehene.

Tej és tejtermékek.

A tejet inkább forralva fogyasztják. A tejből vaját és *jogurt* készítenek. A vaj tulajdonképpen csak *jogurtból* készül. A *jogurt* úgy készül, hogy a tejet fejés után megsűrítik s felforralják. Forralás után tőgyemelegig hűlni hagyják, amikor beoltják magából a *jogurtból* való oltóval. Gyomor vagy más oltó ismeretlen. A használatra szolgáló *jogurtot* azonnal fogyasztják, míg a vajkészítésre szolgáló *jogurtot* néhány napig gyűjtik, aszerint, amint a gazdának több-kevesebb tehene van s mennyi idő alatt gyűlik össze egy köpülőre való *jogurt*. A gyűjtött *jogurtot* kecskebőrből készült tömlőben köpülik ki (49. kép). A vajat fogyasztják, a fölösleget vagy eladják vagy pedig téli használatra olvasztott állapotban elraktározzák. A vaj íróját *ajrannak* nevezik, ami

viz helyett italul szolgál. *Ajran* azonban készül tiszta jogurtból is: a jogurtot bizonyos fokig hideg vízzel felhígítják s ugyanúgy isszák, mint a vizet.

A janpariaknál a sajt és túrókészítés nem szokásos.

A vajköpüléshez szolgáló bőrtömlő (*janlık*) készítése: a tömlőre nyúzott kecskebőrt hátsó részén összevarrják, jól megmossák. Fahamut forralnak, azt lehűtik s behelyezik a nyers bőrt. Ebben a lúgban a bőr egy napig marad. Ezután kivesszik s a szőrt késsel levakarják, majd mozsárban (*suku* vagy *dibek*) liszté tört fenyőfakéreggel kenik be. A fenyőfakéregből készített liszt neve *çeft*. A bekenést néhányszor megismélik. Minden kenés után mossák a bőrt. Mikor a bőrt kikészítették, használatba veszik. Minden köpülés után megismélik a lisztel való bekenést, hogy a bőr romlását és az erjedést ezzel meggátolják.

A janpariak méhészettel is foglalkoznak. Méhészetük primitív. Méhkasaik egy darab kivájt fatörzsből készülnek, hosszuk 110 cm, átmérőjük 25 cm. A méhkasokat egymásra fektetik. Ez a szokás egész Kis-Ázsiában elterjedt (32. kép, v. ö. még *Br. Schier*: *Der Bienenstand in Mitteleuropa*. Leipzig, 1937. 7. 1.). A méhkas neve: *bal arisi kovani*.

Kutak és források.

Az ivásra és a jószág itatására szolgáló vizet forrásokból és kutakból nyerik. A kutak ásása és a források rendbentartása a község kötelessége. A kutakat közösen készítik és közösen is használják. A források és kutak tisztántartására nagy gondot fordítanak. A forrásokat szépen kiépítik, folyócsappal látják el s mellette kőből készült vályuk állanak az állatok itatására (50. kép). A kutak ásásánál csigán járó vödört használnak a kiásott föld és az ásatáskor feltörő víz kihúzására (33. kép). A kutak belését kőből készítik. A kút szája körül kereken mintegy 160 cm átmérőjű, 80 cm magas kőperemet húznak, melyet kőlapokkal fednek (34. kép). Így védik meg az esővíz és minden szenny behatolásától. A perem tetején 3–4 helyen 40–40 cm terjedelmű itatóvályú van. A víz húzó szerkezet a peremre épült s lépcső vezet fel hozzá. Az ilyen kutak neve *dolaplı su-kujusu* (szekrényes kút).

Lisztes ételek.

A lisztet vízi- vagy gőzmalomban őrlik. Legtöbbszörre búzalisztet használnak fogyasztásra. A Taurusz hegység lakói búzát árpával keverten vetnek s így fogyasztásra is keverten kerülnek. E keverék lisztet *mihtannak* nevezik. Lisztből elsősorban az u. n. *jufka* kenyeret készítik. A *jufka* kenyér kb. palacsinta vastagságú, kovász nélkül készül és bádoglemezen süttöt tészta. Ebből néhány napra valót egyszerre sütnek. Minden étkezéshez adják.

Bulgur: búzadara. A száraz búzát először mossák. Aszerint, hogy mi áll rendelkezésre, a mosás folyó vizében, forrásnál vagy kútnál történik. A szemet vízbe merített rostában mossák, amivel a homokot, piszkot eltávolítják belőle. Mosás után *savannak* nevezett gyapotból

szótt ponyvákön napon szárítják. A szárított búzát nagy üstökben, többnyire az esti órákban megfőzik (35. kép). A főtt búzát a *savanokra* szétterítve ismét megszáritják, ami egy-két napig tart. Szárítás közben állandóan forgatják. Amikor megszáradt, zsákokba töltve hazaszállítják és szükség szerint a zsákokból bizonyos mennyiséget darálnak. A darálás neve *bulgur jarmak* (*bulgur* hasítás). A darálandó mennyiséget előzőleg szétterítik s a közte levő kavicsokat kiválogatják (*bulgur ajklama*). A darálás kézimalommal történik. A darálást legtöbbször leányok és fiatal asszonyok végzik. Darálás után átszitálják a darát. A darálásnál liszt is keletkezik: *bulgur unu* (*bulgur* liszt), ami szitálás közben áthull. Szitálás közben a szitában levő *bulgur* tetején helyezkedik el a pelyva, a kevésbé darált szem és a korpa (ezt a réteget *dirintinek* nevezik), amelyet kézzel leszednek. A hátramaradt harmadik réteg a *bulgur*. A *dirintiben* levő korpát és pelyvát kiszedik s a kevésbé darált szemeket újra darálják. A *bulgur*-lisztből a *bazlama* nevű kenyeret sütik, amely kisebb, mint a *jufka* kenyér, de vastagabb. Sütése ugyanúgy történik, mint a *jufka* kenyéré. A *bulgurnak* való búzát általában gyapotszedés után főzik.

Dögme vagy *dövme*. A búzát áztatás után szárítás nélkül mosárban (*dibek*, *dübek* vagy *dink*) hántolják. A hántolt búzát megszáritják (a hántolásnál a búzaszem épen marad, csak a burka jön le). Szárítás után szeleléssel a burkot eltávolítják. A megtisztított és hántolt búzából készül a *dögme pilav*.

Jarma: ugyancsak dara. A megtisztított búzát mosás nélkül darálják, belőle az ú. n. *jarma čorbaš* (*jarma*-leves) készül, amelyhez *ajrant* öntenek.

Kavurga. A megtisztított búzát száraz állapotban a *jufka* sütő bádoglemezen (*sač*), vagy a kávépörkölőn (*kahve tavasi*) megpörkölik. kézi mosáron (*el dibegni*) megtörik. Így darát (*kavut*) nyernek, amit különösen idősebb emberek részére főznek.

Börtme. A mosott és megszáritott búzát fazékba teszik. Hozzáadnak babot, *nuhutot* (borsó), kukoricát és megfőzik. Ezt az ételt különösen *imeče* (kaláka) alkalmával a résztvevők részére készítik. *Imečet* akkor tartanak, amikor gyomot irtanak, aratnak, gyapotot szednek vagy egyéb sürgős munka végzésénél a rokonokat, ismerősöket, barátokat meghívják. Ez a szokás a baskiroknál is megvan: neve *üme*.

Ürtme. A teljesen be nem érett búzát kalászosan levágják s a kalász fejeket parázzson megpörkölik. A kalászból megduzzadt szemeket kiszedik és eszik.

Hedik. Bulgur készítésnél fővő búzából bizonyos mennyiséget kiszedik és melegen fogyasztják.

Karmač. Kukoricalisztből készült *bazlamát* (l. ott) forró állapotban izlés szerinti mennyiségű vaj hozzáadásával összehajtva fogyasztják.

Fonás és szövés.

Mivel a janpariak nagyban foglalkoznak gyapottermeléssel, a fonás-szövés főanyaga a gyapot, a gyapjú pedig csak egyes, különleges dolgok elkészítésére szolgál (szőnyeg, kilim, stb.). A fehérenmű, ágy-

nemű, asztalnemű, törülköző, zsák, ponyva, sőt még egyes felső ruha is gyapótanyagból házilag készül. Szőtteseik igen szépek és finomak. Vannak egyszínű, fehér, tarka vagy egyszínűre festett színesek is. Festéshez kék, fekete és piros színeket használnak. A régi növényi festékek már feledésbe mentek s helyükbe a gyári festék lépett. Az utóbbi időben a gyapot és gyapjú festését sem végzik házilag, hanem festésre beadják a városi festőműhelyekbe. A fonás-szövésessel a leányok és aszszonyok foglalkoznak.

Fonás előtt a gyapotot szilálni (tépni) kell éppenúgy, mint a gyapjút. A szilálást a *jaj* (ijj) nevű eszközzel (51. kép) végzik. A szilálás célja, hogy a gyapot a benne lévő idegen anyagoktól megtisztuljon és csomói eltűnjenek. A *jaj* (ijjfa, ifa) részei a következők: *jaj degnegi* (az ijj fája), a *kiriš* (ideg vagy in) és a *jaj dajandirigi* (vitorla). Tartozéka az *atažak* (verőfa) és a *čilpi*, *čirpi* vagy *cibik* (vessző). A *jaj degnegi* egy 160–170 cm hosszú, egyik végén görbe, karvastagságú fa, melynek egyenes végéhez van becsapolva a 25–30 cm méretű *jaj dajandirigi*. A *kiriš* juh vagy kecskebélből készül. Ennek egyik vége az ijjfa görbe végéhez van kötve, a másik vége pedig a vitorlán áthúzva az ijjfa másik végéhez. Az *atažak* kb. 20 cm hosszú, két végén gombban végződő fa, amellyel munka közben, veréssel rezgésbe hozzák az ijjfa idegét, amely azután szétzilálja a gyapotcsomókat. A *čirpi* végül arra szolgál, hogy megakadályozza a gyapotnak az ijjfa idegére való reácsavarodását. Munka közben ennek egyik végét az ijjfa alatt, másik végét pedig az idegen kell tartani. Az ijjfat felakasztják egy falba vert szegre, alája vászondarabot terítenek s a verőfával ütni kezdik az ideget. Ez rezgésbe jön s megszilálja az alája tett gyapotot. Van kisebbajta ijjfa is, amelyet nem akasztanak a falra, hanem kézben tartják a gyapot felett.

A megszilált és megtisztított gyapotból *fitilt* (köteget, gugyelát) csinálnak, amelyet aztán fonállá fonnak. A fonás Janparban a *čark* (másutt *čikrik*) nevű fonókerékkel történik, amely a rokka kezdetleges formája (31. kép). Ez a következő alkatrészekből áll: *kanat* (dob), *mil* (a dob tengelye), *mildiregi* (a dob két tengelyoszlopa), *kolčak* (forgatókar), *jastik* (a dob talpzata), *ig* vagy *ijdiregi* (az orsótengely két oszlopa), *jastik** (az orsótengely talpzata), *jatak* (a dob és orsótengely két tengelyoszlop talpzatát összekötő deszka), végül az *ij* vagy *ig* (orsó). A dobon és az orsótengelyen keresztül zsinag fut körbe. A dob forgatására az orsótengely is gyors forgásba lendül. Az orsót az orsótengelyhez erősítik. Az orsó egy vastagabb hegyes drót, melynek egyik végéhez közel rovátkák vannak. Fonás közben a fonalat az orsóra csavarják, mint a rendes orsóval való fonásnál. Az orsóra csavart fonaltömeget *sümekek* nevezik. Amikor az orsó megtelt, a *sümekeket* lehúzzák az orsóról.

Mikor a tervezett szövéshez szükséges fonalmennyiség meg van fonva, a *sümekeken* lévő fonalat az ú. n. *ilgidirre* (kézi motolla) motollálják. Az *ilgidir* kb. 35 cm hosszú fa, amelynek két vége felé 10 cm hosszú fog van beékelve (52. kép). Az *ilgidir* egyúttal mértékül is szolgál a kívánt hosszúság megállapításánál. A megtelt motolláról levett fonalköteg neve *kelefe*. A jürüköknél ennek *gülep* a neve. A kész *ke-*

* Ezen a szerszámon az orsótengely két oszlopának talpzata nincs.

lefekeket *hašilba* rakják. Ez úgy készül, hogy egy nagyobb üstben vizet forralnak, amelybe bizonyos mennyiségű lisztet tesznek. A *hašilba* a fonalat csak ennek lehülése után teszik bele s mintegy két óra hosszúra hagyják benne. Az így beáztatott *kelefe*ket kiszedés után kicsavarják, de nem szárítják meg. A további eljárás a következő: a nedves *kelefe*ket a *keze*fére húzzák (motolla 53. kép) és a már ismertetett *čark* segítségével *toplákra* csőrölik. Ez 15–20 cm hosszú nádból való cső. (A *topla* a csévénél nagyobb). A *keze*fe egy kerek, közepén lyukas kőbe erősített tengely, amelynek alsó és felső részén egy-egy deszkakereszt fekszik. A fakeresztek végeit lefelé ferdén kihajló négy vékony deszka köti egymással össze. A kifelé hajlás megakadályozza a *kelefe*k lecsúszását. (Anatólia egyes vidékein, pl. a jürükök a *keze*fét *teččenek*, Antakyében pedig *güleženek* vagy *kelepčennek* nevezik). Eről a szerszámról csőrölik a fonalat a már ismert *toplákra*.

Amikor a láncfonalnak való fonálmennyiség a *toplák*on van, következik a fonálvetés, amit az anatóliai törökök *čüzmeknek* neveznek. A láncfonalat *čüzünnek* nevezik. A fonálvetés a következőképpen történik: a *toplák*at a *čüzgü* nevű szerszám (37., 38. kép) vasszegeből való fogaira ráhúzzák. A *čüzgü* szerkezete különböző. Van gereblyeszerű egysoros vagy kétsoros, mindakettő keskeny deszkából vagy lécből készül s mindegyik fajtán 20 szeg van, egy vagy két sorban elhelyezve egymás mellé. A fonálvetést a földön, esetleg falon végzik. Az első esetben a talajba egymástól 50 cm távolságra hüvelyk vastag 5–5 db. kurta karócskát vernek a földbe két oldalt és mintegy 10 méter távolságra egymástól (39., 40. kép). Ekkor a *toplák*on levő fonálvégeket összeszedik és az egyik külső karócska végéhez odakötik. A fonálvető most azután elindul a szálakkal s végigmegy a két sor karó közötti téren, majd a fonalat a másik végen levő karón viszi körül, hogy újra végigmenjen a hosszúság irányában s a következő karón kerítse meg a fonalat. Ha mind az öt karón végigment így, akkor visszafelé kezdi a járást és a karók körülakasztását. Ez mindaddig tart, amíg a fonál egészen föl nincs vetve a karókra. Keskeny szövethál kevesebb, szélesebbnél több szál fonalat vetnek. Mikor a vetés elkészült, a kezdő karóknál a vetett fonalcsomót felhúzzák, azután nagy gomolyagba felcsavarják. A másik végét elvágják s az egyes szálakat előbb nyüstökön, azután bordán átfűzik s az egyes fonalszálakat egy darab vászonhoz hozzávarrják, majd a *selminre* (az első dorongra vagy hasajóra) erősítve felcsavarják. A láncfonál másik végét hátul egy sima rúdon (hátsó dorongon) átvezetik (*baškazik*), majd egy-két szeggel a falhoz erősítik (51. kép). A szövés előhaladtával a gombolyagról újabb darab láncfonalat eresztenek le. A szövésnél a szőtt részt vászonfeszítő fával (porong) védik meg az öszszeugrástól. A belfonál neve *arkač*, a nyüsté *küzü* vagy *güzü* két oldalán két fával. A felső az akasztásra, az alsó a lehúzásra szolgál. Adatközlőm szerint a szövés mineműsége szerint van három fás nyüst is. Sajnos ennek működésére vonatkozólag nincsen adatom. A belfonalat *masırara* (cséve, csöre) csőrölik. Ez nádból készül. A csévére csőrölésnél *čarkot* használnak.

Van függőleges és vízszintes szövőszékük (41., 42. kép). A vízszintes neve *čolha* vagy *čolfa*. Ez alacsony lábakon nyugszik s lábai a földbe

vannak süllyesztve. A *čolha* részei: *kizak* (a szövöszék talapzata, melybe a lábak vannak becsapolva), *selmin* (hasajo, az a rúd, amelyre a megszőtt vásznat felcsavarják), *selmin agači* (feszítőfa), a *selmin* megfeszítésére szolgáló fapecek), *tarak* (bordá) és *tefe* (a bordát tartó verőfa, bordakeret), *tefe kolu* (a *tefe* akasztófája), *küzü* (nyüst), *čirmakan* vagy *čirmagan* (a nyüst csigakereke), *kiriš* (a nyüst felakasztó zsinórja), *ajakčak* (lábitó), *mekik* (vetélő), *masira* (cséve), *žumbar* (a vászonfeszítő porong), a vászon szőtt részének kifeszítője, amely vasból vagy fából készül két végén két-két szeggel, melyeket a vászon szélébe szúrnak), *baškazigi* (a hátulsó dorong vagy zuboly, a szövöszék hátsó végén levő fonalfeszítő és vezető rúd). A lánconalak keresztződését biztosító pálcikák neve *jaj* vagy *čile baši* (csépká vagy cépok).

*

Janpar község érdekes példája annak, hogy miképpen alakult át a város hatása alatt az ősi hagyomány az állattenyésztésben, a földművelésben s ezekkel összefüggésben az általános műveltségben is. Janpar népe valamikor állattenyésztő volt, de a pamut termesztés fokozódása folytán az állattenyésztés annyira háttérbe szorult, hogy ma alig találunk juhászatot. S a juhot nem gyapjáért, hanem tejnyerés céljából tartják.

Igy az állattenyésztő falu belterjes mezőgazdasági műveltséget vett át, amelyben csak itt-ott akadunk az ősi keleti mediterrán műveltség nyomaira.

Tagán Galimdsán.

*

Ethnographische Beobachtungen im südlichen Teil des kleinasiatischen Taurus-Gebirges.

Verfasser unternahm im Sommer 1939 eine ethnographische Forschungsreise zu den Türken Anatoliens. Gelegentlich dieser Studienreise suchte er auch das in der Nähe des Mittelmeeres, im südlichen Taurus-Gebiet liegende Dorf Jampar (nordöstlich der Stadt Mersin) auf. In dieser Studie berichtet er über seine Beobachtungen auf dem Gebiete der Sachethnographie. Das Bildmaterial der Studie legt Rechenschaft über diese Beobachtungen ab, so dass wir von einem ausführlichen Auszug absehen.

Verfasser beschreibt das Bauwesen, die Landwirtschaft. Heute hat die Baumwollzucht eine grosse Bedeutung. Die verschiedenen Obstsorten sind in der Volksernährung von grosser Wichtigkeit, besonders auf die Olivenbeeren trifft dies zu. Aus den Oliven wird nicht nur Öl gewonnen, sondern man salzt die reifen Früchte ein und geniesst sie unmittelbar mit Brot und Käse. Die Olivenbeeren werden auch als Salat zubereitet verzehrt, nachdem man sie vorher 15 Tage lang in Salzwasser eingeweicht hatte. Das Rind und der Büffel wird als Zugtier verwendet, dagegen ist das Pferd, der Esel und der Maulesel ein Packtier. Das sog. Steckenjoch ist verbreitet. Die Kälber werden kastriert, auf die Art, dass man das Samenstrang zerquetscht oder abbindet, manchmal schneidet man die Hoden aus. Das Brot ist das sog. *Jofka*-Brot, welches ungefähr die Dicke des Pfannkuchens hat und dessen Teig ohne Sauerteig zubereitet und auf einer Blechplatte gebacken wird. Aus gemahlenem Weizen werden verschiedene Speisen angefertigt. Die *Kavurga* genannte Speise ist interessant: der Weizen wird auf einer Blechplatte geröstet, in einem Mörser zerschlagen, dann der so gewonnene Gries, besonders für ältere Leute, gekocht. Verfasser beschreibt die auf den Abbildungen ersichtlichen Spinn- und Webwerkzeuge.

A „VADLEÁNY“.

Legutóbbi székelyföldi gyűjtőutaimon adatközlőim elbeszéléséből többször elémukkant a magyar mitológia egyik nőalakja. Eddigi vizsgálódásaim szerint az a főtulajdonsága, hogy el tudja bűvölni a férfiakat. Aki legény vagy házasember meglátta, vagy hallotta hangját, esetleg énekét, többet nem tud szabadulni tőle, többet nem tud földi fehérrépre nézni. Szolnok-Dobokában „kisasszonyoknak“, „éneklő kisasszonynak“, „víg lánynak“, „vad lánynak“, Udvarhelyben „tündérnek“ hívják. Sajnos, ezeken a helyeken nem tudtam még eléggé kinyomozni sem a hiedelem szokásanyagát, de kellő részletességgel magát a hiedelmet sem. Az innen származó adataim egyelőre még csak töredékek vagy hiányos részletek, amelyeknek jelen pillanatban még nincs más értékük, mint az, hogy létezésükkel e mitológiai alak szélesebb földrajzi területen való elterjedését igazolják. Hiszem, hogy lesz még alkalmam ezeket az adataimat kiegészíthetni, de egyelőre csak arra akarom felhasználni őket, hogy igazolják, miszerint az alábbiakban közlendő ozsdolai (Háromszék m.) „vadleány“ hiedelme nem csak kizárólagos helyi jelenség.

Ozsdola község közelében egy hegyi forrásnak „vadleány kútja“ a neve. Hiába kérdeztem a fiatalokat az elnevezés jelentéséről, nem adtak más választ, mint azt, hogy ott valamikor élt egy vadleány. De már arról nem tudtak semmit, hogy milyen volt, vagy ki volt ez a vadleány.¹ Az öregek közül sem sokan emlékeztek a történetre. Az, hogy az alábbiakban két változatot is közölhetek, valószínűleg már a romlás eredménye. Nem találtam senkit, aki egymaga határozottan és folyamatosan tudta volna elmondani az események minden részletét. Többször kellett többeket meghallgatnom, akik azután egymást kiigazítva és kiegészítve, kölcsönösen segítették egymás emlékezését addig, míg végre megvilágosodott az egész hiedelem. Amikor ezt így rekonstruálták, nemcsak örvendtek a kikerekedett egésznek, hanem más öregek is, akiknek az ellenőrzés kedvéért elmondtam, vagy az egyik, vagy a másik változatot hitelesnek ismerték el.

Ozsdolán régi időkben a Kuun grófok voltak az urak. Volt szép kastélyuk a templomdomb oldalán, de a váruk még nagyobb volt. Ma is „udvari kert“-nek hívják azt a rétet, amelyiken a „vadleány kútja“ nevű forrás fakad. Ezekben a régi időkben a forráskút előtt szép kis tavacska volt. A vadleány ebbe a tóba járt fürdeni, ehhez a forráshoz járt inni. Ruha sohasem volt rajta, mindig csak meztelenül járt, de csak éjszaka, különösképpen akkor, amikor szépen sütött a hold. Egy ilyen alkalommal látta meg a gróf egyetlen, már házasulandó korban levő legényfia. Első látásra úgy megszerette, hogy nem tudott többé más földi leányra még csak rá sem nézni. Hiába akarták szülei megházasítani, hiába mondták neki a messzeföldön híres szép nagy-

¹ Volt olyan, aki azt mondta, hogy a vadleány olyan fiatal falubeli leány volt, aki megesett és szegényében az erdőbe menekült s ott elvadult. Mások vagy falubeli, vagy idegen gyermeklányról beszéltek, aki az erdők mélyén egyedül nevelkedve vadult el. Általában úgy látszott, hogy ők már nem hallották a vadleány történetét. és csak a „vad“ jelzőt igyekeztek sokszor csak kedvemért, rögtönözve, valamiképpen megmagyarázni.

úri leányokat, ő csak a vadleány után volt. Megbújt az „udvari kert“-széli sűrű bokrokban, kora alkonyatkor vette be oda magát, hogy azután, mikor eljött az éjszaka, legalább láthassa a vadleányt. Mert csak látni tudta. Amikor ugyanis ki akart ugrani a bokorból, vagy pedig lassan kicsúszni rejtekhelyéről, a legkisebb ágreccsenésre vagy levélzörrenésre egyszerre csak eltűnik. A legkisebb neszt is meghallotta, egy szempillantás alatt megfordult és olyan sebesen szaladt, hogy semmi élő lény utól nem érhetette és mikor már egy jódarabig haladt, eltűnt. („Holddá vált“, „levegővé vált“, „párává vált“.) De a fiú csak utána leselkedett és az utána való vágyakozásba egészen belebetegedett. Fogyott, gyengült, úgy hogy az aggódó szülei megkérték öreg tisztartójukat, hogy segítsen rajtuk. Az azt gondolta ki, hogy csináltassanak egy gyönyörű szép, de *nagy* piros csizmát. Olyan nagy legyen, hogy akár milyen fiatal leány két lábával is belé állhasson, Tegye ki ezt az úrfi a rétre, a forrás közelében a tó partjához és akkor majd minden rendbe jön. Így is történt. Amikor meglátta a vadleány a szép piros csizmát, örömeben elkezdett nevetni. Erre a gróf úrfi nagyon boldog volt, mert ekkor hallotta először a hangját. A vadleány eleinte nem tudta, hogy mire való a csizma, hol emelgette, hol eldöntötte, hol visszaállította, de aztán mert hogy *leány* volt, mégis csak kitalálta, mire való a piros csizma. Beálllott először egyik, majd mind a két lábával. Mikor mind a két lábával beszorult a csizmába, a fiatal gróf egy ugrással kint volt a bokorból, megkapta a vadleányt és hazavitte. Otthon a kastélyban őrizték. Lassan-lassan megtanították öltözködni, enni, beszélni. Idővel aztán olyan lett, mint a többi úri leány. Szorgalmas és szelíd volt, úgy hogy mikor a szülők látták, hogy a fiatal gróf mennyire és milyen állhatatosan szereti, beleegyeztek házasságukba. Fényes nagy lakodalmat rendeztek, mintha nem is vadleány, hanem grófkisasszony lett volna a menyasszony. A fiatalok boldogan éltek a kastélyban és nemcsak a szülők, hanem mindenki megszerette a vadleányból lett grófnét, mert „nagy jó dolgu“ asszony volt. Boldogságuk még nagyobb lett, amikor később liúgyermeke született. Maga szoptatta a fiát, maga nevelte, maga öltöztette selyembe-bársonyba. Még kicsinyke volt a gyermek, mikor egy éjszaka olyan rettenetes vihar érkezett Ozsdola fölé, amilyen sem azelőtt, sem azóta nem volt soha. Az ég szüntelenül zengett, a villámok oly sűrűn csapkodtak, hogy szinte világos volt és az eső is olyan nagyon zuhogott, hogy szinte folyóvá dagasztotta a patakokat. A vadleány a szobában egyre nyugtalanabb lett. Mentől tovább tartott a vihar, annál inkább fokozódott nyugtalanossága és izgatottsága. Az ura is hiába csitítgatta. Hiába fektették le, mint ahogy a beteget szokás, mert csak felugrott és szaladgált fel és alá. Olyan volt, mint aki elvesztette az eszét. A végén már azt sikoltozta, hogy ő érte üzennek, s neki el kell mennie a viharral. Amikor az ura egy percre kiment a szobából, hogy orvosért küldjön és valami segítséget is hozzon, az asszony felkapta kis gyermekét és újra olyan gyorsan szaladt vele, mint amilyen gyorsan tudott futni vadleány korában. Csak azt látták, amint a Kopolnó patak fölé állt, kis gyermekét két kezével két lábánál fogta, úgy hogy a gyermek feje lefelé lógott és egy rántással kettéhasította a gyermeket. A holttestet beledobta a Kopolnóba, amelynek megduzzadt sebes árja úgy elvitte magával, hogy soha többé nem

találták meg. Ő maga meg elkezdett szaladni, be a hegyek közé, amíg eltűnt. A grófék sohasem látták többet. Amikor a zivatar elmúlt, az udvari kertből eltűnt a tó. Azóta van a tó helyén a fűves kert. Csak a forrás maradt meg; ennek azóta is „vadleány kútja” a neve.

Az a csoport, amelyik ezt a változatot vallotta igaznak, eddig megegyezett úgy a mese fonalával, mint az egyes esemény-mozzanatokkal. Csak egy öregasszony ragaszkodott konokul és mereven ahhoz, hogy más a vége. Szerinte ugyanis az „udvari kert”-ben nem volt forrás, csak tó. Ebbe járt fürödni a vadleány. Mikor aztán később a vivar elvitte s eltűnt a vadleány, a zivatar elmúltával kisütött a nap, de eltűnt a tó is. Helyén keletkezett a szép, fűves mező és csak akkor buggyant ki először a forrás, amely folydogál ma is. A vadleány emlékezetére kapta a „vadleány kútja” nevet.

Egy másik csoport szerint a történet lényegesen eltér az előbbi-től. Abban megegyeznek, hogy a vadleány ott lakott az „udvari kert”-ben, ahol a forráshoz inni járt. Abban is megegyeznek, hogy a vadleány igen szép volt, s aki férfiember meglátta, nem nézett többé földi nőre, nem is dolgozott, csak járt ki utána, hogy meglesse. A különbség lényegében abban van, hogy ez a változat nem tud a grófi családról. Ehelyett a történetet abba az időbe helyezi, amikor még óriások is laktak a háromszéki havasokban. Az óriásokkal való közelebbi kapcsolatát, a mese végétől eltekintve, nem sikerült felderítenem. Szerintük egy falusi látta meg először a vadleányt, aki hírét viszi a faluba. Legények, házasok egyaránt jártak a vadleány után, úgy hogy végül már senkisé is dolgozott. Mind meg akarta fogni, de egy sem tudta, mert mint az előbbi változatban, itt is oly ügyes volt, hogy a legkisebb zörrenésre elmenekülhetett. A falubeli asszonyok, látván, hogy milyen bajba sodorja így a vadleány a falut, egy igen öreg emberhez mentek tanácsért, aki megmondta, hogy meg kell fogni a vadleányt, mert nem lesz addig békeség a faluban. Az ő tanácsára egy pár szép piros csizmát csináltattak. Ez az egy pár csizma itt is valamivel *nagyobb* és *nehézebb* volt a kellenél. A vadleány után járó férfiakat mindig az a legény vezette, aki először látta meg a vadleányt. Ő volt az, aki kitétte a csizmát a forráshoz. Amikor először meglátta, úgy elcsodálkozott a vadleány szépségén, hogy „elbődülte magát”. Persze, később már ő is csendesesen lopakodott. A vadleány ugyanúgy felhúzza a pár csizmát, mint ahogy az előbbi változatban az *egy* darabot és ez a legény ugyanúgy elfogja, mint az előbbiben a gróf úrfi. Egyszóval, csizmával a lábán már nem tudott eltűnni a vadleány, aki szép volt, „csőre” és csak nagy haja takarta a testét. Amikor a legény elkapta a vadleányt, a többiek is kirontottak rejtekhelyükből, hogy segítsenek a legénynek. A vadleány látta, hogy nem tud elmenekülni. Nem tudott emberi nyelven beszélni, de éles hangon rikoltozott és vijjogott, közben felkapta a legényt, aki csak tehetetlen bábu volt kezében, mert a vadleány óriásivá nőtt, egyik lábával az Óriásköre lépett, onnan másik lábával a Piliske tetejére (egy közeli hegynek a neve) és következő óriás lépésével a legénnyel együtt úgy eltűnt, hogy egyiket sem látták többé. Óriáskőnek egy olyan követ hívnak, amely mindmáig megőrizte az óriások lépte nyomát.

Értékes adattal egészítette ki az elmondottakat Zsögön Zoltán.

ny. tanítóképzőintézeti igazgató, akinek családja igen régi ozsdolai, ő maga is Ozsdolán született, ott töltötte gyermekéveit s azóta is rendszeresen hazalátogat. Nemcsak megerősítette, mint gyermekkorában hallottat, a mese két változatát, hanem hozzáfűzte, hogy a hiedelem szerint a vadleány nem tűnt el végleg, sőt fel-feltűnik azóta is. Kb. 30 éve annak, hogy ő maga beszélt olyan ozsdolai emberrel, aki mindenre esküdött, hogy látta a forrásnál a vadleányt.

Azért közlöm a vadleány történetét, mert benne a magyar mitológia egyik érdekes és még ma is élő alakja bukkant elő.¹ Hiszem, hogy a további kutatások nemcsak alakját, hanem szerepét is majd jobban megvilágítják. A figyelmet nem pusztán az alakra, hanem ma-

¹ Erdélyben a románok is ismerik a vadleányt. Ők inkább erdei leánynak hívják. Az általánosan ismert román „erdei leány“ bajthozó s mindenféle veszedelmeket okozó mitológikus alak. Természetesen kérdezhetjük tehát van-e kapcsolat a román „erdei“ — s a magyar „vad“ leány között. Sokkal kisebb területen kutattam semhogy erre végleges választ adhatnék. Mégsem hallgathatom el azt a megfigyelésemet, amely legalább is egyelőre, különbséget mutat a két alak között. Ugy látszik ugyanis, hogy tényleg két alakról van szó. Az esetleges tévedések elkerülésére, hadd mondjam meg, hogy ha a következőkben elválasztom a két alakot, magam is számolok avval a lehetőséggel, hogy ősi renden egy lehetett a két alak s szétválasztódása csak későbbi fejlemény. Ekkor már az alak complex erői szétesnek és különválnak, töredékké esve csak a mese kedvéért testesülnek olyan külön személlyé, amelyekben csak az egyik tulajdonság él. Az egyik, a vadleány, a férfiakat elbájoló, őket szerelmével megigéző „tündér.“ Tudatosan rontó akarat nincsen benne, inkább az a tragikum, hogy nem földi lény s ezért nem tud véglegesen beilleszkedni a földi élet keretei közé. Ilyen hatása ellen védekeznek a férfiak, mert ha bűvkörébe kerültek, akkor viszont ők szakadnak el földi környezetüktől, anélkül, hogy a leány földöntúli világába léphetnének. Ozsdolán például senki sem szólt a vadleányról mint rosszakarató személyről. Nem csábitja a férfiakat, menekül előlük. *Véletlenül* látja meg mindig valaki. Ez a mitológiai alak a magyarok között él. Szolnok Dobokában, magyar községekben bizonyos időben bizonyos módon készült inggel védekeznek ellene, de erről most azért nem szólok, mert ez az ing-motivum viszont más irányba is vezet és más szempontból teszi szövevényessé a kérdést. Nem érdektelen azonban az előbbieket bizonyítására felemlítenem, hogy pl. Széken (Szolnok-Doboka m.) egy barlangból a „kisasszonyok“ járnak szekerezni. A szekér előtt nincs ló és mégis sebesen szalad. Rajta vannak a „kisasszonyok“. Énekelnek és táncolnak. Aki férfi mellett elsuhanak, felkapják, táncolnak vele egyet, majd leteszik valahol a réten. A férfi csak valami lúrcsa szédülést érez, de semmi baja sincs. A táncba nem betegszik bele: — nem bántották.

A román erdei leány viszont, úgy mondhatnám „rossz szellem.“ Felnevelt, gyermeket, állatot megront. Ellene védekezve, baj, betegség ellen védekezik a nép.

Mínt hogy mind a két típusal találkozottam, feltehető, hogy valamikor mind a kettő külön élő, külön két mitológiai alak volt. A csak szerelmi elbájoló vadleányról a románok keveset vagy semmit sem tudtak s ahol tudtak az is oly községben volt, ahol a románság csak kis töredéke a lakósságnak. A rontó erdei leány viszont — ez is csak hiányos s kis területre szorítkozó megfigyelésem — általánosabb a románságnál, mint a magyarságnál.

Ha a kizárólag szerelmi elbájoló erejű vadleányt, önálló típusnak, önálló mitológiai lénynek ismerhetjük el, akkor viszont későbbi keveredésnek kell tekintenünk, azt a ma már gyakori hiedelem-anyagot, amely szerint mondánk leányának egyaránt hatalmában van a szerelmi ígézet és a mindenféle rontás is. A szerelmi elbájolást is inkább csak arra használja fel, hogy így könnyebben ronghasson, könnyebben az emberek közé férközve hintse el a betegség, baj csiráit az egész családra, sőt falura vagy vidékre. Evvel a kétféle képességű alakkal gyakran találkozhatunk Erdély magyarjainál s románjainál egyaránt. Könnyen feltehető, hogy a feledésbe merülő mitológiai alak szerepe elmosódván, bizonytalanná lett s más analógiák szerint is, részekre bomlott s ezek a töredékek keverődnek össze, helyenkint új egységgé. A két közölt mese forma elsejében él tisztán a csak szerelmi elbájoló vadleány. A második, ha bátor-talanul is, már a kevert alak felé hajlik. A további kutatás feladata, hogy szakirodalmunknak ezt az eddig ismeretlen kérdését végleg megvilágítsa.

gára a történet alakjára is fel szeretném hívni. Kétségtelen ugyanis, hogy az ozsdolai történetben három elem keveredik össze: egyik mitológiai, hiszen a vadleány, közlőim képzetében, mint mitológikus lény szerepel. Mondai elem benne, hogy mindkét változata egy bizonyos és meghatározott helyhez köti. Végül meseformában, különböző meseelemek belekeverésével foglalták össze. Az ne zavarjon senkit, hogy nem akadt egy mesélő, aki folyamatosan elbeszélte volna az egész történetet. Ez csak azért volt, mert nem találtam Ozsdolán igazi mesélő embert vagy asszonyt, tehát olyant, aki valamilyen más mesét tudott volna elmondani és így a valamikor egész szép mese töredékeit őrizte meg közlőim emlékezete. Amikor összeállt egészszé, tehát amikor faggatásomra ők maguk rekonstruálták, ráismertek a régire és igaznak mondták.

Lényeges tehát az, hogy a három elem, mitológia, monda és mese ime egy egységben jelent meg előttünk. Talán ez adja meg közlésemnek egy második jelentőségét. Hiszen ennek a problémának a felvetődésével oly területre jutottunk, amelyen érdemes lesz a mesekutatásnak továbbdolgoznia.

Lajtha László.

*

Das „wilde Mädchen.“

Verfasser beschreibt die bei dem siebenbürger Ungartum verschiedenerorts verbreitete Sage vom „wilden Mädchen.“ Es ist eine schöne Fee, die von einem Burschen belauscht und geliebt, dann sein Weib wird, jedoch später wieder unter Sturmwind verschwindet. Es gibt verschiedene Varianten der Sage. Auch die siebenbürger Rumänen kennen das „wilde Mädchen“, bei ihnen jedoch ist es ein den Menschen Unheil bringender Dämon. Verfasser macht auf die Tatsache aufmerksam, dass die wichtige Eigenart der hier veröffentlichten beiden ungarischen Varianten darin besteht, dass Mythos, Sage und Märchen in einer Form verschmolzen sind.

EGY PALÓC HÁZASSÁGELŐTTI SZOKÁSRÓL.

Tanulmányunkban azt a szokást írjuk le, melyben a különböző nemű fiataloknak, mint társascsoportnak házasságelőtti érintkezési formái nyilvánulnak meg és amelyek konkubinátusba torkollnak. Ezek a szokások tulajdonképpen beletartoznának a házasságkötés hagyományos nagy rendjébe, de mert az irodalomban ott helyet nem kaptak, külön fejezetet kell nyitnunk számukra. Egy keleti és egy nyugati palóc község: a nógrádmegyei Órhalom és a komárommegyei Martos falubajárását közlöm. A szokást a Magyarország Néprajza „legényjáróestének“ nevezi. Mi helyi szóhasználat szerint a legényeste, legényjárás, lányokhozjárás kifejezéseket ismerjük a fogalom fedésére. *Viski Károly* veti fel a kérdést (Ért. 1939. 331), hogy mi volna a szokáscsoport legmegfelelőbb magyar szava és a székely „falubajárás“-t találja legalkalmasabbnak. Így a következőkben mi is ezt használjuk. Mind órhalmi, mind martosi adataimat 2—2 gyűjtőút alkalmával jegyeztem fel 1939 januárjában és 1940 júniusában, illetve 1939 májusában és 1940 májusában. A szokások már nem élnek és így gyűjtésemben, megfigyelés lehetősége híján, pusztán a kikérdezésre szorítkoztam. A szokásnak

egyetlen tárgyi emlékét gyűjtöttem be, egy bokkrétát, mit a Néprajzi Múzeum textilosztálya 135.826. lelt. szám a. őriz.

Órhalomban a falubajárást rendszeresen olyan fiúgyerekek gyakorolják, akik betöltötték tizenhatodik életévüket és beálltak legénynek, résztvettek a legényáldomáson és olyan lányok, akik elmúltak tizenkét évesek és tojást sütöttek,¹ bár járhatnak iskolát kijárt fiúgyerekek is. A falubajárás ősztől tavaszig, betakarítástól az új munkák megkezdéséig, minden kedd, csütörtök, szombat és vasárnap este tart. A péntek tilos nap. Órhalomban a legények kettesével járnak. Az egyik legény a *szerető*, a másik a *kötő*. Amikor egy házban két lányhoz jár két legény, akkor a kötő elmarad. Legények vasárnap a kocsmában jönnek össze s onnan indulnak a lányokhoz. Hétköznap otthonról mennek. A legény, aki lányhoz akar menni, elmegy jópajtásához s így hívja meg: „gyere hé, maj emegyünk lányokhoz, gyere kötőnek.” A bátortalanabbja előtte való nap sokszor megmondja a lánynak: „emennék nálatok, nem tudom beereszteni.” Hétköznap a legény indulás előtt megmosdik, másik ruhát vesz magára. Bevárja az esti kilenc órát, amikor a lány családja már lefeküdt és a lámpást eloltotta. Ameddig a lányos háznál világos van, nem mehet. A két legény az utcán dalolva megy. A ház előtt, ahova menni akarnak, a legény csak akkor dalol, amikor már biztos a dolgában. A legények bemennek az udvarra, itt az ablakon a kötő bezörget: „keresztanyám” vagy „sógor” vagy amilyen kapcsolat éppen a családhoz köti „eressenek be.” — „Ki vagy?” — „Én vagyok Hegedüs Igus, szeretnék bemenni keresztanyám a lányhó, az Ilonkáhó.” — „No várjatok, maj mingyá.” — Ha nem akarják beengedni a legényt, akár azért, mert nem tetszik, akár, mert még nem akarják, hogy járjanak a lányhoz, akkor így szólnak ki: — „haggyatok pihenni, mennyetek tik is alunnyi, maj akkó gyühetek, ha házasotok.” — A legény nem megy el könnyen — „Engegyenek mán be, szeretnék mégis mán bemenni.” — Néha hallgatnak a kérésre, ha nem, a legény megharagszik és következő vasárnap este bosszút áll. (A bosszúban minden legény részt vesz. Ilyenkor telerakják az ajtót tövisboronával, leszedik a saroglyát, bekenik a házalját, stb.). Ha nem utasítják el a legényt, akkor a lány a zörgetésre fölkel és felöltözik; ha tetszik neki a legény, rendszeren: vesz egy szoknyát a pendelre, kendőt a nyakára vagy a fejére, ha hideg a szoba, csizmát is húz. (Ha nem tetszik a legény, kelleetlenül terít magára valamit, kinyitja az ajtót és visszafekszik az anyja mellé.) A kötő és a legény illedelmesen beköszönnek és beülnek az asztal mögé. A kötő ül a lány mellé, az utcai ablak alá, a legény magában ül az udvari ablak alatt. A legények a házban kalapjukat teszik le maguk mellé a padra. Letehetik kabátjukat is és nyáron, amikor ingújjban és mellényben mennek, a mellényüket, akár maguk mellé a padra, akár pedig maguk alá. Egy darabig beszélgetnek, ha elálmosodtak, elhallgatnak. A beszélgetést a kötő viszi az ágyban fekvőkkel állatról, munkáról, időjárásról. A legény, a szerető ebbe nem igen szól bele. Nem szól egyelőre a lányhoz sem.

¹ A legényáldomás és tojássütés, valamint az egész szokás apróbb részletekre kiterjedő leírását lásd Ethn. Adattár 000.400 és 000.401 sz. a.

Amikor a szülők egyszer elhallgatnak, többé nem kell őket megszólítani. Az apa el is alszik. Az anya nem mer aludni, köhint egyszer-egyszer, had' hallják, hogy ő még fenn van. Ahogy a szülőkkel elhallgatott a beszélgetés, a lány párnát tesz a kötőnek a padra, a feje alá s a kötő elalszik. A szerető ekkor veszi ölébe a lányt és kezd beszélgetni vele, de olyan halkán, hogy senki ne hallja. A legény csipdesheti, csókolhatja a leányt, ennél tovább azonban nem mehet. Mikor legény és leány elálmosodnak, ők is lefekhetnek a sarokpadra egy párnára oly módon, hogy a pad sarkában a fejük összeérjen. A szeretőnek a kötővel együtt hajnali két óra tájban kell elmenni. A leány anyja vagy maga a leány küldi őket. Akad ugyan olyan lány is, aki tartja a legényt, hogy csak virradatkor menjen el tőle, mert a „pletykaasszonyok” ilyenkor meglátják s elbeszélik.

Amikor legény van benn a lánynál s más legények is mennek és zörgetnek az ablakon, akkor rendszerint a szülők valamelyike szól ki, hogy „— van idebe má legény, maj máskó gyere el.” — Ha az új legény gazdagabb, mint az eddigi szerető, akkor a lány anyja egy este azt mondja emennek: — „fijam, ne gyere el többet, meffázik a lány, hidegek vannak.” — Vagy a sok munka miatt korán kell kelni s nem lehetnek fenn este. Az okos legény rögtön ért az ilyen szóból s amint teheti csúfot úz a lányból: kimuzsikáltatja a kocsmában vagy megcsúfolja a házukat, vagy ha már volt a lánytól bokrétája, azt veri oda a házuk kerítéséhez. Az is előfordul, hogy a legények összeverekednek, amint egymást érik. De azért sohasem az győz, amelyik fölül marad, hanem amelyiket a lány választja. — Előfordulhat, hogy benn van legény, amikor újak jönnek s a lány kimegy ezekhez beszélgetni. Ilyenkor vagy helyben összeverekednek a legények vagy pedig a régi elmegy békességgel s átadja helyét az újnak.

A szülők minden legényt beengednének, mert nem akarnak senkit sem megharagítani. A lány válogat, amennyire ezt az anyja megengedi. A legényt is az anyja biztatja, hogy kihez járjon: — „én jóra nézném, ha a Fábíán Pál Rozikához járnál.” — A lány anyja sokszor hívja is a legényt, neki magának szól vagy valamelyik nőrokonának.

A legény jár a lányhoz mindaddig, míg „ki nem mondtak neki” vagy összevész a lánnyal vagy a „pletykaasszonyok valamit nem indítanak.” Ekkor marad csak el s kezd más lányhoz járni. Egy ma ötvenhatéves adatközlőm öt lányhoz járt öt éven át. Egy „becsapta”, háromtól a rokon asszonyok beszélték el s csak az ötödik lett a felesége. A lány családja is kiutasíthatja a legényt, ha rossz életű, ha nem tud rendesen viselkedni, vagy szegény a lányhoz. Legénynél a tisztességet éppúgy megkívánják, mint a lánynál. Ha a leány legényjárás alatt teherbe esnék, ez csakolyan szégyen volna neki, mint a legénynek. Ilyenkor sietnek esküdni. A lányra anyja vigyáz például avval is, hogy amikor legények vannak ott, legfeljebb mellé fekhetik az ágyba. Külön ágyba a lány nem fekhet, mert akkor a legény utána menne. Ezt pedig csak a kéretés után szabad és szokás. A legényt is igen óvják otthonról. Mikor nappal álmos, a szülei rögtön feddik: „elaluttá gyerek, má valami nélkü nem vótatok, nem aluttatok az éjjē, má nem tom mi vót.” Így vigyáznak rá.

A legény akkor kezd egyedül járni, kötő nélkül, amikor már biz-

tos, hogy hozzáadják a lányt. Biztos a legény nagy általánosságban akkor lehet, amikor egy esztendőn át mindig beengedik. Ha a legényből nem akarnak vőt, akkor husvét után nem engedik be. A legény a lánynak eleitől fogva szeretője és viszont. A változást a *nagy szerető* szó jelzi, amit akkor használnak, amikor biztosak. A nagyszerető ajándékot visz a lánynak: cukrot, narancsot, szalagot; búcsúkor mézeskalácsszívet (a versenytárs, ha teheti, ezt eltöri), böjt második vasárnapján botot, a harmadikon pedig mancsot a mancsozáshoz. Visz néha bort is, amit a szülőkkel együtt fogyasztanak el. A nagyszeretőt már megkínálják valami enivalóval: süteménnyel vagy tojással. Lány a legénynek bokrétát szokott küldeni. A bokrétaküldés szokása párhuzamosan fut a legényjárással és ilyenképpen történik:

Bokrétaküldés évente kétszer van: farsang vasárnapján és Szent-istvánkor. Ha pünkösztkor van tánc, erre is küldhetnek, de ez nem szokás. Háromféle bokréta van: a sima, a rózsás és a rezes. Sima bokrétát minden iskolát kijárt lány küldhet — olyan is, akihez még nem járnak legények, — minden iskolát kijárt legénynek. Egy leánytól vihetnek 8–10 bokrétát is, így egy legény is kaphat 8–10 bokrétát. A sima bokrétát azért küldik, hogy a legény táncoltassa a lányt, egyben kicsit puhatolják is vele a legény szándékát. Rózsás bokrétát a szerető küld. Rendszerint nagyobb lány már, aki többször küldött simát, de még nem nagyszerető. Ebből is küldhetnek többet, de már nem olyan sokat, mint a simából. Ezt már kevésbé a táncoltatás, mint inkább a puhatolódzás kedvéért küldik. A rózsás bokréta mellé a legény tehet még simákat. Ha a rózsás bokrétát előre varrták, akkor legközelebbi alkalommal küldhet a lány nyugodtan rezeset, mert azt is előre fogják tenni. Rezes bokrétát nagyszerető küld és csak egyet, ezt a legény már magában viseli. Rezes bokrétát is küldhet többször a lány, de mindig csak a nagyszeretőjének, minden alkalommal, míg össze nem házasodnak. Ha „széjjelbeszélték” a nagyszeretőket, akkor a leány kezdeti előlről a bokrétaküldést sima bokrétával. A bokrétát nem adják vissza, ha a legény megharagszik a lányra, akkor hozzáveri házuk kerítéséhez.

A bokrétát a lány anyja veszi Balassagyarmaton vagy Szécsényben. A bokréta kis mirtusutánzatból való csokor, esetleg apró, selyemből való rózsák és kevés árvalányhaj. A lány anyja végig gondolja a lányához illő legények sorát, esetleg egy-két nőrokonával meg is beszél, hogy kinek kellene bokrétát küldeni. Ha a leány nagyobb és például egy lakodalomban valamelyik legény többször is elvitte táncolni s a legény tetszik a családnak, akkor ennek is készítenek. A bokrétát maguk kötik össze s a lány keresztanyja, nénje, a jelzett napok ebédutánján két és hat óra között széjjel hordja. A bokrétát keményített fehér zsebkendőbe köti s elől összefogott két kezében tartja. A legény anyjához már eljutott a híre s ő felkészül az ajándék fogadására. A bokrétavivő beköszön — a legény nincs otthon, mind a kocsmában vannak — „Roziném bokrétát hoztam a Ferinek, a keresztlyányomét, a Hegedüs Örsziét.” — A háziasszony köszön és leülteti az asszonyt a padra, előre a tükör alá, a bokrétát pedig elveszi tőle s az ágyra rakja. Ha tetszik a bokréta küldője, akkor dicsérik a bokrétát s igen kedvesek a bokrétavivőhöz, megkínálják borral, süteménnyel és hússal.

Ha nem kedves a bokréta, akkor nem sokat beszélnek és húst nem adnak. A bokrétaívő asszony két kendőt visz magával: egyet a bokrétának, egy másikat pedig amivel a száját törülgesse. Ezt a második kendőt elveszi tőle a gazdasszony s megrakja süteménnyel. A bokrétaívő nem időzik egy helyen sokáig, hazamegy az új bokrétaért, amit új legényhez visz el. Hat óra után a legények hazamennek a kocsmából, akkorra már mind széthordták a bokrétákat. A legényes házaknál együtt van a nőrokonság, nézegetik, hogy kik küldtek bokrétákat, melyiket varrják előre. A bokrétákat ugyanis felvarrják a legény kalapjára. Régi szokás az, hogy olyan sorrendben (elől közepén van az első hely, ettől jobbra sorban a többi) varrják fel, amilyen mértékben tetszik a bokrétaküldő; újabb szokás szerint a bokrétaívés sorrendjében varrják fel, hogy ne sértsenek meg senkit. A nőrokonok eldöntik a sorrendet, felvarrják a bokrétákat és ha van „kedves bokréta,” ha szeretnék, hogy küldőjét majd elvegye a legény, akkor biztatják — „ezét tesszük előre, ezt táncótasd fíjam, majd eszt veszed e.” — A rózsás bokréta egyágú, a rezes három: mindkettőnél nagyobbfajta selyemrózsák vannak mirtusszal egybekötve, tövükön selyemszalag- „hejkötő” — csokor, ezért hejkötős bokrétának is mondják. A rezes bokréta hejkötőjén ezüst vagy arany csipke van. Az ilyen érdekesebb bokrétát már érdekesebb rokonok is viszik. Az ilyenek már nem zsebkendőjét töltik meg, hanem „törülközőt” adnak neki süteménnyel tele s ha kedves a bokréta, húst is kötnek közé. — A legény a bokrétás kalapot farsang hétfőjén teszi fel először a táncba. Az asszonyok, lányok mind nézik, hogy ki hova varrta a bokrétáját. Ha látják, hogy hátul van — „má itt nem nagyon kedves a bokrétám” — mondják s többet oda nem küldenek. A táncban a bokrétás legények a bokrétákat küldőket táncoltatják. A bokrétaért egyszer mindenkit meg kell táncoltatni, ha kedves, ha nem.

Ha a nagyszerető farsang hétfőjére kitűzte a rezes bokrétát és nincsen semmi akadály a annak, hogy összeházasodjon a lánnyal, akkor ettől a naptól kezdve vőjelöltnek nevezik; hétfőn is, kedden is ott vacsorázik a lány családjánál, egy tányérból a lánnyal. A nagyszeretők nyáron lehetőleg együtt mennek aratni. Szentistvánkor, a második bokrétaküldés idején a nagyszerető már nem engedi mással táncolni a lányt, legfeljebb jóbarátjával. Ha azután nem beszélnek el a fiatalokat egymástól, akkor ősszel kéretik a lányt. Kéretés után a legény együttállhat a lánnyal. Ilyen esetben már nem hagyhatják el egymást, mert ez megszegényítő volna mindkettejükre.

A falubajárásnak és bokrétaküldésnek itt ismertetett módját tizenöt éve még gyakorolták. Egy hetvenéves adatközlőm szerint az ő apja idejében nem így jártak, a legény ugyanis nem ment be a házba, a szobába a lányhoz, hanem a lány ment ki hozzá és a konyhában, a kémény alatt töltötték az időt a tűzpadon. Itt a szerető csuhájába takarta a lányt.

Martoson a falubajárásnak régibb alakját találjuk, mint Órhalomban, ott ugyanis nem kettesével járnak a legények, hanem négyen-öten

bandába, „fókásan“. Egy estét nem is egy leánynál töltenek mindvégig, hanem három-négy leánynál is; az egészet olyanmódon, hogy minden legény megforduljon minden lánynál. A bandák hasonló korú jópajtasokból verődnek össze: így van gyerekbanda, van a suhancároknak bandája és van legénybanda. Legényeknél az iskola elvégzése a korhatár; lányoknál ilyen nincsen: iskolás lányt is látogathatnak legények. A gyerekbanda járhat nagylányokhoz is, de ha a legénybanda nagylánynál kapja őket, megcsúfolja. Péntek kivételével a legények minden nap járhatnak. Általában ősszel kezdik meg a lányokhoz járást, amikor már hosszabbodnak az esték és járnak egészen a nyári munkák megkezdéséig. Aratás alatt szünetel a falubajárás. Nyáron bandástól csak vasárnap este járnak, hétköznaponként csak a szerető jár, de magában. A legény mielőtt lányhoz menne, megmosakszik otthon, sokszor jobb ruhát is vesz magára; a leány szintén rendbeszedi magát, gyakran inget is vált. A legények, minden *fóka* külön, a kocsmában jönnek össze. Sokszor a kocsmá előtt váraкоznak egymásra. Egyedül csak az a legény jár, amelyiknek van már szeretője. A legények az utcán dalolnak. A lányos ház ajtajánál a dalolást be kell szüntetni. Különben a lányos háznál az énekszóról tudják meg, hogy jönnek a legények. A család ilyenkor már fekszik a sötétben. A lány sokszor az anyjával. A lány nincs egészen levetkőzve, egy szoknya van rajta. A legények megzörgetik az ajtót és beköszönnek, hogy jóestét. Az anya biztatja lányát, hogy keljen fel és nyisson ajtót. Ha a lány nagyon húzódozik, akkor az apja is rászól, hogy talán ő nyisson ajtót. A legényeknek a lány előtt kell bemenni a házba; ha a lány fél kinn és beszalad előre, rászól az anyja: „te gyüszs be előbb, nem hogy becsuknád az ajtót.“ — Van aki minden egyes alkalommal bezárja az ajtót és így minden ujonnan jövő legénycsoportnak feláll ajtót nyitni. Általában az a szokás, ha már egy banda van benn, akkor az újabb banda zörgetés nélkül mehet be. A legények ahogy bemennek a szobába, beülnek az asztal mögé a sötétbe. A lány is keres magának helyet valahol. A beszélgetést a lány szülei kezdik el, vagy többi hozzátartozói, akik már ágyban vannak. A lány is beszél, de csak akkor, ha kedvesek a legények. Ha a szülők is hallgatnak, a legények rögtön észreveszik és puhatolják, hogy miért haragusznak. A beszéd a családdal az aznapi időjárásról, munkáról és jószágról folyik. A lánnyal is beszélnek erről, de neki inkább a más lányos háznál viselt dolgukat mondják el. Olyan házban, ahol a szülők nem szigorúak, a legények rendetlenkednek: megeszik az enivalót, vizet öntenek a kenyérre a fiókban, susognak, nevetnek egymás közt. A szigorú apa azonban rájuk szól: — „Ha nevetni gyüttetek, akkó minek gyüttetek, mennyetek a kocsmába“. — Vagy ha szebben akarja őket feddeni: „fijajim, ti nem tanútátok, hogy a bolondot a nevetísírű ismerik meg, nem tuggyátok magatokat szípen viselni“. — A feddést némelyek megfogadják, de akad olyan banda is, mely kirohan a házból köszönés nélkül és a kapuban nagy nevetésbe tör ki. (Ha volna az ilyen bandában legény, aki mégis el akarna menni a házhoz, akkor más odatartó bandához csatlakozik.) A legények, egy-egy banda, fél óra, egy óra hosszát is ott maradnak. Rendesen akkor mennek el, mikor új banda jön. Egy este négy-öt banda is megfordul egy háznál. A ban-

dázó legények, ha elálmosodnak, alhatnak is a lányos háznál. Ládára vagy padra feküdni bandában járó legénynek nem szabad, az ilyen ültő helyéből ráborul az asztalra és úgy alszik egy keveset. A lány csak akkor alhat, ugyanigy, mikor minden legény alszik; ha egy is ébren van, neki beszélgetni kell vele. A háziak nem alhatnak mélyen, mert a bandázó legényeket reggel előtt kell elküldeni. Ezt többnyire a lány maga teszi, de teheti anyja, apja is. A lány a bandát minden alkalommal kikíséri s ha valaki a banda tagjai közül egyedül akar vele maradni, az vagy előbb vagy később távozik, mint a többiek. Az is gyakran előfordul, hogy az ilyen legény beszélgetés közben ráborul az asztalra és csak úgy tesz, mintha aludna. A többi távozáskor költögeti, hogy együtt mennének, de ez meg sem mozdul. Ha nem szereti abból a bandából más a leányt, akkor otthagyják és többé a lányt banda nem látogatja. (Ha azonban szereti, akkor meglesik a kerítés alatt távozó legényt, megverik s a másik legény próbálkozik.) A legény magára maradvá tovább beszélget a lánnyal, majd ha elálmosodik, kérérdzik: — „hát én csak nem járok má haza, had fekszek le“. — Sokszor kérérdzés nélkül is elfekszik a padon. Ez azt jelenti, hogy a legény „meg szeretne tapannyi“. Ha szívesen veszik a legényt, nem szólnak érte, ha nem, akkor a lány le is löki a legényt. Az ilyen azután nem is megy el többet. Helyette újra banda jár. A legény eleivel csak úgy fekszik le, ahogy van, idővel a kabátját leveti és a feje alá hajtogatja. A lány ugyanekkor az asztalra borulva alszik vagy ő is elfekszik valamelyik padon. Az ágyba nem mehet, mert a legény utána menne. Mikor a legény már eleget unszolta a lányt, tetszenek egymásnak, a szülők is akarják a házasságot, akkor a leány egy szoknyára vetkőzik és lefekszik az ágyba. A legény nyomban utána megy. Ha egyszer a lány megengedte, a legény többet nem tágít. Eleinte, pár héten át az egy szoknya még rajta van a lányon, de azután azt is leteszi. Ilyenkor a legény már nem sötéttel, hanem világos reggel jár haza, had lássák meg, hol volt. Ez a kapcsolat eltarthat egy-két évig is, a szülők kívárlják, hogy a leány kicsit korosodjék és „kiadhassák“. Ha csak a szülők akarják a házasságot, a lány meg nem szereti a legényt vagy például nincsen elég hálóhely (a lánynak nincsen külön ágya), akkor csak házassághözés után fekszenek össze.

A lány megajándékozása Martoson is szokásban van. Bandában járó legények közül többnyire azok adnak neki rézgyűrűt, akik szeretnének nála megtapadni. Minél több gyűrűt hord a lány az ujjain, annál nagyobb dicsőség. A szerető cukrot, narancsot, szalagot visz a lánynak. Mikor már sok ajándékot hordott, akkor mondhatja a legény: — „én csak hozok neked, de te nem mersz adni“, — Erre a lány, ha tetszik a legény, ad neki egy varrott zsebkendőt, mit a legény úgy hord, hogy mindenki lássa. Ha a lánynak nem tetszik a legény, nem fogad el tőle ajándékot.

Leánynak, legénynek vigyázni kell arra, hogy „rendesek“ legyenek. A rossz életű lányt a legények a templomban kiírlják a karzatra. A „piszkos életű“ legénynek, olyannak, aki rossz hírlű nőkhöz jár, a lányos házban kidobják a kalapját, régebben kiakasztották a csuháját. Ha a legény „használja“ a lányt és otthagylja, ezért csak a lányt szörlják. Ez ugyan ritkán fordul elő. Az ilyen lányt azután a vagyonáért csak elveszik.

Martoson a falubajárás egy-két évtizede kezd az itt leírtnál más formát öltetni. A régi, nyolcvan évvel ezelőtti falubajjárásról pedig azt mondják, hogy akkor a legények még nem mentek be a házba, csak a konyhában, a kémény alatt a tűzpadon üldögéltek a lánnyal. A legény ilyenkor szeretőjét betakarta csuhájába.

Szakirodalmunk a házasságelőtti szokásokról igen keveset mond; ahol a szerző ismerte is a szokást, nem írta azt le, legfeljebb „erkölcstelennek” minősítette; elfelejtve, hogy a paraszterkölc normái mások, mint a polgáriéi. Ebből magától következik, hogy a paraszterkölc értékelése — ami ugyan nem feladata az etnográfusnak — más zsinórmértékhez kell, hogy igazodjék, mint a polgári erkölcsé. A csak nagyjátalánosságban mozgó, elszórt megjegyzéseken kívül, mint a mi szokásunkhoz közelálló formát *Fekésházy József* kis közleményét említjük meg, mit „Hogyan házasodik a tirpák” címen az *Ethnogr.* 1925. 196. lapján tett közzé. Az első részletes leírás a szokás magyar előfordulásáról 1934-ben jelent meg a *Népünk és Nyelvünk*-ben: *Szerelem Ajakon a házaseletig* címen (szerzője: *Ortutay Gyula*). A mezőkövesdi matyók házasságelőtti szokásait *Herkely K.* tette közzé (*A mezőkövesdi matyó nép élete* 1939.) A komárommegyei Kocs község vonatkozó szokásáról 1941-ben jelent meg beszámoló (*Fél Edit*: Kocs 1936-ban). Ismerjük még a palócföldről Lóc, Rimóc, Hollókő premaritális szokásait (saját kiadatlan gyűjtés) és összehasonlító anyagként idevonjuk a Pest megyei Szakmár község idevágó adatait (saját gyűjtés). *K. Rob. Wikman* 1937-ben megjelent standard munkája: *Die Einleitug der Ehe*, etc. (ism. *Viski*: *Ert.* 1939. 330 és *Fél*: *Ethnogr.* 1938.) 442 (*Viski Károly* adataira támaszkodva megállapítja a magyar szokás kultúrföldrajzi helyét, sőt föltehető eredetét is.

Leírásunk alapján a szokáskomplexum három főmotivumból áll: 1. ismerkedés, 2. megbizonyosodás, 3. konkubinátus. Bővebben kifejtve az egyes motívumokat: 1. a meghatározott korhatárt elért lányt, a hét megengedett napjain, bizonyos korhatárt elért két vagy több legény látogatja. A látogatás sötétben, a szülők jelenlétében történik és semmire sem kötelez. Ugyanaz a legény járhat több lányhoz és fordítva, a lány fogadhat több legényt is. Ebben a fázisban a lányt csak csoportosan látogatják, magányos legény nem mehet hozzá. A legények a lányt csipdeshetik, csókolhatják, ölükbe vehetik, többet azonban nem engedhetnek meg maguknak; konkubinátussal a szokáserkölc ellen véténének. 2. A legény is, lány is választottak. A választást összhangba hozzák a szülők akaratával. Kiszorítják a vetélytársakat. A lányt többé nem látogatják csoportosan. Legény, leány kölcsönösen megajándékozzák egymást. A választást a nagyobb közösségnek is tudomására hozzák: a legény csak a választottal táncol, hangosan énekel a lányos ház előtt és többé nem sötéttel, hanem virradattal távozik, stb. stb. 3. Mind a család, mind a faluközösség tudomásul vette és beleegyezésével szentesítette a választást. A lánytól megkívánt érintetlenség eléri határát. A konkubinátus szokás szerint történik és az egyházi és polgári hatóságok funkciója csupán az egy háztartásban való életnek jelenti majd kezdetét.

A szokáskomplexumon az idő által okozott változás annyi, hogy a múltban az első motívum, az ismerkedés nem a szülők előtt történt, a legény a szobába legfeljebb a 2., még gyakrabban a 3. fázis alatt ment be. A legújabb változás odamódosul, hogy az 1. a szülők jelenlétében világossal történik, a 2.-t igen rövidre fogják vagy elhagyják és nagyobb szerepet a 3. motívum kap.

A közölt irodalomban a tőlünk ismertetett szokáshoz legközelebb a tirpák áll. Az *Ortutay*tól gyűjtött ajaki szokás más típust képvisel. A mezőkövesdiek csoportosan járnak, mint a martosiak; sajnos a leírásból nem tűnik ki, hogy a legény ott alszik-e a lánynál és milyen formában? Lócon a legények csoportosan járnak az ablak alá beszélgetni (részben külön típus), mire a lány a házba engedi őket, illetve csak egy legényt, az 1. és 2. motívum lebonyolódott. Rimócon az ágyban fekvő lányt csoportosan látogatják a legények; fönmaradt azonban, hogy régebben a konyha tűzpadján ültek a legények s a szerető itt csuhájába takarta a lányt. Hollókőn a legényeket, kik kettesével járnak, a lány ágyban fogadja. (Ez a szokás más típust képvisel és külön tanulmányt igényel.) Számunkra a rimóciival együtt legjelentősebb a Kocsról közölt alak: a legények kisebb csoportban vagy kettesével járnak s a konyhabeli tűzpadon ülnek, ahol a legény szűrőbe takarja a lányt. Szakmáron, Pest megyében ugyancsak sötéttel jár 4-5 legény a lányhoz, akivel a konyhabeli padkán töltik az időt. Itt is, mint a többi felsorolt esetben, a legény szűrőbe takarja a lányt.

Wikman főképp Udvarhely és Borsod megyei adatok alapján azt állapítja meg, hogy házasságelőtti szokásaink, melyek főleg a hegyvidékeken: a Kárpátokban és Erdélyben terjedtek el, beletartoznak egy nyugatról kelet felé orientálódó elterjedési területbe. Germán eredetüket valószínűnek tartja, de nyitva hagyja annak lehetőségét, hogy óeurópai jelenségről van szó.

A mi itt ismertetett és a *Wikman*tól leírt szokáskomplexumunk között lényeges különbség van. *Wikman kiltgang*-ja, melynek előfordulását a cseh-tót-magyar-román néphatárig szinte egész Észak-, helyenkint Nyugat- és Középeurópában igazolja, fontos kvalitásbeli kritériuma abban áll, hogy a már magában járó legény a magában fekvő lány mellett felöltözve, szigorú formák megtartásával, fekvébe tölti az éjjel egy részét. Adatainkból azonban kitűnik, hogy a régi előfordulás nálunk az, amikor a konyhában a tűzpadon egymásmellett ülve töltik az időt, a szobában lócán, ládán való alvás s különösen a legény ágyban fogadása újabb, utóbbi a tiszta szoba rendszerrel összefüggő változat. Megegyezik a mi falubajárásunk a *kiltgang*-gal szokásbeli folyamatában és abban, hogy az egyházi szertartást megelőzően konkubinátusba torkollik. — A kalocsai Szállásokról és Kocsról eredő adataink birtokában meg kell állapítanunk, hogy *Wikmannak* az az állítása, mely szerint a mi falubajárásunk . . . „steht . . . geographisch im Zusammenhang mit den Ausläufern und Sprachinseln des deutschen Volksbodens“ . . . (248 lap) korrekcióra szorul. Mielőtt szokáskomplexumunk kultúrföldrajzi helyét megállapítanánk, ismernünk kell annak előfordulását nemcsak földrajzilag, de a lehetőség szerint történetileg is. Jórészt ezt a célt kívánja szolgálni közleményünk.²

Fél Edit.

² A közleménnyel főlészre dobott problémákat, mint amilyen például az udvarlás

Über einen vorehelichen Brauch der Palowzen.

Verfasserin beschreibt jene Gruppe von Bräuchen, in welchen sich die vorehelichen Umgangsformen der Jugend beiderlei Geschlechts, als Gesellschaftsgruppe kundgeben und die im Konkubinat enden. Beschrieben wird der „Kiltgang“ in einem westlichen und einem östlichen Palowzendorf: in Órhalom (Kom. Nógrád) und in Martos (Kom. Komárom).

In Órhalom wird dieser Brauch von jenen Burschen ausgeübt, die bereits am „Burschentrank“ teilgenommen haben und solche Mädchen aufzusuchen pflegen, die schon „Eier gebacken haben.“ (Dies ist ein, auf die Mädchenweihe bezüglicher Brauch.) Der „Kiltgang“ dauert in Órhalom von Herbst bis Frühling und findet an jedem Dienstag-, Donnerstag-, Samstag- und Sonntagabend statt. In Órhalom gehen die Burschen zu zweit; der eine ist der Geliebte, der andere der „kötő“ (= Wecker). Sie gehen spät abends zum Mädchen, zu einer Zeit wo sich im Hause jeder schon zur Ruhe gelegt hat und auch die Lampen ausgelöscht sind. Wenn die Burschen klopfen, werden sie vom Mädchen hereingelassen. Eine zeitlang plaudert die ganze Familie, dann schlafen die Eltern ein und das Mädchen legt auch für den „kötő“ ein Kissen auf die Bank. Sie selbst spricht mit dem Burschen. Wenn auch diese beiden schläfrig werden, können sie sich auf die Eckbank legen, derart jedoch, dass ihre Köpfe in der Ecke aneinanderstossen. Beim Morgengrauen, um 2 Uhr schickt das Mädchen die beiden Burschen fort.

Verfasserin beschreibt eingehend das Benehmen der Rivalen. Nachdem der Bursche ein Jahr hindurch hereingelassen wurde, kann er auch allein, ohne den „kötő“ kommen; solange, bis er nicht um das Mädchen anhalten lässt. Nach dem Anhalten findet der Beischlaf statt. Parallel mit dem „Kiltgang“ wird in Órhalom der Brauch des „Straussendens“ ausgeübt. Es gibt dreierlei „Straüsse.“ (diese sind aus Kunstblumen angefertigte Hutsträusse), den „glatten“ Hutstrauss (derselbe ist klein und unverziert), den „rosigen“ (welcher grösser ist und mit rosigen Bändern geschmückt), und den „kupfrigen“ (den man mit Silberspitzen ziert). „Glatte Sträusse“ darf jedes, der Schule entwachsene Mädchen einem ebensolchen Burschen schicken. Man kann auch 8–10 Sträusse von einem Mädchen forttragen, ebenso erhält auch ein Bursche oft 8–10 Sträusse. Den „glatten Strauss“ schickt man, um damit der Bursche das Mädchen zum Tanzen auffordere, auch um ein wenig seinen Absichten nachzuspüren. Einen „rosigen Strauss“ sendet jenes Mädchen, zu der ein Bursche schon seit längerer Zeit zu kommen pflegt. Auch von diesem Strauss können mehrere, an verschiedene, geschickt werden. Dieser wird jedoch nicht so sehr wegen des Tanzes, sondern eher wegen des Nachspürens geschickt. Wenn es vom Burschen angenommen wird, und er den „rosigen Strauss“ vorne auf seinem Hut anbringt, so schickt ihm das Mädchen bei nächster Gelegenheit schon einen „kupfrigen.“ Von diesem letzteren schickt sie jedoch nur einen, jenem Burschen, der sie schon allein aufzusuchen pflegt. In Martos gehen die Burschen gruppenweise (4–5 zusammen) zum Mädchen. Eine Gruppe kehrt an demselben Abend auch in 4–5 Häusern ein. In allgemeiner geht jeder Bursche zu jedem Mädchen. Der Besuch selbst findet in einer ähnlichen Weise statt, wie in Órhalom. Die schläfrigen Burschen können auf den Tisch gestützt einschlafen. Von der Gruppe sondert sich dann — oft nur nach 2–3 Jahren ein Bursche ab, der das Mädchen heiraten will und der dann allein zu ihr geht. Der Bursche, der ein Mädchen allein besucht, kann mit ihr auch den Beischlaf ausüben.

Sowohl in Órhalom, wie in Martos ist d-r hier beschriebene Brauch bereits ausser Mode. Er wurde vor 20 Jahren noch ausgeübt. An beiden Orten war auch eine ältere Form des Brauches üblich, nämlich die, dass die Burschen nicht ins Haus gingen sondern in der Küche, unterm Kamin auf der Feuerbank mit dem Mädchen sassen.

Verfasserin gibt das Schrifttum des Brauches an, und führt auch eigenes, unveröffentlichtes Material an. Ihrer Feststellung zufolge besteht dieser Brauchkomplex aus drei Motiven: 1. Bekanntwerden: das Mädchen, welches eine bestimmte Altersgrenze erreicht hat, wird an festgesetzten Tagen der Woche von zwei oder mehre-

módjának kapcsolata a középkori lovagvilággal, esetleges polgári hagyományok átvétele és megőrzése; honnan ered a szokás, hogy a megbizonyosodás, ill. eljegyzés után konkubinátus következik be? Mi ennek jogszokásbeli háttere? Hogyan tudta ez a szokás az egyházzal szemben fenntartani magát, sőt hogyan tudta annak szerepét róm. katolikus és pr. testáns vidéken egyaránt mellérendelt sorban tartani?, stb. stb. — más alkalommal fogjuk fejtegetni.

ren, eine bestimmte Altersgrenze erreichten Burschen besucht. Der Besuch findet im Finstern, im Beisein der Eltern statt und verpflichtet zu nichts. Derselbe Bursche kann mehrere Mädchen besuchen und umgekehrt, kann ein Mädchen auch mehrere Burschen empfangen. In dieser Phase findet der Besuch gruppenweise statt. 2. Sowohl der Bursche wie das Mädchen hat die Wahl getroffen. Die Wahl wird mit dem Willen der Eltern in Einklang gebracht. Die Rivalen werden verdrängt. Das Mädchen wird nicht mehr gruppenweise besucht. Mädchen und Bursche beschenken sich gegenseitig. Die Wahl wird auch der grösseren Gemeinschaft mitgeteilt. 3. Sowohl die Familie, wie die Dorfgemeinschaft hat die getroffene Wahl zur Kenntniss genommen und mit ihrer Einwilligung sanktioniert. Die vom Mädchen erforderte Unberührtheit erreicht die Grenze. Das Konkubinat vollzieht sich dem Brauche entsprechend und die Rolle der geistlichen und weltlichen Behörden bedeutet dann bloss den Beginn des Lebens im gemeinsamen Haushalt.

Die am Brauchkomplex durch die Zeit verursachte Veränderung besteht darin, dass einst das erste Motiv des Kennenlernens nicht in Gegenwart der Eltern stattfand; der Bursche ging in der zweiten, noch häufiger erst in der dritten Phase ins Zimmer. Die neueste Veränderung geht dahin, dass Phase 1. im Beisein der Eltern, bei Lampenlicht stattfindet, Phase 2. wird sehr verkürzt oder ganz fortgelassen und das 3. Motiv erhält eine grössere Rolle.

Verfasserin untersucht die den ungarischen Brauch betreffenden Feststellungen von K. Rob. Wikmans Werk: Die Einleitung der Ehe. Sie ergänzt die von Wikman im Allgemeinen bekannten Angaben mit solchen aus dem Komitate Pest und Komárom, ferner mit den älteren Varianten des Brauches. Sie stellt einesteils wesentliche qualitative Unterschiede zwischen Wikmans Kiltgang und der älteren ungarischen Variante dieses Brauchtums fest, andererseits korrigiert sie jene Äusserung Wikmans, laut welcher der ungarische Kiltgang "... geographisch im Zusammenhang mit den Ausläufern und Sprachinseln des deutsche Volksbodens ..." stehe (S. 248).

A MAGYAR NÉP JELNYELVE.

Néprajzi gyűjtéseim közben állandó figyelemmel kísértem a varázsló szokások fej-, szem-, arc-, orr-, száj-, kéz-, ujj- és egyéb testmozdulatait, mert meg akartam állapítani, hogy milyen összefüggés van ezek és a végzett varázslócselekvés, főképp pedig ennek szövege, a varázslómondókák és ráolvasók között. Így aztán ráterelődött a figyelmem a nép egyéb beszédes mozdulataira is, amelyekkel másnak tudtul akar adni valamit. Adataim tehát tisztán népiek, csoportosításom pedig csak alaki, mert a kevés adat nem volna elegendő a Wundt-féle pszichologiai módszer alkalmazására.

Az első csoportba azokat a beszédes mozdulatokat sorozom, amelyek rámutatással fejezik ki az ember mondanivalóját. Igen kevés idetartozó adatot tudtam megfigyelni, mert hiszen csak azokat a fej- és ujjmozgásokat sorozhatjuk közéjük, amelyekben semmi utánczás, semmi zombólum sincs; közvetlen rámutatások a fej odafordításával, szemintéssel, mutatóujjal a tárgyra, irányra (le-fel, erre-arra, jobbra-balra), vagy a hívás és küldés jelzésére, tehát csak a küldésre adott válaszok, a beszédet kísérő utalások; gondolatot és érzelmet azonban nem fejeznek ki.

A második csoport beszédes mozdulataira, az utánczó jelekre sem sokkal több adatot hoztunk fel, mert eleve ki kellett zárunk azokat a beszédet kísérő gesztikulációkat, amelyek az egyéni vérmérséklettől függő szubjektív mozdulatkísérők, tehát nem általánosak és nem állandók. A kisujj egy ízével, az ökölbe szorított kézzel (öklömnyi) jelzik pl. a kicsinységet, a tenyér magasra vagy lentebbre tartásával a nagyságot, s e csoportba tartoznak az összes népi csúfoló mozdulatok is, mint pl. a vén embert utánczó rogyadozva járás, a gögös, magatelt, nagyképű embert utánczó arcfelfúvás, haskidöltés, napóleoni póz, s aztán ilyen a számárnak csúfolás: a halántékra, a fülre,

homlokra, orra illesztett hüvelykujj a többi mozgatómozgásával, meg az „akasztó-fára való” huncutság jelzése a nyaknak a jobb kézzel való körülkerítése után az mutatóujj magasba csapásával, s ilyenek a fajcsúfolók is, mint pl. a zsidó-csúfoló jobbkézzel való állhúzogatás, meg a tótok csúfolása, a „tutajozás”: a balkéz felő lapjára helyezett jobbtenyér a hüvelykujj előre-hátra mozgatómozgásával, aztán a reformátusok-katolikusok-luteránusok csúfolása; a viszkető jobb „takompartot” a református jobbkézzel, a katolikus ballal, a luteránus pedig a fejen át tett balkézzel vakarja meg, s végül idetartoznak a jobb mutatóujjal a levegőben végzett egyszerű vagy plasztikus rajzutánzások is, mint pl. az orr fölött rajzolt nagy és horgas orr, vagy a jobb fülszél mellett csavarva jelzett pájesz (tetülétra) a zsidók csúfolására.

A magyar népi jelnyelv igazi, azaz közismert és közhasznált, tehát országsszerte állandó anyaga azonban mind a harmadik csoportba, a *szimbólikus jelek* csoportjába tartozik. Jórészt testrészekkel végzett cselekvések ezek, és csak egy testrészrel, ha csak egy érzést, egy gondolatot akarunk a cselekvéssel kifejezni, de egész jelbeszédet is folytathatunk le több testrész egymás után való sorozatos szerepeltetésével együtt — vagy össze — „beszélésével.”

Vegyük először az első csoportot: egy testrész, egy cselekvés, egy érzés vagy gondolat kifejezésére. Az igenlés és tagadás, a beleegyezés és helyeslés, a kételkedés és megróvás, a köszönés és köszönet, az érdeklődés és figyelem mind csupa fejmozdulattal jár, de mégis egészen más fejmozdulatokkal. Az igenlésnél előre bólintjuk a fejet, a tagadásnál előbb jobbra, aztán jobbról balra és vissza, — hasonló fejmozdulatokkal jár a beleegyezés és helyeslés, a kételkedés és megróvás is, csak éppen a bólintás sűrűbb és lendületesebb, s a fejcsoválás lassúbb és tempósabb, — a köszönés és köszönet fejbólintása mélyebb, a vállaktól eredő és arrafelé hajlással kapcsolódik, — s végül a figyelemnek az odafordított fej felvetése a legegyszerűbb jele. A homlokbőr vízszintes összeráncolása komikus csodálkozásra, függőleges összehúzása pedig megbotránkozásra, felháborodásra mutat. A szem tágra nyitása, „kimeresztése” csodálkozást, összehúzása megbotránkozást, helytelenítést, lesütése szégyenkezést, behunyása undort akar kifejezni, a jobb szemmel való kacsintás (a félig lehunyt pilla gyors rezegtetése) pedig huncutkodás, másnak becsapására való figyelmeztetés, női kacérkodás jele. Szagérzést jelzünk az orr szimatolásával, nemlatszést fintorgatásával, azaz a jobb és bal orrlyuk válogatott összehúzásával, míg a felhúzás, a felhúzott orr a megsértődés, undor és harag jele. Hirtelen eltávozott szájjal álmélikodik a meglepődött ember, s a szájszélek vonogatása, jobbra-balra húzogatósa gúnyos lenézést, megvetést és semmibevevést fejez ki. Az ajkak vékonyra fogott szoros összefogása hirtelen harag, — a felsőajak fel- s az alsó lehúzósa, azaz a fogcsikorgatás a kirobbanásig feszült düh, — az összefogott ajkak összehúzása undor, fanyar érzés, s a kissé tágra nyitott ajkak összecücsörítése évődő csókadás jele. A nyelv kinyújtása csúfolódást jelez, s minél jobban kinyújtják, annál magasabb fokút, — a jobb szájszélbe csücsörített nyelvhegy pedig az erős gondolkodással jár együtt. Az áll merész előre felvetése a megbántódás és harcrakészség kísérő mozdulata.

A vállvonás, mint a szemöldök hirtelen felrándítása is, a semmibevevés jele, s még erősebb és ingerlőbb ennél a vállrántás; rendszeren csak a jobb váll mozog, s ha vele felváltva a bal is, az érzés annál erősebb. A jobb kar felemelése az alkalom szerint a meglepetés, az öröm, az üdvözlés és búcsúvétel régi és általános mozdulatai, s ugyanezeket az érzéseket jelzi a két kar fellendítése is; minél hevesebb a mozgás és minél magasabb a két kar felemelése, annál erősebb az érzés. Vegyük aztán ide a magasba emelt két karnak megadást jelző ősi mozdulatát („hore ruki”) s aztán a felemelve behajlított karok ölelésre tárt üdvözlő és szívesenlátó jelzését is, amelyeknek még erősebb megnyilvánulása az ölelés.

s aztán rá kell mutatnunk a jobb könyök bal tenyérbe vágása után kilökött ökölbe szorított alsókar előrecsapásának triviálisan visszautasító jelentésére is. Igen változatos a kéz beszéde is. Jobbkézrel jelezzük a pofonütést és elverést, a kifordított jobb kéz magunktól való eltávolítása pedig a „távazzál innen, menj a fenébe” jele. A mellünk elé emelt kezek összetevése a kérés jellemző mozdulata, felülről jobbra balra csóválása a gyerekes és évődő „pítizés” (ich bitte), éppúgy, mint a két kéz összekulcsolása is erősebb kérést, könyörgést jelez, összecsapása pedig meglepetést, csodálkozást, a kezek összedörzsölése örömet, összeülőgetésük, a taps meg tetszést, elismerést. A kéz ökölbe szorítása az indulat, s az ökölbe szorított és felemelt jobb kéz heves előre-vissza lendítése a fenyegetés jele. A kézzel való beszéd módjai közé tartozik aztán végül még a kézfogas (parola, Csűry: Szamosháti szótár, 2: 219.) is, mint az üdvözlés, szóadás és barátságkötés jele.

Az ujjak vagy egyedül szerepelnek, vagy valamennyi egyszerre a tövüktől kezdődő behajlítással. A mutatóujjnak a második íznél felénk hajlítgatása hivatgatást, odahívást jelent; felemelve kinyújtása figyelemzárás, hallgatásra és csendre intés, ide-oda csóválása a „nem” s előre-hátra lendítéssel fenyegetés jele, a második és harmadik íznél begörbítve és a beszélő elé tartva kételkedésre, hitetlenségre mutat („így görbülj meg”). A mutató és középső ujjak felemelése esküt jelez s az utolsó ízeik közé dugott hüvelykujj, a „fügemutatás” már régtől fogva a csúfolódás, a kérés megtagadásának drasztikus jele. (Ethn. 15: 28., 37: 140.) Az ujjbeszéd másik módja: az ujjak tőltől együttes mozgása, felemelt karral a búcsúzás (pá-pá) jele, — a befelé fordított jobb kézfej összefogott ujjainak tőlünk való lengetése „menj el, távozz innen” jelentésű, s a jobb kéz mutató és középső ujjának előre léptelése járást utánoz, ha pedig ezeket az ujjakat szétterpesztve leány vagy fiatalasszony felé jártatják, az a „rossz” megítélésnek, kikapós természetnek jelzése. A lábdobbantás a hirtelen harag kísérő mozdulata, s jobblábbal mutatják a kirugást, és „az asszonyok, ha veszekszenek, hirtelen megfordulnak és szoknyájukat felkapva mutogatják egymásnak meztelen alfelüket” (Ethn. 48: 85.), s végül idetartozik a közösülésre való hivatgatás jele is: a baltenyérbe fogott ujjak közé a jobb mutatóujj beledugdosása.

A különböző testrészek kettős vagy sorozatos szerepeltetése az érzéseknek és gondolatoknak is sorozatos összekapcsolásával jár, valóságos beszéddé, sőt párbeszéddé válik. A cselekvést az ujjak, ritkábban a jobb kéz végzi a másik testrészen vagy testrészrel. A halántékhoz illesztett hüvelykujj a függőlegesen álló mutatóujjal a felszarvazott szerető vagy férj kicsúfolása, a homlokra vagy orra helyzetű mutatóujj pedig a gondolkodás jele. A mutatóujjnak orrunkra és utána alfelünkre mutatása országsszerte ismeretes drasztikus jelzés, ha pedig a másik orrát hüvelyk- és mutatóujjakkal lehúzzák, az a lekicsinylés, semmibevevés jele, s még sértőbb az orr- vagy a fül felfricskázása. Az ajakra helyezett jobb mutatóujj csendre int vagy elhallgaltat, az ajakra téve s innen valaki felé távolítva, csókhintést jelez. A felsőfogakba akasztott hüvelykujj körmének a szájtól elkattintása megtagadást, semmibevevést, fittyethányást jelent, a hüvelykujj harapdálása, rágogatása veszekedésre ingerlő (Ethn. 37: 140, Csűry 1: 234), s a mutatóujj hegyének a kinyújtott nyelvre helyezése, s innen alfelükhöz vitele triviális népi csúfolódás. Az ujjakon kívül gyakran szerepel a kéz is: a mutatóujjal a homlok elé tartott vízszintes kézfej jobbra-balra húzogatója, a „vasutas”-nak nevezett kézmozdulat az ész elmentét, az ész nélkül való beszédet jelzi, mint a mutatóujj homlokra tétele után a kézzel való elintés, vagy a homlok előtt a kéznek ide-oda lengetése is, — a fülhöz tartott kézzel való hallócsövezés a figyelem jele, — a tenyérbe helyezett homlok vagy arc fájdalmat, bánatot mutat, s a jobb ököl mellre vágása a bátorság, elszántság, a „gyerünk hát” országsszerte ismert legényéleti jele. Aztán a kételkedés fejcsóválása együttjár a szem kimeresztésével, s a megütődés és harag fejfelvetése a szemek összehúzásával, az ajakrágás a

hirtelen felfortyanás mozdulata, a nyelv hegyének kinyújtása a szem kacagó összehúzásával a szerelmi évődés csalhatatlan jeladása, s a kinyújtott nyelv-hegyre tett mutatóujj a beszéd tréfás semmibebevését jelzi: „csipisz“, és az alsójajknak a nyelv hegyével való nyalogatása a tetszés, jólesés szokásos jelensége.

Az egyes testrészeken kívül az egész testnek is megvannak a maga beszédes mozdulatai. A meghajlás és kalaplevétel a hűbér- és jobbágyidők maradványa, — s éppily egész testtel végzett mozdulatok a negédeskedő karcérkodás riszálva járása, a hívást vagy kérést megtagadó sarkon-perdülés és hátalfordítás is.

A testrészekkel való beszéd tehát általában kérést, hívást, elküldést, figyelmeztelést, érzést fejez ki, esetleg választ ad. Maga a mozdulat néha egészen primitív, babonás eredetű, néha tanult utánzás. A mozdulat jelentését a lendület tempója (ereje, hevessége, kimértsége), egyszerűsége vagy ismétlése fokozza, sőt módosítja. A különböző jelentésű mozdulatok összekapcsolása az érzéseknek és akaratnyilvánulásoknak is egész sorozatát fejezheti ki. A jelbeszédnek azonban nemcsak ez a fajtája játszik szerepet a nép életében, tárgyi jelekkel és szimbólikus-analógiás cselekvésekkel is sok mindent tudtul tudnak adni az érdekelteknek. Nem igazi jelbeszéd ez, mert nem beszédes mozdulatokon alapul, de mégis jelbeszéd, mert a tárgyi jeleket és cselekvéseket a hagyomány alapján mindenki megérti: tudja azoknak esemény-, alapot- és válaszjelző jelentőségét. Nem sok adatunk van rá, mert a gyűjtők nem voltak tisztában néprajzi értékükkel, nem tudták a hagyományok egyik csoportjába sem elhelyezni őket, hiszen még gyűjtőiveink sem emlékeznek meg róluk: s ezért nem is igen jegyezték fel őket, vagy csak úgy jártak el velük, mint a régibb mese- és dalgyűjtők, akiknek csak az anyag volt fontos, de mitsem törődtek az anyag szokásbeli életével. Éppen ezért csak rövid rámutatásra merünk vállalkozni a jelbeszéd e szimbólikus csoportjában: gyűjtőinkre vár további és alapos megfigyelésük.

A régi időkben pl. a toronyőrök félrevert harangozással jelezték a mezőn dolgozóknak a martalócsapatok közeledtét, az irányt pedig, ahonnan jöttek, nap-pal a toronyba tűzött piros zászlóval, éjjel pedig piros lámpással mutatták; szokásos volt azonban a kötélre akasztott deszka fakalapáccsal való verése, vagy a dombokon rakott máglya meggyújtása is. (Regélő, 1843. 2: 454.) Ez a lármaharang és lármatűz ma is él a tüzet vagy árvizet jelző harangfélreverésben, piroszászló és lámpás kitzésében, s a Balaton környékén ma is mozsárdurrogatással jelzik a vízen levőknek a vihar közeledtét. Hanggal, de egyúttal zászlóval folyik a balatoni halászok jelbeszéde is (Herman 435), s a házfalra vagy kapufélfára rajzolt jelekkel adják tudtára egymásnak a vándorló koldusok, hogy hol mit várhatnak és hogyan kell viselkedniök. (Ujság 1926. I. 15. Mság. Népr. 4: 284.) A régi betyáridőben pedig ha pandúrok jelentek meg a tanyák között, a gazdák úgy adták tudtul érkezésüket, hogy a kútgémet az első után sorjában mind feleresztették, ma meg így hívják haza a tanyán kívül dolgozó embereket és libapásztorokat. (Ethn. 49: 184.) Aztán pl. Óriszentpéteren és Baracsán, amikor a leány eladósorba lép és a szülők jelezni akarják, hogy most már szabad a kapu a legénylátogatóknak, az apa ölnyi magas oszlopot ás a ház elé (Népr. Ért. 14: 50. NNy. 1: 317. 4: 153.), — a szegedi tanyák közt pedig az utcára eső ereszfalon kifeszített spárgára húzott cérnagurigák jelzik, hogy a leánynak kész a kelengyeje. (Népr. Ért. 5: 265.) Az eladófához hasonló kendőfát állítanak a ház elé a lakodalom előtti nap (Tud. Gyűjt. 1827. 3: 43. Nyr. 34: 485. Napkelet, 1859: 131. Kővári: M. családi és közéleti szokások, 88. Résző Ensel, 122. 302. Magyarország képekben, 1: 277. 3: 138. *Gvadányi*: Rontó Pál, 13.) Erdélyben és Gömörben, de másutt az alkalmi táncok bérelt helye előtt is; a két fa közt azonban az a különbség, hogy a lakodalmifa kendő- és egyéb díszei közt kifejező szimbólumként egy ragadozómadár is ott lóg. (Családi Kör, 1861: 200.) S ugyancsak a Székely-

ségben az előtte való nap ház elé tűzött zászló jelzi, hogy a gazda másnap szántásra kéri kalákatársait. (Magy. Népr. 4: 266.)

Ezekon a tárgyi jeleken kívül szimbólikus cselekvésekkel is számtalan jelét tudták adni érzésüknek és akaratauknak. Többnyire a szerelmi élet körébe tartozó kérdések s az ezekre adott válaszok ezek a szimbólikus cselekvések. A nép u. i. nem szereti az egyenes kérést, mert erre szóbeli válasz jön, ez pedig — ha visszautasító — egyúttal sértő is, míg a jelképes visszautasítás nem nyílt szóval történik, tehát nem muszáj tudomásul venni. Az Alföldön piros almával kínálja meg a legény a kiválasztott leányt, s ha ez az almát még ott előtte megeszi, jele az udvarlás elfogadásának. (Pest vm. mon. 2: 8.) Másutt a májusfa jele a legény szándékának, s erre a leány úgy ad kedvező választ, hogy pántlikákkal és borosüvegekkel minél gazdagabban díszíti fel (Gábor: Kalocsavidéki népszokások, 24.). A keleti vidékeken pedig jegyet küld a legény a bárra, s ha a leány elmegy, ez az udvarlás elfogadásának jele. (Magy. Népr. 4: 178.) A legényjáróestét, azaz hogy a hét melyik napján szabad a legényeknek az eladót meglátogatni, a házelő elseprésével és fellocsolásával jelzik; ha azonban a látogatóba jövő legény nem tetszik, távozásakor fokhagymát talál zsebében, — ajándékait (alma, guzsaly, mézeskalács) a lány nem viszonzozza (kalács, kalapbokréta, slingolt-zsebkendő), nem székkal kínálják, hanem lócára ültetik, s erről meg a háziak leszorítják, távozásakor a pitvarba akasztott szűrét az eresz alatt találja (Ethn. 15: 83.), mint a fonóban is a leány, akit viselkedése miatt nem akarnak a klasszisban megtűrni, rokkájára az udvar közepén akad rá: így teszik ki a legény szűrét és a leány rokkáját. Jó jel azonban, ha a leány a pitvarban megáll beszélgetni, vagy a kiskapuig kíséri a legényt, s már családi belenyugvást jelent, ha az anya széket tesz ki a pitvarba vagy az udvarra, mert hiszen akinek beszélni valója van, lassan lépik egyet. Ma már a házasságkötés különböző fázisaihoz fűződő bejelentések és kérések, meg az ezekre adott válaszok szimbólikus tudtuladásnak tekinthetők, eredetileg azonban jó-részük babonás, illetve varázsló célzatú volt. Mindezeket, pl. hogy a házasságközvetítő vénasszony (gügyü, vagy gyalogsátán) belépésekor az ajtót nem kézzel, hanem a hátával nyomja be, — mellőzve: jó jel, ha a gügyüt az egész háznép a kapuig kíséri (Bács vm. mon. 333.), — s aztán a leánynézőknek adott pulykapecsenye elfogadást, a malac elutasítást jelent (Zemplén vm. mon. 154.), — a házlúznézés elmaradása, vagy ha udvariasságból el is mennek, de a kínálást nem fogadnak el: a próbálkozás visszautasítására mutat.

A Magy. Néprajzának szokásfejezete (és ennek forrásjegyzékei) még sok más szimbólikus cselekvést felsorol, de mert az adatok gyér feljegyzése miatt egyelőre nehéz eldönteni a cselekvések babonás, szokásbeli vagy csak pusztán tudtuladó voltát, sőt még az sem világlik ki belőlük, hogy országos vagy csak nagyon helyi jelentőségűek: ezért nem is vesszük őket jelnyelvi adatoknak. Az előadottak alapján azonban mégis megállapíthatjuk, hogy nekünk is van valamelyes jelnyelvünk; nem olyan kifejtelt ugyan, mint a nápolyiaké, több benne az ősnépek beszédet kísérő mozdulatainak, primitív jeladásainak emléke, de mindenesetre érdemes a gyűjtők komoly és alapos megfigyelésére.

Szendrey Ákos.

*

Die Zeichensprache des ungarischen Volkes.

Der Artikel fasst die sprechenden Gebärden, ausdrucksvollen Bewegungen des ungarischen Volkes zusammen. Durch diese gibt der Mann aus dem Volke kund, was er einen anderen wissen lassen will.

In die erste Gruppe gehören jene Gebärden, die durch Zeigen das ausdrücken, was gesagt werden sollte. Dies sind bloss auf Fragen gegebene Antworten, die Rede begleitenden Hinweise, die aber weder Gedanken noch Gefühle ausdrücken.

Die nachahmenden Gebärden gehören in die zweite Gruppe. Die durchaus subjektiven, redegleitenden Gestikulationen gehören nicht hierher. Diese letzteren sind zumeist die Spottbewegungen des Volkes.

In die dritte Gruppe gehört jenes Material, das sozusagen im ganzen Lande allgemeinverbreitet ist. Dies sind die symbolischen Zeichen. Zumeist sind es mit Körperteilen ausgeübte Gebärden, und zwar mit einem einzigen Körperteil ausgeübte, wenn man nur ein einziges Gefühl, einen Gedanken mit der betreffenden Bewegung ausdrücken will. Solche sind z. B.: Bejahung, Verneinung, Einwilligung, Zweifel, Rüge, Grüßen, Danken, ferner die Gesten des Ausdrucks der verschiedenen Arten des Staunens, sodann des Missfallens, der Verwunderung, des Grolls. Mit der geballten Faust will man Erregung ausdrücken. Das Drohen kann man auf verschiedene Arten, z. B. mit der Hand, ausdrücken. Das Stampfen mit dem Fuss ist die Begleitgeste des plötzlichen Zornes.

Wenn verschiedene Körperteile zweimal oder mehrmal in Aktion treten, so ist dies mit einer Reihenfolge von Gefühlen und Gedanken verknüpft, wird zu einer wahrhaftigen Rede, sogar zu einem Dialog. Die Bewegungen werden zumeist von den Fingern, seltener von der rechten Hand ausgeführt und zwar auf oder mit einem anderen Körperteil. Wenn man z. B. den Nagel des Daumens von innen aus gegen die Oberzähne stemmt und abprallen lässt, so will man damit Geringschätzung, Abschlagen einer Bitte ausdrücken, wenn man die rechte Faust in die Brust schlägt, so soll dies Mut, Entschlossenheit zeigen.

Ausser den einzelnen Körperteilen hat auch der ganze Körper seine sprechenden Gebärden.

Die Gebärdesprache drückt also im allgemeinen bitten, rufen, wegschicken, aufmerksammachen, sowie auch Gefühle aus, manchmal enthält sie eine Antwort. Die Bewegung selbst ist manchmal ganz primitiv, von abergläubischem Ursprung, manchmal ist sie angeeignet, also eine Nachahmung. In der Zeichensprache des Volkes spielt aber nicht nur diese, mit dem Körper ausgeübte, ein Rolle. Man kann einander mit Gegenständen und symbolisch-analogischen Handlungen von vielem verständigen. Dies ist aber keine wirkliche Zeichensprache, denn sie beruht nicht auf sprechenden Bewegungen. Andererseits aber ist es doch eine Zeichensprache, da die Symbolik der Gegenstände und die Analogiehandlungen auf Grund von Überlieferungen von jedermann verstanden werden. So werden z. B. die am Felde arbeitenden durch das Hinanziehen des Ziehbrunnenschwengels nachhause gerufen. Die symbolischen Zeichen sind besonders beliebt. Wenn z. B. ein Bursche einem Mädchen einen roten Apfel anbietet und dieses den Apfel auf der Stelle vor ihm aufisst, so bedeutet dies so viel, dass sie seine Liebesbezeugung gerne sieht.

JAVASOK A NAGYSÁRRÉTEN.

I. Javasaink gyógyszereik tekintélyesebb hányadának készítésí módját csíziós füzetekből, multszázadi orvosi könyvekből tanulták. Eféle íratokat több alkalommal találtam tékaikban és a régiek immáron padlásra vetett hátrahagyott lim-lomja közt. Volt, aki a betüt nem ismervén, unokájával *bagadoztatta* a „tudományt.“ A mostaniak már népszerűsítö orvosi lexikonokból, természeti gyógymódokat tárgyaló művekből is okulnak, a maguk módján. Így tehát szereiknél sokkal inkább jellemző rájuk a hozzájuk fűződö babona, a gyógyításnál gyakorolt egynémely, az ősiségből megörzött eljárásuk, valamint a közösi életben játszott szerepük. Az alábbiakban ilyen vonatkozású adatokon keresztül mutatom be a Nagysárrét emlegetettebb javasait.¹

¹ Az 1. kép Szappanos Mihály füzesgyarmati tanyai béresiü rajzának pontos másolata. Azt a jelenetet ábrázolja, midön a komáját egy türkevei javasasszony gyógyítja. A 2. képen bemutatott „gyógyító kö“ Gál József kanbába hagyatékából való. Anyaga mészkö, nagyobb keresztmérete 10x6 cm., súlya 22 dkg. A képen látható két csiszolt foltját és ályukasztását kivéve munkálatlan állapotban van. Használati módjára vonatkozólag semmi adatot se kaptam.

A Sárrét népi gyógyszereiről és gyógyító eljárásairól több mint ezer bö adatot tartalmazó gyűjteményemet más alkalommal közlöm.

II. Emberi betegségeket kezelő népi gyógyítóinkat az itteni községek 1700-as évekből, úgyszintén a későbbi időkből fennmaradt jegyzőkönyvei is *javasoknak* nevezik. Rendszerint nők, idős asszonyok. Mindenféle betegséget kezelnek, de némelyikük mint specialista híresebb el. Van köztük, aki különösen a kenéshez ért igen jól. „Kezében van a tudomány”, — mint mondják. „Könnyen meglesi a keze a bajt. Rögtön oda tapint a nyavalyára.” Ez a *kenőasszony*. Szárazon ken, vagy zsírral, írral, meg korán reggelenként éhnyállal, ahogyan a szükség kívánja. Van *csontakó*, aki tört csontot, bevért oldalbordát, szétrepesztett koponyát illesztget össze. Őt idézik egymás emlékezetébe a verekedő legények, imígyen fenyegetőzve: „Megállj, most a vénasszonyok kezére adlak!” A fájós fogakat is ők húzzák ki legügyesebben. A *vajákos* sebekkel bánik, meg fokadásokat hegeszt. Férfi javas ritkaságszámba megy. Egy-egy azonban mégis csak akad, hol eme, hol ama faluban. Foghúzáson kívül a férfiak gyógyításával foglalkozik, főként olyan esetekben, amikor azok restelnek asszony javashoz fordulni. Ezért hívják *kanbábának*. Leginkább a nemibetegségek gyógyításával szerez hírnevet.² — A *kuruzsló* elnevezés is járatos. Így és *kommen-dáló* asszony titulussal a kisebb hírű, kevesebb tudományú gyógyítókat illetik. Ugy tetszik, mintha a javasok körén kívül álló kontároknak tekintenék őket. Ezt fejezte ki egyik öreg adatközlőm is mondván: „Azok csak innen-onnan szedték, amit tudnak. Látásból, hallomásból.”

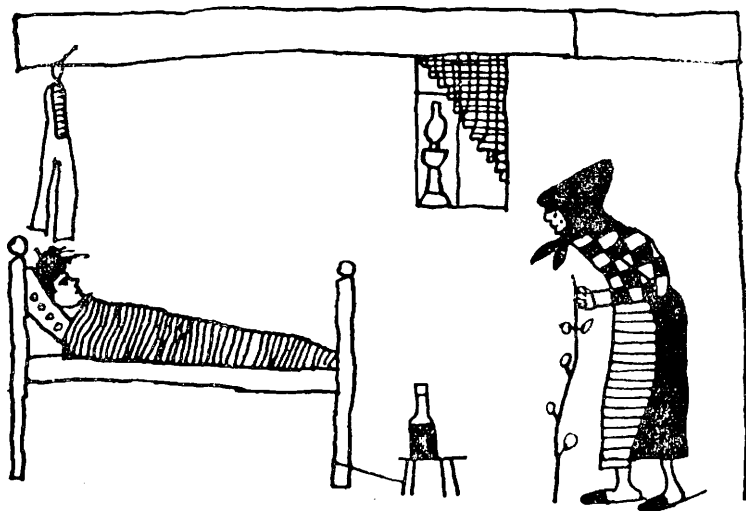
A javasok ugyanis a gyógyítás titkába nem avattak be akárkit. A hiedelem szerint csak arra hajlamosak közül való *választott tanítványokkal* közölték tudományukat. Csakis ilyenek juthatnak be a kompániájukba.³ Minden hetedik esztendőben gyűlést tartanak, amelyre a másországiak is eljönnek s ezen az összejövetelel tudományukat kicserélgetik, egymást okos-tják. Madárrá változnak és úgy mennek a gyűlésre. Sok régi hagyományt őrző öreg Demjén Sándor (Bajomban) úgy tudta, hogy bagoly képét öltik magukra, a kéményen szállnak ki és a ház gerincéről repülnek el.

Egy régi javasasszony gyógyítási módjáról Bihartorda 1783-ból maradt protokollum töredéke ad hírt. A hiányos iratból nem állapítható meg, miért került az úgy a tanács elé, de számos tanút kihallgattak benne. Az egyik csak annyit tudott, hogy „fűvet főztek a fürdőbe, de öntöttek belé egyebet is, szárcsonton csepegtették keresztül.” Madarász Gergéné volt a legbeszédesebb „Látta-é, hallotta-é Oláhné dancsházi javasasszonynak Fekete Mihály juhász feleségén tett gyógyítását?” — kérdezték tőle. Mire így felelt: „Láttam 's hallottam. Mondotta Feketének, hogy na csak megváltott ez a sánta Oláhné, na csak nagy tudomány szorult belé. Egyszer is úgy az ablaknál ültem, akkor jött. A kis fát letette a ládára, végit meg az ágyfának támította. Az a kis fa volt nála, akivel Súlyomnét meggyógyította. Csak eddig voltál beteg lányom, azt mondja, virág asszony lesz azután. Se erre, se arra, hanem az

² Az olyan közlés, amely szerint „bábaasszonyi teendőket” is végeznének csakis téves adaton és az elnevezés helytelen értelmezésén alapulhat. (L. pl. *Nadányi: Bihar-vármege, Bp., 1938. 97. l.*)

³ Egyik adatközlőm is a szomszédasszonyáról beszél, aki javas volt, rámutatott a kislányára: „Ez éppen olyan. Olyan a gusztusa. Már is mindig körülötte csetlik-botlik. Mondta is az öreg, hogy elválasztja ha felnő és megtanítja a tudományra.”

én szavamra hajts.“ Igaz-é — faggatták tovább — hogy Isten nélkül való módjára paráznaszókat 's ördögöt kiáltozott?“ Ezt már tagadta Madarászné: „Kimentem a pitarba, de oda is semmi kiáltást nem hallottam,“ Puskár Istvánné azonban ellene vallott: „Kórót vágtam a nádfalnál, úgy hallottam meg, amint háromszor is nagy fennem valamit kiáltoztak, mint olyankor, mire által léptem. Madarász Gergéné rám szólt, hogy be ne nyissak, Oláhné van itt, ehol van ni a Gyenge Sanyi gatyája az üstben rotyog, jól alája raktam. Azt is mondotta, hogy Ferkó hozta által lóháton, csak meg ne adná az árát. Majd kijüve Oláhné 's megemlítettén a fedőt, jól hallottam mondását; ebből jött, ebbe menjék.“ A tizennyolc esztendőös Varga Ferenc így vallott: „Valamit tett velem Oláhné, mikor a mellemen megfogta az inget éreztem én. Mondotta, hogy értessek szót Gyengével, ha a lovak alá vágom is. Akinek kell a virág, állja a tövisét is.“

1. kép. Javasasszony gyógyítás közben (népi eredetű rajz).
Füzesgyarmat, Békés m. — Quacksalber bei einem Kranken (Bauernzeichnung). Füzesgyarmat, Kom. Békés.

A XVIII. század második felében tűnt fel M. Tóth Péterné is, akiről azt írta Sárrétudvari akkori nótáriusa, hogy „hites öreg asszony 's bába.“ Egy alkalommal imígyen kérkedett: „Kilenc vén asszonyt szolgáltam csirke koromban, hétnek a tudománya szállott rám, nincs más jó, csak amit én tudok. Nem vagyok én kéntelen gyalogolni, nyergelhetek is, ha akarok.“ Igen nevezetes személy volt. Még az 1800-as évek első felében is emlegetik a helyiség jegyzőkönyvei, mert nemcsak gyógyított, hanem ezenkívül még sok elsenyvedhetetlen dolgot is művelt. „A Szt. Eccl. Tiszt. prédikátorához tartozó engedelmességet nem esmérte, valamint az érdemes előljárók sokszori intéseknek, parancsolatjainak sem engedelmeskedett; zabolátlan nyelve sok közönséges lakosokat rágalmazott, valamint a hivatalbeli szükséges hallgatást sem

mutatta.⁴ Midőn Nyíri uram a felesége gyalázása miatt perbe fogta, ennyit ismert be az ellene emelt vádból: „Ládd-e, mondám neki (t. i. a beteg Nyírinének) fonákául öltöttem magamra a ruhát, nem hoztam senkit, se semmit, hanem a nyavalyád elment, de nem győzlek én meg, ha két három emberrel hordatod.” A nótárius feleségéről pedig így nyilatkozott: „Bört kötöttem a hasára, úgy lett meg a fia.” Tehát nem csupán a közönséges lakosokat hozta hírbe. Evvel aztán odáig vitte, hogy még vasat is tettek rá és árestálták. De koránt sem huny-nyászkodott meg! Kijövén a dutyiból, azon mód, megvasaltan székérre ült és Váradra ment panaszt tenni. Menet közben, amíg a faluból kiért, a számos esztendeig főbiróságot viselt Bodó Péter őkegyelmét gyalázta, rágalmazta, házanépét fenével etette. — A mellette tevékenykedő compó, öreg Rábai Istvánné, szintén jó szótehetséggel volt megáldva. Egy alkalommal a helység háza előtt utána kiabált a kisbíró-nak: „Az előjárókat mind a két végükön kikezdheti a csúnya nyavalya, sem Tóthné, sem én a kezünket se tesszük rájuk, megmondhatod nekik.” Kővárineről pedig azt mondta, hogy „az árokba esett a katonával, azért kellett rosta alá tenni.”

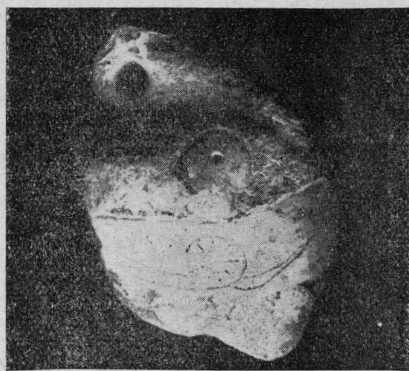
A szükséges hallgatás be nem tartásából, a szóhajtásból ádáz perpatvarok kerekedtek. A javasok egymás gyógymódját is gyakran diffámálták. A kisebb a híresebb ellen áskálódott. Nagyrábé község 1802. évi Diáriuma szerint Váradiné is fűnek-fának hirdette a faluban, hogy „Tóth András leányában, minekutánna ő azt meggyógyította, kétszeresen megvan a nyavalya újítva, egy felől Varga Mihályné méze által, más felől pedig a Reböknétől került hallal.”⁵ — Szerepen Miléné volt az, aki ilyen formán gyalázott több személyt. Egy 1816. évi bejegyzés szerint a kútnál a tanyába ült és a vízért menőknek ezt beszélgette: „Hiába intettem a Meggyaszai koma fiát, ne vedd el te azt a csuhegyes lányt, mert az se lesz, aki a gatyamadzagodat megoldja, egyszer is. Mit ér a sarkig lógó haj, ha vásárt üt az ura.” Ráczné eljárását pedig imígyen bírálta: Tördelheti a port a Nyékiné lányának, akár ha a keze elszibbad is bele, a legényeknél van annak az orvossága, a köpésétől is inkább meggyógyulna annak. Az én kezem közt forgott, jól tudom én azt. Az ispánné se volna meg, ha a Ráczné kenőcsével kenekedett volna” — Biharnagybajom 1806-ból való jegyzőkönyvtöredéke Kasza Ersus „városunk beli javas asszony” bírák elébe került dolgait őrzi. Egy alkalommal így szólt a Vesszős fiúhoz, annak törését gyógyítván: „Apádnak, anyádnak jó voltam, te is fogadd meg a szavam, kedves, nagy kanálhoz ne végy kis csuprot!” Ezt a jámbornak tetsző tanácsot zokon vették az Éles leány szülei. Éles uram a javasasszony háza elé menvén, felemelt ököllel fenyegetőzött: „Vesszámot magaddal vén k . . . , mert ha a kapudon kívül tanállak, megfogom a nyakad, úgy vetlek át a torony tetején” Élesné is kiontotta a mérgét: „Rontó bontó boszorkány kend, ördögtől van a kend tudománya. Szekér volt kend világeletében, vénségére is az maradt.” Kasza Ersus azonban higgadtan védte a tudományos igaz-

⁴ Ez a községi jegyzőkönyv, Bihar vármegye levéltárában, a számozatlan iratok közt van.

⁵ Bihar vármegye levéltárában, a számozatlan iratok közt.

ságot. Látod ezt a két kezét Élesné? Volt ebben a te lányod is meg a fiú is, én tudhatom, hogy nem valók össze." Az egyik tanú vallo-mása szerint Élesné erre így tromfolt vissza: „Látom, látom, csörög a kendő körme." Csakhamar ezután Szabó Mihály emelt vádat ellene, mert a leányáról „hírt vert." Ugy nyilatkozott, hogy „ha ő megvizsgál-ná s akként akarná kicsapnák a városból." Ezt is mondotta: „Hatal-mam vagyon nekem a bíró felett is, hét vármegyében is."

A bajomi öregek Mátyus Katát emlegetik, mint jeles javasasz-szonyt. A 70-es években gyógyítgatott, Állítólag tizenhárom esztendő-t szolgált tanítványként valami kevei vénasszonynál, ahol minden évben kilenc napig borsószalmán állott, mezítláb, füstös kémény alatt. Külö-nösen az *ígéknek* és *mondókáknak* volt a tudója, de a *fúvás* is gyó-gyító mesterkedései közé tartozott. Ugy emlékeznek, hogy leginkább sebre és daganatra szokott ráfújni. Mikor a Gorzsásné kezéről lenyűz-ta a pokolvarrt, arra is ráfujt, mondván: „Innen muljál, Burkó fekete hátulján fussál." — Egy embert úgy gyógyított meg, hogy anyaszült me-zítelenül a ház földjére fektette, a mellére rostát tett és ebbe krajcárt dobott, azután pedig kést fogván a kezébe, balfelé megkerülte a beteget, evvel a mondással: „Szombat, pén-tek, csütörtök, csont, köröm, hús, haj, veleje, ördög többé ne kőcse" (= kősse). — Ő forgatta a betyáros vén Somogyi Pistát is legénykorában, amikor *bele állott a rosszaság* és rá is bőjtölt valaki. Hétféle fű levében füröszlőtte meg. „Annyiszor kell eb-ben kifőnöd, ahány hátadcsigolyája van," Ezt rendelte neki. Majd pedig mikor már könnyebbedett a mellére helyezett rostán késsel *rádobolt* a rontóra: „Rontó a nyavaját vidd, tűn, kövön, földön; a sz . rát edd, a vizét idd; tüzet f . ssál, ördög alatt fussál, olyan legyél, mint a tarka ló." Az öreg Kövér Sándorné szerint né-melykor olyanokat dobott, amiket megérteni se igen lehetett, nemhogy még elmondani.

2. kép. Gyógyító kő egy javas hagyatékából. Sárrétudvari, Bihar megye. — Heilender Stein aus dem Nachlass eines Quacksalbers. Sárrétudvari, Kom. Bihar.

Azidőtájt élő másik híres javasasszony Horváth Sára is használ-ta a rostát, de nem késsel verte, hanem fakanállal. Az öreg Nagy La-jos beteg gyereket így vigasztalta: „Ne félj, kisfiam! A dobszóra úgy megyen belőled kifele a betegség, mint a katona. Több haszna van ennek, mint a patikának." — Mikor Piros Balogné rontással feküdt, a dobolásra az egyik kedves komaasszony nézett be az ablakon, ki-meresztett szemekkel. „Na Mári, viszket-e még a talpad?" — kérdez-te tőle az öreg Sára. Az csak a vállát vonogatta, nagy szégyenkezve. „Felőlem dobolhat kelmed, — mondá — én rá se hederíték." Mert akkor már levette a rontást! A hiedelem szerint ugyanis a dobolás alatt a rontó nem nyughatik. Jár-kél a faluban, egyik ismerősétől a

másikhoz ül be meg tovább szalad, vagy otthon táncol, happárézik. Míg csak a rontást vissza nem csinálja.

Sárrétszerte ismert javasasszony volt az öreg Gidainé Bartha Sára, Bajomban Mintegy két évtizeddel ezelőtt halt meg. Néhány eszten-deje bontották le mások tulajdonába került nádfedeles házacskáját. Mestergerendájából megilletődve húzták ki azt a sokszor bemeszelődött hatalmas pocokszeget, amelyről azt vallotta a hiedelem, hogy abban volt az öreg tudománya. Ha életében kihúzzák nem tudott volna tovább gyógyítani.⁶ — Emlékszem, kisgyermekkoromban sokszor elnézegettem a napos ablakában száradó fényes bogarakat, fonnyadt kórokat meg az üvegvízben lebegő nadályt. A nagyobb fiúk húzlak el onnan. „Gyere te, mert ki talál nyúltni az öreg s nagy fekete szümölcsöt ragaszt az orrodra!” Egy legény emlegettek akkoriban, aki még mint gyerek, csúfondárosan dűtögette hátulját az öreg Sárára, az meg hirtelen oda nyomott neki egy tenyérszi szümölcsöt. Javastól javashoz járt avval az anyja, de csak ennyit mondtak neki mindenütt: „Jól oda ragasztotta azt, aki oda ragasztotta.” Sorozáskor látták, hogy bizony, rajta maradt, senki se tudta onnan leolvasni. — Főként mint kenő és sebgyógyító ért el sikereket. Ebbeli tudományát a realitás jellemezte, de belső bajok esetében ő is bűbájoskodással igyekezett fokozni gyógy-szerei hatását. Mikor az öreg Pánti betegeskedett, ágját a ház földjére késsel karcolt vonallal kerítette be, ezt mondván: „Ezen belül Pánti uram van. Fejét emeli, nyelvét szólaltatja, kezét mozgatja, lábát mozgatja, vérét mozgatja. Csontja csontját, húsa húsát gyarapítja. Ámen.” Kétszer-háromszor végighúzta a kést az ágyvégén, azután letette a kemencepadkára. (Igjét bizonyára nem szöszerint kell értenünk, hanem talán úgy, hogy a meghúzott vonallal a betegséget kirekesztette s azon belül csak a beteg maradt, meg az az elővarázsolt valaki, aki annak most már gyógyulást, erőt ad.) — Egy sápi asszony beszélt, hogy ő sohase volt beteg, mióta az öreg, vagy harminc esztendővel ezelőtt, meggyógyította. Történt pedig ez a gyógyítás, némi cseppek beszedegetésén kívül a következőképpen. Gidainé a kemence szája előtt gallyból, szemétből kis tüzet rakott, a beteggel háromszor beleköpetett, azután egy kis pálcával (amit előzőleg az udvarról kerített elő) apránként elveregette. „Itt a nyavalya, T. R. (a beteg) megútálta, magából kiadta, körmös fekete ragaszd magadra, vidd minél messzebbre, temesd a földbe, itt már nincs tovább. Ámen.” Azzal kiszórta az ajtón a lapátra kotort hamut.

Mostani javasasszonyaink nagy csendben dolgoznak. Az orvosok és politikai szerek egyre növekedő népszerűsége igen megnyirbálta a tekintélyüket. Inkább csak halálrévén levő betegekben ébred fel irántuk az ősi bizalom, meg „titkos betegséggel járnak hozzájuk. Nem érdektelen, hogy súlyos esetekben a visszafele mondott Miatyánk és a Szentháromság nevének bizonyos számú (többnyire hétszer, kilencszer való) elisméltése helyett (amit *katólikus gyógyításnak* mondanak) a régiek eljárásainak, ígéinek töredékeit veszik elő, amiket pedig némelyikük nem közvetlen megfigyelés, hanem csak hallomás után ismerhet.

⁶ Egy füzeggyarmati javasasszonyról is azt beszélik, hogy pocokszeg van ütve a mestergerendájába, rajta kis vászontarisznja lóg s abban van a tudománya. (Gidainéről l. még Szűcs S.: Sárréti javasok. Debr. Szemle, 1936.)

A katolikus gyógyítást esetleg elbeszélük a betegek az érdeklődőnek, de emerről hallgatnak. Részint attól tartva, hogy „sötételemjű babonák soknak” mondják és kicsúfolják őket, részint pedig vallják a hiedelmet: „Nem jó elmondani, mert még nem régen történt”. — Mezei Zsófia sárrétudvari javasasszony mostanában is gyógyított a beteg köpetének (papírban való) elégetése és a hamu kiszórása által. A kelést „Ördög végén fokadj ki . . .” kezdetű ígével igyekezett elmulasztani. „Víz közé, föld közé, kő közé . . .” küldte a betegséget. Szerepen Barna Imréné ma is dobol a rostával és fúvással is gyógyít, talán csak kisgyermeket. A szájába, mellére és a köldökére fú a betegnek. K. S. Mile Sándorné is gyógyít rostával és *megkerüléssel*.⁷ Babonáikról azonban kellő óvatossággal sem lehet hiánytalan adatot szerezni, csak elszólások tájékoztatnak róla.

A fiatalok házassági ügyeibe ma is nagy kedvvel avatkoznak. Nem egyszer „kikotyogják a kotló alól a csirkét.” Ha megcsappant is pácienseik száma, azért többnyire ismerik a falujukbeli családokat: vagy az öregje, vagy a legfiatalabbja került már egyszer-egyszer a kezükre. „Eső-bukó gyereknek történik baja, oszt na nézze kend.” Amúgy is figyelik az embereket, kiváltképpen a szemük előtt felnövekedő nemzedéket. Testük minden porcikáját megintefintélik s amikor eljön az ideje indokolják itéletüket: egymáshoz való-e a fiú és a lány. Előfordul, hogy a szülők *titokban* tárgyalnak is velük erről a témáról. Ezelőtt gyakori volt az ilyen eset.

A kanbábák nem szószátyárokodtak, nem vertek hírt a betegeikről. Bizonyosan ez a fő oka, hogy működésüknek semmi hírét se találtam a jegyzőkönyvekben. A régebbiekről csak a szájhagyomány és az emlékezet beszél.

Többfelé élnek még a Sárréten és a Nagykunságban olyan idős emberek, akik az öreg Hódast ismerték. Azért hívták így, mert félholdformájú folt vagy forradás húzódott végig a bal arcán, állától a füléig. De ő maga is azt vallotta, ha valaki kíváncsiskodott, hogy ez a neve. Valamikor a hetvenes években a Körös nádasában: a tordai meg a kóti rében lakott. Amikor hatalmas rétségeink emez utolsó fészkei is kiszáradtak, egy ványai, majd pedig a gyarmati földre költözködött. Tulajdonképpen azonban nem lakott sehol sem, mert mindig úton volt. Bajom, Derecske, Ujfalu, Komádi, Szeghalom, Karcag, Madaras, Püspökladány meg a többi környékbeli helyek vásárjait járta. A sokadalomból kivált különleges alakja. Nagy, görbe, sovány ember volt. Bocskorban, bokáig érő bekötött gatyaszárban járt, meg télen is szalmakalapban, aminek lófarokból szép vékony álladzót font. Nagy gyékény szeredás lógott a szűrje alatt, telve mindenfajta gyógyfűvel, üveges orvossággal, tülökben tartott porral és írral. Ezeket árulta. De nemcsak árulta az orvosságot, hanem gyógyított is. Számtalanszor megtörtént, hogy elhívták a vásárból valamelyik beteghez. Erre egyébkor is adott alkalmat. Mindenik faluban akadt olyan jó ismerőse, akinél vásár előtt vagy után egy-egy napot eltöltött. Némelyek táltosnak vélték, a tájékozottabbak szerint azonban amolyan rétes ember volt, szüntelen kinn élt, földönfűvön aludt és megálmodta, melyik fű miről jó. Bajomi nádvágók egy-

⁷ E két szerepi javasasszonyt Dr. Törő István tisztiorvos úr ajánlotta figyelmembe, adatot is szolgáltatva róluk, amiért ezúton is köszönetet mondok neki.

szer melegedtek is kunyhójában. Gyönyörű darutollak hajladoztak a nádkorcban. Az öreg Somogyi Antal becslése szerint köblös földet megkaphatott volna értük.

Bajomban a nagygazda Szalayakhoz kapott be. Az udvar hátulján állott a nagy tüzelős ól, alacsony, de olyan tágas, akár a szérű. Annak a padkáján tanyázott napestig. Télen itt volt a legmelegebb. Nyáron a leghűvösebb. Itatás után már gyülekezett a tized fiatalsága, az öreg „Hódas bátyánk” hírére. „Úgy jöttek a fattyúk egymás sarkán, mint most a moziba.” Gazdalegény, szolgál vegyesen. Még a jászolfát is nyomta egy sor, a síhedereknek csak a körömrugó jutott ülőhelyül. Beszélgettek mindenféléről. Az öreg meg dudolászott magában, múltmódon; azt se tudták ébren van-e, vagy álmodik. Nem háborgatták. Majd szól magától. Addig, míg valamelyik vakot mondott, ő pedig meghajította szóval s így apránként belemelegedett a beszédbe. Lehetett a szavából okulni! Kinek-kinek megmondta, mikor házasodjék, milyen lányt vegyen el, hogy fiai legyenek. Nem volt ott restelkedés. Aki tudni akart valamit, megkérdezté; akinek baja volt, bevallotta. Jóltartották, itatták a legények az öreget, mikor a készülőt verte. ellátták útravalóval. Ők hordták neki az ételt, mert a fehércselédek féltek tőle. Meg azért sem álltak vele szóba, hogy hírbe ne kerüljenek.

Mikor a V. Miska „nagylábujjára ráesett a veres téglá”, azt is az öreg Hódas gyógyította meg, Szalayéknál. — S. Kari azidőben surjánzott. Udvaruk lábujában lakott egy boszorkányhírében álló kackiás menyecske, aki olyanformán rontotta, hogy éjszakánként vele hált. Panaszkodott a fiú, hogy „már nagyon húzza a lábát emiatt és mindjárt az ujját se tudja már kiegyenesíteni.” Égett a tűz a padka közt, az öreg Hódas pár szál lüvet hajított rá a tarisznyájából, azután Karit anyaszült meztelenül odaállította mellé. Egy kobakszárból három hosszú tollat vett elő, balkeze ujjai közé fogta és néhányszor végighúzta a fiún, a homlokától az ágyékáig. Utoljára egy nagyott kiáltott, jobb markába kapta a tollakat és a tűz felé csapott velük. „Mint kisgyerek, a szénatartó sarkába bújtam, — beszélt e gyógyításra visszaemlékező öreg gazda. Onnan lestem a híres nagy legényeket, akik kényesen jártak-keltek mindig, ökleldöző bika módjára, akkor meg olyan elfakultan ültek a padkán meg a jászlon, mint a halottak.”

Az öreg Hódas a régi sárréti élet jellegzetes alakja volt. Kortársai közül sokat emlegetik még a földesi Balogh Gáspárt. Azt beszéltek felőle, hogy „gyerkőckorában minden este el kellett mennie a hegyen túlra leckét hallgatni, ott is aludt egy fa tetejében s hajnalban indult vissza.” Unokája, Mocsári Sándor bajomi öreg kovácsmester elbeszélése szerint, mikor meghalt, a földesi nagy templomba nem fért be a gyászoló gyülekezet. A környékbeli falvakból szekéren meg lóháton jöttek az emberek és legények a végtisztességére. — Az újabb idők híres kanbábája a néhány évvel ezelőtt elhalt vén Gál Józsi volt Sárretudvariban. Bevett szokás szerint alkunélküli komenciót mértek neki a gazdalegények. Csépléskor búzát, ősszel tengerit, télen szalonnát hordtak a kamrájába. Nemcsak a helybeliek, hanem a szomszédos községekből is többen rendszeresen adóztak neki. Szinte virtus volt, minél jobban ellátni az öreget. Olyanok is hordták az ajándékot, akik betegséggel egyszer se kerültek a kezére. Háza téli időben estétől éjfé-

lig a legények tanyázóhelye volt. Olykor egy-egy súlyosabb beteg is lappangott a sutban, nyáron a padláson. Bár avatatlanok nem jártak a házhoz, egy-más mégis kiszivárgott onnan. Egy legényről beszélnek, hogy „gatyamadzagja három hétig volt a kútágasra kötve”. Egy másik meg „nyerget ült a vén Gál Józsi padkáján, mégse gyógyult meg”. Volt olyan is, akinek üszköt tett a „lába ujjára” az öreg, meg akinek tüzet csiholt a térde közé. Páciensei közül tanítványa is akadt az öreg Gálnak, egy fiatal legény. Ez azonban (legalább is még most) nem foglalkozik gyógyítással. Azt mondják azért, mert meghalt az öreg, mielőtt teljesen átadhatta volna neki a tudományát, vagy a bajomi öreg Nagy Lajos szavaival élve: „a vén Gál Józsi a nagy verőhöz már nem tudott neki dobót is adni.”⁸

III. Eddigi szorgos gyűjtésem és a hagyományok végső pusztulásának igazában csak a helyszínen élő kutató előtt megmutatkozó valósága ellenére bizom abban, hogy még kerülnek elő adatok, amelyek javasaink mivoltát közelebről és részleteiben megvilágítják előttünk. Látjuk, hogy a két Sárrét, a Berettyó és a Körös nagy mocsarai közé zárt falvak népe érdekesen, egész közösségi életükre kihatóan, a múlt század 70-es, 80-as éveig őrizte a samán kultusz és gyógyítási mód maradványait. Anélkül, hogy cikkem keretét és célját túlhaladó fejtegetésbe bocsájtkoznánk, ilyenek tarthatjuk elsősorban a javasnak a madárral (közelebről: a bagollyal) való kapcsolatát, a fűvek gyógyerejének megálmódását, a dob és dobverő hiedelmét, a rostának kifejezetten dobként való használatát, a kiáltozással, fűvással s talán a tollal való gyógyítást és a beteg késsel való megkerülését is. Hogy a javasoknak a házassági ügyekbe való beavatkozása, a kanbábáknak a legényéletben játszott szerepe milyen mértékben sorolható ide, azt több adat és tüzetesebb vizsgálat dönthetné el megnyugtatóan. — Vizsont van sok olyan vonás is, ami a boszorkányhitből került ide. Elsősorban a boszorkánykodással gyanúsított bábák révén. A hétevenkénti összejövétel pl. a boszorkánygyűlés analógiája.

Biharnagybajom.

Szűcs Sándor.

*

„Javas“ (Quacksalber) im Nagysárrét.

Quacksalber nennt man jene, die menschliche Krankheiten mit Volksmedizin, überlieferten Mitteln und Verfahren heilen. Es sind zumeist ältere Frauen, die sich damit befassen, Männer gibt es nur wenige. Meistens heilen sie die verschiedenartigsten Krankheiten, doch gibt es unter ihnen auch Spezialisten. Manche verlegen sich auf bestimmte Krankheitszweige, so z. B. auf das „Schmieren“, die Wundenbehandlung, das Ahnziehen oder den Knochenbruch. Der männliche Quacksalber befasst sich eher mit dem Heilen der Männer, insbesondere ist er als Fachmann für Geschlechtskrankheiten bekannt. Man nennt ihn „kanbába“ (= Männerhebamme).

Die Quacksalber übergeben ihr Wissen nur ihren auserwählten Schülern. Alle sieben Jahre halten sie eine Sitzung, an welcher auch die ausländischen Quacksalber teilnehmen, — so weiss es der Volksglaube. In dieser Sitzung beraten sie sich gegenseitig und tauschen ihr Wissen aus. Zu diesen Zusammenkünften fliegen sie zu Vögeln (Eulen) verwandelt.

⁸ Érdekes szavait ekképpen értelmezte az öreg Nagy: „Úgy hallottam gyermekkoromban, hogy az ilyen féltudákosoknak valamelyik hiányzik. Ennek már verője van, csak dob kellett volna még neki. Ilyen volt ezelőt Ujjaluban az öreg Garabuci, annak se volt dobja.“

Eine eigenartige Gestalt früherer Zeiten war der von Dorf zu Dorf wandernde alte Heilmittel-Verkäufer. Bald sah man ihn im Sárrét-Gebiet, bald im benachbarten Hajduság, oder in der Grossen Kumanei, dann wieder im Komitat Békés auftauchen. Er verkaufte Kräuter, selbsthergestellte Mittel, befasste sich aber, in seiner Eigenschaft als „kanbába“ auch mit der Heilkunst. Die Burschen brachten ihn in Ställen, Geböten unter und sorgten auch für seine Nahrung. Dafür versah er die Burschen mit gesundheitlichen Ratschlägen, besonders in Bezug auf das Geschlechtsleben. Da er aber auch eine Art „táltos“ (S. hiezu. Zeitschr. für Ethnologie, 66. Jahrg. S. 378.) war, unterrichtete er sie auch in alten abergläubischen Bräuchen, Wahrsagerien, usw. — Bis zur Mitte des verflorbenen Jahrhunderts, solange die Wasserregulierung nichts an dieser Lage änderte, hatte der Sárrét-Sumpf ein Ausmass von ungefähr 200.000 Joch. Die Dorfbewohner kannten den Moor, die Schilfwälder garnicht. Nur Hirten- und Wildbeutervolk (ung. „pákász“) von geringer Zahl hatte hier die Wohnstätte und lebte ein primitives Leben und bewahrte viele urtümlichen Überlieferungen. Aus ihrer Mitte kamen die wandernden Heilkünstler.

Der grösste Teil jener Aberglauben, die sich an die Person von einzelnen Quacksalbern knüpfte, gehört, in den Kreis des europäischen Hexenglaubens. Andererseits wieder gibt es darunter mehrere abergläubische Verfahren, die als Überreste samantischer Heilverfahren betrachtet werden können. Zauberspühe waren oft gebraucht, ebenso heilwirkende Beschwörungen, ferner Blasen mit einer Feder, Bestreichen und Lärmmachen zum Verschuchen der Krankheit. Das Umkreisen des Kranken mit einem magischen Kreis oder sein Umschreiten mit einem Messer, ferner das Bleigiessen, Siebdrehen gehören auch zu diesen Heilverfahren. Bei den gegen Geschlechtskrankheiten angewandten Heilverfahren spielt Glut, sowie das Feuerentfachen mit einem Stahl auch eine Rolle, — allerdings konnte die Anwendung derselben derzeit nicht näher festgestellt werden.

Die Quacksalber hatten einen namhaften Einfluss auf das Leben der Gemeinschaft. Sie mengten sich sehr oft in Heiratsangelegenheiten. Sie kannten die Familien gut, oft wuchsen mehrere Generationen vor ihren Augen auf. Sie urteilen, ob Bursche und Mädchen gut zueinander passen. In früheren Zeiten befragten sie die Alten um diesbezüglichen Rat und waren dann bestrebt, diesen auch von der Jugend befolgen zu lassen. — Das Heim des „kanbába“ war der Ort der abendlichen Zusammenkünfte der Burschen. Wenn der wandernde „javas“ in einem Dorfe ankam, versammelten sich bei ihm die in den umliegenden Gassen wohnenden Burschen und verbrachten dort ganze Nächte. Man redete meist über Heilmittel und Heilverfahren, doch fehlte es auch nicht an Unterhaltung.

CSILLAGOSOK A TISZAHÁTON.

Az alábbi karácsonyi szokást a beregmegyei Váriban jegyeztem fel.

A „csillagosok“ nevüket a csillagról kapták, melyet magukkal hordanak. Négyen vannak: az angyal (vagy bekérő), a pásztor, a csillagforgató s az öreg. Tíz-, tizennégyéves „pulyák“ közül regrutálódnak, de előfordul, hogy idősebbek is vannak a csillagosok között. Karácsony előtt kb. egy hónappal már kezdik a tanulást s fölváltva, hol egyiknél, hol másiknál tartják a próbákat. Maga a játékban előforduló vers és az ének, valamint az egész játék nemzedékről nemzedékre száll, szájról szájra, egymástól tanulják. Egy héttel az indulás előtt már elkészítik a csillagot. Szitakávéra csinálnak pálcikákból négy kis tornyot, a csúcsoknál a pálcikák végeit rózsadróttal kötik össze. Az egészet bevonják színes papírral s kész a csillag. A tengelyén felerősítik egy botra, melyet a csillagforgató a hóna alá vesz s a csillagot ezen forgatja.

A csillagosok öltözete: az angyal fején keménypapírból készült

kerek, fazékalakú, felül nyitott „sisakot” visel, melynek homlokzatán piros papírból készült szív van felragasztva. Maga a sisak ezüst papírral van bevonva. Az angyal a felső testén leányoktól kölcsönkért fehér csipkésblúzt visel. A nadrágra egy fehér alsót vesznek. Mellén keresztbe vállszijat visel. Ezt kemény papírból csinálják, ezüstpapírral, e híján fehérrel vonják be. Elöl egy piros szívet ragasztanak rá. A blúzra kötött nadrágszíjon fából készült kard lóg. A kardnak pléhből készült a fogantyúja, piros papírrózsza bojt van rajta. A pástoron fehér, rojtos gatyka, közönséges fehér ing van. A vállsziija, valamint a sisakja az angyalétól elütően pirossal van bevonva. A sisak homlokzatán lévő piros szívet sárgán konturozzák, hogy a piros alapból kiemelkedjék. Kezében zörgős botot hord. A bot felső vége szögben végződik, melyre pléhdarabok vannak lazán ráfűzve. A bot, valahányszor a földhöz ütik, zörgős hangot ad. A pástornál van még a „bukusza” is, melybe a pénzt gyűjtik. Ez legtöbbször egy fedelén kilyukasztott doboz. A csillagforgató öltözete ugyanaz, mint a pástoré. A különbség köztük csupán az, hogy nála bot helyett csillag van. Az öreg a rendes napi öltözetére öltött „gubát” visel. Nyúlóbőrből vágott vagy szőszből készült szakált s ugyancsak szőszből, jól, egészen a fülig felkunkorodó bajuszt visel, melyet beszélgetés közben állandóan pödörget. Kezében „görcsös” bot van. Fején kifordított báránybéléses sipka, mellette kormos tollseprű.

Maga a játék a következőkép folyik le. Elindulnak mind a négyen, a házba azonban csak az angyal lép be, köszön: jó estét. (Nappal természetesen jó napotra változik a köszöntés.) Majd a következő verssel köszönt:

„Jó estét nagy urak, ide hallgassanak,
Odakint a pajtásim csillaggal vagynak.
Bészólitnám őket, mert igen megfáztak,
Mit mondanak ennek hírmondónak, tetszik-é a csillag ?

Ha a gazda felelete: nem tetszik, akkor tovább mennek egy házzal. Ha a válasz: tetszik!, akkor az angyal az ajtóhoz lép, kinyitja s kiszól a többieknek: Glória! Erre a kintmaradtak bejönnek, csak az öreg marad kívül. Az angyal énekbe kezd s mindhárman énekelnek:

A csillagok ragyognak, az angyalok vígadnak.
Ékesen, szívesen, jöjjön Jézus kedvesen.
Nagykarácsony éjszakáján,
Jézus születése napján,
Örüljetek, örvendjetek,
Mer' a Jézus megszületett.
Mer' ő kicsoda ?
Nem láttam soha,
Született Jézus jászolba'
Jászolba' fekszik,
Barmok közt nyugszik,
Mária szent fia,
Vigan zengjeteke citerák
Jézus született,
Harsogjatek orus trombiták

Isten emberé.
 Ez udvari pásztorim,
 Ki udvari szolgálím
 Nem a tündér e világra
 Földesuraim.

Ezt elénekelve, szól a pásztor az angyalnak : szerusz pletykó !
 Az angyal felel : Vitéz szletykó !

Pásztor : Hát az öregot hun hagyta ?

Angyal :

Sűrű erdőben jártam,
 Egy bakkecskére találtam,
 Kitől úgy megrémültem
 Szegény nagyapámat is eltévesztettem.
 No, de sebaj : egyet-kettőt fütyentek,
 Másot kettőt dobbantok, az is elérkezik.
 Gyere be te vén öreg, kisútt a pecsenye,
 Hideg az a pitvar, ne dideregi benne,
 Ahitason köszönts, ha belépsz idebe.

Erre nyílik az ajtó, az öreg belép és így szól :

Hopp Istók, jó napot, lám én itt is vagyok.
 Meg ne illetődjete, hogy későn ballagok.
 Ti kutyák, idebenn esztek, isztok, dorbézoltok,
 Szegény öregapátokról nem is gondolkoztok.

Felemelve botját, így folytatja :

Hej, ha előveszem ezt a cifra buzogányom,
 Úgy megszabdalom az ingvállatokat, hogy semmi bajotok
 : sem lesz !
 Öhöm-böhöm még csak most hazudok egyet,
 Még máma nem ettem egyebet, csak egy törökszem meggyet,
 Még is átugrottam a nagytokaji hegyet.
 Nagytokaji hegyen megszédtem ingem, gatyám arannyal,
 gyémánttal,
 Úgy indultam el szerencsés órában, még is megtudtam,
 ma van karácsony éjszakája.
 Gyócsbul van a gatyám, Erzsók néni szötte.

Angyal kérdi : Hol ?

Öreg : Csanádon.

Angyal : Csanádon ?

Öreg : Nem is a tengeri nádszálon !

Angyal : Mi hír van arra, öreg ?

Öreg : A kutyák a nyúlat húzzák.

Angyal : Húzzák ?

Öreg : Nem is nyúzzák !

Angyal : Hát még mi hír van arra, öreg ?

Öreg : A Pap Károly lova sárbadút !

Angyal : Sárba ?

Öreg : Nem is a puliszkás tálba !

Angyal : Hát még mi hír van arra, öreg ?

Öreg: A királykisasszonynak hetvenhétfelé hasadt a szíve.

Angyal: Hetvenhétfelé?

Öreg: Nem is kétfelé!

Angyal: Tud-e öreg imádkozni?

Öreg: Nem tudok én, taníts meg.

Angyal: Térgyepeljen le hát, öreg!

Öreg: Nem vagyok én négylábú bakkecske, hogy legeljek!

Angyal: Az én szavamra térgyepelj le!

Öreg: A te szent nevedér' letérgyepelek.

Az öreg letérdepel, összeszi a kezét, az angyal tanítja imádkozni „megfele“.

Angyal: Mondja öreg, Atyának!

Öreg: Ne szaladj a görbe fűzfának!

Angyal: Fiúnak!

Öreg: Fiaim a juhokkal!

Angyal: Istennek!

Öreg; Ahun viszi István fia a jó szilvórium pályinkát, jó volna egyet-kettőt kortyintani belőle!

Angyal: Hány óra, öreg?

Öreg: Háromnegyed hétre, fekügyünk a födre, mint hatökör bögve,
Az öregnek kicsikét, nagyot iszik bukik fé!

Az öreg lefekszik a földre, teteti az alvást s nagyokat horkol. Az angyal kezd s a másik kettővel együtt énekel:

Juhászim, pajtásim, de elaludtatok,
Ennél a szép nyájnál egyedül hagytatok.

Eközben az angyal kirántja kardját, ráhúz a hortyogó öregre, ez fölugrik s táncolni kezd, míg a többiek tovább énekelnek:

Kelj fel te vén juhász, ne aludjál,
Látod a csillagnak nagy lángóját!
Ne sajnáld álmidat félbehagyni, a kis Jézuskához menni!

Az ének végén megszólal a pásztor: Mit pintergész gazda? Előrelép, az asztalra teszi a bukszát és tovább folytatja:

Pénzt vár ez az erszény,
Mely rézből kifaragott, megéhezett edény.
Ki rég gazdag volt, most igen szegény,
Pénzt rendelt ennek a máriás törvény.

Most megszólal a csillagtartó, aki egész idő alatt a csillagot forgatta =

Hiterátusz fátusz, szálljunk hát tovább is,
Mert a mi csillagunk meglát több házat is.
Látom gazduramnak szeme kacsintását,
Gazdasszonynak pedig itteni jóvoltát.
Azér' hát asszonyom nyúljon a kasztliba,
Egypár koronát tegyen a bukszamba.

Az angyal éneket kezd, s mind a négyen énekelnek, az öreg közben táncol:

Nosza, nosza jó gazda, bocsáss minket utunkra,
Házadra, magadra szálljon az Isten áldása, áldása, áldása...

A pásztor visszaveszi az asztalra tett bukszát, melybe időközben a háziak már dobtak egy-két fillért, néha koronát. Majd hangos isten-áldjával elhagyják a házat, hogy a szomszédban kopogtassanak. Ha történetesen István van a háznál, akkor az utolsó énekhez hozzáfűzik még a következőt:

Nem a módi, nem a régi, nem a közönséges élet,
Szokás hozott ide minket tisztelkedés végett.
István napját nyelvünkkel, hön öntsük énekünkkel,
Azért jöttünk felségedre mi is ezekkel.
Az Úr legyen teveled, míg az eget beleled.
Melynek sátrán (!) palotáját tölts be veled.
Az Úr legyen teveled, stb. (ismétlés)

Míg az öreget nem hívják be, kint a konyhában, pitvarban szabad lopnia. A lopott tárgyakat a gubája alá rejti, s elmenetelkor megszólal: „Gazdasszonyom, mikor a nagy tokaji hegyen jártam, ebbe a csanakba megbotlottam. Másnak odaadom egy sárga pénzér, magának egy fehérér is.” Ha nem kap semmit, akkor magával viszi a lopott tárgyat, ha kiváltják, a kapott pénzt beleteszi a bukszába s odébbáll a többivel. A pénzen kívül itt-ott kalácsot is kapnak, amit az öreg a tarisznyájában gyűjt. Nem ritkaság a borral való megkínálás, ilyenkor a pulya ugyan csak megbátorodik.

A csillagjárás karácsony estétől karácsony másodnapjának estjéig tart. Ilyenkor aztán összeülnek s kezdődik a dolog nehezebbik fele: az osztozkodás. Azt mondják, néha könnyebb a pénzt megkeresni, mint elosztani. De a jóbarátok közt ez is simány megy.

A csillagosok a Tiszaháton évről-évre kevesebben vannak. Néha átmennek a szomszéd falvakba is, ott is forgatják a csillagot több, kevesebb eredménnyel. Egyre kevesebb csillag forog karácsonyestéken a Tiszaháton. Nem sok idő telik bele s az utolsó csillag is megáll, kihull a csillagos kezéből, hogy valamelyik múzeumban a tiszaháti népszokások örök dokumentumává merevedjék.

Oriskó István.

*

Ein Krippenspiel aus dem Komitate Bereg.

Verfasser beschreibt ein Krippenspiel (Dorf Vári, Kom. Bereg). Interessant in diesem Krippenspiel ist, dass die Teilnehmer auch einen Stephanstagsgruss hersagen, wenn einer der Hausbewohner den Namen Stephan führt. Ein bemerkenswertes Detail des Krippenspieles ist, dass einer der Teilnehmer (der „Alte“) während des Spieles unbemerkt etwas im Hause wegstiehlt, was dann, wenn das Spiel beendet ist, von den Hausleuten mit Geld ausgelöst werden muss.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

1759 évbeli statutum a verébfejekkel való adózásról. Gyermekekomban édesanyámtól hallottam, hogy valamikor verébfejeket kellett a hatóságnak beszoigáltatni, mert mint mondta, azzal adózott a nép. Nemcsak azzal, hanem pénzzel is. A verébfejek beszoigáltatása csak kiegészítője volt a pénzbeli adónak, ami egyébként a rendelkezésből is kiténik, mely így szól:

Prior quoque Determinatio Comitensis renovatur m es ut insolae Possessionum Passeres Capiant et quidem ad omnen Dicam Nro 100 ita tamen ut Loco quinque Passerum unum Corvum, Cornicem aut Picam, vel monedulam si tulerint acceptabitur hosque non alijs Verum Substituti Domine Vice Comiti Supremis Processualibus Juditibus nobilium Domino Generali Cassae Perceptor, aut pro opportunitate Loci Dominis Ordinario Vel Vice Notarijs praesentare obligabuntur renitentes autem si qui reperiti fuerint pro quolibet Passere, Capere neglecto Singulum baculi ictum Subibunt.

Magyarul: A korábbi megyei határozat is felújul oly értelemben, hogy a birtokok lakói a verebeket fogják meg, még pedig minden adózó szám szerint 100-t. Ha öt veréb helyett egy hollót, egy varjút, egy szarkát, vagy egy csókat hoznak, fogadják el. Mindezeket nem másnak, hanem az alispán helyettesének, járási főszolgabírónak, a járási adószedőnek, vagy a helység alkalmassága szerint a rendes, vagy helyettes jegyzőknek kötelesek beszoigáltatni. Minden elmulasztott verébfogásért egy-egy botütést kapnak.

A verebek pusztítását, úgy hiszem azért rendelte el a megye, mert azokat kártékonyoknak tartotta. A gazdák túlnyomó része ma is annak tartja. Különösen búzaéréskor tapasztalja, amikor csoportokban száz és száz veréb lepi el a búzatáblákat és a még mezőn fekvő búzakereszteket. De az asztagokba is befurakodnak.

Amde az állatbarátok, melyhez a természettudósok is (ha talán nem is

mind) csatlakoznak, azt állítják, hogy a verebek kártetteik mellett hasznót is tesznek és pedig legalább annyit, mint amennyi kárt elkövetnek. Mint falánk madarak igen sok rovar, kártékony férget pusztítanak el. A gazdák azonban ezt nem igen figyelik meg s ha meg is figyelnék azok nem olyan szembeötlők mint kártevésük.

Már évek óta lapozgatom a somogy megyei levéltár régi iratait, a megye kis- és nagygyűléseinek jegyzőkönyveit, azokat 1814 évtől végignézetem s a verébfejekkel való adózás nyomaira csak az 1840-iki kis és nagygyűlés jegyzőkönyveiben találtam. Ennek az lehet az oka, hogy az ezekre vonatkozó rendelkezések nem kerültek a megyei gyűlések tárgysorozatába.

Az 1840. évi február hó 1-én tartott megyei gyűlés jegyzőkönyvében a következő rendelkezést, illetőleg határozatot találjuk:

„A sárdi Birótól a' bé' nem adott Verébfejekért 1360 x pp¹

Azután felsorolva azon községek neveit, amelyek tartoznak, pl.:

Szt Pálitól	150 x pp
Szenyérítől	170 „ „
Segesditől	640 „ „
Sámsonyitól	1300 „ „

stb. bé' nem adott Veréb fejektől bé-szedetni rendeltetnek az 1837/8-iki Falusi Számvetés folytában 682.361.(?)

Szigeti (Szigetvári) járásban a x-ok a heányzó veréb fejektől bé Szedetni rendeltetnek a' Birók ezen Járásra nézve meg nevezve nem lévén 681.361. (?)

Sárdi Helységtől a heányzott Veréb fejében	85 x pp
Sántztól	47 „ „
Szentkirálytól	1025 „ „
stb.	

Somogy megye 1840 évi augusztus 7-i nagygyűléséből:

Udvarhelyitől a' heányzott Veréb fejekért 2000 x pp 191.765. (?)

¹ Az x krajczárt a p pengőt jelent. Miután a követelt összeg több krajczárt tett ki, azért pp, vagyis pengőkrajczárokat jeleztek, pl: 1360 x (krajczár) pp (pengőkben).

Verébfejektől az 1838/9 Esztendei Falusi számvetésre bé nem adottokról
 Agarévtől 100 x pp
 Gígétől 200 " "
 Hosszúfalutól 1380 " "
 Kutastól 1570 " "
 stb. melyeket pengőben az illető urak fognak bé Szedni.

Vrászlótól az heánzott Veréb fejekért az 1838/9 Évi Falusi számvetés folytán 305 x pp.

Érdekes: a fenti statutum 1795. évben kelt; én Somogy megye kis- és nagygyűléseinek jegyzőkönyveit 1814-től a múlt század 90-es évéig átböngészttem (1830-ig más levéltári okmányok nincsenek) és csak 1840 évi megyei gyűlési jegyzőkönyvekben akadtam a verébfejekkel való adózások adataira. Ez onnan lehet, hogy ezen fajta adózásokat a gyűléseken nem tárgyalták, vagy ha tárgyalták, mint apró részlet dolgokat nem tartották érdemesnek, hogy jegyzőkönyvekbe kerüljenek.²

Hogy a verébfejekkel való adózás mikor szűnt meg, annak nyomára nem akadtam. Kellemetlen adó volt ez, mint látszik, nehezen ment beszolgáltatása s a hatóságra is elég veszéllyel járhatott annak behajtása. Meglehet, hogy ezen adózás, mint tökéletlen lassankint magától megszűnt. Hogy rendelettel szüntették volna meg, annak semmi nyoma a somogy megyei levéltárban nincs.

Gönczi Ferenc.

A régi stílusú magyar népdal szövegsorainak szótagszám vizsgálata. Bartók Béla osztályozásában¹ a régi stílusú magyar népdal 6, 7, 8, 9, 10, 11 és 12 szótagú szövegsorokra énekelt dallamokból áll. Kérdés volna: vajjon van-e olyan egységesítő alapvonás, amely e szövegsorokat az A. osztály belső stílusjegyébe fogja. Elhatároló lehet a soronkénti szótagszám függvény szerű változása bizonyos határeseteken belül. E célból bontsuk fel az egyes típusok soronkénti szótag-

számát kisebb belső szótagégségekre. Pl. a 6 szótagú szövegsor osztódása lehet: 4 + 2 vagy 3 + 3. Képletben:

$$6 = 4 + 2 \text{ és } 6 = 3 + 3$$

Ugyanígy a többi:

$$7 = 4 + 3$$

$$8 = 4 + 4$$

$$10 = 8 + 2 = 4 + 4 + 2$$

$$10 = 7 + 3 = 4 + 3 + 3$$

$$11 = 8 + 3 = 4 + 4 + 3$$

Jelöljük a soronkénti szótagszámot Z betűvel, ennek belső osztódását, vagyis a kisebb szótagégségeket x, y , betűkkel s ekkor a következő szótagszám-képletet állíthatjuk fel:

$$Z = nx + ny$$

ahol n változó együtthatót jelent s ahol $x > y$, vagyis x mindig nagyobb, mint y , határesetben $x = y$, vagyis x egyenlő y -nal, de sohasem kisebb. Behelyettesítve:

$$6 \text{ szótagúaknál: } n = 1; x = 4 > y = 2$$

$$x = 3 = y = 3$$

$$7 \text{ szótagúaknál: } n = 1; x = 4 > y = 3$$

$$8 \text{ szótagúaknál: } n = 1; x = 4 = y = 4$$

$$10 \text{ szótagúaknál: } n = 2; 1; x = (2)4 > y = 2$$

$$n = 1; 2; x = 4 > y = 3(2)$$

$$11 \text{ szótagúaknál: } n = 2; 1; x = (2)4 > y = 3$$

A közöltek alapján nyilvánvaló, hogy x legnagyobb értéke: 4. Vagyis:

$$Z = n.x + n.y$$

ahol $x > y$, határesetben $x = y$ és $x_{\text{max}} = 4$.

Ugy látszik, hogy bizonyos szótagszám bővülés is csak e szabályszerűség szellemében lehetséges. Pl. Bartók: i. m. 68. sz. dallam szövegsorainak legnagyobb szótagszáma: 31, vagyis

$$Z = 31 = 4 + 4 + 4 + 4 + 4 + 4 + 4 + 3$$

de $Z = n.x + n.y$, ahol

$$n = 7; 1; \text{ és } x = 4 > y = 3$$

és így $Z = (7)4 + 3$

Látszólag nem vonhatók e szabályszerűség alá a 12 szótagú szövegsorokra énekelt dallamok, mert rendszerint

$12 = 4 + 2 + 4 + 2$ vagy $12 = 3 + 3 + 3 + 3$, illetve ezek változatai. Azonban e felbontások azonosak a hatszótagúak osztódásának kétszeresével, úgyhogy a 12 szótagú szövegsorokra énekelt dallamokat úgy tekinthetjük, mint a négysoros 6 szótagúak megkétszereződését. (Nyolc 6 szótagú sor egyenlő

² Galló Árpád úr értesít arról, hogy Beregleányfalván (Bereg m) a nép ma is tud a verébfejjel való adózásról. Szerk.

¹ Bartók Béla: A magyar népdal. 1924. XV—XXXIV. oldal.

négy 12 szótagú sossal.)² Hasonló alakulatra különben a 8 szótagú szövegsorokra énekelt dallamok között is van példa. Itt négy 16 szótagú szövegsor egyenlő nyolc 8 tagú sossal. Lásd: Néprajzi hanglemezek: F 93/b, F 92/b, F 89/a, F 93/a. Szék, Szolnok-Doboka megye. *Lajtha László* gyűjtése. Ebbe a sorba tartozik *Bartók*: i. m. 294. sz. dallam is. Eszerint a 12 és 16 szótagú szövegsorokra énekelt dallamok másodlagos fejlődés eredményei volnának.

Nem vonható viszont e szabályszerűség alá a 9 szótagú szövegsorokra énekelt dallamok verse, ugyanis a leggyakrabban

$$9 = 4 + 2 + 3$$

ahol a szótagegységek csökkenő értéke nincsen meg. Könnyű volna e jelenséget kivételnek tekinteni, azonban meggondolandó, hogy *Bartók* szerint mindössze 4 ilyen dallam került elő, holott semmi különösebb ok nem lehetett arra, hogy éppen ez a típus pusztuljon ki, hiszen a népies műdalok között nem ritka. Pl. Akkor szép az erdő, mikor zöld; Megvágtam az ujjam jaj de fáj; Rózsabokor a domboldalon; Maros vize folyik csendesén; stb. Nem tartom lehetetlennek, hogy *Bartók*: i. m. 73. és 74. a-c, dallamok ilyen népies műdal pentatonizálódott változata s a többi típusnál később keletkezett. A B. osztályban 17, a C. osztályban pedig 14 kilencszótagú fordul elő *Bartók* osztályozásában.

Valószínű még az is, hogy fenti szabályszerűség nemcsak a magyar népdal régi stílusában énekelt dallamok szövegére jellemző, hanem más

² Érdekes, hogy *Arany János* néha másképp tagol:

Jó ló | volt a fakó
Jó ló | is ellette
Áldja | meg az Isten
A ki | fölnevelte

(Népdal)

Arany J. összes munkái. V. kötet. Összes prózai dolgozatai: A magyar nemzeti versidomról. "... ha azon népi dallamokra figyelünk, melyek a sándorverset adják vissza, úgy találjuk, hogy ... benső szerkezete egészen miénk, eredeti, zenénkben gyökerező, stb." Az idézett példában *Arany* nyilván olyan dallamot ismert, mint *Bartók I.*: Magyar Népdalok I. kötet 5. sz. dallam.

(pl. török) népzene régi stílusú dallamainak szövegsoraira is alkalmazható, de más határesetben. Legyen pl. valamely szövegsor szótagszáma 11, ha $Z = x + y$ és x maximális értékű, de majdnem egyenlő y -nal, akkor

$$Z = x + x_y$$

amiből következik, hogy

$$x > \frac{x + x_y}{2}$$

Vagyis ha $Z = 11$, úgy x lehetséges maximális értéke: 6, mert

$$6 < \frac{6+5}{2}$$

Általánosítva:

$$Z = x + (x - v)$$

ahol v igen kis szám, határesetben zéró.

Végül jelöljük a régi magyar népdalra szinte kizárólagos négysoros izometrikus-ritmikus szerkezetet állandó együtthatóval s akkor

$Z = (4.) (nx + ny)$ ahol $x_{\max} = 4$ és $x > y$ határesetben $x = y$, a régi stílusú magyar népdal szótagszám szabályszerűsége.

Megjegyzem, hogy a régi stílusú magyar népdalra jellemző szinte kizárólagos 4 soros szerkezetet nem tekintem 4 különálló, az időrendi átalakulás esetleges sorrendjében egymásután kapcsolódó láncszemek, hanem olyan szerkezeti alapegységnek, amelyben a belső kiegyenlítődés négy izometrikus-ritmikus — esetleg izokronikus — egyenlő részre tagolt, szilárd, mondhatnám megszervezett a szó szerves értelmében, formapilléren állapodott meg. (Ritmus $A = aaaa$.) Nem lényeges, hogy ez a szerkezeti alapegység kisebb részekre osztható, felezhető, negyedelő, mert a népi szűkszavúság vagy bőbeszédűség különben sem mérhető minden népi közösségnél, népiségnél egyforma mértékkel. Viszont a ritmikai egyszerűséget a heteromelodika változatossága amúgyis feloldja. (Melódia $A = abcd$.)

Fontos azonban, hogy az izometrikus négysorososság a különböző típusoktól függetlenül jelentkezik a 6, 7, 8, 10, 11 szótagú szövegsorokra énekelt régi stílusú magyar dallamokban. A vizsgálat szempontjából ez feltétlenül szerkezeti szinkronikus egységnek tekinthető, beleértve, hogy ez a szer-

kezeti szinkronia esetleg 1000 vagy több esztendő óta fennáll. Valószínűtlen, hogy ezt a szerkezeti kötöttséget valamely szomszéd népiségtől vettük volna át, mivel éppen a szerkezetiség egyiküknél sem kötött, szerves. Csak a szerkezeti hangsúly alapján különíthetjük el saját szellemi javainkat a tőlünk délre lakó szláv (sokác, bunyevác, horvát, vend, szerb) és román népcsoport jelentékeny pentaton dallamanyagától.³ Bizonyos szerkezeti kötöttségre különben már *Lach* is rámutatott: „... taktisch—symmetrische, meist streng 8 taktige Parallelgliederung, häufig auch anhemitonisch—pentatonische Skala . . . etc . . . Diese . . . charakterisierte Kompositionstechnik, die auch das absolut herrschende, überall strengstens befolgte Konstruktionsprinzip der tschuwaschischen Gesänge abgibt . . . etc.”⁴

Belső, szerkezetileg kötött értelmű átalakulás eredménye lehet az említett 12 és 16 szótagú szövegsorokra énekelt dallamok mai alakja, ilyen értelmű a kibővülés az említett *Bartók*: i. m. 68. sz. dallamban és egybűlt, végül ilyen belső szerkezeti kötöttségre mutat a régi stílusú dallamok nyomdokaiba lépő B. osztályú dallamok számos jelensége.

Külön kellene megvizsgálni a 7 +6 szótagszámú szövegsorokra, vagy ennek változataira énekelt kolomejka—ungaresca típusú dallamok versét is, azonban ezek irodalomtörténeti (latin, stb.) és szláv népi kapcsolata, keresztelkedése ezideig, vizsgálatlan, eldöntetlen.

Dincsér Oszkár.

Básta emléke egy székely népmesében. Básta György Rudolf király hadvezére volt, 1598-ban Rudolf Erdélybe küldte a Báthori Zsigmond lemondását követő zavarok lecsillapítá-

³ V. ö.: *Bartalus*: i. m. I. 78. sz.; VI. 28. sz.; 164. sz.; VII. 104. sz.; VI. 19. sz.; Továbbá *Szini K.*: A magyar nép dalai és dallamai. 1872; 118. sz.; 156. sz.; Hasonlóképpen *Bartalus* I. 40. sz.; 152. sz.; valamint V. 37. sz.; és *Szini* 139. sz.; Rokonvonások *Szini* 158. sz.; 96. sz.; 64. sz.

⁴ *R. Lach*: Vorläufiger Bericht ü. d. Aufnahme d. Gesänge russ. Kriegsgefangener. Wien. 1918. 13—14. l.

sára. Először a fejedelemségre törekvő fiatal Báthori Endre bíborost ölette meg 1599-ben, 1601-ben pedig Báthori Zsigmond seregét verte meg. Egyideig Erdélyt Mihály havasalföldi vajdával együtt kormányozta, de később őt is megölette. Alatta Erdély a legkegyetlenebb zsarnokságnak volt kitéve, kegyetlenkedéseinek Bocskay István tett véget 1604-ben. Mikor Básta bevonult Erdélybe, a néptől az igásmarhát elszedte, s a jobbágyok kénytelenek voltak maguk húzni szekereiket. *Bod Péter* Smirnai szent Polikarpus c. 1766-ban megjelent művében írja: „A két kerekű szekér, mely nevezetett volt *Básta szekérének*. A taliga, mellyel az emberek akkor gondoltak-fel a szükség miatt, akkor nevezetett volt *Básta szekérének* (52. l. NySz.). Mármost a Básta szekérének az emléke fönmaradt a székely nép emlékezetében, amint egy népmese bizonyítja. *Ősz János* Csudatáska c. mesegyűjteményének A furlangos legény szerencséje c. darabjában u. i. kétkerekű taliga szerepel, melynek neve *básti* vagy *básti szekér*: Elhatározták, hogy másképp meg nem tudják, hogy ki lehet az a fejetlen ember, hanem ha felteszik egy *bástira* (a jegyzet szerint: kétkerekű taliga), végighordozzák a városon, minden kapu előtt, s ahol a sírás hallatszik, oda való, mert ott megismerték . . . Meglátja az asszony a *básti szekéren* a fejetlen embert s hát abba a nyomba megismerte, hogy az igazán az ő ura (44. l.). *Ősz János* meséi a marostordamegyei Kibédéről és a kis-küküllőmegyei Pócsfalváról valók, érdemes lenne ezeken a vidékeken nyomozni, hol jelent *básti* vagy *básti szekér* ma is kétkerekű taligát, s megvan-e a nép között magának a kegyetlen Bástának az emléke is. A kétkerekű taliga, mint a nép elszegényedésének emléke, már korábban is szerepel a magyar történelemben, a IV. vagy Kun Lászlóról elnevezett *Kun László szekere*, melyet *Valkai András* Genealogia Regum Hungariae: A magyar királyok eredetéről c. 1576-ban Kolozsvárt megjelent művében *László király szekérének* nevezett: Taligát most is hiyác azon neube, *László király szekere* nevezetbe (NySz). *Beke Ödön.*

A kékiek kerek tánca. A szabolcsmegyei Kéken a táncok közül a magyar táncé — a csárdásé — az elsőség. Az idősebbek szerint azonban volt olyan idő amikor egy másik magyar táncot is jártak. Ezt tartották az igazinak és kerek táncnak nevezték. Külön nótája is volt:

„Haj tánc, tánc!
Kerek tánc.
Kikerekedjünk
Bekerekedjünk
Ez az igazi tánc!
Ha pénz volnék, pendülnék:
Rózsa volnék, terülnék;
Mégis kifordulnék!
Járjad, járjad jó katoná,
Hadd dübögjön ez az utca...
Abba a bocskorba!”

A táncot — emlékezet szerint — csak házas emberek táncolták. Ideje a keresztlő, a kézfogó és a lakodalom vége volt: amikor a fiatalok nem zavarkodtak. A tánc, — sajátosság módon — nőválaszos volt. Őt-hat eleven asszony kezdte. (Ezeket Izsák Antal — érdekesen — *daliás nőknek* mondta.) A táncba induló asszonyok az asztalnál borozó férfiak közül ránézéssel vagy intéssel választottak párt maguknak Majd karikába álltak és dalba, táncba kezdtek. A tánc kétlépéses lassú csárdás volt.

A férfiak ujjukat pattogatva indultak a nőkhöz. Amelyiküknek különösebb kedve volt, tánc lépésben közeledett a párjához. Ha pedig a füle közelében jobban melegegett, már kiáltott is: „Ujujuju, ujuju! Megdöglött a suta juh!” Vagy: „A tűzhelynél az ágos! Mindjárt megforgatlak most”, stb. stb. Amikor a férfiak az asszonyokhoz érkeztek, párjuk jobb-jára álltak. Aztán dalolva járták a táncot. De még a nótá *pendülnék* szavára dobbantottak is! Amikor pedig jónak látták, lábösszeütéssel jobbra köröztek. (Ilyenkor az oldalt kitett jobbláb sarkához ütötték a balláb hegyét.) Aztán már balra is lépkedtek. Majd a kétlépéses tánchoz tértek vissza. Amikor a táncba nagyon belemelegedtek, már tánc lépés nélkül is forgolódtak. Aztán a kört szét is bomlasztották. Ilyen esetben a csárdást kiki a maga párjával járta.

Özv. Szabó Mihályné arról is tud, hogy a kör közepére, már a tánc kezdetén beállott egy asszony. Ott egyedül is táncolt, míg a párja hozzá nem érkezett. Ettől kezdve együtt járták a lassú csárdást.

Nyíregyháza.

Nyárády Mihály.

A legrégebb hún monda egyiptomi változata. A legrégebb hún mondat *Stein Aurél*: Ósi ösvényeken A-ziában (ford Halász Gyula 1934) c. munkájában találjuk feljegyezve. A Khotan vidékén fekvő budhista szentély emlékeiről szólva, egy szobor talpazatán levő festett fogadalmi fatáblácskát említi a szerző, mely patkányfejű istenséget ábrázol (44 l.). Jelenleg a British Múzeumban őrzik. Ezt az alakot Hszüan-cang kínai zarándok khotani feljegyzései alapján sikerült megmagyaráznia, ki K. e. 642-ben járt erre (33 l.). A hagyomány szerint ezek a patkányok elpusztították a betörő húnok lószerszámaikat, amiért a húnok vereséget szenvedtek. A monda megfelelő változatban ma is él a vidék mohamedán lakóinak körében. Hasonló feljegyzést találunk Herodotésnél (II. könyv 141. feje.). Sanacharibos arab-assyr király Egyiptom ellen indul. Sethos egyiptomi király fél, s éjjel Hephästos templomában elpanaszolja aggodalmát az Istennek, aki álmában vigasztalja s biztatja. Az ellenségre pedig nagy számban támadtak mezei egerek s összerágták ijaikat, tegzeit s pajzsait, hogy nem bírták támadni s megfutamodtak.

Sethosnak Hephästos templomában szobrot emeltek, — kezében egérrrel. Felirata: Tekints engem és légy jámbor!

Relković Davorka.

Szalmahordó hajdiván a Dráva-szögben. A Népr. Értesítőben (XXVIII. 1936. 136–137. l.) felhívtam a figyelmet erre a gazdasági szerszámra és földrajzi elterjedésének fontosságára. Most még a szerszámhoz fűződő szókincs összegyűjtése is érdekel bennünket, amint látjuk, hogy csaknem minden faluban más névvel jelölik ezt az alpesi területről a Dráva és

Mura mentén, az Ormánságban és Göcsejben elterjedt szerszámot, amely a Börzsöny hegységben Diósjenőn és Szokolyán is felbukkant *kelepce* néven. Tudva azt, hogy a diósjeneiek a dunai hajókhoz faragták a bókonyokat (Ethn. Ll. 1940. 234.) s így lejutottak a Dunamentén, az a gyanúm, hogy ezen az úton került hozzájuk ez a szerszám, mert különben alig magyarázható távoli felbukkanása. Drávaszögi gyűjtőúton Dárdán a szerbek *krosnyának* nevezték, a magyarok Alberfalván *petrencének*, Várdarócon *terézsianak*, Kopácson *dobónak*, Laskón *kötröcnek*, a karancsi magyarok *hajtovány*nak mondják. Néprajzi szempontból is igen hasznos volna falként a szalmahordó böngőnek szókincsét összegyűjteni.

Gönyey Sándor.

Egy erdélyi határjárás adat a XVI. századból. A Magyar Nemzeti Múzeum Levéltári Osztályának gr. Bethlen levéltárában (Országos Levéltár) kutatva, egy 1596-ból való magyar nyelvű határjáró oklevélre akadtam. Az oklevélben a Szolnok-Doboka m. keleti határán levő Kőfarka és Középfalva közötti határ megállapítását a következőképpen írják le: Elsőben elkezdvén a Szamos parton Virágos Berki¹ határ ellenében az ott való szántóföldek között, mely helyet hinak oláhu Popl²-nak (!) magyarul Nyárosnak ott hanyattuk az első Közfalu és Keőfarki határdombot. Onnét elindulván észak fele előmenvén az első dombtul, mely Nisztor György írotvanja közepin vagyon második határdombot vetettük az helyen melyet oláhu rétul Viroguljuúnak hinak szintén az széler. vagyon Kerekes János kaszálo rite mellett . . . Hatodik határ Dombot hanyattuk ugyan azon oszto földek között, kinek az fenekin egy nagy hatar Kouacz keő vagyon foglalva . . . — A határjáró oklevélből csak ezt a néhány adatot közlöm, mint az erdélyi határjárás szokásának egyik korai magyar nyelvű emlékét.

Szabó T. Attila.

¹ Virágosberek szolnokdobokai község.

² A román *plop* 'nyárfa' többeszáma *plopi* (olv. *plopj*).

Trágyázási babona 1791-ből. A trágyázásra vonatkozó népi hiedelmek köréből való az a hiedelem, amelyet az Erdélyi Múzeumban br. Nalóczi Anna birtokösszeírásából jegyeztem ki. A backamadarasi (Maros-Torda m) birtok összeírásakor (1791) a következőket jegyzik meg: „Egyszeri trágyázás megtart 6 esztendeig oly megjegyzéssel, hogy a trágyázás hold foglaltán vagy tölte fele essék, nem pedig újságra, mert különben a földön elterített ganj megférgesedvén, azok által minden zsírjától megfosztattatik és haszontalanná lészen“ (61b lap).

Szabó T. Attila.

Adatok a csatkaibúcsúhoz. A csatkaibúcsún, amelyről *Vajkai A.* írt nagyobb tanulmányt (Ethnographia, Ll. 1940. 50—73.), néhány érdekes adatot jegyeztem fel.

Biróczky János 84 éves csatkaibú ember szerint az 1864-ben épült Szentkút helyén eredetileg nagy erdőség volt. Közszájon forog az is, hogy mikor a pogány magyarok bejöttek, pusztaság volt itt és egy tó. Később vörös barátok kerültek ide, akik a Szentkút vizéből kereszteltek. Ugy mondják, hogy a török pusztította el a régi Szentkútát. Az új kápolna építése előtt, melynek építőserege önkéntes munkásokból állott, „nagy jelenetek“ voltak itt. Ezt azonban nem akarták elhinni a papok. Hamar híre ment a nép között és proseeciók mentek a püspökhöz engedélyt kérni a templom építésére. Takács Márton tanító, Biróczky Pál, Somogyi János és Lipót István gazdák mentek küldöttségbe Ranolder püspökhöz, hogy engedélyezze ezen a helyen, ahol ezelőtt is kápolna volt, a templom építését. Ranolder püspök nem akarta engedélyezni, de akkor már nagy híre volt a Szentkútnak, sokan látogatták, adományokat is gyűjtöttek a templom céljaira. A Szentkút mellett régóta remete lakik. Az első remete Csöbönye József volt, aki már gyermekkorától ide zárandokolt. Utána Bonnyai József veszprémi ember volt a remete, aki minden vagyonát eladta, idejött s betegségéből is itt gyógyult meg. Ő naponkint fürdött a Szentkút vizében.

A régi remeték földbevált barlangban laktak. A lakások nyomait ma már nem találjuk.

Érdeklődtem aziránt, hogy mi hozza, mi vonzza ide a búcsúsok tömegét a Szentkút vizének gyógyító hatásán kívül. Egy hántai asszony azért jött a szent helyre — mondja — mert megkönnyeszik a lelke. Mások azt mondják, hogy „úgy örül a lelkem, ha idejövök, „az üdvösségemet keresem itt.“ Az öregasszonynak a hit ad erőt: Szűzanyánk hívja. Hántán pedig úgy tartják, hogy amelyik gyereket kiskorában elviszik a Szentkúthoz, az biztosan üdvözülni fog.

A búcsúbeli szokásokból ismerik a búcsúkeresztelést. Ha az évente, ide zárandókló búcsúsokhoz a faluban új csatlakozik, azt ideérve a Szentkúthoz megkeresztelik. Mikor érkezés után a templomból kijönnek, a Szentkút medencéjéhez mennek s ott a búcsúvezető keresztel. A procecióhoz csatlakozott új hívő letérdel a búcsúvezető előtt, aki ráteszi kezét a keresztelendő fejére s mondja: „Fogadod-e, hogy a Szűzanyának igen hű, kedves gyermeke leszel életed minden napján?“ Keresztelendő feleli: „Fogadom!“ Ekkor a búcsúvezető vízzel keresztet vet a keresztelendő fejére, közben mondja: „Ha mindezt megtartod elnyered az üdvösséget.“ (Vajkai szerint búcsú-keresztanyát is választanak.)

A Szűz Mária szobron lévő ruhát: „Szűz Mária ruháját,“ amit egyes proceciók hoznak s amelybe Szűz Máriát a remete, régen pedig szűz leányok öltöztették, felszabdalták apró darabokra és szétosztják a hívők között. A ruhadarabokat a hívők imakönyvükben őrzik.

Búcsúzásakor — legtöbbször kisaszonnapján mise után — együttesen bemennek a csoportok a templomba és búcsúznak Szűz Máriától: „Isten veled Anyánk mához egy esztendőre.“ Az oltár előtt elhaladva megcsókolják az oltár szélét.

Közzsájon forognak csodás gyógyulásokról szóló mondák. Ilyenek: 1. Régen egyszer Kisasszonnapja előtti éjjel 12 óraker hangosan imádkoztak a templomban és egyszerre négy néma megszólalodott. — 2. 1894-ben Gyümölcstől boldogasszony-

kor, mikor az első búcsú van, Gútáról jött egy vak ember vezetőjével, aki mindig vele járt. Csátka községben halt az öreg János bácsi kísérőjével, onnan járt ki minden nap a Szentkúthoz, megmosta szemét a szentvízzel, imádkozott. Egyszer csak imaközben felnézett az égre és látott. Ezután viszsza ment szülőfalujába. — 3. Hazafelé tartó proceció találkozott egy őrsi kálomista emberrel. Ez elpanaszolta bűnját-baját (rák betegsége volt). A búcsúsok adtak neki a vízből amit a Szentkúttól hoztak. Az ember kálomista léteire hívő lélekkel ivott és viitt magával. Gyógyulásáért halából harangot csináltatott a szentkúti kápolnának. — 4. Más valaki már öt évig volt vak, mikor itt a szentkúti vízbe áztatott kenyérhéjával bekötötte Kisasszonnapja előtti este a szemét, ez rajta volt másnapig. Kisasszonnapján a „búcsú innepen“ levette, a szentmise alatt az Úrfelmutatásnál visszakapta látását. Mikor az Urat felmutatta a pap világságot látott, a kelyhet már tisztán látta. — 5. Köszvényeseknek közludomásúan gyógyító hatású a víz. 1912—13-ban a Lébény-szentmiklósiak ölben hoztak egy 12 éves béna lányt. Megfürösztötték, mikor hazaértek a beteg meggyógyult. Egy hántai asszonynak köszvénye volt, „fóláldozott az Istennek, megmosogatta magát, mire elment meggyógyult. — 6. Pesti kórházban fekvő beteg a csatka Szentkút hírére hallotta és „az a gondolat gyűtt bele“ hogy idejőjön. Nyílt sebeit mosogatta a kút vizével és meggyógyult.

A csatka búcsún 1941-ben kb. 8—10.000 búcsús jött a következő helyekről: Dunaföldvár (180), Isztimér, Csurgó, Csákvár, Székesfehérvár, Pusztaszabolcs, Győr, Nyúl, Bársonyos (70), Ászár, Komárom (102), Nyárad, Órszázfalva (70), Hercegfalu, Pápa, Sárosd, Csesznek, Bakonyszentkirály, Bakonycsernye, Bakonyszombathely (160), Bakonyszentlászló, Hánta, Feketevíz puszta, Kisbér, Ácsteszér, Súr, Csátár, Mór, Jásd, Szentgál, Herend, Bánd, Veszprém, Veszprémvársány, Litér, Nagyvázsóny, Tósokberény, Homokbödöge, Bakonynána, Bakonybánk, Borzavár, Zirc, Porva, Nagyesztergál, Olaszfalu, Nemesvámos, Koromlapusztá, Bakonyoszlop.

Pereszlényi Mária.

IRODALMI SZEMLE.

Ränk, G.: *Peipsi kalastusest*. English summary: The Peipsi lake fisheries. Tartu, 1934, Õpetatud Eesti Selts. 80 XVII + 216 l. + 1 térkép. Peipsija Pihkva järve kaluriasustused Eesti alal. (= Õpetatud Eesti Seltsi Kirjad II.)

Az Észt Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának tervszerű kutatómunkájából, mint annak egyik jelentős eredménye nőtt ki a fenti munka. A szerző, mint a múzeum fiatal tisztviselője *I. Manninen* finn etnográfus, az Észt Nemzeti Múzeum akkori igazgatójának ösztönzésére fogott a Peipus-tó halászatának kutatásához. A kutatómunka előzeles terve, az első eredmények rendezése és számbavétele *I. Manninen* tanácsai mellett történt. Ez a körülmény már eleve biztosíték arról, hogy a szerző mint egyik legkiválóbb *Manninen*-tanítvány munkája megírásában mind az anyaggyűjtést, mind pedig annak elrendezését illetően a finn néprajzi iskola kipróbált és jól bevált módszereit és eszközeit alkalmazta.

A Peipus-tó a vele összefüggésben levő Soe- és Pihkva-tavakkal 138 km-es észak-déli természetes választóként szerepel az észt mint ősi finnugor kultúra és az orosz kultúra között. Kulturális érintkezés csak a Vasknarva-Narva keskeny vonalon és az átmeneti jellegű Setu földön keresztül van, továbbá a 2—47 km szélességű Peipus-Soe-Pihkva tavakon át, ez utóbbi úton főleg a halászat révén. Ezért a Peipus-tavi halászat kutatása a néprajzi szempontokon kívül észt művelődéstörténeti szempontokból is igen nagy jelentőségű. A terület néprajzi fontosságát a halászatot illetően még az a tény is emeli, hogy a Peipus Észtország legnagyobb belvize (4500 km²) s mint ilyen az észt belvizi halászatra vonalkozólag a legjobb néprajzi kutatási területnek tekinthető.

A szerző munkájában a Peipus-tó nyugati partvidékének, tehát az észt területnek feldolgozását adja. A terület átkutatására négy esztendőt (1928—1931) fordított, amikor is szakaszokra osztva bejárta az egész partvidéket, valamennyi fontosabb halászfalut felkeresett és az évszakok különböző részeiben megfigyeléseket tett, néprajzi feljegyzéseket végzett gazdag fényképanyaggal és rajzokkal. Ezt az anyagot tulajdonképpen az Észt Nemzeti Múzeum részére, annak megbízásából és támogatásával gyűjtötte. A munka forrásául szolgáló eredeti feljegyzések, néprajzi leírások, fényképek és rajzok az Észt Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya megfelelő gyűjteményeinek (Néprajzi Adattár, Néprajzi Rajzgyűjtemény) forrásanyagát alkotják. Munkája megírásához azonban nemcsak a saját maga gyűjtötte anyagot használta fel, hanem kiterjesztette figyelmét az eddig megjelent irodalmi forrásokra is, amelyeknek legnagyobb része nem néprajzi céllal készült ugyan, de mégis igen értékes néprajzi adatokat őriz. Ezeknek az irodalmi forrásoknak a bibliográfiáját nagy gondnal összeállította a szerző (94 nyomtatott és 13 kéziratos forrásmű), adataikat a helyszínen ellenőrizte és munkája megírásakor kiegészítésül használta. A régebbi irodalomból tulajdonképpen csak *K. E. v. Baer* (Szentpétervár, 1860), *A. v. Tidebóhl* (Dorpat, 1856—1857), *N. A. Samsonov* (1910) és *I. Manninen* (Tartu, 1931) adatai, illetve leírásai tudományos értékűek. Ez utóbbi is csak érinti a kérdést „Die Sachkultur Estlands, I.” c. művében. A többi forrásmű főleg orosz közigazgatási vonatkozású és másjellegű. Ebből az irodalmi felsorolásból is látjuk, hogy *G. Ränk* majdnem teljesen ismeretlen néprajzi témakört dolgozott fel, egészen hézagpótló munkát végzett és nagyszerűen megírt monográfiájával igen szerencsésen gazdagította az észt néprajzi leírások irodalmát. Kutatásával sok hasznos adatot szolgáltat az észt művelődéstörténetnek és népiségkutatásnak a peipusi halászat észt nyelvi terminológiájának az összegyűjtése útján. Tisztán néprajzi szempontból pedig néhány, az északi kultúrkörben eddig ismeretlen halászati eszközzel gyarapította a tudományt különösen a folyamtorkolati halászat köréből. Másrészt munkájának egyetlen

szintétikus részében, az összefoglalásban (183—186. l.) világos megállapításokkal tisztázza az orosz hatások lényegét. E szerint az orosz hatás legfőbb lényege a halászatnak megélhetési és üzleti foglalkozási ággá való kiterjesztése a pusztán házi célokat szolgáló ősészt állapottal szemben, a halászati eszközök és módok pedig már az ősészt korban ugyanezek voltak.

Ami a mű tartalmi elrendezését illeti, a szerző bőséges bevezető magyarázatokkal ismerteti a Peipus-tó települési és természeti viszonyait, halvízét és a halászfoglalkozást, mint életformát. Majd az ideiglenes halásztanyákat tárgyalja, továbbá a halászati felszerelést általában és a hálókészítést és gondozást, mint általános részt. A mű gerince a halászati szerszámok és halászati módok világosan rendszerezett leírása és áttekintése. Itt külön fejezetekben foglalkozik a kézzelvaló halfogással, a szigonyos, horgászó, kerítő, rekesztő és hálóhalászattal. Függeléknek lehet tekinteni a halak eltartásáról és a halételekről szóló fejezetet.

Az észti szöveghez terjedelmes angolnyelvű összefoglalás (187—208. l.) járul. Tudománytechnikai szempontból a már említett bibliográfiai felsoroláson kívül teljes szömutató, helynévmutató, vázlatos térkép (külön feltüntetve az észti, orosz és vegyes lakosságú falvakat) és a képanyagra vonatkozó jegyzetek teszik teljessé a kötetet, amit még azonkívül gazdag szemléleti anyag (igen jól sikerült felvételek és tökéletes rajzok) is kísér a szöveg között.

G. Ränk mint az észti néprajzkutatás egyik jeles vezetője s később a tartui egyetem néprajzi tanszékének professzora ez első nagyobb munkája megjelenése óta már más alapvető kutatásokkal is gyarapította az észti néprajzi irodalmat, amik bizonyára a peipusi halászatról közölt értékes kutatásainak továbbvivő állomásai az észti néprajzkutatás területén.

Az Észti Tudós Társaság nagy szolgálatot tett a munka kiadásával az észti nemzeti tudományok fejlesztésének előmozdítására.

Fazekas Jenő.

Lagercrantz, Eliel: Lappischer Wortschatz, I. II. Lexica Societatis Fenno-Ugricae. VI. Helsinki, 1939. Suomalais-Ugrilainen Seura. 4°; IV + 1250 l. Ára 1,000 fmk.

A helsinki-i Finnugor Társaság szótári kiadványai nemcsak nyelvi szempontból értékesek, hanem az összehasonlító néprajz is sok becses anyagot talál bennük. Külön kell megemlékeznünk *Wichmann* moldvai északi csángó és hétfalusi csángó szótáráról, amely ennek a két nyelvjárásnak részletes szókincsét tartalmazza. *Ramstedt* hatalmas kalmük szólára egy mongol nyelv szó-készletét foglalja magában. Szintén nagy terjedelmű *Kettunen* liv szótára, amely egy kihálóban levő keleti-tengeri finn nyelv szókincsét menti meg a feledéstől. A dicsőemlékű *Paasonen* két osztják nyelvjárásra kiterjedő szótárát tanítványa, az azóta szintén elhunyt nagy szamojédkutató, *Kai Donner* rendezte sajtó alá. Ez utóbbi kisebb terjedelmű szótár; *Paasonen* legtöbb anyagát a mordvinok közt gyűjtötte s ennek földolgozása is folyamatban van. Sajtó alatt van azonban egy nagy osztják szótár is, amelyet *Karjalainen* hagyatékából *Toivonen* ad ki. Ezekon kívül *Kannisto* dolgozik vogul, *Uotila* pedig *Wichmann* zürjén és votják, *Lehtisalo* saját és *Donner* szamojéd gyűjtésén s kéziratban van még *Paasonen* és *Wichmann* cseremisiz szótári hagyatéka. Két lapp szótárról is hírt adhatunk. *Nielsen* Polmak, Karasjok és Kautokeino vidékén gyűjtött anyagából csak az első füzet jelent meg a Finnugor Társaság kiadásában, még 1913-ban, az első világháború megakasztotta a további füzetek kiadását. Szerencsére azonban az azóta Oslóban megalakult Összehasonlító Műveltségkutató Intézet nemcsak további kutatásokkal bízta meg *Nielsent*, hanem ki is adta a szótárt három hatalmas kötetben, úgyhogy már csak a lapp szókincset tárgyi szempontból földolgozó kiegészítő kötet megjelenésére kell várnunk.

A másik hatalmas lapp szótár *Lagercrantz* 1250 lapos, 30 nyelvjárásra

kiterjeszkedő munkája. Lagercrantz három tanulmányutat végzett a lappok közt Finn-, Svédországban és Norvégiában. Az első északnyugati Finnországban, 1919 június elejétől szeptember elejéig, inkább csak bevezetőnek tekinthető. A második út 1919 június vége felé kezdődött s 1921 július végéig tartott. A harmadik tanulmányút 1925 áprilisának első felében kezdődött s 1926 március végén fejeződött be.¹ A gyűjtött anyag földolgozása tíz évet vett igénybe.

Lagercrantz hosszú tanulmányútjain nemcsak a nép nyelvét figyelte meg, hanem egész életmódját, lelki életét is alapos tanulmány tárgyává tette. Műve befejező részében így jellemzi ezt az érdekes népet: A lappok régi primitív, de fiatal civilizált nép, amely a művelt népektől kissé távol, erdőkben, a tengerparton és a pusztaságban élt. Azelőtt üldözött és megfélemlített nép volt, amelynek még a zord természettel is kemény harcot kellett vívnia a létért. A lappok testi ereje alacsony és gyenge testalkatuk miatt meglehetősen kicsiny, s szívóssággal kell pótolni. A lappoknak meg kellett állni helyüket a legnehezebb körülmények közt is és alkalmazkodniuk kellett a legkedvezőtlenebb viszonyokhoz is. Hihetetlen nehézségekkel kell életük folyamán megküzdeniük, de ők nemcsak küzdeni tudnak, hanem szenvedni és veszteni is, s megvan bennük a bátorság mindent újra kezdeni.

Az első és állandó benyomás, amit a lappok természetéről szerez az idegen, a nyugtalanság vonása. „Jobb úton lenni, mint egy helyben,“ — mondja a lapp közmondás. Ez a nyugtalanság megnyilvánul, amikor beszél, ül, vagy megy. Szüntelenül mozognak tagjai, arca állandóan nézelődik. Figyelme mindig éber, még alvás közben is; mert nincs nyugta, s többször is kinyegy kunyhójából körülnézni.

Feltűnő tulajdonságai a féltékenység, a szegénylősség, a bizalmatlanság, a titkolódzás, s nagyfokú irtózása attól, hogy idegeneknek elárulja személyes és vagyoni viszonyait, ismereteit és nézeteit. Ezt az óvatosságot és idegenkedést rendszeren az őszinteség, megbízhatóság és nyájasság hiányával szokták magyarázni. Azonban maguk közt romlatlanok, igénytelenek és barátságosak. Aki megnyeri bizalmukat, mindig talál őszinte, megbízható embert, aki értékes felvilágosításokkal tud és akar is szolgálni.

Általában a lapp élénk természetű és változékony kedvű. Tud jokedvű, vidám lenni. A nők rendkívül fecsegő természetűek, a szomszédok tervei tárgyalásának nincs se hossza, se vége, s ezt nem mindig teszik irigység és rosszindulat nélkül. Természetük és lelkiállapotuk nagyon is visszatükröződik népdalaikban, azonban ezeket a megfelelő környezetben kell hallani. A harag és a bánat megnyilatkozásai hisztériás és önkívületi állapotot ölthetnek. Vallási és babonás dolgokban a lapp érzékeny, de nem árulja el szokásait. A mai kor áramlatai azonban a lapp néplelket nem csekély mértékben nyugtalanították.

A lapp népeletre vonatkozólag számtalan adatot találunk a szótárban. Ezek megtalálását könnyűvé teszi a könyv végéhez fűzött szómutató. Ez a szómutató nem ábécérendbe van szedve, mint a legtöbb szótárban, hanem tárgyi csoportok szerint csoportosítva. Így pl. a 10. fej. a mértékekre vonatkozó szókincre utal, a 19. a családra vonatkozó fogalmakra, a 25. a bíráskodásra, a 26. az ünnepekre, házasságra, a 29. az írásra, a 30. a játékra, a 33. a vallásra, a 34—40. az eszközökre, edényekre, tűzhelyre, gyógyításra, étkezésre, ruházatra, építkezésre, közlekedésre, a 41—44. a vadászatra, halászsatra, állattenyésztésre, földművelésre, stb.

Az egyes szavak sorszámával vannak ellátva, s így könnyű megtalálni a néprajzi adatokat, amelyek sokszor a példamondatokat is érdekessé teszik. Így pl. a 3227. a. a kenyérsütyéről kapunk fölvilágosítást, a 8569^b a. a darából és aluditejből készült mártás készítményét ismerjük meg, az 5657. sz. a rén-

¹ L. Lagercrantz beszámolóját: *Finnisch-Ugrische Forschungen*, Anzeiger 16. és 18. kötet.

szarvastejből készült sajtókészítésről szól, az 5623, 2. sz. a halikrából laposkővön sütitő kenyeret ismerteti meg, a 8106 a. megtudjuk, hogy a fájós fogba tüzes végű taplót dugnak, a 6459 szerint hal gyomrából vágott hártya helyettesíti az ablaküveget; fókavadászatra vonatkozik a 8759. sz., bőrcserzésre a 4244^b, a rénszarvas herélésére a 4760., a rénszarvaskaraván fölzszerzőszámáról szól az 5441. Ha a rénszarvastehén elveszti borját, érdekes eljárást követnek a 6767 szerint, babonás előjelt említ a 7209. sz. A mi kakuknyálunknak megfelelő képzet a lappoknál a „Schmierkatze“, nyáron eső után nyálkás anyag a fűvön, melyhez az a babona fűződik, hogy aki ilyent talál, annak mindig lesz vaja (6659). A 874 szerint meggyilkolt és erdőben elásott csecsemő üvöltő gonosz szellemmé válik, amely az embereket, különösen az anyákat ijeszti. Sok szerszámot részletesen leír a szerző, s különösen sok adat vonatkozik a rénszarvaslenyészítésre, csupán az erre vonatkozó szómutató négy hasábra terjed, ami érthető, mert hatéves korig minden évben külön neve van a bikának és a tehénnek. Nagyon gazdag a rénszarvas szőrszíneinek és szarvállásának szókincse. Külön szavakkal jelölik a rénszarvas fülébe metszett különböző tulajdonjegyeket, melyeket a szerző a mű végén rajzban is bemutat. Ugyanitt találjuk néhány halászszerzőszám rajzát is, ami nagyon örvendetes, hisz a halászat is fontos foglalkozása a lappoknak. Sok eszköznék, rénszarvasszerzőszám, hálófajtának részletes leírását is megtaláljuk a szótárban.

A Finnugor Társaságnak és a szerzőnek nemcsak a nyelvtudomány, hanem a néprajz is hálás lehet ezért a kiállításban is mintaszerű kiadványért.

Beke Ödön.

Varga Anna: Két szomszéd falu. Adatok Kölesd (magyar) és Kistormás (német) községek összehasonlító néprajzához. Szeged 1940. 94 l. 80. Kny. az Acta Universitatis Szegediensis Sectio Philologica XV. kötet 1. füzetéből.

Kusztér, L. M.: Volkskundliche Beobachtungen in der Rhön-Siedlung Feked (Baranya). Germanistische Hefte, Hg. von Heinrich Schmidt. Reihe B. Heft 2. Szeged. 1939. 85. l. 80.

A szegedi egyetem germán philológiai intézetében, *Schmidt Henrik* vezetésével, évek hosszú sora óta csendes néprajzi gyűjtő és feldolgozó munka folyik a nyelvészeti mellett. Egymásután készülnek pályamunkák, szakdolgozatok, doktori értekezések, melyek a néprajzludomány számára figyelemreméltó anyagot hoznak felszínre. A *Schmidt Henriktől* irányított néprajzi gyűjtés kétirányú: vagy pusztán leírásra szorítkozik, vagy kilépve a leírásból összehasonlító munkát végez. Feldolgozásra, természetszerűleg a hazai német telep községei kerülnek.

Tudományunknak ma minden bizonnyal egyik legérdekesebb kérdése egyes kultúráknak, kultúrjavaknak bizonyos népekkel való kapcsolata. A legalkalmibb kérdés — ha szabad ilyenről tudományban beszélni — ma az, hogy mi a magyar, mi a német, mi a től, ésígytovább. Mi az a néprajzi vagyoniállomány, amit a német telepesek hazánk földjére hoztak, hogyan tudták azt évtizedeken, évszázadokon át megőrizni, milyen vonatkozásban maradt ez a vagyon az anyaországgal; hogy reagáltak az új haza új földjén kapott új kultúrára, milyen irányú és erejű réseket ütött ez az ő magukkal hozott világán? Mit kellett szükségképpen átvenniök és mi az, amit látszólagos kényszer nélkül önként vesznek kölcsön, hogyan formálják át és illesztik be a kölcsönvett kincset a maguk kultúrájába és végül, de nem utolsó sorban, milyen magatartást tanúsít az ő kultúrájuk irányában a vendéglátó szomszédos magyarság? Átvesz-e tőlük valamit, mit ad hozzá, hogyan alakítja magyarrá; ugyanígy a németiség mi által teszi németté, sajátjává a magyaroktól kölcsönvett kultúrkincseket.

Ezeket a kérdéseket a néprajz, ma még ezirányban most alakuló mód-

szereivel fejtegették már magyar részről is (*Fél E.*: Harta néprajza. Budapest, 1935.) és német részről is (*J. Künzig*: Saderlach, Karlsruhe, 1937.). Mégis *Varga Anna* dolgozata fontos fejezetet jelent e téren. Az első kísérletezések után a higgadt, alapos, módszeres gyűjtés és összehasonlítás kezdete ez. *Varga Anna* mértéktartó munkájában nem akar egyszerre mindenre felelni, hanem kiragad néhány motívumot a népi életből, mint amilyen a település, építkezés, lakásberendezés, viselet, földművelés és ünnepeles s ezeken próbál a fent felsorolt kérdések tekintélyes részére feleletet adni. Külön kell kiemelnünk körültekintését, óvatosságát és azt a nagyon helyes szempontját, hogy mielőtt a kéznél levő német és magyar motívumokat összevetné egymással, megvizsgálja azokat a hagyomány szemszögéből önmagukban is. Eredményei meglepő egyezést mutatnak más német telepes községen (*Hartán*) végzett ugyanilyen irányú vizsgálatokkal. Mindkét helyen megállapítható, hogy a szellemi hagyományok világán szinte mit sem változtat az új környezet, nem vesznek át és nem adnak át semmit. Változást elsősorban az anyagi hagyatékállomány szenved. Legszembetűnőbb itt a viselet: a németek apránként elhagyják a maguk ruháját és nem a magyar polgári társadalom, hanem a szomszéd, a magukénál tekintélyesebb magyar paraszt falu ruhadarabjainak lesznek kölcsönvevői és továbbbőrzői. A kölcsönvétel nem szegényes másolás: az új darabokat a maguk régi ízlésével díszítik. Átvesszik a németek a magyarok (részben polgári) bűtorzatát is, főltehetőleg eleitől fogva. A földművelésben sokáig megtartják a magyarok nyomtatása és szemkiyerése mellett a magukkal hozott cséplést, bár átveszik a nyomtatást, a cséplést egészen csak a gépek fogják kiszorítani. — Az átvételek indító okait *Varga Anna* elsősorban földrajzi és történelmi tényezőkben látja és csak ezek után a lélektaniakban.

A germán philologiai intézet másik, leíró módszerét látjuk *Kusztler Lygia M.* doktori értekezésében. Bár az összehasonlítást ő sem hagyja el teljesen; mégis munkájába a magyarságot nem vonja be. A telepések kultúráját az anyaország, sokszor szorosabban vett származási helyük kultúrájával igyekszik kapcsolatba hozni. Néprajzi megfigyelései főképpen a szokásvilágra terjednek ki, itt is elsősorban az ünneplésre. Leírja részletesen a jeles napok szokásait, azok szerepét a közösségen belül, ügyelve rá, hogy a szokások mellett azok hordozóiról, gyakorlóiról is képet adjon. Kitekint a szokásokban magukban végbement változásokra is. Közül végül néhány mondát.

Mind *Varga Anna*, mind *Kusztler Lygia M.* gyűjtött anyagának csak egy részét közölte itt ismertetett dolgozatában: érdeklődéssel várjuk a folytatást.

Fél Edit.

Illyés Gyula: Csizma az asztalon. 162 o. Nyugat kiadás, Budapest, 1941.

Manapság ismételtlen szóba került a parasztéletforma csödiének kérdése. Nemcsak nálunk, de másutt is. A franciák egyenesen a falusi lakosságuknak a városba való áramlásában látják jelenlegi veszített háborújuknak egyik okát. A kérdés, ha most divatosabbá is vált, nem egész új keletű. De a tény, hogy az irodalom gyakran nyúl e kérdéshez, azonfelül saját mindennapi tapasztalataink is meggyőzhetnek a kérdés elsőrendű fontosságáról. *Illyés Gyula* legújabb könyvét — saját szavaival élve — a szegény parasztnak, a kétkezieknek, a nincsteléneknek írta. A szegény falusi embereket szándékszik felvilágosítani a város utáni vágyódásuk oktan voltáról, másrészt azonban a polgári, városi szemlélettel is meg akarja szerettetni a falusi életet. A könyv a város és falu közé emelt mesterséges válaszfalat kezdi ki és csákmányozza le, lehetőleg az alapjáig. Valóban nemesek gondolatai, amikor a paraszti életet dicséri, azt az örömet, ami az embert saját munkája gyümölcének élvezése közben eltölti. Legyen a falu önellátó, mondja, fogyassza saját terményeit, járjon magasztotte ruhákban, stb. De a városi ember se irtózzék a falusi élettől, annál inkább, amikor a természetjárás, hétvégi kirándulások, nyaralások, vidéken

eltöltött boldog napok formájában az erre való hajlandóság amúgy is ébredzik benne.

Illyés könyve elsősorban a társadalomtudomány, a szociológia tárgykörébe tartozik és ezen a téren nem is szándékozunk hozzászólni. A könyv ellen itt-ott felbukkanó kifogások sem érintenek minket közelebről. Végeredményben az, hogy hasonló kérdésekkel mások is foglalkoztak (pld. *Giono: Lettre aux paysans*), a mű értékét nem csökkenti, sőt inkább időszerűségét, fontosságát bizonyítja. Az sem áll, hogy a *Csizma* a modern polgárosodás, a gyári termelés rendje ellen szónokolna. *Illyés* ép maga mondja valahol, hogy a könyvben lefektetett munkatervet csak átmeneti időre ajánlja, addig, amíg a város és falu ellentétei valamiképp elsimulnak.

Akármilyen tárgykörbe is sorolható azonban a *Csizma*, az az egy kétségtelen, hogy lényeges, nemzeti létünk szempontjából elsőrangúan fontos kérdésekhez nyúlt. Ennyiben pedig a néprajztudományt, mint ami különösképp ép a falu életével hivatott foglalkozni, egyes problémái feltétlen kell, hogy érdekeljék. Mindenekelőtt, ha ennyire fontos nemzeti ügyről van szó, joggal megkérdézhetjük: micsoda útbaigazításokat, irányvonalakat nyújthat a néprajz, mint tudomány, a vitás kérdésekhez? Vegyünk csak egy példát. *Illyés* hangsúlyozza az önellátás fontosságát és gyakran emlegeti a fonást, szövést. Fontanak, szőjjenek a falu asszonyai, lányai, járjon a falu népe magakészítette ruhában, hirdeti. — Erdélyben mindenütt szőnek, fonnak, az Alföldön vagy a Dunántúlon általában nem. Erdélyi gyűjtőutam alkalmával többször meg is kérdezték az asszonyok, hogy vajjon akkor mit csinálnak egy dunántúli faluban az asszonyok egész nap, ha nem ismerik a szövést. Valóban csodálatos, hogy ott is el vannak foglalva az emberek reggeltől estig, rengeteg dolguk akad, csak győzzék idővel. Pedig nem is szőnek. — Vagy más: jobban öltözködnek, inkább vannak az idő viszontagságaitól védve a fonó-szövő vidékek emberei, mint egyebütt? Némely szövő faluban annyi ágyneműt készít magának a lány, hogy azt soha életében nem használja el, az amúgy is nehéz életkörülményei közt tehát nagyrészt feleslegesen fáradt. Másrészt ebben a munkában örömet lelte, élettartalmat kapott, stb. Az *Illyés* felvetette tervekhez tehát a néprajz sok értékes adatot szolgáltathatna, akár mellette, akár ellene. *Mindenesetre értékesebbet, mint a különböző szempontokból itélkező elfogult bírálói.*

Magasabb szempontból nézve a dolgokat, a néprajz, mint tudomány, szintén közeledést jelent város és falu közt. Sőt e baráti közeledés annál céltudatosabb és tartósabb, mert lehetőleg tárgyilagos kíván lenni. Az a terv azonban, hogy a falusiakat eddigi önellátó életformájuk közt megtartsuk (helyesebben visszaszorítsuk) nem oly egyszerű. Bizonyos lelki tényezők (mint pld., hogy sokan szeretnek kis kertjükben elbabrálni, retket, epret, illatozó virágot termesztetni, stb.) egymagában még nem elégségesek egy életforma megteremtésére. Ne feledjük, hogy a nagyvárosba beszorított ember időnként kikívánczozik a zöldelő természetbe, ami azonban nem jelenti azt, hogy állandóan is szívesen ott lakna. Az életnek megvannak a maga útjai és törvényei és ezen alakítani nem oly könnyű feladat. Ne feledjük, hogy időközben az emberiség jóval elszaporodott és a nagyobb szám már egymagában is másfajta, egy munkamegosztáson alapuló életformát kíván. Ezzel szorosan összefügg a mindinkább elhatalmasodó gépkultúra. A gépeket pedig nem lehet lerombolni, elsősorban azért nem, mert ma sokkalta többen vagyunk, mint a gépkultúra előtti korszakban.

A falu kérdései mindenesetre időszerűekké váltak és szükséges, hogy a néprajztudomány is szemmel tartsa a mindinkább elszaporodó népszerűsítő „falukutató” munkákat. Ezek közül messze kimagaslának *Illyés Gyula* írásai. (*Puszták népe, a Magyarok* idetartozó fejezetei, stb) — Mulhatatlanul fontos, hogy a tudomány, különösen manapság, közel maradjon az aktuális élethez

és sorsdöntő kérdésekben, ha sor kerül rá, megadja az okos, célszerű tanácsokat.¹

Vajkai Aurél.

¹ A magyar néprajztudomány Herman Ottótól Bátky Zsigmondig a néprajzi jelenségek társadalmi vonatkozásait, a társadalmi szempontú vizsgálatokat tudatosan és nyomatékkal hangsúlyozta, végezte, érvényesítette, — más feladataival együtt. Tájékozatlanságra, néprajziatlan gondolkodásra, a tények felületes ismeretére vallanak bizonyos újabb kijelentések, amelyek ilyen hiányokat burkolva vagy burkolatlan ok nélkül emlegetnek; — anélkül, hogy a magyar néprajz irodalmával behatóan foglalkoztak volna s a néprajz célkitűzéseivel, feladatával, módszerével — akárcsak egy vékonyka kézikönyv erejéig is — tisztában lennének s *alázatos lélekkel* be próbáltak volna hatolni a magyar népi műveltség világába. A magyar néprajz társadalmi vonatkozású meglátásai nincsenek más tudományok műszavaiba burkolva, részletkutatások és megfigyelések nélkül impresszionista módon megfogalmazva vagy a zsurnalizmus mezejére áttolva, — hanem komoly, nyugodt, a tények ismeretén nyugvó munkahipotézisek, megállapítások, következtetések. (Ezek természetesen bírálhatók, kritizálhatók, de a bírálók és kritizálók legalább néprajzi tudással és gondolkodással rendelkezzenek.) Lehet, hogy ezzel a néprajztól s a magyar népiségtől távolállókat nem lehet annyira elbűvölni, — de viszont a néprajztudomány mezején járatosokat a felületes kijelentésekkel sem lehet befolyásolni. — A szerk.

NÉPRAJZI HÍREK.

A Magyar Néprajzi Társaság pályázatának eredménye. A Magyar Néprajzi Társaság 1940. évben pályázatot hirdetett a hazai tanitóság részére valamely falu, falucsoport vagy kisebb vidék népi gazdálkodásának feldolgozására. (A pályázati feltételeket l. Ethnographia, LI. 1940. 118. l.) A pályázatra öt munkát küldöttek be. A kiküldött bírálóbizottság: dr. Viski Károly, dr. Szendrey Zsigmond, dr. Gönyey Sándor, a pályamunkákat megvizsgálta és jelentését az 1941. évi november hó 26-án tartott választmányi ülésen terjesztette elő. Mivel a Társaság fenntartotta magának azt a jogot, hogy a kitűzött pályadíjak összegét megossza, a bírálóbizottság a föltitkárrel, szerkesztővel és pénztárossal törleszt megbeszélések alapján azt javasolta, hogy a pályázati összeg a következőképen osztassék fel: I. díj 170 pengő, II. díj 90 pengő s az Ethnographia és a Néprajzi Múzeum Értesítője 1941—42. évfolyama, III. díj 70 pengő és a két folyóirat 1941. évfolya-

ma, IV. díj 70 pengő, V. díj 50 pengő. Ezenkívül a II.—V. helyezett könyvtalomban is részesüljön.

A bírálóbizottság első díjra ajánlotta a „Néphagyomány a nemzeti művelődés alapja” jeligéjű pályamunka szerzőjét. A szerző: *Bödei János* állami tanító, Zalabaksa, Zala m. Pályamunkájának címe: Zalabaksa népi gazdálkodása.

Második díjra ajánlotta a bizottság „Ha a föld Isten kalapja, Hazánk bokréta rajta” jeligéjű pályamunka szerzőjét. A szerző: *Gornyiczky Lajos* iparostanonciskolai igazgató, okleveles tanító, Rozsnyó. Pályamunkájának címe: Krasznahorkaváralja, Dernő, Hárskút, Jólész, Berzete falucsoport népies gazdálkodásának feldolgozása.

Harmadik díjra ajánlotta a bizottság a „Pacsirta” jeligéjű pályamunka szerzőjét. A szerző *Csepely András* tanító-jelölt, Pápa. Pályamunkájának címe: Lakszakállas község népi gazdálkodása.

Negyedik díjra ajánlotta a bizottság

„A magyarnak, hogy legyen valami Európában, egyedül csak magyarnak kell lennie. Ez dicső és nemes örökség.” jeligéjű pályamunka szerzőjét. A szerző: Szerdahelyi Géza rk. tanító, Demecser, Szabolcs vármegye. A pályamunka címe: A népi gazdálkodás Demecserben.

Ötödik díjra ajánlotta a bizottság „Egyesült erővel iparkodjunk azon, hogy Magyarországon egyetlen ember se legyen kenyér és ruházat nélkül, fedél és szakismeretek nélkül és az erkölcsi műveltséget senki se nélkülözze” jeligéjű pályamunka szerzőjét. A szerző Juhász Ferenc evang. tanító, Lébény, Moson megye. A pályamunka címe: Lébény népi gazdálkodása.

A Magyar Néprajzi Társaság a pályadíjat nyert tanítókat a pályázat eredményéről értesítette és a jutalmakat elküldötte.

—.—.

Györffy István síremlékének leplezése. 1941. október 6-án a Magyar Néprajzi Társaság gyászünnepélyt tartott Györffy István síremlékének leplezése alkalmával. A síremléket a

Györffy István síremléke. — Grabmal von István Györffy.

Györffy-család állította fel. Az ünnepélyen a Magyar Néprajzi Társaság, a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Nemzeti Múzeum részéről dr. gróf Zichy István elnök tartott beszédet. Ezenkívül beszédet mondtak még: dr. Eckhardt Sándor egyetemi nyilv. r. tanár, a Kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karának és a Magyarságtudományi Intézetnek, dr. Kádár László egyetemi m. tanár a Táj- és Népkutató Központ, Fehér Gyula a tanítványok és Kovács Imre a népi írók nevében.

—.—.

Néprajzi értekezések közép- és polgári iskolai évkönyvekben, az 1939—40. iskolai tanévben. I. Bognár Ede: A magyar középiskola és a népismeret. (Köszegi Sz. Benedek Rend kat. gimnázium.) Értékes értekezéséből a következőket emelem ki:

A mai nagy átalakulások korában legelső kötelességünknek tartjuk: magyar népünkért dolgozni. Vajjon hogyan áll e kérdéssel szemben a magyar középiskola? T. k. csak az 1924. évi tanterv hangsúlyozza először a „hazafias szellemi nevelést.” De még ma sem nyújt elég módot arra, hogy a tanuló a magyar földet és annak népét megismerhesse. Pedig nekünk a germánság és szlávosság közt nemcsak hazafias, hanem ízig-vérig magyar műveltségre van szükségünk. Ily körülmények közt a népismeret kell a magyar művelődés alapjává tenni, melyet nem becsülhetünk meg eléggé. Japán alig 100 év alatt európai műveltségű állam lett, de nemzeti hagyományait nem hagyta el; a finnek pedig értékes néphagyományait beépítették nemzeti műveltségükbe. Nekünk is szükségünk van néphagyományok mellett a magasfokú művelődés vívmányaira, mert ha csak európaiságra törekszünk: megszűnünk magyarok lenni. S mert a néphagyománynak ily nagy nemzetfenntartó ereje van, több szerepet kell neki adni a középiskolában. Az óraterv nem kezeli a népismeretet önálló tárgyként, hanem a föld- és néprajz címén ad neki helyet, de csak az I. oszt.-ban. Világos, hogy ez nem elég s míg ezen nem

változtattak, lehetőleg minden tárgynál érvényesíteni kell a népi-nemzeti vonatkozásokat. A faluból iskolába jövő gyermek öntudatát is kell emelni. Beszéljünk szeretettel a falu és annak népéről — túlzás nélkül, az egyoldalú népi-mádat ép oly káros, mint a nép lenézése. Óvakodjunk a gúnytól, becsültessek meg a magyar gazdát, a fáradhatatlan munkást, aki jólét és sorscsapások közt, minden áramlat ellenére is istenfélő és magyar marad. Minden tantárgyba vigyük be e szellemet.

Legtöbbet a magyar tanár tehet e téren. A tanuló figyelmét jó a népi-nyelvre felhívni, mely nagy érték s akkor is élt, mikor a föld még nem volt a miénk. Legkiválóbb költőink műveiben a népi hagyomány érzéken keresztül a nép nyelve diadalmaskodott.

Író a nemzeti történelem tanításánál is megszívlelendő tanácsokat ad; — itt azonban tanterv átalakítás is elmaradhatatlan — nézetem szerint a VII. és VIII. osztályban volnának helyén, mikor a tanuló is történelmi áttekintéssel bír.

Nagyobb részletezéssel és nyíltsággal kívánja a következőket tárgyalni: etnikai csoportok hazánkban; az elszakított magyarság helyzetének ismerete; népvészteségek a századok folyamán; a magyarságba beolvadt rokonnépek története; ma élő rokonnaink élete; a nemzetiségekkel való együttélés hatása a magyarságra; a nemzetiségek terjeszkedése és a magyarság visszavonulása, stb.

A nacionalizmus világszemlélete a diákéletre is hatással van, ép azért szükséges a helyes irányítás s rámutatni, hogy ez nálunk a szentistváni hazára irányul s nem meríthet idegen forrásból. Bátor, magyar öntudat kell az iskolának. Nagyobb súly fektetendő a földrajzi és gazdasági ismeretek tanításánál a népi gazdálkodás módjai és a magyar táj adottságai közötti összefüggés ismertetésére (pl. az alföldi csatornázás előnye és hátránya). A magyar földet és embert a valóságnak megfelelően kell bemutatni, nem idealizálni, rámutatni a bajokra: gyermekhalandóság, gümőkór, állati betegségek,

helytelen táplálkozás, stb. Rá kell mutatni a rossz elemekre is; — „hogya minden nép, de főképp a kultúrnépek bonyolult, rassz mozaikot alkotnak.” — A föld termékeinek megismérése és megbecsülésére való ránevelés a természettan feladata; fontos rámutatni a magyar paraszt gazdasági kultúrát teremtő képességére (pl. futóhomok megkötése, stb.). A tárgyi néprajzot a rajzórák, a szellemi néprajz előmozdítását önképzőkörök szorgalmazhatják.

Az író tudatában van annak, hogy az elmondottak nagyrésze már sok helyen gyakorlaiban van, célja volt „példával megmutatni, hogyan kell bekapcsolódni a magyar középiskolának nemzeti létünk utolsó, de legnagyobb erőtartalmának, a magyar népnek megismertetésébe, hogy a tanuló ismerje a magyar életet és legyen büszke magyarságára.

2. *Deákné Bartha Katalin dr.*: Egy elfelejtett magyar népszívet: a szlavóniai magyarság. (Beregszász, M. kir. áll. fiú- és l. gimn. Évkönyve, 1939—40.) Ismerteti a régi Szerém megye négy, szent László korában ide telepített magyar községét: Kórógy, Szent László, Haraszti és Magyarrett falvak nyelvét és népét. Nyelvük elszigetelt helyzetük miatt sajátos módon fejlődött és sok szókinszbeli, alaktani szerkezetbeli régiséget megőrzött, amit számos példával illusztrál. Sok érdekes, manap csak a kódexirodalomban előforduló kifejezéseket őriztek meg. Nem kevésbé érdekesek nyelvük hangtani sajátosságai és szóképzésük. Költészetüket illetőleg — érdekes a Fejér Anna c. ballada változata, — azonban szeretnénk még többet is tudni. Az „idegennel” szemben való bizalmatlanságból neki is bőven kijutott, de mikor jobban megismerték megnyílt szívük, megoldódott nyelvük a magyar testvérrel szemben s e kedves bizalmatlanságnak sok érdekes szólásmód megismerését köszönjük.

3. *Császár Elek* A Jász múzeum Lehel kürtje (Jászárokszállási áll. fiú polg. isk. évkönyve) c. értekezésben alapos felkészültséggel minden, nemcsak a kürtre vonatkozó véleményt és ismert mondát tárgyal, hanem a kürt

odakerülését illető jászági szájhagyományban élő tetszetős mondát is közöl: „A күrtöt a jászok ősei a jazgyok egy bizánci nemestől zsákmányolták, portyázásuk alkalmával s csatlakozván a honfoglaló magyarokhoz, új vezérrüknek Lélnek ajándékozták, aki hadjárataiban használta. Megkeresztelésük után a күrtöt a jászberényi templomnak oltárképe mellé helyezték, majd a tatárdúlás elől elásták. Csak 100 év múlva került elő szántás közben, Fényszaru határában. Innen pör útján jutott vissza Berénybe, ahol ismét a templomba került.”

4. A hőmezővásárhelyi Szent Domonkosrendi el. és polg. isk. Évkönyvében (1938—39.) A szőrös párnavégekről értekezik az intézet egyik tanárnője. A párnavégek Hőmezővásárhely múzeumának legbecsesebb tárgyai közé tartoznak. Írónője Szeremlei Sámuel, Kiss Lajos s saját értékes tapasztalatai alapján ismerteti azok eredetét, lelőhelyeit, alapanyagukat, a használt fonál készítését, festését, a minták motívumait, azok elrendezését és a különféle öltések technikáját. Iskolájukban a régi mintákat felhasználják, újakat alakítanak, melyek a lakás díszére válnak. Az iskola is bekapcsolódott a „helyi háziiparfoglalkoztató” munkájába s felkarolta eme iparágat, mely feladatának tekinti a népi, főleg helyi néphímezések értékesítését. Így erősítik a nemzeti öntudatot s biztosítják a magyar kézimunka jövőjét. A szőrpárnák szegélycsikjai díszlegnek már a növendékek felsőruháin, motívumait találjuk a zubbonyokon, szűrőkön, párnákon, papucson, mappákon, terítőkön, amit kézimunka kiállításuk beszédesen igazolt. Büszkeséggel, nemzeti öntudattal tölti el kicsinyek és nagyok lelkét, hogy a magyar képzelet, magyar kéz ilyet tudott teremteni.

5. *Bereczki Imre* a fülöpszállási polg. fiú és leány isk. évkönyvében „Jószágteletetés a Kiskunságban a múlt század II. felében” — érdekes adatokat szolgál a tárgykörhöz. Amikor még nem szántották fel a Kiskunság vizenyős legelőit, a jószág télenyáron a szabadban volt. Tél kezdetén bokros erdőbe húzódott, hol a te-

lő pásztor karámot, színt, cserényt, szárnyékot, aklot csinált nádból, rőzséből, trágyából gerendák segítségével. A telető pásztor nemcsak őrizte, hanem gyógyította is a jószágot; rendszeren családos vagy meglelt ember volt, ki nek egész évi bérében benne volt a teletés is. Családjá keréken húzható deszkacserényben lakott s földputrit is csinált, feléje erősebb ágakból készített s szalmával megtapasztolt ketős tetőt emelt. A pásztor öltözete télen is 2 szál gatyá, szűr és suba, eledele: tarhonya, kása, darált hús, lebbencs és főleg paprikás hús. A csikósok a gyenge csikóhúst is megették. Étkezésnél rangszerint fogtak az evéshez: számadó, bojtár, lajstromos, lakós, kisbojtár. A telető jószág falevélen feküdt, a takarmányt szánon, fűzfakosarakban vitték az étetőre, takarmány volt: kukorica, törek, pelyva, árpaszalma. Író kiterjeszkedik még a nyáj szaporodására, a legelő karbantartására és a nyáj kiverésére.

6. *Makkos Lajos* a jánosházai polg. isk. évkönyvében egy helytörténeli és néprajzi múzeum tervéről és céljáról értekezik, fejtegetve annak nemzelnevelő hatását a lakosságra.

Relkovi' Davorka.

Táj- és népkutató munka az ország liceumaiban és tanítóképzőiben az 1940—41. iskolai évben. Az Országos Táj és Népkutató Intézet 1940. november havában nagy áldozattal az ország liceumi és tanítóképzős tanárai részére egyhetes tanfolyamot rendezett. A tanfolyam tartásának legfőbb célja a jövőben folytatandó összhangzatosabb, tervszerűbb néprajzi munkálkodás alapjainak larakása volt. Bizonyára nem lesz tehát érdektelen, áttekinteni a liceumi és tanítóképzős évkönyvek alapján, milyen ilyenirányú munka folyt azokban az iskolatípusokban, amelyek a gyakorlatiasság elvénél és a néprajznak a liceumokban, illetve az akadémiákon a jövőben külön tárgyként való tanításánál fogva a magyar néppel s élettel a legközelebbi kapcsolatba kerülhetnek.

Előljáróban kell megemlíteni, hogy az átnézett 26 fiúliceum és 6 leány-

liceum és tanítóképző értesítője közül csak négy olyan intézet van, amelyik áttekinthetően felsorolja a tanulók, az ifjúsági körök és a tanárok néprajzi munkásságát.

Országszerte elismert, alapos tudományos munkásságot fejtett ki a szegedi kir. kat. liceum és tanítóképző tanára *Bálint Sándor*. A jászberényi áll. liceum és tanítóképző tanári testületéből öten (legtöbb) foglalkoztak az év folyamán néprajzi kérdésekkel. Közülük legintenzívebb munkát végzett *Bognár Gyula* tanár, ki Néprajzi gyűjtőmunka liceumunkban c. értekezésében összefoglaló képet rajzol a növényekkel együttesen végzett szép néprajzi munkáról. Fontos repertóriumot közöl ugyanazon évkönyvben *Blénessy János* tanár, ki A Jászság tájletrajzi irodalma c. dolgozatában összefoglaló képet ad a Jászságról eddig megjelent művekről. A többi intézet tanárainak néprajzi munkásságából *Bálint Sándor*én kívül kiemelkednek *Domokos Pál Péter* kolozsvári igazgató Moldvai magyarság c. műve, *Lajos Árpád* miskolci tanárnak A magyar nép játéka c. műve és *dr. Kelemen József*: A nyelvjárás vizsgálatának főbb szempontjai c. tanulmányos füzet.

Legérdekesebb néprajzi pályatételeket a nagykovácsi ref. liceum és tanítóképző és a székelyudvarhelyi ref. nőnevelő-intézet tűzött ki ez ifjúság részére. A nagykovácsi intézet pályatételei; Nagykovácsi népies építkezés, A nagykovácsi házberendezés, Altató-, dajka-, szoptató-, gyermekdalok, hordalok, mulató, itató, koccintó dalok gyűjtése. A székelyudvarhelyi intézet pályatételei: Régi falusi mesék gyűjtése, Milyen gyermekjátékot játszanak faluban, Magyar népmese dramatizálása falun előadható előadásban, Szülőföldem (lakóhelyem) leírása.

Általában még a szűkszavú értesítőkből is megállapítható, hogy az ifjúság részéről a legnagyobb érdeklődés a néprajzi pályatételek iránt nyilvánult meg. Míg más pályatételre 1—2, addig a néprajzi tételre 5—6 pályázó, sőt még több is akadt a felsőbb osztályokban. Pl.: Nagykovácsón, Székelyudvarhelyen, Sopronban s Pá-

pán. A harminckett értesítőből kitűnik még az is, hogy országszerte az önképzőköri gyűléseken és pályázatokon jutott kifejezésre a magyar ifjúság elég nagyfokú érdeklődése, mivel erre az iskolai életben, külön néprajzi tárgy hiányában nem volt más alkalom. Elismerésreméltó, hogy tizenöt tanár írt néprajzi művet, cikket vagy tartott ilyenirányú előadást az év folyamán.

A néprajzi munkásságban legnagyobb eredmény a tanárok és tanulók közös gyűjtési munkájától várható. Ilyen követendő munka folyt Jászberényben, Miskolcon, Nagykovácsón, Pápán és Székelyudvarhelyen.

Ha a rendkívüli körülmények miatt nem épen sok, de nem is lebecsülendő az a munka, amely az 1940—41. iskolai évben az ország legtöbb liceumában s tanítóképzőjében folyt. A felsoroltakból kitűnik, hogy a Táj- és Népkutató Intézet tanfolyamán résztvevő tanárok megértették az előadók és az idők szavát s jó úton haladnak. Szeretnők, ha a következő években még több liceumban s tanítóképzőben folynék olyan tervszerű munka amelyet a kiemelt intézetek buzgó tanárai a magyarság megerősítése érdekében oly lelkesedéssel s annyi szeretettel folytatnak.

Galló Pál.

Erdélyi Művészeti Kiállítás. A visszatért Északerdély régi, XVI—XIX. századi művészetének meglepően gazdag, sokrétű és változatos anyagával ismerkedhettünk meg a nemrégiben Kolozsvárt megrendezett Erdélyi Művészeti Kiállításon. *Felvinczi Takáts Zoltán*, a kiállítás lelkes megszervezője és rendezője nemcsak az erdélyi múzeumok becses anyagából válogatott, hanem magántulajdonban, vagy egyházi birtokban lévő eddig ismeretlen értékeket kutatót fel és mutatott be. A közel félezer tárgyat felölelő anyag ötvösművekből, brokátszövetekből, csomózott szőnyegekből, hímzésekből, illuminált kéziratokból, ikonokból, könyvkötésekből, festményekből és rajzokból áll, s nemcsak a magyarság, hanem az erdélyi nemzetiségek művészetét is szép példák-

kal mutatja be. Utóbbiak közül különösen az örmények eddig kevés figyelemre méltatott művészete tarthat számot az etnográfus érdeklődésére. De sok néprajzi-, művelődéstörténeti tanulással szolgálnak pl. a textilfélék is, amelyeknek sorában úri és népi hímzéseink kapcsolatait több régi úrasztali terítő világítja meg. Múlt századi népművészetünk termékei közül néhány kiválóan szép székely „festékes” szőnyeg szerepel a kiállításon.

A kiállítás beszédes bizonyítéka annak, hogy Erdély művészetére milyen sokfelől érkező, merőben különböző stílusokat képviselő áramlat hatott termékenyen. A szász ötvösök német hagyományokat őrző, gótikus és korarenaissance elemeket tükröző ötvösmunkái éppúgy hozzátartoznak Erdély művészi arculatának egészéhez, mint a kisázsiai brokákból való miseruhák, török hímzéssel festésű úrasztali abroszok, bizánci iskolára valló örmény könyvfestések, s román egyházi fafaragások. A további kutatások feladata lesz majd annak kimutatása, hogy e sokféle hatás találkozása és elkeveredése Erdély földjén milyen helyi bélyegekkel párosult.

Palotay Gertrud.

Az érsekújvári gimnázium nyelv-művelő és falukutató munkája. *Együtt dolgoztunk* címen értékes kis könyvben mutatja be *Bakos József dr.* tanár az érsekújvári gimnázium IVa. osztályának nyelv-művelő és falukutató munkáját. A munkaközösség „nyelvünk védelme mellett védi mindazt, ami magyar érték.” *Bakos J.* bevezető sorában írja: „bevittük a néprajzot is a középiskolai nevelő munkába s népi műveltségünk javaival, népünk hagyományával, a szellemi és tárgy néprajzzal munkaközösségünk

keretén belül, közös gyűjtő- és feldolgozó munkával foglalkoztunk. Rendeztünk néprajzi falukutató kirándulást.” A könyvben többek között néhány néprajzi vonatkozású dolgot is olvashatunk a tanulók tollából, amelyeket kivétel nélkül számon kell tartani az etnográfusoknak is. Az érsekújvári gimnázisták derék munkájára mindig megbecsüléssel és örömmel gondolunk.

G. B.

Új ruszin folyóirat. A Kárpátaljai Tudományos Társaság megindította *Zorja-Hajnal* címen (főszerkesztő: *Konratovics Irén*, felelős szerkesztő: *Harajda János*, Ungvár, Drugeth-tér 21.) tudományos folyóiratát. A folyóirat ruszin és magyar nyelven közöl tanulmányokat, helyet adva a néprajznak is. A folyóirat első számában *Potusnyák Fedor* közöl hosszabb néprajzi tanulmányt *Tűz a ruszin néphitben* címen. Sok sikert kívánunk az új tudományos folyóiratnak s reméljük, hogy a Ruszínföld néprajzának feltárásában komoly szerepet fog betölteni.

G. B.

A budapesti Német Tudományos Intézet katalógusa. *Katalog der Wissenschaftlichen Bibliothek, I.* (Stand vom 1. August 1941.) címen a budapesti Deutsches Wissenschaftliches Institut kiadta első könyvtári katalógusát. Az Intézet könyvtárában több olyan fontos néprajzi munka található, amelyek közkönyvtárainkból hiányoznak. Igen örülnénk, ha a könyvtárban a keleteurópai német népszigelekre és Keleteurópára vonatkozó újabb megjelent (pl. 1930-tól) német néprajzi munkák hiány nélkül rendelkezésünkre állanának.

G. B.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

A Magyar Néprajzi Társaság új tagjai (1941. június—december). Dr. *Ádám György* koll. prefektus, Budapest; dr. *Bátky Elemér* klinikai orvos, Budapest; *Dér János* tanító, Beja; dr. *Esztergár Lajosné* polgármester neje, Pécs; *Gonda Ferenc M.* Kir. Közélelmezési Hiv. osztályvezető, Budapest; *Labanc János* gimn. tanuló, Budapest; *Ostor Győző O. T. I.* bizt. ellenőr, Budapest; *Perezslényi Mária* tanítónő, Budapest; *Sirchich Béla* ny. á. altábornagy, Csillaghegy; *Simon Jolán* tanítónő, Baja; *Székely Lajos* tanuló, Maroskeresztúr; *Szóke Péter* magántisztviselő, Galánta; *Tökés Irén* a Magyar Háziipari Központ tisztviselője, Kolozsvár; dr. *Veress László m. kir.* postamester, Nyirtura; *Marosvásárhely sz. kir. város közkönyvtára*, Marosvásárhely; *Vas Ferenc* iparművész, Rákoskeresztúr; *Kalapos Sándor* gimn. tanuló, Nagykálló; *Molnár Balázs* múzeumi gyakornok, Budapest; ifj. *Kodolányi János*, Budapest; dr. *Kassai Ernő* tanár, Kassa; *Antits György* gyógyszerész, Zombor; *Jaloviczky Károly* nyug. államtitkár, Budapest; *Kusztér Lygia M.* tanítóképzőintézet tanár, Sopron; *Novák Vilmos* gimn. tanár, Muraszombat; *Balogh Erzsébet* tanítónő, Csurog; VII. ker. *Hernád-u. közs. leányipariskola*, Budapest; *Gornyiczky Lajos* iparostanoncisk. igazgató, Rozsnyó; *Dorogi Sándor* ref. tanító, Püspökladány; *Krisó Dénes* áll. tanító, Sajószentpéter; *Juhász Ferenc* evang. tanító, Lébény; *Szerdahelyi Géza* rk. ig. tanító, Demecser.

ETHNOGRAPHIA — NÉPÉLET

REVIEW OF THE HUNGARIAN ETHNOGRAPHICAL SOCIETY
REVUE DE LA SOCIÉTÉ ETHNOGRAPHIQUE HONGROISE
ZEITSCHRIFT DER UNGARISCHEN ETHNOGRAPHISCHEN GESELLSCHAFT

The editor of *Ethnographia*, from the year 1940 (vol. 51.) on is *Béla Gunda*. Manuscripts, reviewer's copies and letters concerning the edition are to be sent to the address of the editor: Könyves Kálmán körút 40., Budapest X., Ethnographical Museum. The letters concerning the Hungarian Ethnographical Society, reclamations, exchange-copies are to be sent to the secretary of the Society (Könyves Kálmán körút, 40., Budapest X., Ethnographical Museum).

The aim of the review is to publish researches on the folk civilization of the Hungarians and on the ethnology of kindred peoples, Finno-Ugrians and Turks; as well as on the ethnology of Eastern Europe. *Ethnographia* publishes articles in Hungarian, English, French and German.

Le rédacteur de l'*Ethnographia*, à partir de l'an 1940 (tome 51.) est *Béla Gunda*. On est prié d'adresser tous les manuscrits, ouvrages pour comptes-rendus et tout le courrier concernant la rédaction directement au rédacteur: Könyves Kálmán körút, 40., Budapest X., Musée Ethnographique. Le courrier de la Société Ethnographique Hongroise, réclamations et ouvrages d'échange sont à adresser au secrétariat de la Société: Könyves Kálmán körút, 40., Budapest X., Musée Ethnographique.

La revue publie des recherches portant sur la civilisation populaire hongroise et sur l'ethnologie des peuples apparentés, c'est-à-dire des peuples finno-ougriens et turcs; ainsi que sur l'ethnologie de l'Europe Orientale. Les articles de l'*Ethnographia* sont publiés en hongrois, français, anglais et allemand.

Schriftleiter der *Ethnographia* ist vom J. 1940 (Jg. LI.) ab Dr. *Béla Gunda*. Handschriften, Besprechungsstücke und jeder auf die Schriftleitung bezügliche Briefwechsel sind unmittelbar an die Anschrift des Schriftleiters (Budapest, X. Könyves Kálmán körút 40., Ethnographisches Museum) und alle die Ungarische Ethnographische Gesellschaft angehende sonstige Erkundigungen, Zustellungsmahnungen und Tauschstücke an das Sekretariat der Gesellschaft (Budapest, X. Könyves Kálmán körút 40., Ethnographisches Museum) zu richten.

Das Ziel der Zeitschrift ist die Veröffentlichung von Forschungen und Ergebnissen über die ungarische Volkskultur, die Ethnographie Osteuropas und die den Ungarn ethnographisch verwandten finnisch-ugrischen und türkischen Völker. In der Zeitschrift *Ethnographia* erscheinen Aufsätze in ungarischer, deutscher, französischer und englischer Sprache.

Abonnementspreis jährlich Schw. Frc. 15.

Hauptkommissionär

EDMUND STEMMER

Wissenschaftliche Buchhandlung

Budapest (Ungarn), V. Gróf Tisza István utca 14.

ETHNOGRAPHIA — NÉPÉLET

ZEITSCHRIFT DER UNGARISCHEN ETHNOGRAPHISCHEN GESELLSCHAFT

Redigiert von Univ. Doz. Dr. Béla Gunda.

BUDAPEST, X. Könyves Kálmán körút 40. Ethnographisches Museum.

JHG. LII.

1941.

H. 3—4.

INHALT.

	Seite
<i>Korompay, B.</i> : Über ungarische Volksdichtungspublikationen	169—179
<i>Szendrey, Zs.</i> : Bräuchen und Aberglauben in den Festkreisen von Frühling, Sommer und Herbst	180—188
<i>Manga, J.</i> : Die Bräuche des Winterfestkreises in Menyhe, Kom. Nyitra	189—217
<i>Richter, M. I.</i> : Der Lehrjunge zur Zeit der Zünfte	218—229
<i>Tagán, G.</i> : Ethnographische Beobachtungen im südlichen Teil des kleinasiatischen Taurus-Gebirges	230—245
<i>Lajtha, L.</i> : Das „wilde Mädchen“	246—250
<i>Fél, E.</i> : Über einen vorehelichen Brauch der Palowzen	250—260
<i>Szendrey, Á.</i> : Die Zeichensprache des ungarischen Volkes	260—265
<i>Szűcs, S.</i> : „Javas“ (Quacksalber) im Nagysárrét	265—274
<i>Oriskó, I.</i> : Ein Krippenspiel aus dem Komitate Bereg	274—278
Kleinere Mitteilungen. <i>Gönczi, F.</i> : Steuerzahlen mit Spatzenköpfen im Jahre 1759. <i>Dincsér, O.</i> : Über die Silbenzahl-Konstruktion des altungarischen Volksliedes. <i>Beke, Ö.</i> : Die Erinnerung an Básta in einem Szekler Märchen. <i>Nyárády, M.</i> : Ein Volkstanz in der Gemeinde Kék, Kom. Szabolcs. <i>Relković, D.</i> : Die ägyptische Variante der ältesten Hunnensage. <i>Gönyey, S.</i> : Heubogen zum Strohtragen im Drauwinkel, Kom. Baranya. <i>Szabó, T. A.</i> : Eine Siebenbürger Angabe aus dem XVI. Jahrhundert über die Grenzbesichtigung. <i>Szabó T. A.</i> : Ein auf das Düngen bezüglicher Aberglaube aus dem Jahre 1791. <i>Pereszlényi, M.</i> : Beiträge zur Kirchweih von Csátka, Kom. Veszprém	279—285
Literarische Rundschau.	286—292
Ethnographische Nachrichten. —.—: Ergebnis des Wettbewerbs der Ungarischen Gesellschaft für Volkskunde. —.—: Enthüllung des Grabmals von István Györffy. <i>Relković, D.</i> : Volkskundliche Abhandlungen in den Anzeigern der Mittelschulen für das Schuljahr 1939—40. <i>Galló, P.</i> : Heimatkunde in den Lyceen und Lehrerbildungsanstalten im Schuljahre 1940—41. <i>Palotay, G.</i> : Siebenbürgische Kunstausstellung. <i>G., B.</i> : Sprach- und volkskundliche Tätigkeit der Mittelschule in Érsekújvár. <i>G., B.</i> : Neue ruthenische Zeitschrift. <i>G., B.</i> : Katalog des Deutschen Wissenschaftlichen Institutes, Budapest	292—297
Gesellschaftliche Angelegenheiten. Neue Mitglieder	298